

Szita Szabolcs

MAGYAR SORSOK AUSCHWITZ- BIRKENAUBAN

Előszó

Bevezető

1. A magyar sorsok

2. A magyar sorsok
3. A magyar sorsok
4. A magyar sorsok
5. A magyar sorsok
6. A magyar sorsok
7. A magyar sorsok
8. A magyar sorsok
9. A magyar sorsok
10. A magyar sorsok
11. A magyar sorsok
12. A magyar sorsok
13. A magyar sorsok
14. A magyar sorsok
15. A magyar sorsok
16. A magyar sorsok
17. A magyar sorsok
18. A magyar sorsok
19. A magyar sorsok
20. A magyar sorsok
21. A magyar sorsok
22. A magyar sorsok
23. A magyar sorsok
24. A magyar sorsok
25. A magyar sorsok
26. A magyar sorsok
27. A magyar sorsok
28. A magyar sorsok
29. A magyar sorsok
30. A magyar sorsok
31. A magyar sorsok
32. A magyar sorsok
33. A magyar sorsok
34. A magyar sorsok
35. A magyar sorsok
36. A magyar sorsok
37. A magyar sorsok
38. A magyar sorsok
39. A magyar sorsok
40. A magyar sorsok
41. A magyar sorsok
42. A magyar sorsok
43. A magyar sorsok
44. A magyar sorsok
45. A magyar sorsok
46. A magyar sorsok
47. A magyar sorsok
48. A magyar sorsok
49. A magyar sorsok
50. A magyar sorsok
51. A magyar sorsok
52. A magyar sorsok
53. A magyar sorsok
54. A magyar sorsok
55. A magyar sorsok
56. A magyar sorsok
57. A magyar sorsok
58. A magyar sorsok
59. A magyar sorsok
60. A magyar sorsok
61. A magyar sorsok
62. A magyar sorsok
63. A magyar sorsok
64. A magyar sorsok
65. A magyar sorsok
66. A magyar sorsok
67. A magyar sorsok
68. A magyar sorsok
69. A magyar sorsok
70. A magyar sorsok
71. A magyar sorsok
72. A magyar sorsok
73. A magyar sorsok
74. A magyar sorsok
75. A magyar sorsok
76. A magyar sorsok
77. A magyar sorsok
78. A magyar sorsok
79. A magyar sorsok
80. A magyar sorsok
81. A magyar sorsok
82. A magyar sorsok
83. A magyar sorsok
84. A magyar sorsok
85. A magyar sorsok
86. A magyar sorsok
87. A magyar sorsok
88. A magyar sorsok
89. A magyar sorsok
90. A magyar sorsok
91. A magyar sorsok
92. A magyar sorsok
93. A magyar sorsok
94. A magyar sorsok
95. A magyar sorsok
96. A magyar sorsok
97. A magyar sorsok
98. A magyar sorsok
99. A magyar sorsok
100. A magyar sorsok

Noran Libro
Budapest, 2018

Somogyi-könyvtár, Szeged

5000665816

2

323
Szeged

A névmutatót készítette: Fekete Ildikó

Minden jog fenntartva

ISBN 978-615-5900-39-6

© Szita Szabolcs, 2018
© Noran Libro Kiadó, 2018
© CULTiRiS / AKG-Images

„Az emberileg alig elképzelhető mélységű hasadék legmélyebb fenekére taszítottak nevében: egy utolsó jajkiáltással fordulunk vármegyénk első polgárához. (...) A legszörnyűbb mértékkel fel sem mérhető az elpusztító csapás, mely egy irtóztató lavina hirtelen legördülésével ránk zúdult, és egyszerre elpusztította mindazt, amit egész életünkben szorgalommal építettünk. Ez a lavina most már mindnyájunk életét is elpusztítással fenyegeti.”

(A Zsidó Tanács memorandumja Szabolcs vármegye főispánjához, 1944)

„A zsidóság túlnyomó része soha sem vétett édes hazánk ellen. Vegyék el vagyunkat, dolgoztassanak velünk, de hagyjanak minket, lakásunkat, és mentsék meg életünk. Bánjanak velünk legalább úgy, mint az állatokkal, adjanak enni, kíméljék életünket. (...) A magyarok és a zsidók a Teremtőnek egyforma gyermekei. A magyar nép nem pogány.”

(Az ungvári és a kárpátaljai zsidóság szószólóinak kérelme Meltóságos és Nemes Vitéz Thürzó Főtanácsos úrhoz, Ungvár, 1944. április)

Tartalom	101
1. A munkaszabaddá tesz	19
2. A nyugati világ hallgatott. Miről lehetett tudni?	48
3. Kitérés a lágervilágból: szökések, fogolysorsok	78
4. „Szövetségesi megszállás”. A zsidóság manipulálása	100
5. A Höss-akció előkészítése, az első szerelvények	116
6. „A kerekéknek gurulniuk kell a győzelemért”	124
7. „A városok és falvak zsidósága kivonult a lakosság köréből”	131
8. A szállítás szervezett, zavartalan	138
9. A cigányok tragédiája, magyar transzportok özöne	163
10. Szelekció, terror, túlélés	184
11. További magyar transzportok, deportálási tervek	216
12. Deportálás, menekvés üzleti alapon	257
13. Az őszi hónapok	274
14. A halál malmát bontják, részben felszámolják	283
15. Kiürítés, menekülés, végnapok	298

1. A munkaszabaddá tesz	19
2. A nyugati világ hallgatott. Miről lehetett tudni?	48
3. Kitérés a lágervilágból: szökések, fogolysorsok	78
4. „Szövetségesi megszállás”. A zsidóság manipulálása	100
5. A Höss-akció előkészítése, az első szerelvények	116
6. „A kerekéknek gurulniuk kell a győzelemért”	124
7. „A városok és falvak zsidósága kivonult a lakosság köréből”	131
8. A szállítás szervezett, zavartalan	138
9. A cigányok tragédiája, magyar transzportok özöne	163
10. Szelekció, terror, túlélés	184
11. További magyar transzportok, deportálási tervek	216
12. Deportálás, menekvés üzleti alapon	257
13. Az őszi hónapok	274
14. A halál malmát bontják, részben felszámolják	283
15. Kiürítés, menekülés, végnapok	298

Miképpen lehetett a vidéki magyar zsidóságot nyolc hét alatt felszámolni, Auschwitz-Birkenauban megsemmisíteni?	9
Előszó (Gyáni Gábor)	13
1. „A munka szabaddá tesz” KL Auschwitz kiépítése, működése	19
2. A nyugati világ hallgatott. Miről lehetett tudni?	48
3. Kitérés a lágervilágból: szökések, fogolysorsok Az Auschwitz-i jegyzőkönyv	78
4. „Szövetségesi megszállás”. A zsidóság manipulálása	100
5. A Höss-akció előkészítése, az első szerelvények	116
6. „A kerekéknek gurulniuk kell a győzelemért”	124
7. „A városok és falvak zsidósága kivonult a lakosság köréből”	131
8. A szállítás szervezett, zavartalan	138
9. A cigányok tragédiája, magyar transzportok özöne Az ikrek, törpenövésűek sorsa	163
10. Szelekció, terror, túlélés	184
11. További magyar transzportok, deportálási tervek	216
12. Deportálás, menekvés üzleti alapon	257
13. Az őszi hónapok	274
14. A halál malmát bontják, részben felszámolják	283
15. Kiürítés, menekülés, végnapok	298

16. „Több mint félmillió Magyarországról deportált elvesztésével kell számolnunk”.....	310
17. Az ítélőszék előtt.....	343
18. Auschwitz-Birkenau a Világörökség listáján	357

Mellékletek

Adatok a munkaszolgálat, az auschwitz-birkenai deportálás, a tömeggyilkosság neves magyar zsidó áldozatainak névsorához	359
A Német Birodalomban hivatalosan nyilvántartott állami koncentrációs táborok.....	363
Koncentrációs táborok, munkatáborok, munkaosztatok, ahová Auschwitz-Birkenauban deportált magyar zsidó nőket és férfiakat szállítottak tovább, dolgoztattak, evakuáltak	364
A Magyar Királyi Csendőrség helyzetjelentései a deportálásról.....	367
Irodalom.....	425
Jegyzetek.....	449
Névmutató.....	555

Miképpen lehetett a vidéki magyar zsidóságot nyolc hét alatt felszámolni, Auschwitz-Birkenauban megsemmisíteni?

A második világháború történetének feltárása – számos európai országhoz mérten – Magyarországon számottevő hiányokat mutat. Az új monográfia célja, hogy kiterjedt tudományos kutatásra építve a magyar történeti szakirodalomnak ezt a hiányosságát csökkentse, a magyar zsidóság legújabb kori üldöztetésének történetét vizsgálja. A szembenézés érdekében feldolgoztuk a vidéki magyar zsidóság elhurcolásának ismert és eddig fel nem tárt adatait, az auschwitz-birkenai koncentrációs tábor magyar vonatkozásait. A nemzeti történelemben egyedülálló tragédia előzményeit, az államilag szervezett, modern technikával megvalósított népirtásig húzódó szörnyű korszakát.

Válaszokat kerestünk a kérdésre: Miért, hogyan történhetett meg? Megvilágítunk okokat, körülményeket, melyek segítettek a gyors és eredményes deportálást, hozzájárultak a német nemzetiszocializmus gyilkos programjának végrehajtásához Magyarországon. Bemutatjuk, hogyan hagyták magára, bélyegezték meg, tagadták ki a magyarsággal évszázadok óta együtt élő zsidóságot. Hogyan működött a német megszállás alatt a magyar közigazgatás, kik segítették a megszállók átkos tevékenységét, miképpen buktak el az emberség vizsgáján? A monográfia érinti a faji alapon zsidónak minősült keresztények tragédiáját, kiszolgáltatottságukat dokumentumokkal, visszaemlékezésekkel idézi fel.

Áttekintést nyújt az SS leghírhedtebb koncentrációs tábor-rendszeréről, Auschwitz-Birkenau és melléktáborai felépítéséről, munkaosztágairól, a birkenau halálgyár működéséről. Számos adatot, összefüggést tár fel a barakkvilágról, a Német Birodalom hasznára végeztetett kényszermunka eddig ismeretlen magyar vonatkozásairól. Bizonyítja, az embertelenül tehervagonokba préselt százezrek elképesztő bűnöknek estek áldozatul.

De azt is, hogy Hitler és elvakult követői, a náci példátlan erőfeszítést tettek, hogy a zsidóságot felszámolják, kiiktassák az emberi emlékezetből. Mindezt tették, mert hosszú évekig tehették a közöny áthatolhatatlan tengerében, a szemellenzős kötelességtudat, az érzéketlenség kényelmében.

A meggyötört, hatmilliónyi áldozatot gyászoló zsidóság könyvek, filmek, emlékművek nélkül sem felejt. Tudja, hogy a szinte felfoghatatlan nagyságú embertömegben hatszázezer magyar zsidót gyászolunk. A tragédia feldolgozására és felmutatására a magyarságnak van nagyobb szüksége, hogy ezek a szörnyűségek a történelemben többé ne történhessenek meg. Sem velünk, sem másokkal. Minél több tény, adatot kell megmenteni a gyors feledéstől, hogy az Olvasó betekinthessen az ártatlanul meggyilkoltak sorsába, az emberi gyötrelém feneketlen bugyraiba, a kőbányákba, a szögesdróttal övezett, lóistállónak tervezett nyomorúságos lakóblokkok falai közé. Nincs, ami ezt az öldöklést, ezt a kint semmissé tehetné, feledtethetné.

Auschwitz-Birkenau nagyüzem volt, törvényen kívül működött. Az elektromos drótkerítések hálójában magyar zsidók száz-ezreit ipari eljárással, gázkamrákban gyilkolták meg. Az életben hagyottak hullajelöltek voltak, az SS rabszolgájaként leírhatatlan szenvedéseket álltak ki. Sokuk neve, sorsa, áldozata mégis a ködbe veszett. Kevesekről riasztóan keveset őriz a történelmi emlékezet. A kegyeleten alapuló tiszteletadás kultúráját ápolni, fejleszteni kell. Másképp a társadalom képtelen lesz megismerni,

felfogni, helyén kezelni a veszteség irtózatosságot, nem múló fájdalmát.

Korunkban a halálgyár egyfajta etikai fókuszpont lett. Nemcsak az elpusztítottaké, a túlélőké, hanem mindenkié. Figyelmeztető jel, tanúsítvány, mire képes az ember az emberség ellen. Munkánk – magyar szempontból – új kutatási eredményekkel szolgál a szervezett emberirtás további feldolgozásához, történetének megismeréséhez. Szembenállás (Auseinandersetzung) Auschwitz-Birkenau realitásával, a felfoghatatlan rettenettel.

Reméljük s kívánjuk, hogy ezek a dokumentált tények, újabb ismeretek a döbbeneten túl segítik a jó érzésű embereket, a tanárok közösségét, a következő generációkat a bűnösség felismerésében, az eligazodásban. Nemkülönben az egymás iránti felelősség növelésében, a következtetések, tanulságok levonásában. Elengedhetetlen, hogy a gyűlöletből, kirekesztésből fakadt szervezett népirtás, a kegyetlenségek jóvátehetetlen sorozata ne hulljon a feledésbe.

A kötetbe foglalt események, a borzalom adatai, tényei valóságok. Tegyük gondolatban kis követ az üldöztetés és emberirtás valamennyi áldozata, testileg, lelkileg megnyomorított embertársaink valós vagy virtuális síremlékére. Fogadjuk meg László Károly polihisztor intelmét: „A gonoszság butaság, időpocsékolás. Azoknak való, akik mást nem tudnak kezdeni magukkal. A szeretet több örömmel jár, mint a gyűlölet. Gyűlölni idővesztés lenne, vagyis megrövidítené a szeretetre jutó időt.” (László Károly: *Az út Auschwitz felé. Tóparti nyaralás*. Mundus, Budapest, 2004.)

A szerző a szerző

1. Die erste Gruppe ist die der "Klassiker", die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts lebten. Sie sind die Begründer der deutschen Literaturwissenschaft und haben die Grundlagen der Disziplin gelegt. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

2. Die zweite Gruppe ist die der "Historiker", die in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts lebten. Sie haben die Geschichte der deutschen Literatur untersucht und versucht, sie in den Kontext der deutschen Geschichte zu setzen. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

3. Die dritte Gruppe ist die der "Kritiker", die in der dritten Hälfte des 19. Jahrhunderts lebten. Sie haben die deutsche Literatur kritisch analysiert und versucht, sie zu bewerten. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

4. Die vierte Gruppe ist die der "Theoretiker", die in der vierten Hälfte des 19. Jahrhunderts lebten. Sie haben die Theorie der deutschen Literatur entwickelt und versucht, sie zu systematisieren. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

5. Die fünfte Gruppe ist die der "Klassiker der Gegenwart", die in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts lebten. Sie haben die deutsche Literatur der Gegenwart untersucht und versucht, sie zu bewerten. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

6. Die sechste Gruppe ist die der "Historiker der Gegenwart", die in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts lebten. Sie haben die Geschichte der deutschen Literatur der Gegenwart untersucht und versucht, sie in den Kontext der deutschen Geschichte zu setzen. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

7. Die siebte Gruppe ist die der "Kritiker der Gegenwart", die in der dritten Hälfte des 20. Jahrhunderts lebten. Sie haben die deutsche Literatur der Gegenwart kritisch analysiert und versucht, sie zu bewerten. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

8. Die achte Gruppe ist die der "Theoretiker der Gegenwart", die in der vierten Hälfte des 20. Jahrhunderts lebten. Sie haben die Theorie der deutschen Literatur der Gegenwart entwickelt und versucht, sie zu systematisieren. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

9. Die neunte Gruppe ist die der "Klassiker der Zukunft", die in der ersten Hälfte des 21. Jahrhunderts lebten. Sie haben die deutsche Literatur der Zukunft untersucht und versucht, sie zu bewerten. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

10. Die zehnte Gruppe ist die der "Historiker der Zukunft", die in der zweiten Hälfte des 21. Jahrhunderts lebten. Sie haben die Geschichte der deutschen Literatur der Zukunft untersucht und versucht, sie in den Kontext der deutschen Geschichte zu setzen. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

11. Die elfte Gruppe ist die der "Kritiker der Zukunft", die in der dritten Hälfte des 21. Jahrhunderts lebten. Sie haben die deutsche Literatur der Zukunft kritisch analysiert und versucht, sie zu bewerten. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

12. Die zwölfte Gruppe ist die der "Theoretiker der Zukunft", die in der vierten Hälfte des 21. Jahrhunderts lebten. Sie haben die Theorie der deutschen Literatur der Zukunft entwickelt und versucht, sie zu systematisieren. Zu den wichtigsten Vertretern dieser Gruppe gehören:

Előszó

Szinte hihetetlen, hogy Szita Szabolcs könyve „a magyar Auschwitzról” az első monográfia, amely magyar történész tollából erről a témáról íródott. Ennek a meghökkentő ténynek a magyarázata miatt vissza kell kissé mennünk az időben.

Közvetlenül a második világháború lezárulta után néhány
röpke évig élénk beszédtema volt a magyarországi zsidóüldözés,
beleértve az 1944 nyarán végbement deportálást is. Az írott
diskurzus részben memoárokat; kisebbrészt történeti jellegű
elbeszéléseket foglalt magában. Az utóbbiak sorában fontos
hely illette meg Lévai Jenő munkásságát, amely nem történetírói
igényességgel és megbízhatósággal, de történetírói szándékok
jegyében mutatta be félmillió deportált magyar zsidó tragédiáját.¹
Nem akadt ugyanakkor egy magyar Primo Levi, aki Ausch-
witzról, az oda kiszállított és szinte kivétel nélkül meggyilkolt
magyar zsidók sorsáról úgy számolt volna be, ahogy azt Levi
tette.² Kertész Imre regénye (*Sorstalanság*) jóval később, 1975-
ben látott napvilágot, akkor még csekély figyelmet vonva magára.

Hosszú időn át az akadémiai történetírás sem vett tudomást Auschwitzról és a magyar zsidók második világháború előtti és alatti szörnyű sorsáról. Elsőként Ránki György törte meg a csendet idehaza, amikor 1968-ban a német megszállásról szóló könyvében hosszabban – 36 oldal terjedelemben – külön figyelmet szentelt a deportálásoknak, amelyeknek ő is szenvedő átéelője

volt, erről azonban egy szó sem esik a munkában.³ Randolph L. Braham Egyesült Államokban angolul publikált munkája 52 oldal terjedelemben számolt be a magyarországi zsidók Auschwitzba történő kiszállításáról, és az onnan ezzel egy időben kiszivárgó hírekről, az ún. *Auschwitzi jegyzőkönyv*⁴ hatásáról. Mindmáig Braham munkája a legalapvetőbb történetírói elbeszélés a magyar holokauszt historikumáról: a monográfia 1988-ban látott először (kifogásolható fordításban) magyarul is napvilágot, és azóta már több javított kiadást is megért.⁵ Jóllehet időközben számos résztanulmányt írtak magyar történészek a második világháború idején folyó magyarországi zsidóüldözésről, az auschwitzi történetet senki sem írta meg eddig kellő alapossággal.⁶

Némi vigasztalással szolgálhat számunkra, hogy az egyébként hihetetlenül burjánzó holokauszt-történeti irodalomban sem számít Auschwitz agyontárgyalt témának. Nagyon sok könyv és tanulmány szól ugyan a náci tömeggyilkosságról és a náci kollaboráló európai államok ezt elősegítő politikájáról,⁷ Auschwitz-Birkenau összetett története kevésbé került a történetírói érdeklődés homlokterébe. Furcsa, de való, hogy elsőként alig több mint egy évtizede látott napvilágot az első olyan történeti feldolgozás, mely Auschwitz komplex történetét igyekezett megragadni: Sybille Steinbacher arra vállalkozott munkájában, hogy bemutatja az auschwitzi koncentrációs és megsemmisítő tábor történetének különböző vonatkozásait a maguk döntő összefüggéseiben. Ez azt követelte tőle, hogy egyaránt figyelemmel legyen a tábor táján vett politika- és társadalomtörténeti kontextusára és arra a közvetlen történeti és politikai térre, melynek határai között a tömeggyilkosságot elkövették.

A szerző emellett arra is kíváncsi volt, hogy mi történt az után, hogy a Vörös Hadsereg 1945. január 27-én felszabadította a tábort: kiket mikor vontak felelősségre a tettesek közül, és miként

éled újjá napjainkban Auschwitz ellenmítosza a holokauszt-tagadók jóvoltából.⁸ Külön érdekessége a könyvnek, hogy két párhuzamos történetet ad elő benne a német történész: az egyik a megsemmisítő tábor historikumáról, a másik Auschwitzról, a náci német modellvárosról szól. A náci Németország által a háború során a megszállt területeken végrehajtott szisztematikus tömeggyilkosságok egyik nem mellékes gyakorlati célja volt, hogy ily módon helyet csináljanak a keletre nagy számban áttelepítendő németországi német népesség számára. Auschwitz is egyike lett volna ezeknek a keleti német modellvárosoknak, ahol az uralkodó árja faj, az ide áttelepülő németek rendezkednek be modern körülmények között. Ez mind ez ideig szinte teljesen ismeretlen fejezete maradt Auschwitz historikumának, holott szintén fontos eleme ennek a történetnek.

Az auschwitz-birkenau-i megsemmisítő tábor történetének a magyar holokauszt szempontjából való elbeszélése azért oly fontos történetírói tett, mert a magyarországi deportáltak megérkezésével jutott tetőpontjára az iparszerű megsemmisítés itt kialakult mechanizmusa; ekkor vált „tökéletessé” a minél többek minél gyorsabb elpusztítására kieszt és létrehozott félelmetes gépezet. Ennek a modern halálgyárnak a technikai, műszaki, bürokratikus és szervezeti megteremtése akkortájt érkezett el abba a stádiumba, hogy a félmilliónyi magyar deportált még csak ne is remélhesse, hogy valaki túlélheti közülük a tábori életet. Szita több mint 350 oldalt szentel a könyvben annak, hogy bevezesse az olvasót ebbe a pokoli világba. A deportálás általa előadott története sok tekintetben elüt attól, ahogy a történészek nálunk el szokták beszélni a magyar holokausztot. Szita nem elégszik meg ugyanis azzal, hogy kizárólag a deportálás elhatárolását, előkészítését (a gettósítást), és a deportálandók kiszállítását ecsetelje, továbbmegy ennél, hogy nyomon kövesse a deportáltakat halálos útjukon, elkísérve őket egészen a gázkamrákig.

A holokausz története hosszú időn át, sőt többnyire ma is, a tettesek cselekedeteinek elbeszéléseként elevenedik meg a történetírók tollán. Elsőként, legalábbis a legradikálisabb módon Saul Friedländer szakított ezzel az elbeszélésmóddal. Ha megszólalhatott egyáltalán korábban az áldozat hangja a történeti beszédben, az többnyire arra szolgált csupán, hogy illusztrálja, tényszerűen igazolja a más forrásokból szerzett történetírói vélekedéseket.

Friedländer beemelte az áldozatot mint tanút, vagy inkább tanúságtevőt saját történeti elbeszélésébe: így azt a különös nézőpontot, azt az emberi perspektívát jelenítette meg, amely arról tudósít, hogy miként zajlik a történelem a másik oldalon, az áldozat felől tekintve. Ez éppoly fontos alkotóeleme a múltbeli valóságnak, mint az, hogy mit gondoltak és mit cselekedtek a tettesek, és mi zajlott le a tétlen szemlélőben (bystander). Az a szubjektív hang és egyéni nézőpont, ami az áldozati tanúság-
tétel révén ily módon helyet kap a történetírói elbeszélésben, szokatlan és olykor talán zavaró is a hűvös tárgyilagossághoz és az igazság pontos megállapításához, a szavahihető forrásokkal bizonyított történeti igazság kimondásához szokott történetírás számára.

A holokausz racionálisan magyarázható, ép emberi ésszel azonban felfoghatatlan valósága nemcsak megengedi, de bizonynyal meg is követeli ezt az „objektív” történeti látásmódot elbizonytalanító emberi hangot és tapasztalati tudást, melynek a történetírással egyenrangú szerep juttatandó, ha a holokauszhoz fogható múltbeli eseménysorról számol be a történetíró.⁹ Ez az elbeszélői technika ugyanakkor megfelelő biztosíték is arra nézve, hogy – a jelenből visszatekintve – ne öltse magára a holokausz a történelem szokványos alakját, hanem továbbra is hasson úgy, mint valamiféle forró emlékezet, amely aktuális erkölcsi mondandóval van telítve.¹⁰

Szita Szabolcs Auschwitz-története olyasfajta történeti beszámoló, amely igyekszik magába integrálni a tanúságtevők múltat illető tudását, megannyi fájdalmas tapasztalati emlékét, és egyúttal biztosítja, hogy a túlélők a saját hangjukon adják tovább a maguk történetét az utókornak. Nagyon váratott már magára ez az újmódi reprezentáció a holokausz hazai történetírásában.

Auschwitznek többféle utóélete is akadt; nem csak az maradt belőle hátra, amit a túlélő áldozatok emlékezete őrzött meg számunkra. Mi történt a túlélőkkel közvetlenül az után, hogy felszabadultak, miként alakult további sorsuk a háborús események és a háborút követő zűrzavar forgatagában? Talán erről tudunk ma a legkevesebbet Auschwitz-Birkenau összefüggésében. S mi történt vajon a tettesekkel, akik a táborélet működtetői voltak, és akik önnön személyükben testesítették meg a rabok szemében az abszolút gonosz emberi hatalmat.

Mindezekről érdemének megfelelően esik szó Szita Szabolcs könyvében, ami szintén újdonságnak hat sok más holokausz-történeti munkával összevetve. S végül: a szerző nem feledkezik meg az áldozat emlékezeti kultuszáról sem, erről a modern korban meggyökeresedett eljárásról, amely azt követeli, hogy név szerint tartsuk őket számon.

Kezdetben az első világháború katona halottait illette meg annak kivételes előjoga, hogy név szerint emlékezzen rájuk az utókor. Ez a szokás éled újjá a holokausz halottainak hasonló emlékezeti kultuszában is. A két eset között azonban figyelemre méltó a különbség: az első világháború katona halottait hősként nevesítette az utókor saját nyilvános emlékezetében, a holokausz halottait ellenben áldozatokként érdekesítette. Az előző cselekvő történelmi ágens (hősi tettekbe halt bele), az utóbbi ellenben vétlen áldozat, aki *passzív* módon „csak” elsenvedi az erőszakos halált. Ahogy a magyar holokausz újabb történeti irodalmában lassanként kezd szokássá válni,¹¹ úgy Szita Szabolcs

is hozzátesz valamit Auschwitz-Birkenau és a munkaszolgálat áldozatainak személyi emlékezetben tartásához, amikor könyve végén közli a „neves magyar zsidó áldozatok” névsorát.

A forrásközléssel záruló könyv Auschwitz-Birkenau „magyar történetéről” korántsem szokványos történeti munka, hanem olyasvalami, amit a Pierre Nora által bevezetett fogalmat kölcsönvéve emlékezeti helyként, a magyar holokauszt reprezentációs emlékezeti helyeként könyvelhetünk el magunkban.¹² A magam részéről nyugodt szívvel beiktatnám Szita munkáját az iskolai tanmenetbe mint ajánlott olvasmányt. Már csak azért is, hogy ezzel elejét lehessen venni a holokauszttal kapcsolatos ijesztő tudatlanság és előítéletesség jövőbeli terjedésének.

Gyáni Gábor

történész, egyetemi tanár, az MTA tagja

1. A munka szabaddá tesz”. Ez a munka szabaddá teszi a munkát. KL Auschwitz kiépítése, működése és a koncentrációs táborok. A német lapok addigra már arról cikkeztek, hogy az elmúlt hat hétben legalább 28 ezer embert zártak börtönbe vagy elkülönítő táborokba. Országszerte teljes erővel folyt minden – a nemzetiszocialistákétól eltérő – politikai meggyőződés, ellenzéki magatartás elfojtása, az új rezsimmal szembeni bárminemű ellenzék felszámolása.

A március 21-i elnöki rendeletben már hivatalosan is megnevezték az „összes ellenségnek” szánt új elkülönítő és büntető intézményt, a *koncentrációs tábor*t. A minta a Münchenhez közeli Dachau volt. Miközben a Sturmabteilung (SA) zászlaja lehanyatlott, és saját „koncentrációs táborai” felszámolásra kerültek, a Schutzstaffel (SS) felülkerekedett. A letartóztatott németeket – immár 150 000-en voltak – 1933 végéig száznál több, az ő felügyeletük és őrizetük alatt álló táborba szállították.² 1934 elejétől pedig már valamennyi koncentrációs tábor igazgatását ők végezték.³

Az SS élén 1936. június 17-től Heinrich Himmler⁴ állt, aki hatalmas, az erőszak bűvöletében élő, fanátikus, miszticizmusra hajlamos személyiség volt. Az SS-ben előbb a náci párt (NSDAP),

később az egész „nagygermán birodalom” kitenyészített elitjét, az „északi faj” képviselőit látta.⁵ A fajelmélet megszállottjaként úgy vélte, minden más nemzet fölött állnak, s ezért jogosultak a világalomra, az alacsonyabb rendű népek kiirtására.

Himmler az „alacsonyabb rendű emberek világa” ellen kemény intézkedéseket követelt. Így jöttek létre a KZ-k (koncentrációs táborok). Nézete szerint a humanizmus mindössze keresztény gerincpuhító szer volt. Friedrich Nietzsche⁶ német filozófus, egyetemi tanár mondata („Dicsértessék, aki keményen cselekszik”) Himmler parancsára ott függött csaknem valamennyi SS-hivatal falán.⁷

A nemzetiszocialista program egyik legfontosabb alappillére az antiszemitizmus⁸ volt. Meghatározóan két szemléletből fakadt: egyrészt Hans Friedrich Günther német professzor, szociálintropológus⁹ áltudományos, rasszista biológiai megállapításaiból, másrészt abból a misztikus-vallási feltevésből, hogy a világot jó és rossz erők irányítják. Ez utóbbi nézet szerint a gonosz princípiumot a zsidók jelenítik meg, akiknek segítő szervezetei az egyház (jezsuita rend), a szabadkőművesek és a bolsevizmus.

A dachau koncentrációs tábor¹⁰ központi épületének tezejére fehér festékekkel írták fel a foglyoknak szóló intelmeket. „Egyetlen út vezet a szabadságba. Állomásai: engedelmisség, szorgalom, becsületesség, mértékletesség, tisztaság, önzetlenség, rend, fegyelem; hazaszeretet.” A tábor „feltöltését” a Német Titkos Államrendőrség (Geheime Staatspolizei, Gestapo) végezte. Apparátusa hivatalosan bármiféle ítélet nélkül három szankciót alkalmazhatott: figyelmeztetés, „védőőrizetbe”¹¹ vétel, koncentrációs táborba zárás.

Poroszország első koncentrációs táborát 1936 március 21-től, négyszáz letartóztatott, félholtra vert némettel, Oranienburg-Sachsenhausenben szervezték fogadóképessé. Három év alatt „fejlesztették fel”; 1945 áprilisára már 200 ezernél is több

foglya volt 35 országból. Mindeközben felállították, folyamatos szervezőmunkával szervezetileg is megszilárdították a Birodalmi Biztonsági Főhivatalt (Reichssicherheitshauptamt, RSHA). Az elnyomás csúcshintézménye – további intézkedésekkel – 1937 szeptemberére nyerte el végleges formáját.

Az SS-birodalomba sorolt táborok száma ¹²		
1939. szeptember	6 főtábor	4 melléktábor
1941. augusztus	10 főtábor	kb. 25 melléktábor
1942. április	15 főtábor	10 melléktábor
1944. április	20 főtábor	165 melléktábor
1944. december	13 főtábor	500 melléktábor

A tényeket, folyamatokat elemezve megállapíthatjuk, hogy a kiépült nemzetiszocialista német államban a koncentrációs táborok az intézményesült náci bűnözés eszközévé, immár nemzeti intézménnyé váltak. Az alkotmány ugyan még érvényben volt, de nem igazán vették figyelembe. A koncentrációs táborokba bármiféle vád vagy ítélet nélkül bárkit elszállíthattak, akit az állam érdekeire nézve gyanúsnak, veszélyesnek tartottak. Ugyanakkor intézkedések sorával az SS tagjait kivonták a törvényes igazságszolgáltatás alól: tetteikről kizárólag az SS törvényszéke előtt voltak kötelesek számot adni.

A harcos német fajelmélet megvalósításáért küzdő fegyveres testület „légmentesen” elzárt, külön világot alkotott. Az SS állam lett az államban. Az országon belüli ellenzékét eredményesen szétzúzta, a német emigránsok és menekültek szava, panasza a világban nem keltett visszhangot. Egyetlen „civilizált” állam sem jutott el odáig, hogy a féktelen terror miatt megtagadja az érintkezést, vagy szakítson a hitleri¹³ birodalommal, miközben a koncentrációs táborok fogolyállománya folyamatosan növekedett.

A koncentrációs táborok foglyainak száma	
1939. április	30 000 fő
1942. augusztus	115 000 fő
1943. augusztus	224 000 fő
1944. augusztus	524 000 fő
1945. január	714 000 fő

A hálózatot 1939 szeptemberében kezdték szélesíteni. A főtáborok a kiépítés után Dachau (4 ezer fogollyal), Sachsenhausen (6,5 ezer), Buchenwald (5 300), Mauthausen (1,5 ezer), Flossenbürg (1 600) és az 1939. szeptember 18-án alapított női láger, Ravensbrück (2,5 ezer) voltak.¹⁴ Időközben a „védőőrizet” intézményét tovább szigorították: a politikai foglyokat például a háború végéig őrizetben tartották. Őket „a zsidó-bölsévista fenyegetés felszámolásáért élet-halál harcot vívó” SS saját tulajdonának tekintette.

A Német Birodalom az általa megszállt lengyel területeken kilenc koncentrációs, illetve haláltábor, ezeken felül több internálótábor, munkatábor létesített. A zsidók megsemmisítésének fő színhelye Auschwitz-Birkenau volt.

Az SS – amelyet eddigre 12 főosztály irányított, miközben tagsága majdnem félmillióra rúgott – 1940. május 20-tól folyamatosan építette ki Konzentrationslager (KL) Auschwitzot. (A város eredeti lengyel neve Oświęcim, egy részének a német megszállás utáni új elnevezése Auschwitz.) A terület kiválasztása nem véletlenszerűen történt: a megszállóknak kapóra jött a kedvező közlekedési lehetőség, a jól kiépített vasúti összeköttetés. A tábor létesítésének közvetlen oka a tömegesen elfogott lengyelek állandóan növekvő száma és a börtönök telítettsége volt.

KL Auschwitz a német központi szervek irányításával, állami intézményként működött, az SS Gazdasági Adminisztrációs Főhivatalának (WVHA) felügyelete alá tartozott. Eredeti „céljához”

hűen közel két esztendeig leginkább lengyeleket őriztek benne, ám idővel a mind rendszeresebb fogolyszállítmányokba zsidókat is soroltak. Végül 1942-től az Endlösung¹⁵ programjának, a zsidók tömeges megsemmisítésének legfontosabb objektumává vált.¹⁶

A német hatóságok 1940–41-ben Oświęcim város lakosságának nagyobb részét,¹⁷ valamint nyolc falut egészében kitelepítették. Az intézkedéssel összefüggésben ezerkétszáz lakóházat romboltak le. A fennmaradt lakóházakba leginkább SS-tiszteket és -tiszthelyetteseket költöztettek, kit egyedül, kit családotól. Házat, lakást kaphattak az áttelepült, szakmával rendelkező német családok, valamint rendőrök, különféle hivatalnokok is.

A táborokon kívül műhelyeket, raktárakat, irodákat teleptettek, továbbá itt lakott a tábor parancsnoksága és őrsége. Az 1940-es években az igazgatási irodák mellé települt a Gestapo kirendeltsége, valamint a Wehrmacht szükségleteire dolgozó hadiüzemek sora is. A nagyvonalú tervek egyik bizonyítéka, hogy a kiürített lengyel falvak helyén négyezer hektár területen ún. érdekeltségi terület (Interessengebiet) jött létre.¹⁸ A táborrendszer működtetése az Endlösung mielőbbi megvalósítása érdekében történt, de ugyanígy életbevágó volt a „hatékony hasznosítás”, a jövedelmezőség, a haditermelés is.

A térségben az ipari üzemeket német kézbe vették, ezek felszámolását vagy kiépítését a szükséglet határozta meg. A gyár-egységekben, műhelyekben hadianyagot állítottak elő: a háború (a nemzetiszocialisták napi szóhasználatában: „a győzelem”) számára termeltek. A legnagyobb ipari létesítménynek a 30 km területen fekvő IG Farbenindustrie¹⁹ számított. A vállalat üzeimeiben „koldusmenüért cserébe” körülbelül tizenegyezer kényszermunkást dolgoztattak, legtöbbször a végkimerülésig.

A komplexum első, legrégibb elemét Auschwitz I. főtábor, másképp a Stammlager (törzstábor) képezte. A lágerkomple-

xum irányítási központjaként szolgált. Korábban az egykori Osztrák–Magyar Monarchia, majd Lengyelország hadseregének barakkokból álló tábora volt. Húsz egységből, tizennégy földszintes és hat kétemelletes épületből állt. Ezekben 1940. május 20. és 1941. március 1. között tízezerkilencszáz foglyot helyeztek el, többségben lengyeleket. Az utóbbi nap azért is emlékezetes, mert Heinrich Himmler ekkor látogatott először Auschwitzba.

Himmler 1940. április 27-én megparancsolta, hogy az auschwitzi volt lengyel tűzerkaszárnnyában és környékén koncentrációs tábor működjön. Május 4-én Rudolf Höss SS-Hauptsturmführer²⁰ (századosnak megfelelő rendfokozat) a tábor parancsnokának nevezték ki. Május 20-án a Berlinhez közeli KL Sachsenhausenből megérkeztek az első foglyok: harminc német bűnöző. Őket rövidesen „fogolyfunkciósoknak”, jövőő fogolytársaik brutális felügyelőjének képezték ki. Az erkölcsi tartás elvetését, az SS parancsainak gondolkodás nélküli teljesítését várták el tőlük. A fogoly táborvezető (Lagerältester) az 1. számú fogoly, Bruno Brodniewitsch lett.²¹

Az SS semmit sem bízott a véletlenre: a harminc fogoly őrizetére Krakóból azonnal tizenöt SS-legényt is Auschwitzba helyezett.²² Május 29-én KL Dachauból negyven fogoly – egy német kápo²³ és harminckilenc lengyel fogoly (többségük előzőleg lódzi gimnazista) – érkezett. A munkaosztag (Außenkommando) egyik első feladata a tábor kerítésének felépítése volt.

1940. június 14-én a német csapatok bevonultak Párizsba: a Champs-Élysées győzelmi parádé színhelye lett. A német megszállók ez alkalomból a legázolt Lengyelország városaiban nagy horogkeresztes zászlókat tűztek ki. Az auschwitzi táborba a tarnowi börtönből aznap lengyel politikai foglyok 728 fős csoportja érkezett. (Ezt a napot, tehát június 14-ét tekintik hivatalosan a koncentrációs tábor működése első napjának.) A lengyeleket a 31 és 758 közötti fogolyszámokat kapták.

Hitler és lelkes követői a gyors német győzelem lázában égtek. Az 1940-ben a Madagaszkár-tervvel²⁴ összefüggésben kifejlesztett és kivitelezett zsidóellenes intézkedések, mint például a zsidó vagyon összeírása, az európai zsidó népesség számszerű feldolgozása, és mindenekelőtt az Európa országaiba kinevezett „zsidóügyi tanácsadók” szolgálták később az „Endlösung-gépezetet.” (Az Endlösung álcázó kifejezés volt. Hivatalosan Göring egyik rendeletében, 1941 nyarának kezdetétől használták.)

Ezekben a hetekben az erfurti Firma J. A. Topf u. Söhne, az SS építkezési hivatala, az auschwitzi „új építkezések” számára fontos megrendeléssel foglalkozott. A cégnél koksztüzelésű hamvasztó berendezést terveztek. Fedőkódja D-57 253 volt. A berendezések alapjainak kiadása júliusban kezdődött a táborban.

A kályha két égetőállást tartalmazott, hivatalosan kétkarimánytús hamvasztónak nevezték. (A törzstábor kiépítése „csak” 1941 nyarán vett lendületet. A munkákat foglyokkal végeztették, a földszintes épületekre emeletet húztak, lágerkonyhát építettek. A foglyokat szögessdróttal elkerített területen zárták össze, míg a kerítésen kívül SS-parancsnoksági épület készült.)

1940 közepére Auschwitz II.-ben, azaz Birkenauban a fogolyszám meghaladta a hétezret. (Ilyen nevű település nem létezett. A német elnevezés eredete a közeli nyírfaligetre vezethető vissza.) December 31-én egy Kattowitzból beszállított foglyot már 7879-es fogolyszámmal regisztrálták.²⁵

Auschwitz I.-ben 1941. szeptember 3-án éjszaka – a fogolyszámok kiadása 20 500 körül tartott – megkezdte működését az iparosított halál. A Zyklon-B²⁶ hatását korábban néhány orosz hadifoglyon már felmérték. Este tábori szemle, létszámenőrzés (Abendappell) volt, majd szigorú táborzárat²⁷ (Lagersperre) rendelték el.

A kórházban a betegeket – mintegy kétszázötvenet – „megszemlélték.” A gyengébbeket „kiszelektálták.” Őket a beteghor-

dozókkal a Block 11-be szállították, majd az ottani pinceszinten (Bunker) cellákba zárták. A Block 11-ben éjszaka drámai jelek következtek. A cellákba újabb foglyokat, mintegy hatszáz orosz tisztet, komisszárt és hadifoglyot préseltek be. Ezeket a hadifoglyokat a táborokból a Gestapo különleges osztagai (Kommandos) gyűjtötték össze, és szállították Auschwitzba.

Az SS-ek a Zyklon-B gáztartályokat a helyiségbe dobták. Az ajtókat azonnal bezárták, a hézagokat eltömítették.²⁸ Másnap négy, különböző munkafázisra beosztott kisebb fogolycsoporttal a tetemeiket „eltakarították”.

A szervezett hullarablás sem maradt el: az SS felügyeletével a zsebeket átvizsgálták. Elégették az egyenruhákban talált leveleket, fényképeket, személyi okmányokat. Az aranyfogakat, aranykoronákat a fogorvosok gyűjtötték össze. (Később az „SS-humor” az ilyen munkával megbízott foglyokat²⁹ „fogorvosnak” nevezte.) A begyűjtött aranyfogakat beolvasztották, az aranyrudakat külföldi bankoknak adták el.

A Reichsbank könyveiből állapították meg, hogy 1940. június 30. és 1945. május között a Németországból beszállított arany elérte a 320 tonnát, értéke 1,7 milliárd frankot tett ki.³⁰ A művelet Európa-szerte botránykőnek számított.

Ezután következett az elhamvasztás, ám ezt gyakran csak a következő napokban sikerült megszervezni. A Block 11-be – teljes takarítás és szellőztetés után – a Strafkompagnie-t (büntetőoszakaszt) helyezték.

A tömeghalál színhelyét – mint más koncentrációs táborok esetében is – igyekeztek rejtgetni. A titkot mindenkör gondosan őrizték: az SS a szigorúan elzárt és őrzött táborok elnevezésében, a levelezésben, még a szolgálati szóhasználatban is mindig „fedőzsargont” követelt meg.

Az SS a kellő „tábori hangulatot” is fontosnak tartotta. Erről az 1940 decemberében alakult héttagú zenekar gondoskodott.

Karnagya (hivatalos néven Kapellmeister) a lengyel Franz Nierychlo volt. A zenekar létszáma lengyel hivatásos muzsikuskok bevonásával fokozatosan száz fölé emelkedett. Próba- és koncerttermét a 24-es blokkban, a későbbi tábori bordély alatti helyiségben jelölték ki.³¹

A Szovjetunió megtámadása után a háború elállatiasodott. Hitler parancsára minden komisszárt és kommunista pártfunkcionáriust ki kellett végezni. A komisszár rendelet végrehajtását Heinrich Müller³² és Reinhard Heydrich³³ – az európai zsidóság biológiai elpusztítása érdekében – minden oroszországi zsidóra kiterjesztette.

Adolf Eichmann³⁴ sem akart lemaradni. 1941 őszén Müllerrel és Heydrichkel egyetértésben megkezdte a zsidóknak a birodalmi területről, a bekebelezett Ausztriából és Cseh-Morvaországból olyan területekre deportálását, ahol a komisszárrendelet érvényben volt. Intézkedése következményeiről, az Einsatzgruppe A³⁵ által végzett tömeges népirtásról a Riga és Minszk környéki erdőkben máig látható nagy tömegsírok tanúskodnak.

KL Auschwitzban a Zyklon-B mellett a halál előidézésének számos más formáját is „alkalmazták.” 1942-ben indultak a kísérletek, amelyek során kezdetben benzint fecskendeztek az emberi szervezetbe. Miután ez nem bizonyult „praktikusnak” – hatása túlságosan lassú volt –, gyorsabb megoldást kerestek. A hidrogén következett, majd megtalálták a gyorsan ölő anyagot, a fenolt. Utóbbit 1943 januárjától gyerekek megöléséhez is használták.

Auschwitz I.-hez összességében mintegy 70 ezer fogoly halála fűződik. Főként lengyel és szovjet hadifoglyok sínylődtek, haltak meg falai között.

Birkenau (eredetileg Brzezinka³⁶) ismertebb néven Auschwitz II. a főtábortól nyugatra, mintegy 3 km távolságra esett. Építése 1941. október 8-án indult, az auschwitzi táborrendszer máig

megdöbbentő eleme, az SS által gyakorolt iparszerű megsemmisítés bázisa volt. A megszállt Európában a tömeggyilkossághoz ezen a területen építették ki a legnagyobb méretű és számú berendezéseket; krématóriumok és gázkamrák, valamint földszintes barakkok laza együttesét.

A hírhedt koncentrációs tábor világszerte halálgyárnak is nevezik. Két szempontból jelentősen különbözött egy „normális gyártól.” A felhasznált nyersanyag itt az élő embereket jelentette, a végtermék pedig az emberi hamvakat. A tábor megsemmisítési üzemként működött. Ezeket a gyilkossági központokat kizárólag az SS szabályozta, felügyelte.

A másik különbség: a halál gyártásában a munkaeőt a Sonderkommando (különleges munkaosztag) jelentette. Az ide soroltak halálra ítélt rabszolgaként végezték rettenetes munkájukat. Nem túlzás, hogy ők a nyomorultak között is a legnyomorultabbak voltak. A holokauszt történetének legtragikusabb alakjai, s mint egyének, a legszerencsétlenebbek.³⁷ Emberalatti létbe szorultak; az SS parancsait óramű pontossággal teljesítették. A folyamatos és megalázó fenyegetések, ütlegek özönében mérlegelés nélkül, automatikusan engedelmeskedtek.

Auschwitz II. berendezéseiben ölték meg az európai országokból ide deportált zsidók legnagyobb részét. Tömegesen gyilkolták meg őket, kizárólag származásuk miatt. Állampolgárságuk, koruk, nemük, egészségi állapotuk, foglalkozásuk vagy politikai meggyőződésük mit sem számított. Százezreket nyilvántartásba sem vettek, név és szám nélkül lettek porrá.

1943 februárjában naponta átlag két emberszállítmány érkezett. (Az 1944-ben Magyarországról küldött szerelvényekhez képest kisebb létszámot, napi átlagban négyezer áldozatot jelentettek.) Lengyel, francia és holland zsidókat hoztak. Legnagyobb részüket azonnal elgázosították, anélkül hogy akár töredékük a táborba került volna.

Birkenauhoz több kisebb tábor, így Budy, Harmenze, Rajsko, valamint különböző kémiai laboratóriumok is tartoztak. Budyban létesítették a női foglyok elkülönített büntetőtáborát, a rajskoi táborban a haditermelés szolgálatában kísérleti gazdaság működött, a kaucsukban gazdag növényfajtaikat vizsgálták. Harmenze farmként működött.

Auschwitz-Birkenau – csakúgy, mint Európa-szerte az SS táborrendszere – hamar, lépésről lépésre kiépült. Német tervek alapján kb. 300 barakkot és lakóépületet, igazgatási és gazdasági épületet, nagyjából 13 km vízelvezető árkot, 16 km szögesdrót kerítést, több tíz km utat építettek meg. 1944 májusában – amikor már közeledett a magyar zsidók tömeges beszállítása – használatba vették a táborba vezető három vasúti mellékvágányt és a rakodórampát. (Az auschwitzi városi pályaudvarnak 44, egyenként 3,2 km hosszúságú sín párja volt.)³⁸

A foglyokat itt is, ahogyan a legtöbb koncentrációs táborban, kategóriákba sorolták. Alapvetően kilenc, összességében azonban tizenhat kategória ismert: 1. politikai fogoly, 2. „bibliakutató”, azaz Jehova Tanúja, 3. homoszexuális, 4. rossz minősítéssel leszerelt katona, 5. pap, 6. spanyol köztársasági, azaz kommunista, 7. külföldi civil, 8. zsidó, 9. deviáns magatartású, 10. megrögzött, visszaeső bűnöző, 11. súlyos büntett elkövetője, 12. cigány, 13. hadifogoly, 14. beépített fogoly, 15. kényszermunkára ítélt bűnöző, 16. diplomata.³⁹

A fogolyruha felső részén, a mell bal oldalán viselt háromszög már messziről tudatta az örökkel, kivel állnak szemben. A politikaiak például rendszerint vörös háromszöget viseltek, a homoszexuálisok rózsaszínt. A megrögzött bűnözők zöldet, a zsidók két egymásra varrt háromszöget, melyek együtt hatágú sárga Dávid-csillagot formáztak. Ezenfelül egyéb színezéssel, esetleg betűvel is jelölték, ha a foglyot ráadásul még politikai okból, politikai elítéltként is regisztrálták.

Tragikus tény, hogy az Auschwitz-Birkenau, hivatalos nevén KL Auschwitz II.-be deportált fogolytömegből a legnagyobb csoportot a magyar zsidók alkották. Számuk meghaladta a 430 ezret.⁴⁰ A koncentrációs tábor, a brutális bánásmód mindenkinek szörnyű, leginkább felfoghatatlan, élethosszig nyomasztó tapasztalat volt.

A fennmaradt adatok, rögzített tapasztalatok alapján a zsidóknak még több, elmondhatatlan szenvedést jelentett. Rikító csillagjukkal könnyen felismerhetők voltak. Az SS-őrség többnyire „zsidó disznókként”, „mocskos zsidókként” szidalmazta őket. Elkülönítésük, nehéz munkára beosztásuk gyakori, fizikai bántalmazásuk (botozás, korbácsolás) a napirend megszokott részét jelentette. Fogolytársaiktól sem számíthattak sok emberségre, mert a fogolyhierarchiában a „pozíciók” már foglaltak voltak. (Az 1944 nyarán és később érkezett magyar zsidók mindenütt magukra maradtak. Fogolyfunkciót alig találunk közöttük.)

KL Birkenau sémáját tanulmányozva először is az emberszállítmányokban (transzportok) érkezett személyek iparszerű megsemmisítésének létesítményei, bázisa tűnik szembe. Az öregeket, betegeket, látható testi fogyatékkal élőket, a szülés előtti nőket, gyerekeket felörlő „malom” (a halálgyár funkcióját, tartalmát kifejező szót Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer gyakran használta). Mindazok vesztőhelye, akiket az SS nem tudott „hasznosítani”, akik a német hadiipari termelésben használhatatlannak, értéktelennek számítottak.

A táborparancsnokság szervezésében az első szelekcióra 1942. július 4-én került sor. A blokkból kirendelt foglyok Szlovákiából beszállított zsidók voltak. A férfiakat és a nőket különválasztották. A gyerekeket, az időseket, betegeket, a külsőleg gyengéket, a térhes asszonyokat ugyancsak elkülönítették. A válogatást SS-orvos végezte, pusztá látszatra, gyorsan döntött. A szemle végén

264 férfit és 108 nőt munkaképesnek nyilvánítottak. A többieket – számuk ismeretlen – gázkamrába küldték, és megölték.⁴¹

Több tucat zsidó férfiból külön munkaosztagot (kommandót) állítottak össze. Ekkor még árkokat ásattak velük, a gázhaláldozatait ezekbe földeltették el. A kommandót ezután külön barakkba vezényelték, és a többi fogolytól teljesen elszigetelték, hogy ne tudódjon ki, mi történt.

Az első krematóriumot 1943 márciusában helyezték üzembe.⁴² A nyár elején már négy gázkamra-krematórium üzemelt. Ez azt jelentette, hogy június végétől naponta 4756 holttestet tudtak égetéssel megsemmisíteni. Naponta lényegesen többet lehetett meggyilkolni: a két nagyobb gázkamrában egyenként 3 ezer foglyot lehetett gázzal megölni. Emiatt a szabad ég alatt is égették a halottakat. A műveletet a közelben tárolt deszkák meggyújtásával indították, pótlólagos tüzelőanyagként emberi zsiradékot használtak fel. Az égett emberhús szaga kilométerekre érezhető volt.

Két krematóriumot – a II. és a III. számút – alagsori gázkamrákkal együtt terveztek meg. (Utóbbi a birkenau-i vasúti fogadórámpa közelében volt.) Két másik – a IV⁴³ és az V – krematórium Birkenau távolabbi pontján létesült, közel a „Kis Fehér Ház” és a „Kis Vörös Ház” gázkamráihoz. Utóbbiakban – praktikus okokból – a kínhalál színhelyeit nem az alagsorban, hanem a földszinten építették meg. Itt működtek az égetőkemencék is.

A IV és V krematóriumban nyolc különálló ajtóval felszerelt égetőkemencét építettek, így a négy krematóriumban összesen 46 nagy égetőkemence üzemelt. Amennyiben az összes létesítmény teljes kapacitását kihasználták, minden hónapban közel 150 ezer embert semmisíthettek meg.⁴⁴

A gázkamrákat és a krematóriumot a már említett Sonderkommandóba sorolt foglyok szolgálták ki. (Névsorolvasás alap-

ján, senki sem tudta, miért és hova kerül beosztásra.) Szomorú munka volt, fogolytársaik ezreinek tetemét hamvasztották porrá.

A 874 tagú Sonderkommandót kisebb osztagokra osztották fel. Köztük a Kdo 57B a II. krematóriumnál száztizenegy fogolyból állt; egész napon át dolgozott. Másik része ugyanott száznegy foglyot tett ki. A III krematóriumot nappal és éjszaka egyaránt a Kdo 58B 110 foglya szolgálta. A IV. számúnál nappal 110; éjjel 109 Kdo 59B-fogoly végezte rettenetes, testet-lelket őrölő munkáját. A Kdo 60B napközben és este száztíz-száztíz fogollyal dolgozott.⁴⁵ Kezdetben valamennyien sokkos állapotba kerültek, aztán hamar eltompultak, közönybe süllyedtek.

A „sondereseket” az SS elkülönítette, a lehető legszigorúbban felügyelte. A blokkból a krematóriumba menetkor 12–15 SS-légény különlegesen kiképzett kutyákkal kísérte őket. (Ezekről sokan jobban féltek, mint a brutális ütlegektől.)

A Sonderkommando tagjairól az *Auschwitzi jegyzőkönyv*-ben markáns képet örökítettek meg. „Már csak a tőlük kiáradó förtelmes bűz miatt sem érintkeztünk velük. Mindig piszkosak, teljesen elvadultak, brutálisak és erőszakosak lettek. Előfordult – ami különben a többi fogolynál sem ment ritkaságszámba –, hogy egyik a másikat egyszerűen agyonverte. Egy fogoly agyonverése nem volt vétség. Egyszerűen regisztrálták, hogy az ilyen és ilyen számú fogoly meghalt, hogy milyen úton állott be a halál, az teljesen mellékes volt.”⁴⁶

A jegyzőkönyvben inkább az okozatról olvashatunk. Az okról kevesebbet. Pedig a körülmények mérlegeletől sem tekinthetünk el: a „sonderesek” mindenkor szigorú felügyelet, nyílt vagy fortélyos kényszer alatt álltak. A korbács állandóan csattogott; a beosztott foglyok gondolkodását, szokott reflexeit, érzéseit folyamatos terrorral fojtották el.

Előfordult, hogy a hajszolt megsemmisítést szünet szakította meg. (A szerelvények beérkezése hétkius volt.) Ja'akov Gabai

görög „sonderes” megélte; hogy egy holland SS a „munkaszünetben” is buzgón teljesítette kötelességét: „Egyszer egy magyarországi lányt vezettek hozzánk, akinek kétnapos kisbabája volt. Tudta, hogy meg fogják ölni. Azoñ az éjszakán nem volt semmi dolgunk. Tétlenül ücsörögtünk. A lányt is helyel kínáltuk, adtunk neki ennivalót és cigarettát.”⁴⁷ Ő elmondta, hogy énekesnő, és vagy fél órán át mesélt. A kemencék előtt ültünk. Mellettünk ült egy holland SS-katona, igazán kedves, rokonszenves fiú, aki szintén hallgatta az elbeszélést.

Amikor a történet véget ért, felállt, és így szólt: »Jó, jó, de nem üldöghetünk itt örökké; most a halál van soron.« A lányt megkérdezték, mit választ: a babáját öljék meg először, vagy őt. Azt mondta: »Először engem. Nem akarom a gyermekemet holtan látni.« A holland ekkor felállt, odahozta a puskáját, agyonlőtte a lányt, és a kemencébe dobta. Aztán felkapta a kisbabát, piffpaff, és a dolog el volt intézve.”⁴⁸

A kommandóban voltak, akik a kilátástalan helyzetben, a pokol bugyrában emberséggel, bátran viselkedtek. Mikor csekély lehetőségük nyílt, segítettek a zsidóknak. Kitartást, reményt sugalltak nekik, hogy emberi méltóságukat a végóra perceiben megőrizhessék. Megpróbáltak a legyilkoltak tetemeivel méltósággal bánni. Arról is vannak adatok, hogy gyógyszereket „organizáltak”, ezeket titokban a tábori ellenállók segítségével rászoruló beteg foglyoknak juttatták el.

Az elmúlt évtizedekben sokoldalúan bizonyított ténnyé vált, hogy az SS koncentrációs táboraiban az őrség, a teljes személyzet bűnözőkből, bűnelkövetőkből, gyilkosokból állt. A helyálló megállapítással szemben a Sonderkommando tagjait gyakran tudatlanságból, hamisan és igazságtalanul megbélyegezték. A német barbarizmus páriáit, robotjait ki gyilkosoknak nevezte, más túlélők kollaboránsnak.⁴⁹

A valóságban sokszor a véletlen játékaként – úgy, mint az SS orvosi kísérleteinek elszenvedői – maguk is élőhalottakká váltak, áldozatok voltak. Életüket a folyamatos és teljes tehetetlenség határozta meg. A hálálra ítélt zsidóknak semmiféle segítséget nem nyújthattak. Ezzel együtt tény, hogy az SS, a rettenetes körülmények sem tudtak minden ide beosztott foglyot megrontani.

A Sonderkommando még az SS-ek szemében is szadista Otto Moll SS-Oberscharführer (főtörzsőrmester) parancsnoksága alatt állt, aki saját ötleteit kivitelező, fanatikus, bestiális gyilkos volt. (Elmebetegségére is van utalás, bár ezt Höss a bíróság előtt cáfolta.) Számára a tömeges gázhalál megvalósítása nem volt elegendő. A kezére adott foglyokat tűzzel, csonttörő szerszámmal vagy vízbe fojtással gyilkolta le. A robotként dolgozó „sonderes” foglyokat sem kímélte, naponta megverte.

„Kedvenc kedvtelése közé tartozott, hogy a magyar zsidó csecsemőket elvette az anyáktól. Ezután éleven a túlterhelt krematóriumok mellett ásott égetőgödörökben fortogó emberi zsírra dobta őket. Máskor meztelen nőkre uszított kutját, majd a rémülettől megdermedt áldozatokat tarkón lőtte vagy tűzbe taszította.”⁵⁰

Gideon Greif izraeli történész⁵¹ arra a következtetésre jutott, hogy az ide beosztott foglyok a vetkőzőhelyiségekben nem az SS miatt csitították és nyugtatták a gázkamrába induló áldozatokat. Az volt a céljuk, hogy ezekben a kétségbeesett pillanatokban egy csipetnyi melegséggel és emberséggel szolgálganak a gázkamrába vezető rövid útra.

Az 1944 nyaráról szemtanútól fennmaradt hiteles történet a halál küszöbén megnyilvánult emberség és szeretet egyik példája:

„Az egyik magyarországi transzporttal egy zsidó öregasszony is érkezett. Fia tagja volt a Sonderkommandónak. Az anyja meglátta, amint éppen fát rakodik a krematórium közelében; és boldogan rohant felé. A fiú, aki már régóta kereste anyját a

halottak között, mélységesen megrendült. Az anyja megkérdezte, mi fog velük történni.

– Pihenni fogtok – felelte a fiú.

– És honnan jön ez a furcsa szag?

– Rongyokat égetnek.

– És miért hoztak ide minket?

– Hogy megfürödjetek.

A fiú odaadta a törülközőt meg a szappant az édesanyjának, és mindketten bementek, hogy aztán eltűnjenek a kémény poklában. Ezer és ezer hasonló gyászos közjátékra, tragikus találkozásra, hihetetlen jelenetre került sor.”⁵²

Kétségtelen, hogy a „sonderesek” előtt saját sorsuk, jövőjük ismert volt. Pontosani tudták, mi vár rájuk. Mégis, alkalmi empátiájuk kevés volt, egyetlen zsidót sem tudtak megvédeni.

A különleges szolgálatban a megöltek holmijának átkutatásakor értéktárgyakat lehetett találni. Ezeket a foglyok – ha tudták – eldugták, legtöbbször vesztegetésre használták fel. (A foglyok körében – és ez a sonderesekre is érvényes volt – az eltulajdonítás és titkos felhasználás nem számított lopásnak.) Inkább a túlélés lehetőségének, tábori nyelven „organizálásnak” nevezték.

A túlélési stratégia jegyében nem más történt, mint a táboréletben fellelhető javak és előnyök titkos újraelosztása. Egy jegygyűrű, egy karkötő életet mentett, vagy legalábbis meghosszabbíthatta azt.

Greif kutatásai szerint a különleges osztag – fennállása alatt – összesen mintegy 3400 foglyot számlált. Köztük a magyar férfiak több százat tettek ki.⁵³ Az izraeli tudós arra jutott, hogy az SS a „sondereseket” az auschwitz-birkenai táborrendszerben a legnyomorúságosabb helyzetbe kényszerítette.

Birkenauban női tábor is létezett. A drótkerítés mögött a különböző országokból idehurcolt nők külön táborrészt kaptak: 1942. augusztustól 1943. júliusig a B Ia-ban, a B Ib-ben; 1943.

szeptembertől 1944. július 11–12-ig a B IIb-ben, 1944. júniustól október 6-ig a B III-ban. Ezeken belül létesült 1944-ben a cseh zsidó nők B IIb és a magyarok B IIc táborrésze. Mintegy harmincezer leány és asszony volt kénytelen itt összezsúfolva vegetálni.

Höss táborparancsnok 1943. március 30-án parancsot adott ki a női koncentrációs tábor (Frauenkonzentrationslager, rövidítve: FKL) átnevezésére. Ezzel került nyilvánosságra, hogy létezett ilyen altábor Birkenauban. A táborrész rövidített új neve Frauenlager (női tábor) lett.

Auschwitz II. a kényszermunkatábor funkcióját is ellátta. Többféle műhely termelt lázasan, ezek a munkával való megsemmisítés (Vernichtung durch Arbeit) színhelyei voltak. Az SS hatékony ellenőrzést valósított meg: munkakommandókat állított össze. Ezek meghatározott létszámmal, napi feladattal belső és külső munkákat végeztek.

A foglyokból „kiemelt” kápók, felettük a munkavezetők, felügyelők többféle büntetéssel, ütlegekkel hajszolták őket. A munkaosztatok nagyobb része reggeltől estig – egy órányi pihenővel – dolgozott. A kisebb munkaosztatok vezetői, a Vorarbeiterek (előmunkások) maguk is foglyok voltak, de dolgozniuk nem kellett. Általában hajszolták, verték fogolytársaikat, hiszen egyéni érdekük volt, hogy feletteseik kedvében járjanak. Az állandósult ütlegelessel pedig bizonyították, hogy náluk a teljesítmény és a munkafegyelem kifogástalan, a kommandóban „rendet tartanak”.

A hivatalos iratokban *heftling*nek nevezett foglyok a szálláshelyre való bevonulásig nem kaptak enni. Általában estig a reggelente osztott, feketekávének nevezett híg folyadék volt az egész napi „ellátás.” Éjszakai szállásuk a tábornyelven gúnyból kólyának⁵⁴ nevezett, legtöbbször háromemeletes fapriccs, deszkatákolmány volt. A szintenként rászórt széna vagy szalma derékaljként, az élsődiék kitűnő búvóhelyeül szolgált. A csipések

mellett a felfázás, az állandósult hasmenés okozta a legtöbb gondot, fertőzést és járványt.

A mindennapi robot sokféle hadicélú termelés – alkatrészgyártás,⁵⁵ feldolgozás, szerelés, rakodás, szállítás, külső munkahelyeken bányászat, többféle földmunka, kő- vagy kavicskitermelés, téglá- vagy betonelemgyártás, bármilyen építés, csatornázás, fakivágás és -feldolgozás – stb. lehetett. A munkaképes foglyok mindenhol és mindenkor szoros felügyelet alatt robotoltak.

A kényszermunkások helyzete vigasztalannak, kilátástalannak látszott, s ez a foglyok egészségére, idegállapotára is kihatott. „A rongyos ruházat, az elégtelen táplálék, a kevés víz, a száppan és a fürdő nélkülözése hónapokon keresztül, a női higiéniai szükségletek teljes hiánya, a borzalmak túlélésének felfokozott vágya, a foglyok bizonyos kíméletlensége önmagukkal és másokkal szemben, a néha kirívóan jelentkező egoizmus, a gyakori harc minden szem burgonyáért, az állandó izgalom szülte hirtelen összekapások, a fogolytársak közötti viták egy csepp helyért az ágyon – mindez jellemző volt az életre olyan helyeken, ahol kis területen annyi embert zsúfoltak össze.”⁵⁶

Auschwitz II. táborban tranzit- vagy átmenőtábor (Durchgangslager, Depo) is helyet kapott. Ebből a beszállított, munkaképesnek minősült foglyokat – a hatalom igénye szerint – más koncentrációs táborokba, üzemekbe és bányákba, sokféle munkakommandóba szállították át. Ez a (lét)bizonytalanság is okozta, hogy a foglyok sokszor gyorsan feladták a kezdeti összetartást.

Az SS kezére játszott, hogy önzökké váltak. Társaikkal nemcsak, hogy nem törődtek, gyakran ellenséget láttak bennük. Egymás ételét, darab kenyerét ellopták, sőt akadtak olyanok, akik társaikat apróbb csínyek miatt a németeknek beárulták. Néhányszor előfordult, hogy a gyermek anyjától vagy testvér testvérétől lopta el élelmiszeradagját.⁵⁷

A kihelyezett, ám teljességgel kimerült, csontig fogyott, halálra hajsztolt páriákat visszaszállították Birkenaubá – a végállomás a gázkamra volt. A kínhalál sem jelentette azonban a kizsákmányolás végét. A holttestek egyes részeit további célokra hasznosították: a csontokból műtrágyát készítettek, a női hajból matracokat gyártottak. Az SS számára még az emberi húsnak is használati értéke volt: a német birodalmi tudományos intézetekben, laboratóriumokban baktériumok tenyésztésére, táptalajnak használták.

A német gyógyszergyárak kihasználták a páratlan lehetőséget, hogy minden új és ígéretes anyagot közvetlenül embereken próbáljanak ki. Voltak kísérletek a tömeges sterilizálás hatékony és költségkímélő módszereire, szellemileg, genetikailag és fajilag „alacsonyrendű” emberek likvidálására. Fiatal foglyok ezreit tették ki különféle sugaraknak, mindenféle mérgező anyagot fecskendeztek testükbe. Érzéstelenítés nélkül végeztek műtéteket, sok foglyot így kasztráltak.

Voltak, akik túléltek a „kísérleteket.” Ők további életükben a „kezeléstől” és annak következményeitől szenvedtek. Mások egész életükben irtózatossá torzultak.⁵⁸

Az auschwitzi táborok legnagyobbika Auschwitz III. (kezdetben Lager Buna altábor, 1944 őszétől Monowitz)⁵⁹ volt. Kiepítését 1942. május 31-től – a főtábortól 6 km-re – szervezték. 15 km² területen feküdt, közel 40 al- és külső munkatábor tartozott hozzá. Az itt robotoló foglyok száma 1944 nyarán meghaladta a tizenegyezeret, sőt: később volt, hogy elérte a huszonötezeret.

Itt működött a szintetikus gumit és benzint gyártó Buna Werke, amelyet az IG Farben konszern alapított. A gyár építéséhez foglyok seregét dolgoztatták, a feszített munkában számos német építővállalat vett részt. Elkészülte után termeiben szintetikus benzint állítottak elő.⁶⁰

Ugyanitt hatalmas műgumigyár is épült. A nagyvállalat profitját Fürstengrube és Janinagrube táborok foglyai növelték.

Vezetősége céltudatosan vásárolta fel a helyi bányákat, hogy ezekből termeltesse ki a monowitzi üzemeknek a szintetikus benzin és a műgumi előállításához szükséges szenet.

A Krupp-konzern Weischel-Union-Metallwerke név alatt közvetlenül Auschwitzban létesített új üzemet. Ebben tüzéségi lövedékekhez gyártottak gyújtófejeket. Fogolymunkával termeltek a Hermann Göring Werke jawiszowicei bányáiban is, valamint a szintetikus benzint előállító Oberschlesische Hydrierwerke cég blachowniai gyárában. Ezekben körülbelül 3 ezer kényszermunkás dolgozott, akárcsak a Berghütte részvénytársaság świętochłowicei és sosnowieci hadiüzemeiben, a vállalat jaworznoi szénbányáiban, a Laura kohászati üzemében, a Deutsche Gassrussgesellschaft vállalatnál, a Siemens bobréki, valamint a DRB (Német Birodalmi Vasút) gliwicei vagon- és mozdonyjavító üzemében.

A biztos és nyereséges üzletből az SS sem maradt ki: a kényszermunka busás hasznából saját vállalatai révén közvetlenül részesült. Az SS Gazdasági Adminisztrációs Főhivatala által életre hívott nagyvállalat a Deutsche Erd- und Steinwerke GmbH (DEST) volt, amelyhez többek között a goleszówi cementgyár és a rajskói sóderbánya tartozott.

A nagyvállalatot 1938. április 29-én Berlinben, az SS és a rendőrség vezető funkcionáriusai alapították. Tulajdona gyorsan gyarapódott. Négy téglagyárat alapított Sachsenhausenban és Buchenwald közelében, majd megszerezte a flossenbürgi és a mauthauseni gránitbányákat (kőfejtőket). Az erősen központosított SS-cég⁶¹ létrejötté és folyamatos tulajdonszerzése új munkatáborok létesítésével, új bevételekkel járt.

1941. január 2-án a Biztonsági Rendőrség (Sicherheitspolizei, Sipo) és a Biztonsági Szolgálat (Sicherheitsdienst, SD) főnöke, Reinhard Heydrich a koncentrációs táborokat négy fokozatba sorolta. Az I. fokozatba tartozott Dachau, Sachsenhausen és

Auschwitz I. Ezekben az SS a – szerinte – „kevésbé bűnös”, még „megjavítható” foglyokat őrizte. (Az Ia-ba Dachau azon foglyait sorolták, akik idősebbek, de még munkára foghatók voltak.) A II. fokozatba Buchenwald, Flossenbürg, Neuengamme és Auschwitz II. került. Kerítéseik mögött – az eredeti fogalmak szerint – a „még nevelhető, megjavítható”, de súlyos bűnökkel terhelt foglyok raboskodtak. A III. fokozatot a kőbányák övezte Mauthausen kapta mint a „súlyos bűnökkel terhelt, bűnöző és társadalomellenes, védőőrizetbe vett, talán még nevelhető” foglyok tábora.⁶²

A táborrendszer őrsege⁶³ hierarchikusan épült fel. A Halálfejes SS rohamosztaghoz (SS-Totenkopf-Sturmabteilung) tartoztak a Halálfejes SS-századok, ezeket a kerítésrendszer nyomvonalának szakaszolásán, a táborország I–VI alá osztották be. A külső SS-szolgálati helyek Auschwitz I. parancsnoka mint helyőrségparancsnok alárendeltségébe tartoztak. Rajsko táborban működött a Waffen-SS (Fegyveres SS) és a Rendőrség SS-Higiéniai Intézete.

A tábor működését érintő építési munkákat a Zentralbau-leitung der Waffen-SS und Polizei Auschwitz O/S irányította. A lágerrendszerben számos telep, cég és vállalkozás is működött. Ezek az SS tulajdonában voltak, a rabszolgahad dolgoztatásával hasznát gyarapították.

1942. április 30-án Oswald Pohl SS-Obergruppenführer⁶⁴ a koncentrációs táborok parancsnokainak új és magasabb követelményeket támasztott. „Minden fogolyerőnek a fegyverkezés javára mozgósítását” rendelte el. A parancs teljesítése alatt „a foglyok munkaidejének lehető legteljesebb kihasználását, a lehető legnagyobb termelékenység és jövedelmezőség elérését értették”.⁶⁵ A DESt számára végzett, mindenkor hajszolt kényszermunkában magyar zsidók ezrei vesztették életüket.

Az auschwitzi táborrendszer 1942 és 1944 között negyvenhét altáborból és külső kommandóból (munkacsoportból) állt. A fon-

tosabbak Altdorf, Althammer, Babitz, Birkenau, Bismarckhütte, Blechhammer,⁶⁶ Bobrek, Brünn, Budy, Charlottengrube, Chelmek, Eintrachthütte, Freudenthal, Fürstengrube, Hleiwitz-Steigern, Golleschau, Günthergrube, Harmenze, Heydebreck, Hindenburg, Hubertushütte, Janinagrube, Kobier, Lagischa, Laurahütte, Lichtewerden, Monowitz, Neu-Dachs, Neustadt, Pławy, Radostowitz, Rajsko, Sośnica, Sosnowitz, Trzebinia, Tschechowitz voltak.

A táborvilág egészét tekintve a területen 1944-ben körülbelül 135 000 ember tartózkodott, közülük 105 000-en voltak regisztrálva. Ez a létszám az SS összes koncentrációs táborába zárt fogolysereg egynegyedét tette ki.

A lágerkomplexum szinte várossá, a legnagyobb német koncentrációs táborra nőtte ki magát. A mintegy 1 300 000 ide deportált személyből a blokkokban feltehetően 400 ezret helyeztek el és regisztráltak. Közöttük a zsidók 200 ezren, a lengyelek 150 ezren, a cigányok hozzávetőleg 23 ezren, a szovjet hadifoglyok 12 ezren, és a más nemzetiségű foglyok 25 ezren. A fogolyseregnek több mint a fele a hajszolt munkába halt bele.

Az SS a külvilágtól minden tábor és altábor kutyas őrséggel, figyelemztető táblákkal szigetelt el. A tábori egységeket gyakran belül is szögesdrótkerítés határolta, amelyben áram keringett.

Az állandósult terror pusztított: a borzalmas körülmények, az alorvosi kísérletek, a betegségek és a gyakori járványok megállíthatatlanul szedték áldozataikat. (A kísérleti állatokat védte az 1933-as birodalmi állatvédelmi törvény, a haláltáborokba zsúfolt „kísérleti emberekkel” bármit megtehettek.) Gyakorlat volt a foglyok más koncentrációs táborokba, újabb gyötrelmes munkahelyekre történő gyors áthelyezése is. A táborrendszerből az SS legalább 200 ezer foglyot telepített át, ezek jelentős része meghalt, az adminisztrációban „leírásra” jutott.

A táborváros a totális háború körülményei között (valamint a hitleri birodalom meggyengülése, közeledő veresége árnyé-

kában) 1944 őszén további táborokkal egészült ki. Denis Avey brit fogoly jól látta, naponta megtapasztalta az SS-ben megvalósult romboló ösztönök uralmát. „Sokszor a »humanitás teljes hiányát« emlegetik Auschwitzcal kapcsolatban. De ezek a szörnyetegek nem inhumánusak voltak, hanem bestiálisak. A szeretet és a gyűlölet fogalma érvényét veszítette. Minden brutális gyilkosság, amit végig kellett néznem, és ami ellen nem tehettem semmit, engem alázott meg. Mérhetetlen gonoszság vett körül.”⁶⁷

Az SS modern hadviselést folytatott, a terror mellett a propaganda eszközeivel is dolgozott. A koncentrációs táborok kapuján sok helyütt feltűnt az *Arbeit macht frei* (A munka szabaddá tesz) hazug felirat. A rabtartók arra törekedtek, hogy a foglyokkal elhitessék a rabság szükségszerűségét, sőt annak „hasznosságát” is beláttassák. (Több táborban premizálást is alkalmaztak.) Az Appellplatzon a foglyokat fegyelemre, engedelmisségre, tisztaságra, a kiszabott munka maradéktalan teljesítésére szólították fel. Előfordult, hogy a blokkokban a falakra festettek efféle feliratokat.

A táborvilág működtetéséhez számos fedőszó, az embertelen valóságot elrejtő, megmásító kifejezés (és lágerzsargon) kötődött.⁶⁸ Az SS különféle szervei szívesen használták a magyar hivatalos szóhasználatban is megjelent Arbeitslager (munkatábor) kifejezést. A magyar foglyokkal küldetett (megtévesztést szolgáló) levelezőlapokra⁶⁹ 1944-ben lakcímként az Arbeitslager Waldsee (Munkatábor, Erdei tó) címet írástak fel. Ezzel is bizonyítani akarták, hogy a tömeges megsemmisítésről terjedő hírek hamisak, pusztán kitalációk, a németellenes propagandát szolgálják.

Treblinkában – ahol az áldozatok száma 700–800 ezer főre tehető⁷⁰ – a foglyokkal kötelező munkadalt is énekeltek:

Egyenesen és messzire nézünk a világba,
csapatunk mindig bátor és vidám,
így menetelünk a munkába.
Számunkra Treblinkán kívül
Más nem létezik, Treblinka a sorsunk.
Treblinka már egy velünk, a miénk.
Számunkra szent a parancsnoki szó,
Az engedelmisség és a kötelesség
Szívünk vágya: szolgálni, szolgálni,
Mígnem a boldogság egy szép napon
Jelt ad és elhív. Hurrá!⁷¹

Birkenauban Bárány Sámuelné és magyar fogolytársai a nyomorúságos blokkban maguk írta szöveg éneklésével vigasztalták magukat:

I.
Fönn Birkenauban élni de rossz
Sok ezer zsidót a német ott kínoz
Sok ezer sóhaj száll a légen át
Amikor Ljuba célappellt kiált
II.
Célappellt állni, Istenem, de rossz
Vagy szörnyű zápor, vagy hőség kínoz
És ha nem úgy állsz, mint a cövek
A Ljuba keze mozgásba kezd
III.
Fönn Birkenauban rossz a barakk
Az eső áztatja, akár a patak
És ha te lefekszel a csupasz földre
Átázol bőrig, mint az ürge

IV. *Fönn Birkënauban szörnyű rossz a koszt*
Minden zsidónak hasmenést okoz
Ha átviszel tíz vödörrel a tízesbe
Ráülhetsz végre egy üresre

V. *A fürdés, mosdás nagy gondot okoz*
Az autó ritkán jön, a sofőr pofoz
Fertőtlenítőbe fürödni mehetsz
S évakosztümben visszajöhetsz

VI. *A szenvedésünk egyszer véget ér*
S minden zsidó végre hazatér
Emlékezünk majd szép otthonunkban
*Hogy mennyit szenvedtünk mi Birkenauban.*⁷²

1944 nyarán az addigra gyakran már megölt hozzátartozótól érkezett (és az SS által Budapestre szállított) levelezőlapok osztályozásával, továbbításával a Budapesti Zsidó Tanácsot is kompromittálták. A Magyarországi Zsidók Szövetségének Szociális Osztálya (OMZSA Pártfogó Osztálya) aláírásával levelezőlapokat nyomtattak, amelyek udvariás szövege azonban pusztá manipuláció volt. „T. Cím! Ön a közelmúltban értesítést kapott hozzátartozójától, illetve ismerősétől Waldseeből. Lekötelezne bennünket, ha a válasz-levelezőlapra feltüntetett kérdéseinkre válaszolni szíveskednék.”⁷³

Az SS nem először élt a megtévesztő manőverrel. 1943 szeptemberében 148–152 ezer közötti fogolyszámot adott ki a Theresienstadtba érkezett, „különleges státust” kapott zsidó családoknak, akik hozzátartozóikat a jó bánásmódról postai le-

velezőlapokon értesíthették. Hathavi ún. karantén után azonban valamennyien gázkamrában végezték. (Hasonló módszerekkel Treblinkában is éltek.) De a nácik eszköztára nem ürült ki ilyen gyorsan: 1943 elején 500 ezer szabadon bocsátási okmányt gyártattak le. A művelét valamennyire kitudódott, és sokan alig titkolt örömmel várták a szabadulást.

Annál nagyobb csalódást okozott, mikor kiderült, hogy SS-manipuláció történt. A manőver Auschwitz titkainak elrejtésére, a tömeghalál szemtanúinak eltüntetéséhez szolgált. A formanyomtatványokat a már elgázósított foglyok nevével töltötték ki, és nyilvántartólapjukhoz csatolták.⁷⁴

Az SS titkaihoz tartozott, hogy a legtöbb koncentrációs táborban elrejtve, elkülönítve ún. Hollerith-részleget is működtettek, melyek felszereléséhez, készletéhez formanyomtatványok, a technika akkori szintjét megjelenítő gépek és lyukkártyák tartoztak. Volt, ahol a kártonokat, formanyomtatványokat helyben töltötték ki, de a feldolgozást más táborban, más lyukkártyás gépparkkal végeztették el.

A rejtjelkulcsos rendszert az Arbeitseinsatz (munkabevetés) napi áttekintése és gyorsítása, a fogolynyilvántartás, a napi munka beosztásának követése, szükség esetén akár egyes foglyok vagy speciális fogolycsoportok sorsának dokumentálása érdekében működtették.

A népirtás szakszerű adminisztrálásához szükséges gépeket a tengerentúli leányvállalatokkal rendelkező International Business Machines (IBM) szállította.⁷⁵ A cég gondoskodott a megfelelő nyilvántartási, adatkezelési módszerek kidolgozásáról, a karbantartásról, a folyamatosan érkező lyukkártyákról.

Az SS az információk efféle kezelése, magas fokú szervezése és a modern technika nélkül jóval kevesebb foglyot tudott volna mozgatni, dolgoztatni, kivégezni. A nagyobb koncentrációs táborok azonosítási számmal rendelkeztek, ezt a számot min-

den nyomtatványra rá kellett vezetni. Auschwitz kiemelt helyét bizonyítja, hogy száma a 001-es volt.⁷⁶

Ebben a komplexumban – mint már érintettük – az átmeneti (átmenő) táborrész, a munkatáborok sokasága, az iparszerű megsemmisítés részlege, vagyis a haláltábor egyaránt helyet kapott. Megtervezetten, átgondoltan és folyamatosan működött. Az Arbeitsinsatz nemcsak a munkabévetést intézte, de a betegek, megrokkantak, elhálálozottek, vagyis általában a foglyok nyilvántartását is. Temérdek papírmunkával, mert az adatfeldolgozás valahol másutt történt, feltehetően KL Mauthausenben.⁷⁷

A Hollerith-rendszerbe valamennyi fogoly – élők és holtak, érkezők és távoztók – adatait folyamatosan betáplálták. A részlegektől beérkezett napi összesítéseket távirátilag az SS központi adatbankjába továbbították. Az IBM technikai segítségével egyedül ezzel a modern adatkezeléssel lehetett naprakész nyilvántartást vezetni a foglyok táborokba való, illetve táborok közötti áramlásáról. A Hollerith-részleg auschwitzi vezetője Eduard Müller volt. A meggyőződéses náci mindent megtett, hogy megkeserítse a foglyok életét.

Az SS Gazdasági Igazgatóságánál (SS-Wirtschaftsamt) a központi nyilvántartást papíron vezették. Ez a megfelelő sorokban kézírásos információkat tartalmazott, amelyeket kódszámokká alakítva megismételték, hogy ennek alapján lyukkártyára táplálhatók legyenek. Ugyanakkor az adatokat lyukkártyára külön is felvitték, ezeket a berlini és az oranienburgi Hollerith-központokban tárolták.

Minden foglyról léteznie kellett azonosítólapnak is (Häftlingskarte). Ebben a nyilvántartásban a foglyok neve nem szerepelt, csak a Hollerith-sorszámuk, mely általában öt, olykor hat számjegyből állt, de feltüntették az adott koncentrációs tábor azonosító számát is. Ebből következik, hogy egy-egy táborban elvileg 1 000 000 mínusz 1 foglyot lehetett nyilvántartani.

A Hollerith-rendszer ekként a náci népiirtás egyik fontos és jól működő eszköze lett. Tökéletesen számon tartotta, nyomon követte a foglyokat. Sőt, ennek segítségével az SS nyilvántartó központja azonnal kétségbe vonhatta bármely feldolgozó helyről érkezett napi jelentés hitelességét. Ha hibát talált, meg is tette.

Auschwitz III. (Monowitz) evakuálása 1945. január 18-án indult. A főleg termelőlétesítményekből álló táborba – szervezésileg 38 nagyobb ipari munkaosztágra (kommandó) volt – a szovjet csapatok 27-én vonultak be.

Az auschwitz-birkenai táborrendszer foglyainak száma országokra lebontva	
Belgium	25 000 fogoly
Csehszlovákia	46 000 fogoly
Franciaország	69 000 fogoly
Görögország	55 000 fogoly
Hollandia	60 000 fogoly
Jugoszlávia	10 000 fogoly
Lengyelország	300 000 fogoly
Magyarország	430 000 fogoly
Németország-Ausztria	23 000 fogoly
Norvégia	690 fogoly
Olaszország	7 500 fogoly
Szlovákia	2 700 fogoly
Összesen	1 028 890 fogoly⁷⁸

2. A nyugati világ hallgatott. Miről lehetett tudni? 1939 őszén a magyar kormányzati cenzúra a Magyar Királyság belső nyugalma és egyben külpolitikai érdekei szolgálatában figyelmesen, megbízhatóan működött: Közzététel előtt minden „zavaró értesítést” azonnal letiltott, törölt a magyar hírszolgálatból. Ezt tette a németek által megszállt területekről, köztük immár a Cseh–Morva Protektorátusban ez időben történt zavargásokról érkezett zürichi és római jelentésekkel is.

Mégis érdemes a cenzúrázott hírek között kutatni, hiszen vizsgált témánk szempontjából figyelemre méltó adatokat, árulkodó közléseket találhatunk. A következőkben – az üldöztetésre fókuszálva – ezekből idézünk fel néhányat. Hamar kitűnik, hogy sokan sok mindent tudtak az európai zsidóság üldöztetéséről, a német nemzetiszocialista terrorról és a koncentrációs táborokról. Többen, mint ahogy gondoltuk, vagy ahogyan azt a közvélemény sejtí.

1939 novemberében a cenzúra letiltotta a dermesztő tény közlését, hogy „csehek ezrei tűntek el a buchenwaldi táborban,⁷⁹ melynek rémségeire csak most derül fény.” Magyarországon tehát voltak, akik valamiképp már ekkor értesültek, tudtak a titokban tartott „rémségekről”.⁸⁰

Akadtak, akik azonnal felismerték a veszélyt, és az összefogásban bízva – meghatározóan zsidó szervezetekre építve – az európai térségből való mielőbbi szervezett menekülésre össz-

pontosítottak. Köztük volt a pozsonyi Aron Grünhut, aki a Zsidó Központban dolgozott, és 1939-ben zsidó menekülőknél illegális hajóutat szervezett Palesztinába. A szlovák törvénykezés 1939 márciusától sorozatban fogadott el a zsidókat hátrányosan megkülönböztető intézkedéseket. 1939. április 24-én a kormány határozott: „egyetlen zsidó sem nyerhet felvételt állami hivatalba, autonóm szervezetbe és közhivatalokba”, majd június 21-én újabb csapást mért a zsidókra. Minden katonai szolgálatot teljesítő zsidót – tisztet, tiszthelyettest és katonát – munkaszolgálatba helyezett át.⁸¹

Grünhut az ellenállásban is feladatokat vállalt, emiatt 1943-ban a szlovák hatóságok letartóztatták. Több hónapra az illavai börtönbe zárták. Később Magyarországon találkozott feleségével és kisebbik fiával, ahová szabadlábra helyezése után illegálisan települt át.⁸²

Buchenwaldot a magyar sajtóban ekkoriban még az „internáltak” egyik gyűjtőhelyeként említették. Közzétették viszont a tragikus tényt, hogy a Lengyelország középső vajdaságaiból álló részt – Generalgouvernement Polen néven – külön rabszolgagyarmatnak szervezték meg.⁸³ Ismerték a *Neue Zürcher Zeitung* egyik híradását is, miszerint Németországból „nagyarányú zsidótelepítés” folyik. Arról is tudtak, hogy a Bug, a Visztula és annak jobb oldali mellékfolyója, a Szjan között a zsidó rezerváció körvonalai bontakoztak ki.⁸⁴

A külföldi sajtóból Budapesten egyesek arról értesülhettek, hogy „november 10-ig körülbelül 45 000 zsidó férfit, asszonyt és gyermeket szállítottak ide Oderbergből, Märisch-Ostrauból (ma Ostrava); Pilsenből és a cseh-morva protektorátus más városaiból, Bécsből, az újonnan felállított birodalmi Gaukból,⁸⁵ Danzig-Nyugat-Poroszországból és az onnan Németországhoz csatolt posen-warthai kerületből is. Tudható volt továbbá, hogy az »áttelepített« zsidók a rezervációban SS-tagok felügyelete

mellett útépitéseket, csatornázásokat végeznek; hogy tűzeges és mocsaras területeket csapolnak le, továbbá felépítetik velük a szétdúlt falvakat. A munkakötelezettség 70 évig minden férfira és 55 évig minden nőre kiterjed.”⁸⁶

1939. november 29-én már tudták, hogy a londoni *Times* túlzásokat is tartalmazó tudósítása szerint a Gestapo cseh diákokat internált németországi koncentrációs táborba.⁸⁷ A dermesztő folytatás a náci módszereit bizonyítja: „A kivégzettek hozzátartozói már csak az elégetett holttestek hamvait kapták meg, de száz cseh koronát kellett fizetniük, nyilván – a krematóriumi költségek címén...”

A sajtóban ekkor már nyilvánosságot kaptak a következő években gyakorlattá lett tömeggyilkosság elemei: a koncentrációs tábor, a halálok elfedése, a krematórium, vagyis a Gestapo, a Biztonsági Szolgálat megkínzott, megölt foglyai tetemének hamvasztásos eltüntetése, sőt a vele járó költségek megfizettetése a hozzátartozókkal.

December 5-én Budapesten egy amerikai újságíró beszámolóját szemlézték a Lublin környékén létesített „zsidóállam” életéről. A (letiltott) híradás szerint a németek mintegy 2 000 000 embert zsúfoltak ide. Mindenüket elvették. A legmóstohább viszonyok között szerszámok, élelmiszer és a szükséges holmik nélkül várják, mi fog történni velük. A riporter szerint kérdéses, hogy egyáltalán megélik-e a tavaszt. A lakásviszonyok retteneteseek, s a szállítás egyre folyik.⁸⁸

Az MTI párizsi tudósítója december 15-én, telefonon jelentette Budapestre, hogy Berlin elutasította a Vatikán⁸⁹ utóbbi kéréseit. Közöttük azt is, hogy a német koncentrációs táborokba zárt („elhelyezett”) személyek lelkipásztori látogatását megengedje.

A koncentrációs táborok említése egyes magyar lapokban megszokottá kezdett válni. Egy 1940. január 3-án kéthavi berlini tartózkodás után szabadságra érkezett magyar – a bizalmas

feljegyzésben mindössze Z. betűvel jelölt – személy beszámolóját is feldolgozták. Ebben helyet kapott, hogy „A cseh- és lengyelországi kegyetlenkedések híre széles körben keltett visszatetszést. A polgári elemek azzal magyarázzák ezeket, hogy a pártfiatalság körében igen sok a homoszexuális, s ezeknek a perverzítása ütközik ki a szadizmusban”.⁹⁰ Tehát már Berlinben is tudtak a kiterjedt, mind féktelenebb erőszakról, az elfoglalt területeken megvalósult tömeggyilkosságokról, ugyanakkor gyorsan magyarázatot, mentséget is találtak rájuk.

1940. február 10-én dr. Hans Franknak, a légázolt lengyel területek 1939-ben kinevezett főkormányzójának⁹¹ ellenakciója következett. A külföldi sajtó képviselőit tájékoztatta a lengyelországi helyzetről, melyet a németek a budapesti lapoknak is átadtak. Cáfolta a „rosszakarató híreket.” „Ismételten visszatért arra, hogy a főkormányzóság mint hatóság és a lakosság között mindenütt a legjobb a viszony.” Frank a lengyel népet „nagyon igénytelennek” tartotta, amely „sosem élt olyan kormányzás alatt, mint most, és a nemzetiszocializmus védelmében tulajdonképpen most először ismer szocialista kormányzást”.⁹²

1940-ben néhány, a volt Csehszlovákiából menekült 16–18 éves zsidó leány dolgozott a magyarországi Abaújszántón házi-cselédként vagy varrónőként. (A helyileg is érvényes osztálykülönbségek miatt a városi társaság nem fogadta be őket.) Az egyik leány, Helene Berger történetét – aki szenvedéseiről és a náci gyilkosok kezéből való csodával határos megmeneküléséről adott számot – az abaújszántói zsidók vagy nem ismerték, vagy nem voltak hajlandók figyelembe venni.⁹³

A Münchenhez közeli Dachau volt lőszergyára területén működő koncentrációs táborból⁹⁴ a németek nem csináltak különösebb titkot. Inkább hamis képet adtak róla. Az egyik gazdagon illusztrált nemzetiszocialista propagandakiadványból Magyarországra is juttattak. Ebben az állt, hogy Dachau nem

más, mint hétpróbás bűnözők, súlyos testi hibás, szellemileg degenerált, fajilag alacsonyabb rendű, a közzétett felvételeken „visszataszító látványt nyújtó” személyek gyűjtőhelye. Meg kell védeni tőlük a társadalmat,⁹⁵ elzárásukkal a német „néptársakat” mindenképpen meg kell kímélni.

A valóságról, a nemzetiszocialista barbarizmusról a Budapestre 1940. február 24-én érkezett *Le Temps* (1942-ig jelent meg) heti képes különkiadása megrázóan tájékoztatott: „Úgy látszik, mindaz, amit eddig a lengyelországi német uralom túlkapásairól jelentettek, alatta marad az igazságnak.” A Vatikán által közzétett rémtettek hosszú listájából kiderül, hogy „a katolikus egyház és a papság helyzete is tragikus.” A német megszállás alatti dél-lengyel Chorzów városban „Gayda lelkeszt Dachaubá internálták, mert a Szent Szűzhez mint Lengyelország védasszonyához fohászkodott.” Templomok elleni gyalázatos rombolásokról, kegytárgyak tönkretételének, ellopásának barbár sorozatáról írt a lap. „A papokat majdnem mind letartóztatták vagy koncentrációs táborba deportálták.”

A tragikus sorsú Gdyniában „papokat lehetett látni, akik az utcák járdáit térdelve mosták”.⁹⁶ A járdamosást a lakásukból kiparancsolt zsidók megalázására, egyben a lakosság szórakoztatására Németországban, majd Ausztriában és Franciaországban is elrendelték.

Az auschwitz-i koncentrációs tábor, majd táborrendszer létesítését, „benépesítését” a párizsi *Le Temps* előbbieken már idézett száma – az emigráns lengyelek információs irodáinak híreire építve, a konkrét hely megnevezése nélkül – valósághűen idézte fel: „Egyike a legmegbízhatóbb európai publicistáknak tesz jelentést arról, hogy egész városok és falvak lakosságát ragadják ki otthonából olyan körülmények közé, amelyek még az emberi élet pusztta fenntartására sem alkalmasak. A szállítást legnagyobb részben marhavagonokban végzik, ahová férfiakat,

nőket és gyermekeket napokon át tartó utazásra zárnak össze, rendesen élelem nélkül. Legutóbb, mikor egy Posenből (jelenleg: Poznań) kiűzött gyermekekkel teli vonat megérkezett a Közép-Lengyelországban levő Sandomiersba [jelenleg: Sandomierz], az egyik marhavagont felnyitva harminc apró, összefagyott hullát találtak.”⁹⁷

A tömeges erőszakot, a deportálást és más rémtetteket Magyarországon túlzásnak, fantáziálásnak, a zsidók körében is sok helyütt „fölsőleges riogatásnak” tartották. Pedig akadt (alig burkolt) fenyegetés, tényanyag bőven.⁹⁸ Miként a Horthy Miklós kormányzóban,⁹⁹ a Horthy-rendszer „jogrendjében” hívó, reménykedő és alaptalanul bizakodó zsidó tömegeknek küldött „józanítás” is.

A *Magyar Némzet* című ellenzéki napilap megjelenését Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter¹⁰⁰ 15 napra felfüggesztette. Ez alkalmából Milotay István¹⁰¹ lapja, az *Új Magyarország*¹⁰² június 12-én *Kártékony jószágok* címmel hosszabb fejtegetést közölt. Felvetette az önáltatást, az „ijesztő dolgok” közlésének elhagyását, illetve ennek igényét. „Hiába jönnek oly kézzelfogható tények, vannak, akik a külpolitikái beszámolókat azért készítik, hogy a zsidó idegeket csillapítsák, hogy újra meg újra reményt öntsenek a már teljesen hervadt-hitű, bizalmat-vesztett, kétségbeesett zsidó tömegekbe. (...) Van egy pesti adoma Mórickeről, aki most makacsul járja a könyvesboltokat, és olyan kiadást keres a *Pál utcai fiúk*ből, ahol Nemecek nem hal meg. Az egész hazai zsidóság ennek a Mórickerának a makacsságával keresi most az olyan napi újságolvasmányokat, ahol az ő világrendje még sem tűnik el végleg, ahol még nem ömlenek össze azok az állambe rendezések, melyeket ő olyan ideálisnak, gyönyörűnek tartott.”

A hosszú gúnyos cikk egyik legfontosabb üzenete, hogy „a zsidóság a mai súlyos időkben úgy csillapítja az idegeit, ahogy tudja.” Nem szabad hát napról napra megzavarnia a magyar

közösség tisztánlátását (lásd: *Magyar Nemzet*), mert „a zsidó méreg is igen nagy pusztítást végzett a magyar hitben és bizalomban.” Az *Új Magyarország* a zsidókat védő, folytonos egyoldalú beállítások ellen harcolt: akik „annyi hamis jóslatot adtak, azok most hallgassanak, vagy bűnhődjenek!”¹⁰³

A magyar katonai vezérkar „éleslátásáról” tanúskodik a Honvéd Vezérkar főnökének az 1940. július 23-i pécsi szemle alkalmából kizárólag a tisztikar tájékoztatására készített *Szigorúan bizalmas!* leirata. A tengelyhez való szerves tartozás leszögezése és körülhatárolása érdekében Werth Henrik¹⁰⁴ altábornagy, vezérkari főnök kinyilvánította: „Németországban mindenki osztatlan barátsággal viseltetik Magyarországgal szemben. Bár Magyarországon kisebb akciók németellenes hangot ütöttek meg, és Németország ellen izgatniak, úgymond a liberálisok, a zsidók, a legitimisták és a klérus, azonban Németország tudatában van annak, hogy ez nem közhangulat.”¹⁰⁵

Másfél hónap múlva, szeptember 1-jén a Magyarországon illegálisan kiadott, német nyelvű röpirat köntörfalazás nélkül, egyenesen fogalmazott: „A zsidók mindenkit kiszolgálják, mert azt hiszik, így megmenekülnek a nácik bosszújától. De a Fekete Arcvonal átadja őket megérdemelt sorsuknak.”¹⁰⁶

Sötét felhők gyülekezését bizonyítja a miniszterelnökségről kiszivárgott szeptember 1-jei értesülés is: Bartha Károly¹⁰⁷ honvédelmi miniszter Werth vezérkari főnökkel a zsidó munkaszolgálatosok behívásának kiterjesztését tervezi. A hír szerint azt tervezték, 170 ezer ember dolgozzon táborokban, hogy megmússák: a magyar társadalom zsidó középosztály nélkül is meg tud élni. A behívás egyelőre három hónapra szól, de a paragrafusok módot adnak a szolgálat korlátlan meghosszabbítására.¹⁰⁸

A Magyar Királyság 1940. november 20-án csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Az új szövetségi rendszer egyik következményeként Németország hivatalosan is használhat-

ta a magyar vasutak hálózatát. A Német Birodalmi Vasutak (Deutsche Reichsbahn, DRB) korszerű mozdonyokat adott bérbe a Magyar Államvasutaknak (MÁV). Ezek a rövidesen megindult balkáni hadműveletek szállítási igényeit szolgálták. A Szovjetunió megtámadása után a Szófiában, Bukarestben és Budapesten megtelepült német Transportkommandatur (Szállítási Parancsnokság) koordinálásával csapatokat, felszerelést és hadianyagokat szállított. A továbbiakban a magyar hadvezetés 500 fős alakulatot küldött Galíciába, a visszavonuló szovjet csapatok által megrongált vasútvonalak helyreállítására.

Horthy Miklós 1940. október 14-én Teleki Pál¹⁰⁹ miniszterelnökhöz intézett levelében nem titkolta, hogy ha kell, azonnal meg is tagadja a zsidókat. A következőképpen fogalmazott: „egész életemben antiszemita voltam, zsidókkal sohasem érintkeztem.” A zsidóság „kikapcsolása” is említésre került, ám ehhez a kormányzó markáns véleménye szerint „legalább egy emberöltő kell. Én hirdettem talán először hangosan az antiszemitizmust; azonban nem nézhetek nyugodtan embertelenségeket, szadista, oktalan megaláztatásokat.”¹¹⁰ Efféle embertelenségek tehát voltak, ezekről tudott a kormányzó. „Az oktalan megaláztatások” ügyében, felszámolásukért határozott fellépést sohasem tanúsított.

A Teleki miniszterelnök környezetéből alig egy hónappal később szerzett, november 19-i, majd 25-i bizalmas értesülés szerint a „zsidó kapitalizmus” felszámolása napirendre került. Mégis, a III. zsidótörvényt egyelőre nem nyújtják be, mert a németek tartanak a magyar gazdasági életre kiható súlyos következményektől.¹¹¹ Állítólag azt ajánlották, hogy a magyar fél inkább a már érvényes zsidótörvények végrehajtásán szigorítson. Ahol az átállítás fennakadást hozna, vagy veszélyt jelentene a termelésben, ott ne kísérletezzen vele.¹¹²

A magyar társadalmat fenyegető „zsidó veszély” folyamatosan hangzottatták, hirdették: 1941. március 27-én Budapesten a

Nemzetközi Sajtótudósító könyomatos kiadásában közzétették; hogy a Frankfurt am Main-i városháza ún. polgártermében ünnepélyes külsőségek között megnyitották a zsidókérdéssel foglalkozó kutatóintézetet.¹¹³ (Magyar részről Rajniss Ferenc országgyűlési képviselő,¹¹⁴ Kulcsár István kultuszminisztériumi osztályfőnök és dr. Kovács Alajos nyugalmazott államtitkár, a Statisztikai Hivatal vezérigazgatója¹¹⁵ vett részt az eseményen.)

A történelmi város főpolgármestere hangsúlyozta, hogy a kutatóintézet tudományos fegyverzetet szolgáltat a világzsidóság ellen folyó szellemi harcban. Reményét fejezte ki, hogy az intézet munkája által „valamennyi nép előtt” világossá válik a zsidóság szerepe a történelemben. A jelen lévő magas rangú személyiségek többen felszólaltak. Befejezésül előadást hallgattak meg „a történelem folyamán felmerült megoldási kísérletekről a zsidókérdéssel kapcsolatban”.

Április 24-én a külügyi sajtófőnök esti köriratában az új magyar miniszterelnök, Kállay Miklós¹¹⁶ szorgalmazta, hogy programját a lapokban „időről időre” tegyék közzé. A „közjót néző” időszerű reformprogram erős és gyors megvalósításában (a négy főprogramban) harmadik pontként „a zsidókérdés megoldását” említette.

Az 1941. május 23-i feljegyzésben fennmaradt, hogy a német sajtócsoporthal a szerb harctereken, Bácskában és Bánátban a kiküldött magyar újságírók több „megoldást” láttak. Belgrádban a kirendelt zsidók – borzalmas bűzben, az omladékok között szétmállott holttestek¹¹⁷ feküdtek – a vezérkari palota szétbomlított romjait takarították el.

A zsidókat a Bánátban mindenütt útépítésre és utcasöprésre rendelték ki, Nagybecskerekén a parancs szerint „legszebb ruhájukban”.¹¹⁸ Rémségekről beszéltek egymás között a gyakran utazó, távolra, a határon túlra kirendelt magyar vasutasok. Mikor német hadiszállításhoz rendelték ki őket, a vasúti mellékvo-

nalakon több helyütt iszonyodva látták a zsidókkal szembeni embertelen bánásmódot. Tőlük is érkeztek hírek a „külhónos zsidók” határra szállításáról, ukrainai gyalogos bolyongásukról, további szomorú sorsukról is.

A náci-német minta, az SS koncentrációs táborainak működése feltehetően több magyar katonatiszt előtt ismert volt. 1941 júliusában feljelentés érkezett a kolozsvári IX. honvéd hadtest parancsnokságának állományába tartozó vitéz Kékessy Lőrinc ezredes¹¹⁹ ellen. Az ügyirat szerint Vácott, 1940. szeptember 27-én a legénységhez intézett beszédében a következő kijelentést tette: „Ne feledkezzenek meg arról, hogy Németországban van egy Dachau, ahonnan csak egy koporsót és egy halotti levelet küldtek haza a hozzátartozóknak azzal a megjegyzéssel, hogy nekiment egy golyónak.”

A feljelentő megbotráncozott az ezredesen. Leszögezte, hogy kijelentésével (Magyarország 1941. június 27-én Németország szövetségeseként hadba lépett a Szovjetunió ellen) egy szomszédos nagyhatalom közigazgatását érintő olyan hírt koholt, mely a mai nemzetközi helyzetre tekintettel Magyarország külpolitikájának érdekét veszélyeztetheti.¹²⁰

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja, Endre László¹²¹ állandó gyanakvással tekintett a zsidóságra, s ahol lehetett – a jövőt szinte előre vetítve –, radikálisan intézkedett. Meggyőződése volt, hogy a zsidók „az orosz győzelemre, illetőleg német szövetségeseink letörésére lázasan spekulálnak”. Azt vallotta, rémhíreket terjesztenek. „Ellenintézkedésül” rádiókészülékeiket lefoglaltatta, és többször intézkedett otthoni távbeszélő-állomásuk leszerelése érdekében. Tudomása volt arról, hogy „zavarkeltés, sőt kémkedés gyanúját is magukra vonták”, s hogy aljas anyagi érdekből árdrágítók, spekulánsok, közellátási visszaéléseket, hazaárulást követtek el. Gyűlölet fűtötte a cigányság ellen is.

Endre a vármegyében a nemzetközi zsidó és az agrárszocialista bolsevista propaganda hatását is észlelni vélte. Mindebből a „törődős” megismétlődésére következtetett, hisz „az ilyen és ehhez hasonló események, azoknak az ellenséges propagandára való kihasználása vezettek 1918-ban is a nemzet összeomlására”.¹²²

A magyar fővárosban az 1941. július–augusztusi rendőrségi rassziasorozat általános izgalmat keltett. Az intézkedés egy augusztus 8-i értesülés szerint „a galíciai és más külföldi illetőségű zsidók kitoloncolását készítette elő.” 30 ezer ember őrizetbe vételéről beszéltek. A razziakon előállított „rendezetlen állampolgárságú” személyeket (családokat, gyerekestől) gyűjtőtáborba vitték, és a legrövidebb időn belül a magyar–ukrán határ felé tartó vonatra tették.

Kezdetben még hatórányi időt kaptak ügyeik intézésére, később rögtön elszállították őket¹²³ a szökéseket megelőzendő. Közben a rendőrség – olyan személyekkel kapcsolatban, akiknek magyar állampolgárságát utólag a család igazolta – olyan értesítéseket kapott, hogy „Kolomea környékén a deportáltak egy részét ukrán bandák megölték”.¹²⁴ Napok alatt kiszivárgott, hogy „összesen 14 700 embert vittek ki, többet a németek nem engedtek be azzal, hogy több zsidót nem tudnak átvenni”.¹²⁵

A budapesti sajtó egy orvostól értesült, hogy a Fehér kereszt Gyermekkórházba¹²⁶ reggel rendőri bizottság érkezett. Az összes fekvőbeteg gyermek papírjait átvizsgálta, nehogy „kiutasításra szánt gyermekeket bujtathassanak el a kórházban”.

Utólag bebizonyosodott, az embertelen tömeges kiutasítás kezdeményezése a hadsereg, főként a vezérkar köréből indult ki. Kárpátalján Kozma Miklós kormányzói biztos¹²⁷ égisze alatt a kilengések irányítója az ungvári rendőrkapitányságon Meskó Arisztid rendőrtanácsos volt. A visszacsatolt északi területeken az éjszakai magyar rendőrségi elhurcolások (gyakran családostól) és a „felvidéki zsidótisztogató akció” sokakban megütközést keltett.

A teljes képhez tartozik, hogy a bujkáló zsidók felkutatásában, a menekülők elfogásában és táborba küldésében esetenként a lengyel lakosok is részt vettek. Újabb izraeli levéltári kutatások szerint 200 ezer lengyelországi zsidóval maguk a lengyelek végeztek.¹²⁸

A cenzúra 1941. október 10-én törölte a *Nemzetközi Sajtótudósító* budapesti jelentését a cseh zsidóság elleni újabb német intézkedésekről. Ezekben helyet kapott, hogy azonnali hatállyal bezárták az uszítás és a „suttogó propaganda fészkeit”, azaz valamennyi zsinagógát és imaházat. Rendőrségi intézkedést (ún. védőőrizetet) rendeltek el minden olyan személy esetében, aki tüntetőleg barátságosan beszélgetett zsidó jelet viselő egyénnel az utcán vagy nyilvános helyen.¹²⁹

Érdekes a szomszédos Szlovákiában dúló gyűlöletkeltésre is tekintetet vetni: szeptember 9-én Pozsonyban elfogadták a 198/1941. számú, tíz részből állt Zsidótörvényt, amelyet az európai antiszemita törvénykezés egyik legszélsőségebb momentumaként tartanak számon. 18-án megkezdődött a zsidók kilakoltatása Pozsonyból, ami valójában a deportálások előkészületét jelentette.

Október 20-án az Eperjesről (Prešov) visszatért hazánkfia a városban új feliratokat látott: *Za zsidami z magyarami von! (A zsidók után ki a magyarokkal!)* Hatalmas, vakondirtást ábrázoló magyar- és zsidóellenes óriásplakát virított az eperjesi rendőrigazgatóság épületén is.¹³⁰

Menekültek elbeszéléseiből tudták meg az 1940-es évek elején a fővároshoz közeli Rákospalotán, hogy „mi történik a szlovákiai zsidósággal, és milyen sors vár reánk is – de nem tudtuk elhinni.” Az idézet későbbi izraeli magyar kiadványból származik. Hűen tükrözi ezeknek az éveknek a hangulatát, az elhárító gondolkodást. „Pedig jól hallottuk, felfogtuk a szavak értelmét, de azok nem hatoltak a tudatunk mélyére. Nem hittük, nem akartuk hinni, hogy mindez velünk is megtörténhet.”¹³¹

November 10-én P. (csak a személynév kezdőbetűje maradt fenn) Aknaszlatinán a frontról visszaszállított magyar katonákkal beszélgetve megtudta, hogy a keleti fronton a zsidókérdést a németek elképzelhetetlen kegyetlenséggel „oldják meg.” „Tömegsírokat ásattak, s géppisztollyal lőtték bele egész falvak és városok alsóruhára és kombinéra vetkeztetett lakosságát. Férfit, asszonyt, gyereket válogatás nélkül.”¹³² 22-én a külügyminisztérium arra kérte a magyarországi lapok szerkesztőseit, hogy Bárdossy László miniszterelnök beszédéből mellőzzék azt a részt, amelyben a galíciai zsidók kitelepítése körül foganatosított rendszabályokról szólt.¹³³ (Figyelemre méltó, hogy Bárdossy – mint korábban elődje, Teleki Pál – ismételten hangoztatta, hogy részmegoldás ezúttal nem lehetséges. „Az egész kérdéskomplexumot a háború után generálisán kell rendezni.”)

A jómódú, asszimilált magyar „udvari zsidókat” Horthy kormányzó *szelektív antiszemitizmusával* kezelte. Említettük, hogy a fővárosban élő, hasznosnak és fontosnak tartott zsidók privilegiáltak voltak a szemében. (Erről nyilvánosan nem beszélt.) Bizalmasan – olykor társaságban – többször kijelentette, hogy a zsidóság prominens képviselőit, azok teljesítményét elismeri. A gazdaságban, a kultúrában, miként a tudományokban sokat tettek az ország felemelkedéséért. 1942 elején a Magyar Rádió elnökét, Náray Antalt¹³⁴ arra utasította, hogy a rádióadásokban ne foglalkozzanak pártpolitikával, a „zsidókérdést” ne bolygassák.¹³⁵

Horthy úgy vélte, a zsidókról nem szabad általánosságban gondolkodni, mert számos tiszteletre méltó ember is található közöttük. Közéjük sorolta a magyar textilipar egyik nagyságát, az óbudai Goldberger Leót,¹³⁶ valamint a csepeli gyáróriás alapítóját és egykori tulajdonosát, Weiss Manfrédot. Alkalmanként elismeréssel említette Chorin Ferencet,¹³⁷ a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnökét és a Budapestről 1944 őszén Auschwitz-Birkenaubá hurcolt Vida Jenőt.¹³⁸

1941 végén már sejteni lehetett azt, ami 1944-ben valósággá vált. Az ún. Főkormányzóság és a közigazgatásilag közvetlenül a birodalomhoz csatolt Nyugat-Lengyelország (ún. Wartheland) területén, valamint Białystok környékén körülbelül 800 gettót létesítettek. 1942 januárjától a bezsúfolt zsidókat tömegesen lemészárolták, vagy megsemmisítésre koncentrációs táborokba szállították. A gettók felszámolása 1943 közepére ért véget. Az SS 1941 elejéig csaknem 600 000 embert zárt a varsói gettóba. A következő két évben több mint félmillióval végzett a legkülönbözőbb módokon.¹³⁹

A budapesti cenzúra 1941. december 12-én törölte a Pozsonyból érkezett, 10-i szlovákiai belügyminiszteri rendeletről szóló félhivatalos híradást. A Szlovák Távirati Iroda tette közzé, hogy a Hlinka-gárda¹⁴⁰ és a német gárda¹⁴¹ tagjait a zsidóellenes intézkedések ellenőrzésére jogosították fel: igazoltatási és létartóztatási jogot kaptak. Korlátozás nélkül beléphetnek a zsidók magánlakásába, a házkutatás és a motozás is megengedett a számukra. Számos rendelet betartását – egészen a gépjárművezetés tilalmáig – ellenőrizhetik.¹⁴² (1941 őszén és 1942 elején Pozsony zsidó lakosságának kétharmadát költöztették vidékre.)

Eközben „Magyarország rendületlenül küzd a jobb és igazságosabb új Európáért nagy szövetségesei oldalán.” Ha a propagandisztikus mondat helyett a makacs tényekre tekintünk – a szolgalelkű Bárdossy-kormány megszakította az Amerikai Egyesült Államokkal fennállt diplomáciai viszonyt.

Az ország elemi érdekeivel ellentétes politikai manővert a külügyminisztérium felszólítására visszafogottan, szordínóval lehetett közreadni: „Magyarország szolidáris a tengelyhatalmakkal”.¹⁴³ A kormány intézkedése irreális volt. A következő napokban a közleményekben kötelezően helyet kapott, hogy az ország elhatározása szilárd, „az összes következményt is férfiasan vállalja”.

A mind szigorúbban őrzött határokon átszivárgott, hogy Németországban megsemmisítőtelepek kezdtek működni. Arról is tudni lehetett, hogy a fajilag és politikailag megbízhatatlan elemeket elgázósítják, majd elhamvasztják. Miként az improduktív néptársakat: a betegeteket (elmebetegeteket, az „értéktelen életeteket”), az aggodat és munkaképteleneket.¹⁴⁴ A propagandával ellentételezett, hivatalosan alaptalannak minősített „híresztelések” Magyarországon nem vagy alig kaptak visszhangot. Az ilyen „különös” információkat a magyar közönség kitalálásnak, a bennfentesek esetinek, a német birodalmi egészségügyi politika „túlkapásainak” minősítették.

Megrázó, rettenetes híreket hoztak 1941 végén a magyar lapoknak a honvéd vezérkar kiküldött, megdöbbenő tudósítói, ám ezek közzététele elmaradt. A keleti front mögötti területeken jártak. Helyenként saját szemükkel látták a zsidó és a lengyel lakosság tömeges kiirtásának nyomait. Találkoztak olyan fiatal SS-legénnyel, aki – bár a magyar újságírók kerültek a témát – „mindig a kivégzésekről akart beszélni”.¹⁴⁵

A moszkvai fronton a Wehrmacht addig diadalmas csapatai megtorpantak, számukra kedvezőtlen fordulat állt be. Erről Budapestén hallgattak, miként az 1942. január 4-én indult délvidéki „tisztogatásokról”, a magyar csendőrségi és katonai razziaírókról is.

Pontosabb témát találtak. A „fajgyalázást” sújtó törvény előkészítése, az eddigiek szigorúbb alkalmazása került napirendre. (Az 1941. évi XV. törvénycikk 1941. augusztus 8-án lépett életbe, amelynek megszegése miatt a következő két és fél hónap alatt mintegy 30 letartóztatás történt.)

A kormány délutáni félhivatalos lapja, a *Magyarország* január 9-én *Utak és tévutak a fajgyalázás paragrafusai közt* címmel a fajtisztaság megóvásáért emelt szót. Az összehasonlításban a német törvénnyel szemben a magyar jog szigorát méltatta, s hogy „a tisztességes, magyar honos, keresztény nőket védi a

zsidóktól.” Üdvözölte a magyar rendőrség erőfeszítéseit, mivel éberen, állandó megfigyelés alatt tartotta a szállodákat és mindazokat a helyeket, ahol feltehető, hogy zsidó férfiak keresztény nőkkel lehetnek együtt. Sokallta a zsidó férfiak és a keresztény nők közötti gyakori vadházasságot, helyeselte a gyanús zsidók detektívek által végzett megfigyelését. „Nincs is szükség külön feljelentésre, bár az is befut naponta nyolc-tíz.”

A lap azt állította, hogy a rendőri intézkedés (külön detektívcsoporthoz állítottak fel) határozott és rendkívül gyors volt. Ha kiderült a fajgyalázás, netán tetten érték valakit, azonnal letartóztatták. Rövid formáságok (születési hely, állampolgárság, vallás, lakhely ellenőrzése) után az ügyészségnek adták át. Közzétették, hogy 1942 elején már mintegy 100 fajgyalázási bűnügyben folytattak eljárást.

A délvidéki és újvidéki vérfürdő (hivatalosan: tisztogatás, pacifikálás, rendcsinálás, harc a csetnikek¹⁴⁶ ellen), valamint a kamenyec-podolszkiji¹⁴⁷ mészárlások a magyar politika, a hadsereg és a csendőrség újabb botránykövei lettek. „A csetnik bandák elleni drákói intézkedések” valójában szabad rablással vegyített tömegmészárlások voltak. 3 000–3 800 szerb állampolgár, köztük közel 1000 zsidó esett áldozatul.¹⁴⁸

A magyar parlament külügyi bizottságában a felháborodott Bajcsy-Zsilinszky Endre¹⁴⁹ képviselő szólalt fel. Aggodalmait, érveit a bizottság tagjai, sőt Bárdossy miniszterelnök sem vette komolyan. Nagyot hibáztak. A gyilkosságok értelmetlen sorozata sokat ártott az addig is súlyosan sérült magyar politika szavahihetőségének, presztízisének.

A botrány még el sem ült, mikor a nyilaskeresztesek¹⁵⁰ széles körű uszításba, röpiratterjesztésbe fogtak. A *Hungarista Véderő* nevű, három különböző, de egyaránt demagóg, populista, szélsőjobboldali röplap a magyarokhoz, a katonákhoz, a munkásokhoz, a férfiakhoz és az asszonyokhoz is szólt.

„Soha hazánk történelmében nem állottunk ilyen szakadék előtt! Ma már mindenkinek kötelessége nemcsak megtagadni ezzel a rendszerrel minden közösséget, hanem ha arra kerül a sor, akkor szükség esetén minden erejének latbavetésével, ha kell, fegyverrel is, szembe kell szállni ezekkel az országromboló, hazaáruló, aljas törekvésekkel! Magyar ember még hallgatólagos passzivitással sem lehet támogatója ennek a zsidó-angol-szovjetbarát kormánynak. Kitartás! Éljen Szálasi!”¹⁵¹

1942 elején a hírekben az SS táborvilága is helyet kapott. Kiderült, hogy a Gestapo letartóztatta Karl Golda sziléziai szerzetest. Büntette a nemzetszocializmus érdekeit sértette, mert az Auschwitzhoz közeli kolostorban a környéken tapasztalt állapotokról feljegyzést készített. (A koncentrációs táborokról bármit írásban rögzíteni – akár falain kívül, akár belül – szigorúan tilos volt.) Folytatásként a lágerba hurcolták. Feltehetőleg az SS ölte meg¹⁵² 1942. május 14-én.

A magyar cenzúra 1942 márciusában törölte a Prágában megjelenő *Der Neue Tagblatt*-ból érkezett hírt, miszerint a Cseh–Mórva Protektorátus területén megkezdtek az összes zsidó összegyűjtését és Theresienstadtba¹⁵³ szállítását. A „Führer ajándékaként” működő gettóba (a gyakorlatban megtevesztésül, alkalmi kirakatként szolgáló náci-német koncentrációs táborba) Heydrich rendelte el a tömeges beszállítást. Ezek a zsidók a leggonoszabb suttogó propagandát fejtették ki, ami „forrása volt a bomlasztás és nyugtalanítás jelenségének”.¹⁵⁴ Aki akarta, felismerhette, hogy Hitler és a Német Birodalom az Endlösung programjával új fejezetet nyitott.

A német „munkatáborok” propagandája nem lankadt. A valóság: 1942. március 26. és május 28. között menetrend szerint gördültek be a zsúfolt teherszerelvények a lublini és auschwitzi koncentrációs táborba. (1942. március 26-án Jozef Tiso¹⁵⁵ köztársasági elnök tudomásával indult Auschwitzba az első szlovákiai deportáló vonat.)

Április 7-én Pozsonyból (*Magyar Hírlap*) érkezett híradás, hogy „a gazdasági életből kiközösített zsidók elszállítása tervszerűen folytatódik”.¹⁵⁶ Közzétették, hogy a továbbiakban „munkaközpontokban” dolgoznak majd. Két nap múlva újabb hír jelent meg, miszerint elrendelték a zsidó személyek és egyesületek valamennyi ingóságának lefoglalását.¹⁵⁷ A végrehajtásért és az elraktározásért a szlovák államrendőrségi hivatalok feleltek.

Összegezve: két hónap alatt 38 169 – állampolgárságuktól és minden tulajdonuktól megfosztott – zsidót szállítottak el Szlovákiából.¹⁵⁸ Indulás előtt az elhurcolás elszenvetőitől a Hlinka-gárda a csomagjaikat is elvette. A november 11-i diplomáciai jegyzék bizonyítja, hogy „eddig 57 628 zsidót deportáltak Szlovákiából a Birodalom területére.”¹⁵⁹

1942 nyarán a külföldi lapvélemények tendenciózus terjesztése Budapesten mindennapossá vált. A menekült zsidók befogadásának vagy beutazásuk elutasításának hírei kiemelkedő helyet kaptak. 2 millió zsidó palesztinai letelepedésének lehetőségéről többször lehetett olvasni.¹⁶⁰ A magyar kormányzattól is mind gyakrabban felvetette, hogy a zsidóknak ki kellene vándorolniuk Magyarországról.

A vita élénkült, a magyarság felelőssége is megjelent benne. „Megmondottuk nyíltan és világosan, elmegyünk, mert el kell mennünk, és szeretnénk, ha ezt a szörnyű sorsfordulót nemcsak a magyarság megértése, hanem segítsége is igyekeznék elviselhetővé tenni. Az azonban mégiscsak nagyfokú túlzás, hogy egy ilyen rettenetes kényszerűséget mint valami örvendetes, szívdertítő eseményt akarják ránk oktrojálni.”¹⁶¹

Októbertől a „Führerprinzip” odaadó hívét, Jozef Tiso köztársasági elnököt a „Vezér” (Vodca) titulusa illette meg. (A cím az államelnöki, pártvezéri, főparancsnoki, vagyis valamennyi magas funkcióját egyben fejezte ki.)

Tiso meglehetősen alibista módon viselkedett. Kerülte annak látszatát, hogy az 1941 szeptemberében kiadott *Zsidó kódex*hez (törvénycsomaghoz) és az 1942. évi deportálásokhoz köze lenne. (A *Zsidó kódex* 270 paragrafusa kettő kivételével abszurd és drasztikus rendelkezéseket tartalmazott. Valamennyi arra irányult, hogy a Szlovákiában élő zsidókat jogfosztottá, földönfutóvá tegyék.)¹⁶²

Budapesten a kormánypártban erős kritikával illették az 1942. március 9-én hivatalba lépett Kállay Miklós miniszterelnök első cselekedeteit. Programbeszéde vitájában a zsidók teljes társadalmi elkülönítését követelték. Teleki Mihály (Magyar Élet Pártja) volt földművelésügyi miniszter csoportja sárga foltot és gettót követelt a zsidóknak, valamint a zsidó házak lefoglalását úgy, hogy a jövedelemnek csak 4%-a illeszkedjen meg a zsidó tulajdonost. Kivándoroltatásuk közigazgatási és anyagi előkészítését hangsúlyozta, továbbá vagyondézmát javasolt, különböző kulccsal a zsidók és a keresztények számára.

Március végén Magyarországon a szállingózó hírek után hivatalosan is ismertté vált, hogy Szlovákiában a zsidók befolyásának végső maradványait is kizárják a gazdasági, szociális és kulturális életből. Mach Sanyo¹⁶³ belügyminiszter bejelentette, hogy a városokból és a községekből kilakoltatják, majd azonnal közhasznú munkára fogják őket. Végleges kiköltöztetésüket az országból előkészítik.

A belügyminiszter hangsúlyozta, hogy „a zsidók iránti részvétet a szlovák életből ki kell küszöbölni”.¹⁶⁴

Látnunk kell a tervszerű állami kifosztás magyar-zsidó összefüggéseit is. A Felvidéken a szlovák hatóságok „megfelelő intézkedéseket hoztak.” A rendőrség a Hlinka-gárda és a német Karmasin-gárda tagjaival együtt éjjelente rajtaütéseket tartott. Főként magyar tulajdonban álló keresztény házakban, lakásokban rejtőző zsidók és eldugott zsidó ingóságok után kutatott.

Elkobzáskor bármely holmi „zsidó eredetének” megállapítása szabadon történt, a végrehajtás a gárdisták zsákmányéhségétől függött.

A hivatalosan „árjásításnak” nevezett tevékenység valójában a kormány által legalizált, Tiso elnök által jóváhagyott cinikus rablást takarta. A lefoglalt javak újraelosztásával a nemzetiszocializmushoz csatlakozásukért járó jutalomként az új nácibarátság vezető réteg csillapíthatatlan anyagi kívánságait elégítették ki.

A pozsonyi *Magyar Hírlap* is naponta közölte az újabb zsidóellenes rendeleteket. Idetartozott a névjegyzékek elrendelése, melyekben nemcsak a zsidók nevét kellett családostól kifüggeszteni, de azt is, hogy a ház melyik részében laknak.

A magyar politika lemaradásban volt. 1942 tavaszán Kállay miniszterelnök (egy kiszivárgott) baráti beszélgetésben arra jutott, hogy „a deportáláshoz végre egy olyan hely is kell, ahová ez a milliós tömeg tényleg ki is vándoroltatható s ilyen helyet nem könnyű találni.” Közben újabb kihívással kellett megbirkózni: egyre több zsidó szökött Szlovákiából Magyarországra a deportálás elől. A két kormány egyezményt kötött, hogy a szlovák fél az ide menekült zsidókat átveszi, és a velük kapcsolatos költségeket megfizeti.¹⁶⁵

A „zsidókérdés végleges megoldása” az év nyarán Hitlernél és a nemzetiszocializmus elkötelezett hívénel, Sztójay Döme tábornoknál,¹⁶⁶ a berlini magyar követnél újra terítékre került. Sztójay A *Pester Lloyd* európai körutazáson járt főszerkesztőjének, Ottlik Györgynek Berlinben kijelentette, hogy helyesnek találná, „ha Magyarország nem várná meg a kérdés éles felvetését, hanem meggyorsítaná az őrsváltás tempóját, és zsidó lakosságunk tekintélyes részét kitelepítené a megszállt Oroszországba. Követünk előbb 300 ezerről beszélt, aztán lealkudta magát 100 ezerre. Közbevető megjegyzésemre nem titkolta, hogy ez nem kitelepítést, hanem kivégzést jelentene.”¹⁶⁷

A magyar külügyminisztériumi iratokban fennmaradt értesülés kétségtelen bizonyíték. Tanúsítja, hogy többeknek tudomása volt a Magyarországon régen tervezett, vágyott „örségváltás” kivitelezésének modern, „náci megoldásáról”.¹⁶⁸ A „zsidókérdés” Sztójay ismétlődően foglalkozni kényszerült. A fontosabb témákat Martin Luthernek, a birodalmi külügyminisztérium Belföld II. osztálya¹⁶⁹ vezetőjének október 6-i, Berlinben készült feljegyzéséből ismerhetjük meg.

Luther a berlini magyar követtel megtárgyalta a megszállt területeken tartózkodó magyar zsidókkal kapcsolatos vagyoni jogi ügyek rendezését,¹⁷⁰ majd a németországi magyar zsidók gyors kitelepítését. Ezt azért is érezték szükségesnek, mert a szóban forgó személyek – Luther közlése szerint – „magyar állampolgárságukra hivatkozva, napról napra kihívóbban viselkednek.” Vagyonuk természetesen (!) a birodalmat illeti. A magyar követ elegánsan engedett: „úgy vélekedett, kormányja ebben a kérdésben sem fog nehézségeket támasztani.”

Nem könnyű értelmezni a feljegyzés második pontjának záró mondatát, Sztójay német félhez intézett kérését: „nyomatékosan kéri azonban, hogy a zsidókérdésben Magyarországot a legnagyobb kedvezmény elve alapján kezeljük.”

A bizalmas szövetségi tárgyalás legnagyobb részét a zsidókérdés magyarországi rendezésének megbeszélése tette ki. Itt már világos megfogalmazásokat találunk. Luther osztályvezető számos nyomatékos „tanáccsal” látta el Sztójajt. Ezek célja és magva a siettetés volt. A zsidók teljes kizárása a kulturális és a gazdasági életből, egyidejűleg kötelező megkülönböztető jelölésük alapot adna ahhoz, hogy – ahogyan a sokat tapasztalt osztályvezető fogalmazott – a német féllel együttműködésben megvalósuljon „a zsidók keletre történő kitelepítése azzal a végső céllal, hogy a zsidókérdés Magyarországon végleges megoldást nyerjen”.

Sztójay kérte, hogy a németek Dietrich von Jagow¹⁷¹ budapesti német követ útján lehetőleg 1942. október 18-ig továbbítsák hivatalosan a magyar kormányhoz írt javaslatukat és kívánásaikat. Ezután a magyar követ Budapestre utazik, hogy az egész kérdéskört a miniszterelnökkel és adandó alkalommal a kormányzóval behatóan megtárgyalhassa. Sztójay felvetette: Kállayt vélhetően aggasztja, hogy „a kitelepítendő magyar zsidókat esetleg »a nyomornak vagy annál is rosszabbnak szolgáltatta ki«”.

A rutinos Luther választ a magyar követ magára és a miniszterelnökre nézve is „megnyugtatónak, bátorítóan” minősítette. Elfogadta, hogy kipróbált megoldásról van szó. A németek „a magyar zsidókat útépitéseknél dolgoztatják, majd zsidó rezervátumokba helyezik el.” Sztójay távozáskor külön hangsúlyozta, hogy rendkívül örült a német javaslatoknak. Azért is, mert nemcsak Magyarországon, de elsősorban Németországban tapasztalta, milyen megsemmisítően bomlasztó hatást fejtenek ki a zsidók mindenütt.¹⁷²

A magyar fővárosban 1942-ben hírek keringtek 800 000 magyar zsidó kitelepítéséről (és arról, hogy helyükbe vissza kell hozni Magyarországra „a zsidó emancipáció folytán köldusbottal kivándorolt” 750 000 magyart). A zsidógyűlöletet folytonosan gerjesztő Bosnyák Zoltán¹⁷³ 1 millió zsidó eltávolításának előkészítéséről írt. Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter¹⁷⁴ a kormányzónak tervet terjesztett elő budapesti zsidógettó felállításáról. Bárány László zsákai földbirtokos, kormánypárti képviselő (volt miniszterelnökségi államtitkár) sem akart lemaradni. Októberben Dieter Wisliceny SS-tiszttel¹⁷⁵ budapesti tárgyalásukon arra jutott, hogy „100 ezer magyar zsidót kellene áttelepíteni”.

A magyarországi zsidók „kitelepülése” – utólag keltezve – sztaniolcsomagolásban Horthy István¹⁷⁶ kormányzóhelyettes özvegyének emlékirataiban is megtalálható: „1943-ban volt olyan

terv, hogy a zsidókat kiengedjük az országból, emigrálhatnak Palesztinába – ezt a kormányzó örömmel vette tudomásul és támogatta. Sajnos az elgondolás nem valósult meg, pedig ebben a kritikás helyzetben nagyszerű megoldás lett volna.”¹⁷⁷

A „kiengedés” okára az emlékezésben nem találunk választ. A „nagyszerű megoldást” a cionista mozgalmat támogató magyar zsidók már korábban meghirdették, erősen propagálták, ám a háborús években is elutasításra, minimális támogatásra találtak. A „kiengedés” fedőszó volt, a gyakorlatban teljes kitelepítést, kiűzést jelentett volna.

A nagyrészt asszimilálódott magyar zsidóság a mind ellenségesebb hangulatban is helyén maradt: hazafiságuk szilárd volt. Sok zsidó család büszkén tekintett vissza arra, hogy felmenője az 1848–1849-es szabadságharcban az osztrák császár csapatai ellen, magyar oldalon harcolt. Mások zsidó apjuk, nagyapjuk, rokonuk első világháborús hősi helytállását sorolták. A csatákban elesettek emlékét könyvekben, a zsinagógák emléktábláin örökítették meg.

Kétségtelen, hogy számos hitközségi vezető, rabbi, sok zsidó értelmiségi Magyarországot szülőföldjének, hazájának vallotta. Itt született, magyarul beszélt és gondolkodott. Külföldre legfeljebb tanulni, tapasztalatot szerezni, üzletet kötni ment. Nem kívánt távozni, tartósan áttelepülni. Nem akart „emigrálni”.

Pedig sorsa egyre zordabbra fordult. A zsidó családok megélhetése egyre rosszabbodott, férfiak ezrei veszítették el állásukat, másokat növekvő számban honvédelmi kiegészítő munkaszolgálatra hívtak be. A zsidó értelmiség ismert tagjait titokban összeállított névsorok alapján földmunkákra, kötörszóra, fedezék-, híd-, út- vagy erőderépítésre, szállításra osztották be. Személyi veszteségük szinte naponta növekedett a front mögötti területen is. Kevesen mertek melléjük állni. Slachta Margit – szinte egyedül – *Újévi levelében* a „közöny, a szeretetlenség, a gyű-

lölet” ellen emelt szót. Tőle származik az a gondolat is, hogy „fogadj szívedbe egy munkatáborost, akit a korszellem kizár a testvérközösségből”.¹⁷⁸ A rendfőnöknő megnyilvánulása különös bátorságot sugárzott. Egyben példát mutatott arra, miképpen kellett volna a magyar társadalomnak szolidárisnak lenni, cselekedni.

Horthy Miklós 1943. április 17-én Hitler meghívására a Salzburghoz közeli Klessheimbe látogatott. A találkozó a „zsidókérdés megoldásának” ügyében újabb német nyomást jelentett.

A Führer szemében a Kállay-kormány zsidópolitikája értéktelen és hiteltelen, hivatalos megítélése „enyhe és toleráns” volt. Elítélő véleményét azonnal kifejtette – Ribbentrop külügyminiszter¹⁷⁹ is jelen volt –, a magyar állam „zsidóbarát” beállítottságát éles kritikával minősítette. A kormányzó a „barbár megoldást” elutasította. „Ő mindent megtett, amit a zsidók ellen tisztességes úton-módon tenni lehetett, de meggyilkolni vagy más módon elpusztítani aligha lehet őket.”

A klessheimi találkozóról fennmaradt adatok bizonyítják, hogy Horthynak az Endlösung tartalmáról, az európai zsidók kiirtásának német tervéről, megvalósításáról 1943-ban voltak értesülései. Számára ténnyé vált (vagy válhatott), hogy Hitler és követői, a nemzetiszocialista párt elvakult hatalmasságai tragikus sorsot szántak az európai zsidóságnak. Ez még akkor is így van, ha az iparszerű megsemmisítés SS általi kivitelezéséről pontos adatokkal valószínűleg nem rendelkezett.¹⁸⁰

Érdemes ismét az északi szomszédságra, a szlovák zsidók helyzetére tekintenünk. Mach szlovák belügyminiszter 1943. február 8-án jelentette be az ország „zsidótlantítását.” (Ezzel a még ott élő húszezer zsidó deportálását célozta meg.) A dermesztő hír hallatán Slacha Margit – bátor kiállással, a magyar hivatali huzavona leküzdésével – útlevelet szerzett. Március 3-án Rómába utazott. 11-én XII. Piusz pápa sóron kívül fogadta és meghallgatta az erősen aggódó magyar rendfőnöknőt.

A pápa a hét szlovákiai püspököt rövid úton utasította, hogy személyesen tiltakozzanak Tiso államelnöknél¹⁸¹ és a minisztereknél. Elrendelte, hogy a püspökök Szlovákia összes templomában személyes aláírásukkal ellátott tiltakozó pásztorlevelet olvassanak fel. Intézkedése eredményt hozott: a deportálás elmaradt. Erdemes felidéznünk, hogy a szlovák példa egy évvel később nem hatott hazánkban: a magyar püspöki kar képtelen volt közösen fellépni a deportálás ellen 1944 nyarán.

1943 végén (1943 novembere és 1944 januárja között) a fiatal, különböző irányzatokhoz tartozó cionista vezetők Budapestről a Segély- és Mentőbizottság¹⁸² isztambuli kirendeltségéhez küldött héber nyelvű kiáltványban¹⁸³ megrendítő tényeket, súlyos aggodalmakat soroltak.

„Az alulírottak mint a megsemmisítés veszélyének kitett és a koncentrációs táborokban sanyargatott testvéreink képviselői, ezennel az országukban és a diáspórában élő zsidó néphez fordulunk. (...) A frontvonalak közelednek, és lelkünk megtelik félelemmel, hogy kapcsolataink a zsidó néppel netán megszakadhatnak. (...) Úgy tűnik, az itteni zsidóság végre mégiscsak kezdi megérteni feladatát ezekben a történelmi órákban, de nincs ereje megbirkózni a rárótt feladatokkal. (...) A múltban nehézségekbe ütköztünk, mert a szükség első óráiban felkészületlenül cselekedtünk. Most az a feladatunk, hogy megjelöljük a mentési akciók eszközeit. (...)

Zsidó testvéreink! Nem tudhatjátok, hogy gyermekeitek vagy testvéreitek nem fognak-e segítségre és mentésre szorulni. Nem tudhatjátok, hogy késedelem esetén szenvedésüket nem hosszabbíthatjátok-e meg. Nehogy felelősségre vonjanak benneteket fiaink, fivéreink, nővéreink megsemmisítése, kínzása, elgázosítása, tűzhalála, megfojtása miatt.”

Az aggasztó tények, a német, osztrák, lengyel, cseh–morva, francia és szlovák zsidók elhurcolása, hivatalosan „munkába

állítás”, a hollandok „Lengyelországba szállítása” mind-mind messze történtek. Elsuhantak a magyar zsidóság mellett.

Pedig Hitler 1944. január 1-jén, az újév alkalmából kiadott felhívása is nyílt állásfoglalás volt: egészséges és fanatikus gyűlöletével a „faj tudja, hogy létéért küzd, s (...) ebben az esetben az ősi bibliai mondáshoz tartja magát: szemét szemért, fogat fogért! Kétségtelen, hogy a zsidóságnak Európa megsemmisítésére irányuló célja végezetül a zsidóságnak Európából való biztos kiirtását fogja eredményezni.”¹⁸⁴

1944. január elején Budapesten hírré lett, hogy az egyik külső pályaudvaron olasz zsidókkal zsúfolt szerelvény állt. (Az Itáliából indított deportálóvonatok 1943-ban húsz tehervagonból álltak, általában ezer embert szállítottak.) A feltehetőleg Rómából indított szerelvény ügyében valószínűleg Eichmann és a helyszínen Dannecker SS-Hauptsturmführer intézkedett.¹⁸⁵

A vagonokba zárt olasz zsidók jajgatva vízért könyörögtek. A budapesti zsidó vezetőség segítséget kért számukra. A kérést a rendőrség budapesti főkapitányságának politikai osztályvezetője, Sombor-Schweinitzer József¹⁸⁶ elhárította: „mindez csak mese.”¹⁸⁷

Nem tudjuk, hogy az olasz zsidók deportálószerelvényein mikor hány elfogott magyar zsidó lehetett. Michèle Sarfatti olasz történész szerint 1943. szeptembere és decembere között a németek megközelítőleg 50 magyart tartóztattak le és deportáltak. (Köztük olyanok is lehettek, akik nem tudták igazolni magyar állampolgárságukat.)¹⁸⁸ Wilhelm Harster, a Sipo és az SD főnöke 1944. január 17-én körlevelet adott ki, melyben az összes zsidó letartóztatását és deportálását elrendelte.¹⁸⁹ A begyűjtött zsidókat előbb Bergen-Belsenbe, onnan Auschwitzba szállították.

Erdemes felidézni a titkószolgálatok kutatása vezető szakértőjének, Gordon Thomasnak egyik helyzetképét. Ebből kiláglik, hogy az olasz zsidók, különösen a római zsidó közösség Rómában

a halálos veszély árnyékában sem akart elrejtőzni, elmenekülni. A deportálás közelgett, mégis „visszatértek otthonaikba, hogy dolgozzanak, és benne legyenek az élelmiszerellátó láncban”.¹⁹⁰ Többségüket 1943 decemberétől az olasz rendőrség vette őrizetbe, és belföldi táborokba (mint amilyen a Modena megyei Campo di Fossoliban létesült) gyűjtötte egybe. További szállításukat Kelet-Európába, főként Auschwitz-Birkenaubá a németek intézték. Kállay Miklós emlékirataiban helyet kapott a Stern Samuval (a Pesti Izraelita Hitközség nagy tiszteletnek örvendő elnökével)¹⁹¹ a Magyar Királyság német megszállása előtt alig két héttel, 1944. március 8-án történt találkozása. Stern a miniszterelnöknek elmondta sok-sok információn alapuló véleményét, hogy „gazdasági és társadalmi berendezkedésünk mindmind kibírhát és kiheverhet egy német megszállást, őket azonban, zsidókat mind egy szálig kiirtanák”.¹⁹²

Ezt a találkozást Stern Samu is felidézte. Szembenézése megvilágító erejű, már ha a folytatástól eltekintünk. 1946-ban készült *Emlékirataim. Versenyfutás az idővel* című memoárjában¹⁹³ arról olvashatunk, hogy a Gestapo nem tudta őt megfélemlíteni. Sőt, „azt hiszem, mást sem”, írja, mert „tudtam viselt dolgaikat Közép-Európa valamennyi megszállt államában, és tudtam, hogy működésük gyilkosságok és rablások hosszú-hosszú sorozata. (...) Hallottam eleget a Gestapo hírhedt zsidóosztályának módszereiről, tudtam, hogy mindig elkerülték a feltűnést.”¹⁹⁴

Ehhez képest a továbbiakban Stern és apparátusának számos tagja a veszély, a közelgő csapás nagyságát és mélységét nem érezte. Továbbra is struccpolitikát folytattak. (Amit ők nem látnak, az nem is létezik.) Stern Samu fesztelesen tárgyalt az SD tisztjeivel. Elfogadta az „udvari tanácsos úr” (Herr Hofrat) megszólítást, az elnöki titulust. A behódolást, a megszállás legitimálását, Eichmann és gyilkolásra kész osztaga kiszolgáltatását választotta.

A továbbiakban időnyerés” céljából hónapokig vállalta az elpusztításra ítélt tömeg megnyugtatását, a vidéki zsidóság száz-ezreinek magára hagyását. Majd elrejtőzött. Nem kerülhető el a kérdés: kinek akartak időt nyerni a fővárosi vezetők? A budapesti zsidóknak, vagy saját családjuknak, rokonaiknak?

Máig tartja magát a vélekedés: az időnyerésre játszottak, taktikáztak, a pánik elkerüléséért dolgoztak. Miért tették? A Zsidó Tanács tagjai tudták, hogy a gettóba kényszerített tömegre halál vár. Ennél pedig bármilyen pánik, „nagyobb felfordulás” – ami persze jelentősen megnehezítette volna a deportálók dolgát – jobb lett volna.¹⁹⁵

Munkácsi Ernő 1947-ben megpróbált szembenézni a magyar zsidóság vezetőinek hibáival. Sikeres lépésre csalásukat látta abban is, hogy a március.20-i, az SD által kezdeményezett „összehívás” (német diktátumok kihirdetése) után az egyik hitközségi előjáró feleségét telefonon tájékoztatta: „nincs semmi baj, minden rendben van, a németek még segíteni akarnak nekünk.” A szarvashibát Munkácsi helyesen ítélte meg: „Ez a beállítottság jellemző volt.”¹⁹⁶

A valóságot egy Debrecenbe menekült lengyel zsidóasszony is feltárta. Ő már végigszenvédte, megismerte a nácik kínzóeszközeit. Látta hozzátartozóinak, rokonainak elhurcolását. (Nagy ügyességgel, hamis iratokkal szökött át Magyarországra.) „Súlyos szavakkal illetett bennünket. Meghunyászkodva várni halálunk pillanatát, ezt a magatartást emberi gyávaságnak nevezte. Példának hozta fel a varsói gettóban történt felkelést, ellenállást.”

A lengyel nő a magyar zsidók közötti csodavárást megütőkésszel tapasztalta. Az alaptalan híresztelésekből egy debreceni felidézte, „titkos értesülés van arról, hogy az angolok megállapodtak Horthyval, ejtőernyővel megszállják Magyarországot. Néhányan azt is tudni vélték, hogy az ország vagyonos zsidósága

megállapodott a hivatalos német kormánykörökkel, hogy váltásdíj ellenében szabad utat biztosítanak a magyar zsidóknak.”¹⁹⁷

1944. április végén, május elején az Eichmann-kommandó által kinevezett Központi Zsidó Tanács¹⁹⁸ egyik fontos embere a következőt vallotta: „mi mindjárt az elején megtudtuk, hogy mi történik Auschwitzban. Két szlovák gyerek megszökött és pontosan, az auschwitzi tábor helyszínrajzával leírták, mi történik ott az emberekkel.”¹⁹⁹ Mégsem mondták meg, elhallgatták. Saját emberi érdekeiket helyezték előre. Így történhetett, hogy ha a tanács tagjai azt gondolták, a tömegek számára nincs menekvés, a megszállók kiszolgálásával mentességet, kiutat találtak maguknak.²⁰⁰

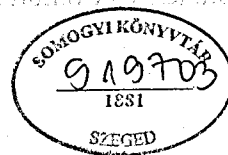
A Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi delegátusát, Jean de Baviert a magyarországi fejlemények mélyen megrázták. A zsidó hitközség május 13-án informálta a két nappal később kezdődött bécsi vasúti konferenciáról. A fővárosi zsidó vezetőknek biztos tudomása volt a deportálás egyébként titkolt részleteiről, méreteiről. Ugyanekkor a delegátust „egy magas rangú kormánytisztviselő” tájékoztatta, hogy „a vonatok célállomása Lengyelország, ahol modern berendezések vannak az emberek elgázosítására. A zsidó hitközség szerint hitelt érdemlő bizonyítékok vannak, hogy lengyel hitsorsosait hasonló módon pusztították el.”²⁰¹

A zsidó tömegek magatartását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a koncentrációs táborokról – különböző forrásokból – 1944 nyárelőn mind többen hallottak. Létezésüket mégsem hitték. (Stern április 13-i felhívása: „Dolgozz, ne ess kétségbe!”) Sokan nem is akartak hallani Auschwitzról, mások inkább eltitkolták, amit tudtak. A hallgatás, elhallgatás kényelmesebb volt, mintegy összeesküvéssé vált. A megszállók mit sem bántak mindezt, hiszen így kényelmesebben végre tudták hajtani küldetésüket.

A fővárosban a legtöbben Horthy Miklós kormányzó tekintélyének maradványaiba kapaszkodtak. Félték a jövőt, a szovjet csapatok közeledését. Mások szinte álmodoztak, a háborúból gyors, újabb veszteségek nélküli „kiugrás” esélyeit latolgatták. Az éjszakai élet változatlanul pezsgett, a valóságnak alig volt jelentősége. A társasági körökben pletykák, hiedelmek, máskor vágyak alapján találgattak.

A vidéki valóság nyersebb, szembetűnőbb volt. A megszállók erőszakosságait, a túszszedést, a zsidók – lakásainak, üzleteinek – gátlástalan fosztogatását a tömeg előtt „történelmi igazságtételnek” állították be. A helyzet teljes megmásítását, a náci-német manipulációkat, hazugságokat, a hangos gyűlöletkeltést az emberek nagy része elfogadta. Velük szemben voltak, akik az ígéretek, szölamokat alig hitték, kételyeket hangoztattak. Megint mások reménykedtek, de passzívok maradtak.

A magyar zsidók tömege az utolsó pillanatig, az indulást jelző mozdonyfüty hallatán sem tudta elképzelni, elhinni, hogy elhurcolják őket az országból, és legyilkolják, sőt: még a testüket is megsemmisítik. Pedig ez történt.

Kitörés a lágervilágból: szökések, fogolysorsok.

Az *Auschwitzi jegyzőkönyv*

A fogdából, börtönből, bármilyen szigorú őrizetből történt szökések mindig izgalmasak. Az állítás az SS koncentrációs táborai, köztük KL Auschwitz-Birkenau foglyainak esetében fokozottan érvényes. Pedig az ilyen cselekedet gondolata – miként a tervezés is – életveszélyt jelentett.

Az SS lágerbirodalmában szökés előkészítése kapcsán bárkivel csak a szándékról beszélni, netán valamilyen segítséget kérni a halállal való szembenézés volt.²⁰² Mégis akadtak ilyen esetek. Voltak, akik a rettenetes kényszermunkában azon törték a fejüket, miképpen lehetne az erőszakos vég fenyegetéséből, közelségéből valamiképp kitörni, elmenekülni. Milyen útonmódon lennének képesek a külvilágot a táborok megtapasztalt, szinte felfoghatatlan valóságáról, a tömeges népiirtásról értesíteni?

Az auschwitz-birkenauai táborvilágból a szökések természetesen nagy kockázattal jártak, ámde bátorsággal, némi leleménnyel a külső munkahelyekről nem okoztak különös nehézséget. A vállalkozónak a nagyobb veszélyt, igazi kihívást inkább az altáborokat övező területen való átjutás okozta. A (betelepített, kicserélt) lakosság legtöbbször ellenségesen viselkedett a foglyokkal. Feljelentette a szökevényeket. Természetesen nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a messzire hangzó, éles szírnázás mekkora félelmet váltott ki: a legcsekélyebb segélynyújtás,

az azonnali feljelentés elmulasztása a lakosság körében is halálbüntetéssel járt.

A szökés sikerének esélyét növelte, ha tervezője előzőleg kellő információhoz, bizonyos mozgási lehetőséghez, megbízható és bizalmas kapcsolathoz tudott jutni. (Sokat számított, ha tábori fogsága előtt a környékről valamilyen ismeretekkel bírt. Ha összeköttetésben állt valakivel, közeli vagy távolabbi barátokkal, vagy rendelkezett búvóhellyel.) Ugyanakkor a kopaszra nyírt fej, a szennyes, megjelölt ruházat árulkodó jel, nagy akadály volt.²⁰³

KL Auschwitz-Birkenauból az 1940. január 14. és 1945. január 18–19. közötti öt évben 802 fogoly, 757 férfi és 45 nő kísérelt meg szökést, főként külső munkahelyekről. Az elfogottakat néhány napi, szinte leírhatatlan gyötrelmekkel tarkított kihallgatás után, vagy még aznap – leginkább nyilvános akasztással – kivégezték.

A sikerrel szököttek a táborvilágban legalább két esztendő tölthettek. Az SS reagálási variációit, az őrizet esetleges gyengébb pontjait kifigyelték, megismerték, ezekre építeni tudtak. A táborbeli hierarchiában valamennyire előrejutottak, legalább blokkírnokok voltak. Lakóblokkelőjáró (Blockältester)²⁰⁴ is akadt közöttük. Néhányuk tiszteletre méltó helytállásáról, áldozatáról a következőkben emlékezünk meg.

Kétéves fogság után 1942. június 20-án délután négy lengyel politikai fogoly, Kazimierz Piechowski (fogolyszáma: 918), Józef Lempart (3419), Stanislaw Gustaw Jaster (6438) és Eugeniusz Bendera (6438) hajmeresztő bátorsággal megszökött. Az SS Totenkopf Verbände raktárából kölcsönözve viseletüket hárman SS-egyenruhába öltöztek, SS-Oberscharführer egyensapkát, acélsisakokat vételeztek, fegyvert is szereztek. Negyedik társukat fegyverrel, fogolyként kísérték. Paul Kreumann SS-Hauptsturmführer Steyr 220-as személykocsijával távoztak, melyet az SS garázsából vittek el. A tábortól 80 km-re, a suchai erdőben az autót egy árokba rejtették.

A sikeres szökés után arra is volt energiájuk, hogy levelet küldjenek a tábor parancsnokának. A tulajdonosnak különösen bosszantó lehetett, hogy az autó eltulajdonításáért bocsánatot kértek.²⁰⁵

Ezen a napon szomorú események is történtek. Birkenau Bunker I.-ben mintegy 2000, Sosnowitzból²⁰⁶ beszállított zsidó férfit, nőt és gyermeket gázzal öltek meg. „Szökés közben” (az SS ezt a kifejezést használta...) 4 zsidó férfi foglyot agyonlőttek, este pedig a 34 713-es fogolyszámot viselt Chaim Gemindert.²⁰⁷

1943. március 9-én két zsidó fogoly birkenauai szökéséről maradt fenn adat. Fogolytársaik tetemeinek elégetésén, az árok-nál voltak beosztva. Hosszabb menekülésük a Visztula menti erdőrészben végződött. Egyikük azonnal meghalt, lelőtték. A 106 099-es fogolyszámú, 1909. május 10-én, Budapesten született Földes Bélát a Block 11 Bunkerjába szállították vissza. Élete hat nappal később ott végződött, amit az elfogása előtti lött sérülése vagy a Politikai Osztály végezte kihallgatása okozott.²⁰⁸

Emlékezetes, fontos szökést teljesített Witold Pilecki (1901–1948) katonatiszt, a lengyel ellenállás hősi alakja. Saját, merész elhatározásra beszkökött (!) KL Auschwitzba, 4859-es fogolyszámmal regisztrálták. Titkos szervezőmunkát végzett. A tábor működéséről jelentéseket küldött ki, ezek a nyugati szövetségesek hírszerzése számára alapvető források voltak. (Ez a tény is bizonyítja, hogy a nyugati hadseregek parancsnokainak ismeretei voltak a halálgyárban történetekről.) 1943. április 26-án a kerítésen kívüli pékségből – a német őrséget lefegyverezték – két fogollyal összefogásban sikerrel megszökött.

Pilecki a bátrak közül is kiemelkedett. Az egyedüli fogoly volt, aki *önként vállalta* az auschwitzi rabságot. Máig fájó rémtett, hogy 1948. május 25-én a lengyel bíróság elítélte: kémkedés és más hazug vádak alapján kivégezték.

Magyar szempontból figyelemre méltó a 26 éves lengyel Jerzy Tabeau (1942. március 26-tól a 27 273-as fogolyszámot viselte)

sikeres szökése.²⁰⁹ A lengyel illegális ellenállási mozgalom tagja volt, a fogságban álnevet (Jerzy Weselowski) használt. Az éhezéssel súlyosbított kemény munkában az Auschwitz I. lágerban többször megbetegedett, majd betegápoló lett.

1943. áprilisában sikeresen átkerült Auschwitz II.-be (Birkenau), ahol több fogolytársával szökési tervet dolgozott ki. A cigánytáborban blokkírnoki posztra jutott, ahonnan szinte leírhatatlan izgalmak közt Roman Cieliczko fogolytársával együtt sikerrel elszöktek az elektromos árammal töltött kerítést átvágva. 1943. november 19-én éjszaka egy vízelvezető csatornát övező kerítésen is átvergődtek. A meglepett SS-ek az őrtornyokból nagy éjszakai lövöldözést produkáltak, eredmény nélkül.²¹⁰

Tabeau 1943. decemberében – ismét a lengyel földalatti ellenállás aktív tagjaként – Krakkóban tartózkodott. Ekkor kezdte el leírni az auschwitzi táborvilágban átélteket. Közben biztonsági okból gyakran lakást változtatott, a tapasztalatok összefoglalásával 1944 elejére készült el. Beszámolóját Szlovákián át Svájcba továbbították. Bizonyos, hogy ott 1944. áprilisában több jelentős személy²¹¹ is olvasta, ugyanakkor a Tabeau által leírtakat „tudomásul vették, bizalmasan kezelték.”

Az auschwitzi szökevények jelentéseit Henryk Świebocki feldolgozta, részletesen tanulmányozta. Véleménye szerint Tabeau írását 1944. júniusában a svájci brit követségen megismerték, a londoni kormányhoz továbbították. Roswell McClelland révén az amerikai kormány is megkapta. Hónapokkal később az Egyesült Államokban – további szökevények jelentéseivel együtt – nyilvánosságra hozták. (A szerzők nevét eltitkolták. Tabeau írása *Egy lengyel őrnagy jelentése* címmel jelent meg.)²¹²

Az auschwitzi szökevény 1944. márciusában új feladatot kapott Krakkóban: utazzon Londonba, az angol kormánynak személyesen adja át a lengyel ellenállás jelentését. Ugyanakkor erősítse meg az addigi információkat a náci bűnözők auschwitzi

emberirtó tevékenységéről, dermesztő valóságáról. Az utazás során Tabeau kis szerencsével a szlovák határon történt elfogását is túlélte.

1944. március 19-én, vasárnap Budapestre érkezett. A szerencse időlegesen elpártolt tőle. Ekkor értek be a német megszálló csapatok, velük a Sicherheitsdienst (SD, Biztonsági Szolgálat) és a Gestapo ügynökei. Utóbbiak azonnal lecsaptak a korábban jól működő lengyel kapcsolatokra. Elfogták a futárokat, a gyötrelmes Gestapo-kihallgatásoknak több áldozata volt.²¹³

Újabb veszélyes kalandok árán Tabeau visszavergődött Krakkóba. Elszánt, elkötelezett lengyel hazafi volt, több helyen partizánegységeket szervezett. Októberben a németekkel való összecsapásban Jordanównál súlyos fejsérülést szenvedett, ám ezt is túlélte. 1944 telén ismét harcolt, kisebb partizáncsapatot vezetett a háború végéig.²¹⁴

Tabeau szökése után öt hónappal ismét merész, sikeres fogolyakcióra került sor. Walter Rosenberg²¹⁵ (aki a szökés után a Rudolf Vrba nevet vette fel) és Alfred Wetzler²¹⁶ (Jožko Látnik) 1944. április 7-én a világ tájékoztatásának szándékával, nem mellesleg életük kockáztatásával megszöktek Birkenauból. (Mindketten beszéltek magyarul.)

Kezükre játszott, hogy fogságuk idején a lágerváros több egységébe szabad belépésük volt. Rosenberg a karanténtábor fogolyblokkjában volt írnok, Wetzler a BII d táborrészben. Az írnokok kivételezett helyzetét jelzi, hogy kiterjedt területen, viszonylag szabadon mozoghattak. A látottakat, megélt tapasztalataikat fontos bizonyító számadatokkal titokban feljegyezték, szökéskor magukkal vitték.²¹⁷ Ezek felhasználásával, valamint tapasztalataik rögzítésével napjainkban világszerte ismert dokumentum készült, mely *Auschwitzi jegyzőkönyv* vagy *Auschwitz-jelentés* címen vált ismertté. (A nürnbergi perben NG-2061 számon bizonyítékként szerepelt.)

A szökevények nagy kitartással, szerencsével, esetenként némi lakossági segítséggel április 21-én reggel elérték a szlovák határt. Zsolna városban (Žilina) sikerült kapcsolatba lépniük a helyi zsidó tanáccsal, és más zsidó tanácsok vezetőivel is. Kérdések özönére kellett válaszolniuk, ezek a hallgatóságra mély benyomást tettek. Közös határozták el, hogy a szökött foglyok tapasztalatait azonnal írásban rögzítik. A pozsonyi zsidó központban (Ústredna Židov) 26 oldalas német nyelvű jegyzőkönyvet vettek fel. A feladattal két nap alatt végeztek.

A zsidó vezetők óvatosak voltak. Tapasztalatait Vrba és Wetzler külön szobában, a Zsidó Tanács által kijelölt személynek diktálta gépbe. Így kezdetben két beszámoló, emlékezés létezett. A szlovákiai Zsidó Tanács (Ústredna Židov) vezetői, az ellenállás megbízottjai intézték a beszámoló továbbítását többek között Svájcba, a Vatikánba és a magyar fővárosba is. (Oskar Krasňanský²¹⁸ állítása szerint a német nyelvű jegyzőkönyvet a Pozsonyba érkezett dr. Kasztner Rezső²¹⁹ április 28-án vitte Budapestre.)

A nyilvánosság a szökevények beszámolóiról először a BBC május 15-i adásából, majd öt nappal ezután (más források szerint csak június 6-án) a *New York Times*ből értesült. Egy hónappal később Franklin D. Roosevelt amerikai elnök és V. Gusztáv svéd király felhívást intézett Horthy kormányzóhoz, a magyarországi deportálás beszüntetését követelték.

A rajzokkal kiegészített terjedelmes, német nyelvű – korrekt adatokra épült – beszámoló a világ előtt ismeretlen, elborzasztó nagyságú emberirtásról adott képet. A megrázó tanúságtételig a pusztulás nagyságrendje ismeretlen volt. Senki sem tudta, hogy a németek a megszállt országokból „áttelepített zsidóságnak” mekkora veszteséget okoztak.

A szökevények az európai történelemben először leírták az SS halálgyáraként működtetett, hivatalosan munka- vagy koncent-

rációs tábornak nevezett birkenauai táborrendszer felépítését és irányítását. Ismertették a foglyokkal való bánásmódot (szelektálás, tetoválás, nyilvántartás), rajzokkal kiegészítve mutatták be a megsemmisítő apparátust: a gázkamrákat, a krematóriumok szerkezetét és működését. 1942 és 1944 áprilisa között hiteles számsorokat gyűjtöttek egybe az Európából odahurcolt, elgázósított zsidókról, valamint részletes adatokat pontos származási helyükről.

Rosenberg és Wetzler a táborirodán megtudták a tehervagonokban beérkezett embertömeg nagyságát, eredeti lakhelyét is. Bátrak, elszántak voltak, az 1942 márciusában-áprilisában Franciaországból és Szlovákiából indított transzportokról feljegyzéseket készítettek.²²⁰ Folyamatosan, a lehető legpontosabban felírták az általuk elért fontosabb adatokat.

A jegyzőkönyvek ismeretében az eddig „híresztelésnek”, pletykának tartott tényeket nem lehetett többé megkérdőjelezni. A konkrét részletek, mint például a beérkezett „szállítmányok”, a fogolyszámozás rendszere, a foglyok származása stb. az addig tagadókat vagy szkeptikusokat is meggyőzték, legalábbis elbizonytalanították. Ide tartozik, hogy 1944. május 27-én sikeresen megszökött a szlovák Arnošt Rosin és lengyel fogolytársa, Czesław Mordowicz. (Nem ismerték egymást, a büntetőosztágban találkoztak.) Szlovákia felé menekültek. Liptószentmiklóson léptek kapcsolatba a helyi cionistákkal. Rosenberghez és Wetzlerhez képest új adatokkal szolgáltak.

Ismét hiteles, részletes jelentés készült mindarról, amit Birkenauban átéltek.²²¹ Ők voltak, akik először számoltak be részletesen a magyar zsidók – immár folyamatos – legyilkolásáról, megsemmisítéséről.

A halál árnyékában felismerték, hogy minden mennyiségi határ pusztta hiedelem. Sokáig tartotta magát az illúzió, miszerint a megsemmisítésnek felső határa lehet, amit az SS nem léphet át:

jó ideig 500 ezerről hallottak, ám mikor a „malomban” ennyit „elintézték”, a nagyságrend 1 millióra nőtt. Ezt a számot már 1943-ban túllépték. Újabb 1 millió, Magyarországról származó zsidó megsemmisítése került napirendre.

Ki kell térnünk arra, hogy a jegyzőkönyv eredeti példányában a magyar zsidók tömeges Birkenaubá szállítása, sőt ennek terve sem szerepel. A fel-felbukkanó állítással szemben – az előkészületekről, 1 million magyar zsidó meggyilkolásáról, az SS vágyáról: a magyar szálami birkenauai élvezetéről – valamikor később, és nem írásban rögzítve adhattak számot. Ezek az információk sem kerültek nyilvánosságra. Pedig talán akadályozhatták volna, hogy 1944 nyarán elhurcolt embereket százezrével vágóhídra kényszerítsenek.

A tömeges halál, a tényleges veszteség felfoghatatlan volt. Az összesítés okozta iszonyat meghaladta az emberi fantáziát. A szlovákiai meghallgatásokon – ahogyan említettük, a két szökevényt külön-külön is alaposan kikérdezték – bebizonyosodott, hogy Rosenberg és Wetzler hiteles tanúk. Kétségtelen, hogy a birkenauai halálgyár brutális, döbbenetes valóságát örökítették meg.

A lágerrekhez vezető vasútvonalak, a megsemmisítő berendezések bombázásának elmaradása (ennek okai, a bombázásbénítási lehetőségek, és ezek elmulasztása, valamint az ehhez kapcsolódó felelősség) máig foglalkoztatja az utókort. Fontos adat, hogy az auschwitzi lágerrendszer bombázása először nem a tervbe vett magyarországi „nagy akcióval” összefüggésben merült fel. Bizonyos, hogy Auschwitz-Birkenau jelentőségével, a táborra mérendő légitámadással a jól informált lengyel emigráns kormány már évekkel korábban foglalkozott.

Władysław Sikorski tábornok²²² egyik munkatársa, gróf Stefan Zamoyski százados 1941. január 4-én 46/41. sz. levelében javasolta Richard Preise-nek, az angol légierő marsalljának. Preise 15-én válaszolt. A konzultáció után az angol fél kifogásokat,

a tábor légi úton történő támadásánál fontosabb feladatokat sorolt, ahogy a bombázás következtében a foglyok esetleges halálát sem vállalta.²²³

Volt-e a vasúti összeköttetés megbénításának, a gázkamrák, krematóriumok bombázással való felszámolásának alternatívája? Mennyit számított volna, ha Szlovákia megakadályozza a magyar zsidók tranzitszállítását? (1942 őszén a szlovák zsidók deportálását leállító intézkedések indoklása az volt, hogy „Tiso és a kormány tudomására jutott, mit jelent valóban Auschwitz”!)

A németek a szlovák kormány kérését, hogy küldöttségük személyesen győződhessen meg az „áttelepített” zsidók sorsáról, hazug magyarázattal elutasították. Ezt 1944-re már elfelejtették volna? A magyar zsidók elpusztításában a szlovák kormány felelőssége nem kisebb, mint Horthy kormányzóé, mellette Sztójay Döme kormányáé.

Az *Auschwtzi jegyzőkönyv* kópiáját Vrba és Wetzler beszámolójáról az ügybe beavatott szlovák zsidó vezetők a Jewish Agencynek Isztambulba, a Zsidó Világkongresszusnak Genfben, a Szentszék képviselőének Pozsonyba továbbították.²²⁴ Kivonatolt, távirati változata Washingtonba június 24-én, a brit külügyminisztériumba július 4-én jutott el. (A teljes, 25 oldalnyi szöveget Londonban július 26-án vették át.)²²⁵ Nyilvánosságra hozatala még hosszú hónapokig húzódott.

Krausz Miklós, a budapesti Palesztina Hivatal vezetője²²⁶ Genfből érkezett megkeresésre június 19-én küldte el a jegyzőkönyv angol változatát. Beszámolt a magyarországi gettósításról és deportálásról is. Ebben az akcióban részt vállalt Georg Mantello erdélyi származású üzletember (szerepel George Mandel-Mantello²²⁷ néven is), aki ebben az időben San Salvador genfi főkonzulátusának titkára volt, közvetítő szerepet töltött be.

Azon kevesek közé tartozott, akik a cselekvést választották. A svájci és az ott működő nemzetközi zsidó szervezetektől füg-

getlenül, önálló kezdeményezésre a Krausztól kapott anyagot elküldte fontos svájci személyeknek, újságíróknak. Gesztusa nagy megrázkódtatást okozott: az iszonyatos téma áttörte a szigorú cenzúra, a kötelező hallgatás falát. Auschwitz – általa évek óta ismert – rémségei, felfoghatatlan üzenete a svájci lapok első oldalára került.

Közben a jegyzőkönyv teljes szövege is megérkezett Svájcba. Kézhez kapta Riegner, a Zsidó Világkongresszus főtitkára, a Háborús Menekültügyi Bizottság (WRVB) svájci képviselője, az emigráns csehszlovák kormány pedig július 4-én továbbította Londonba.

Mit tudtak a katolikus világ központjában, a Vatikánban? A szlovákiai zsidó Mentőbizottság két vezetője még május hónapban Pozsonyban személyesen adta át a jegyzőkönyvet Giuseppe Burzióznak, a pozsonyi pápai nunciusnak. Bürzio teljesítette kötelességét, a fontos iratot továbbította a Vatikánnak. Az olasz hadi események miatt az irat talán októberben ért célba. Rövid kivonata viszont ismert volt, már a nyáron eljutott Rómába.

Nincs bizonyítékunk Angelo Rotta budapesti vatikáni nuncius²²⁸ intézkedéséről a jegyzőkönyvvel kapcsolatban. Mivel határozottan náciellenes volt, nyáron bizonyára mindent elkövetett a dokumentum Rómába juttatására.

A szöveg a világ előtt sajnos sokáig rejtve maradt. A War Refugee Board 1944. november 25-én adta át az amerikai sajtónak az auschwitzi szökevények (Jerzy Tabeau, Rudolf Vrba, Alfred Wetzler, valamint Czesław Mordowicz és Arnošt Rosin) jelentéseit. Óriási figyelmet kaptak, az érdeklődés azonnali reakciókkal járt. Másnap, 26-án számos, vastag címmel szedett újságcikk²²⁹ tájékoztatta az amerikai olvasókat a náci bűnösök rémtetteiről, a tömeges megsemmisítés mechanizmusáról.

Mi történt Budapesten? A német nyelvű jegyzőkönyvet április végén vagy május elején dr. Soós Géza külügyminisztériumi

tanácsos kapta kézhez. Különleges értékén, titkosan kezelte. Székely Mária fordította magyarra. Hat sokszorosított példány készült el. Ezeket Éliás József református lelkész olyan személyek kezébe adta, akiket mindenképpen tájékoztatni akartak, és akikről úgy gondolták, hogy a jelentés olvastán cselekedni is fognak. Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás,²³⁰ a magyar katolikus egyház feje, Ravasz László református püspök,²³¹ Raffay Sándor evangélikus püspök,²³² Komoly Ottó kultúrmérnök,²³³

a Magyar Cionista Szövetség elnöke és özvegy Horthy Istvánné, a kormányzó menyje kapta kézhez.²³⁴

A jegyzőkönyv Budapestre hozatalában, további kezelésében Komoly Ottó részvétele is valószínűsíthető. Német példányát (amit talán Kasztner révén birtokolt) átadta a vele bizalmas kapcsolatban álló Bereczky Albert református lelkésznek. Tőle jutott dr. Soós Gézához, majd (hosszú napokig tartó fordításra) Székely Máriához.

A jegyzőkönyv továbbításának első variánsa szerint Székely Mária egy példányt külön Soós Gézának vitt fel a budai várba. Tőle kapott megbízást, hogy készítsen angol fordítást is. Utóbbit Soós Svájcba juttatta ki.²³⁵ Budapesten több nyersfordítás, szövegvariáns is létezhetett. A Református Egyetemes Konvent nevében Ravasz László püspök beadvánnyal fordult Sztójay miniszterelnökhöz. A szövegből kitűnik, hogy ez a dokumentum már az *Auschwitzi jegyzőkönyv* ismeretében készült.

Az ügyben újabban megszólalt a Svédországban élő Georg Klein sejtbiológus, immunológus, a biológia doktora.²³⁶ 1944–1945. évi emlékei között leírta, hogy 19 évesen Budapesten a Zsidó Tanács küldönce volt. Az elsők között olvasta Rosenberg és Wetzler jelentését.²³⁷

A kópiát Serédi hercegprímás június 16-án Ravasz püspökkel együtt kapta meg. Éliás megdöbbenő emléke maradt, hogy az egyházak közös fellépésének tervét a többségi egyház vezetője

meghiúsította. 1944 júniusában a közös egyházi közbelépés a deportálás elől még megmenthetett volna 130–150 ezer zsidó honfitársat, de ez elmaradt.

Újfent nem mehetünk el az állítás mellett, miszerint a zsidóság tervszerű kiirtásáról, tragikus sorsáról Horthy Miklós kormányzó csak 1944. július elején szerzett tudomást.²³⁸ (A kérdést már az 1943 áprilisi Hitler–Horthy-találkozó kapcsán is érintettük.) Ez az állítás azért is kétséges, mert a náci-német tervekről és az Endlösungról – több forrásból – mindenképpen előbb lehettek ismeretei.²³⁹ A kormányzóhelyettes özvegye azt állítja, hogy július 3-án Török Sándortól ő maga vette át a várban a jegyzőkönyvet, amely „száraz közlése az emberi ésszel szinte felfoghatatlan rémtetteknek.” Azonnal átadta anyósának, így jutott a kormányzóhoz.

További három napra volt szükség – olvashatjuk emlékezésében –, hogy a kormányzó utasítására Sztójay közölje Edmund Veesenmayer német követtel,²⁴⁰ hogy a magyar kormány nem enged több zsidót deportálni. „Csak sokkal később tudtuk meg, hogy addigra már vidékről 400 000 szerencsétlent deportáltak.” Ez a tény a közigazgatási és rendészeti apparátusban dolgozók, hozzátartozók és az újságolvasók előtt sem volt titok.

Az emlékiratnak valótlán, elfogadhatatlan az az állítása, hogy Horthy Miklós csak a jegyzőkönyvek olvasásakor értesült Auschwitzról, és szűk családi körben (nem először) kinyilvánította, hogy „nem lehet ezt a helyzetet tovább tűrni”.²⁴¹ Az a kifejezés, hogy leállította, szerintem is hibás és megtévesztő, mert úgy hangzik, mintha a deportálások elindítása és leállítása tőle függött volna, ami nem igaz.²⁴² Ezzel szemben – ahogyan az éppen az emlékiratban olvasható – Horthy adott utasítást a deportálás beszüntetésére.

Miként az is bizonyított, hogy annak idején ismét csak a kormányzó volt, aki az ítélet órájában a felelősség alól gyorsan

kibújt; 1944. március 29-én „az összes zsidórendeletre vonatkozólag szabad kezet adott az ő vezetése alatt álló kormánynak, s azok tekintetében nem akart befolyást gyakorolni”.²⁴³ Ha végiggondoljuk, kihez jutott el a jelentés, és kinél hány (és milyen nyelvű) példány volt, mérlegre téve a következményeket lesújtó eredményre jutunk. Az egyidejű vagy későbbi, felületes vagy mély megrendülésen túl a halálba küldött zsidó tömegek szempontjából semmilyen kézzelfogható eredmény nem származott.

A présbe szorult zsidóságtól érkezett felterjesztésekkel a magyar kormányzat nem törődtek. A hangos jajszó süket fülekre talált.

De vizsgáljuk tovább, ki és mit tudott kitagadott honfitársaink százezreinek tragédiájáról! A magyar sajtó, a háborús években egyre többek által követett rádió mélyen hallgatott a megalázó elkülönítésről, a gettókról, az égbekiáltó embertelenségekről. Nem tárhatta fel a német megszállók számára kényelmetlen adatokat. Ki merészelt volna kijátszani a szigorú cenzúrárt? A Sztójay-kormány külföldön cáfolta a zsidók „állítólagos bántalmazását”.²⁴⁴

Nem feledkezhetünk meg a lengyel ellenállás futárainak (akik ellen a német biztonsági szervek magyar földön is kiterjedt hajsztát folytattak) önfeláldozásáról sem. Veessenmayer bíróalmi megbízott nagyon meglepődött, mikor arról értesült, hogy két lengyel férfi a német koncentrációs táborokról kiemelt jelentőségű információkkal rendelkezik. Május 20-i jelentésében olvasható, hogy Budapesten egy lengyel futárnál postai küldeményt fogtak el, melyben a főkormányzósági német koncentrációs táborokról számos adat olvasható. Különösen az auschwitzi tábor eseményeiről, melyet el kell zárni, mert a jól működő lengyel hírszolgálat olyan helyzetben van, hogy erről a területről, az őrizetbe vételekről, a ki- és beszállításokról valós

statisztikát tud összeállítani. Az anyaghoz készítői terjedelmes fogollyistát is csatoltak.²⁴⁵

Gotterer Sámuelné, a Kassai Izraelita Nőegylet elnöknője mély emberi megrendülését diplomáciai szóhasználat mögé rejtve levélben tájékoztatta Horthy Miklós kormányzót. Sürgetőleg kérte, hogy rendelje el a deportálás teljes leállítását.²⁴⁶

Érdemes felidéznünk Márton Áron gyulafehérvári püspök²⁴⁷ május 22-i, a Kolozs Megyei Főispáni Hivatalhoz és a Kolozsvári Rendőrkapitánysághoz intézett levelét. Ebből kiviláglik, hogy Erdély tekintélyes, kiemelkedő személyiségű római katolikus főpásztora vélhetően ismerte az Endlösung ördögi tervét és következményeit.

A végzetes helyzetben hangsúlyosan az emberi, keresztényi és magyar kötelességekre utalt. Követelte, hogy az embertelenségeket akadályozzák meg, vagy ha erre nem képesek, „ne működjenek több ezer ember elpusztítására irányuló cselekményekben közre.” A vezetők felelősségére hivatkozott. Arra intette őket, ne kövessenek el emberellenes bűnöket, „amelyeknek földi megtorlása a tapasztalat szerint nem marad el”.²⁴⁸

Márton Áron püspök magatartása példaértékű. Ugyanakkor rajta kívül 1944-ben az erdélyi elit tagjai közül alig valaki tiltakozott a deportálás ellen. Néhány tett emlékezetes maradt: Nagyváradon dr. Szabó Lajos református lelkész és dr. Ópalotay János római katolikus káplán számos visszakeltezett, hamis keresztlevelet állított ki a faji törvényektől sújtott, vegyes házasságban élő személyeknek. Dr. Virgil Maxim, a görög katolikus főiskola tanára és Georghe Mangra, az intézet kurátora zsidó fiatalokat bújtatott.²⁴⁹

Schäffler János szatmári megyéspüspök több ízben is nyilvánosan tanújelét adta a zsidósággal való együttérzésének és a mellettük való kiállásnak. Ennek az alapja az volt, hogy a zsidótörvények bevezetése Észak-Erdélyben a magyar összetartás, a

felebaráti szeretet megtagadásának számított. Kiállása a helyi keresztény társadalomból nagy ellenszenvet váltott ki.

Nem feledkezhetünk meg az Erdélyi Egyházmegye esperesének, Járosi Andornak²⁵⁰ (Kolozsvár) és Kovács Pál református lelkésznek (Csíkszereda) egyéni embermentő érdemeiről. A püspöki korból Márton Áronéval égyező, határozott és következetes volt a győri püspök, báró Apor Vilmos magatartása. Konkrét, megbízható ismeretei lehettek a történeésekről, mert Serédi bíboros hercegprímáshoz intézett június 15-i levelében azt kérdezte: „Hogyan fogunk megállni a történelem előtt, ha látszólagos egyetértésben maradunk olyan kormánnyal, amely országszerte a legnagyobb kegyetlenséggel kínoz száz- meg százezer embert, megfosztja őket minden emberi joguktól, és asszisztál ahhoz, hogy őket rabszolgamunkára és halálra deportálják!”²⁵¹

Az ország egészét tekintve a keresztény egyházak lelkeszei között voltak, akik ki mertek állni a megkeresztelkedett zsidókért. (Többségük kizárólag értük.) Élelmiszert, gyógyszereket juttattak a gettókba, üzeneteket továbbítottak, engedélyért kilíncseltek, hogy a gettókban, gyűjtőtáborokban lelki vigaszt nyújthassanak. (A csendőrök legtöbbször durván elutasították őket.) A helyzet nem volt egyszerű: az elkülönítéskor a vidéki zsidók a velük bezárt, ugyanúgy kifosztott és megvetett konvertitákat sok helyütt gúnyolták. Felrótták nekik, hogy megtagadták a közösséget, zsidóságukat. A kirekesztés, a lelki szenvedés számos öngyilkossághoz vezetett.

A megkeresztelkedett zsidók alig képeztek kivételt. A zsidótörvények sorával az izraelita vallást elhagyók helyzete is folyamatosan súlyosbodott. Az 1941. évi népszámláláskor még az 1939. évi IV. törvénycikk rendelkezései voltak az irányadók. Az ún. fajvédelmi törvény (1941. évi XIV. törvénycikk) hatályba lépése után a törvénycikk 9. szakaszát érvényesítették. A zsidók és nem zsidók megkülönböztetése jóval szigorúbbá vált, követ-

kezményeként a nem zsidók száma jelentősen csökkent. (Megbízható adatok máig nem állnak rendelkezésre.) A konvertita zsidók magukra maradtak. Döntő többségüket bevagonírozták, KL Birkenauban megölték.

A népszámlálás alapján Pest vármegyében a „zsidóvérű keresztények”²⁵² száma 6548 volt, arányuk a lakosság 14%-át tette ki. Pest vármegyén kívül a keveredés Fejérben, Somogyban és Zalában haladta meg a 11%-ot. Egyes városokban, így például Szegeden (15,8%), Pécsen (13,3%) az arány magasnak mondható. A kérdést vizsgáló Dolányi (Kovács) Lajos 1944-ben megállapította, „mindezeket felülmúlja Budapest a maga 17,5%-ával. A szomorú elsőség tehát a városok között is a fővárost illeti.”²⁵³

Más kimutatás szerint az ország legnagyobb hitközségében, a Pesti Izraelita Hitközségben a keresztény hitre áttérésüket bejelentett zsidók száma 1940-ben 2260, 1941-ben 1463, 1942-ben 1858 és 1943-ban (szeptember végéig) 994 volt.²⁵⁴ Megjegyezzük, hogy a magyar zsidóság demográfiai helyzetét rontották a születések és a halálozások arányában bekövetkezett negatív változások, a kivándorlás, illetve a zsidótörvények következményeként az öngyilkosságok növekvő száma is.

A kitértektől az ortodox zsidók elzárkóztak, igazolva látták magukat. (Az 1944-ben közölt becslések 70–80 ezerre teszik a megkeresztelkedett zsidók számát.) Hangosan hirdették, hogy az ősök hitvallásának elhagyása súlyos, megbocsáthatatlan bűn. A keresztény többség által nem támogatott, alig befogadott konvertiták pedig nem bújhatnak el „a zsidónak járó” sors elől.²⁵⁵ Nem egyedi, ami Debrecenben a Bihari családdal történt: a család úgy tudott egyesülni, hogy a keresztény feleség beszkökött a gettóba. Férjével együtt deportálták. Szívszorító a bonyhádi ortodox család esete. Június végén – közvetlenül a pécsi gyűjtőtáborba való átköltöztetés előtt – a bonyhádi gettófalon belül állt a mélyen vallásos anya két felnőtt leányával. A falon túl, a

gettón kívül nővérük sírva könyörgött, hogy bocsássonak meg neki. (Keresztény férfihez ment feleségül, elhagyta ősei hitét.) Szülei emiatt gyászolták; mintha meghalt volna, a családból kitagadták. Most mégis eljött. Nem tudott volna elmenni, amíg az anyja azt nem mondja: „megbocsátok neked, Chava”.²⁵⁶

A német megszállást követően a deportálás előli menekvés, a külföldre távozás megnehezült, szinte megoldhatatlanná vált. Egyes országok budapesti képviselői óvatosan kezdeményeztek megoldást kerestek. Budapesten, leginkább társasági körökben kisebb-nagyobb magyar zsidó csoportok külföldre juttatásának esélyét mérlegelték.

A kiutaztatás híre fel-felröppent; néhány követség, a Nemzetközi Vöröskereszt terveiben alakot öltött. A kivitelezés azonban szinte lehetetlennek látszott. A megszállók érdekeitől, a német hatóságok engedélyétől függött.

A budapesti külképviseletek közül Svájc követsége május 26-án jegyzékben kérte mintegy 7 ezer magyar zsidó távozásának engedélyezését: 1000 tizenhat éven aluli gyermekét (beleértve 10% felnőtt kísérőt), 9 családot (úgy 30–40 személy) hetenkénti elutazással, valamint 600 személyét (hajóval Constanța kikötőjéből) és 1450 palesztinai beutazási engedéllyel rendelkező család kiutazását. A csoportos menekítés érdekében a németekkel régi kapcsolatot tartó, a budapesti mentőmunkában kiemelkedő szerepet vállaló Carl Lutz alkonzul²⁵⁷ tárgyalta. Érdemi választ azonban nem kapott.²⁵⁸

A német félnek kedvezett, hogy néhány zsidó vezető a mentés érdekében a titkos tárgyalást választotta. Az SS és a cionista vezetők (dr. Kasztner Rezső, Hansi és Joel Brand) titkos egyezkedései a zsidó kivándorlás, a halálos csapdából való kimenekítés érdekében folytak. Céljuknak ellenhatása is volt: a gyakorlatban megbontották a közös fellépés, az összefogáson alapuló zsidó ellenállás esélyét.

Nem felejtendő, hogy az Eichmann-kommandó tisztjeivel folyt alkudozás, blöffölés idején a deportálás zavartalan volt. Nem szünetelt! Sőt, a gyűlölet táplálta rágalmak nem ismertek határokat. Endre belügyi államtitkár a *Völkischer Beobachter* május 30-i számában a következőképpen nyilatkozott: „A zsidóknak a bolsevisták irányában érzett rokonszenve egyáltalán nemcsak érzelmi jellegű volt, hanem szabotázscelemeknyekben, a partizánok támogatásában bebizonyosodott. A zsidóknak egy másik bűne abban állott, hogy minden zsidó háztartásában rendszeresen pusztították az élelmiszereket. Az oly módon történt, hogy amit nem tudtak elfogyasztani, azt hagyták elromlani.”

A Sztójay-kormány magas rangú tisztviselőinél a deportálásról szerzett értesülései miatt a genfi Nemzetközi Vöröskereszt (VKNB) delegátusa, a Budapestre 1944. május 24-én érkező Friedrich Born²⁵⁹ visszatérően tiltakozott. 1945. júniusi bizalmas jelentésében rögzítette, hogy kapcsolataiból több magyar személyt háborítottak fel a szörnyű események. (Ők valószínűleg felmérték, hogy az üldöztetések óriási anyagi és erkölcsi károkat okoznak Magyarországnak.) „Fő érvük mégis az volt – jegyezte fel Born –, hogy az eljárásokért nem a magyar kormány a felelős. Minden német nyomásra történik. A deportálásokat a németek szervezik, s a magyar csendőrök csak a legalacsonyabb szintű végrehajtó közegek.”

Az energikus svájci delegátus nem hagyta annyiban. A német követségen júniusban is bejelentkezett, dr. Theodor Grell²⁶⁰ fogadta. (A Nemzetközi Vöröskereszt, illetve munkatársai „kezelésére”, azaz megtevesztésére a németek külön figyelmet fordítottak.) A deportálásokról szerzett értesüléseivel kapcsolatos tiltakozására dr. Grell „fölöttébb felháborodottnak mutatkozott” – írta jelentésében Born.

Először kijelentette, hogy egyáltalán nincsenek deportálások. Ismételte: pusztán magyar munkaerőről van szó, akiket meg-

állapodás alapján dolgozni visznek Németországba. „Ameny-nyiben magyar szervek szörnyűségeket követtek el, azok ellen Németország maga is tiltakozott, mert érdekében áll, hogy a munkaerőt jó állapotban vegye át. Mindenesetre valamennyi érkezőt rendesen ellátnak a határon, hogy megerősödve kerüljön munkahelyére.”²⁶¹

Friedrich Born nem adta fel könnyen. Arra hivatkozott, hogy a gyermekek és öregek, vagyis munkaképtelenek munkaerőként való kivitelét értelmetlennek látja. Grell ellenvetése az volt, hogy kutatások igazolják, a zsidó munkaerő lényegesen magasabb munkateljesítményre képes, ha szabadidejében együtt lehet a családjával. A delegátus erre felvetette, a német kormánynak mégis engedélyezni kellene, hogy a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága megsejmlélje a magyarokat dolgoztató SS-táborokat, így a világ megnyugodhatna a kiszállított munkaerő sorsa felől. Ennek az igénynek a teljesítését Grell lehetetlennek tartotta.

A zsidó munkások a háború szempontjából fontos területeken dolgoznak, helyüket titokban kell tartani. Ráadásul a munkahelyek egész Németországban és Lengyelországban szétszórta találhatók, így már technikai okokból is túl bonyolult lenne ezeket a táborokat meglátogatni.²⁶²

Fontos és pontos értesülései voltak a deportálásokról és Auschwitzról Jungerth-Arnóthy Mihály²⁶³ követnek, a külügyminisztérium adminisztratív vezetőjének. Népbírósi tanúkihallgatásán az összeurópai áttekintéssel rendelkező külpolitikai szakértő elsorolta, miként beszéltek a külföldi sajtóban, a rádióadókban, a budapesti társaséletben a zsidóellenes intézkedésekről. Fájlat-ta, hogy Magyarország és a magyar nép megítélése mekkorát romlott. Külföldön úgy látják a magyarokat, mondta, „mint a legkegyetlenebb népet Európában és az egész világon, amely a zsidókat gettóba küldi, kifosztja, állatiasan bánik velük, azután 70-80-at egy vagonba zár, és kiküldi őket Németországba.”

Június 21-én, a minisztertanács ülésén információkkal szolgált arról, a csendőrök és a Gestapo hogyan bánnak a zsidókkal. Figyelmeztette a kormányt, hogy külföldről olyan hírek jönnek, amelyek szerint „a zsidókat, akiket Lengyelországba deportálnak, Auschwitzba viszik, s ott elgázosítják és elégetik őket.” Kérte a kormányt: „állítsa le a deportálást és szüntesse meg az atrocitásokat, ha nem akarja, hogy a magyar nemzetet megbélyegezzék.”

Állásfoglalása „nagyon ellenszenves hatást keltett a Minisztertanácsban.” Valamennyi miniszterrel szemben találta magát: Jaross Andor²⁶⁴ belügyminiszter leszögezte, hogy Jungerth-Arnóthy megállapításai túlzók, „általában nem felelnek meg a valóságnak.” A reagálások magyar szempontból érdektelenek, „mert minden csoda három napig tart, és most egyelőre kiabálnak külföldön, de ennek is vége lesz, és senki sem fog törődni többé ezzel a dologgal.”²⁶⁵

Az *Auschwitzi jegyzőkönyv* a nagy tekintélyű Hóman Bálinthoz,²⁶⁶ az MTA tagjához is eljutott. A nemzetközileg elismert történész, politikus (1942. július 3-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter) a „németországi munkára áttelepített”; valójában az auschwitz-birkenau halálgyárba deportált zsidók sorsáról szóló híreket irracionálisnak, képzelgésnek tartotta. A jegyzőkönyvek valódiságában komolyan kételkedett.²⁶⁷

Voltak, akik a nyers valóságból indultak ki. Emberségesen, habozás nélkül cselekedtek. Néhány példa: Pattantyús-Ábrahám Imre mérnök, a Győri Vagon- és Gépgyár, az ország egyik fontos hadiüzemének igazgatója²⁶⁸ volt. Két vezető mérnökének teljes családját nem kis kockázatot vállalva kihozta a győri gettóból. A családfőket – Winkler Dezsőt, az autógyártási részleg tervezési főmérnökét, a honvédségnek fontos Botond vontató tervezőjét, és Lengyel Józsefet, a hídostály vezető mérnökét – a hadiipari termelés érdekeire tekintettel mentette meg. (A hadiüzemben a Gestapo, a Speer vezette hadfelszerelési minisztérium kiküldöt-

tei, valamint a német „kitelepítési bizottság” megbízottjai állandóan jelen voltak. A németül jól beszélő Pattantyús-Ábrahám sikeresen játszott ki őket egymás ellen.) A két zsidó mérnököt 1945 februárjában a nyilasok családjukkal együtt elhurcolták, állítólag túléltek az üldöztetést.²⁶⁹

Herczeg Ferenc²⁷⁰ a Horthy-rendszer írófejedelme, a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. Alkotásainak egyik rangos kiadóját, a Singer és Wolfner Kiadó igazgatóját, Farkas István festőt²⁷¹ családja a deportálástól meg akarta menteni. A Rökk Szilárd utcai internálótáborba (a német megszállás idején hivatalosan: Kisegítő Tolonház) zárt kiadóért az író először Horthy Miklós kormányzóhoz, majd Veessenmayerhez fordult. A vezető náci diplomata udvarias volt. A kérést figyelmesen meghallgatta, majd Herczeg mély megdöbbenésére annyit mondott: amennyiben Farkas úr még nem került a krematóriumba, talán segíthet rajta.²⁷²

Bátran kiállt, leleménnyel cselekedett több munkatársáért Bay Zoltán (1900–1992) fizikus, természettudós,²⁷³ aki nemcsak neves feltaláló, hanem gerinces ember is volt. A Tungsram gyár műszaki igazgatójaként tudta, mi a dolga: júliusban tizenhárom zsidó munkatársát – köztük volt Dallos György,²⁷⁴ Lakatos György és mások – hozzátartozóikkal együtt mentette meg a deportálás elől.

Baja polgármestere, Bernhardt Sándor nem létesített gettót. Többször a város zsidói érdekében intézkedett. A német hadsereg városból való kivonulásakor – nagy személyes kockázattal – a hadikórház kiszolgáltatására hivatkozva 44 zsidó nőt mentett meg az elhurcolástól.²⁷⁵ Kassa alpolgármestere, Bartsch János és gazdasági főtisztje, Dobosffy Aurél segítségére voltak a kassai zsidóknak. Együttérzéssel próbáltak tenni értük a keresztény egyházak helyi vezetői is. A gettósítás idején Pfeiffer Miklós nagyprépost vezetésével felléptek a gettóban sínylődök helyze-

tének javításáért: az élelmezés javítását, az ivóvízellátás, szennyvízelvezetés megoldását kérelmezték. Próbálkozásuk merev, embertelen elutasításba ütközött.²⁷⁶

Az emberség, a bátorság példáiból néhány további esetet említünk. Hitler Németországának közvetlen közelében, a határ menti Sopronban dr. Hollós Richárd megbecsült szülész-nőgyógyászt,²⁷⁷ nejét és kislányát Menczel Tihamér postatisztviselő (Hollós egykori gimnáziumi osztálytársa) és családja rejtegette házukban a biztos halál elől. A sikeres mentés a szomszéd házak lakóinak együttérzésével, támogatásával valósult meg.

Rábaköz központjában, Csornán Dreisziger Kálmán és felesége a helyi gettóból kimentette, majd sikerrel Budapestre szállította a négytagú Weiner családot. Az eset kivizsgálásakor a Dreisziger házaspárt²⁷⁸ a csendőrök fenyegették, bántalmazták. Végül bizonyíték hiányában szabadon engedték őket.

A különböző nemzetiségű embermentőket Izraelben a Világ Népeinek Igaza címmel tüntetik ki. Az elismert személy vagy házaspár, család nevét a jeruzsálemi Jad Vasem Emlékinézet parkjában kőfalon örökítik meg. (Korábban egyenként személynévvel ellátott fát ültettek.) A kitüntetett emlékérmét és oklevelét a legtöbb országban ünnepélyesen adják át. A magas elismerésben 850-nél több magyar részesült. Ők a magyar belügyminiszter által adományozott Bátorság Érdemjelet is megkapják.

4. „Szövetségesi megszállás”. A zsidóság manipulálása. 1944 tavaszán a Vörös Hadsereg elérte a Kárpátokat. A Wehrmacht vissza-visszacsapott. Legtöbbször „rugalmas elszakadásra”, valójában hátrálásra kényszerült. A „végjáték” közeledett, a hitlerellenes szövetségesek minden fronton támadásban voltak.

Magyarország március 15-ét a háború végének reményében ünnepelte. Európa szinte érintetlen zsidó közössége, a közel millió fős magyar zsidóság Horthy Miklós kormányzó iránti bizalommal élte (és félte) a jövőt. Sokan abba a hitbe ringatták magukat, hogy az ország hamarosan túljut a nehézségeken.

A magyar politika *végzetpolitika* volt. Irányítói 1944 tavaszán ingadoztak, késlekedtek. A kormány tűrte a nyilas propagandát, az antiszemita sajtó uszításait, lázításait. Eltűrte a „népfront” sajtó angolimádatát is. A németek viszont nem haboztak. Hitler magához kérte Horthyt. Távollétében a honvédség „összetartásban”, bénán várakozott.

A 14 milliós ország népének fogalma sem volt arról, hogy a német invázió a határokon túl közvetlen előkészületben volt. A gépesített egységek gyülekezéséről a határ mentén szolgáló magyar katonatisztek, az ott dolgozó vasutasok, a népi-német besúgóhálózat tagjai – nem kevesen – tudomással bírtak. Mégis, a helyzet, a fenyegető katonai mozgás magyar reakciót, intézkedéseket nem váltott ki. A legtöbben nem vették komolyan.

1944. március 19-én a német egységek bevonulása sikerrel járt, a megszállóknak veszteséget nem okozott. Horthy távollétében a magyar tábornokok, a tisztikar németbarátsága országszerte, a határon túl harcoló csapatoknál is érvényesült. A légi úton, vasúton vagy országúton szállított „szövetséges csapatok” vasárnap hajnali bevonulása a magyar közvéleményt nem rendítette meg. A változást sokan nem vagy alig észlelték. A be nem avatott közönség nyugodt volt, járt-kelt. A német gépesített egységekkel legázolt ország az általános nyugalom képét mutatta, a felszín alatt inkább dermedten.

Hitler teljhatalmú megbízottja, dr. Edmund Veesenmayer a magyarországi állapotokat jól ismerte. Felkészülten, határozottan intézkedett. Napok alatt olyan rendszert vezetett be, amely a „nagy szövetségest” mentesítette a közvetlen közigazgatási és rendőri feladatoktól. A németek taktikáztak. Arra törekedtek, hogy a megszállás mindennapjaiban a magyarság előtt ne a hódító, hanem a „szövetséges” képében jelenjenek meg.

A meglepetés sikerült: a gyors katonai akció mellett a német birodalmi biztonsági szervek szerepe, megfélemlítési funkciója, a külügyi szolgálat manipulációs hatékonyságán érvényesültek. Rövidesen megindult Magyarország gazdaságának teljes alárendelése, erőforrásai német érdekeknek megfelelő legteljesebb kiaknázása.

A letartóztatási hullám sok embert elért. A Gestapo, az SD és a Sipo ügynökei legtöbbször névlistákkal, magyar segédlettel dolgoztak. Napok alatt őrizetbe vették a német érdekekre veszélyesnek tartott magyar köztisztviselőket és számos közalkalmazottat.

A csapás Kállay Miklós miniszterelnököt sem kímélte, a drámai fordulat óráiban egyedül, védelem nélkül maradt. Bujkálva menekült. Már senki sem hitt neki, senki sem bízott benne. A német követelések főként a német érdekből alakított Sztójay-

kormányon, a honvéd vezérkaron és a magyar közigazgatáson keresztül érvényesültek.

A gyakorlott német ügynökök névlistákkal érkeztek. Magyar kollaboránsok segítségével elfogták, elhurcolták a gazdasági élet több személyiségét. Mellettük arisztokratákat, legitimisták, liberális, kisgazdapárti, szociáldemokrata politikusokat. Számos újságíró, olasz és lengyel diplomatákat, katonákat. Európa több – a német haderő által megszállt – országából magyar földön addig menedékre lelt üldözött került a hálóba. Nagyobb részük később német koncentrációs táborokba, főként Mauthausenbe, Dachaubá vagy Buchenwaldba került.

A „destruálás felszámolására” Budapest belvárosában és villanegyedeiben valóságos embervadászat indult. A letartóztatások öngyilkossági hullámot indítottak el. A túszzsedés a megfélemlítést szolgálta, a megyeszékhelyekre, a vidéki városokra is kiterjedt. Az Oberbefehlshaber Südost (a délkeleti terület Wehrmacht-főparancsnoka) jelentése bizonyítja, hogy a megszállást követő héten 3076 magyar zsidót vettek őrizetbe.²⁷⁹ A további letartóztatásokban – különösen a március 31-e után érkezett *nagytömegű feljelentés* miatt – a magyar rendőri, csendőri apparátus, a közigazgatási szervek erejükön felül teljesítettek.

Az előzmények alig két hetet igényeltek. Az SS-, a rendőrségi és „különleges” egységek előjáróit az SD alárendeltségében március 5. és 10. között Linz közelében, Mauthausen koncentrációs táborában vonták össze. 17-én, a bevetés előtt Ernst Kaltenbrunner,²⁸⁰ Himmler helyettese eligazítást tartott.

Az SS- és rendőri egységek magyarországi parancsnoka, Otto Winkelmann²⁸¹ SS-Obergruppenführer, a fegyveres SS tábornoka lett. A magyarországi Einsatzgruppe (operatív csoport) a 37 éves dr. Hans-Ulrich Geschke²⁸² SS-Standartenführer (ezredes) parancsnoksága alatt működött. Parancsait operatív

különítmények teljesítették. Ezek előzetes tervek szerint, azonnal Magyarország legfontosabb városaiba települtek.

A Biztonsági Rendőrség hírhedt különítményei mindenütt a helyzet urai voltak, az összes rendőrségi funkciót gyakorolták. Az SD budapesti vezetője Wilhelm Höttl,²⁸³ a Gestapo budapesti főnöke Alfred Trenker²⁸⁴ lett.

Érdeemes néhány hírhedt személy tevékenységét felidézni. Az európai országokban „bevetett” gestapósok alapos szolgálati titkosszolgálati kiképzést kaptak. Európai gyakorlattal bírtak, a „végső megoldás” mielőbbi, minél eredményesebb kivitelezéséért az adott helyzethez szigorúan alkalmazkodva, legteljesebb titoktartással, eredményesen dolgoztak.

Európai országokban bevetett gestapósok	
Belgium	Kurt Asche (1941 elejétől 1944-ig)
Bulgária	Theodor Dannecker (1943. januártól 1944. februárig)
Franciaország	Theodor Dannecker (1940. szeptembertől 1942. augusztusig) Heinz Röthke (1942. júliustól) Alois Brunner (1943. júniustól 1944. júliusig)
Görögország	Dieter Wisliceny (1943. februártól júniusig) Alois Brunner (1943. februártól júniusig) Anton Burger (1944. márciustól az év végéig)
Hollandia	Wilhelm Zoepf (1941. júniustól 1943-ig)
Horvátország	Franz Abromeit (1941. augusztustól 1944-ig)
Olaszország	Theodor Dannecker (1943. szeptembertől 1944. januárig) Fritz Boßhammer (1944. januártól 1945-ig)
Szlovákia	Dieter Wisliceny (1940. augusztus és 1944 között) Alois Brunner (1944. szeptembertől az év végéig)

Geschke SS-Standartenführer egyik operatív egységét Sondereinsatz Kommandónak (SEK) nevezték el. Mint említettük, Judenkommandónak (zsidókülönítmény) is nevezték. Magyar földre Hegyeshalmon át vonult be. Célja volt, hogy a Kállay-kormány ellenállása miatt nem teljesült német követelések érvényesíté-

sére a magyarországi zsidóságot az Endlösung megvalósításához összegyűjtse, deportálja. Parancsnoka, Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer,²⁸⁵ az RSHA IV. B. 4 alosztályának vezetője Európa zsidóságának megsemmisítését életcéljának tekintette. Eltökélt, hogy a „magyar zsidókérdést” a leghgyorsabban és legradikálisabban „megoldja”.

A „Judenkomissart”²⁸⁶ több oldalról informálták. 1944. március elején Müller SS-Gruppenführertől, rendőr altábornagytól arról is tudott, hogy Himmlernek, az SS birodalmi vezérének, a Német Rendőrség főnökének parancsára „a terepet átfésülve, stratégiai okból számos zsidót evakuálni kell Magyarországról.” Izraeli perében²⁸⁷ budapesti osztagát mindössze 15-20 főre taksálta. A tények jelentősen eltérnek ettől. A SEK szűkebb állományába tartozott (a kommandóban rangidős) Hermann Krumey SS-Obersturmbannführer; majd – többek között – Franz Abromeit, Theodor Dannecker, Franz Novak, dr. Otto Hunsche, Wilhelm Schmidtsiefen; dr. Siegfried Seidl, Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführer, valamint Ernst Girczik SS-Obersturmführer, Richard Hartenberger SS-Untersturmführer (törzsőrmester), Neumann, Leopold Richter, Wilhelm Vrtoch SS-Oberscharführer (őrmester), továbbá ötven alacsonyabb rendfokozatú SS és segéderő.²⁸⁸

Az SD kezdetben – megfélemlítésül – túszokat (ártatlan, bűntelen magyarokat) ejtett. Budapesti fogvatartásuk az Astoria szálló alagsori helyiségeiben (a Gestapo először az Astoriába települt), az Országos Rabbiképző Intézetben, a Duna Gőzhajózási Társaság pincéjében, a toloncházban, a Fő utcai Pestvidéki Fogházban történt. Mivel a fogdák befogadóképessége hamar szűkösnek bizonyult, az elfogottakat később Kistarcsára, Csepelre, majd Sárvárra szállítottak.

Kapóra jött, hogy német parancsra március 21-én nyolc taggal megalakult a Zsidó Tanács (teljes nevén: Magyar Zsidók Köz-

ponti Tanácsa). Alig egy hónap múltán, április 19-én a Sztójay-kormány rendeletére azonban új Zsidó Tanács állt fel.²⁸⁹

A Zsidó Tanács a Rabbiképző Rökk Szilárd utca 26. alatti épületébe – fiatal zsidó futárok igénybevételével, a Gestapo parancsára – zsidó férfiak százait „behívóval” jelentkezésre kötelezte. Szégyenletes tény, hogy a behívott, gyanútlan újságíróknak – mint egy akció részeseinek – a következőkben Horthyligeten, külvárosi üzemekben és másutt megalázó körülmények között veszélyes munkákban kellett részt venniük.²⁹⁰

Voltak, akik a fővárosban a kiközösítés ellenében együttérzésre, a zsidóság iránti szimpátiatüntetésre számítottak. Mások a hívóktól legalább a sajnálat – valamilyen nyilatkozatban történő – kimutatására. Lévai Jenő ismert hírlapíró volt. A letartóztatás elől menekülve a feleségével a farkasréti temető egyik kriptájában talált menedéket. Tapasztalatai alapján kategorikus véleményt formált: „A főváros keresztény társadalma mereven, feszesen és kegyetlenül viselkedett.”²⁹¹

A német terrorcsapat tevékenységét vidéken Zöldy Márton csendőrszázados, az 1942 eleji újvidéki vérengzés egyik korábban elítélt vezetője közvetlenül, SS-törzsőrmesterként segítette. A német biztonsági szervek március végén lefoglalták, kiürítették a szeparált fekvésű budapesti svábhegyi üdülőszállókat.

A megszállt országban új magyar-német összefogás is született. A Svábhegyen német terrorszervezetek és a Gestapo módszereivel dolgozó, velük kooperáló magyar Állambiztonsági Rendészet vette igénybe a Majestic penzió, a Mirabel társasház, a Lomnic penzió és a Melinda társas üdülőház épületeit. 200 fős állománnyal ide települtek a megszállókat kiszolgáló magyar rendőrtisztek – élükön Hain Péter,²⁹² Koltay László²⁹³ és Martinides Ödön,²⁹⁴ továbbá Ferenczy László csendőr alezredes²⁹⁵ (a németek és a csendőrség közötti „összekötő tiszt”) irodája.

A megszállás első heteiben világossá vált, hogy a „zsidókérdés magyarországi megoldásában” az abszolút, korlátlan hatalom a SEK és Adolf Eichmann birtokában van.²⁹⁶ Ez tragédiát jelentett, mert felkészületlenül érte a Magyarországon zsidónak számító 825.000 embert. A zsidó hitközségek országos vezetői már a Judenkommando március 19-én indult összehangolt és nyíltan terrorisztikus intézkedéseiről panaszt tettek. Hivatalos magyar védelmet sehol sem kaptak. Eichmann, más országoktól eltérően, Magyarországon személyesen irányította a zsidóság elkülönítését és felszámolását célzó akciókat.

Horthy Miklós kormányzó²⁹⁷ – irracionális érveléssel – a helyén maradt. (A nehéz helyzetben nélküle a nemzet nem lehet úrrá, pozíciójából a nemzetet ismét és feltétlenül neki kell megmentenie. A nemzet érdekében vállalt kötelezettségeit teljesítenie kell.)²⁹⁸ Döntésével a megszállóknak kedvezett. Magatartása a német rádió elismerését váltotta ki. „Nem véletlen, hogy most is ugyanaz az ember mentette meg az országot, aki egyszer ezt már megtette.”²⁹⁹

Kisebbségi hezitálás után a német igényeknek megfelelően kinevezte a megszállóknak tetsző kormányt, majd a vármegyék élére az új főispánokat. (Közben Németországba hurcolták, koncentrációs táborba zárták bizalmi emberét, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert.)

A kormányzó magatartásában ugyan bizonyos passzivitás érződött, ám ez közel sem jelentette azt, hogy ne tudott volna a zsidórendeletekről, a német követelésekről. Utóbbiakért a történelem előtt felelős maradt – kinevezési jogkörét is megtartotta, gyakorolta – még akkor is, ha cselekvési és döntési lehetőségei 1944 tavaszán korlátozottak voltak.

Március 29-én Sztójay Döme volt berlini követ, miniszterelnök a minisztertanács ülésén fontos bejelentést tett: a kormányzó „az összes rendeletekre vonatkozólag szabad kezet adott az ő

vezetése alatt álló kormánynak, és azok tekintetében nem akar befolyást gyakorolni”.³⁰⁰

Horthy magatartását Hitler határozta meg. A Führer ígérete szerint a megszálló csapatok kivonása, a magyar szuverenitás helyreállítása a szövetségesi hűség bizonyításától függött.³⁰¹ A kormányzó dilettantizmusa győzött. Ingadozott, de a helyén maradt. Pozícióját megtartotta, a felelősséget viszont áthárította. A magyar zsidóság sorsát érintő döntésektől, a rendeletek, intézkedések jóváhagyásától távol maradt.

Április 5-étől a Sztójay-kormány 1944. évi 1240. M. E. számú rendeletével a hat éven felüli zsidókat felsőruhájukon kanárisárga hatágú csillag viselésére kötelezte.³⁰² Két nappal később újabb rendeletet adtak ki: különböző járműveken a zsidók utazását megtiltották. Több fővárosi üzlet kirakatában addig nem ismert, új felirat jelent meg: „Sárga csillagos egyéneket nem szolgálunk ki.”

A Zsidó Tanács a megszorításokat nem kezelte a helyén: április 6-án nyugalomra és fegyelemre szólította fel a zsidóságot. Nem tanult, nem okult az európai országokban lezajlott „zsidótlanítás” náci-német fogásaiból, emberirtó, rettenetes következményeiből. Kiszolgáltatottan teljesítette a főváros feletti magaslaton tanyázó SS-kommandó parancsait, a csendőrség, a rendőrség utasításait. Április 11-én a börtönöket is érintő szigorítást adtak ki. Ghyczy Jenő igazságügyi államtitkár elrendelte, hogy a zsidó vallású elítéltek ünnepeiken ezentúl az istentisztelet előtt és után a munka alól nem menthetők fel. Különfőzetű (rituális) étkekben nem részesülhetnek, s részükre Szent István napján, valamint az államfő születés- és névnapján élelmiszercsomag nem küldhető be.³⁰³

Pedig a tanácsstagok (és a fővárosban sokan mások) tudták, hogy a sárga csillag viselésének elrendelése, a névlisták, a gettók, majd a „gyűjtőtáborok” a tragédia újabb és újabb lépcsőfokait jelenítik meg. Titkolták, tagadták, hogy a vasútállomásokon

kéttengelyű, fedett vasúti teherkocsik, vagon sorok gyűltek. Ezek a megtervezett, küszöbön álló deportálás eszközeiként szolgáltak.

A Központi Zsidó Tanács és a vidéki Zsidó Tanácsok szolgái együttműködése nélkül a kommandónak sokkal nehezebb dolga lett volna. Eichmann számára „a hallgatás összeesküvése”, a magyar szervek készséges kollaborációja igen jól jött ahhoz, hogy csekély személyi állományával az ördögi tervet véghez tudja vinni.

Előnyt jelentett az is, hogy a tömeges pánik kitörésének elmaradásával az életöszton, az összefogás táplálta zsidó ellenállás sem fejlődött ki. (Nem így 1943-ban a varsói gettóban, ahol ötvenezer zsidó bátor ellenállása, a felkelés erőszakos leküzdése a németeknek nagy veszteséget okozott.) Feltehetően kétséges, feszült helyzethez vezetett volna, ha Magyarországon a még érintetlen zsidó tömeg vezetői irányításával a deportálást előkészítő intézkedéseket akár aktívan, akár passzívan sorra megtagadja. Ám fel sem merült a szembeszegülés.

Nem felejtethjük azt sem, hogy a többségi magyar társadalom az üldöztetés kibontakozásakor inaktív maradt. A zsidó tömegek a törvényességre, igazságszolgáltatásra nem számíthattak. A Sztójay-kormány a bíróságokat és tágabb értelemben az igazságügy területét is „megtisztította” a még helyükön maradt zsidó és zsidó származású bíraktól, tisztviselőktől.³⁰⁴ Semmiféle érdem, szakmai teljesítmény nem került mérlegelésre. A történelmi együttélés, az asszimiláció eredményei elenyésztek, a zsidó tömegeket kizárták a többségi társadalomból.

A nagyrészt a tanács közvetítésével továbbított német intézkedések megbénították az információs kapcsolatokat. Az önvédelemhez szükséges érintkezés nem alakult ki a főváros, valamint a városok és községek zsidó lakossága között. A zsidóság – különösen a peremvidékek lakói – magára maradt. Vezetői képelenek voltak az új helyzet kezelésére, a megfelelő reagálásra.

A deportáló különítmény gyorsan, „szakszerűen” cselekedett. Korábbi „zsidótlanító” akciói során alkalmazott teljes eszköztárát, bevált fogásait bevetette. A kétszínű német játék része volt a zsidóság vezetőivel szembeni fenyegetőzés és ígérgetés, megfélemlítés és megnyugtató. A szükséges intézkedések nagy részét Eichmann és Otto Hunsche – a kommandó magyarul jól beszélő titkárnője segítségével – Bakyyval és Endrével beszélte meg. Élénk kapcsolatban álltak (operatív ügyek) Ferenczy alezredessel, aki készséges kiszolgálójuk volt. Számos alkalommal maga intézte a BM XX. osztályán a szükséges magyar karhatalom igénybevételét.

Sajátos lélektani helyzetre, önáltatásra utalt, hogy a zsidó vezetőség, a legtöbb zsidó a megszállás okozta változásokkal, a durva erőszak előretörésével nem kívánt szembenézni. Ezután sem akarták elhinni, hogy amit a környező országok zsidóságával a németek megtettek, Magyarországon bekövetkezhet.

Stern Samu, a magyar zsidóság nagy tekintélyű vezetője feljegyzésében bevallotta, hogy nem volt előtte titok, mi következik. „Tudtam viselt dolgaikat Közép-Európa valamennyi megszállt államában, és tudtam, hogy működésük gyilkosságok és rablások hosszú-hosszú sorozata. (...) Ismertem szokásaikat, tetteiket, rettenetes hírüket.”³⁰⁵ Az engedelmesség, a kiszolgálás, az alap-talan bizakodás mindezek ellenére tartotta magát.

A zsidónak minősült magyarok elleni hadjárat – amelynek egyre bizonyosabb tényeit az SS-tisztek a budapesti zsidó vezetőség előtt következetesen tagadták – gyorsan kiteljesedett. Az internálótáborokban, a délvidéki Bácsstopolyán, Kistarcsán, Csepelen, Nagykanizsán, a budapesti Rabbiképző Intézet épületében, valamint Sárváron nagy számban őriztek valamiképp nyilvántartott, letartóztatott zsidókat. A váratlan és eredményes lefogásokat a készséges magyar hatóságok végezték.³⁰⁶

A Magyarországhoz revízióval visszacsatolt területekre külön figyelmet fordítottak.³⁰⁷ A német érdekek szolgálatában a magyar csendőrségi nyilvántartások alapján gyanúsnak, veszélyesnek tartott zsidókat azonnal elfogták. Elkülönítetten őrizték, a legtöbb helyen brutálisan vallatták őket. Számos városban és községben megfélemlítésül 40-50 zsidó polgár őrizetbe vételére, gyakran a zsidó templomba zárására került sor.

A vagyontárgyak, értékek felkutatásában a Gestapo gyakorlott, szorgos volt. Kassa városában a német titkosrendőrség dr. Zierer orvos modern házát foglalta el. A letartóztatott zsidó polgárokat részben a pincében kialakított fogdában, embertelen gyötrelmek előidézésével hallgatta ki. A Gestapo-pribékek a kínzás rafinált módszereit vetették be. Az ablaktalan pincerészben az elfogott személyt oszlophoz kötötték, fejére időszakonként vizet csepegtettek. Másokat több napon és éjszakán át nem hagytak aludni. Ahogy foglyuk lehunyta égő szemét, a gestapósok hegyes végű bottal szurkálták, ébresztgették. Ha nagy ritkán nem használt ez a kínzási módszer, áramot engedtek a rángatózó testbe, ügyelve arra, hogy a vonagló fogoly olyan adagot kapjon, mely nem okoz halált.³⁰⁸

Április 3-án Veessenmayer Berlinnek jelentette, hogy Ungvár, Munkács és Beregszász városokat, „ahol különösen nagy százalékban laknak zsidók, lezárással izoláltak.”³⁰⁹ A magyar közigazgatás a német „tanácsok” maradéktalan teljesítésével Kárpátalján a zsidóság teljes tömegeit átfogó, nagy léptékű elkülönítési intézkedéseket hozott.

Munkács városában április 8-án a „magasabb parancs folytán” létrejött Zsidó Tanács irodája közzétette, hogy a jövőben „az illetékes hely összes utasításait a Zsidó Tanácson keresztül fogja kiadni.” Felelőssége teljes tudatában biztosított mindenkit, hogy „nyugtalananságra nincsen semmi ok.” Pontosan közvetítette a németek álnok ígéreteit, mert „ha minden hittestvérünk utasítá-

sainkat követni fogja, senkinek sem lesz bántódása, [...] és senki se felejtse el, hogy csak a rendeleteink legpontosabb betartásával kíméli meg magát és az egész hitközséget a kellemetlenségektől”.

A „kellemetlenségek” – meghatározóan a magyar hatóságok buzgalmából – országszerte folytatódtak. A budapesti német birodalmi követség sem tétlenkedett. Veessenmayer április 18-án Berlinbe táviratozta,³¹⁰ hogy „április 16-án megkezdődtek a gettózási munkák. 150 000 zsidót már elfogtak”. A 23-i, 1022. számú követi jelentése (alig egy hónappal a megszállást követően) a deportálandó magyar zsidókról rövid, ám fontos, végzetes mondatot tartalmazott: *Rendeltetési állomás Auschwitz.*³¹¹

A budapesti német birodalmi követség és Veessenmayer sűrűn küldött összefoglaló jelentést Berlinbe. Ezek bizonyítják, hogy az egyénileg letartóztatott (március 31-éig 3451 fő) és az április 16-tól gettóba zárt vidéki zsidók létszáma gyorsan növekedett.

Április hó	Egyénileg letartóztatott zsidók száma	A gettókból jelentett létszám ³¹²
1.	3 441	
15.	6 461	
18.	7 289	ismeretlen
20.	7 493	38 000
21.	7 580	100 038
24.	7 802	135 000
26.	8 046	140 000
27.	8 142	194 000
28.	8 225	194 000

A nagy gyakorlattal rendelkező deportálók által megtévesztett munkácsi Zsidó Tanács az osztrák, lengyel, szlovák és más menekült zsidóktól évek óta hallott elhurcolások, tömeggyilkosságok

tényeitől eltekintett, miként a kárpátaljai zsidóság fölötti újabb sötét felhőktől is. Sőt, a megszállók közleményeinek, a deportálási menetrendet szolgáló német parancsoknak a „legszigorúbb követésére” buzdított.

Április 16-án Munkács környékén a sárga csillag viselésére kötelezett zsidók ellen újabb megszorító intézkedést hoztak. Elkülönytették, gettóba kényszerítették őket.³¹³ Az eltervezett, jól álcázott lépés megvalósításakor az SS kiszolgálása, a legteljesebb engedelmesség ismét a deportálás kitervelőinek, előkészítőinek kezére játszott.

A magyar ortodox zsidóság zöme vidéken lakott. Egyik vezetője, Freudiger Fülöp hitközségi elnök³¹⁴ március 28-án Budapesten Leitner Sándorral, a nagyváradai rabbival³¹⁵ beszélgetett. (A zsidó hitközségek vezetőivel együtt az SS tisztjeit várták.) Freudiger folytatta az önáltatást. Ismét kinyilvánította, hogy a magyarokkal nem történhet meg, ami a lengyel zsidókkal. (Vagyis a megsemmisítés, melyről az elnök régen tudott.) Úgy látta, elveszhet a vagyon, sok gyötrelem és megpróbáltatás jöhet, de életveszély nincs. A háború véget ér, és úgy fogják előlról kezdeni, ahogy az 1919-ben történt.

Freudigerék nagyot csalódtak, hamar eszközökké váltak. Az SS gyakorlótan manipulált. Látszólag fontos kérdések csapdájába (az ígérgetett kivándorlás nagysága, időpontja, váltságdíj, a kiutazás engedélyezése) szorította őket. A náci-német megszállók nem a zsidó elitcserében voltak érdekeltek, inkább a halálra szántak megnyugtatózásában. Eichmann tisztjei – miként a német diplomaták és más tárgyalók – a napról napra növekvő veszély valódi nagyságáról terelték el a figyelmet. Főként a titkolt deportálásról, a közvetlen előkészületekről.

Érdemes a Budapestről meghívóként küldött sürgönyre is utalnunk. Ebben az Országos Iroda tájékoztatta a vidéki zsidóság előljáróit, hogy „állandó tárgyalásokban vagyunk a német kato-

nai hatóságokkal, amelyek a legnagyobb súlyt helyeznek [sic!] arra, hogy az ország izraelita lakossága pánikmentes hangulatban, nyugodtan folytassa életét”. Évtizedek múltán is megdöbentő olvasni, hogy a vezető személyiségek arra intettek, hogy sorsdöntő érdekek fűződnek „a zsidóság kellő megszervezéséhez és a pánikmentes hangulat fenntartásához”.³¹⁶

Az ügyes megtévesztés, ámitás és önámítás nagy előnyt jelentett a megszállóknak. Mindezzel együtt Eichmann törzse a magyar végrehajtó hatalom támogatására szorult. Nem tervezett, nem várt mértékben és nagyságrendben ezt is megkapta. Sátáni céljait két április 8-án német érdekből belügyi államtitkárrá előléptetett köztisztviselő, dr. Endre László volt vármegyei alispán és Baký László csendőrnagy révén könnyen, a háttérbe húzódva valósította meg. Mindketten „vitézek”, Horthy kipróbált, megbízható hívei voltak.

Az új államtitkárokat antiszemita gyűlölet fűtötte, féltelenség jellemezte. Endre volt közülük a gyakorlottabb, aktívabb, kezdeményezőbb. Számos együttműködő főhivatalnokkal és beosztottal közösen úgy vélték, sőt hangosan hirdették, hogy „történelmi feladatot” teljesítenek. Pedig csupán a fölényes, cinikus, a magyarság létét és jövőjét gyökereiben veszélyeztető megszálló hatalom időleges eszközeként szolgáltak.

Horthy kormányzó személyes felelőssége, hogy Bakyt és Endrét helyzetbe hozta. Pozíciójukból megindíthatták közel félmillió magyar állampolgárságú zsidó meggyilkolását. (ha Horthy Imrédy Béla³¹⁷ második miniszterelnöki kinevezését meg tudta akadályozni, ugyanezt bizonyára megtehetette volna a velejéig antiszemita főtisztviselők esetében is.) A belügyi államtitkárok kirekesztő, gyűlöletet gerjesztő nyilatkozatai mindennaposá váltak. Tevékenységüket zsidóellenes intézkedések áradata, a népirtáshoz vezető tettek követték.

Közben ténnyé vált, hogy a német biztonsági osztagok le-
söpörték a magyar közélet porondjáról azokat, akiknek volt
bátorságuk, jellemük, hogy kiálljanak magyarságuk és meggyő-
ződésük mellett. Örízetbe vették a hazafiakat, akik képesek lettek
volna Magyarország leigázását kétségessé tenni, vagy legalábbis
erőteljesen megnehezíteni. A magyarországi zsidó élet irányítása
hetek alatt a német megszállók kezébe került. A kiszolgáltatott
zsidóság végképp magára maradt.

Április 22-én a Sztójay-kormány a zsidó vezetőség legalizálá-
sára létrehozta a Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes
Intézőbizottságát. A parádés elnevezés személycserékkel járt, ám
Stern vezető szerepe megmaradt. A vezetőségben (és a németek
kiszolgálásában) fél évig érdemi változás nem történt.³¹⁸ Közben
a megszállók újabb terveket dolgoztak ki. Eichmann³¹⁹ tiszteivel
Kassára utazott, ahol a zsidók elkülönítése már végbement.
24-étől a gettók ellenőrzésére Északkelet Magyarországon fel-
ügyeleti körutat (Inspektionsreise) valósított meg.³²⁰

25-én Veessenmayer figyelmeztette Horthyt: a Führer ragasz-
kodik ahhoz, hogy magyar szövetségese „korrekt” viselkedést
tanúsítson. A gyakorlott, cinikus német birodalmi megbízott
javasolta, hogy indítsanak propagandakampányt a deportálások
„természetének” megmagyarázására. A propaganda irányításá-
ban Kolosváry-Borcsa Mihály újságíró, „fajvédő” politikus³²¹
töltött be vezető szerepet. A sajtókamara vezetői posztján ki-
zárólagos hatalmat kapott a sajtó felett. A zsidónak minősült
újságírókat kizárta a nyilvánosságból.

A következő hónapokban Eichmann és tisztjei ámították,
hamis ígéretekkel manipulálták a Zsidó Tanácsot és annak ve-
zetőségét, miközben mindvégig célra tartva utasították azt. Az
európai deportálás egyik meghatározó figurája a velejéig korrupt
Wisliceny SS-Hauptsturmführer volt. Ahogy Szlovákiában tette,
Budapesten is szívesen kalandozott külön utakon. A cionista

vezetőkkel folytatott ún. tárgyalásait „titkos zsidóbarát” ígé-
retekkel fűszerezte. Megtévesztő kijelentéseiért, manipulatív,
hazug mondataiért örömmel fogadott el értékes ajándékokat:
ékszert, valutát – hogy aztán újabb házugságokkal, soha be nem
váltott ígéretekkel folytassa.

„Höss-akció előkészítése, az első szerelvények...
Adolf Eichmann Európában szerzett tapasztalatai birtokában
a bevált eszközöket és módszereket vezette be a magyarországi
zsidóság a tömegek előtt még titkolt „áttelepítésének” előkészí-
tésébe. Készséges magyar kiszolgálóival április 7-én bizalmas
rendeletet hozatott a zsidóság összeszedéséről és „területre-
szenkénti” gyűjtőtáborokba szállításáról. Megkezdődött a vidéki
zsidóság névjegyzékeinek összeállítása, deportálásának csend-
őrkerületenkénti titkos előkészítése.

Adolf Eichmann Európában szerzett tapasztalatai birtokában
a bevált eszközöket és módszereket vezette be a magyarországi
zsidóság a tömegek előtt még titkolt „áttelepítésének” előkészí-
tésébe. Készséges magyar kiszolgálóival április 7-én bizalmas
rendeletet hozatott a zsidóság összeszedéséről és „területre-
szenkénti” gyűjtőtáborokba szállításáról. Megkezdődött a vidéki
zsidóság névjegyzékeinek összeállítása, deportálásának csend-
őrkerületenkénti titkos előkészítése.

A Belügyminisztérium VII. Közbiztonsági Osztálya 6136/1944.
szám alatt körrendeletet adott ki valamennyi községi előljáró-
ságnak, polgármesteri hivatalnak: a „helybeli zsidó szerveze-
tektől” néhány napon belül szerezzék be négy példányban a
zsidó lakosság névjegyzékét. A minisztériumi iratok hiányában
Jaross-listának nevezett névjegyzék célja, az eredeti szándék nem
határozható meg. Annyi azonban bizonyossággal feltételezhető: a
rendelet arra szolgált, hogy a magyarországi zsidóságot a gettósít-
ás előtt – személy szerint – összeírják.³²²

Vidéken a magyar közigazgatás sok helyütt kivárt. Ezeken a
helyeken a Gestapo (Kommandos; KdS) vagy az SD – Biztonsági
Szolgálat – megbízottja adta ki a helyi zsidók életét korlátozó uta-
sításokat. A hatósági együttműködés diszkrétan folyt a háttérben.

A vidéki magyar zsidóság gettókba kényszerítése és a deportálási
művelettervek megvalósítása érdekében hat, területileg lehatárolt

„tisztogatási akciót” készítettek elő. Szervezési okokból hat műve-
leti zónára osztották fel az országot. Mivel vidéken rendészetiileg a
csendőrség volt illetékes, az egyes műveleti (deportálási) zónákhoz
egy-két csendőrkerület tartozott. A gettósítás, a zsidóság össze-
gyűjtésének és szigorúan titkolt, ám eldöntött deportálásának fel-
adatait német-magyar együttműködésben szakaszolták, és az Eich-
mann-kommandó tapasztalataira építve alaposan előkészítették.

Az alaptervben a deportálási műveleteket zónák szerint, te-
rületi sorrendben kellett kivitelezni. A zónákat az alábbi módon
határolták le:

Deportálási zónák		
Zóna	Csendőrkerület	Ország rész
I.	a VIII. (kassai) csendőrkerületben lévő zsidók	Kárpátalja és Északkelet-Magyarország
II.	a IX. (kolozsvári) ³²³ és a X. (marosvásárhelyi) ³²⁴ csendőrkerületben lévő zsidók	Észak-Erdély
III.	a II. (székesfehérvári) és a VII. (miskolci) csendőrkerületben lévő zsidók	Észak-Magyarország
IV.	az V. (szegedi) és a VI. (debreceni) csendőrkerületben lévő zsidók	a Dunától keletre fekvő országrészek
V.	a III. (szombathelyi) és a IV. (pécsi) csendőrkerületben lévő zsidók	a Dunától nyugatra fekvő, délnyugati országrészek
VI.	az I. csendőrkerületben (Budapesten) lévő zsidók	a főváros és közvetlen környezete

A megszállók a magyar fél bevonása, kompromittálása érdeké-
ben az előkészületeket minden zónában azonos módon intézték.
Először bizalmas, zárt körű értekezletet tartottak. A német és
magyar „zsidótlanító” munkacsoportok ekkor a vármegyei,
járási, városi közigazgatás vezetőivel találkoztak, tájékoztatást
kaptak. Az összmagyarság számára „sorsfordítónak” hirdetett
feladatok bejelentésekor többnyire Baký vagy Endre államtitkár

elnökölt. Az előadó minden alkalommal Ferenczy csendőrzalezredes volt.

Az értekezleteken ismerték meg a soron következő és későbbi feladataikat az adott zónában illetékes csendőrpárancsnokságok, a városi rendőrkapitányságok és a katonai hatóságok vezetői. Kézhez kapták a szigorúan bizalmas zsidóellenes rendeletek szövegét (köztük az április 7-én kibocsátott 6163/1944. BM.VII. res. számú rendelet másolatát). Szóbeli eligazítás is történt.³²⁵ Kárpátalján és Északkelet-Magyarországon 13 nagyobb gettót és bevagonírozási központot alakítottak ki.

Az államtitkárok között alkalmi ellentét is munkált. Baky nem engedte, hogy a kivételezettekhez, az „érdemes” zsidókhoz, félvérekhez, vegyes házasokhoz hozzányúljanak, Endre viszont azon a véleményen volt, hogy az utolsó szállítmánnyal őket is „továbbítani” kell. Különösen embertelen volt az április 26-án kihirdetett intézkedés: „honvédelmi özvegy nem kivételezett”.

Az értekezleteken a német biztonsági rendőrségtől (Sipo) mindig részt vett három-négy kiküldött. Tolmács útján feljegyzéseket készítettek. Sztójay Döme és kormánya készséggel együttműködött.³²⁶

A megszállók a náci népirtás bevált menetrendjét valósították meg. A zsidók helyhez kötése (utazási és költözési tilalom) után a megkülönböztető jelölés, majd kényszerlakhelyre költöztetés, gettóba zárás következett. Végül gyűjtőtáborba, „berakodó állomásra” hurcolták, és halálszerelvényekbe zsúfolták őket. A *célállomás* a legázolt lengyel földön létesített Auschwitz-Birkenau, az ipari méretűvé fejlesztett gyilkolás egyik SS-központja volt. A deportálás közvetlen menetében a „tanácsadó” Eichmann-kommandó április 20-ától a „kiszállítás” menetrendjének előkészületein dolgozott. Sürgető feladat volt. A birodalmi külügyminisztérium egy hete tényként kezelte: Magyarországon „németországi bevetésre 500 000 zsidó azonnal rendelkezésre áll”.³²⁷

Két nappal később Veessenmayer jelentette Berlinnek, hogy az SD a zsidók elleni rendelkezések végrehajtásán lendületesen dolgozó Endre belügyi államtitkár mellé „tanácsadó szakembert” állított. Másnap pedig továbbította, hogy a Kárpát-térségben 150 000 zsidót fogtak el.

A május 20-i, 193. számú jelentésében helyet kapott, hogy a német biztonsági rendőrség Budapesten a „keresztény zsidók” szervezkedéséről értesült. (A IV. ker. Múzeum körút 10. alatt gyülekeztek.) A közösséget dr. Kavallier József³²⁸ vezette, báró Weiss Edit³²⁹ pénzelte. Az odagyűlt zsidók keresztelés előtti oktatása nyolc hétig tartott, heti két órát vett igénybe.³³⁰

A titkos összeköttetésekkel rendelkező cionisták, a Budapesti Mentőbizottság vezetői a pozsonyi cionistáktól megtudták, hogy a magyar és a szlovák vasútigazgatóság deportálási tárgyalásokat folytat. Tudott volt, hogy Auschwitzban az 1943 ősze óta leállított gázkamrákat és krematóriumokat felújították, a kiszolgáló személyzetet bővítették. Az SS-ek várakozásáról is értesültek: „nemsokára finom magyar szalámit fognak enni.” A lesújtó hír gyorsan valósággá lett.

Közben a bécsi vasúti konferencia előkészítése a befejezésénél járt. Eichmannék a vasúti hadiforgalom szervezésében, irányításában aligha voltak jártasak, a magyarországi deportálás (nagy akció) a szállítás tervezése szempontjából is kihívást jelentett. A Wehrmacht fuvarlevelekkel előírt szoros elszámolása koordinációt igényelt.

A magyar fogolycsoportokat Auschwitz-Birkenauban 1944. május 2-tól regisztrálták. A „munkásáttelepítés” első szerelvényét³³¹ április 29-én indították Budapest környékéről, a kistarcsai internálótáborból. A rákoscsabai vasútállomásra 1800 személyt szállítottak el RSHA Transport jelzéssel. Hivatalosan 16 és 50 év közötti, munkaképes férfiakat és nőket.

A második magyar deportáló vonatot a délvidéki Bácsstopolyáról április 30-án, vasárnap – szintén RSHA Transport jelzéssel –, 2000 fővel továbbították.³³² A szelekció után a két szerelvényről a 2698 férfi és nő foglyot gázkamrában öltek meg. 486 férfi és 616 nő egyelőre életben maradt. Őket „tartózkodási táborba” vagy kényszermunkára sorolták.

A férfi foglyok tetovált sorszáma 186 645-től 187 130-ig; a nőké 80 000-től 80 540-ig terjedt.³³³ (A húsz szerelvényt ingaforgalomban futtatták. A vontatást német személyzet végezte. Kiürítés és takarítás után a vagonokat a német szállítási tervben rögzített újabb vasútállomásra küldték vissza. A tehervagonok takarítási költségét a magyar fél fizette.)³³⁴

Freudiger Fülöp emlékirataiban azt állította, hogy amikor a budapesti zsidó vezetők érdeklődtek a kiszállítottak sorsáról, az SS-től azt a választ kapták, hogy Közép-Németországba viszik őket munkára. Az ismételt, pontosan megfogalmazott kérdésre, hogy vajon a transzportot nem az auschwitzi megsemmisítő táborba irányították-e, Krumey Obersturmbannführer határozottan kijelentette: „Nem, erről szó sincsen, ezek az emberek Közép-Németországba kerülnek, munkára. Legyenek meggyőződve róla, hogy jobb dolguk lesz ott, mint az itteni zsidóknak.”³³⁵

Az elképesztően cinikus hazugságot már az utazás megpróbáltatásai cáfolták. Garai Andrást és sorstársait Pécssett vagonírozták be. A júniusi melegben „a bűz, a piszok, a szenny és az éhség egyre nőtt. A férfiak gatyára, a nők kombinéra vetkőztek, így értünk Krakkóba, aztán tovább utaztunk. A csecsemőhöz, aki tegnap abbahagyta a bőgést, mert meghalt, több halottat is fektettek a vagon túlsó sarkába. A rokonok néha a pokróccal letakart emberhalomra támaszkodtak, aztán rá is ültek. Nem sírtak, lassan hozzászoktak, nem féltek.”³³⁶

A motorgyárba zárt, hőségben bevagonírozott szombathelyi zsidók szenvedései ugyancsak megrendítőek. A 21 éves Balázs

Annát két és fél éves Katóka lányával, valamint szinte nyomorékra vert 60 éves apjával kergették a vagonba. „A vagonparancsnokra azért emlékszem, mert a Katókának már csupa seb volt szája a szomjúságtól. Kértem tőle egy kis vizet, de nem adott, pedig volt még egy üveg vize. Amikor nagyon kiabáltam víziért, akkor valaki adott egy kis paradicsomlét, de egy állatorvos kikapta a kezemből az üveget, azt ordítva, minek tölti a paradicsomlevet a halott gyerek szájába.”

Akkor mondtam apukámnak: meghalt a Kató, ő meg csak annyit nyögött: igen... igen... igen... Erre rögtön szóltam anyukámnak, de már ő is halott volt. Visszafordultam apukámhoz; a szája már teljesen ellilult, s örökre lehunyta a szemét.”³³⁷

A gettókba „tömörített” vidéki zsidóság nagy része még bízott. A „jól értesültek” a háború végéig tartó internálás, valamilyen hazai mezőgazdasági munka reményébe és más, a napi nyomorúságot feledtető álhírekbe kapaszkodtak.³³⁸ A valóságban május 3-án hajnalban megkezdődött az észak-erdélyi zsidóság gettóba kényszerítése. A hatóságok tizenegy gettót létesítettek.

Május 4-én és 5-én a bécsi Rennwegen vasúti szállítási egyeztető konferenciára került sor. Ezen a Német Birodalmi Vasutak; a szlovák és a magyar vasutak, az SS és az SD kiküldöttei mintegy hatvanan vettek részt.

A tanácskozás dokumentációja máig lappang.³³⁹ A magyar tragédiára vonatkozó döntéseket a háború utáni perek (főként a Franz Novak SS-Hauptsturmführer³⁴⁰ ügyében folyt négy bírósági eljárás) iratanyaga alapján idézhetjük fel. A Wehrmachttransportleitung irányításával a résztvevők áttekintették a délkeleti térség vasúti szállítási helyzetét. (A MÁV a mozdonyok elégtelen száma miatt 1941. júliusban 50 olasz mozdony bérlésére kényszerült. A mozdonyhiány 1942-ben már 20%-os volt.)³⁴¹ Az időszerű, fontosabb szállítandókat így sorolták: „Rüben, Fremdarbeiter und Juden.” A sorrendet a cél befolyásolta. A ka-

tonai szállítmányok előnyben voltak, hisz bevetésre mentek, míg a zsidótranszportok legtöbbször megsemmisítésre.

Megjegyezzük, hogy 1941-től „a közös harc érdekében” a Magyar Királyság területén Felix Freiherr Roeder von Diesburg ezredes³⁴² irányításával német birodalmi szállítási szervezet, Transportkommandatur (Szállítási Parancsnokság) működött. Alárendeltségébe a Transportschaft (Szállítási Törzs) és további német vasúti szervezetek tartoztak. (Egyik kirendeltségük Hegyeshalom volt. Állomásozásuk kezdete ismeretlen.)

A Transportprogramm egyeztetésén Magyarországot a MÁV menetrend osztályának két kiküldöttje és dr. Lulay László csendőrszázados, Ferenczy László csendőralezredes tolmácsa képviselte. Eichmann tisztjei közül Budapestről Novak Hauptsturmführer, „szállítási szakértő” volt ott. A tanácskozást az RSHA képviselőjében Fritz Martin Obersturmführer (főhadnagy) felügyelte.

A szállítási konferenciát, a határozatokat a magyar katonai hatóságok előtt titkolták (!), ez a „szövetségesek” esetében jelentős sérelem volt. A MÁV Igazgatóság és az Eichmann Sonderkommando a budapesti Központi Katonai Szállításvezetést (KKSZV) nem értesítette, a konferenciára nem hívta meg. A május 13-i bejegyzés szerint a MÁV kiküldötte a KKSZV polgári csoportját nem tájékoztatta. (Titoktartásból, bizalmatlanságból?)

A MÁV Igazgatóság saját hatáskörében a deportálást szolgáló menetrendi határozatokat – vagyis meghatározott pályaudvarok, vasútvonalak időbeli igénybevételének adatait – kiadta. Az intézkedés bizonyára érintette a magyar katonai szállításokat, emiatt a VKF úrnak³⁴³ az „illetéktelen beavatkozásról” jelentést tették.

A Deutsche Reichsbahn a hitleri birodalom egyik legnagyobb szervezete volt. 1939-ben már szállított „külföldi munkásokat”, vagyis meghatározott helyekre fogoly munkaerőt.³⁴⁴ Az RSHA és a Birodalmi Belügyminisztérium (Der Reichsführer-SS und

Chef der Deutschen Polizei im Reichsministerium des Inneren) és a Gestapo Brünnben fennmaradt iratai az „idegen” mezőgazdasági munkások (részben toborzott) nagy tömegeinek szállításáról (Sammeltransport ausländischer Landarbeiter vagy Feldarbeiter)³⁴⁵ tanúskodnak.

A vonatok útját, állomások közti szállítási időigényét gondosan előkészítették, kartotékokon programozták. A birodalmi biztonsági szervekkel, a Gestapo városi és a határállomásokon működő szolgálati helyeivel írásban egyeztették. Ezeket a művelet nagy tapasztalati előnyhöz juttatta a tömeges utaztatás, a szállítás, ellátás, dolgoztatás szervezése és bonyolítása, valamint a teljesítmény ellenőrzése terén. „Birodalmi jelentőségű” feladatokról, komoly nagyságrendekről és a lényeg: *hatalmas bevételekről* volt szó.

1941. március 26-án a Gestapo egyik „sürgös” jelzésű titkos levele négy országból mezőgazdasági munkáscsoportok szállításáról adott „előjelzést.” A tavaszi forgalomban mintegy 300 000 lengyel, 60 000 olasz, 35 000 szlovák, 12 000 magyar és 10 000 jugoszláv földmunkás különvonatokon tervezett szállításával számoltak.³⁴⁶ A teendőket percre és helyre előírták, szigorúan meghatározták. A május 9-i sürgös levélből kiderül, hogy a szállítások nagyrészt megtörténtek, az előírt menetrendek érvényessége május 4-én lejárt. A Berlieni Keleti Fő-üzemvezetőség (a beérkezésekért felelős vasút-igazgatóság) a magyar munkásokat szállító szerelvényeket Oppelnbe³⁴⁷ irányította.

A transzportálást hivatalosan Umsiedlungnak, áttelepítésnek nevezték. A szállításokról, főképpen a zsidók és „idegen személyek” kitelepítéséről az SD főnöke³⁴⁸ döntött. Mindezt abban az összefüggésben idéztük fel, hogy a háborús években Németország illetékes adminisztratív szervei – jóval a „nagy akció”, vagyis az 1944. évi magyarországi deportálások előtt – nagy tömegek célirányos vasúti szállítását végezték. Megfelelő gyakorlatot szereztek.

6. A kerekeknek gurulniuk kell a győzelemért” jelentette. Az egyre romló helyzetben e jelszó jegyében kellett döntéseket hozni. A legfontosabb a katonai igények kielégítése, illetve a szezonális szállítások miatt túlszűfolt vasútvonalakon a szükséges gördülőanyag biztosítása volt. A német pályaudvarokon a közönséget új „felvilágosító” feliratok fogadták: „Unnötige Reisen verlängern den Krieg” („A szükségtelen utazások meghosszabbítják a háborút”).

A tömeges deportálás, a „nagy szállítási feladat” előkészületeiről szólva érdemes megjegyezni, hogy a németek a magyar vasútvonalak áteresztő kapacitásáról elegendő információval bírtak. Négy esztendővel korábban, vagyis már 1940 elején adatokat gyűjtöttek. (A MÁV-hoz a DRB főmegbízottat delegált. Apparátusának feladata a két vasút közötti összeköttetés biztosítása volt.)

Időközben, a Kállay-kormány idején a németek felismerték, hogy a magyar fél többször időhúzó, vonakodó magatartást

tanúsít. A vasúttal összefüggő német kérések, különféle szállítási igények gyakran vagonhiányba, úgymond technikai akadályokba ütköztek. A magyar kifogásokat a németek rendre legyűrték. Jól fizetett beépített embereikről az egyik magyar tárgyaló tisztviselő megállapította; hogy „olyan jól vannak informálva, mintha csak az államvasutak elnökének íróasztalánál ülnének”.³⁴⁹

A deportálási akció „Schema F” szerinti szállítási tervének alapvonalait Berlinben dolgozták ki. Az egyeztető konferencia arról határozott, hogy Magyarországról napi négy szerelvény indítása és továbbítása lehetséges. (Endre és Baky eredetileg nagyobb léptékben, hat vonattal számolt.) A konferencia a térség, a háborús helyzet realitásait mérlegelve döntött az igénybe vehető vagonok számáról, vasúti szaknyelven a „tengelyekről”.

Raul Hilberg kutatásai³⁵⁰ szerint a szállítási tervet táblázatban állították össze. Ebben az indulási hely, a vonatok száma, a menetvonal, a menetidő és a célállomás megnevezése (mindez a titkosítás érdekében konkrét nap nélkül) szerepelt. A szerelvények mindenkor irányítási számot kaptak.

Novak SS-Hauptsturmführer húsz évvel későbbi vallomásaiban olvasható, hogy célállomásul főként Auschwitz-Birkenau jött számításba. Mellette ismeretlen okból megnevezték Bécset, Bergen-Belsent és Theresienstadtöt. A táblázatból többek között a csendőrségtől kiküldött Lulay László százados és Novak is rendelkezett példánnyal. Az „áttelepítés” tervezésekor több útvonalat is számításba vettek. Alapvetően úgy, hogy a vonatok Magyarországot keleti feléből Kassán, a nyugatiból Pozsonyon haladnak át.

Novak bemutatta Budapesten a szállítási tervet a vidéki deportálásban vezető szerepet betöltő Wisliceny Hauptsturmführernek, majd tovább „pontosította.” A Transportprogramm (szállítási terv) a kiindulási pályaudvar, a „berakodás”, az indulási idő, a célpályaudvar, valamint az érkezési idő meghatározásával egészült ki. Mindezt a legnagyobb titokban tartották.

A magyarországi deportálás alapos előkészítését, az előzetes mérlegelést a külügyminisztérium belföldi osztályvezetőjének, Ehrental von Thaddennek a pozsonyi német birodalmi követséghez intézett levelé is bizonyítja. Május 5-én a lehetséges útvonalak összehasonlításával, latolgatásával³⁵¹ Berlinben arra jutottak, hogy katonai szempontból a szállítás Kelet-Magyarországról Lembergen át rendkívül nehéz lesz.

Budapest–Bécs irányában „a munkásáttelepítés” ugyancsak nem volt megfelelő, mert „a budapesti lakosság körében tetemes és nemkívánatos nyugtalanságot keltene”.³⁵² A Birodalmi Biztonsági Főhivatal úgy döntött, hogy a Kelet-Magyarországról indított vonatok ne Lembergen keresztül, hanem Szlovákián át közlekedjenek.³⁵³

Az eredeti utasítások szerint a külföldi zsidókat nem volt szabad deportálni, a gyűjtőtáborokból ki kellett őket emelni. (Az SS őket, rokonaikat „cserealápként”, extra bevételek elérésére tervezte felhasználni.) Endre László, ahol tudta, megszegte az utasítást. Helyszíni szemlén vagonba kényszerítette az elfogott külföldi útleveles zsidókat is.

Thadden feljegyzéséből tudjuk, hogy a magyar csendőrség kirendelt parancsnokai „szélsőséges buzgalmat tanúsítottak.” Az elrendelt kivételezést negligálva a szennyes, koszos tehervagonokba legtöbbször „feldobatták” az első világháborús, többszörösen kitüntetett magyar zsidó tiszteket is.³⁵⁴ A tanácsos a csendőrökről hű életképet örökített meg: „Becsületükbe vágó kérdésnek tekintik, lehetőleg ne kelljen külföldieket jelenteniük.”

Ezzel szemben a fegyelmezett, „jól nevelt” németek az eredeti utasításhoz tartották magukat. A birodalmi követségről Adolf Hezingert³⁵⁵ küldték ki, hogy a gyűjtőtáborokban, bevagonírozáskor szűrőpróbaszerűen ellenőrizzen, a külföldi zsidók elkülönítését mindenütt rendelje el.³⁵⁶

Májusban Rudolf Höss SS-Obersturmbannführer visszatért Auschwitzba. Az Endlösung szempontjából kiemelt feladatot kapott: az SS birodalmi vezére, Heinrich Himmler a magyar zsidóakció – vagyis a magyar zsidók megsemmisítése – megbízottjának nevezte ki. (A parancsnokváltás a foglyok táborbeli ellenállási szervezkedésének leleplezésével, két addigi táborparancsnok leváltásával is összefüggött.)

Az előkészületek része volt, hogy megbízható partnere, Eichmann SS-Obersturmbannführer újra Auschwitzban járt. Szemléje során Birkenauban több hiányosságot talált. Ezek főként a megölt foglyok tetemeinek hamvasztását, a hamvasztóberendezések közül az V-ös jelzésűt érintették (a gázzal megölt áldozatokat részben redundás árkokban, a nyílt téren égették el). Eichmann észrevételezte Birkenau háromvágányos vasúti kapcsolatának sürgős kiépítésében tapasztalt késedelmet is.

Höss az új parancsnokok eligazítására, további képzésére is kötelezte. Az intézkedés Athur Liebenschel Obersturmbannführert, az Auschwitz I. addigi, 1943 novemberében kinevezett parancsnokát³⁵⁷ váltó Richard Baer Hauptsturmführert³⁵⁸, és (azonos rendfokozattal) Josef Kramert³⁵⁹ érintette. Baert (aki korábban Oswald Pohl első adjutánsa volt) május 11-én Auschwitz II. leváltott parancsnoka, Friedrich Hartjenstein Sturmbannführer³⁶⁰ helyébe nevezték ki.

Höss befejeztette a belső rámpa (az SS szóhasználatában *rakodó*) kiépítését. A transzportok addig a kerítésen túlról, a vasúti vágánytól gyalogoltak be a táborba. Rendbe hozatta a négy vetkőzőhelyiséget, gázkamrát és égetőkemencéket magába foglaló krematóriumot. Alapos tervezést végzett, a várható túlterheléssel is számolt.³⁶¹ A tetemek megsemmisítéséhez újabb nagy égetőgödörket ásatott.

Közben belátta, hogy a terv túlfeszített, a „szállítmányok feldolgozása” a birkenauai berendezések meglévő méretei, ka-

pacitása miatt nem teljesíthető. Megoldásért Budapestre utazott. Eichmann-nál igyekezett elérni a szerelvények számának mérséklését.

Szembesültek a valósággal: Birkenau kapacitása adott volt. Feszített ütem erőltetése, betartása nem volt lehetséges. A felek végső döntésként kezdetben egyik nap két auschwitzi vonat, másnap három beérkezését vették tervbe. A vasúti hatóságokkal – az első egyeztetés után – Magyarországról összesen 111 deportáló szerelvénnel számoltak. A megvalósítás fedésként a *Höss-akció* nevet kapta.

1944 kora nyarán a legtöbb deportáló szerelvény Kassán át hagyta el az országot. A dr. Mikuláš Gaško készítette kassai listán 137 szerelvény szerepelt (az első Nyírégyháza-ról május 14-én, az utolsó Rákoscabáról július 20-án indult). Az ún. Glaser-listán³⁶² kilenccel több, összesen 146. Utóbbi vonatok a Bécshez közeli Strasshof a. d. Nordbahn–Wiener Neustadt–Breclav/Lundenburg–Přerov–Ostrava–Kattowitz–Auschwitz vonalon érkeztek Birkenaubá.³⁶³

A gyors és eredményes megoldásért szükségből használaton kívüli, régi vasúti összeköttetést is igénybe vettek. Így szállítottak Kassára a Vác–Vácrátót–Galgamácsa–Hatvan–Füzesabony–Miskolc–Hidasnémeti vonalon is.

Eichmann megszállottan dolgozott a zsidóság teljes és végleges megsemmisítésén.³⁶⁴ Heinrich Himmler célja azonos volt, de a maga körében a harctéri veszteségek következményeként a birodalmi munkaerőigény kielégítésére, a haditermelés folytonos növelésére is kiemelt figyelmet fordított. A tömeges megsemmisítés adataira tekintve mégis a gyorsítás mellett döntött. A feszített terv szorgos, igyekvő kivitelezőjét a nagyüzemi gyilkolás sokat tapasztalt felügyelőjében, Höss Obersturmbannführerben látta.

Az addig példátlan tömegszállítás Magyarországról a kassai csendőrkerületben kezdődött. A „zsidóakciók” törzse Munkácsra települt. Május 11-én Eichmann nyolc tisztje (a német „tanácsadók”) 40 fővel, 10 gépkocsin a munkácsi rendőrkapitányságra érkezett. A deportálási törzset két SS-Hauptsturmführer, Wisliceny és Novak vezette. Személyi állományként öt alcsoportvezető, valamint nyolc SS-legény állt rendelkezésükre.³⁶⁵ Ezekben a napokban a „zsidókomisszár” Eichmann is Munkácson járt. Intézkedéseiről közelebbi adat nem ismeretes.

Magyar részről a felhatalmazott irányítókat Ferenczy csendőralezredes (összekötő tiszt), dr. Meggyesi Lajos királyi ügyész³⁶⁶ és Koltay László detektívfelügyelő személyében határozták meg. (Területenként karhatalmi parancsnokot is kiküldtek.)

Érdeemes a Berlinből május 17-én kelt, 109. számú külügyminisztériumi táviratra figyelmet fordítani. A megszállók rablőosztónét, nagy gyakorlatát bizonyítja. Veesenmayert a Führer nyilatkozatáról értesítették: „amennyiben a lakosság a zsidók elleni rendszabályokban segítségünkre lenne, mi talán ezeknek a zsidóvagyonból juttathatnánk. Ez aktivizálná a lakosság közreműködését.”³⁶⁷

A magyar kiszállítások részletes dokumentációja nem maradt fenn. Az erősen hiányos iratanyag feldolgozásakor a szlovákiai deportálás néhány szervezési intézkedését is felelevenítjük. A tehervonatokat Pozsonyban „David-transzport” jelzéssel tartották nyilván, a szállítást a Katonai Szállítási Parancsnokság bonyolította le. A szlovák miniszterelnökség elrendelte, hogy a vasút a szállítási költségeket hitelezze meg. A szlovák vasúti kocsik a „berakóállomástól” a végállomásig futottak, azonban Zwardonból, a Deutsche Reichsbahn első állomásáról a szlovák őrszemélyzet és a vasúti kísérők visszatértek. Csupán egy szlovák vasutas kísérhetett el minden vonatot a rendeltetési állomásig, ahonnan Zsolnára (Zilina) hozta vissza.

A David-transzportok (melyekre használták a DA - jelzést is) költségein felül a szlovák vasút felszámította a zsidók beszállításának költségét lakóhelyükről az indítóállomásig. Ez a summa az 1942. évi deportálás egész tartalma alatt 13 600 032 koronát tett ki, míg a David-szerűvényeké csupán 2 620 608 koronát.³⁶⁸ A magyarországi és a szlovákiai deportálások abban is eltértek, hogy Szlovákiában fennmaradtak a „behívottak” – közel pontos – névsorai, miként a hírhedt szeredi táborból deportáltaké is.

7. A David-transzportok

A Magyar Királyság alapos, „mindent átfogó zsidótlanítása” a magyar közigazgatás szorgos tevékenységével, a „német tanácsadók” útmutatása és szoros ellenőrzése alatt folyt. Deportálási bizottságok működtek Munkács mellett Ungváron,³⁶⁹ Sátoraljaújhelyen, Kassán, Beregszászon, Nyíregyházán, Máramarosszigeten,³⁷⁰ Nagyszőlősen,³⁷¹ Huszton és Mátészalkán. Május 12-én az érintett vármegyék és megyeszékhelyek legmagasabb rangú közigazgatási, rendőri és csendőri szervei vezetőinek értekezletet tartottak. Részletes eligazítást kaptak a közelgő bevagonírozás menetéről, az eljárások módjairól, a deportálási zónából induló transzportok végleges menetrendjéről.

Korábban foglalkoztunk a töredékes Jaross-listákkal. Ezek eredeti célja máig nem tisztázott. A VII., IX. és X. csendőrkerület illetékes előjáróinak munkácsi értekezletén feladatul szabták, hogy a deportálandókról „névjegyzéket kell készíteni két példányban”.

Az V. és VI. csendőrkerület számára tartott június 10-i értekezleten már ellenkező utasítás hangzott el: „a szállítmányról névjegyzéket készíteni nem szabad.” Összegezve megállapítható, hogy a mai Magyarország területén (az északkeleti részt leszámítva) „deportálási listák” készítésére nem került sor.³⁷²

Az előkészítő értekezleteken a sietség végig nyomon követhető. Endre államtitkár a máramarosszigeti eligazításon Eichmanntól szinte követelte, hogy a magyar zsidók deportálását

három hónap alatt bonyolítsák le. A tárgyalások, a fennmaradt iratok nyelvezte mindenkor embertelen, máig szégyenletes volt. A szóhasználat megdöbbenti az olvasót. Mintha tárgyak, állatok szállítása lett volna a feladat: *tisztogatási akció, összeszedt zsidók, berakás, szállítmány, zsidó fajú személy, technikai lebonyolítás, táborba terelés* és így tovább.³⁷³

A deportálási feladatok elosztása idején az SD sem tétlenkedett. A nagyszámú feljelentés kivizsgálása – különösen Budapesten – sok munkával járt. Az SS a fővárosi Szabolcs utcai Zsidó Kórházat a megszállás után lefoglalta. Május 11-én reggel mégis újabb akció történt. SD-tisztek, felfegyverezett SS-ek érkeztek a kórház röntgen pavilonjába. (Valaki értesítette őket, hogy a személyzet titkos rádióadót üzemeltet.) Az adminisztrátortól a röntgenfőorvosig mindenkit a pincébe parancsoltak, majd megfélemlítő ordítózást követően a Pestvidéki Törvényszéki Fogházba szállítottak át. (Az orvosoknál közben házkutatást tartottak, lakásukat kirabolták.)

A rádióadóról mit sem tudó egészségügyi személyzet hat tagját előbb a kistarcsai internálótáborba, majd júliusban Auschwitzba hurcolták. Feltehetően gázkamrában végeztek velük.³⁷⁴

A vidéki deportálás szervezői az SS által előírt szigorú titoktartáshoz igazodtak. Kapcsolattartáshoz postát nem, helyette katonai vagy csendőrségi futárt vettek igénybe. (Gyakran rejtjeles vasúti távirót használtak.) Ferenczy csendőrálezredes a közvetlen feladatokat, a konkrét részleteket parancsszerűen adta ki, s legtöbbször a helyszínen ismertette. Emlékezősekben felmerült, hogy a „zökkenőmentes kiszállítás biztosítására” alkalmanként magyar katonai „repülőbizottság” is jelen volt. Az állításról, bizottsági kirendelésről hivatalos írásbeli bizonyítékok egyelőre nem állnak rendelkezésre.

Máig alig ismert, hogy a bezárt zsidók, a Zsidó Tanács tagjai miként juttattak ki a vidéki gettókból, téglagyárakból, gyűj-

tőtáborokból, bevagonírozás előtti gyűjtőhelyről üzeneteket. Pedig nemegyszer szigorúan tiltott leveleket csempészték ki. A megoldás a fővárosból utazást vállaló cionista fiatalok bátor kockázatvállalása, áldozata volt. (A leveleket a budapesti Zsidó Tanács irattárba helyezte, amely Budapest ostroma alatt nagyrészt megsemmisült.)

A „tisztogatási akciókat” tanúsító akták, levelek egy részét Vida Miklósnak sikerült megmentenie. Csoportosításukat, megrendítő feldolgozásukat – a pontos hivatkozás hiányzik – Lévai Jenő *Zsidósors Magyarországon* című vaskos kötetében³⁷⁵ találjuk. Ebben fontos és pontos adatok, adalékok között téves közlések, félelemből vagy reménykedésből fakadt híresztelések is helyet kaptak. Mégis, az irattári töredék bizonyító erejű. 1944 nyarának, a kirekesztésnek, a gyűlölet termésének egyfajta tükrét szolgáltatja.

Tekintsünk be a gettóközpontok polgármestereinek kiadott írásos, bizalmas utasításba: „110 szerelvény szállítja a zsidókat Kassa állomásra,³⁷⁶ ahol is a német rendőrség veszi át a szállítmányokat. Jelzés: DA-Umsiedler, német munkáskitelepülés. Egy szerelvény 3000 főt szállít. Áll 45 G kocsiból á. 70 fő poggyással együtt, és 2 C kocsiból, elől [sic!] és hátul az őrségnek. A berakó-állomás-parancsnok német vagy magyar cső. tiszt [csendőrtiszt], ez 5 órával előbb kér az állomásfőnöktől kocsikat és helyet a berakásra, az állomástól távoli helyen.

A tábor, gettó, és útvonal feszes őrzés alatt maradjon, elzárni az utakat, amíg a zsidók mennek, 500-as csoportokban, 4-es sorokban indítandók el. Súlyos beteg zsidók és hozzátartozóik az illető helyre megállapított utolsó transzporttal menjenek el. Kórházi vonat lesz orvossal, ápolónővérrel³⁷⁷, ekkor mennek a Zsidó Tanács tagjai és a kétes állampolgárságúak. Mennek a légó és (a) mu. szolg. orvosok és gyógyszerészek is. A mu. szolgálatosokra nézve külön a H. M. rendelkezik.

Megtelt kocsiban a létszám a kocsi külső falára krétával feljegyzendő. Minden kocsiból ki kell választani egy főt tanácstagnak, vízszerezésre stb. A zsidók csak csökkentett poggyászt vihetnek magukkal, matracot, ágyat nem.³⁷⁸ Névjegyzéket kell készíteni két példányban.³⁷⁹ Egy pld.: a szállítmánynál marad, egy pld.-t Munkácsra a rendőrkapitánysághoz kell elküldeni a berakóál-lomás parancsnokának. Ha a vonat éjszaka indul, akkor a zs'-t nappal kell berakni.

A tábor helyétől a vasútig cső, vigyáz, útkereszteződéseknél a rendőrség. A helyet előzőleg lezárja a cső., széleken a rendőrség, ugyanúgy kell lezárni a vasúti berakásnál is.³⁸⁰

A gyűlölködést, uszítást a sajtó is szította. Bőven válogathatnánk a kitagadást, megvetést és elfordulást erősítő hazug; embertelen cikkekből. A *Tiszántúli Déli Hírlap* ezzel a híradással szolgált: „Erdőben, lakások padlásán bujkáltak, autóval szöktek az ungvári zsidók a gettó elől”.³⁸¹

A *Délvidéki Magyarság* május 4-én írta meg, hogy „kibőví-tették Szabadkán a gettó céljára szolgáló területet.” Ugyanitt megtudhatta az olvasó, hogy „18 000 zsidót telepítenek ki Kolozsvárról.” A május 8-i *Vásárhelyi Népújság* szerint „Szeged sem tűri a város közepén a gettót.” 10-én közzétette, „A makói zsidókat a vizes vályogkunyhókból álló szegénynegyedbe telepítik, nem pedig a város közepébe, ahogy előzőleg tervezték”. A *Nyírvidek* május 20-án vastag betűs címmel adta hírül, hogy Kárpátalján kétszer annyi zsidót találtak, mint amennyit a statisztika kimutatott. (Az adatot a *Makói Újság* már május 2-án közzétette.) Elégedetten híresztelte: „végre hajtották a városok és falvak zsidótlanítását”. A miértről is felvilágosítást adott. Intézkedésük okozat, mert „a zsidóság a kémkedési ügyek bizonyossága szerint összeköttetésben állt az ellenséges erőkkel”.

A folytatásban a fogalmazás még választékosabb: „Ungvár, Munkács, Beregszász,³⁸² és Huszt térségében a városok és falvak

zsidósága kivonult a lakosság köréből.” A *Vásárhelyi Népújság* már május 11-én rövid címbe foglalta a lényegét: „A gettózás után a kitelepítés következik.”

Az utóbbi lapoktól az MTI fogalmazása sem maradt el. Május 17-én a nyugati végekről, Győr–Moson–Pozsony egyelőre egyesített vármegyék közséjeiből a zsidók „kitelepítéséről” adott hírt. Arról is, hogy „az első nagyobb népes csoport, több mint ezer fő, kedden kezdte meg az átköltözést.” Utóbbi kifejezés a Mosonmagyaróvárra kényszerrel elrendelt utazást – a hatóságilag engedélyezett holmival, súllyal – takarta.

A *Délvidéki Magyarság* többször foglalkozott a gettó életével. Június 23-án arról is hírt adott, hogy Szabadkán élelmiszert szállítottak a gettóba. Az ügyben hatósági intézkedés, csoportos őrizetbe vétel történt.

A szomorú, tragikus tények tengere a Zsidó Tanácsot is sokkolta. Dr. Pető Ernő tanácstag személyes jó ismeretségre alapozva felkereste Reményi-Schneller minisztert, akinek válasza minisztertársaihoz hasonlóan tagadó volt. „Szó sincs deportálásról, ilyenről a minisztertanács nem is tárgyalt.”

A vidéki deportálás idején – június végéig – Horthy kormányzó alapvetően passzivitást tanúsított. Hetvenhatodik születésnapját június 18-án, a szokott ünnepélyességgel köszöntötték. Országszerte istentiszteletek, misék, díszközgyűlések, felvonulások zajlottak. Sztójay miniszterelnök több formában fejezte ki hódolatát. (Néhány nap múlva a kormányzó – mint a Vitézek Főkapitánya – a budai várban vitézzé avatta.)³⁸³

Az ünnep fényét az Operában, sőt a Nemzeti Színházban díszelőadás növelte. A dicsőítésben a Pesti Izraelita Hitközség is részt vállalt. A vezetőség a százezrek gyötrelmeitől, a gettóktól, deportáló szerelvényektől eltekintett. Horthy tiszteletére a pesti Hősök Emléktemplomában hálaadó istentiszteletet tartott.³⁸⁴ Az összeköltözésre kötelezett, nagyrészt kifosztott vidéki zsidók

a gyűjtőpontokra, a gettókba, bevagonírozási állomásokra gyalog vagy lovas kocsikon, máskor menetrend szerinti busszal vagy vonattal érkeztek. Legtöbbször batyukat cipeltek. Néhány település egykorú dokumentációjában fennmaradt, hogy az érintett hitközséget a lovas kocsival történt szállítási költség, máskor vasúti útiköltség fizetésére kötelezték. Az ország keleti felében elsőként létesített gettókat egy hónap múltán deportálással kiürítették.

A fenti eseményeket az SD, a Sipo kirendelt közegei napról napra figyelték, regisztrálták. (A háború utáni bírósági eljárásokon persze azt állították, hogy semmiről sem tudtak.) Az immár őrizetbe vett Ferenczy 1945. október 30–31-én a budapesti fogházban feljegyezte: „a német biztonsági rendőrség emberei mindenütt ott voltak; és tolmácsaik segítségével legtöbbször hamarabb tudtak meg mindent, amit én a detektívek és nyomozók jelentéseiből.”³⁸⁵

Ebben az összefüggésben is figyelemre érdemes, hogy a főváros határában, Csillaghegyen a helyi csendőrség parancsnoka, Endre László csendőrfőtörzsőrmester kivételes, erkölcsös ember volt. Emberségesen intézte a gettóba zárt zsidók és a községbe internált lengyelek ügyét. Megfelelő szálláskörülményeket biztosított számukra (aki előzetesen búvóhelyet talált, Budapestre szökhetett a gettózás elől). Csendőrei parancsnokuk magatartását követve viselkedtek.

A csendőrfőtörzsőrmester rendfokozatát, majd személyes és családja biztonságát kockáztatva több keresztény-zsidó vegyes házaspárt megmentett a bevagonírozás elől.³⁸⁶ Szomorú tény, hogy a vidék társadalmát a zsidó tömeg fájdalma nagyrészt érintetlenül hagyta.

Dr. Fisch Henrik kápolnásnyéki kerületi főrabbi 1947-ben publikált visszatekintésében a valóságot örökölte meg: „Semmilyen nem zsidó mentőakció a mi érdekünkben nem volt.” Híveivel sokat, eredményesen foglalkozott. A következményről,

az évtizedes munkájával formált zsidó közösség kemény tartásáról is megemlékezett. „Amikor a kápolnásnyéki híveimet a magyar csendőrök roncsokká verték (az asszonyokat, öregeket, és férfiakat egyaránt), ezek az én híveim nem voltak vallomásra bírhatók.”³⁸⁷

Egyik sem árulta el, hogy kinél rejtett el ruhát vagy más értéktárgyat. Minden kínzást elviselt, de óvta mindegyik azt az embertársát, aki neki a legkisebb mértékben is segítségére volt. Még egy példa: százhatvankilencünket kísérték a csendőrpribékek a kápolnásnyéki állomásra, de egyetlen asszony sem akadt, aki könnyeivel örömet szerzett volna a gyilkosoknak. Egyetlen sem sírt.”³⁸⁸

A bevagonírozások drámai eseménysorozatában különös fordulat volt, hogy Sepsiszentgyörgyben a városi kapitányság rendőrnagya a Gestapo által elhatározott kivégzésről tudomást szerzett. Megsajnálta az alig húszéves, hamis igazolványokkal szökésben elfogott Rothmann György Gábort.³⁸⁹ Bár tudott a gettók lakóinak várható sorsáról, időleges menekvésül felkínálta, hogy a gettóba szállíttatja. Elmondta, a fiú előtt esély nyílik a túlélésre, ha elfogadja az ajánlatot. Az ifjú a gettóban kötött ki. Számos viszontagság árán túlélte az auschwitzi és mauthauseni deportálást.

Ugyancsak különös példa volt Erdős Aladár ötvenéves soproni újságíró merész menekülése.³⁹⁰ A „vagonba rakás” alatt a soproni Déli pályaudvaron a zsidók tömegéből egyszerűen – mint akinek semmi köze az egészhez – a peronon át kísérték. Elhagyta az állomást, majd a várost is. Vidékre szökött, bujkált. Idővel felbátorodott, nyilvános helyeken is mutatkozott.

Ahogy elegáns kalapjában, felöltőjében megjelent a sárvári cukrászda teraszán, valaki „angolkémnek” gondolta. Azonnal feljelentette. Hősünk a továbbiakban sok viszontagságot élt át, de a deportálást elkerülte.

lást sokan, gúnyosan nevetve nézték. A tábornok a rablóösztrönök kitörését megdöbbenve tapasztalta: „várják, amíg a bútorokból kapnak”.³⁹⁸

A meggyötört zsidókat a szegedi Rókus pályaudvarra a Kertész-téglagyárból hajtották ki. „Borzalmas látvány volt. Az emberek hátán batyuk, ágyneműk, ruhák, élelmiszer szakszerűtlenül csomagolva, ahogy összekapkodnak megrémült emberek valamit földrengéskor vagy árvízkor. A menet végén rossz gebe húzott egy rozoga stráfkocsit, amire frissen operált beteg volt földobva egy-két járóképtelen öreg társaságában. Az áldozatokkal lehetetlen volt beszélni, csak integetni. Pedig volt közöttük ismerős elég... A deportálás után olyan volt a város, mint egy halottas ház temetés után. Lehúzott redőnyök, lezárt lakások. Az emberek lelkiismerete kezdett ébredni.”³⁹⁹

Schwarz Sándor a debreceni téglagyári gyűjtőtábor kiűritésekor a szélső árok mellett különös látvány részese volt. Az egyik csendőr höl lehajolt az árokba, hol felegyenesedett. Ahogy Schwarz óvatosan megközelítette, látta, hogy papírpénzekről törölgette az emberi ürüléket. A „pénzverde” fázisában, a bevagonírozás rettenetében az addig kuporgató zsidók kezdték eldobálni pengőiket. Sőt, voltak, akik a hiányzó vécépapír pótlásaként papírpénzt használtak latrina után. „Az árokban ilyen pénzeket szedegetett a csendőr, és kapzsin törölgette róluk a szennyet.”⁴⁰⁰

Vágovits Gyula az érsekújvári zsidóság elhurcolásáról adott számot: „1944. június 4-én hajnali 4 órakor erős csendőrszáhad szöges csizmáinak patkóitól félelmetesen kopogott a Széchenyi utca kövezete. (...) Az összeszedés munkája egész délelőtt folyamán tartott. Délután 1 órakor indult el a szomorú menet az udvar hátsó kapuján és a főtéren át ki a Nyitrai útra, majd a Grünfeld-féle téglagyárba, fejenként 50 kg csomagokkal. Egyes öregeket és betegeket kocsin vittek ki.

A menetet az úJVáriak közül csak igen kevesen nézték végig. A jelenlévők közül sokan voltak olyanok, akik látva az előttük elvonuló zsidók fájdalmas és félelemtől megkínzott arcát és sírását, ők maguk is sírva fakadva hazasiettek, de voltak közöttük olyanok is, akik teljes közönnyel nézték végig az egész menetet, és azt a megjegyzést tették: Úgy kell nekik, megérdemelték sorsukat. A háromezer-hatvannégy érsekújvári zsidóból kétszázhatvankét fő, közöttük csupán három gyermek maradt életben.”⁴⁰¹

Fahidi Éva a debreceni Scherli Téglagyárban zajlott, június 27-i bevagonírozást is megőrizte emlékeiben. „Az egész csoport, összekuszálódott tömegként, egyszerre lódult meg, egyszerre akart bejutni a vagonba. A kavarodás leírhatatlan volt. Akik hátraszorultak, iszonyatos erővel nyomták, tolták az előttük állókat. Az első sorokban állók meginogtak a nyomás hatására, bukácsolva, szitkozódva, csomagjaikat, batyuikat rángatva, családtagjaikat szölongatva próbáltak megállni a lábukon, és bent a vagonban valami fix helyet találni maguknak, amelyről nem taszítja félre és nem söpri el őket az emberáradat. (...) A csendőrök megoldották a helyzetet: addig püfölték a vagon előtt ziháló tömeget, amíg az utolsó ember is bent volt, utolsó batyujával együtt, a marhavagonban.”⁴⁰²

Elie Wiesel a Máramarosszigetről indult vagonutazásról az összetartozás egy ritka esetét⁴⁰³ örököltette meg *Minden folyó a tengerbe siet* című kötetében. „Éhség, szomjúság, hőség, az ürülék szaga, egy esztét vesztett nő hisztérikus kiáltozásai – készek vagyunk rá, hogy mindent elszenvedjünk, mindent kibírjunk. Annál is inkább, mert igen lassan egy »normális« és szervezett élet alakul ki a vagonban. A családok együtt maradnak. Szolidárisan, nagylelkűen megosztják maguk között a keményítőjást, száraz süteményeket és gyümölcsöket, mindenki pontosan betartja az ivásra kijelölt időpontokat, pontosan megy a szellőzőnyíláshoz

vagy letákart vödörkhöz. A deportáltak elképesztő gyorsasággal alkalmazkodnak. Reggel és este közösen imádkozunk.”⁴⁰⁴

Birkenauban a magyar deportáltak naponta érkező tömege még a tömeggyilkosságban nagy gyakorlatot szerzett SS-nek is új kihívást jelentett. Az utókornak pedig máig nehéz feladvány, hogy a halálgyárban a rámpáról a gyors döntést követően hány magyar zsidót küldtek kényszermunkára, hányat bármikor mozgósítható, más koncentrációs táborba szállítható tartalékként az „átmenőtábornak” is nevezett depóba, és mennyit a gázkamrát rejtő „különleges kezelésre”.

A magyarországi szerelvények számáról az Auschwitz-irodalomban eltérő adatokat találunk. (Ahogy az is kétséges, hogy a Kassán áthaladt deportáló vonatok sorrendje azonos az Auschwitzba befutott szerelvények sorrendjével.) A magyarországi indulásról – hiteles egykorú vasúti iratok, menetokmányok hiányában – a Ferenczy aláírásával megerősített csendőrségi jelentések⁴⁰⁵ adnak egyfajta összesítést. Ezekből kitűnik, hogy a becsléseket követően a gettóba, majd a bevagonírozáshoz a gyűjtőtábornak nevezett városszéli nyomorúságos szállásra (gyártelepre, raktárba, istállóba, cigánytelepre, hizlaldába) beszorított zsidók összesítésének ismeretében változtatták a vonatok számát. A „kiszállításhoz” a téglagyárakat előnyös bázisnak tartották: legtöbbször iparvágány-összeköttetésük volt. A teherszerelvény betolatott, és így a későbbi események a közönségtől elzárva történtek.

A „nagy akció” megkezdése után mindössze egy héttel, május 21-én kelt munkácsi csendőrségi jelentés gyors módosításról tanúskodik. „A VIII., IX. és X. csendőrkerületek területén összegyűjtött zsidók elszállításával kapcsolatban az alábbiakat jelentem:

1./ A fenti csendőrkerületek területén 21 berakóállomásról történik a zsidók elszállítása. Folyó évi május 21-én 24 h-ig 29

szerelvénnyel 94 667 zsidó szállíttatott el. A német birodalomból érkező üres szerelvények egy nappal indulás előtt már a berakóállomásokra befutnak. Ennek következtében a szállítmányok berakása, menetrendszerű indulásuk és a határállomásig való futásuk mindeddig is kifogástalan rendben, teljesen zavartalanul bonyolódott le. Nyíregyházán és Munkácson szökés miatt 1-1 eredményes fegyverhasználat is volt.”⁴⁰⁶ (...)

2./ Az egyes berakóállomásokról befutott jelentések alapján 13 vonat feleslegessé vált, míg Mátészalka, Kisvárdá és Nyíregyháza új, további 4 vonat beállítását kérte. A feleslegessé vált szerelvények beállításával a június 11-ig tervezett szállítás időrendjét a német biztonsági rendőrség intézkedésére tömörítették. A szállítások ezek szerint a továbbiakban úgy alakulnak, hogy az egyes berakóállomásokról június 6-a utáni időpontokra beállított vonatok indulási napjait annyira hozzák előre, hogy a szállítások a VIII., IX., és X. csendőrkerületek területéről június 6-ig bezárólag teljes befejezést fognak nyerni.”⁴⁰⁷

Az idézett Ferenczy-jelentés bizonyítja, hogy a magyarországi deportálás ütemét, ahogy lehetett, gyorsították, időrendjét a Sipő intézkedésére feszesebbre szabták. A frontokon a német haderő vesztesre állt, ám a zsidók kiirtására tervezett Endlösung megszállott tervezői és végrehajtói mindenképpen győzni akartak.

A vagonszámot szerelvényenként 45-ben határozták meg. A „berakodáskor” történt változtatásokról, alkalmi módosításokról iratok hiányában nincsen adatunk. A Magyarországról indított vonatokról fennmaradtak német (az Eichmann-kommandó – szűkebben Novak SS-Hauptsturmführernek a MÁV-tól kapott – adatai alapján készült) jelentések. Ezeket legtöbbször Veesenmayer birodalmi megbízott, követ jegyezte Budapestről.

A dr. Mikuláš Gaško kassai ügyvéd összeállításában készült vonatlista fontos bizonyíték. Előzménye, hogy egy 1944-ben, a vasúti parancsnokságra bevonultatott helyi fűszerkereskedő,

Vrancsik István a vasútállomáson⁴⁰⁸ áthaladt magyar teherszerelvények szállítási adatait titokban feljegyezte. Közeli ismerőse, dr. Gaško cédulákat kapott tőle. Ezekből tudta meg, melyik napon hány vonat fog magyar csendőrségi kísérettel a kassai állomásra érkezni, mint ahogy azt is, hogy a szerelvény hány zsidót szállít.

Az állomáson a tehervagonokat kinyitották. Az embereket összeszámolták, a szerelvényt a német csendőrségnek, katonáknak, valamint a szlovák vasúti személyzetnek adták át. A vagonokat újból lelakatolták. A tehervonat Kassáról a szlovák határ irányába indult: Hernádtihany (ma Ťahanovce)–Hernádszentistván (Kostolany nad Hornádom)–Margecany irányába.

A deportálás idején használatos kassai vasútállomáshoz különleges történet fűződik. Ifjú cionisták merészen, különös bátorsággal megkísérelték a vagonba zártakat kiszabadítani, menteni. A kassai városközpontban az ellenállási mozgalom két tagja, Árni Aser⁴⁰⁹ és Adler Becálél⁴¹⁰ felderítési célból sétált. Árni Aser levante öltözetet viselt, zubbonyán ejtőernyős levante és „népi német” (volksdeutsch) kítűzővel feszített. Társa zakóján a jó megfigyelő apró nyilaskeresztes jelvényt láthatott. Bementek az egyik központi kocsmába, söröztek. A helyieknek mindjárt feltűnt a két idegen fiatal, volt, aki rákérdezett, hogy német származásúak-e.

Az igenlő válaszra megtudták, hogy a pályaudvaron egy órával korábban német katonákat láttak, akik valószínűleg a külső vágányon várakozó vonatot – bevagónírozott magyar zsidókat – kísérik majd tovább. (A pályaudvaron a hivatalos „átadás-átvétel” alatt nemritkán több deportáló teherszerelvény várakozott. A katonai szállítmányok és a termények továbbítása megelőzte a „zsidótranszportokét”). A két fiatal ezután bement az állomásra, ahol valóban tehervonat állt. A vagonok kis ablaka mögött kukucskáló arcokat láttak. A hosszú vagon sor lezárt kocsijai mellett örökkel nem találkoztak, ezek valószínűleg beszerző

körúton lehettek a városban. A bátor fiatalok rögvést cselekedtek. A vagon sor közepére lopóztak, három ajtót kinyitottak.

Az egyik vagonnál kapcsolatfelvétellel próbálkoztak. A besúfolt emberek a friss levegőnek megörültek, ugyanakkor a fiatalokkal szemben bizalmatlanok voltak. Sőt, tartottak tőlük. Többen vízért könyörögtek. A fiatalok erre nem voltak felkészülve, nem tudtak adni. Közben elmondták, hogy maguk is zsidók, segíteni akarnak. Felajánlották, hogy a náluk lévő iratok⁴¹¹ felhasználásával segítenek a szökésben. Egyetlen jelentkező sem akadt.

Közben persze a fiatalok is figyeltek. Tartottak tőle, hogy a német fegyveres vonatkísérők rajtakapják őket. (A magyarok valószínűleg már átadták a „szállítmányt”). Az egyik vagonajtóban álló öltönyös zsidó rájuk szólt: „megparancsolom, csukják be az ajtót, és távozzanak azonnal. Ha nem mennek el, hívom az őrséget.”⁴¹²

Árni Aser mint kitörölhetetlen, megrázó élményre emlékezett vissza a folytatásra: „Sohasem felejttem el, hogy saját kezemmel csuktam be a vagonajtót.”

Dr. Gaško ügyvéd arról is tudomást szerzett, hogy a május 14-e és július 20-a között érkezett szerelvények vagonjaiban többeket elért az irgalmas halál. „A halál útközben, úgy mondva, megváltás volt. Ezek a vagonokból el lettek távolítva, de sem a kilétüket, vagy hol lettek eltemetve, nem tudtam megállapítani.”⁴¹³

A Kolozsvárról – úgymond Kenyérmezőre – indított teherszerelvények vagonjaiba majdnem 100 személyt zsúfoltak be. Még ülőhely sem jutott mindenkinek, így utazás közben a vonat lökéseitől az állók többször egymásra estek. Magánszférájuk elveszett, ez sokaknak az emberi méltóság egyik biztosítékának megszűnését jelentette. Ráadásul mosakodásra sem volt lehetőség.

A vagonokban az idők között hamar sokasodtak a halálesetek: ki infarktust kapott, ki öngyilkosságot követett el. „A vona-

töt felvigyázó SS-katonák nem engedélyezték a holttesteknek a vagonból való kirakását. Így [az] Auschwitzba érkezésig a tetemek borzalmasan feldagadtak és gyakran előrehaladott oszlásnak indultak. Az elviselhetetlenül émelygő bűz a legyek ezreit vonzotta, nemcsak a halottakat lepték el, hanem az élőket is állandóan támadták.”⁴¹⁴ A közönybe süllyedt társaság fásultsága megtört, mikor a férfiak közül valaki imádkozni kezdett. A *Kaddist* mondta, a holtakért szóló imát. Váratlan, drámai pillanat volt.

A kassai városközponttól mintegy 2,5 km-re délre fekvő zsidó nagytemetőben (Ratislavova utca), a neológ és ortodox részre tagolt sírkertben nagy bronz Dávid-csillagot lehet látni. (1929-től 1947-ig a Móysesova utcában a nagy neológ zsinagóga kupoláját díszítette, onnan távolították el. Az utókor szerencséje, hogy nem beolvasztásra, hanem a temetőbe került.)⁴¹⁵ A jelkép kiemelkedik a sírok közül, előtte kezek emelkednek az ég felé. Az alkotás újabban a holokauszt áldozatainak emlékét jeleníti meg.

Helyszíni kutatások eredményeként sikerült bizonyosságot szerezni, hogy a Dávid-csillag környezetében, a kiterjedt zsidó temető alsó harmadának felső részén a gettóban, a téglagyárban meghalt, öngyilkosságba menekült zsidók sírjai találhatóak. A feliratos betontömbök (rajtuk számos kisebb, a túlélő hozzátartozók állította táblával) a tehervagonokban, már útközben, magyar vagy szlovák területen meghalt deportáltak emlékét is őrzik. Hogy pontosan kik és hányan nyugszanak itt, dokumentáció hiányában megállapíthatatlan.

A kassai zsidóság halotti anyakönyvében a nyári vasúti szállítás áldozatairól töredékesen néhány júniusi és júliusi bejegyzés maradt fenn. A halottak valós száma a beírtaknál magasabb lehetett.⁴¹⁶ Állításunkat az 1945-ben készült DEGOB jegyzőkönyvek is erősítik. Az anyakönyvben személynevek alig találhatók. Hiányoznak a gettózás idején, a gyűjtőtáborban meghaltak nevei is.

Néhány nyom mégis maradt. 1944 júniusában hét, júliusban négy bejegyzés történt. Ezek bizonyítják, hogy a felelős személy (véltetően egy hitközségi alkalmazott) be akarta vezetni az „áttelepítés” közben történt elhalálozásokat, ám a vész, a közelgő elhurcolás rettenetében kapkodva, hiányosan valósíthatta meg.

Június 3-án egy, 14-én egy, 17-én négy és 27-én ugyancsak egy „ismeretlen zsidó nő”, július 7-én egy hetvenéves, ismeretlen nő eltemetése került bejegyzésre. A 9-i nagyobb veszteség a hősegre is visszavezethető. Ezen a napon először húsz, majd újabb három „ismeretlen zsidó hulla” eltemetését írták be. Az utolsó bejegyzés július 10-én történt. Három „ismeretlen zsidó nő” mégis a K/I. parcellában nyugszik. Az „ismeretlen” beírás valószínűsíti, hogy a halottak személyi okmányait a „berakodás”, vagyis a bevagonírozás előtt elvették. Nem zárható ki, hogy az iratokat megsemmisítették.

A zsidó szervezetek az Agudas Israel zsidó szervezeten keresztül (Jakob Rosenheim elnök bevonásával) többször kérték az USA-t, hogy a kiszállítás fő vonalát (Kassa–Eperjes–Auschwitz) bombázza. Hivatkoztak a naponta növekvő személyi veszteségre, de hiába. 1944 júniusában Németország mielőbbi katonai megsemmisítése fontosabb cél volt, mint a magyar és a szlovák zsidóság megmentése.

De térjünk vissza a deportálás gyalázatának mindennapjaiba. Tomás Radil emlékezése ritka példáról adott számot. A mai Szlovákia legdélebbi városából, Párkányból indított szerelvény utolsó vagonja a harmadosztályú személykocsikat idézte fel. Egyik fele a korbán használt „harmadosztályú fapados” volt, benne az SS kísérek utaztak. Másik fele poggyászkocsinak nézett ki. Néhány üres fémkoporsó volt benne. Az útközben meghalt, zömmel idős deportáltakat kellett ezekbe beleraknia a vagonból kiparancsolt férfiaknak.⁴¹⁷ A halottak neve érdektelen volt.

Vrancsik anyagi ellenszolgáltatásért folytatólagosan adta át az ügyvédnek a szerelvényekről gyűjtött adatait. Dr. Gaško a háború után rövidesen egy másolatot Krausz Ményhért túlélő bornagykereskedőnek, immár hitközségi elnöknek juttatott, aki azt állítólag Genfben, a Nemzetközi Vöröskeresztnek továbbította. A kimutatás Kanadában nagy késéssel, 1984-ben, Magyarországon 1988-ban⁴¹⁸ került nyilvánosságra.

A tömeges kiszállítás indítása után tíz nappal, Kassától nem messze, a szlovákiai Kysak községben a németek súlyos fegyveresértéséről maradt fenn adat. Május 24-én a helyi vasútállomáson a 6332 316–6332 318. számú szerelvények „áttelepítő” vagonjait német fegyveresek felnyitották, a magyar zsidókat lövésekkel fenyegették. A jelentés szerint ékszerszert, más értéktárgyakat szedtek össze, valamint órákat, gyűrűket, töltőtollakat és pénzt is.⁴¹⁹

A zsákmányból a 6332 317. számú „szállítmány” kísérői az állomás restijében lerészegedtek, énekeltek. Kysak állomáson a 6332 318. számú szerelvény 11.15-től 14.23 óráig, a 6332 316. számú 13.35-től 16.12 óráig, a 6332 317. számú (amely valószínűleg később érkezett) 18.25-től 21.35 óráig állt. A csendőrség jelentette a szlovákiai elhárításnak (ők pedig a német Abwehrnek, utóbbi június 14-én Berlinnek), hogy a szlovákok megfigyelték: a magyar zsidók a vagonokból különféle értékeket és összetépett pénzt dobáltak ki. Ezeket a vágány mentén a munkások és a gyerekek szedték össze.⁴²⁰ Az ilyen esetek sértik a szlovák és a német érdekeket, olvasható a jelentésben. Emiatt Hanns Elard Ludin⁴²¹ intézkedést kért.

A jelentéssel Berlinben már másnap foglalkoztak. Eberhard von Thadden rögzítette, hogy a magyar zsidókat a kiszállítás előtt testi vizsgálatnak vetik alá, így semmiféle értéktárgyat nem tudnak kicsempészni. Az ügyben tájékozódtak, haladéktalanul felvilágosítást kértek Budapesten, miként az RSZA-nál, Berlinben is.

A Kysak állomáson történt május 24-i affért 29-én egy újabb, súlyosabb követte. Ekkor a 632 238 számú német „katonai szállító vonat” Waffen-SS-hez⁴²² tartozó katonája 18.30 órakor a pályaudvaron egy ismeretlen magyar zsidót halálosan megsebesített.⁴²³ A tetemet a szállítmány parancsnokának rendelkezésére három magyar zsidó visszarakta a vagonba, amit lezártak.

Ludin német birodalmi megbízott Pozsonyból Berlinbe jelentette, hogy a látvány mélyen felháborította az ünnepekre készülő helyieket, akik éppen a peronon tartózkodtak. A kysaki esetekről a jámbor újságolvasó két szlovák „magyarázatot” is kapott. Az egyik szerint a gyilkoló SS valószínűleg magyar volt, a másik szerint bár német egyenruhát viselt, de a szíve magyar lehetett.⁴²⁴

Idetartozik, hogy az 1944. nyári deportálási szállításnak jogilag összetett, nem lezárt utótörténete is van. Hatvanhat évvel később, 2010 februárjában 14 holokauszt túlélő az USA-ban, Washingtonban jogi keresetet nyújtott be a MÁV ellen.⁴²⁵ 95 ember nevében tették, többségük a holokauszt áldozatainak izraeli vagy egyesült államokbeli lakhellyel rendelkező hozzátartozója volt.⁴²⁶

Az érintettek a vasúttársaságtól 240 millió dollár vagyoni kár és 1 milliárd dollár nem vagyoni kár megtérítését követelték. Keresetükben helyet kapott, hogy a MÁV 1944 márciusa és októbere között úgy biztosított szerelvényeket 437 000 magyar zsidó deportálásához, hogy tudta, utasaira milyen sors vár. A vádak között szerepelt, hogy a vasúttársaság az általa szállítottakat értékeiktől megfosztotta. A per jogcíme az volt, hogy a felperesek (mint károsultak) az alperesektől nem kaptak jóvátételt a vétszorkorszakban elszenvedett jogtalanságokért.

Samuel Der-Yeghiayan bíró elismerte, hogy az USA törvényei általában nem teszik lehetővé amerikai bíróság számára, hogy külföldi állam vagy annak valamely intézménye fölött ítélkez-

zen. De vannak kivételek. Ilyen a lopás, amely a nemzetközi jogba ütközik. Eltulajdonítás esetén amerikai bíróság akkor is ítélezhet, ha a tettes és az áldozat magyar volt.

Az ügy első fordulójában már világossá vált, hogy a holokauszt idején elkövetett népiirtás nemzetközi jogi bűn. A felperesek viszont nem ezzel vádolták a magyar vasút alkalmazottait, hanem azzal, hogy a népiirtáshoz kötődően kifosztották a koncentrációs táborba szállított embereket.⁴²⁷ Nyitva maradt, hogy a népiirtás alatt elkövetett lopás nemzetközi jogi bűncselekmény-e, ennek megállapítására még nem volt precedens.

Ahhoz, hogy az elsőfokú bíróság megállapíthassa joghatóságát, azt is el kellett fogadnia, hogy az ügyben nemzetközi jogi bűncselekmény történt. Az egyidejű álláspont az volt, hogy a magyar állam külön is fellebbezhet a bíróság elsőfokú végzése ellen. A MÁV azonban csak az elsőfokú eljárás végén nyújthatott be fellebbezést. A 2010. október 20-án benyújtott csoportos kereset Rosalie Simontól és társaitól mint felperesektől származott. A MÁV II. elnevezésű, Magyarország tárgyú per fellebbviteli eljárása⁴²⁸ a The United States Court of Appeals for the District of Columbia Circuit fellebbviteli bíróság előtt máig folyamatban van. A Washington D. C. Columbia szövetségi kerületi bíróság 2014. május 9-én hozott 13. számú döntésével a felperesek keresetét elutasította. Megállapította, hogy az ún. immunitási törvény „egyezményi kivétel” szabálya alapján a MÁV és Magyarország elleni kereset tárgyában az Egyesült Államok bíróságának eljárásra nincs joghatósága.⁴²⁹

2016 elején a holokauszt túlélők keresetének elbírálása új fordulatot vett. Az amerikai fővárost is magában foglaló Columbia kerület szövetségi fellebbviteli bírósága január 29-én kimondta, hogy egy alsóbb szintű bíróságnak a keresetet ismét meg kell vizsgálnia, egyben döntenie kell arról, hogy az ügy elbírálása továbbléphet-e anélkül, hogy a felperesek kimerítették volna

az összes magyarországi jogorvoslati lehetőségüket. (2015. januárban egy hasonló, a magyar állam és a MÁV elleni perben a chicagói szövetségi fellebbviteli bíróság erre hivatkozva hagyta helyben egy alsóbb szintű bíróságnak a kereset elutasítására vonatkozó döntését.)

A fellebbviteli bíróság a továbbiakban megállapította,⁴³⁰ hogy a Magyarország és a második világháború győztes hatalmai között 1947-ben aláírt párizsi békeszerződés⁴³¹ a magyar tisztségviselőket nem mentesíti a felelősségre vonás alól. (Korábban az ügyben eljáró amerikai bíróság azzal utasította el a keresetet, hogy az ellenkező a békeszerződéssel.) A január 29-i ítélet nyomán egy alsóbb szintű bíróságnak a keresetet ismét meg kellett vizsgálnia, továbbá döntenie arról, hogy az ügy folytatódhat-e azelőtt, hogy a felperesek valamennyi magyar jogorvoslati lehetőségüket kimerítették volna.

Az ítéletben Sri Srinivasan bíró elutasította Magyarország érveit, miszerint a túlélőknek a párizsi békeszerződés jelenti az egyetlen jogi alapot, hogy a második világháború alatt elkobzott vagyontárgyaikért jóvátételt kaphassanak. Azonos módon kezelte a magyar kormány azon állítását, hogy az ügy politikai kérdéseket vet fel, ezeket pedig nem a bíróságon kell megoldani. A bíró szerint a szövetségi jogszabályok az áldozatoknak lehetővé teszik, hogy keresetet nyújtsanak be, „beleértve a magyar zsidók elleni népiirtás elkövetése során a felperesektől elkobzott vagyontárgyak” ügyét. A felperesek 2017. október 6-án a fellebbviteli bírósághoz fellebbezési szándékuk bejelentésére vonatkozó iratot nyújtottak be.

A per „megismételt fellebbviteli szakasza” a fellebbviteli bíróságon 17-7146 ügyszámon folytatódott. A fellebbezésre az alperesek 2018. február 28-ig nyújthatták be ellenkérelmüket. A megismételt fellebbviteli szakaszban a bíróság újabb tárgyalást tűzött ki, s közben kérte az Egyesült Államok igazságügyi mi-

nisztériumát, hogy az ügyre vonatkozóan fejtsse ki álláspontját. Egyelőre annyi ismert, hogy az USA igazságügyi minisztériuma mintegy 30 oldalas beadványában a magyar álláspontot támogatja.

Az elmúlt évtizedek kárpótlási pereiben a nemzetközi zsidó szervezetek – joggal – gyakran szerepet vállaltak. Nem találtunk adatot, hogy a MÁV és a Rail Cargo⁴³² ellen indított jogi eljárás zsidó szervezetek támogatását élvezné.

A magyarországi zsidóság tragédiájában Leo Glaser⁴³³ vonatlistája fontos és hiteles dokumentum. Figyelemre méltó, mert a Birkenaubába érkezett magyarországi szerelvényekről (is) értékes adatokat tartalmaz. Glaser napról napra követte a tömeges magyarországi beszállítást – bár az adatgyűjtés módszere ismeretlen.

Nem zárható ki, hogy Glaser a Kanada-kommandó egyik kápojaként „hivatalból” jegyezte fel a beérkezett szerelvényeket. (Lassú tempóban haladtak, a más jellegű szerelvények elsőbbséget élveztek.) A hivatalos feljegyzés ellen szól, hogy tiltották a foglyoknak az adatgyűjtést és az összesítések készítését. Több mint kockázatos lett volna az ilyesmi. Még nagyobb rizikó lehetett az adatok egyéni megőrzése, elrejtése, amely spicliszkedő fogolytárs árulása, SS általi leleplezés esetén azonnali halálos ítélettel járt. Leo Glaser kétségtelenül az életét kockáztatta, hogy a listát összeállította, és a felszabadulásig megőrizte.

A relatív szabadságot élvező kápo 1944. május 16. és 31. között a beérkezett csoportokból a szelektálás⁴³⁴ utáni túlélő férfiak számát 28 457 fogolyban összesítette. (Közöttük 28 165 zsidónak számított, 292 árjának.) 15 napon át szinte folyamatosan érkeztek a teherszerelvények, május 30-ról ismeretlen okból nem jegyzett fel magyar adatot.

Május 16. és 31. között – többé-kevésbé azonos időközönként – 66 magyar szerelvény ért Birkenaubába. A tetőzés 25-én (ungvári, nagyvárad, ⁴³⁵ kolozsvári, aknaszlatinai, felsővisói vonat) és

27-én (szatmárnémeti, sátoraljaújhelyi, nagyszőlősi, ungvári, marosvásárhelyi vonat) volt.

Megjegyezzük; hogy 1944 májusában a több ezres magyar transzportokon felül kisebb lengyel, orosz és cigány csoportok is érkeztek, melyek összesen 331 foglyot számláltak.

A Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) révén deportált alig 19 éves Stadler Aranka nem bírt kíváncsiságával: a tehervonatok befutásakor elrendelt Lager-sperre (táborzárás) szabályát megszegte. A szigorú tiltást elvetve kiszökött a barakkból: „Kisurrantam a körletből, és szorosan a falhoz tapadva megkerültem az épületet, hogy szembekerüljek a vonattal. Ott állt, a vagonok ajtaja nyitva. A padlón emberek feküdtek egymás hegyén-hátán. Néhányan kilógtak. A hozzám legközelebb álló vagonban egy asszony próbált feltápáskodni az emberhalomból. Derékig mezítelen volt, a haja teljesen csapzott; félig eszelős tekintettel nézett kifelé. Botladozva megindult a vagonajtó felé. Ez volt az a pillanat, mikor elkapott a félelem: visszamenekültem a körletbe.”⁴³⁶

Glaser június 1-től 30-ig 23 napról írta fel a magyar vonatok befutását: 61 szerelvényről gyűjtött adatokat. (Ismeretlen okból hiányzik a feljegyzés június 4-ről, továbbá 19-e és 25-e között.) Adatsorai megörökítették a halál malmának gyors őrlését, a „nagyüzemi jelleget”, a feszített tempójú megsemmisítést. Ugyanakkor a számokból is kitűnik a hónap eleji szerelvények torlódása, valamint a következmény: a „tervszerűséget” zavaró „túlterhelés”.

Érdemes a volt kápo, immár intézetigazgató 1945. augusztus 5-én, a felső-ausztriai Lambachban kelt leveléből idéznünk. Ebből kitűnik, hogy közvetlen tapasztalatai szerint a külön táborban tartott, ott regisztrált női foglyok száma „megközelíti a férfi foglyokét, akár még több is lehet.” Június első napján öt magyar csoportról, másnap négyről, harmadnap pedig nyolcra szerzett adatokat Glaser.

Sporadikus adatok az auschwitzi városi pályaudvarról is fennmaradtak. 1963-ban Frankfurt am Mainban az esküdtszék kihallgatta Willi Hilse vasúti főfelügyelőt. A vasúti tiszt 1942 szeptemberétől az auschwitzi pályaudvar helyettes állomásfőnöke volt. Személyesen intézte az árukezelést és a vasúti kocsielosztást. Adatai alapján kijelentette, hogy 1944 májusától július közepéig – véget nem érő szerelvényeken – 400 ezernél több zsidót szállítottak Auschwitzba. A számot a Wehrmacht fuvarlevelei alapján számította ki, amelyekkel a magyarországi „szállítmányokat” útnak indították.

Hilse állította, hogy a marhavagonokba zsúfolt emberekkel „szám szerint el kellett számolnia az SS-szel vagy a Wehrmachttal”, de húsz év múltán nem tudta megnevezni, a kettő közül melyikkel. Pontos adatokkal csak a magyarországi szállításokról tudott szolgálni, kizárólag ezek futottak bizonyítottan Wehrmacht-fuvarlevéllel. Auschwitz szolgálatát alatt – júliusban áthelyezték – „mintegy százhusz szerelvény gördült be a megsemmisítő táborba”.

Az esküdtszék előtt életveszélyes birkenauai kalandjáról is beszélt. A pályaudvarról egy alkalommal tolatómozdonnyal bevitette magát a táborba, hogy a fuvarlevelekkel kapcsolatban valamit megbeszéljen. A mozdonyról egyenesen a táborirodába ment. „Nem sok hiányzott, hogy ne jöjjenek ki többé, mert nem volt igazolványom.”⁴³⁷

Willi Hilse 1964. november 27-i tanúvallomásában a Birkenauban májusban beérkezett 44 magyar transzportról adott számot. A nagy szállítóleveleket személyesen is látta, maga továbbította azokat. Az első lapon *Großer Wehrmachtsfrachtbrief* felirat szerepelt, majd számos adat a vagon expedálásáról, indítóállomásáról, a szállításról. A belső lapokra írtakat nem mindig tudta megnézni. (A vasút szolgálati nyelvén a tengelyszámokat tartalmazták, valamint a szállított személyek számát.

Ezek voltak fontosak az elszámoláshoz a Wehrmacht vagy a Waffen-SS számára.)

A tanú a vasúti kocsikat lezárva látta. Tudomása volt arról, hogy a bezsúfoltak csak egy kis ablakon kaptak némi levegőt: A létszámot érintő kérdésre már nem tudott válaszolni, húsz év távlatából nem emlékezett pontosan. Határozottan állította, hogy a vagonba zárt embereket rosszabb körülmények között szállították, mint az állatokat. Emlékei szerint szerelvényenként átlagban nagyjából 3600 emberrel lehet számolni. 1944 nyaráig 120 tehervonat biztosan megérkezett, de lehet, hogy több is. A bíróság még a fuvarlevelek szerepét firtatta, mire a tanú két vonatkozásról beszélt: először is a vagonokat nem volt szabad túlterhelni, másrészt fontos volt a szállítás utáni pontos fizetés a vasútnak.⁴³⁸

A kiegészítő kérdés már szigorúbban hangzott: hogyan ellenőrizték az utasszámot, ha ez nem volt lehetséges? Mit tett ön, mi volt az útmutatás arra nézve, hogy az ellenőrzés megtörténjék? A válaszokból kiderült, hogy az ellenőrzés egyáltalán nem volt lehetséges, gyakorlatilag elmaradt. A bíró ezután megkérdezte, ilyen esetekben Hilse tett-e jelentést. A válasz ezúttal is nemleges volt. A bíró ismét a vagon terhelésének ellenőrzését firtatta, mivel a 40 tonnás teherkocsiban (G-Wagen) maximálisan 50–60 személyt lett volna szabad szállítani.⁴³⁹ Majd a törvény képviselője kifejtette, ez a tény azért fontos, mert egy-egy tehervagonban – bírósági tanúvallomás szerint – száznál is többen voltak.

Az egykori vasúti szolgálattevő felidézte, hogy ahol neki az auschwitzi vasútállomáson járni kellett, ott a táborba behajtásra és a tábor kiürítésére váró zsúfolt tehervonatokat az SS fegyveresen, szigorúan őrizte. 1944 nyarán – a lezárt magyar szerelvények beérkezésekor – egy kis vagonablaknál egy asszony gyerekének vízért rimázkodott. A vasutas szíve megégett, elsietett, és – az irgalmatlan tilalom ellenére – korsóban vizet hozott.

Amikor a vagon közelébe ért, egy SS-legény azonnal felbukkant, és számonkérte. Hilse elmondta, hogy az asszonynak hozott vizet. Az SS csak annyit mondott: „Ha a vagonból azonnal nem távozik, agyonlövöm.”⁴⁴⁰

Túlélők beszámolójából ismert, hogy a beérkezett, kiválogatott magyarokból néhány nap múltán férfi és nő csoportokat állítottak össze. Feladatuk a belső rámpa hajsolt tempójú építése volt. „Éjjel két órakor felkeltettek bennünket, és kivittek munkára. Mi raktuk le a vasúti síneket Auschwitz és Birkenau között, azon az úton, ahol begyalogoltunk, hogy a többi transzpórt már egyenesen ide futhasson be. Két schichtben [műszakban – a szerk.] dolgoztunk. Az egyik éjjel kettőtől déli egyig, a másik egytől este kilencig tartott.”

A munka nagyon nehéz volt, a munkaidő rettenetesen hosszú, és az elbánás nagyon rossz. Ütöttek, vertek, hajsoltak. Lehetett bármilyen idő, nem számított. Nekünk dolgozni kellett, vékony rongyainkban, amiket ruháink helyett adtak. (...) Hat hétig kínlódtunk esőben, szélben, hidegben, míg elkészült a pálya.”⁴⁴¹

A nagyobb magyar csoportok mellett júniusban orosz, cigány, olasz, német, lengyel, görög, jugoszláv és német zsidók érkeztek, velük (nemzetiség megjelölése nélkül) 17 zsidó „Mischling”, vagyis keverék. A 20 316 – Glaser által valamiképp összeírt – férfifogoly között a zsidók 20 020-at, az „árjak” 296-ot tettek ki.

Júliusban már jóval kevesebb, csoportosan összesen 24 magyar beszállítás történt. A nagyobb magyar csoportok érkezése 11-éig tartott, ezután Glaser csak sporadikus adatokat rögzített. 1-jén 318, 50 és 339 férfival két csoportét, majd 7-én 507 (288 és 219) magyar férfifogoly beszállítását. 8-án viszont 1561 fővel öt magyar csoportét.⁴⁴² (Feltehetőleg közlekedési zavar, vasúti torlódás lehetett, esetleg szállítási szünet.) Július 30-án két magyar zsidót regisztráltak (fogolyszámuk: A-19 945;

A-19 946). A magyarok mellett érkeztek oroszok és németek, ezer fővel csehek, franciák. Néhány olasz férfi, kis számban cigányok. Végül július 31-én 1198 lengyel politikai fogoly. A beszállított férfi foglyok száma júliusban összesen 11 071-et tett ki, közöttük 739 „árjaként” szerepelt.

Leo Glaser listáján augusztusban alig találunk magyarokat. 7-én 344 magyar férfi érkezését rögzítette, a többi napokon meghatározóan lengyelekét, 2-án lengyel gyerekeket is. Melléjük jövevényeket regisztrált Görögországból, az égei-tengeri Rodosz szigetéről, valamint Lyonból száztizenhat francia „Mischlinget.” Tudott még kilenc olasz „Mischling” beérkezéséről, továbbá harminckét olyan lengyel csoportról, amelyek tagjait a lódzsi gettó felszámolásakor transzportálták Birkenaubá.

Augusztusban 24 174 – 22 104 zsidó, 2070 „árja” – fogoly, ötvenhét csoportban való érkezését jegyezte fel. Szeptember hónapban a birkenau-i beszállítások 2-a és 20-a között mindössze tizenkét fogolycsoportról szolgáltatnak adatokat. Kis számban érkeztek szlovák, osztrák, francia és – trieszti – olasz zsidók. Nagyobb számban lengyel zsidók (13-án Varsóból 3022), végül 20-án 31 szlovák és 8 magyar zsidó beszállítását jegyezte fel listájára Glaser.

1944 szeptemberében a 6391 „jövevény” legtöbbje „árjának” számított: 5949-en voltak, a zsidók mindössze 442-en.⁴⁴³ 20-án az RSHA 60 foglyot küldött Budapestről. A csoportból mindössze 8 férfit regisztráltak (A-199 522–199 529).⁴⁴⁴

Mindezen adatokat kiegészíti, olykor cáfolja vagy részletezi Danuta Czech 1989-ben Hamburgban megjelent, munkánkban gyakran idézett kötete és a benne található (helyenként hiányos) adatsor a magyar emberszállítmányokról. Ha dr. Gaško és Leo Glaser listáját összevetjük, eltérésekkel is találkozhatunk.

A megszállt Magyar Királyságban a németek – más országokhoz képest – kerülték a „nagy felfordulást.” Ügyeltek arra, hogy

az emberek ne ismerjék fel a történesek valós tartalmát, összefüggéseit. Igyekeztek háttérben maradni. A deportálás tényét, a közvetlenül megelőző intézkedéseket titkolták, és a lakosság előtt lehetőleg rejtve kiviteleztek. Mégis, az iszonyat több mozzanata látható volt, és jobb esetben megdöbbenést keltett.

Voltak, akik nem fordultak el, akik a német megszállást és következményeit gyalázatnak tartották, a terrort közvetlenül érzékelvén kirekesztett, hajszott embertársaik, közeli ismerőseik, szomszédjaik segítségére siettek. A sokszoros tilalmak hálójába szorult zsidók mozgása, járművön utazása igen kockázatos vállalkozásnak számított. A vidéki gettókból legtöbbször csak úgy sikerülhetett a szökés, hogy keresztény barátok, ismerősök igazolvánnyal, rejtegetéssel, szállítással vagy más módon segítettek.

A zsidó önmentés ugyan későn tudott megerősödni, de 1944 nyarán egyre eredményesebbé vált. A Budapesten működő cionista szervezetek tagjai, kisebb csoportjai leleményesek voltak, illegális akciókat bonyolítottak le. A deportálás, a csendőrterror idején felkeresték a vidéki zsidó fiatalokat, hogy figyelmeztessék őket, és tanácsokat adjanak a határátlépéshez, a menekvés módjaihoz, az illegális közösségi munkához.

Az önkéntes futárok (a legtöbben tapasztaltak voltak, Lengyelországból, a cseh-morva területekről vagy Szlovákiából menekültek) veszélyes küldetéseket vállaltak. A legsürgetőbb a felvilágosítás, a kapcsolatteremtés, a zsidó vezetőségek informálása volt. Ez vegyes eredménnyel járt. A „rémhírek terjesztőit”, a „felforgatókat” egyáltalán nem vagy alig akarták meghallgatni.

A cionista aktivisták sokat kockáztattak, mégis elszigeteltek maradtak. Kellemetlen volt hallgatni őket, mikor a közvetlen életveszélyről beszéltek: a gettósításról, a dermesztő folytatásról és arról is, hogy *Auschwitz nem fikció, nem látomás, hanem létező valóság*. Pedig a menekvés esélyét kínálták! A szökéshez valódi vagy hamisított iratokat, némi pénzt hoztak a zsidó ifúságnak,

és útbaigazítást, miképp tudnak Budapestre jutni, vagy a román határon át az országból (Palesztinába) kiszökni.⁴⁴⁵

Előfordult zsidó gyermekek kimentése, keresztény családoknál történt elrejtése is. A munkácsi gettó lezárása előtt Strausz József és felesége lakásukban elbújtatták, megmentették a tízenegy éves Rubin Ámost. Délvidéken, a szabadkai gettóból Matyasovits Istvánné nyomdász férjével együtt négy hónapos csecsemőt mentett ki. Kohn Pétert a szabadkai árvaszék egyik emberséges tisztviselője közreműködésével azonnal – hiteles okirattal – örökbe fogadták. A szabadkai Szent Teréz-plébánián megkeresztelték, életét megmentették.

A veszélyben a háztartási alkalmazott Budapestről a Balaton mellé, saját szüleihez vitte el a hét éves Sárközi Mátyást. (Apja a balfi munkaszolgálatba belepusztult Sárközi György író, lapszerkesztő volt.) A gyermek megmenekült. 1945-ben a Sztéhlo Gábor lelkész által megálmodott örmváros, Gaudiopolis lakója lett a későbbi neves író, újságíró. Sztéhloval együtt említést érdemel Remete László jolsvai evangélikus segédlelkész, hitoktató bátor mentéssorozata.⁴⁴⁶

Voltak, akik ugyan később, de valamiképpen mégis jelét adták az idegen beavatkozás elítélésének, az üldözést elutasították. Mások a cselekvő támogatás szigorú tiltásával alig számolva, a lehetséges megtorlást figyelmen kívül hagyva vállalták a halálos veszélybe került zsidók megsegítését, mentését. A német megszállók csodálóival, kiszolgálóival szemben ők sokat kockáztattak.

A törvénysértést emberszeretetből vállalók, az erőszakkal és következményeivel szembehelyezkedő polgárok a nemzeti becsület fenntartói voltak. Braun Olgát a losonci gettóból Rozimant Jolán szöktette ki. A továbbiakban Scherich Irén egy hétig lakása egyik szekrényében rejtegette, majd a fiatal lányt egy vasutas átvitte a szlovák határon. A huszti gettóból Fertetics Ferenc ta-

nuló két személyt mentett ki. A békéscsabai gettóból Hankó Mátyás és Farkas György a deportálás elől több zsidó családot sikerrel megszöktetett.

Temérdek izgalommal járt a Frenkel házaspár útja. Munkácsról Budapestre, onnan a dunántúli Móra szöktek. Megmentőjük, a Bánkúti család izgulta velük végig rejtegetésük hónapjait. A ceglédi gettóból Somogyi Károly művezető hamis parancs csal kihozott egy zsidó házaspárt, majd – önzetlenül – további mentési akciókat szervezett. Többeknek maradt emlékezetes a gyöngyösi Ferenczfalvy Kálmán szolgálatvezető őrmester bátor helytállása. Bélyegzőjével hol „átalakított”, hol sokszorosított hivatali papírokat, a gettóból többeket is kimentett. Tevékeny részt vállalt a budapesti árvaházakba helyezett zsidó gyerekek ellátásában, védelmezésében.⁴⁴⁷

1944 kora nyarán a kisegítő honvédelmi munkaszolgálatra bevonultatott magyar zsidó férfiak a birkenauai deportálásból kimentek. (A döntés hosszabb magyar-német alkudozásból eredt. A magyar fél hol vonakodott, ellenállt, hol készségesen átengedte a Wehrmacht céljaira a mozgósítható „magyar munkaerőt”.) A Honvédelmi Minisztériumban május 1-jén tartott értekezleten a német fél még hozzájárult, hogy a kisegítő munkaszolgálatos századok számát az addigi 210-ről 575-re emeljék. (A magyar honvédség ekként egyelőre mintegy 125 000 zsidó férfit vont ki a deportálás alól.) A német tárgyalók feltételül szabták, hogy a magyarok a munkaszolgálatos zsidókat táborokba tömörítsék, szoros őrizet alatt tartsák.

A megszállás okozta új helyzetben a honvédelmi tárca – melyet a zsidó állampolgárok a háborús években szenvedéseik egyik fő okozójának tartottak – olyan kormányzati intézménnyé vált, melynek több szerve szerepet vállalt a zsidó életék kímélésében. Feltételezhető, hogy a munkaerő megtartásán túl egyes kormányzati és katonai vezetők, akik többé-kevésbé

tisztában lehettek a Sonderkommando és magyar csatlósai intézkedéseinek következményeivel, embermentési szándékok alapján cselekedtek.

A honvéd kiegészítő parancsnokságok SAS-behívóval,⁴⁴⁸ valamint hirdetésekkel tömegesen hívtak be zsidó férfiakat munkaszolgálatra. (A deportálási létszámot csökkentő intézkedést Ferenczy csendőr alezredes jelentései is rögzítették.) Több katonai parancsnok úgy intézkedett, hogy a honvédségi behívókat a gettókba, sőt a „tömörítőtáborokba” is kézbesítsék.⁴⁴⁹ A német nyomásra május 15-én kiadott parancs elrendelte az ilyen behívások megszüntetését. A végrehajtást a kiegészítő parancsnokságnál több helyütt szabotálták.

Az I. (budapesti), II. (székesfehérvári), III. (szombathelyi) és VII. (miskolci) honvéd hadtestnél a zsidó férfiak behívása júniusban folytatódott. A székesfehérvári és a miskolci honvéd hadtest kiegészítési körzetéből a munkaszolgálatosok egy részét (főként a szakmával rendelkezőket) Mosonmagyaróvárra irányították, hadiüzemekben dolgoztatták. Hasonlóképp tettek Szekszárdon.

Észak-Erdélyben (az 50 munkásszázadot magában foglaló X. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj kiegészítési körzetében) Reviczký Imre alezredes⁴⁵⁰ a büntetőszázadokat feloszlatta, a brutális tiszteseket leváltatta. Véget vetett az önkényeskedéseknek, visszaéléseknek. Emberi viszonyokat teremtett az alá rendelt román fiatalok századaiban is. Sok ezer zsidó mivoltáért vagy politikai okból behívott magyar és nemzetiségi munkaszolgálatost segített meg. Dokumentumok hiányában megállapíthatatlan, hogy a nyári deportáláskor a honvédségi munkaszolgálatos behívásokkal a deportálás elől mennyi életet mentettek meg.

Von Thadden május 26-i jelentésében írta: a magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy a németek minden zsidónak tekintendő magyar állampolgárt keletre szállítsanak. Mindössze 80 000

zsidót tartanak vissza, akik a magyar hadsereg felügyelete mellett a magyar hadiüzemekbe kerülnek munkaszolgálatra.⁴⁵¹ A nagyságrend kétséges, de források hiányában ellenőrizhetetlen.

A „végső megoldás” magyarországi tervének kivitelezését ezek a behívások, a munkaszolgálatos századoknak a honvédség keretében tartása módosította. Számos magyar vidéki településen, raktárakban, bányákban, építkezéseken, vasúti csomópontokon maradtak zsidók a magyar „vonakodás” miatt.

A kiegészítő munkaszolgálatos századok létének nemcsak állományuk és munkájuk haszna miatt volt jelentősége, de a budapesti zsidók menekvésének esélyét is növelte. A télelőn Budapesten és környékén robotoló munkaszolgálatos századok tartottak a deportálástól, melynek azonban nem mutatkoztak jelei november derekáig. Így arról sem tudtak, hogy ekkor felgyorsultak az események. Berlinből elrendelték a birodalmi határ megerősítését. Terepfelmérések, katonai taktikai mérlegelések, új magyar munkaerő „bevetése”, a Südostwall (Délkeleti Fal) kiépítése került napirendre.

Rövidesen az addig viszonylag békés magyar-német határon több száz km hosszan megindult az ún. védelmi vonal kitűzése, ez a kiterjedt, értelmetlen kényszermunka. A hóban, fagyban végzett sáncmunkával, fairtással és árokásással, a hajszott és éheztetett tömeg erődítő munkájával az emberirtás új fejezete következett.

9. A cigányok tragédiája, magyar transzportok özöne.

A cigányok tragédiája, magyar transzportok özöne.

Az ikrek, törpénövésűek sorsa

A cigányok⁴⁵² beszállítása Auschwitz-Birkenaubá Himmler 1942. december 16-i parancsa (Auschwitz-Erlaß) alapján ment végbe. Ez a dokumentum és az 1943. január. 29-i Schnellbrief a népcsoport kiirtását rendelte el. A végrehajtás gyorsan megindult.

A kezdő lépés a gyűjtőtáborba szállítás volt, amely Auschwitz előszobáját jelentette. Az első cigánycsoport Buchenwaldból 1943. február 26-án ért Birkenaubá. A még építés alatti BIIe táborrészfablokkjaiba zsúfolták be őket. (A BII hat táborrészből állt, a mocsaras területen épített cigánytábor 32 fabarakkból.⁴⁵³) Wacław Długoborski kutatásai szerint a cigánytábor foglyainak két harmadát (62,75%-át) német és az osztrák cigányok tették ki.⁴⁵⁴

A tábor feltöltése gyors hullámokban történt. 1943 végéig 18 736 roma és szinti érkezett: 9008 férfi és 9728 nő. 1944-ben 2207, 1086 férfi és 1121 nő. A huszonháromezernyi roma és szinti a minimális ellátás, a hajszott kényszermunka és a betegségek (vitaminhiány, has- és kiütéses tifusz, tuberkulózis, ún. noma rák⁴⁵⁵ és más betegségek) következtében meghalt.

Birkenauban 341 (köztük 1943-ben 329) cigánygyerek született. Néhány kivétellel hamar meghaltak, vagy az utálkozó SS-ek végeztek velük. A folytonos halálozást főként alultápláltság, a szülőktől elszakítás, illetve a kezeletlen megbetegedések okozták.

Dr. Josef Mengele SS-Hauptsturmführer, „kutató orvos”⁴⁵⁶ számára húsz cigány ikerpárt elkülönítettek. „Kísérletezés” köz-

ben ölte meg őket.⁴⁵⁷ A háború után elrejtőzött tömeggyilkost sokak emlékezete „pedáns emberként” őrizte meg. Nem ivott, nem lett alkoholista, mint a tábori szolgálatban számos SS-tiszt. Foglyaival – akár gyermekek, akár felnőttek voltak – sohasem ordított. Csendben küldte őket a halálba.

A rémtettekkel szemben Eichmann és dr. Mengele szinte párt alkottak. Eichmann mozgásba lendítette a megsemmisítő gépezetet, az orvos pedig, aki megtagadta esküjét, meggyőződéssel hitt a zsidók kiirtásának szükségességében. Dr. Mengele jól kiegészítette az „írásztala mögül gyilkoló” Eichmann-t. Wiesenthal következtetése helytálló volt és maradt: ahhoz, hogy az auschwitzi események megtörténjenek, mindkettőre egyaránt szükség volt.⁴⁵⁸

A dokumentumok tanúsága szerint az SS-ország harminckét esetben „szökés közben” használt fegyvert a cigányok ellen.⁴⁵⁹ Az ilyen jelentéseket fenntartással kell kezelnünk, mert az őr-tornyokban unatkozó SS-ek gyakran „szórakozásból” is lőttek, leterítették a drótkerítés közelében dolgozó foglyokat.

Birkenau magyar vonatkozású dokumentumait vizsgálva a romákkal kapcsolatban is találunk adatokat. Kevésbé ismert, hogy magyar cigány (ilyen születésű, származású, az elcsatolt magyar területeken lakott) foglyokat már az ország német megszállása előtt beszállítottak KL Auschwitzba. Ezek érkezhettek az ausztriai (volt nyugat-magyarországi, 1920-tól Burgénlandnak nevezett) területről, elfogott és deportált magyar zsidók, vándorló magyar cigányok köréből vagy Európa nyugati országaiból (Benelux államok, Franciaország), 1942 tavaszától Szlovákiából. Pontos adatokkal nem rendelkezünk, de bizonyos, hogy az utóbbiak száma több ezer lehetett.

Az Auschwitz-Birkenauban meghalt vagy megölt cigány nők névsorában magyarként bejegyzettek között az első Petermann Hildegard (fogolyszáma 4 091) és Petermann Klára (4 092) volt.

tak.⁴⁶⁰ 6 324-es naplószámmal a Budapesten született, 37 évesen ismeretlen okból meghalt Faragó Erzsébet került a halottak hosszú névsorába, majd – Z. Ung. megjegyzéssel – ismét három Faragó lány. Ők Bécsben születtek, Helene tizenöt, Elfriede hét, Márta mindössze négyéves volt.

Majd a burgénlandiak⁴⁶¹ sora következik (az Anschluss után ismét átnevezték, a történelmileg Nyugat-Magyarországhoz tartozott terület neve Gau Niederdonau lett). A családnevek (miként a németre változtatott helynevek) magyar eredetét bizonyítanak: Hódosi, Horváth, Pápai, Horváth-Hódosi, Újvári, Bihari, Károlyi, Molnár, Baranyai, Sztojka, és így tovább. Foglalkozásnak legtöbbször munkásnőt írtak be. Haláluk időpontját 1943 márciusától 1944. január és február hónapokig tüntették fel.⁴⁶² A cigány áldozatok között mindössze 34 magyart találtunk.⁴⁶³ 1944. augusztus 2-án Birkenauban 2898 cigányt őriztek. Délután a rámpára üres tehervonat érkezett. 1408 foglyot kényszerítettek beszállni, a BIIe-ből és a törzstábor 10. és 11. számú blokkjából parancsolták őket ide. Mint utólag kiderült, életben maradtak; 918 férfit, köztük százöt – 9 és 14 év közötti – fiút, valamint 490 nőt KL Buchenwaldba szállítottak át.

A cigányok drámája mégis folytatódott. Az esti létszámenlőzés (Abendappell) után KL Auschwitz II.-ben táborzárlatot rendeltek el. A BIIe táborrészt és néhány további lakóbarakkot – cigányok szállása volt – fegyveres SS-ek vették körül. Rövidesen teherautók érkeztek. 2897 cigány foglyot kényszerítettek felszállni, a gázkamrákhoz szállították őket. Tetemeiket a krematórium melletti árkokban égették el, a hamvasztóberendezések üzemén kívül voltak.⁴⁶⁴

A cigányok tömeges legyilkolása előtt a kétségbeesett tiltakozást, kiabálást a szomszéd táborrészben a magyar zsidók is érzékelték, megtapasztalták. László Károly az utolsó halálordításig pokoli hangzavart, az ütések csattogását, különböző nyelvű

segélykiáltásokat hallott. „Azon az éjszakán a régi világ egy darabja pusztult el. Azóta hiányzik Európa végtelen országútjairól néhány koldus és pucér cigánypurdé, néhány tolvaj és zenész.”

A később pszichoanalitikusnak tanult – majd íróvá, könyvkiadónak és neves műgyűjtővé vált – emlékező a talán tizenöt éves német cigánylány ismerősét, jótevőjét is elsiratta. A bátor lányka a megbetegedett pécsi ifjúnak⁴⁶⁵ naponta egy negyed cipót hozott a gyengélkedő konyhájáról. „Számomra ez a napi darab fehér kenyér az életet jelentette, mert egyebet már nem tudtam volna megemészteni.”⁴⁶⁶

A cigányok legyilkolását dr. Fellner Ferenc budapesti orvos, a deportálás egyik túlélője – a Magyarországon újra jelentkező kirekesztési törekvésekkel szembeszállva – évekkel később plasztikus és hiteles kép megörökítésével, mély együttérzéssel idézte fel. „Vigyázzunk! Aki tanúja volt az auschwitzi cigánytábor megsemmisítésének, a gázhalálnak, az elevenek elégetésének, akinek agyából, füléből soha el nem múlik a haldoklók hörgése, a korbáccsal kergetettek halálüvöltése, amely az SS-ek ordításával, az uszított kutyák vonításával, máglya⁴⁶⁷ ropogásával, az égett hús szagával, gépfegyverek kattogásával inférnális fináléval fokozódott – akik ezt látták, hallották...”⁴⁶⁸ azok elítélnek minden megbélyegzést, diszkriminációt, amíg élnek.

1944. május elején a négy birkenai krematóriumot és egyben a gázkamrákat kiszolgáló személyzet (Sonderkommando) 208 fogolyból állt. Rudolf Höss a parancsnoki posztra Otto Moll SS-Hauptscharführert⁴⁶⁹ állította, akit Gleiwitz I. vezetői posztjáról vezényeltek át. Kinevezésével egyidejűleg megindult a Sonderkommando létszámának növelése. Május 15-én újabb 100 foglyot vezényeltek ide, így ekkorra már 308-an voltak. A létszám a krematóriumok terhelése és a gyors fogolybeszállítások miatt közel háromszorosára nőtt. Az osztagban júliusban 790 foglyot,⁴⁷⁰ 29-én 873 dolgoztattak.

A pokol fenekére kényszerített állomány szolgálta ki a kín-szenvedéses halál kamráit, a négy krematórium és a magyar foglyok esetében gyakran használt kisegítő égetőárkok működését. Nappal és éjjel, műszakokba osztva, szünet nélkül dolgozott.⁴⁷¹ A német precizitás itt is érvényesült, a folyamatos „működést” szakadatlan tisztogatás, takarítás kísérte. Minderről dr. Konrad Mörgen volt SS-bíró közvetlenül is meggyőződött. „Az óriási krematóriumban minden tükörfényesen ragyogott. Semmi sem emlékeztetett arra, hogy ott az előző éjszaka emberek ezreit ölték meg gázzal és égették el. Nem maradt belőlük semmi, még egy porszem sem a kemence falán.”⁴⁷²

A Birkenaubába hurcolt fogolytömegetől elvett ruházatot, felszerelést, bármiféle tárgyat (beleértve az értéktárgyakat is) az ún. Kanada-kommandó kezelte,⁴⁷³ amely július végétől új hivatalos elnevezést – Aull 52-B – kapott. A sokféle pakkból kiszedett tartós csomagolású élelmiszereket, bármiféle fogyasztható terméket (hús- és halkonzerv, kávé, tea, kakaó) az SS-magazin kapta.⁴⁷⁴ A már romlott vagy gyorsan romló élelmiszereket a fogolykonyhára szállították be. Ezek bármiféle hasznos aprósággal együtt általában eltűntek. (Előfordult, hogy a foglyok a napi levesükben gombokat, borotvapengét és más kisebb tárgyakat találtak.)

Az SS „megelőző” intézkedése volt, hogy a birkenai építési munkák idején (a magyar tömeg fogadása előtt) 1944. április végén, május elején a néhány kilométerre eső Auschwitz I.-ben a mindennapos tömeggyilkosságok nyomát eltüntetni igyekeztek. A kivégzőhelyeken bontási munkák folytak, két méter mélységben kicserélték, elszállították a vértől átázott homokot. (Erre amiatt is szükség volt, mert később egyes magyar csoportokat – korbácsos, kutyás SS-kísérettel – kéthetente itt gyalogoltattak át rövid fürdésre.)

Birkenauban az Eichmann-kommandó magyarországi zsák-mánya a már említett első két teherszerelvény volt. Esetükben az

SS „rutinhazugságaival” szembesülünk: mindkét embercsoport eredetileg „munkaképes” jelzéssel szerepelt. Maga a tény pedig az, hogy az SS 1689 magyar zsidót azonnal megölt, hivatalosan Sonderbehandlungra (különleges kezelésre) küldött.

A különleges kezelés kifejezést, feltételezhető tartalmát akár humánusnak is gondolhatnánk. Fedőnév volt, a valóságban iszonyú „megoldást” rejtett: Zyklon-B gázba fullasztást, kínhalált.⁴⁷⁵ Képtelenség leírni a félelmet, borzalmat, elkeseredést és lelki gyötrelmet, végső fázisként a testi-lelki összeomlást, amit a gázhalálra ítélték szenvedtek végig.

A halálra kijelölt foglyokat (a kápók feljegyezték fogolyszámukat, vagy a mellükön tintaceruzával jelölték meg őket) gyakran a BIIf férfi kórházbarakokban gyűjtötték össze. A „megfelelő mennyiség”, azaz megszabott fogolyszám elérésekor SS-orvosok döntésére a kiválogatottak gázkamrába szállítása, a förtelmes halál következett.

Az életben hagyott, barakkszállásra vezényelt magyarok nehezen tudtak szót érteni Birkenau régebbi lakóival. „Azzal vigasztaltak, hogy ez egy olyan láger, ahonnan mindenki a mennybe megy. Itt mindenki „muzulmán – mert Mohamed is az égbe szállt”.⁴⁷⁶

Május 15-én KL Auschwitz nyilvántartó irodájában 31 Budapestről érkezett női foglyot regisztráltak. A 79 438 és 79 468 közötti fogolyszámokat kapták.⁴⁷⁷ Ezen a napon az SS-parancsnokság a cigányok „családi táborának” felszámolásáról határozott. (Birkenau BIIf jelű táborrészében mintegy 6 ezer cigány férfi és nő, valamint gyermek raboskodott.) Másnap este lágerzárát rendelték el, a foglyok nem hagyhatták el a barakkokat. A gépfegyveres SS-ek általi elszállítás mégis elmaradt. Ritka eset volt: a cigányok tömeges, igen heves ellenállása miatt ugyanis meghiúsult.

Birkenauban ilyen méretű és hevességű ellenállásra addig nem volt példa. Földalatti ellenállási csoportok (meghatározóan

lengyelek, 1942–1943 fordulójától azonban más nemzetiségűek is) a blokkokban vagy kisebb-nagyobb fogolycsoportok összefogásával léteztek. Tevékenységük a túléléshez szükséges és nélkülözhetetlen szolidaritásra, az SS terveiről, intézkedéseiről információ gyűjtésére, a külvilág értesítésére; bátor adminisztratív manipulációkra, többféle konspiratív segítőmunkára terjedt ki. Voltak olyan foglyok, akik partizáncsoportokból, szervezetekből, valamilyen titkos, tiltott tevékenység leplezése után kerültek a koncentrációs táborba. (Előfordult, hogy „veszélyességük miatt” az SS parancsára valamilyen extra, távolról is jól látható, megkülönböztető jelzést is viselniük kellett.)

Az ellenállás nehéz, kockázatos feladataihoz tartozott az őrizet gyenge pontjainak felderítése, az SS-őrjáratok beosztásának megfigyelése, a szökések előkészítése és szervezett segítése.⁴⁷⁸ Több fogoly – folyamatos és igen nagy veszélyben – az SS bűntetteinek dokumentálásán dolgozott. A gyűjtött adatokat sok leleménnyel a szögesdrótkerítésen kívülre, a partizánok megbízottjaihoz, csoportjaihoz juttatták el. Oświęcim és környékének a kitelepítések után megmaradt lengyel lakossága élete kockáztatásával, minden lehetséges módon segítette a foglyokat; ételt, gyógyszert juttatott nekik. Voltak, akik a szökések szervezésében segítettek.

Létezett olyan csoport is, amely a fegyveres felkelés feltételeit mérlegelte, a harci feladatokat tervezte. Mindezzel együtt a fegyveres felkelés esélye csekély volt. A fogolytömeg nagyobb részét átfogó, egységes mozgalom előkészítése számos akadályba ütközött. (Erre az SS is épített.) Ide sorolható a tábor tagoltsága, a nemzetiségi és nyelvi különbségek, a kerítésrendszer, a táborrészek elkülönítése, a köztük lévő távolság. Az SS sokszor számolt a félelem okozta ingatagsággal, a besúgókkal, a korrupt fogoly-megbízottakkal – és általában nem is kellett csalatkozzon ebben.

16-án az egész táborra kiterjedő, hosszú táborzárát parancsolt az SS Birkenauban. Az új – immár kerítésen belüli – vágány-

csatlakozásra először három tehervonat, mintegy 10 ezer fogoly érkezett. A vagonokban a magyarországi deportálás újabb áldozatai vártak sorukra. Kassáról két teherszerelvény, Beregszászról, Máramaroszigetről és Munkácsról egy-egy érkezett. A legtöbb áldozatot – 3818 főt – a beregszászi szállította.

A bevált „munkarend” következett. Az elgyötört zsidókat kiszállították, sokukat a vagonból le kellett emelni. Csomagjaikat a rámpára rakatták le, minden az SS zsákmánya lett. A férfiaknak és a nőknek ötösével kellett felsorakozniuk. Sokuknak eljött élete utolsó napja. A fegyveres SS-ek a krematóriumokhoz, az elgázosításhoz vezényelték őket. Éjszaka az égetőkemencék már üzemeltek. A krematóriumok valamennyi kéménye füstöt okádott.

A „rakodóról” a foglyok csomagjait az addigra már bevett szokás szerint elszállították. Ezeket a továbbiakban az SS tulajdonaként a Kanada-kommandó fogolyosztaga kezelte, az SS utasításai szerint hasznosításra szortírozta. Az ide beosztott női foglyok a csíkos fogolyruha mellett piros fejkendőt viseltek.

Megkezdődött a fogolyrendelő „feltöltése.” Az addigi készletet krepp-papír kötszer, némi papírvatta, hordónyi ichtiolkenőcs és kréta, és néhány tableta aszpirin képezte. A deportált magyar orvosok táskáiból ultraseptil, fájdalomcsillapítók, szulfanomid-készítmény, káliumpermanganát került „bevételzésre.” A tábori „gyógyszerellátást” (mármint meghatározóan az SS-ét) külön kommandó munkája szolgálta. Tagjai a ruhák, cipők elszállítása előtt kinyitották a gázkamrába hajtott csoportok kézicsomagjait; a talált gyógyszereket kiszedték, csomókba gyűjtötték.

Az évek óta fenyegetett, halálra hajszolt emberek nagy többségénél valamilyen idegcsillapító szer volt. Az egyik „birkenai terápia” dr. Otto Wolken bécsi orvos adott számot: „Cérnászálra függesztettem a kórházbarakk rendelőjében egy aszpirin-

tablettát. Aztán azt mondtam: 38 fokon aluli láz esetében egyszer megnyalni, 38 fokon felül kétszer megnyalni.”⁴⁷⁹

Május 17-én ismét Kassáról, 3352 deportálttal érkezett egy vonat. Majd Ungvárról, Ökörmezőről és Munkácsról. A magyar embertömegből 19 egyedülálló ikret és ikerpárt különítettek el (A-1 419–A-1 437). Külön helyre, Mengele doktor álorvosi kísérleteihez küldték őket.⁴⁸⁰ Már a transzportok érkezésénél SS-katona járja végig a vagonok előtt felsorakozó embereket, és közöttük található ikrek, törpék után kutat. Az anyák jót remélnek, gondolkodás nélkül kiadják ikergyermeküket. A felnőtt ikertestvérek pedig tudják, hogy ők tudományosan érdekesek; ebből csak jó dolog származhat, készséggel jelentkeznek. Ugyanúgy vélik a törpék is. (...) Az F táborrész 14-es barakkjában helyezik el őket, és innen járnak át felügyelőjük kíséretében a cigánytábor kísérleti blokkjába.”⁴⁸¹

A tömeges emberellenes kísérletezés célja egyes európai népek, népcsoportok háború utáni stelizálásának előkészítése volt. A nők mesterséges úton történő meddővé tételét célzó birkenai kísérletek 1942 őszén a női táborban (Block 30) kezdődtek.⁴⁸² Bizonyos, hogy 1943. december 18-án mintegy 350, túlnyomórészt holland és görög – 20 és 30 életév közötti – fiatal zsidó nőt gyűjtöttek egybe e célból.

1944 júniusában a magyar csoportokból (a B vagy C lágerből) kiválasztott lányokat, asszonyokat általában húszas csoportokban az ún. Revierbe⁴⁸³ vezényelték. Itt méhükbe jodipint (akkoriban újfajta röntgen-kontrasztanyag)⁴⁸⁴ fecskendezték, majd közvetlenül a beavatkozás után röntgenfelvételt készítettek. (Először alig érezték meg, majd személytől függően több óras, égető fájdalmat, lázat okozott. A jodipin feltehetően többféle méreganyag felhasználásával készült.) Az eljárást háromhetente megismételték,⁴⁸⁵ a szervezetből kiváltott reakciókat – magas láz, petefészek-gyulladás, ájulás, fájdalmas görcsök – alkalman-

ként és személyenként kórlapra jegyezték fel. Volt, aki belehalt a „kúrába.” Az eljárás végeztével a nőket az eredeti blokkba küldték vissza, akinek addig nem volt, ilyenkor fogolyszámot kapott. Végül – testi-lelki állapotukat alig mérlegelve – munkára, munkaosztagokba osztották be őket.⁴⁸⁶

Ugyancsak 17-én fiatalokat és egészséges felnőttek egy csoportját ismeretlen számban „depófogolynak” választottak ki. Őket egyelőre nem regisztrálták, a barakkokba vezényelték. A többieket gázba fojtották. A szelektálásban alkalmanként részt vett többek között Dr. Heinz Thilo SS-Obersturmführer (főhadnagy) is, aki októberig Birkenauban szolgált. A boncolásokhoz a D táborból Mengele „kiemelte” dr. Görög Dénes egyetemi magántanárt, a szombathelyi állami kórház volt kórböncnokát.

18-án ismét négy szerelvény érkezett: Máramarosszigetről, Beregszászról, Sátoraljaújhelyről és Munkácsról. A csendőrség a legtöbb áldozatot – 3569 embert – Beregszászról küldte. 19-én Mátészalka, Szatmárnémeti és Munkács városokból érkezett tehervonat, a legtöbbben – 3299 fő – Mátészalkáról érkeztek. 20-án ismét három vonatot fogadott Birkenau, melyeket Máramarosszigetről, Nagyszőlősről és Munkácsról indítottak. Ezek közül Nagyszőlősről érkezett a legtöbb deportált, 3458 fő.

Május 16-án haladt át Kassán a Máramarosszigetről indított négy teherszerelvényből az első. Az Ovics családot feltehetőleg ezzel hurcolták el. Emlékezésük szerint a birkenaui rámpára érkezésük éjszaka, fényszórók világánál történt. A sokat tapasztalt SS-t is meglepte, mikor az Európa-szerte ismert Liliputi Társulat vagonból kiemelt hét – öt nő és két férfi – tagja a rakodónál dedikált képeslapokat osztogatott. Érkezésük hírére felébresztették dr. Mengelét.

A „kísérletező”, máskor „kutató” orvos a hírt elégedetten fogadta. A liliputiakat nyერeménynek tekintette, a főbejárat

mellett, „családi táborba” helyeztette őket. A kötelező fertőtlenítés után parancsára visszakapták ruhájukat, kivételesen együtt maradhattak. Saját gyapjútakarójuk volt, lepedőjük, sőt még párnájuk is.

Május 19-én a kis csoport hét férfi tagját, a törpenövésűeket és a többieket tetoválták, az Ovicsokat és a Slomovicsokat. (Fogolyszámuk: A-1 438–A-1 444. A tizennégy hónapos Ovics Sámson A-1 444-es fogolyszámot kapott.) Lengyel Olga magyar zsidó orvosnő visszaemlékezése szerint dr. Mengele „magánkívül volt az örömtől”.⁴⁸⁷ (A törpék jelzése a fogolyvilágban vörös háromszög volt, sárga csíkkal áthúzva.) Június 28-ától napi vérvételeket, gerincvelő-minta vételt, sokféle vizsgálatot, megaláztatásokat (meztelenül mutogatták őket) kellett elviselniük.⁴⁸⁸ Mégis, tisztálkodni tudtak, rendes ruhában járhattak, életüket közvetlen veszély nem fenyegette. Ruházatuk, megjelenésük okán az SS-ek már messziről látták, hogy nem nyúlhatnak hozzájuk. A halál angyalának hét törpéje – normál növésű rokonaikkal együtt – életben maradt.⁴⁸⁹

Ezen a napon is – ismeretlen számban – fiatal és egészséges depófoglyok csoportját különítették el. A többieket megölték.

A magyar zsidók tömeges beérkezésének kezdetétől magas számokkal szembesülünk. Ezek az adatok a táborrendszer történetében is egyedülállók voltak: 400 ezernél több zsidó megölését jelentették. Az Endlösung felgyorsult, a deportáló szerelvények májusban 228 674 (köztük 215 436 magyar), júniusban 169 345 (164 425 magyar) zsidót szállítottak be.

Júliusban a beérkezettek száma jelentős csökkenést mutatott, a 72 419 zsidóból a magyarok 55 741-et, augusztusban a 17 218-ból mindössze 131-et, majd októberben a 18 101-ből 152-t tettek ki. Az utóbbi hónapban a magyar zsidók (és még tíz európai országból elhurcoltak) számához viszonyítva a beszállított lengyel zsidóké kiugróan magas: júniusban 761, júliusban 9811, augusztusban 4509, szeptemberben 65 000 volt.⁴⁹⁰

A május 18-i birkenauai szelekció során húsz magyar zsidó ikret – lányokat és asszonyokat – választottak ki. (A-3 622–A-3 641.) A csoport közel felének neve, fogolybesorolása fennmaradt: Mihobovics Lenta (A-3 622), Mihobovics Irén (A-3 623); Schlesinger Klára (A-2 624), Schlesinger Lia (A-3 625), Píterfreund E (A-3 631; neki csak a családnéve biztos), Lichtenstein Malvin (A-3 633), valamint a tizenegy éves Mermelstein ikerpár, Valéria (A-3 637) és Márta (A-3 638), valamint a negyvenöt éstendős Weiss Regina (A-3 639).⁴⁹¹ Ezenfelül egyelőre életésélyt kaptak a munkára kiszelektált foglyok. A többieket gázba küldték.

20-án harmincnégy férfi iker és ikerpár – (A-2 507–A-2 540) – maradt egyelőre életben, valamint ötvennyolc nő ikerpár (A-5 079–A-5 136). Ismeretlen számban fiatalokat és egészséges felnőtteket a depóba irányítottak. A többiek gázban végezték. Veesenmayer budapesti német követ Berlinbe küldött május 18-i jelentése állította, hogy a 300 000 összegyűjtött magyar zsidóból 18-áig 23 360-at „szállítottak ki”.⁴⁹² Ez az embermennyiség feltehetően hat vonatot jelentett. 191. számú, 19-én keltezett távirata 51 000 zsidó kiszállításáról adott hírt. Az összesítés megközelítőleg 13-14 tehervonat indítását és továbbítását tartalmazta.⁴⁹³

Május 21-én négy magyar emberszállítmányról – Felsővisó, Nyíregyháza,⁴⁹⁴ Sátoraljaújhely, Munkács – maradt adat. A legtöbb, 3290-en Sátoraljaújhelyről érkeztek. Az egyik magyar csoportból öt férfi ikret (A-2 521–A-2 525), valamint hat nőt (A-5 137–A-5 142) választottak ki, további fiatalokat és egészséges felnőtteket. A többieket a halálba küldték. Egy másiktól négyet választottak (A-3 096–A-3 099) – a depóba ismeretlen számú fiatal és munkára alkalmas felnőttet küldtek. A harmadik szállítmányból a halál elől egyelőre három magyar férfi iker (A-3 100–A-3 102) – menekült meg, és valamennyi depófogoly. A többiek gázban végezték.

Veesenmayer Budapestről május 20-án Berlinbe továbbított 193. számú jelentése a Kelet-Magyarországon folytatott „evakuáló akció” tervszerű menetéről adott ismét hírt. Arról is, hogy eddig 62 644 zsidót szállítottak el.⁴⁹⁵

22-én ismét négy transzport érkezett. A beérkezési sorrend ugyan bizonytalan, annyi azonban biztos, hogy a Máramaros-szigetről (ez volt a legnagyobb, 3490 deportálttal), Ungvárról, Mátészalkáról, este pedig a Szatmárnémetiből indult szerelvény érkezett be. Utóbbi esetében a 3300 „jövevényből” 2 ezer magyar zsidót (A-3 103–A-5 102) regisztráltak.⁴⁹⁶ A többieket gázkamrában megölték.⁴⁹⁷

Hét magyar férfi foglyot (A-5 103–A-5 109), valamint három nőt (A-5 342–A-5 344) külön számoztak: Valószínűleg az ikrekkel kapcsolatos álorvosi kísérletekhez emelték ki őket.⁴⁹⁸ Regisztráltak fiatal és munkaképes idősebb magyar foglyokat,⁴⁹⁹ a többiek gázban végezték.

23-án a Felsővisóról, Nyíregyházáról, Munkácsról, Nagyváradról⁵⁰⁰ érkező szerelvényekből csupán öt magyar nőt (A-5 415–A-5 419) sorsámoztak ikerként. (A legnagyobb transzportot a 3272 fős nyíregyházi tette ki.) Ismeretlen számban fiatalokat és munkaképes felnőtteket munkára (egyelőre depóba) küldtek. A tizenhat éves Roth Piroskát A-5 415-ös, Roth Herminát A-5 416-os fogolyszámmal vették létszámba.⁵⁰¹ A többieket gázban ölték meg. A fennmaradt adatok bizonyítják, hogy ezen a napon a táborból 1000, addig regisztrálás nélküli depófogolynak számító magyart KL Buchenwaldba szállítottak át.⁵⁰²

Magyarok mellett olaszokat és franciákat is szelektáltak ekkor. A fáradtságos nap után a meghívott SS-ek a tábori Kameradsheim der Waffen SS-ben „bécsi estét” élvezhettek. A színpadon bécsi, drezdai és breslaui operaénekesek szerepeltek.

24-én ismét nagy forgalom volt. Több csoportos beszállítás történt. A nyilvántartó irodában 188 zsidó foglyot regisztráltak,

őket Ottmuchi kényszermunkatáborból szállították át KL Auschwitz Blechhammer altáborába. Foglyok érkeztek Baranowicze (ma Baranavicsi, Fehéroroszország) börtönből, a Sipo és az SD küldeményeként 288 férfi és 202 nő Minszkből. Mellettük 34-en érkeztek Kattowitzből, 82 cigány férfi KL Flossenbürgből, 144 cigány nő KL Ravensbrückből. (A cigányok 17 és 25 év közöttiek voltak.)

Magyarországról Beregszász, Kassa, Huszt, Munkács „berakodóállomásokról” egy-egy tehervonat érkezett. A legtöbben Husztról, 3328-an. A 12 182 főnyi tömegből két magyar csoportot regisztráltak: az első tagjait (A-5 729–A-7 728) életben hagyták. Köztük volt a húszéves Molnár Zsuzsa (A-5 750) és Molnár Mária (A-5 751). „A munkabevetés erősítésére” a másik, ugyancsak kétezer fős magyar heftlingcsoportot Auschwitz III.-nak adták át:

Fontos fejlemény, hogy ugyanezen a napon a magyar női foglyok ügyében Oswald Pohl SS-Obergruppenführer táviratban Himmlerhez, az SS birodalmi vezetőjéhez fordult. Megállapította, hogy a Magyarországról beszállított transzportokban a zsidó nők között a munkaképesek aránya még az 50%-ot sem érte el. Emiatt a táborban szükséges munkákra nem alkalmasak.

Himmler hozzájárulását kérte, hogy ezek a nők a következőkben a Todt szervezet (Organisation Todt, O. T.) céljaira építési munkákon dolgozzanak.⁵⁰³ (Feltéhető, hogy a hadiiparba éppen speciális gyári munkákra alkalmas nőket igényeltek, a vidékről érkezettek között azonban kevés ilyen lehetett.)

Ugyancsak 24-én történt, hogy Veessenmayer 207. számú jelentésében Budapestről a zsidók „evakuálásáról” összesítő adatot küldött. A vasúton „áttelepítettek” számát immár 100 ezer felett, összesen 110 556-ban adta meg. Fontos közlése volt, hogy eddig – zsidó vagyon eltitkolt elrejtése, ellopása, üzérkedés miatt – a magyar rendőrség Kassán 54 magyar állampolgárt vett őrizetbe.⁵⁰⁴

25-én az auschwitzi táborközpontban tevékeny illegális ellenállási csoport periodikájában (!) tette közzé megrázó értesülését, hogy Auschwitzban a megölt magyar zsidók száma meghaladta a 100 ezret. Arról is tudtak, hogy az SS-személyzet számára az állandósult 48 órás szolgálat miatt nyolcórás szünet, pihenés következett.

Az eseményekben gazdag 25-i napon először a 21-i magyarországi transzportokból 357 magyar női foglyot regisztráltak (A-5 667–A-6 023). KL Groß-Rosenbe (ma Rogoźnica, Lengyelország) továbbítottak ismeretlen számú, az auschwitzi nyilvántartásban nem szereplő magyar foglyot.

Ungvárról, Nagyváradról, Kolozsvárról, Aknaszlatináról és Felsővisóról érkeztek ekkor transzportok. A legtöbben – 3334 deportált – Ungvárról érkeztek. Történelmi távlatból fájdalmas tény, hogy a (közel 75 éve nem magyar) városokban a zsidó népesség kiűzése óriási károkat okozott. Visszavonhatatlanul, jóvátehetetlen mértékben meggyengítette a magyar népesség befolyását, a magyar nyelv gyakorlását, a magyar kultúra hatását.

A KL Auschwitz területén működő titkos ellenállási csoport a május 5-e és 25-e közötti időszakról különleges összefoglalást tett közzé: „Auschwitz-Höss-akció. Május közepe óta magyar zsidók nagy csoportjai érkeznek. Minden éjszaka nyolc vonat fut be, naponta pedig öt. A szerelvények 48-50 vagon hoznak, mindegyikben száz személy van. A transzportok „áttelepülőket” szállítanak. A vonatokhoz két vagon is csatolnak, ezeket a „halálrampán” ürítik ki. Onnan egy másik helyre viszik és a fahasábokat (...) előírás szerint halmokba rakják. A munka leegyszerűsítése érdekében az embereket itt már különválasztják, a gyerekek elkülönített vagonokban vannak. A lezárt vonatok a kirakodáshoz egy külön sínen, több órát várakoznak, (...) ők a közelben található erdőskében várnak.”

Este az egyik szerelvénynél néhány tucat, a vonatról leszállított – a rettenetes szagtól és a nyomasztó, ismeretlen környezettől megriadt – magyar kitörést kísérelt meg. Úgy vélték, a krematóriumot övező erdőcskében és a sírok mögött elbújva megmenekülhetnek. A bolydult helyzet rendezését a női láger (Frauenlager) vezetője, Franz Hössler SS-Obersturmführer vette kézbe. Fényszórókat hozatott, ezeket a menekülőkre irányította. Fényüknél minden, a csoportból kivált magyart golyóval lekaszáltak.

Veesenmayer – Winkelmann, egy budapesti magasabb SS- és rendőrségi vezető május 24-i és 25-i jelentésére építve – 25-én értesítette Berlint, hogy a magyarországi zsidók kiszállításában újabb eredményeket értek el. Május 24-én a deportáltak száma 117 082 volt, másnap már 138 870. (Vagyis nem négy, hanem öt szerelvényt sikerrel útnak indítottak.) Veesenmayer büszkén tudatta, hogy Munkács vármegyét és várost „maradéktalanul” kiűritették.⁵⁰⁵

26-án Husztról 3249, Szatmárnémetiből 3336 deportált érkezett. A szelekció után mindössze két magyar ikerpárt (!) regisztráltak: Silberger Juditot (A-6 024) és Andreát (A-6 025), valamint Weiss Évát (A-6 026) és Verát (A-6 027).⁵⁰⁶ Másnap ismét nagy magyar tömeg (15 619 fogoly, akiknek az indulási állomása Sátoraljaújhely, Nagyszőlős, Nyíregyháza, Ungvár és Marosvásárhely volt) azonnali válogatása került napirendre. Legnagyobb számban – 3415-en – Nagyszőlősről érkeztek.⁵⁰⁷ Egy férfi ikerpárt (A-5 331–A-5 332) heftlingként soroltak be, ahogy hat zsidó nőt is (A-6 028–A-6 033), továbbá valamennyi fiatal és egészséges felnőttet. A többiek gázban végezték.

27-én üvöltöttek a tábori szirénák, riadóztatott az őrség. Ismét bátor fogolyszökésekre került sor. Bár a legtöbb szökevényt az SS-őrség elfogta, a korábban már említett szlovák Arnošt Rosin⁵⁰⁸ és a lengyel Czesław Mordowicz szökése sikerrel járt.

28-án Técsőről, Désről és Nagyváradról érkeztek teherszerelvények. Ezek 2208, 3150, valamint 3227 főt, összesen tehát 8585 deportáltat szállítottak.⁵⁰⁹ A szelekció írásos nyoma szerint 12 férfit (A-5 717–A-5 728), valamint ikreket regisztráltak: a tizennyolc éves Moskovics testvéreket, Rózsát (A-6 034) és Ilonát (A-6 035).⁵¹⁰ Az A-6036-os fogolyszámot kapta a 49 éves Grünhut Janka, és az A-6 037-est a vele egyidős Schwarz Eliz. Ismeretlen számban depóba küldtek magyar zsidó fiatalokat és egészséges felnőtteket. A többieket a gázkamrába parancsolták.

A korábban depóban tartálékolt magyar foglyokból 963-at a Linzhez közeli KL Mauthausenba⁵¹¹ telepítettek át. Majd a tömegből ismét ikreket válogattak ki. A hétéves Csengeri Leát (A-7 057) és Juditot (A-7 058), az ugyanennyi esztendő Fekete Izabellát (A-7 060) és ikertestvérét, Vilmost (A 12 089), a tizenkilenc éves Grünbaum Bertát (A-7 200) és Jolánt (A-7 201), a tizenkét éves Friedmann Olgát (A-7 202) és Évát (A-7 203), a tizenöt éves Pacuta (Pakuta?) Évát (A-7 206) és Sárát (A-7 207), valamint a Klein testvérek közül Annát (A-7 213) és Juditot (A-7 124), akik kilencévesek voltak.

Czesław Głowacki lengyel orvostanhallgató, aki a fogolykórházban előjáró (Blockältester) volt, a Mengele-perben felidézte, hogy a megtevesztett gyerekek szerették a Sátánnak bizonyult orvost. Bácsinak, sőt papának szólították. A gyerekek jó közérzete fontos volt Mengele számára. Az ikerblokknak nevezett Block 31-ben óvodát létesített, számukra külön ellátást is szerzett.⁵¹²

A volt cigánytáborban Dr. Stanislaw Czelny fogolyorvosként dolgozott. Megerősítette, hogy dr. Mengele a gyerekeket kísérleti nyúlként kezelte. Mégis, körükben bizalmat ébresztett. A gyilkos orvos elfogadta, hogy apácskának szólítják, máskor bácsiként említik. Két negyvenhárom éves magyar zsidó nő, Freiburger Jolán (A-7 216) és Berger Margit (A-7 217) szintén az ő zsákmánya lett. A-7 218-as szám alatt vették nyilvántartásba

a huszonnyolc éves Eisenberger Erzsébetet, A-7 219-cel a vele egyidős Reich Olgát. Az A-7 220-as fogolyszámot viselte a 28 éves Kasztner Ibolya, az A-7 221-es számot kapta a vele egyidős Sinje Klára. A tizenkét esztendőes Hermann lányikreiből Piroska A-7 222-es, Ibolya A-7 223-es fogolyszámot⁵¹³ kapott. A hosszú listán találjuk két harmincnégy éves magyar zsidó nő nevét, A-7 257-es fogolyszámmal Erenthal Mária és Erenthal Erzsébet szerepelt. (A megegyező szám valószínűleg elírás eredménye lehet.) Ikerfivéreket A-7 729 és A-7 740 közötti fogolyszámmal vettek nyilvántartásba.⁵¹⁴ Köztük hároméves testvérpár is volt: Malek Éliás (A-7 737) és Jakab (A-7 738).⁵¹⁵ Továbbá regisztráltak tizenkét éves gyerek lányokat: Schlesinger Mártát (A-7 254) és Juditot (A-7 255). Az egészséges és munkaképes korosabb „jövendőyeket” depóba helyezték, a többiekkel gázkamrában végeztek. Május 28. csoportos és nyílt, szabadtéri gyilkossággal zárult. A krematóriumhoz vezényelt magyar csoport egy része a veszélyt megérezve kitört, a közeli kis erdőben remélt menekvést. Az SS-ek azonnal tudták, mi a teendő. Fölényben voltak, hajtóvadászatot rendeztek. A fényszórók vakító világában minden menekültöt agyonlőttek. 29-én, 30-án és 31-én ismét nagy magyar tömeg érkezett. 29-én 9882 személy (Mátészalkáról, Kolozsvárról és Nagyváradról), a legnagyobb csoport a 3417 fős kolozsvári volt. Róluk annyi isméretes, hogy A-7 741-től A-9 740-ig terjedő fogolyszámok között kétezer magyart vettek nyilvántartásba. Mellettük depóba sorolt magyarokat is nyomorúságos szállásukra küldtek.⁵¹⁶ A fogolytömegben volt dr. Nyiszli Miklós anatómus és patológus orvos is (A-8 450). Először Auschwitz III.-ba, azaz Monowitz melléktáborba, innen június végén a KL Auschwitz II. Birkenau BIIf lágerrészbe sorolták be. A továbbiakban Mengele SS-lágerorvos irányításával a laboratóriumban és a III. krematóriumban dolgozott. Túlélte a megpróbáltatásokat, tapasztalatait megíró,

részletes könyvben örökítette meg.⁵¹⁷ 29-én a magyar nőket, lányokat és asszonyokat a BIIf lágerrészbe helyezték. Köztük volt dr. Nyiszli felesége és leánya is.

Dr. Neumann Dezső magyar orvos (B-10 489) Birkenauban szerencsével, kispesti kollégája, dr. Faludi Tamás „ajánlásával” Leichenträger (hullahordó), majd Pfleger (ápoló)⁵¹⁸ lett. Emlékezésében „a halál angyalának” egyik „vizitjét” örökítette meg. Rosenberg órás, a törpe kapus⁵¹⁹ már reggel 8 órától leste, mikor érkezik. „Lagerarzt! - kiált a törpe, és a bejáratnál megjelenik Mengele doktor a kísérő katonájával. Mindenki vigyázzba mered. Dr. Wiesen jelenti a létszámot. A magas, jóképű férfin jól mutat a tisztí egyenruha. Pálcajával játékosan hadonászik; nincs meghatódva a kórház légkörétől. Kedélyesen füttyörészik, most éppen a Donauwalzer van soron. Végigmegy az ágy sorok mellett, a kezelőorvos jelenti az esetet. Érdeklődik részletek iránt, de a pácienshez nem nyúl. Az átlagbetegek nem érdeklik őt, csak az érdekességek. Egy lengyel zsidó egyik kezén hat ujjat talált, beutalta a kórházba, ahol sokkal könnyebb az élet. A hosszabb-rövidebb vizit végén elhagyta a kórházat, és mindenki fellélegzett.”⁵²⁰

A szakma egyik kiválósága, prof. dr. Berthold Epstein gyermekorvos, cseh fogoly kezdetben betegápoló volt. Tudását dr. Mengele felhasználta a noma rák kezelésének vizsgálatakor, melybe addig egészséges fiatal cigányok fertőzése is beletartozott. Kapcsolatukról fennmaradt, hogy egy alkalommal közölte Epsteinnek: „Ellenségek vagyunk, és maga sosem kerül ki élve innen. De ha hajlandó tudományos munkát végezni, melyet a saját neved alatt publikálhatok, meghosszabbíthatja az életét.”⁵²¹

A táborélet szinte leírhatatlan viszontagságai között tagadásul, Mengele rémségei ellenpéldájaként fennmaradt a Berlin-Charlottenburgból származott német zsidó, dr. Heller fogolyorvos

titkos helytállása. Saját biztonságával mit sem törődve, mintegy futószalagon mentette mások életét. „Válogatás nélkül mentett gyermekeket és felnőttet, keresztényt és zsidót, beteget és egészségest, németet és oroszot.” A halál közvetlen közelségében is tartást, példát mutatott, jókedvű maradt. „Sohasem beszélt morálról, nem hivatkozott ő sem Istenre, sem igazságra, hanem küzdött a gyilkos ellen, ahogyan csak tudott.”⁵²²

Május 30-án a magyar tömeg 13 925 személyt tett ki. A csendőrség szóhasználatára szerinti „berakás” Beregszász, Kisvárd, Marosvásárhely, Nagyvárada és Szatmárnémeti pályaudvarokon történt. A legtöbben, 3475-en – vagononként átlag 80 „zsidó és nemkívánatos személy” – Kisvárdáról érkeztek.

Gyors szelekcióval ezer foglyot választottak ki (A-9 741–A-10 740), valamint három iker zsidó nőt (A-6 036–A-6 038) regisztráltak. Bizonyos, hogy munkára kiemelték is voltak a tömegben. A depóba szántak száma ismeretlen, ahogy a gázkamrában megöltéké sem maradt fenn.

Mivel a fennmaradt listák május 31-re vonatkozó adatai elmentmondanak egymásnak, további kutatást igényel, hogy ezen a napon hány fő érkezett a deportáló szerelvényeken. Két szelekcióról maradt biztos adat: az egyik szelekciónál száz magyart (A-10 741–A-10 840) hagytak életben, mellettük ismeretlen számban depófoglyokat. A többiek gázban végezték. A másik szelekciónál 1000 magyar zsidó férfi egyelőre életben maradt (A-10 841–A-11 840), valamint ezer nő is (A-6 039–A-7 038). Őket barakkszállásokra vezényelték. Feltehetőleg fiatalokat és egészséges, munkaképes felnőtteket irányítottak a depóba. A többiek sorsa ismét a gázkamrában zárult.

Az SS-táborrendszer adminisztrációja – az irodákban az SS felügyeletével a foglyok dolgoztak – a hitleri birodalom összeomlásáig működött.⁵²³ A kimutatásokban a magyar foglyok beszállítása 1944 áprilisától szerepelt, ekkor 1800 főt tüntettek

fel. Ez a szám a következő hónapban, májusban nagyot emelkedett. A 228 674 fős fogolylétszámból a beérkezett magyarok 215 436-ot tettek ki.⁵²⁴

A tábori adminisztráció a kiadásokat és a bevételeket is nyomon követte, könyvelte. A birodalmi költségvetés folytonosan gyarapodott a halálgyár hozamából. A bestiálisan megölt zsidók hulláinak kitördelt műfogaiból május 16. és 31. között 40 kg aranyat és fehérfémet nyertek.

Szelekció, terror, túlélés

A „belső munkák”, vagyis a halálgyártás gyorsításakor Rudolf Höss SS-Obersturmbannführer és gárdája minden összefüggésre figyelt, a szervezési módosításokra nagy figyelmet fordított. A feszített parancsnoki tevékenységet indokolta, hogy a tömeges „rakodóra” érkezés, a szelektálás, a megsemmisítés folyamatos volt.

A tetoválást az Auschwitzban 1942. április végétől raboskodó, 26 éves Lale Szokolov (eredeti nevén: Ludwig Eisenberg) végezte (A-32 407). A szlovák férfi kezdetben blokképítésen dolgozott, majd Papen francia egyetemi tanár segítette a túlélésben. Több nyelven beszélt, emiatt a francia gondjaiba vette, asszisztens lett. Az SS regisztrációs részlegébe sorolták. Böröndnyi tetoválóeszközt (gépet, fém bélyegzőlemezeket, tűket) kapott, és papíron a tábori beosztást: Politische Abteilung. Munkája fogolyszámok festéssel bőrbe írása, rögzítése lett. Idővel „fötetoválóként” fogoly beosztottak, fogolytetováló csoport felett rendelkezett. Kéttűs tetoválógéppel vitték fel a számot a bal alkarra, ez a bőrön örökre megmaradt.

Alig ismert, hogy a táborrészek foglyainak számozása eltért. Auschwitzban külön sorszámozást használtak, olykor betűkkel kombinálva. A növekvő fogolymennyiség új nyilvántartási rendszert követelt meg.⁵²⁵ A zsidó foglyok új számszériáját A-1-gyel indították. (A nőket és a férfiakat ugyan kezdettől megkülönböztették, ám a férfiak később kizárólag B betűs sorszámot viseltek.)

Erkeztek Triesztből, Drancy táborból,⁵²⁶ Párizsból, Malinesből, Westerborkból, Theresienstadtból, Minszkből, Bližynből, Pustkówból, Radomból, Łódźből, Plaszóvból, Kownóból. Délről Fossoli di Capriból, Athénből, Korfuról, Rodoszról, miként Magyarországról és Szlovákiából. Alkalmilag gyerekszállítmányok is, ilyenkor a kísérőjegyzéken a B II. F kódot tüntették fel, amely Birkenau II. Feurstelle, vagyis II. tűzhely jelentéssel bírt.

Júliusra a „nagy akció” rendje kialakult, az új transzportokat gyakorlottan kezelték. Mint említettük, ahogy a deportáltak elhagyták a vagonokat, azonnal sorakozó következett – csomagok, személyes holmi nélkül. Az első szelekció gyors ütemben, már a „rakodón” lezajlott. A pusztán ránézés alapján történő válogatást – megbízott, betanult (magyarul valamennyire beszélő!) foglyok bevonásával – néhány kirendelt SS végezte. Utóbbiaknak különmunkájukért, ezért a szolgálatért extra élelmiszer-csomag: kenyér, kolbász és két deci alkohol járt.

A még fel sem fogott fogolytét első napjaiban minden érkezőt sokkhatás ért. A tehervagonban, a rámpán még látott kedves arcok, a szülők, korosabb hozzátartozók, a gyerekek⁵²⁷ egyszerűen eltűntek. Minden holmit hátra kellett hagyni (majd utánuk szállítják – hangzott a hazug ígért). Ezután ötös sorokban a szögesdrótkerítések között elporoszkáltak a BIIC és a BIId táborrészek között, az ún. szauna⁵²⁸ felé. 125 méteres gyaloglás után az épülethez érve először a nők, utána a férfiak kerültek sorra. A ruhák rendezett lerakása után, immár meztelenül a cipőt, övet, zsebkendőt és szemüveget magukkal vihatték. (Előfordult, hogy a cipőt is elvették tőlük, helyette facipőt kaptak.)

Az ide beosztott, begyakorlott régi foglyok a jövevények haját, minden szőrzetét gyorsan lenyírták. Tusolás, csípős folyadékkal fertőtlenítés, a fogolyruha felöltése következett. Utóbbi általában csíkos, silány anyagból varrt nadrágból, rövid kabátból és sapkából állt, valamint legtöbbször hosszú alsónadrágot, inget,

kapcát kaptak. A megfelelő méret kiválasztásához nem volt idő. Ezt a foglyok maguk között, csereberével oldották meg.

A meztelenül elszenvedett procedura a látszatra munkaképes és a gyors szemrevételkor öregnek, gyengének, testi hibásnak, tehát valamiképp munkaképtelennek ítélt – embernek nem tekintett – foglyok szétválasztását jelentette. A szelekció után a legtöbbször magára maradt, másoktól elvett ruhába, rongyokba öltöztetett, lekopásztított depófogoly⁵²⁹ a lesújtó valósággal került szembe. Újabb kihívás, megrázkódtatás érte, mikor valamiképp felfogta, hol van, és mi vár rá. Sajátos jelenség volt, hogy számos fogoly néhány heti birkenau-i fogság után is az álmokképekbe kapaszkodott. Nem akart hinni a borzalmas valóságnak.

„Mikor megláttam az első szürke ruhás, kopaszra nyírt nőt, az volt a benyomásom, hogy elmebeteg-intézetbe kerültünk. Hamarosan rájöttem a valóságra, mert rövid időn belül mi is így néztünk ki, és alig ismertük meg egymást. A cigánylágerben szállásoltak el. Ott Lili unokanővérem megszervezett egy ipolysági csoportot, tagjai minden sorakozónál együtt álltak ötös sorokban. Részen ennek köszönhetjük, hogy megmenekültünk, mert összetartottunk és mindég együtt voltunk.”⁵³⁰

A valóság gyakran rosszabbul, a náci szándékoknak megfelelően alakult. Legtöbbször az „ember az embernek farkasa” elvérvényesült, mert a túlélés esélyét a mindennapi harccal lehetett csupán megtartani. Az Ipolyságból deportált ügyvéd, dr. Josua Lusztig a rámpán, tehetetlenül döbbsent rá, hogy „egy pillanat, egy kézlegyintés jelentette az életet.” Gyötrő emlékeiben évtizedeken át megőrizte sorstársai gázkamrához vonulásának képét. „Nem hittem és nem tudtam elképzelni, ennyire sülljedhet az ember, a bestialitásnak ilyen foka is létezik. Tudományos alapossággal és előre megfontolt szándékkal ilyen tömeggyilkosságot lehetesen elvégezni. Tehetetlenül állottam, szeretetteimre gondoltam. Forgott velem a világ. Az égre tekintettem, kerestem az Istent.

Gyorsan suhantak a felhők, mintha nem akarnának tanúi lenni eme szörnyűségeknek. Gyávának éreztem magam, hogy minden ellenállás nélkül, tízezrével megyünk a vágóhídra, hogy nem harcolunk és nem küzdünk a szabadságért.”⁵³¹

Egy másik ipolysági csoportot érkezés után néhány nappal – június 25. táján, a zsúfoltság miatt – Płaszówba szállítottak. A helyi kőbányában hat hétig munkaosztágban robotoltak. A front közeledtével minimális ellátással, négy napi vonatozással Birkenaubra vonták vissza őket, ahol ismét szelektálást éltek át. „A krematórium körül volt kerítve pokróccal a vaskerítésre kitergetve, állandóan lehetett füstöt látni, és mindig égett csont szaga volt a levegőben.”⁵³²

Ilyen volt a magyarok tömeges érkezése a birkenaui „öreg” foglyok, a beépült és tapasztalt személyzet, a valamennyire „kiváltságosok” szemszögéből: „Óriási magyar csoportok érkeztek. Ekkora forgalom még sohasem volt. Egymás után gördültek a vonatok a rámpa mellé. A vagonokból embertömegek áradtak ki. Férfiak, nők, öregek és fiatalok, gyerekek. Mindenüket magukkal hozták. A rengeteg holmit kirakták a vagonokból, és nagy halmokba hordták, nem is látszottak mögöttük a sorba állított emberek, akik lassan elvonultak az SS-csoport előtt. Itt, a szelekciónál attól függött az emberi élet, hogy az SS-tiszt jobbra int vagy balra.”

A transzportok elenyésző kisebbségét vezették be a táborba. (Kielár leírta a krematóriumokhoz vezető utat, a hajsolt tempót; s hogy az elégett testek édeskés füstje az egész környéket ködbe borította. A rámpán közben az elvett holmikat szortírozó, beraktározó Kanada-kommandó verejtékezve dolgozott.) „A bőröndökkel, ládákkal, batyukkal megrakott teherautók egymás után gördültek az Effektenlager⁵³³ raktáraiba, ahol a holmi további, most már alaposabb szétválogatása következett. A holmi jó része, főként az ennivaló és az ékszer, különböző utakon a táborba

került. Megint a bőség időszaka köszöntött a lágerrre. A konyhán libazsíros kenyérlevest főztek. Volt konzerv, gyümölcs, cipő, ruha, fehérnemű, pehelypaplan, szilvapálinka – no meg ékszer.

»Kanada!« Mit számított, hogy füstöltek a krematóriumok, hogy a holttestekkel teli gödrök emberzsírtól sísteregtek a tűzben.

A tábornak volt mit ennie! A tábor fellélegzett, mert a transzportokkal elfoglalt, részeg SS-ek most nem sokat törődtek a láger lakóival. Az aranyat lesték, és megtömték vele a zsebüket. Biztosították magukat a jövőre.⁵³⁴

A magyarok érkezésekor a fogolyvilágban a formális, vele együtt az informális rangsor (az alvilág is kialakult) régen kialakult. A hierarchiában a régi foglyokból az SS-szel együttműködők, a hivatásos bűnözők hamar pozícióhoz, kisebb-nagyobb kedvezményekhez jutottak. Kezükbé ragadták a tábori „önkormányzatot”, így az adott érdekkör újabb előnyöket, mások számára elérhetetlen javakat mondhatott magáénak.

A visszaemlékezések, tanúvallomások sorából kitűnik, hogy Birkenau életében (ahogy más táborokban is) ritka kivétellel a kíméletlenül törtető, gátlástalan elemek jutottak előnyökhöz. A többi fogoly rovására, többnyire a tömegtől valamiképp elkülönülve, nagy lábon éltek.⁵³⁵

A debreceni Róth Miklóst 16 évesen sülyesztették a tábor poklába. Valóság-hű emlékezésében plasztikusan rajzolta fel első kápójuk figuráját. „Willy mint Reichdeutsch láthatóan jól volt táplálva, és kiváltságokat élvezett. Gyűlölte a zsidókat, és ezt nem is titkolta. A rövid idő alatt, amíg vele voltunk, sok sértést megtanultunk: Verfluchte Jude (átkozott zsidó), Jude Hund (zsidó kutya), Verfluchte Hund (átkozott kutya), Scheisskübel (szaroskübli), Drecksack (szarzsák). A többit bizonyára elfelejtettem. Willynak igazán gonosz képe volt; nem magas, de zömök, világos volt a haja, kefe-frizurát viselt.” (A németek joga volt, hogy meghagyják a hajukat.)⁵³⁶

Két sokat tapasztalt, „öreg” birkenau-i cseh fogoly, Ota Kraus és Erich Kulka visszaemlékezése ugyanígy hiteles képet közvetít. „A régebbi foglyok gyakran nem jó tapasztalatokat szereztek az újonnan érkezettekkel kapcsolatban. Sokszor csalódást okoztak, nem volt elég erejük a mindennapi, hallatlanul nehéz és sokoldalú harchoz, amely a pusztá létért folyt. Az alacsony számú, vagyis már hosszú évek óta raboskodó foglyok egyik fő ismertetőjele a legmesszebbmenő óvatosság és az újonnan érkezettekkel szembeni rendkívüli bizalmatlanság volt. Ez azzal magyarázható, hogy abban a környezetben a teljes jellembeli összeomlás és az árulás sem tartozott a kivételek közé.”⁵³⁷

A „pokol szívében” az emberségnek alig vagy ritkán jutott hely. A fogolyseregben sokszor előfordult, hogy a nem zsidó, vagy a különböző csoportokra szakadt zsidó csoportokból, egyénenként a fogolylét a lehető legrosszabbat hozta ki. A jellem a túlélési küzdelemben gyakran eltorzult. Az „oszd meg és uralkodj” elvet az SS szívesen érvényesítette a gyakorlatban. Mindent elkövetett, hogy a foglyok körében ne alakulhasson ki összetartás, szolidaritás. Idetartozik, hogy a német felügyelők, örök a foglyok beosztására, várható munkájára, sorsára vonatkozó információkat gyakran manipulálták, a foglyok elől visszatartották. Az alkalmi „kiemelés”, a túlélés reményének esetenkénti táplálása is taktikai fogás volt, miként a büntudat keltése, fenntartása a deportált személyben családjának pusztulása miatt.

A túlélő magyar foglyok beszámolóiban (nőknél és férfiaknál egyaránt) visszatérő elem, hogy a táborvilágban a régebbi foglyok elaljasulását sokszor megszenvedték. Gyötrelmesen tapasztalták meg a lengyel, cseh, szlovák, máskor a német „pozicionált” foglyok értelmetlen, perverz bosszúvágyát is.

Utóbbiak az újonnan érkezett, gyakran naiv magyarokat mindenféle ok nélkül megalázták, kihasználták. Cipőjüket, élelmüket

ellopták, nemegyszer ütötték, verték őket. A magyar lányok, asszonyok különösen a hosszabb fogolylétben elvadult lengyel és szlovák „blokkovák” dühét szenvedték el.

A „régilakók” értelmetlen dühét Elie Wiesel is megtapasztalta: »Miért jöttetek ide, kutya fajzatok? Na, miért?« – káromkodnak. Nem értem – azt gondolnák, hogy szabad akarátunkból, merő kíváncsiságból jöttünk ebbe a pokolba? Csak évek múlva kapok rá választ. A »régiek« felindulása azon alapult, hogy a magyaroknak tudniuk kellett volna, »milyen kezelés«, mi vár rájuk. Mégsem tettek semmit. Olyan is akadt, aki ütni kezdett minket.⁵³⁸

Felidéztük, hogy a »jövevényektől» minden élelmiszert elvettek. A magyarok százezrei esetében szinte felbecsülhetetlen, óriási mennyiségről lehetett szó! A május 29-i magyar csendőrségi jelentésben olvasható, hogy a német fél »kifejezett óhaja» volt: minden magyar »áttelepülő» legalább ötnapi ételmet hozzon magával. A hazug indoklás szerint az auschwitzi szelektálás után »azonnal a különböző munkahelyekre, vonatokkal továbbítják» őket tovább. A gáláns németek aggodálmái tehát arra is kiterjedtek, nehogy a »szelektált» magyar zsidók valamiképp éhezzenek, szükségét szenvedjenek. (Augusztusban, az SS újabb budapesti deportálási terveiben már az is szerepelt, hogy a magyar »áttelepülők» lehetőleg szerszámokat, sőt kényelmükre szalmászsákokat is hozzanak magukkal!)⁵³⁹

Az emberek sorsáról a táborba érkezett napi munkaerő-igénylés, sokak esetében a vakszerencse döntött.⁵⁴⁰ A rögvest alkalmatlannak minősítettek csoportjait a gázkamrákba vezényelték.⁵⁴¹ A gázkamrák előtti öltözőben fogasok és padok voltak. A falakon – magyarul is! – a *Mosakodj!* felirat volt olvasható. Nyilak mutatták az utat a fürdő felé.

Az elrendelt vetkőzést ordítózással irányították, aztán gyorsan végeztek az emberekkel. (Az öltöző végi hátsó ajtó volt a

gázkamra ajtaja.) Az I. és II. krematórium gázkamráiban a padlótól a mennyezetig oszlopokat építettek be, melyeket perforált bádoggal körülvett. Mikor a kristályosított gázt felülről betöltötték, belülről spirálbördák biztosították a gáz megfelelő elosztását. A III. és IV. krematóriumban a gázkristályt a szolgálatos SS oldalról, kis ablakokon öntötte be. A falakon nem volt semmiféle zuhanyrózsa.⁵⁴²

A tömeghalált mindenkor SS-orvos ellenőrizte. Parancsára kinyitották a gázkamra ajtaját. Az orvos felvette a gázálcot, belépett, aztán kijött. Levette a gázálcot, és elment. A többi a négy csoportba sorolt különleges fogoly munkacsapat (Sonderkommando) dolga volt. A beosztást legtöbbször Moll SS-Hauptscharführer végezte.

Az 1. csoportot gázmaszkos csoportnak nevezték. Ők vonszolták ki a tetemeket a gázkamrákból (házakból). A 2. csoportba osztottak húzták a hullákat a földön a csillékhez. A 3. csoport kiürítette a csilléket, a 4. pedig a holttesteket cipelte a máglyákhoz. (Amikor kihúzták a halomba rögzült, véres és eltorzult halottakat, szájukból azonnal kitörték az aranyfogakat. Az így nyert aranyat a II. krematóriumban olvasztották be.)

A krematóriumokat a tömeges gázhalál előidézésén, a tetemek elégetésén túl minden fantáziát és embertelenséget meghaladó »kísérletekre» is használták. Esküdszék előtti tanúvallomásból ismert, hogy (akárcsak KL Mauthausenban) púpos foglyot sokkal és savakkal telt hordóba tettek, hogy csontvázát »tudományos célra» sértetlenül kapják meg. Az agyonlőtt foglyok combjából az SS-ek húsdarabokat vágattak ki. Felhasználásuk az SS-orvosok eszelős kísérletezését, »a tudományt szolgálta».⁵⁴³

A szelekció túlélői, a munkára kiválasztottak – néhány nappal később, máskor hónapok múltán – fogolyszámot kaptak. Őket heftlingként kezelték, hamar kommandóba (munkacsoportba) osztották. Külön, jól őrzött táborrészbe vagy külső munkatá-

borba vezényelték. A fiatal fiúk ritkán éltek túl az első szelektálásokat. Az életben hagyott pubertáskorúak igyekeztek egy-egy idősebb, erősebb férfihoz kötődni.

A leromlott állapotúakat mindenkor kiszelektálták. Az épek, erősek a kiválasztást túléltek, mint a felnőtteknél. „Ezek a fiúk olyan világgal ismerkedtek meg, ahol a gyilkolás már nem volt tilos, ahol ugyan létezett valamilyen rend, de annak értelmét nem ismerték. Olyan világgal, ahol a felnőtteket is vajmi ritkán lehetett példaképnek tekinteni, és ahol tartást és támaszt sem a szülők védő kezétől, sem a gazdagság és a társadalmi állás nyújtotta kiváltságoktól, de még az állam törvényeitől sem várhattak.”⁵⁴⁴

A magyar férfiakat általában a BII d táborrészbe, a fiatalok nagy részét a BII e cigánytáborba, a női foglyokat a BII c táborrészbe vagy a Mexikónak⁵⁴⁵ nevezett BIII -ba sorolták be. Női táborként vették igénybe időlegesen a Kanada II-nek nevezett BII g „magazinbarákkjait” is.

A tábori alvilág vámszedői ezekben a táborrészekben is feltűntek. Amit tudtak, begyűjtöttek a nágyrészt elkábult „újoncoktól.” A cigánytábor ötös blokkjában egy „Weiss nevű, magyarul is beszélő kövér zsidó figyelmeztetett, hogy minden értéktárgyat, ékszert adjunk elő, mert innen »aparát« elé visznek, és az kimutatja az ilyeneket. Ha valakinél van valami, az kap harapófogót, és vegye ki cipőjéből. Mozgolódás támadt, páran igénybe vették az említett szerszámot, és kiadták egyetlen értéküket, amiért itt talán ki is szabadulhattak volna. (...) Weiss bácsi, egy kövér kifresszolt gazember, zsidó áruló, megnézte flegmán a briliánsokat, és zsebre vágta.”⁵⁴⁶

A regisztráltak fogolyszámát a nadrag jobb száraára és a zakóra kellett felvarrni. Nevük helyett a fogolyszámot mondták be, azzal is jelentkeztek. Hirsch Gábor békéscsabai deportált így rögzítette később első benyomásait: a cigánytábor „talán 120 méter széles és 520 méter hosszú volt. Úgy a páros, mint a

páratlan oldalon: 16 lakóbarakk és 3 latrina vagy mosdóbarakk volt. Unokatestvéremmel, Tibivel és egy csomó csabaival együtt a 11-es blokkba⁵⁴⁷ kerültem. Az első Blockältesterünk és helyettese cigányok voltak, viszonylag rövid időn belül leváltották őket, és német vagy osztrák Blockältestert és helyettest kaptunk.”⁵⁴⁸

A munkaerőtartalékot a depófoglyok („lerakatban” lévő) bizonytalan sorsú csoportja képezte. Munkára nem osztották be őket. Állapotuk állandóan romlott, a tábori koldusmenünel is gyengébb ellátást kaptak. A legyengülteket, lesóványodottakat hamar kiszelektálták, gázkamrában végezték. Az „átmenőtábornak” is nevezett depóban a magyar foglyokból egyesek heteket, mások hónapokat töltöttek.

A táborrendszert – mint korábban említettük – nagyrészt a foglyok építették fel. Jól áttekinthető település, valójában város alakult ki. Az egyes táborokat (sőt legtöbbször a táborrészeket is) áram alatt lévő szögesdrótkerítéssel, őrtornyokkal vették körül. Ezeket reflektorokkal szerelték fel, a foglyok mozgását a magasból gépfegyveres SS-ek ügyelték. A táborrészek közti területeket zónáknak nevezték, a neutrális zónát is árammal telített drótkerítés szegélyezte. A zónák határára motorkerékpáros SS-járőrök cirkáltak. Nyakukban láncon fényes réztábla lógott Lagerpolizei felirattal. A tábor környékét őrláncok tartották szemmel. Az itteni öröket ugyancsak alaposan felfegyverezték. A jól kiképzett véredek (német juhászkutyák) az SS-járőrök elengedhetetlen kísérői, fontos segítői voltak.

A koncentrációs táborban a központi teret legtöbbször az Appellplatz (alakulótér, a tábori szemle színhelye) jelentette. Mindennap itt volt a kötelező sorakozó, ahol a tábor járőképes foglyainak ezrei – az időjárás körülményektől függetlenül – ötösével felsorakoztak. Több órás ordítózás, ütések puffanása és jajveszékelés után – miközben a hajcsárok botjai, husángjai meg nem álltak – alakult ki a sok ezer regisztrált fogoly; a

heftlingsereg arcvonala. A felsorakozási vonalnak hibátlanak kellett lennie. A csíkos ruhás seregből közben némely fogoly megingott. Ilyenkor a szomszédok összezártak, hogy a sort egyenesen tartsák.

Elfojtott nyögések, káromkodások hallatszottak. A dermesztő folytatást Oliver Lustig *Lagerszótár*ából idézzük fel:

„Az Appell abban a pillanatban kezdődik, amikor az SS belép a láger kapuján. Amint az első platóhoz közeledik, a Blockältester elordítja magát: – Stillstand! Mützen ab! Vigyázz! Sapkát le! – A Häftlinge vigyázállásba merevednek. Síri csend van. Következik a jelentéstétel.

– Huszonegyes barakk, ezerötvenkettes Häftling-létszámmal, ezerharmincöt életben, tizenhét halott.

Az SS-tisztnek döngenek a léptei. Néhány méterrel mögötte a Blockältester követi. A Häftlinge számára most a legnéhezebb megmaradni vigyázállásban. Nem mozdulni. Szemrebbenés nélkül állni. Állati az Appelltől való félelem. Tüzetesen, szisztematikusan, tervszerűen dolgozták ki az SS-ek.”⁵⁴⁹

A foglyok ilyenkor még lélegzetet sem mertek venni. Egyetlen, közös cél tartotta őket össze: el ne hagyjon az erőm, éppen most ne essek össze.

Az arcvonalt jobbszárnyán fekvő halottak fogolyszámát lejelentették, és az Appellt követően „eltakarították” őket.

A dolgos mindennapok „kellő hangulatáról” a külső kapuknál pódiumon játszó fogolyzenekar gondoskodott. Zeneszó kísérté a munkára kivonuló brigádokat, ahogy fogadta is a kimerülten visszavánszorgó foglyokat. 1942 augusztusától naponta, meghatározott időszakban zeneszó töltötte be a tábor. A gyakran hallható zenekart a lengyel Jan Zaborski karnagy vezényelte a férfitáborban. (A zenészhíány okán zsidók is tagjai lehettek az együttesnek.) 1943 júniusától a női táborban 40–50 tagú, nagyrészt amatőrökből szervezett női zenekar is működött.

A belső kapu fontos szerepet töltött be. A munkabrigádok, szállítók újabb – sokszor tüzetes – ellenőrzésére szolgált. Az itteni őrszobák az átvonuló fogolycsoportokat, különféle mozgási engedélyeket, iratokat ellenőrző SS-őrök szolgálati helyei voltak.

A táborrészek közti mozgást ugyancsak szabályozták. (Legtöbbször szögesdrótkerítéssel, kapukkal, figyelmeztető feliratokkal.) Egyikből a másikba – szigorúan szemmel tartott, változatosan ellenőrzött kapukon – kizárólag kápó és SS-ek kíséretében lehetett átmenni. A táborparancsnokság fontos érdeke volt, hogy a foglyok közötti kommunikációt minimálisra szorítsa, miként megnehezítette a táborváros alaposabb megismerését is. A biztonsági rendszert mérnöki alaposággal tervezték meg. Nem túlzás azt állítani, hogy gyakorlatilag áttörhetetlen volt. De térjünk vissza a rámpára érkezett magyar csoportokhoz. A „jobban értesültek” még magyar földön kihámozták a megtevesztő „bizalmas” információkból, hogy „Kenyérmezőre, dolgozni szállítják őket.” Ehelyett azt sem tudták, hol vannak. (A Kenyérmező név a tömeg számára is ismeretlen volt.) Mi lehet ez a felfoghatatlan, rémes, émelyítő szagú hely? Mi történt hozzátartozóikkal, mit akarnak tőlük az ordító őrok? Kik ezek a csíkos rongyokba öltözött, érthetetlen nyelven parancsolgató rémek és a pofozó, rugdosó, az „újoncokat” semmibe vevő, számozott figurák?

A fogolytársak érthetetlen, sokszor felfoghatatlan szadizmusát Elie Wiesel „a vadon farkasaihoz” mérte. Pontos láttelepet adott. „A németek vadságát megértem, az a hivatásuk, a politikájuk, az ideológiájuk, a műveltségük, mondhatnám a vallásuk. De a többiek? Az ukránok, akik ütnek, az oroszok, akik egzecíroztatnak, a lengyelek, akik megsebeznek, a cigányok, akik megpofoznak, a zsidó kápók, akik gumibottal vernek – vajon miért teszik? Hogy megmutassák a hóhéroknak, ők is tudnak hasonlítani hozzájuk?”⁵⁵⁰

A folytatásról legtöbbször a vakszerencse döntött. Jobb esetben a magyar foglyot a depóból (még relatíve erős, nem leromlott állapotban) „kommandóba osztották”, azaz munkára válogatták. Előnyt jelentett, ha külső munka (kőbánya, építkezés, útépités stb.) helyett gyárba küldték. Ilyenkor időjárástól védett helyre jutott, tető volt felette. A föld alatti lőszergyárak, rakétagyártó kapacitások tárnáinak kialakítása, vasúti összeköttetések kiépítése és más hasonló célú építkezések „rossz” munkahelynek számítottak. Ezeken az alig táplált foglyok átlagosan három hónap alatt meghaltak.

A munkarend megterhelő, szinte elviselhetetlen volt. Reggel 4 órától este 9-ig⁵⁵¹ tartott az állandó hajsza, ütlegetés, kínzás, robot. A foglyok állapota rohamosan romlott. A gyengébbeket intéssel, botütéssel kiválasztották, és gázkamrába küldték. Öltözetük egyetlen vékony vászonruha volt. Ebben nyáron és télen, esőben és hóban, a legnagyobb viharban és záporban a munkahelyen kellett maradni. A gyengébbek kiemelését legtöbbször a kápó végezte. Hatalmi jelvénye kampós botja, máskor kemény gumicsődarab volt. A hozzá beosztott foglyok ütlegetésére, bárki „fegyelmezésére” gyakran használta.

Oliver Lustig a foglyból lett felvigyázókról markáns képet örökített meg: „A kápókat gyilkos és deklasszált elemek, szadisták közül toborozták,⁵⁵² olyanok közül, akik elfelejtették emberi mivoltukat, akik ha választani kellett: meghalsz vagy ölsz, habozás nélkül ez utóbbit választották. Hogy a szolgálatteljeségüket bizonyítsák, és megőrizték főnöki pozíciójukat, kegyetlenségben az SS-eken is igyekeztek túltenni.”⁵⁵³

Ezzel együtt a széles karszalagot viselő, jellegzetes alak sokféle posztpon jelent meg. Lehetett munkabrigád főnöke, javítóso-
kat végző mesteremberek vezetője, kísérhetett menetoszlopot, vagy a rendre vigyázott az Appellplatzon. Bárkit megalázhatott, bármivel üthetett, ölhetett is. Legtöbbször gyűlölt figura volt.

A kápókat (miként a foglyokat is) az SS-től a Blockführer „fegyelmezte”, máskor a Rapportführer tartotta szemmel. A főtáborban – ebben a sorrendben – Oswald Kaduk SS-Oberscharführer mindkét beosztást betöltötte. Az SS-ek „megszokott köréből” kiemelkedett, a foglyok rettegetek tőle. Gyakorlott, brutális, hírhedt gyilkos volt.⁵⁵⁴

A túlélésért a napi nyomorúságos étkezés idején is meg kellett küzdeni. Ha a fogoly életben akart maradni, hamar megtanulta, hogy mindent meg kell ennie. Mindent, ami egyáltalán ehető, de azt is, ami a civil életben ehetetlen. A főtt ételt Birkenauban is a Dörrgemüse jelentette. Mindennap ugyanabban az időben, hordókban érkezett. Mikor az új magyar foglyok megkapták pléhedényüket, a lábosba vagy fazékba kiadagolt, fejenként mérőkanálnyi (többféle szárított zöldségből, zöldség hulladékból kottyvasztott) levesféléseget látva legtöbbször a látványtól vagy a szagtól undorral vagy ájulással küszködött. Az ételadag kiosztásához, elfogyasztásához az edény, a kanál mindig kevés volt. (A sorban állás idején nemritkán verekedésekre, ökölharcra került sor az ételért.)

Akik hozzájutottak, a lábast körbefogva kis csoportban kört képeztek. Sorra szürcsölhettek három-négy kortyot a Dörrgemüsből – megegyezés szerint. Míg a soros a szájánál tartotta a lábost vagy fazekat, a többiek feszülten figyelték. Ádámcsutkája mozgását, a nyelést számolták. A lágerben rend volt: csalás kizárva.⁵⁵⁵

A kottyvalékban eleven kukacok ugyanúgy előfordultak, mint üvegdarabok, gombok, fogra vagy gyerekujjakra emlékeztető dolgok.⁵⁵⁶ Az undor, a görcs, a rosszullét ellen többféle fogásra, következetes önbecsapásra volt szükség. Főképp arra, hogy a heftling az adagját valamiképp befogadja, gyomortartalmát a helyszínen azonnal viszont ne lássa. A túlélők visszaemlékezéseiben a Dörrgemüse mindig helyet kapott mint főzelék- vagy

lévesféle – ki minek érzékelte. Sokan egy ideig még a fenyegető éhhalál ellenére sem voltak képesek lenyelni, megenni. A légyöngülés, elesettség után olykor már csekély mennyiség gyomorba erőszakolását is gyötrelmes hasmenés követte.

Mihelyt a még mozgásképes, némi akarattal rendelkező fogoly a csontsovány „muzulmánok” körének növekedését, vagy a végzetes folytatást, elszállításukat észlelte, legyőzte undorát. „Normális heftlinggé” változott. Befalt minden kanálnyi maradékot, az ételeshordók, nagyobb edények alján maradt Dörrgemüse zavaros (sokszor homokkal vegyült) levét. Megette a krumplihéjat, bármilyen „ehető” hulladékot. Az átváltozás része volt, hogy meg kellett tanulnia a tetvek és a patkányok elleni küzdelmet is.

A túlélés esélyeinek vizsgálatánál nem hagyható ki a mindennapi (?) kenyér, a Brot említése. A 10–15 dekányi, kicsi, sötétbarna kenyérdarabot⁵⁵⁷ reggel és este osztották. Ha arra gondolunk, hogy a foglyokat minden tárgyuktól megfosztották, számukra minden érték megszűnt érték lenni, megérthetjük, hogy a darab kenyér mint cserealap mérhetetlenül felértékelődött, sőt táborszerte az egyetlen és legnagyobb értéket jelentette.

A kenyérért életet lehetett vásárolni.⁵⁵⁸ A tömeg vámszedői, a fogolyfunkcióso is örömmel fogadták. (Pedig nekik több, nagyobb adag jutott, mint másnak.) Sokan morzsánként eszegették, vagy szopogatták, dugdosták. Mások óránként haraptak belőle egy falatnyit. Volt, aki reggeltől estig abban a reményben tartogatta ingében, hogy a falatnyi – este talán osztásra kerülő – marmeládhoz (lekvárutánzathoz) használja majd fel. A blokkban elrejtett kenyérdarabját, nagy értékét tulajdonosá ritkán látta viszont. A tolvaj lehetett blokkbeli vagy belopózott fogoly, máskor patkány, patkánysereg. A leleplezett kenyértolvajt a fogolytársak rettenetesen megverték. A büntetés akár az illető halálát is okozhatta. Másképp: a kenyérért öltek is.

A blokkok sorában a betonlapú vécéteremben egyszerre négyszáznál több fogoly végezhetette el testi szükségletét. A teremben végigfutó, magasabb betonpadon két sorban kétszázötven lyuk volt. Ha a használatukat megtiltották (büntetésként előfordult), fafedőket helyeztek rájuk. Éjjel a szagos helyiség szállásul is szolgált. Itt húzódtak meg az újonnan érkezett foglyok, ha kijelölt szállásrészüket egyelőre nem foglalhatták el. (Az adott lágerrész gyors kiürítését az SS napok alatt, szelekcióval „oldotta meg.”)

A fogoly vécéfelügyelők a maguk posztján privilegizáltak számítottak. Ellenértékért „szívességet” tudtak tenni. Ilyen volt a tartalmatlan és folyékony étkezés miatt hasmenéstől, felfázástól vagy állandó vizelési ingertől szenvedők soron kívüli beengedése. Akik valamiképp „megfizették” őket, azoknak frissen meszelt, még nem használt ülőket bocsátottak a rendelkezésére. (A tömegnek legtöbbször az összemocskolt padozatú, ragacos ülőfelület jutott.) A megtelt vécéket vödörrel kellett kimerni. Ezt gyakran a „Seißekommando”-ba osztott fogoly orvosokkal csináltatták.⁵⁵⁹

Dr. Ella német születésű orvosnő 1943 tavaszától politikai fogolyként regisztrálták. (Zsidók szökésének segítése miatt hurcolták a táborba, az egyetlen nem zsidó női fogoly orvos volt.) Megrázó vallomásából tudjuk, hogy a gázhalálból orvosi szolidaritás révén menekült meg. A női táborban tízezrek halálával szembesült. Visszaemlékezése szerint „az asszonyok gyakran úgy nyalták ki az ételmet a kondérból, mint a kutya”.

A higiénias körülményeket emberalattinak tartotta. „Közvetlenül a latrina mellett volt csak folyóvíz, és arra is szolgált, hogy ujjnyi vastag sugárral előblítse az ürüléket. Ott álltak a nők, ittak, vagy megpróbáltak elvinni egy kevés vizet valamilyen edényben, míg a társaik mellettük a szükségletüket végezték. A felügyelők időnként bottal közéjük ütöttek. Közben az SS fel és alá sétált, és nézte őket.”⁵⁶⁰

Lingens doktornő blokkjában hétszáz beteget „kezelték.” „És ugyanebben a blokkban, ahol mindezek a betegek feküdtek, gyermekek is jöttek a világra. Meg sem tudtuk őket mosni, csak úgy-ahogy letöröltük őket krepp-papírral.” Tanúként pontosan emlékezett dr. Mengelére, ahogy „ott állt, elegánsan, hüvelykujját derékszíjába dugva”.⁵⁶¹ Ezek a dolgok az SS számára valamiféle látványt jelentettek, semmi más.

A folytonos megtevesztés az SS módszertárának nélkülözhetetlen eleme volt. A magyarok esetében (is) idetartozott a még nem deportált hozzátartozók félrevezetése. Ugyan már érintettük a témát, mégsem feledhetjük, hogy ezt a fogást a magyar zsidók esetében több helyen, akár ismételten alkalmazták. Birkenauban az első szelekciót túlélő magyar foglyoknak azonnal levelezőlapot osztottak ki. Rövid értesítést küldhettek rokonaiknak, hogy jól érzik magukat Waldseeben.

A település neve (magyarul: „erdei tó”) önmagában is jól hangzott, bár épületes hazugság volt. A megírt lapokat először Berlinbe szállították. A köteget a Gestapo gyakorlott levélelőnőrei nézték át, majd repülőgépen futár hozta Budapestre. (Utóbbi az Eichmann-kommandó tagja, Richard Hartenberger SS-Untersturmführer⁵⁶² volt.) A budapesti Zsidó Tanács által kikézbésített, németül írt rövid mondatot tartalmazó „Waldsee-lapok” sok budapesti zsidóra nyugtatóan hatottak.

A lágerrendszerben egyébként mindenféle levelezés tiltott volt. Írást, rajzot tartalmazó papírt megtartani kockázatosnak számított. Mégis, az üzenetközvetítés – sokféle fogással – a különféle műhelyekben, táborrészekben dolgoztatott foglyok, fogolycsoportok között gyakorlat volt. A magyarok egy-egy titokban írt, a fogoly családtaghoz szerencsével továbbított levélkéje a reményt, a túlélést táplálta. Alkalmanként – sok kockázattal, még több leleménnyel – eljutott a női hozzátartozókhoz, ismerősökhöz.

A hivatalos iratok élégetése Birkenauban már 1944 végén megindult. 1945. januárban az egész lágervilágban folytatódott. Szinte mindenre kiterjedt, ami a náci rémtettekhez bizonyítékot szolgáltatott volna. Az iratégetést szigorúan ellenőrizték. Szinte valamennyi feljegyzés, irat, nyilvántartó lap, beteglap, névsor stb. tűzre került. A tüzek táplálására műveletbe vont cseh, orosz, lengyel foglyok, ahol csak lehetett (nagy kockázatot vállalva), elrejtették, félreeső helyeken, kerítések tövében kisebb-nagyobb fémedényekben elásták a rémségeket bizonyító dokumentációt.⁵⁶³

A hatalmas irattömeg (sokféle iratból több példány készült, melyek a tábori irodák között is továbbításra kerültek) teljes megsemmisítése idő- és eszközhiány, a foglyok aktív vagy passzív ellenállása következtében nem valósult meg. A Vörös Hadereg január végén bevonult csapatai után hamarosan különleges osztagok is érkeztek. Olyanok is, melyek feladata a nemzetiszocialista birodalom működésének feltárása, terrorszervezeteinek rémtetteit bizonyító iratanyag összegyűjtése, hadizsákmányként Szovjetunióba⁵⁶⁴ szállítása volt.

A zsákmányolt iratok nagyobb részét tároló intézmény az Oroszországi Föderáció fővárosában, Moszkvában található. Hivatalos neve: Különleges Archívum (Aszobij Arhiv, AAM).⁵⁶⁵ Külföldiek számára napjainkban is megismerhetetlen, alig kutatható gyűjteményi állománya a nemzetiszocialista politikai és gazdasági célokról, tervekről, a megvalósítás gyakorlatáról; történetéről számos zsákmányolt aktát, az utókor számára fontos bizonyítékot őriz.

Az AAM-ben az auschwitzi lágerkomplexum dokumentációjából olyan (válogatott, szinte csomóként engedélyezett) irategyütteseket dolgoztunk fel, melyek nagyrészt ismeretlenek, ugyanakkor magyar szempontból figyelemre méltóak. A betekintésre engedélyezett töredékes iratokból, parancsokból

(mint a táborrendszer korábban tárgyalt működési rendjéből, gyakorlatából) kitűnik, hogy a sokféle előírás, szabályozás és parancs kiterjedt az előkészítési, gyártási, szállítási, építési vagy bontási feladatokra és folyamatokra, melyek zárt térben vagy a szabadban, bányák esetében a föld alatt valósultak meg. (Voltak kültéri fejtések, út-, csatorna-, barakk- és raktárépítések, szabad ég alatt végzett építőanyag-gyártások is.)

Az iratanyag tanúsítja, hogy az SS-parancsnokság előírta biztonság és fegyelem, a minden objektumot átfogó, mindenkire kiterjedő folytonos ellenőrzés éjjel-nappal érvényesült. A kapurendszer megbízhatóan működött. A foglyok, fogolycsoportok, kápók, sőt az SS-ek mozgását is őrláncok figyelték. Szigorúan ellenőrizték az igazolványokat, írásbeli be- és kilépési vagy szállítási engedélyeket, melyeket a kapuknál azonnal fel kellett mutatni. (Ismételt ellenőrzés, bármilyen gyanú esetén az őrség rövest telefonált vagy fegyvert használt.) Zavar, szökési kísérlet idején a vészcsengők, szirénák azonnal megszólaltak. Riasztó bögésük kilométerekre elhallatszott.

A legtöbbször töredékes iratokból kiviláglik, hogy a fogolysereg mozgatásának, hasznos és jövedelmező dolgoztatásának, őrzésének összetett követelményei érvényesítésén felül az igazgatási, termelési, raktározási, egészségügyi, közlekedési, tájékoztatási, általános és melléktábori feladatok sorát kellett megoldani. Gyakran szabályozták, többféle módon befolyásolták a személyi állomány fegyelmét, képzését, még a napi, heti kedélyállapotát (!) is. A működési zavaroktól (például anyagok, félkész termékek vagy alkatrészek hiánya, áramkimaradások) az eseti munkabeszüntetésig komoly problémákat kellett leküzdeni. (Az általunk vizsgált években, 1944-ben és 1945-ben a megsemmisítő gépezet 1944 nyári túlterhelése, majd a szovjet csapatok év végi közeledése, a táborrendszer gyors evakuálása okozta a legnagyobb megrázkódtatást.)

Kevésbé ismert, hogy a természeti fekvés, a közeli mocsarak miatt Birkenauban a malária visszatérően, 1944-ben is felütötte fejét. (Más állítások szerint a Görögországból elhurcolt foglyok hozták magukkal.) Hozzáteesszük, hogy a megsemmisítő táborban a legtöbb megbetegedést mégsem a malária, inkább a hiányos táplálkozás, a hajszott, nehéz munka és a higiénia általános hiánya okozta. A malária leküzdéséért a parancsnokság légy- és szúnyogirtási kampányok szervezésére kényszerült. (Nem a foglyok érdekében, inkább a felsőbbrendű németek, az SS-ek megbetegedését kellett valamiképp megelőznie.)

Az SS galád leleményessége ezen a téren is érvényesült. A parancsnokság kihirdette, hogy jelentkezzenek azok a birkenäui foglyok, akik korábban már voltak maláriások. Arról is szó volt, hogy azért intézkednek, mert a betegségben szenvedőket végleg ki akarják gyógyítani. Gyanútlan foglyok százai jelentkeztek. A „gyógyítás” első fázisaként valamennyit azonnal gázkamrába küldtek.⁵⁶⁶

A foglyok általános és esetenként súlyos eltetvesedése miatt a kiütéses tifusz veszélye állandósult, Birkenauban igen nehéz volt elkerülni.⁵⁶⁷ Kisebb és nagyobb tetvek gyötörték a fogolysereget (volt olyan típusuk, mely csípett, és volt olyan, mely „csak” állandó viszketést okozott), viszont bizonyos, hogy mindegyik a kiütéses tifusz kórokozóinak hordozója volt.

Az SS 1944-ben gyakran rendelt el „tetűellenőrzést” (Lausekontroll). Ha a fogoly ruházatában akár csak egyetlen tetűt is találtak, a kápók azonnal a tűzhalálba kísérték ruhástól, mindenestől. (Nem a gázba, hanem az ún. máglyára, mint a középkorban.)

Auschwitz és Birkenau abban is eltért, hogy az utóbbiban bolhák nem fordultak elő. (Akin a főtáborban nem volt más, mint harisnya meg rongyok, az legalább vakarózhatott.) Birkenauban viszont leküzdhetetlen patkánysereg élte világát. „Nemcsak a

hullákat kezdték ki, hanem a súlyos betegeket is. A felszabadulás után készült fényképeken látható, hogy a patkányok agonizáló nőket megmarnak. Merészek és pimaszok voltak ezek az állatok. Nem riadtak vissza semmitől, éjszaka még a kenyeret is kilopták a foglyok zsebéből. (...) Nemegyszer egymást szidalmazták a foglyok: Te loptad el a kenyeremet! Pedig a patkányok voltak.”⁵⁶⁸

A lesoványodott, vérszesen leromlott fogoly tábori neve *mu-
zulmán* volt. Az emberroncs valósággal összesorvadt, csontjai kiálltak. Ereje elhagyta, már semmit sem akart. A sárban vagy porban alig vonszolta magát. Orra állandóan csepegett, a váladék végigfolyt száján, állán. Az átlagnál jóval piszkosabb és bűzösőbb volt, rongyos ruhája lógott rajta. Legtöbbször eltetvesedett, erős hasmenés kínoztta. Feje részketett, szeme hol beesett, hol kidülledt.

Egész lénye szimbólumként is felfogható. A táborlakók mély nyomorának, vigasztalanságának és kétségbeesésének visszata-
szító, rémisztő, ugyanakkor hű képét mutatta. A paradoxonok-
hoz tartozott, hogy a muzulmánors nem a régi foglyokat, inkább az újakat, a tapasztalatlanokat, a túlélési küzdelem bátortalan és erőtlen veszteseit fenyegette. A magyarokból is azok buktak el, akik még nem ismerték a tábori viszonyokat, a fogolyhierarchia szabályait.

A táborbirodalomban változást hozott, hogy 1944-ben a heftlingeket beoltották kiütéses tifusz ellen. Ebben az időben a körülmények némileg javultak. A higiénia növeléséért elrendelt intézkedések (tetvetlenítés) is hozzájárultak, hogy a kiütéses-tifusz-fertőzések, -megbetegedések visszaszorultak.⁵⁶⁹

A parancsnokság az 1944. március 22-én kiadott 10/44. számú parancsban a munkaerő teljesebb kihasználásával, produktív teljesítményének emelésével foglalkozott. (A számozott, sokszorosított *Standortbefehl* sorozat⁵⁷⁰ kiadása 1944-ben Baer SS-Sturmabführer feladata volt.) Ismételten a fogolykommandók revízióját rendelték el. A szemle nyomán a beosztott

parancsnokok arra jutottak, hogy a táborban még mindig több fő van egy-egy osztagban, mint ahányra szükség van. Ezért úgy döntöttek, hogy április 1. után a kommandókban nem vagy alig dolgozó, felesleges foglyokat „a győzelem számára döntő munkákra, a fegyverkezési iparban kell bevetni.” (A besorolás módjára nem találtunk előírást.)

Az SS-ek napi munkaidejét – ahogy a szabadidőt is – szabályozták. Ez a Höss-akció előtt a „totális háborúra” való hivatkozással történt, 1944 júniusától pedig a rangidős tiszt parancsolt szigorítást. A kiterjedt intézkedés célja „a teljesítmény állandó, mindenkire kiterjedő fokozása” volt. A munkaidő immár reggel hét órától este hét óráig tartott. Újabb megszorításként a napi szabadidő (összesen) nem léphette túl az egy órát.

Az SS-parancsnokság a teljesítmény növelése érdekében átfogó intézkedéssort adott ki. (Ebben még a főkapók, kápók és alkápók feladatait is írásban, részletes gondossággal meghatározta.) A munkaidő szoros szabályozásán túl Baer SS-Standortälteste⁵⁷¹ több premizálást ígért: a fogolyszökések, bármilyen csempészet megakadályozásáért, fegyverhasználatért heti személyi elismeréseket (ezek korábban is gyakorlatban voltak).⁵⁷² A kedvezmények a személyi állomány fegyelmi állapotától is függtek: a szolgálat maradéktalan ellátásától az „ideológiai fejlődésig.” Utóbbit az SS-ek folyamatos, kötelező ideológiai iskoláztatása biztosította. A rendfokozatok szerint tervezett oktatás menete szigorúan betartott szabályok mentén valósult meg Birkenauban.

A *Standortbefehl* lapjain gyakori személyi változásokról, áthelyezésekről is olvashatunk. A magasabb rendfokozatú SS-ek más szolgálati helyre távozásakor hivatalos búcsúztatásra került sor. Ilyen alkalmakkor az SS-Führerek Eintopfessen (egytálétel) vendéglátásban részesültek.

Az SS-őrség tagjainak a szolgálati dicséret a mindennapi egyhangúságból való kiszabaduláson túl sokat jelentett: 3–5 napos

eltávozással járó rendkívüli szabadságot, máskor SS-Hüttében (panorámás erdei vadászházban) 6–8 napos pihenést a hegyek között. A hangulat javítását szolgálta, hogy május 12-étől az auschwitzi városi bordély látogatása is megengedetté vált. Az SS-orvos gondossága tükröződött a *Standortbefehl* Nr. 14/44 egyik lapján: „a bordellbe járni nem veszélytelen, a nagy forgalom miatt a női személyek nem mindig vethetők egészségügyi vizsgálat alá.”⁵⁷³ Június 9-én a „jószívű” SS-állomány újabb dicséretet kapott, mivel a június 3-i és 4-i „Opfersonntag” alkalmából a Német Vöröskereszt számlájára adományként 13 394,83 birodalmi márkát gyűjtöttek össze.

Június derekán Höss az újabb külső munkahelyek, bányák beindításakor a mozgási, szállítási előírások betartásáért szokatlan, igen szigorú hangot ütött meg. Az SS-órség a tábor környékén civilek fokozott mozgására figyelt fel. Ezt meg kellett gátolni, és a táborhoz tartozó külterületeken is különösen éber ellenőrzést kellett bevezetni. Rendőröket is vezényeltek ide (feltehetőleg a lengyel ellenállók említésével nem akartak fölös – ámbár valós – izgalmat kelteni). Az SS-eket pedig arra kötelezte Höss, hogy a rendőröknek mutassák meg igazolványukat, különösen, ha polgári személy van társaságukban. A parancs megszegőit – rendelkezett Höss – Auschwitz II. parancsnokságnak kell átadni.

Nagy volumenű problémákat jelzett, hogy a Führer június 14-i parancsa nyomán általános szabadságolási tilalmat rendelték el. (Az Urlaubssperre mindenkire, kivétel nélkül kiterjedt.) Pedig a magyar zsidók százezreinek legyilkolása, a felfokozott ütem fizikailag, idegileg kimerítette az SS-állományt. A keményen fegyelmezett testület páncélja repedezett: a túlhajszolt SS-ek egy része rossz idegállapotba került, több pihenést igényelt, sztrájkot emlegetett, viszont a tömött szerelvények sorra érkeztek.

A „malom” leállítását Himmler lovagrendjének súlyos bonyodalmakat, nagy presztízavesztést okozott volna. A pa-

rancsnokság a feladaton nem könnyíthetett, inkább váltott: a beosztottak szórakoztatásáért tett lépéseket. Labdarúgókupát írt ki, foglyok-kápók meccset rendezett, szórakoztató filmeket hozatott, tábori könyvvásárra került sor. A tisztek és tiszthelyettesek a feleségükkel „tarka esteken”, színházi és varieté-előadásokon, koncerteken vettek részt. (Utóbbiakon még az ülésrendet is a parancsnokság szabályozta.) Horgász- és vadászengedélyeket adtak ki, bár ezeket alkalmilag meg kellett újítani. Újraszabályozták, könnyítették a parancsnoksági szauna használatát.

A lazításból a ranglétra alján lévő beosztottnak is jutott valami. Nem várt következmények jelentkeztek. A kihirdetett fegyelmezések, büntetések tanúsága szerint az SS-ek mértéken felül italoztak. Többen berúgtak, elhagyták a pisztolyukat, más felszerelésüket, emiatt a talált tárgyak őrzését, visszaszolgáltatásának rendjét meg kellett oldani. Voltak, akik lengyel prostituáltakat csempészték a táborba, félreéso helyeken velük szórakoztak. Máskor elemelték egymás kerékpárját (vagy elhagyták a saját szolgálati biciklijüket), és részegen más, kisebb mulasztások sorát követték el.

A fegyelem rombolásának számított, hogy – a hivatalos álláspont szerint – magatartásuk nem fejezte ki az árja faj, az SS felsőbbrendűségét. A foglyok előtt nem viselkedtek az előírt tartással. Kigombolt ingnyakkal kerékpároztak, máskor cigarettázva hajtottak az utakon. „Ez szigorúan tilos, nem katonás magatartás, hanyagságot fejez ki.”⁵⁷⁴ Ebben a helyzetben érkezett Berlinből Heinrich Himmler augusztus 11-én kelt rövid, dörgedelmes leirata. Az SS birodalmi vezére a megszorított súlyos gépkocsibalesetek miatt keményen megróttta az SS állományát. A 37/2644. számú átiratban felhívta a figyelmet, hogy „az SS-ek élete nem a saját tulajdonuk, hanem a Führerért és a birodalomért élnek”.⁵⁷⁵

A magyar deportáltak Birkenaubai érkezésekor a tábor belső fogolyhierarchiája régen megszilárdult. A kápók és más fogoly-funkciók, valamint a szinte rájuk tapadt hűségű kiszolgálók éberrel őrizték kiváltságaikat. Meghatározó momentum volt, hogy a magyarok alig-alig tudtak „pozícióhoz” jutni. Így történt, hogy gyakran őket sorolták be a legnehezebb, legveszélyesebb munkákra (építkezések, föld alatti munkák, vegyipar). Az 1944 végi, 1945 eleji utolsó hónapok számukra nem egyebet jelentettek, mint versenyfutást a halállal.

Birkenaut legtöbbször nagy mozgás jellemezte. Ezek érkeztek, ugyanakkor ezek transzportba osztva, vagy – mint arra a „gyakorlott” SS-ek és az „öreg foglyok” hivatkoztak – a krematóriumkéményén át távoztak. Az erőszakos vagy természetes úton bekövetkező elhalálozás folyamatos volt; a 27 európai országból származó foglyok között a halálozási arányszám Birkenauban volt a legmagasabb. A fogoly, aki legalább hat hónapot kibírt – lelkiileg erős volt, valamiképp (például idősebb, fiatalabb, korábban ismert vagy a barakkban megismert fogolytársával összekapaszkodva) kitartott –, „öregnek” számított.

Ki élhette túl az SS szüntelen tábori terrorját? Először is a börtönviselt németek, osztrákok, akik az első hónapok sokkját kibírva hamar valamilyen funkcióhoz, fedél alatti munkahelyhez juthattak. Vagy azok, akik az SS meghosszabbított „karjaként” a tábori öngazgatásban (!) bármilyen feladatot vállaltak. (Birkenauban a magyarok besorolásakor már számos kollaboráns, végzetesen elvadult lengyel és szlovák heftling basáskodott a fogolytömeg felett.)

A túlélési küzdelemben nagyobb esélyük volt a szakképzett foglyoknak, a németül tudóknak, több nyelven beszélőknek, a gépírásban gyakorlottaknak, a műszaki rajzolóknak, orvosoknak, ápolóknak, festőművészeknek⁵⁷⁶ vagy a grafikusoknak. Az asztalosoknak, hegesztőknek, lakatosoknak és műszerészeknek, a

fegyverkezési iparban valamiképp hasznosítható készségekkel rendelkezőknek.

A koncentrációs tábor belső életét tárgyalva rá kell mutatnunk, hogy a büntetéseket az SS német alaposággal eszelte ki, gyilkos módszerekkel hajtotta (inkább hajtatta) végre. Szinte hihetetlen, hogy a kápósereg aktivitásával Birkenauban hányféle kínzást, büntetést alkalmaztak.

A leggyakoribb büntetés a 25 botütés volt: általában a sapkalévétellel felsorakoztatott foglyok előtt, deresen, SS vagy kápo mérte ki. A korbács vagy bőrrel bevont acéldrót minden ütésnél éles fájdalmat okozott. A fájdalomtól sokszor félőrült foglynak (aki köteles volt hangosan számolni az ütések) ezután németül jelentenie kellett, és köszönetet mondania a jelen lévő SS-parancsnoknak. Ugyancsak gyakori büntetésnek számított, hogy a foglyot egész napon át a kapuba állították.⁵⁷⁷ Fagyos időben ez különösen kegyetlen eljárás volt, és sokszor az elgyötört fogoly halálával járt.

Ha a kisebb-nagyobb munkaosztagnapi teljesítményét kevesellték, esetleg valaki megszökött, a bevált kollektív büntetést „sport” címen szabták ki. Az SS ilyenkor a foglyoknak futást parancsolt. Futás közben hirtelen hasra kellett vágódni, majd újra felállni. Újabb parancsszóra kúszni, sárban hemperegni, négykézláb ugrándozni – a jól szórakozó SS kényére-kedvére. A kimerült foglyok közül többen holtan terültek el, őket a krematóriumba szállították. A „sport” az életben maradtoknak is nagy fájdalmat okozott, amit napokig éreztek csontjaikban.

„Szigorított fegyelemnek” nevezték a külön barakkban levezényelt kínzásokat és gyötrelmeket. Ezeket a büntetőbarakkba (Strafkompanie) helyezett foglyok szenvedték meg. A munkakörülmények itt voltak a legnehezebbek, ezekben találtak magukra a legelállatiasodottabb, legdurvább kápók. Nem ment

ritkaságszámba, hogy a büntetett foglyokat ágyonverték. A felügyeletet itt a legvadabb SS-legény látta el.⁵⁷⁸

A birkenaui paradoxonok közé tartozik, hogy a tábor területén 1943-tól a foglyok bántalmazása hivatalosan tilos volt! A verési tilalom parancsát időről időre kihirdették, sőt nyomtatékosították. A kápók egy vagy talán három napig betartották, majd még inkább verték a foglyokat, mint előtte.⁵⁷⁹ Előfordult, hogy a munkateljesítmény csökkent. Ilyenkor a kápók azt hozták fel mentségükre, hogy a verés tilalma miatt nem tudják a foglyokat munkára kényszeríteni.⁵⁸⁰

A tábor belső életéről fényképsorozat is tanúskodik. Készítése és fennmaradása magyar vonatkozású, a felvételek évtizedek múltán világszerte ismertekké váltak. 1944. május 24-én Kárpátjáról, a beregszászi téglagyárból indított teherszerelvény 3500 – nagyrészt ortodox – zsidót szállított Birkenaubá. (Kétnapi utazással érkeztek. A „szállítmány” legnagyobb részét a gázkamrákban azonnal legyilkolták.) A 18 éves Jakab Lilit⁵⁸¹ Bilke (jelenleg: Bilki, Ukrajna) községből hurcolták el. Szülőföldjén a többnyelvűség természetes volt. (Otthon jiddisül, az utcán ruszinul, az iskolában csehül beszélt.) A rámpán munkaképesnek sorolták, A-10 862 fogolyszámon regisztrálták.

Először Sziléziában, majd a Szudéta-vidéken, végül – a háború utolsó heteiben – Thüringiában, a Nordhausen melletti KL Mittelbau-Dorában dolgozott. A tábor amerikai felszabadítása előtt tifuszt kapott, szerencsével túlélte. Immár szabadon, fontos és különös esemény történt vele. Mikor egy elhagyott SS-barakkban meleg ruhadarabokat keresett, talált egy fotóalbumot.⁵⁸² Nagy meglepetés érte, hiszen az egyik felvételen azonnal felismerte Weisz Naftali-Cvit, ortodox közösségük rabbiját. A megdöböntő képsorozatban saját magáról és családja, rokonai életben maradt tagjairól készült fényképet is talált.

Lili (új neve Lily Zelmanovic)⁵⁸³ 1945 júliusában visszatért szülőfalujába. Néhány fényképet elajándékozott a megölt családtagokról. Ezekből évtizedek múltán csak egy került elő.⁵⁸⁴ Az album tartalma azóta – különböző feldolgozásokban – számos kiadványban kapott helyet. Mégis, különleges értékét csak évtizedek múltán ismerték fel!

1961 januárjában Eichmann perének jeruzsálemi tárgyalásakor a sorozat a nemzetközi, különösen az amerikai sajtó révén újra figyelmet kapott. A Beate Klarsfeld Alapítvány 1980-ban *Auschwitz Album* címmel 190 fényképet tett közzé. Ekként a felvételek a legújabb kori történelem részévé, különös darabjává lettek. (A kiadványt főként könyvtárak, archívumok, kutatási központok kapták meg.) Az eredeti albumot Lily Zelmanovic adományaként 1980. augusztus 26-án örök időkre a jeruzsálemi Jad Vasem Emlékinézetben helyezték el.

A fényképek újabb kiadása 1981-ben New Yorkban, Peter Hellman felajánlásával történt. Németországban – 179 jó minőségű felvétellel – először 1995-ben adták ki. Magyarországon *Az Auschwitz album. Egy transzport története* még nagyobb késéssel, 2004-ben jelent meg.⁵⁸⁵ A mulasztás oka valószínűleg kideríthetetlen, de tény, hogy a képek (a teljes sorozat) ekkor már több mint négy évtizede, 1962 óta a Legújabbkori Történeti Múzeum gyűjteményében voltak...

A 2004-ben kiadott nagy alakú, magyar nyelvű kötet alcíme valószínűleg hibás. A képeken szereplő deportáltakat helyenként azonosították. A felsorolt települések nevei és a ruházat alapján is feltételezhető, hogy a képeken szereplő személyek aligha egy közös transzporttal érkeztek. Gondot okoz, hogy a személynevek után többször hiányoznak a településnevek.

Mivel 1944 nyaráig nincs bizonyíték birkenaui felvételek létezéséről, ezek az utókor számára unikális bizonyító erővel bírnak. (A fotóalbumot hivatalosan 1964. december 3-án, a

húsz hónapig tartó Auschwitz-perben, a 118. tárgyalási napon mutatták be.)⁵⁸⁶

A felvételek fotográfusa az egyik állítás szerint az SS-Felderítő Szolgálat tagja, Walter Kier SS-Hauptscharführer volt. Több más SS nevet is említették, de teljes bizonyossággal a mai napig sem lehet szolgálni ebben a kérdésben. Egy másik vélemény szerint az auschwitzi főtábor fényképésze, Bernard Walter SS-Oberscharführer (egyben az „Azonosító Szolgálat” vezetője) és asszisztense, Ernst Hoffmann SS-Unterscharführer csinálta a fotókat.⁵⁸⁷

Bizonyos feltételezések szerint a deportáltak alacsonyabbrendűségének bizonyítására, propaganda céljából készültek a felvételek. (A véleményt erősíti, hogy számos öreg, beteg és nyomorék zsidó került lencsevégre.) Felvetődött, hogy a fényképész „a tudományos fajkutatás” érdekében dolgozott. Néhány kép esetében nemzetiszocialista „antropológiai” célok jelenthették a motivációt.⁵⁸⁸ Ha megfigyeljük, milyen helyeken állhatott a fotós a fényképezőgép használatakor, arra következtetünk, hogy korlátozás nélkül dolgozott. Vasúti kocsik tetejéről, a rámpán és a tábori utakon, máig ellenőrizhető helyeken és pozíciókból örököltette meg az érkezés, a válogatás, a szétválasztás, a gázkamrába küldés vagy az altáborba (kényszermunkára) való beosztás résztvevőit, pillanatait.⁵⁸⁹

Az SS-felvételeken magyar nők és férfiak, fiatalok és öregek, egészségesek és betegek egyaránt láthatók. (Elrettentő felvételek nem maradtak fenn, valószínűleg nem is készültek.) Nagyjából egészséges, jól táplált és megfelelően öltözött nőket és férfiakat láthatunk, akik – sugallják a fotók – a táborélet kezdeténél tartanak, a későbbi „munkabeosztási” eljárás részesei.⁵⁹⁰ Az egyik felvételen viszont három törpe látható: két idős férfi és egy kamasz fiú. Utóbbi olyan gyenge, hogy alig áll a lábán. Feltehetőleg otthonról hozott fonott székre támaszkodik.⁵⁹¹

Nagy titokban David Szmúwelski lengyel politikai fogoly is készített az emberi testek – a IV. krematórium Sonderkommandója végezte – szabadtéri elégetéséről felvételeket. A tetemek szabadtéren, tűzben történt elhamvasztása a magyar csoportok esetében is gyakorlat volt. A nácik határtalan cinizmusát bizonyítja, hogy a „nagy akcióval” kapcsolatban előírták, a Magyarországról érkező tehervagonokhoz tűzifát szállító kocsikat is kapcsoljanak. A leszállított fát magyar férfiakkal hordatták a megfelelő helyre, a máig látható égetőárkok,⁵⁹² gödörk közelébe. Számos magyar apa Birkenauban saját gyermeke(i) meggyilkolásához, hamvasztásához cipelte a fahasábokat, amiről persze nem tudhatott.

A magyar csoportokról fennmaradt mintegy kétszáz birkenaui felvétel a túlélő deportáltak által elmondottakat erősíti, hitelesíti. Különös erővel bírnak, a történelemből kitörölhetetlen, letagadhatatlan történéseket örökítettek meg. Olyan percek és órákat, melyeket a kitaszítás, a rettenetes csalódás, valamint a tehervagonban való gyötrelmes utazás miatt maguk a foglyok sem érzékelhettek. A legtöbben fel sem fogták, hová jutottak, éppen hol vannak, s mi történik velük.

A holokauszt nem szorul bizonyításra. A hiteles fényképek mégis fontosak. Bizonyítékok arra nézve, hogy a magyar deportáltak, miként öreik és gyilkosaik, az SS-ek tényleg ott voltak Birkenauban. A felvételek az „Auschwitz-hazugság” terjesztőit, a történetek lekicsinylését, relativizálását, a tervszerű emberirtás tagadását is cáfolják. Cáfolják a neonáci állításokat, az emberiség és az emberség ellen elkövetett bűnök tisztára mosdatóit, akik akár tudatosan, akár ostobaságból a mészárosok pártján állnak.

Birkenau (és Monowitz) valóságának része, hogy az SS kisebb-nagyobb fogolycsoportokat elkülönítve szellemi munkán: „győzelmet hozó” műszaki-technikai eljárások, megoldások, újítások, találmányok kidolgozásán és megvalósításán, kémke-

déssel, lefizetéssel megszerzett adatok, információk fordításán és adaptálásán, matematikai, fizikai, kémiai számításokon, laboratóriumi vegyészeti modellezéseken (és sorolhatnánk még a szigorúan titkos ügyeket) elkülönítve dolgoztatott.

Ezek a foglyok a laboratóriumokban, elkülönített, kódokkal zárt és nyitott, fedőnevet viselő műhelyekben fehér köpenyt, rajz- vagy íróasztalt kaptak. Többeket a manipuláció részeként az SS alkalmanként doktor úrnak vagy mérnök úrnak szólított. Feljavított étkezésük terített asztalnál, porcelánedényből történt. Mindez addig tartott, míg a szakemberre szükség volt, és az SS igényei szerint produkált. A várt teljesítmény elmaradása esetén a „titkhordozónak” minősült fogolytól megszabadultak, agyonlőtték. (Gyakran nem jártak el másképp a teljesítőkkal szemben sem.) A szerencsésebbeket visszalökték a tömegbe, ahol időlegesen a fogolyszámot jelentették, semmi más.

Az SS a háborús veszteségek növekedésével, 1943 végétől egyre gyakrabban emelt ki a fogolyseregből matematikusokat, fizikusokat, kémikusokat, mérnököket.⁵⁹³ Ha ilyenek önként nem jelentkeztek, 1944-ben – a külön irodában tartott, már említett – Hollerith-lyukkártyás nyilvántartás alapján választották ki a fegyvergyártáshoz, a sürgető, speciális katonai jelentőségű feladathoz „bevethető” foglyokat. Több koncentrációs táborból választották ki azokat, akiket a pénzhamisító műhelyben (az SD felügyeletével, kezdetben a Berlinhez közeli Eberswaldében, majd Oranienburg-Sachsenhausenban, 1945. március végétől pedig a felső-ausztriai Schlier fedőnevű Redl-Zipf altáborban) dolgoztattak.

A szigorúan elzárt műhelyben, modern felszereléssel dolgoztatott hamisítóosztag (Fälscherkommando) történetét megfilmesítették, többen megírták. Vizsgált témánk szempontjából annyit emelünk ki, hogy az SS 1943 áprilisától (majd később is) Birkenauban az általános fogolykartoték-vizsgálatra építve fotog-

ráfusokat, retusőröket, vegyészeket és nyomdászokat különített el. (A továbbiakban Bernhard Krüger SS-Sturmabführer⁵⁹⁴ alá tartoztak, és a sokrétű hamisítómunkában a birodalmi titoknak minősített Bernhard-akció részesei lettek.) A létszám 28-cal indult, végül 12 országból 141-et tett ki. A műhelyben a legtöbben (54-en) a lengyelek, majd 27-en a német foglyok voltak. Majd a 15 magyar következett, utánuk az oroszok és a hollandok.

Átlagéletkoruk 44 évet tett ki. A legfiatalabb a 21 esztendősnagyváradai Sonnenfeld István könyvmű, a legidősebb a 60 éves, nagyváradai születésű Weiss Henrik könyvkötő volt.⁵⁹⁵ A legelterjedtebb szakmát a könyvnyomdászok képviselték. Őket a fotográfusok, könyvkötők, gravírozók és a specializálódott vésnökök követték. A magyarok között a fogolyseregből kiemelt 4-4 könyvnyomdász és reprodukciós szakember, 3 könyvmű, valamint 2 könyvkötő és 1 fémnyomó dolgozott itt. (A 40 éves Salamon Rezső szakmája nem volt feltüntetve.)

További magyar transzportok, deportálási tervek

1944. június 1-jén Auschwitz-Birkenauba Kattowitzből és Minszkből szállítottak be nagyobb számban foglyokat, miként folytatólag Magyarországról is. Nagyváradról két szerelvény-nyel 3166 és 3187, Kisvárdáról 3475, Marosvásárhelyről 3203, Szatmárnémetiből 3300, összesen 16 331 deportált érkezett.

A szokásos szelekciónál a magyarokból 26 zsidó nő, iker és ikerpár (A-7 039–A-7 064) kapott lehetőséget a további fogoly-életre. Ismeretlen számban zsidó nőket a BIIc lágerrészbe helyeztek, a többiek végzete a gázhalál volt.

KL Auschwitz parancsnoksága 1000 magyar⁵⁹⁶ és 13 lengyel foglyot KL Buchenwaldba küldött át. Edmund Veessenmayer a hozzá érkezett jelentések alapján Budapestről 226. számú táviratában összegezte, hogy a birodalomba kiszállított magyar zsidók száma meghaladja a kétszázezretet, összesen 217 236.

Berlint informálta, hogy Székesfehérváron a zsidók kijelölt utcákba való „átköltöztetése” folyamatban van.⁵⁹⁷ Nem mulasztotta el továbbítani bizalmas értesülését, miszerint a városban a magyar csendőrség naponta 50 zsidót vesz „kezelésbe.” A kirendelt csendőrök feladata, hogy az arany, ezüst és más értéktárgyak hollétéről tudomást szerezzenek. A szintén június 1-jén írott, 232. számú táviratában (ugyanezen a napon) már 236 414 zsidó „áttelepítését” (kb. 75 tehervonat indítását) közölte.⁵⁹⁸

A birkenauai halálgyárban június 2-án ismét nagyüzem volt: Franciaországból 1000 fős emberszállítmány érkezett férfiakkal, nőkkel, gyermekekkel. A szelekció után 627 foglyot, azaz közel 63%-ukat gázzal megölték. A magyarokat Ungvárról (3056 fő), Kolozsvárról (3270), Nagybányáról (3073) és Szilágysomlyóról (3106) transzportálták, összesen 12 505-en voltak.

A 2-i magyar áldozatok száma ismeretlen. Az adminisztráció alapján a szelekciót követően 11 zsidót (ikret és ikerpárt; A-12 080–A-12 090) hagytak életben. A többiek a gázkamrában végezték.

Veesenmayer 238. számú távirata Budapestről „újabb eredményt”, 247 856 magyar zsidó kiszállítását jelentette. Bizalmas értesülésként egy hírt is közölt, amely szerint Budapesten egy szervezet alakult, amely a német szolgálati helyek puccsal való elfoglalására készül.⁵⁹⁹

A magyar fogolycsoportok ismételt kitörési kísérleteinek megakadályozására június 3-án a kerítésbe vezetett áramot bekapcsolták. (Az SS-örlánc a szélesebb területet eddig is biztosította, ám például szállításoknál előfordult, hogy a kerítést áramtalanították.) Mátészalkáról 3299, Kisvárdáról 3421, Nagyváradról 3059, Szatmárnémetiből 2615, összesen 12 394 „zsidó és nemkívánatos elem” érkezett.

Magyarországi hír volt, hogy ezen a napon – sok viszontagság, német kihallgatások után – dr. Ed. Flórian Manoliu, a berni román követség tanácsosa az erdélyi Besztercére ért. Többeknek segíteni akart, de a német feltartóztatások, kihallgatások miatt elkésett. Fájdalommal tapasztalta, hogy az erdélyi gettókat kiürítették.

A városokban Endre László államtitkár utasítására fehér zászlók lobogtak. Annak a „történelmi fordulatnak” a szemléltetésére szolgáltak, hogy ezek a települések „zsidómentessé” lettek.⁶⁰⁰

4-én a csendőrség Husztról (2396 ember), Besztercéről (3106), Kolozsvárról (3100) és Nagyszőlősről (2967) küldött

„szállítmányt.” A 11 569 főnyi tömeg szelektálása a „szokott” rutinnal ment végbe. Mindössze három ikret választottak ki (A-7 199–A-7 201). Mellettük életben maradtak ismeretlen számban zsidó fiatalok és munkaképesnek sorolt felnőttek, a többieket a gázkamrába vezényelték.

A budapesti német követ a kiszállított magyar zsidók számát 253 389-ben összesítette. A magyarországi helyzetről szóló jelentésében nyilaskeresztes röpcédulák megjelenéséről adott hírt, melyek terjesztői az általuk vágyott, hirdetett hungarizmus megvalósításáért harcra hívtak fel. A bombázások következményeképpen súlyos áldozatokról: személyi és vagyoni károkról számolt be Kolozsvárról, Miskolcra, Debrecenből és Szolnokról. Bejelentette, hogy a hajózást a Tiszán az aknaveszély miatt le kellett állítani.⁶⁰¹

Június 5-én KL Auschwitz 2 ezer magyar zsidót (valószínűleg a depóból) KL Büchenwaldba indított. (Regisztrálásuk elmaradt, így fogolyszámuk nem volt.) Az emberszállítmányok Kassa (2 499 ember), Nagyvárad (2972) és Szilágysomlyó (3161) pályaudvaráról érkeztek, együttesen 8632 főnyi tömeget tettek ki.

A 6-i történeésekről Birkenauból több magyar adat maradt fenn. A tehervonat Szászrégenből (3149 „zsidó és nemkívánatos elem”), Sátoraljaújhelyről (2567), Nagyváradról (2527) és Mátészalkáról (3100) érkeztek. A tömegben 11 343 fő várt sorsára, a szelektálásról nincsenek adatok.

A-78 238-tól A-78 246-ig sorsámoztak 9, Magyarországról érkezett nőt. Majd feljegyezték 100 magyar zsidó átszállítását KL Auschwitz III. Golleschau⁶⁰² altáborba, végül 2 ezer magyar zsidó, addigi depóheftling átirányítását KL Mauthausenba. Utóbbiak június 8-án vonaton érkeztek a Duna partjára. A „védőőrzetes” koncentrációs táborban 69 370 és 71 404 közötti fogolyszám-tartományban regisztrálták őket.⁶⁰³

7-én Nyíregyházáról (2253 deportált), Nagybányáról (2844), Husztról (1852) és Désről (3160) összesen 10 109 magyart fogadott Auschwitz II. Több SS tartott szelekciót, az egyik után 2002 magyar zsidót hagytak életben (A-12 091–A-14 902). A többiek a gázkamrában végezték. A másik válogatásnál a beérkezett tömegből ikerpárokat emeltek ki (A-14 093–A-14 094, A-7 206–A-7 208).⁶⁰⁴ (Az eltérő számozás oka ismeretlen.) Bizonyos, hogy depóba is irányítottak munkaképes magyarokat. A transzport nagyobb része a gázban végezte.

A Höss-akció menetét, az öldöklés teljesítését mérlegelve megállapíthatjuk, hogy tömött tehervagonokban Birkenaubra beérkezett a kassai, a kolozsvári és a marosvásárhelyi csendőrkörletek területéről Kárpátalja és Észak-Erdély elhurcolt zsidósága. A hivatalos magyar kimutatások tanúsítják, hogy 288 333 „zsidófajú személyt” telepítettek át. Az összesített német adatok némi eltérést mutattak, 289 357 deportáltról szóltak.⁶⁰⁵ Ismeretlen számban, nagyobb csoportokban francia és olasz gyereksereg is érkezett. A magyar foglyok látták, hogy tele voltak kiütésekkel. Éheztek, rongyokban, gyakran mezítláb jártak. Semmiféle tisztálkodási lehetőségük nem volt. Birkenau kiürítésekor ezeket a gyerekeket is nehéz munkákon dolgoztatták.⁶⁰⁶

A kiszállított magyar csoportokból június 8-án egyetlen zsidó nőről maradt adat (A-7 209). A korábbiaktól eltérően a tömeg kisebb volt (4459 deportált), Besztercén (2875) és Szilágysomlyón (1584) tuszolták a vagonokba. Az SS fiatalokat és egészséges felnőtteket ismeretlen számban tartalékolta, depóba küldött. A többieket gázba fullasztották. Ezen a napon Birkenau magyar zsidó nőket továbbított a lettországi Rigába, ahová másnap már be is érkeztek.⁶⁰⁷

9-én ismét két vonat futott be. Désről 1364, Kolozsvárról 1784, összesen 3148 deportált érkezett. Mindkét csoportot előző nap indították.

10-én egyetlen emberszállítmány regisztrálásáról van adat: 1163 „zsidó és nemkívánatos elemet” két nappal korábban, Marosvásárhelyről küldtek Birkenaubá.

Az eddigi „szállítási teljesítmény” értékelésére⁶⁰⁸ Bécsben 10-én ismét vasúti konferenciát tartottak. A soron következő teendőket is egyeztettek. A magyar csendőrség képviselőjében (már másodszor) dr. Lulay László csendőrszázados vett részt.

Veessenmayer június 10-i, Budapesten kelt jelentésében magyar zsidók merész szökéséről olvashatunk. A német Biztonsági Szolgálatot (Sicherheitsdienst) a zürichi német főkonzulátus értesítette, hogy a Magyarországról érkezett egyik vagonrakományban két magyar zsidó elbújt a répa között. A német szervek Zürichből elvárják az intézkedést, hogy „zsidók Magyarországról ilyen vagy hasonló módon külföldre ne jussanak.” Részletes jelentésében a birodalmi követ Berlint – a hely közelebbi megjelölését mellőzve – Wehrmacht-katonák halálos ítéletének május 29-i végrehajtásáról is értesítette, akiknek a bűne Magyarországról menekülő zsidók Romániába csempészése volt.⁶⁰⁹

Június 11-én éjszaka, hajnali 3 és 4 óra között Kolozsvárról érkezett tehervonat Birkenaubá. A 9-én indított RSHA transzportban 1447 „zsidó és nemkívánatos elem” volt. 4-5 óra tájban az „utasokat” kiszállították. A rámpára 250–300 súlyos beteget is kiraktak. (A kolozsvári gyűjtőtábor kórházából úzték ki őket.) Az összevisszaságban – a férfiak kiabáltak, a nők és gyerekek hangosan sírtak – akadtak, akik megoldást kerestek.

A rámpán valaki felismerte korábbi ismerősét, dr. Victor Capesiust.⁶¹⁰ Segítséget kért tőle, válaszként megtudta, hogy „Közép-Németországban” vannak, és a jövő miatt nem kell aggódni, minden rendben lesz. Az illető, és más, karszalaggal ellátott magyar orvosok aggodalommal családtagjaik összegyűjtésével foglalkoztak, ám volt kollégájuk, dr. Capesius csalárdúl a gázkamrába sorolta be őket.⁶¹¹

11-én 2 ezer – addig a depóba „beraktározott” foglyot – KL Mauthausenba küldtek át. 13-án érkeztek meg (A-71 623-A-73 753). A magyar zsidók Mauthausenben ekkor 4125-en voltak, létszámuk az új fogolytömeggel 6106-ra nőtt. Regisztrálásuk után főként hadi építkezéseken dolgoztatták őket.⁶¹²

12-én KL Bergen-Belsenből 6 zsidó férfi és 15 nő A-189 091 és A-189 098, valamint 81 869 és 81 883 közötti fogolyszámmal került regisztrálásra. (A számbeli eltérés nem ellenőrizhető.) A-7 210-es számmal bejegyezték egy magyar zsidó nőt is. Birkenau II. Székesfehérvárról 3160, Makláról 2794, összesen 5954 deportáltat fogadott.

13-án a napi szelekció 8426 emberéletet érintett. 2675 és 2941 deportált Diósgyőrből, 2810 Balassagyarmat Nyírjespusztáról érkezett. Az első szelekciónál az SS öt magyar női ikret (A-7 211–A-7 215) választott ki.

14-én az érsekújvári szerelvény 2899, a diósgyőri 3051, a hatvani 2961, együtt 8911 elpusztítandó személyt hozott. Sorukról csekély számú adat maradt ránk. Az SS az első válogatásnál hat ikret (A-7216–A-7221), valamint ismeretlen számban depóba sorolt magyarokat emelt ki. A többieket gázban ölték meg. A másik szelekciónál három zsidó nőt (A-7222–A-7224) különítettek el, valamint depófoglyokat. A többiek valószínűleg a gázkamrában végeztek. A haláltól egyelőre két 12 éves magyar ikerlány menekült meg. Fogolyszámuk nem ismeretes.

15-én Birkenaubá – négy vonattal – 10 935 deportált érkezett. Két napig utaztak Komáromból (2790 deportált), Salgótarjánból (2310).⁶¹³ Egy napot Miskolc/Diósgyőrből (3968 fős kimagasló létszámmal) és Balassagyarmatról (1 867). 203 magyar zsidó kapott A-14 095 és A-14 297 közötti fogolyszámot.

Az SS munkára válogatott ki fiatalokat, munkaképes felnőtteket. Őket depóba, a többieket a gázkamrába vezényelték. Ezekben a napokban érkezett az eredetileg Bácska-Topolyáról

április végén deportált magyar foglyok egyik munkaosztaga. Kétnapi gyalogút után Eule-Mühlhausenén át az ugyancsak KL Groß-Rosenhez tartozó Arbeitslager Fürstenfeldben kötötték ki.

Debreczeni József megörökitette a viskótábori, saját vackát (24 helyre 40-50 foglyot zsúfoltak egybe). Szállásul sátrak is szolgáltak. A számozott sátrakból a 28-as lakóit vesztetgázár övezte. „Itt laknak a közönséges bűnözők⁶¹⁴ – természetesen ezek is zsidók –, akiket a sopronkőhidai fegyintézetből hurcoltak Auschwitzba. (...) Negyven, minden hájjal megkent, cinikus, mindenre kész gazember közé iktatódni, több mint baleset.”⁶¹⁵

Június 15-én a budapesti német követ már 300 ezer főt meghaladó szállítási teljesítést, 324 005 magyar zsidót elhurcolásának tényét rögzítette. Veesenmayer továbbította a hírt, hogy a magyar rendőrség a szatmári volt zsidógettót felülvizsgálta. A razziá eredménnyel járt, mert június 10-én egy műhely alatti befalazott rejtékhelyen 14, a deportálás elől elbújt zsidó találtak.⁶¹⁶ Újabb jelentésében már 326 009 magyar zsidó Birkenaubra szállításának tényét közölte.

Egyes vélemények szerint a Győrből indított tehervonat 15-én ért Budapestén, Miskolcon, Kassán és Tarnów vasúti csomóponton át a birkenauai rámpára. (Indulás előtt a győri pályaudvaron a rendőrök azt híresztelték, hogy a bevagónírozottak Kecskemétre utaznak dolgozni.)⁶¹⁷ Mások a 1985 deportált személy érkezésének időpontját két nappal későbbre teszik. (Amennyiben 16-án haladt át Kassán a vonat, a 17-i dátum a helyes.)

A kényszermunkára szelektált győri zsidókat az E táborrésze helyezették el. A zubbony bal oldalán és nadrágjuk jobb szélén felül kétujjnyi széles, 15 cm hosszú fehér sávot viseltek, melynek jobb szélén vörös és sárga színű, egymásra rakott háromszögek a zsidó besorolást jelezték. A sávön bélyegzővel tüntették fel a foglyszámot, a szériát jelző betűvel együtt.⁶¹⁸

A kolozsvári román főkonzul köréből Veesenmayer (vagy valamelyik fűlő diplomatája) új értesülést szerzett. A hivatalos román magatartás változott: az átszökött magyar zsidókat ezután Románia politikai menekültként kezeli. A román kormány lehetővé teszi Palesztinába való kiutazásukat.⁶¹⁹

A tábori ellenállás szervezői a május 25-e és június 15-e közötti időszakot összefoglaló illegális periodikájukban írták, hogy a frontok helyzetével összefüggésben az árja foglyokat KL Auschwitzból az SS-parancsnokság utasításra evakuálni fogja. Arról is tudtak, hogy a kivitelezés részeként 2 ezer lengyel és orosz KL Buchenwaldba való átszállítását már előkészítették. (A hír igaz volt. A transzport megvalósult, június 23-án indították útnak.)

15-én Veesenmayer von Ribbentrop külügyminiszternek Budapestről táviratban jelentette, hogy a Birodalom területére Magyarországról június 17-éig megközelítőleg 340 142 zsidót „továbbítottak.” (Ezzel a III. zónából tervezett kiszállítás lezárult.) Fontosnak tartotta, hogy a deportáltak száma – bármilyen közlekedési zavar okozása nélkül – július végéig megduplázódhat, később elérheti a 900 ezret.⁶²⁰

Birkenauban ismét több szelekció volt. Az egyik után 120 magyar zsidót hagytak életben (A-14 949–A-15 068). A depó-heftlingeket elkülönítették, a többiek élete gázkamrában zárult.

Újabb munkaerőigény (föld alatti hadiipari építkezések) miatt KL Mauthausenbe a depó-heftlingekből több mint 1500 főt irányítottak át. 19-én az új munkahelyen 73 922 és 75 516 közötti foglyszámokon regisztrálták őket. Ezzel a zsidó foglyok száma 7610-re nőtt a mauthauseni táborrendszerben. A kényszermunka gyilkos ütemét bizonyítja, hogy ez a szám 15 nap alatt 7533-ra csökkent.⁶²¹

Június 16-án érkezett Birkenaubra a Garam völgyéből, Léva városából indított, 103-as számú szerelvény. A 2 678 fogolyból munkaképesnek ítélték meg 53 férfit és 58 nőt. Gázkamrába

küldtek 2567 személyt.⁶²² Miskolcra 2829 „zsidó és nemkívánatos személy” érkezett, a szelektálás kimenetele ismeretlen.

Másnap, 17-én⁶²³ a székesfehérvári vonat futott be. „Kiürítések”, a szelekciónál nyolc ikret találtak (A-14 319–A-14326), akiket az Fláger részben, a kórházban (Krankenbau) helyeztek el. „Amikor minket félreállítottak, két ikerpár már ott állt, a székesfehérvári Laufer József és István,⁶²⁴ az érdi Lusztig György és Márton. Néhány perc múlva kiválasztották a két Kun testvért, Györgyöt és Istvánt, akikről tudtuk, hogy nem ikrek, csak testvérek. Eközben szemünk előtt folyt a válogatás.

A válogatást végzők engedékenyek voltak, ha egy fiatal az idős hozzátartozójával akart menni, azt viszont nem engedték, hogy idősek vagy munkaképtelenek kerüljenek a munkaképesek közé. Egy idő múlva a válogatást végző SS-tiszt odajött hozzánk, és az egyik valamit magyarázott velünk kapcsolatban, ránk mutogatva a többieknek. Mint utóbb megtudtuk, ő volt dr. J. SS-Hauptsturmführer, az ikervizsgálatok vezetője.

A válogatás befejeztével nyolcunkat⁶²⁵ az Flágerba vittek. Itt az »ikerkápó«, Spiegel Ernő (aki szintén iker volt és munkácsi pedagógus) és a már ott lévő ikrek fogadtak és körülvettek bennünket. A Kun gyerekek (ekkor 12 év körüliek voltak) közölték, hogy ők nem ikrek; azonban a kápó azt mondta nekik, feltétlenül vallják magukat ikreknek, és az adatfelvételnél egyikőjük születési adatait mondják be. (...) Fürdő után minket is szőrtelenítettek, de hajunkat nem vágták le. (Ez a lágerben komoly privilégiumnak számított, mivel haja csak a reichdeutsch⁶²⁶ kápóknak lehetett.) Ezután felvették adatainkat, a bal alsókarunkra tetoválták a Häftlingsnummert, a fogolyszámot. (...)

Ha valahol jelentkeztünk, csak a fogolyszámot kellett bemondani. Ezt a számot a ruhánkra varrít kb. 2 x 8 cm-es fehér vászondarabra is rá kellett tintaceruzával írni. Ezen, a szám előtt még egy piros háromszög és egy sárga csík is volt,

amely azt jelölte, hogy viselője politikailag megbízhatatlan és zsidó.”⁶²⁷

Kiss László visszaemlékezésében a dr. J. SS-Hauptsturmführer ismeretlen okból dr. Joseph Mengelét takarja, aki a magyar zsidók tömeges érkezésekor – a normálistól eltérő génekre fókuszálva – azonnal embervadászatba kezdett. 39 kísérleti alanyt talált, majd két hét alatt „készlete” 197 alannal növekedett. Július végére 300-an voltak (177 nő és 123 férfi), elsősorban ikrek a csecsemőtől az egészen idős foglyokig. (A tábori nyilvántartásban az iker nem csupán testvérpárokat jelentett, hanem mindenkit, akit Mengele „kísérleteihez” kiválasztott.)⁶²⁸

17-én további szerelvény ért be Érsekújvárról (1980 személy), Győrből (2985), Komáromból (2673) és Dunaszerdahelyről (2969).

18-án a szelekciónál mindössze négy magyar női ikret különítettek el (A-7256–7259). Depóba küldtek fiatalokat és kórosabb munkaképes magyarokat, a többieket gázba fullasztották. A következő négy napban nem maradt fenn adat magyarokról. Ahogy azt a Bad Arolsen-i archívum egyik dokumentuma bizonyítja, 23-án Birkenau „átmenőtábor” (Durchgangslager) részéből 434 magyar depóheftlinget KL Buchenwaldba szállítottak át.

20-án Pohl SS-Obergruppenführer und General der Waffen-SS látogatása alkalmából feljegyzés készült.⁶²⁹ Több SS-vezető kíséretében szemlét tartott, napirendre került az addig még nem tervezett táborépítési munkák megbeszélése. A teendőket pontosan soroló terjedelmes iratban azonnali (10. pont, három barakk azonnal a zsidóakcióhoz), és későbbi határidővel megvalósítandó építkezések (16.: krematóriumok álcázása gyékénnyel, biztonsági okból második elektromos kerítés létesítése; 17.: a BIa és BIb Fláger rész területén hat hullakamra építése; 18.: bővítések Prof. Dr. Clauberg⁶³⁰ számára) kaptak helyet. A feladatok határidős

megvalósításáért a Zentralbauleitung der Waffen-SS und Polizei Auschwitz O/S-t tették felelőssé.

Budapestén június 22-én Angelo Rotta apostoli nuncius⁶³¹ Sztójay miniszterelnökhöz küldött leveléről, benne foglalt aggodalmairól emlékeztető (Pro Memoria) készült. A hosszú válasz a szakirodalomban megtalálható, nem ismertetjük. Aligha tekinthetünk el azonban a Vatikán képviselőjéhez intézett egyes hazugságok kiemelésétől. A miniszterelnök a nunciust tájékoztatta, hogy „a zsidókérdés rendezésének alapja csak faji kritérium lehet.” Továbbá kijelentette, hogy „a zsidók elköltöztetése nem deportálás jellegű, hanem Németországba (...) elszállításuk humanusan fog történni.” Ezt később Jaross belügyminiszterre hivatkozva megerősítette: „a külföldi munkára küldés humanusan és keresztényi szellemnek megfelelő emberséges módon fog történni.”⁶³²

Veesenmayer 25-én – Jurcsek Béla földművelésügyi és ideiglenes közellátási miniszter⁶³³ magas német kitüntetésének, a Sas-rend nagykeresztjének átadását követően – Berlinbe táviratozott. Örömmel írta, hogy a kitüntetett az alkalomból megígérte, hogy Magyarország az eddig lekötött mennyiségeken felül további 10 000 tonna kukoricát „szabadít fel németországi szállítások céljára”.

A folytatás ugyancsak a német nyomást, egyben a nagyvonalú magyar gesztust bizonyítja: „Magyarország zsidótalanításának befejeztével az a tényállás adódik, hogy azzal a birodalom nemcsak megfelelő számú zsidót, de ugyanannyi élelmiszer-fogyasztót is átvett. Ellátási helyzetének ebből származó tehermentesítésére Magyarországnak élelmiszerek pótlólagos szállításában tanúsítandó egyszeri nagyvonalú gesztussal kellene válaszolnia. Jurcsek pozitívan fogadta kezdeményezésemet.”⁶³⁴ A követ gyakorlatilag zsaroló volt: a külügyminisztériumnak javasolta, hogy Backe birodalmi miniszter⁶³⁵ tervezett budapesti látogatásán „ennek az ötletnek a megvalósítására sor kerüljön”.

Veesenmayer 26-i jelentése 351 850 magyar zsidó sikeres kiszállítását említi. A megszállók – fél szemmel – a „már áttelepült” magyar zsidók vagyonának sorsát is figyelemmel kísérték. Az Egerhez közeli Kerecsendről megtudták, hogy a helyi lakosság – a csendőri őrizet ellenére – a zsidók által „visszahagyott” tárgyakat széthordta. A fosztogatás elleni erőyes magyar hatósági közbeavatkozásnak köszönhetően sok mindent visszaszarmaztattak a gyűjtőhelyre. A birodalmi követ azt is megtudta, hogy Beregszászon a város vezetői a zsidótábor kiürítéséhez kellő fizetéssel személyzetet vettek fel. Ez helyes intézkedés volt, de két nap alatt a tervezett tíz pajta (volt gyűjtőtábor) helyett csak kettőt ürítettek ki. Ennek oka az volt, hogy munkaidőben rendrakás helyett inkább elrejtett pénz és értéktárgyak után kutattak az alkalmi munkások.

Ugyancsak Beregszászon 800 kiürült zsidó lakás gazda vagy bérlő nélkül maradt. Kérésre a magyar rendőrség a németeket tájékoztatta, hogy eddig 80–100 lakást feltörték. A zsidók kertjeit, rétjeit, szőlőit elbirtokolták, hasonlóképpen a házi kerteket.⁶³⁶

A magyarországi deportálás menetében fontos fejleménynek számított, hogy Rudolf Höss táborparancsnok június 18.⁶³⁷ és 26. között Budapesten tartózkodott. Ebben az időben nem indítottak vonatokat. Az SS-ek részfeladatokról éppúgy konzultáltak, mint a magyar zsidók további kiszállításának gyorsításáról. Az egyeztetés részletei, határozatai iratanyag hiányában máig homályban maradtak.

A birkenai „szünétnek” a moszkvai Különleges Levéltárban őrzött Auschwitz dokumentációban nyomát találjuk. A parancsok sorában (a *Standortbefehl* Nr. 18/44., 14. pont szerint) az SS-hez tartozó személyzetet figyelmeztették, hogy a III. és IV. krematórium körüli drótakadályt június 26-án 16 órától újból áram alá helyezték.⁶³⁸

A birkenauai SS-apparátus ismét a korábbi sebességgel teljesítette a „végső megoldás” feladatait. 26-án Debrecénből – egy nap alatt – 2286 „zsidó és nemkívánatos elem” érkezett, majd 28-án 3842 deportált.⁶³⁹ Bizonyos, hogy az utóbbi szegedi „gyűjtőtranszport” volt.⁶⁴⁰

29-én négy teherszerelvényt jegyeztek fel.⁶⁴¹ A kecskeméti deportáltak létszáma 2642, a nagyváradiaké 2819, a békéscsabaiké 3118 volt. A negyedik szolnoki vagy debreceni lehetett, a kérdés további kutatást igényel. Az egyik szerelvényből 150 foglyot egyelőre életben hagytak (A-15 069–A-15 208). Ismeretlen számban fiatalokat, munkaképes idősebbeket is választottak, ezek depóba kerültek. A többiek gázban végezték.

Mengelé a magyar nők közül ikreket emelt ki: Weiss Annát és Katalint (A-8 270–A-8 271), valamint Stern Leát és Hajnalt (A-8 272–A-8 273) Békéscsabáról.⁶⁴² Mellettük két ikervivért (A-15 675–A-15 676). Feltehetőleg ekkor érkezett Birkenaubába Magyarbánhegyesről deportált Angyal család. Az anya és lánya együtt maradtak, a 16 éves fiút, Istvánt elválasztották tőlük. A leányt – ismeretlen időpontban, állítólag szökési kísérletért – nyilvánosan felakasztották, az anya meghalt. Angyal István túlélte a fogságot, visszatért Magyarországra. Az 1956-os forradalomban aktívan, fegyveresen vett részt. Elítélték, 1958 decemberében Budapesten kivégezték.⁶⁴³

A magyar lelkiismeret hangját, a hazát féltő, őszinte aggodalmat véljük megtalálni vitéz Dávidházy István ezredes fennmaradt, június 29-i zsoldároscopyi bejegyzésében. „Az a belpolitikai süllyedés, amit itthon látok, kétségbe ejt. Szadista kalandorok a magyarság nevében üzik alávaló üzelmeiket – Isten óvja hazánkat és magyar népünket. Kérem az Istent, hogy a büntetés, amely biztos el fog következni, csak a bűnösöket sújtsa, s kímélje meg azokat, akik mindennek tehetetlen szemlélői.”⁶⁴⁴

30-án Veessenmayer Budapestről értesítette a birodalmi külügyminisztériumot, hogy a III. zónából a zsidók kiszállítása tervszerűen, 50 805 fővel lezárult. Az I., II. és III. deportálási zónából Magyarországról összesen 340 162 zsidót deportáltak.⁶⁴⁵ A IV. zónában folyt akció lezárulásáról tájékoztatott; a négy zónából összesen 381 661 magyar zsidót szállítottak ki.⁶⁴⁶ A halálgázár összesített számadatait tekintve 1944 júniusában KL Auschwitzba 169 345 fogoly érkezett. Máig megrendítő tény, hogy közöttük 164 425 magyar volt.⁶⁴⁷

A deportált magyar zsidók tömegébe esetenként elfogott cigányokat is besoroltak. Előfordult, hogy a buzgó magyar rendőrök, csendőrök így tettek a mindenkor üldözött ún. bibliakutatókkal, Jehova Tanúival. Németországban a Gestapo a tanúk és közösségeik üldöztetésére 1936 júniusában Sonderkommandót küldött el. A kegyetlen kihallgatások, barbár kínzások következtében 1937 közepéig legalább tizenhét Jehova Tanúja halt meg.⁶⁴⁸ A Birkenaubába hurcolt magyarok között két nőt – Slezinger Olgát és Bász Évát⁶⁴⁹ – először zsidóként regisztrálták, majd tábori fogolymegjelölésként lila háromszöget hordtak, mivel Jehova Tanúi voltak. Innen KL Bergen-Belsenbe szállították őket, aztán Braunschweigben romeltakarításon dolgoztak. A végzetesen legyengült Slezinger Olga nem élte túl a megpróbáltatásokat.⁶⁵⁰

Júliusban a deportálás magyar és német irányítóit összekötő tisztt, Ferenczy László aláírásával mindössze két, július 9-én, immár Budapesten keltezett összesítő csendőrségi jelentés maradt fenn. Ezekben a „kitelepülő”, vagyis a német kézre adott magyar állampolgárok (mint a június 30-i jelentésben⁶⁵¹ egy alkalommal) stílusváltásként „zsidófajú személyként” kerültek említésre.

Mindkét csendőrségi jelentés épületes hazugságot tartalmazott: a közbiztonsági szervek részéről visszaélés, brutalitás, kilengés, bántalmazás nem fordult elő. A gettóban, gyűjtőtáborokban történt gyakori öngyilkosságok említésre sem kerültek.

A jelentések galád állításaikkal, a valóság teljes eltörzítésével Endre László államtitkár igényének, felfogásának is eleget tettek.

A belügyi államtitkár Pápan és Sopronban inspicálta a gettót. A szemtanúk szerint tekintetét sötét szemüveg rejtette. A soproni zsidók bevonulója napján – július 4-én – postán küldött távirata fennmaradt. Szövege a kitagadott, nyomorúságba elkülönített, egzisztenciájuktól megfosztott magyar zsidó állampolgárok léte és sorsa iránti legteljesebb közömbösségről tanúskodik.

A gyors szemle végén Ferenczy Budapestre azt jelentette, hogy „a zsidó táborokban a zsidókkal való bánásmód emberséges, sőt mindenütt udvarias.” (A soproni gyűjtőtábor építés alatti, ajtó és ablak nélküli létesítményben működtették. A tömegnek a napi kolduslevest az ott talált, beépítéshez előkészített fürdőkádakban főzték.)⁶⁵² „[A] lakosság inkább avégett elégedetlen – hazudta –, mert a zsidók még gettóban létük alatt is túlzott szabadságot élveztek”.⁶⁵³

A történelmi város lakossága a történeteket megélve inkább dermedt volt. Az üldöztetés egyik túlélője később felidézte, hogy a gettóból munkaszolgálatra kiemelt zsidó férfiak menetét sok nem zsidó sírása kísérte. Akkor senki sem tudta, hogy családjuktól ugyan elszakították őket, de a honvédségi behívás menekvést hozott a végzet, a deportálás elől.

Június 30-án Zalaegerszegen közzétették, hogy akiknek birtokában vannak olyan, zsidóktól származó értéktárgyak, melyeket ez ideig a pénzügyi hatóságoknak még nem jelentettek be, 24 óra alatt a csendőrségnél jelentsek be. Elfogadják az ilyen személyekre, rejtékhelyekre vonatkozó információszolgáltatást is. „Aki a jelentést nem teszi meg, szigorú büntetésnek és internálásnak teszi ki magát.”⁶⁵⁴

Ferenczy államtitkár július 5-én Zalaegerszegen ellenőrizte „a zsidókérdéssel kapcsolatosan kiadott törvényes rendeletek

végrehajtását.” A helyi téglagyárban⁶⁵⁵ ekkor már harmadik napja tartott a zsidók értékek utáni „kikérdezése.” Az utóbbi kifejezés a szinte leírhatatlan brutalitást takarta. Gumibottal és bikacsökökkel ütötték-verték a tömegből kiemelt, levetkőztetett áldozatokat.

Húvös Salamon botfai földbirtokost, dr. Mándi Jenő gyógyszerészt feleségével, Böhm Jenő kaszaházi malomtulajdonost és nejét Horváth Béla csendőrtörzsszörmester és „kincskereső” csendőrei véresre verték. Dr. Mándi Jenő megőrült, amikor lánya megkínzását végig kellett néznie. Dr. Korein megmérgezte magát, a nyilvános vallatásról többeket lepedőben vittek el. A brutális vallatás után Húvös Salamon és nővére a tehervagonban halt meg.⁶⁵⁶ Endre László államtitkár a Hunyadi László alispán-helyettessel tartott szemléről a *Zala megyei Újságnak* elégedetten nyilatkozott, majd elutazott.

KL Auschwitz-Birkenauba július 1-jén Kecskemét városból 2790 fős transzport érkezett. Június 29-én indították, aznap keresztülhaladt Kassán. Azonos útvonalon 2038 „zsidóval és nemkívánatos elemekkel” Szolnokról, valamint 3026 deportálttal Debrecenből is befutott egy-egy szerelvény.

Az „átmenőtábor” részéből 2 ezer magyar zsidó nőt válogattak ki. Az addig depóban tartott, éheztetett páriákat Buchenwaldba indították. A szállító teherszerelvényt közben bombatámadás érte, mely 266 nő életét oltotta ki. A túlélőkből 1216-ot a gelsenkircheni altáborba, további 518 magyar nőt augusztus 24-én KL Buchenwald melléktáborába, Essenbe, a Humboldtstrasséra (Firma Krupp) szállítottak át.

A gelsenkircheni munkaosztág hivatalos elnevezése SS Arb. Kdo K. L. Buchenwald Gelsenberg Benzin AG, Gelsenkirchen, Horst⁶⁵⁷ volt. A buchenwaldi koncentrációs táborhoz tartozott, területét szögesdrótkerítés és őrtornyok övezték. A nőfoglyok sátrakban laktak, romeltakarításon dolgoztatták őket. A tábor szeptember 11-én légitámadás érte, legalább 150 női fogoly

életét vesztette. Ismeretlen számú súlyos sebesültet a helyi kórházba szállítottak. Néhány nap múltán a munkakommandót feloszlatták, a még munkaképes 1216 foglyot Sömmerdába irányítottak át.⁶⁵⁸

Július 2-án a magyar zsidókból a birkenauai „munkabevétési részleg” 174 főt (A-15 857–A-16 030) elkülönített. Még aznap Auschwitz III.-ba, Monowitzba vezényelték őket. A kísérő irat – a valóságot valószínűleg egyáltalán nem fedő – állítása szerint a zsidó heftlingeket az SS-lágerorvos megvizsgálta, egészségesnek és tetűmentesnek találta, majd friss fehérneműt és ruhát kaptak. Ezzel szemben ismert, hogy előzőleg olyan táborrészben raboskodtak, ahol néhány esetben skarlát és kanyaró lépett fel. Mindezzel összefüggésben 21 napot elkülönítve, karanténban töltöttek. Az iratot dr. Mengele írta alá. Ezen a napon 189 365 fogolyszámmal egyetlen magyar foglyot regisztráltak.⁶⁵⁹

A 3-i dokumentációban több magyar adat maradt fenn. Magyar fogolyszállítmányt – érkezéséről az adatok ismeretlenek – szelektáltak, valamint ötszáz magyart (A-16 037–A-16 536) munkára válogattak ki. A csoportot a KL Auschwitz III.-hoz tartozó egyik szénbányába küldték. A többieket részben depóba, másokat gázkamrába vezényelték.

A Sonderdienst Seehaus, fedőnéven az RSHA külföldi adókat lehallgató szolgálata 2-án rögzítette a BBC spanyol nyelvű adását. A bemondó fontos információt továbbított: Magyarországról 400 ezer zsidót deportáltak Németországba, és a gázkamrákban megölték őket. Elhangzott az aggály is, hogy a még életben lévő 350 ezerre ugyanez a sors vár.⁶⁶⁰ Megállapíthatjuk, hogy a híradás fedte a valóságot. Június végére az elhurcolt magyar deportáltak száma (beszámítva a strasshofi csoportot) meghaladta a 410 ezer főt.

4-én Budapesten Horthy Miklós kormányzó magához hívatta Veessenmayert. Baky László magatartásáról keserűen panaszkod-

dott. Politikai szélkakasnak (Politische Windfahne) nevezte, és erősen bírálta Endrét is. Megragadta az alkalmat, hogy a birodalmi meghatalmazottnak megerősítse: nem a zsidók barátja. Politikai okokból kellett lépéseket tennie a keresztény zsidók (konvertiták) érdekében, és amiatt, hogy a hasznos zsidókat és a munkaszolgálatosokat megtartsa.

Július 5-éről kevés adatunk van a birkenauai magyarokról. Mindössze 4 foglyot regisztráltak (A-16 395–A-16 938). A depóba kiválogatottak száma ismeretlen, ahogy a gázban megölték is. Hét Budapestről küldött nőt (82 479–82 485) a tábori nyilvántartásba külön, nem a szokott fogolyszámokkal jegyezték be.

Veesenmayer 6-i budapesti távirati jelentése 381 661 zsidó kiszállítását rögzítette, valamint a tényt, hogy a IV. deportálási zónát „zsidótlánították”, azaz „kiürítése lezárult”.⁶⁶¹ Két nappal később a 306. számú táviratban már egy újabb, 40 ezernél több személyt érintő, összesen pedig 422 911 kiszállításról értesítette Berlint.⁶⁶² Az összesített nagyságrend mellett semmilyen kiegészítés (például az, hogy fő, személy) nem szerepelt, mintha nem is embereket deportáltak volna. A lényeg a vidéki magyar zsidóság gyors és teljes felszámolása volt. A feladatot tehát „tervszerűen” teljesítették.

A soros német követségi jelentés zsidók deportálás előli szökevényi kísérleteiről is számot adott. Ezekre (és az elfogásokra) Csánádpalotán, Kiszomboron, Budapesten került sor. Nem lankadt az embervadászat a lengyel menekülők, az SS, a Gestapo számára sok gondot okozó lengyel futárok elfogásáért.

Július 7-én, egy-két nappal korábban, Sárvárról indított szerelvény gördült be 3105 „zsidóval és nemkívánatos elemekkel.” Ugyancsak kétnapos utazás után érkezett 3103 meggyötört emberrel a szombathelyi vonat. A kaposvári vasútállomásról 3050 „utassal” ért be a kaposvári teherszerelvény. A 6-án Pécsről indított vonat 3100 deportáltat szállított a halálgyárba.⁶⁶³

A birkenai szelekciókról a magyarokra nézve több adat maradt fenn. Az egyiken 282 foglyot (A-16 952–A-17 234) hagytak életben. A depóba kiválogatott fiatalok és munkaképesek adatai számszerűen nem ismertek, miként a gázkamrába parancsoltakéi sem. A másik magyarországi vonattal érkezett foglyok közül egyelőre 217-en (A-17 235–A-17 451) kaptak életesélyt, mellettük depóba küldött fiatalok és életerős idősebbek. A többiek gázban végezték. Jövevényként beírtak még három, ismeretlen okkal különválasztott magyar zsidót (A-17 458–A-17 460).⁶⁶⁴ A soproni Déli pályaudvarról indított teherszerelvény 8-án ért a rakodóra.⁶⁶⁵ A 3 ezer főnyi emberszállítmányba – a csecsemőtől az aggastyánig – a soproni, csornai, beledi és kapuvári zsidóságot zsúfolták. (Kassai létszámuk 3077 fő volt.) Birkenau a többségük végzetét, a végállomást jelentette. Aznap éjszaka azonnal szelekcióra parancsolták a Pécsről érkezett szerelvény utasait is. 8-án a kaposvári pályaudvarról 2066, Pápáról 2793, a Duna menti Paksról 1072 deportált érkezett. A transzportok most is „zsidónak” minősültek, és „nemkívánatos elemek” tömegét jelentették.

A nyilvántartott foglyok nevét rögzítő tábori főkönyvbe először két 14 éves magyar ikerfivért, az 1930. március 12-én született Brodt Antal és József nevét jegyezték fel. Majd heftlingként regisztráltak 999 magyar zsidó nőt (A-8 741–A-8 939). Május 16. és június 30-a között érkeztek Birkenaubra, majd a depóban fogolyszám nélkül raboskodtak.

A tábori főkönyvbe ekkor írták be a cigány foglyok személyi adatait utoljára. Eddig feltüntették a családi és keresztnévét, a születési dátumot, gyakran a születési helyet is. Ezután a Z (Zigeuner, azaz cigány) rövidítéssel együtt csupán a fogolyszámot jegyezték be.

Július 9-én Monor pályaudvaráról kétnapi utazással 3549, Óbudáról 3151, a nyugat-dunántúli Sárvarról 2204 deportált

érkezett. Pécsről a második szerelvényt fogadta Birkenau, 2523-an egy nap alatt a rámpán landoltak.

A „malom” sebesen őrölt, a szelekció után mindössze 10 magyar túlélő maradt (A-17 500–A-17 509). Tartalék munkakerőnek depóba küldtek magyar foglyokat, és sokan – ismeretlen számban – gázban végezték. Dr. Mengele továbbra is magyar ikreket választott ki céljaira, ezen a napon öt nőt (A-9 740–A-9 744). Másnap az SS-lágerorvos vadászata folytatódott.

A május 15. és június 30-a között depóba sorolt magyarokból gyerekeket emelt ki. Somogyi Pétert (A-17 454) és ikerestétvérét, Vencelt (A-17 455), egy ismeretlen nevű zsidó lány ikerpárt (A-9 745–A-9 746), a Rákosszentmihályról deportált Havas Ágneszt (A-9 747) és Juditot (A-9 748),⁶⁶⁶ négy szintén ismeretlen nevű magyar ikerlányt (A-9 749–A-9 752), valamint az 1935. január 5-én született Brichta Andreát (A-17 456) és Károlyt (A-17 457).

Július 10-én KL Auschwitz a „munkaerőtartalékból”, azaz a depóheftlingekből 800 magyar nőt KL Dachaubra küldött át. A főtábor intézkedésére Allach melléktáborba regisztrálták őket.

A teherszerelvények Óbudáról (kétnapi utazással 2997 fő), Monorról (egy nap alatt 3065 fő), Óbudáról (egy napi utazás, 3072 fő) és Budakalászárról (egynapi utazással 3072 fő) hozták a transzportokat. A beérkezettek – mint általában – magyar zsidók és „nemkívánatos elemek” voltak.

A svájci St. Gallenben a *Die Ostschweiz* újság⁶⁶⁷ Az embe-
rek eltűnnek címmel – a Londonban székelő lengyel emigráns kormány külügyminisztériumára és más lengyel forrásokra hivatkozva – számos olvasóját megrendítő cikket közölt. Beszámolt a tényről, hogy „megközelítőleg 400 000 magyar zsidót deportáltak Lengyelországba, legnagyobb részét KL Auschwitzba. A deportálás május 15-én kezdődött, a zsidó gyerekekkel 62 vagon továbbítottak.”

A cikkben közzétették, hogy „a lengyel emigráns kormánytól figyelmeztetés érkezett, mely szerint az Auschwitzból küldött levelekben az a valótlan állítás szerepel, hogy a feladója jól van. A lengyel zsidók segítő bizottságának adatai alapján a koncentrációs táborokban kétmillió lengyel vesztette életét.”

A svájci lapok ezekben a napokban jelentős fordulatot tettek.⁶⁶⁸ A szigorú cenzúra tilalmait áthágva sorra adtak hírt KL Auschwitzról. *Haláltábornak* nevezték az 1942 óta működtetett Treblinkát és (a Lvov környékén található) Rawa Ruskát. Tették ezt úgy is, hogy a közvetlen német szomszédság miatt óvatosan kellett fogalmazniuk. A St. Gallen-i újság távolságtartó maradt, híre semmiféle vádat nem tartalmazott. Nem nevezte meg a Német Birodalmat. Nem írt arról, hogy a táborokat ki alapította, vagy ki foglalta el Lengyelországot, ki deportálta és ölte meg a magyar zsidókat.

Július 11-én két magyarországi szerelvénnel érkezett zsidók szelektálásáról maradt fenn adat. Az V. deportálási zónából indított egyik szerelvényről (Monor, 3079 személy) dr. Mengele egy leány ikerpárra tartott igényt (A-9 753–A-9 754). A másik vonatról – amely Békásmegyerről érkezett 1924 deportálttal – ugyancsak két magyar kislányt, szintén ikreket (A-9 755–A-9 756) emelt ki. A depóba és a gázkamrába szelektált magyarok száma ismeretlen.

A magyar zsidók tragédiájának legrészletesebb adatai Ferenczy csendőralezredes jelentéseiből ismertek. (Adatait felhasználtuk az 1944. május 3-a és július 9-e között zajlott események, a napi „kiszállítás” leírásában.) A csendőrtiszt kimutatásai szerint 434 351 zsidót deportáltak 147 vonattal. Június 7-ig az I. és II. zónából 92 vonattal 289 357 személyt, június 11. és 16. között a III. zónából 23 vonattal 50 805 személyt, június 25–28. között a IV. zónából 14 vonattal 41 499 személyt. Ferenczy július 4-től 6-ig tíz, összesen 29 556 zsidót szállító szerelvényt (V. zóna) összesített, július 6–8. között (VI. zóna) nyolcat, 24 128 deportálttal.

Mint fentebb írtuk, a német követ Budapestről folyamatosan jelentéseket küldött Berlinnek. Július 11-én egészítette ki június 30-án küldött előző táviratát, hogy a zsidók összegyűjtése és elszállítása az V. zónából – és ehhez csatolva Budapest elővárosaiból – tervszerűen, 55 741 fővel lezárult. Az összesített adat az I–V. zónákból, beleértve az elővárosi akciót: 437 402 fő.⁶⁶⁹ (A Budapestről küldött táviratban a számok mellett sem a zsidó, sem az ember, sem a fő szó nem szerepel.) Mindez 147 vasúti szerelvénnel valósult meg, a bécsi szállítási tervben rögzített vonatszámot felülmulva.

Összesítés a zsidók német hatóságok által elrendelt összegyűjtéséről és elszállításáról				
Övezet	Csendőrkörület	Gettók, táborok száma	Vonatok száma	Deportált személyek száma
I.	VIII.	16	92	289 357
II.	IX–X.	11	?	
III.	II., VII.	11	23	50 805
IV.	V–VI.	7	14	41 499
V.	III–IV.	8	10	55 741
VI.	I.	2	8	
1944. július 10-ig összesen		55	147	437 402

Ha a deportálók által hangsúlyos „tervszerűséget” vizsgáljuk, az adatokból kitetszik, hogy május 16-tól július 11-ig 141 tömött szerelvény érkezett Birkenaubá. A kivételt a június 21–26., valamint július 2–6. közötti napok jelentik, amikor egyetlen vonat sem futott be. A hiányzó iratok az évtizedek óta nyitott kérdés lezárását megnehezítik.

Az összesítés és a Höss-akció történetéhez tartozik, hogy Veesenmayer már július 7-én jelentette, hogy az V. zónában a „zsidóakciót” befejezték.⁶⁷⁰ Azt is, hogy a fővárosi és a Pest

megyei akcióra nem került sor, „a Budapestre összpontosított csendőrség állomáshelyére tért vissza”.⁶⁷¹

KL Auschwitz létszámjelentése július 12-én	
Auschwitz I.	14 386 fő (köztük 8189 zsidó, 3822 lengyel, 808 német, 632 orosz, 945 más nemzetiségű)
Auschwitz II.	19 711 férfi és 31 406 nő
Auschwitz III.	26 705 fő ⁶⁷²
Összesen	92 208 fő

Július 12-e arról is emlékezetes, hogy ezen a napon Antal István igazságügyi miniszter⁶⁷³ tájékoztatást adott a Minisztertanácsnak arról, hogy Sztójayval és két minisztertársával látogatást tett Esztergomban Serédi bíboros hercegprímásnál. A megbeszélés témája a hercegprímás és a püspöki kar pásztorlevele volt, amely a jegyzőkönyv szerint a „legsúlyosabb bírálatot” tartalmazta a kormány zsidórendeleteivel szemben. „Sikerült a kérdést ezen megbeszélések keretében olyképpen rendezni, hogy nem került sor ezen pásztorlevél felolvasására”.⁶⁷⁴ A kollaboráns kormány tehát könnyen leküzdötte az ingatag, ellenállni képtelen egyházi vezetők gyenge kísérletét.

13-án Birkenauban a magyar zsidó depófoglyokból 2500-at válogattak ki. A transzportot vonaton KL Buchenwaldba továbbították. Az intézkedés 15-én megismétlődött. A depóból két magyar zsidót a heftlingekhez soroltak (A-17 545–A-17 546).

A tábor földalatti ellenállási szervezete titkos közleményt juttatott el Krakkóba. „A magyar zsidók szállításában június 13-tól többnapos szünet állt be. Május 16. és június 13. között 113 vonattal 300 000-nél több magyar zsidót szállítottak be, ehhez jön még a francia zsidók transzportja (2 500), egy transzport olasz zsidókkal (1 500), két transzport cseh zsidókkal.” (...) A szervezet tudomást szerzett „száz angol és amerikai zsidó

származású állampolgár beszállításáról is, velük a többiekkel azonos módon végeztek. (...) A lengyelek és oroszok evakuálása – ők a legveszélyesebb elemek a táborban – szünetel. Júniusban 4500 foglyot, köztük 2900 lengyel és 1600 orosz volt, Auschwitz I.-ből három transzportban evakuáltak.”⁶⁷⁵

Július 17-én Birkenauban két hónapos fogság után meghalt Jane Haining (1897–1944) tanárnő, angol állampolgár (79 467). A Gestapo Budapesten 1944. április 25-én a Skót Misszió leányiskolájából „Anglia javára folytatott kémkedés” hamis vádjával hurcolta el. Ellene szólt, hogy az internátusban az üldöztetés elől számos zsidó leány kapott menedéket. Az utókor elismeréseként a nevelőnőt Jeruzsálemben posztumusz a Világ Népeinek Igaza, hazájában a Holokauszt Brit Hőse címmel tüntették ki.

Ugyancsak 17-én történt, hogy a németek a kistarcsai internálótáborból 280 internáltat a birodalmi határ közelébe, Sárvárra vonatoztattak, akiket újabb deportálási manőver fenyegetett. Három nappal korábban a csoport 1500 zsidóból állt, éppen Sárvárról szállították őket vissza Kistarcsára. Az elbizonytalanítás, a hatalmi eszközökkel való változatos megfélemlítés az SS bevett módszere volt.

22-én hajnalban – a magyarországi deportálás leállítását követően – mégis érkezett egy teherszerelvény kistarcsai internáltakkal (akiket az SS vagonírozott be, és indított útnak 19-én vagy 20-án Rákos vasútállomásról). A vagonokba közel 90 embert zsúfoltak. Induláskor 1230-an voltak, a levegőtlen, zárt térben a hőség és a vízhiány miatt útközben több halálozás történt.

Reich Jenő valószínűleg Hidasnémetinél dobta ki valamegyik vagonból 20-án a levelét, melyet az ismeretlen megtaláló postára adott, így fennmaradt. „Drága szeretett anyukám és gyermekeim, már ledobtam egy levelezőlapot⁶⁷⁶ a vonatról, megpróbálok még egy levelet írni. Tagadhatatlan, egy igen hosszú útra megyünk. Segítsen meg a Jóisten, hogy örömmel

találkozhassunk, hisz szombaton is történt egy csoda, most is megsegíthet a Jóisten. Nem hozhattunk magukkal semmit; mindenünket elvettek, a hátizsákunk egy külön vagonban van. Irány Németország, mi legalábbis ezt tudjuk, de lehet, hogy Kassán keresztül megyünk. A kísérők meglehetősen bánnak velünk, most szerencsére nincs olyan meleg, ha tudok, úgy még írni fogok valahonnan. Nem akarlak benneteket elkéséríteni, de nagyon szeretnék még élni, és adja a Jóisten, hogy ezt el is érjük. (...) Csütörtök fél tizenegy, tehervonat. Aki ezt a levelet megtalálja, boríték és bélyeg nélkül bedobja, biztosítom, hogy boldog lesz az egész élete!”

A tehervonatokba zárt magyar zsidók vízért, levegőért könnyörögtek, Birkenauban pusztá életükért küzdöttek. A közelgő front ellenére Budapesten vidámabb világ volt. Vitéz Turvölgyi Albert július 23-án kezdett munkába. Gyalázatos feladat- és hatáskörét a 2650/1944. M. E. számú rendelet (és majdhogynem a szabad rablás szabályai) határozták meg. Turvölgyi hivatalának feladataihoz tartozott magyar földön ellenőrizni, hogy a zsidók eleget tettek-e az 1600/1944. M. E. számú rendeletben megállapított vagyonbejelentési kötelezettségüknek. Felkutatni a be nem jelentett vagyontárgyakat; gondoskodni a bejelentett, valamint az elhagyott, be nem jelentett, illetőleg a zsidók őrizetéből vagy rendelkezésük alól kikerült vagyontárgyak őrzéséről, kezeléséről és hasznosításáról. Ezenfelül értékesíteni a zárolt zsidó üzletek árukészleteit, berendezési és felszerelési tárgyait.

Birkenauban a következő magyar vonatkozású bejegyzés július 25-én kelt. Budapestről a Biztonsági Rendőrség (Sipo) és a Biztonsági Szolgálat (SD) „küldeményeként” – feltehetőleg a budai Gyorskocsi utcai német rendőrségi börtönből – 78 fogoly érkezett.⁶⁷⁷ A szelektálás után 4 keresztény és 23 zsidó lengyelt (189 681–189 707) regisztráltak. 51-en gázban végezték.

11 magyar zsidót (A-17 677–A-17 687) a BIIe átmenőtáborból a BIIId-be helyezték át.

26-án újabb tehervonat futott be, a nyugati (birodalmi) határhoz közeli Sárvárról indították. A két fogolycsoport 2720 embert számlált. Eichmann deportáló kommandója valósággal elrabolta őket.⁶⁷⁸

Az átmenőtáborból, másként depóból a május 15. és július 9. között beszállított magyar zsidók és „nemkívánatos elemek” szelektálása, átminősítése – nagy izgalmakkal, sok rettegéssel – szinte napi gyakorisággal folytatódott. Tábori nyilvántartásba soroltak 2008 magyar zsidó nőt (A-11 819–A-13 826), akik beszállításuktól depófoglyok voltak. Ugyancsak 26-án történt, hogy ismét a depóból, a magyar zsidó nők közül válogattak (A-11 819–A-13 826). További magyar csoportokat továbbítottak Dachaubá: az egyik transzportba 800 magyar nőt és 500 férfit osztottak be. Sorsukról annyi ismert, hogy végül KL Dachau Kaufering altáborában kötöttek ki.⁶⁷⁹

Az elrettentő adatok tengere bizonyítja, hogy júliusban Birkenauban és számos más KL-ben is naponta aratott a förtelmes halál. Az SS eközben taktikázott, legfelsőbb vezetői a háborús vereség fenyegető árnyékában többféle úton-módon tárgyalásokat kezdeményeztek. Ezek híre hamar kiszivárgott. Budapesten a Külügyminisztérium július 26-án adott ki közleményt.

Megállapította, hogy az angol sajtóban ismételten „rosszakarató hírek” jelentek meg. Olyanok, hogy „német vezetéssel a magyarországi zsidók küldöttsége érkezett Istanbulba [sic!], hogy ott 400 000 zsidó kiadásáról tárgyaljon a szövetségesekkel.” Ezeket a magyar zsidókat a német véderő számára szállított teherautók és más fogyasztási cikkek ellenében szolgáltatnák ki. A magyar kormány viszont eltökölt, és eldöntötte – ezzel számolhatnak az angolszász körök –, hogy a zsidókérdést véglegesen, a humanitás szellemében megoldja.

A közlemény szerint nevetséges hírlapi kacsák, naiv elgondolások alapján ítélik meg „az ellenség táborában, sajnos, a magyar viszonyokat”.⁶⁸⁰

27-én, feltehetőleg a BIIe úgynevezett átmenőtáborban ismét szelekció volt, 261 magyar zsidót munkára válogattak ki (A-17 688–A-17 948).⁶⁸¹ 5 magyar zsidót ismeretlen okból külön vettek nyilvántartásba (A-17 949–A-17 953).

Az SS Lagerführer 28-án erélyes figyelmeztetésben részesítette Fürstengrube melléktábor üzemvezetőségét. A dörgedelem szerint „ismételt szóbeli és írásbeli tiltakozása ellenére” újra panaszokat hallott, hogy Goletz fővájár a foglyokat üti-veri. A helyzet súlyos lehetett. A Lagerführer leiratát „utolsó figyelmeztetésnek” minősítette. (4–9 havi börtönbüntetéssel fenyegette meg az őrszemélyzetnek azokat a tagjait, akik a tiltást megszegik, és a külföldi „civilmunkásokat” bántalmazták.)⁶⁸²

Az „Arbeitsinsatz” (munkabevetés) osztag napi jelentése folyamatos üzemet bizonyít. A Sonderkommando két 12 órás műszakot teljesített:

Krematórium	Nappali műszak	Éjszakai műszak
I. (II.)	110 fő	104 fő
II. (III.)	110 fő	104 fő
III. (IV.)	110 fő	109 fő
IV. (V.)	110 fő	110 fő

A IV. (V.) krematóriumnál 30 heftling fát rakodott, a hasábokat a megölt foglyok tetemeinek szabadtéri égetésénél használták fel.⁶⁸³

A 29-i birkenauai napiparancs szerint az előző napi nagy magyar „zsidóakció” eredményesen levezénylő Höss SS-Obersturmbannführer elhagyta KL Auschwitzot. (Itteni szolgálatát május 8-án kezdte, a táborból Berlinbe utazott.) A rangidős tiszt posztját KL Auschwitz I. parancsnokával, Richard Baer

Sturmbannführerrel⁶⁸⁴ töltötték be. 30-án 530 magyar zsidó nőt válogattak ki, majd Allendorf I-be, KL Buchenwald altáborába szállították őket. Két magyar zsidót külön regisztráltak (A-19 945–A-19 946).

Július utolsó napján, 31-én az addigi depóheftlingekből (A-15 926–A-16 352) feltehetőleg „transzportba küldésre” 427 magyar zsidó nőt különítettek el. Ebben a hónapban Auschwitzba összesen 72 419 fogoly érkezett. Közöttük 55 741 magyar volt.⁶⁸⁵ Nem tudjuk, melyik napon érkezett Budapestről (túszként?) a 25 éves zempléni parasztlány, Ádám Júlia (82 743).⁶⁸⁶ Csoportját a német fogdákból, a budapesti Keleti pályaudvarról vonaton szállították Birkenaubá. Júliusban a fogolyszámozás addigi rendje változott. Zsidó fiatal férfi foglyok a kaunasi gettóból, Dachauból és más táborokból történt beszállítását követően a számsorozat elé B-t írtak. Az addig kiadott A-sorozatot B-1-től indított új számsor váltotta fel. A hónap végén, 31-én Birkenauban már B-2 773 sorszámnál tartottak.

Magyar foglyok beszállításáról 1944. augusztustól kevesebb adatot ismerünk. 1-jén a megsemmisítő apparátust kiszolgáló Sonderkommando állománya 903 foglyot tett ki (!). A BIIIf táborrész kórházában az álorvosi kísérletekhez 108 férfi ikret, ikerpárt gyűjtöttek egybe. Dr. Mengelének ismét női kísérleti alanyokat különítettek el, létszámukat 400-ra teszik.⁶⁸⁷

Augusztus 2-án a BIIa karanténlágerben tartózkodó, valamint a beteg cigányokkal együtt a BIIe „családi láger” 2885 cigányt jelentett. Délután 1408 elkülönített cigányt vonatra vezényeltek, este hétkor KL Buchenwaldba munkára elszállítottak. Az esti Appell után táborzárat, a cigánytáborban blokkzárat rendeltek el. Felfegyverzett SS-ek és teherautók érkeztek. 2897 nőt és férfit, gyerekekkel együtt a krematóriumba szállítottak. Gázhaláluk után (a krematórium kályhái nem üzemeltek) a tetemeiket az árkokba dobták, azonnal elégették.⁶⁸⁸

3-án a birkenauai „átmenőtáborban” 193 magyar zsidó nőt választottak ki (A-16 459–A-16 651), akik a női táborrészben⁶⁸⁹ (Frauenlager) kaptak új szállást. 7-én a kiűrtett tehervagonokból élelmiszereket begyűjtő munkaosztag (Essenwarensammler-kommando) létszámát húszról negyvenre emelték.⁶⁹⁰

8-án 25 magyar zsidó férfit (B-5 569–B-5 593) soroltak be, az „átmenőtáborból” emeltek ki őket. Kiválasztás jutott sorsul 1414 magyar és lengyel zsidó nőnek (A-17 141–A-18 554) is. Közülük a magyarok korábban, május 15. és június 30. között érkeztek. A lengyel nők augusztus 6-án KL Plaszówból értek a táborba. 10-én 1000 magyar zsidó nő – ismét a május 15. és június 30. között beszállított magyar fogolytömegből – került kiválasztásra. Másnap az „átmenőtáborból” újra magyar és lengyel zsidó nőket (A-21 001–A-22 999) soroltak a regisztrált fogolyseregbe. Megkezdődött a BIIe táborrész (volt cigányláger) feltöltése, blokkjait immár a zsidó foglyok elkülönítésére (Quarantänelager) vették igénybe. 12-én érkezett Birkenaubra a varsói felkeléssel összefüggésben elfogott lengyel polgári személyek első nagyobb csoportja. Pruszkówon át 1984 férfit (beleértve ifjakat és fiúgyerekeket is), valamint 3800 asszonyt és lányt hurcoltak be. Ők fogolyszámot kaptak, de tetoválásuk elmaradt. (Egyebekben a velük való bánásmód nem különbözött a szokásostól.)

12-én az „átmenőtáborból” 1020 magyar és lengyel zsidó nőt válogattak ki (A-23 000–A-24 019).⁶⁹¹

Augusztus 13-án 151 magyar zsidót regisztráltak (B-5709–B-5859). Valószínűleg a Gestapo vagy az SD „védőőrzetes” politikai foglyai voltak, Budapest környékéről, Kistarcsáról transzportálták őket. A helyi adminisztráció a csoportot még aznap Golleschau altáborba,⁶⁹² 21 napos karanténba továbbította. Ez történt 1000 magyar zsidó nővel is. Őket Birkenau női táborából munkára KL Buchenwald melléktáborába, Allendorfba telepítették át.⁶⁹³

14-én – ismét a kistarcsai internálótáborból – politikai foglyokat, 350 magyar zsidót (B-5860–B-6209) vettek nyilvántartásba. Az újabb magyar csoportok kezelése, sorsa is bizonyítja, hogy a német megszállók nem hagytak fel a magyarországi deportálással. A vidéki zsidóság megkaparintása után a fővárosiak elhurcolásával számoltak. Közben pedig a fogdákbán, börtöncellákban, vidéki internálótáborokban összegyűjtött áldozataikat a személyi katonokon kódokkal, titkos feljegyzésekkel Birkenaubra küldték.

1944 második felében az SS Birkenauban két hangverseny is elrendelt. A foglyokból kiemelt művészek első, magas színvonalú műsorát kizárólag a tábor vezetői hallgathatták meg. A másodikat a heftlingek is, bár lefolyása nem volt zavartalan. A zenekar Franz Schubert *Három a kislány* című romantikus daljátékát adta elő, amikor egy SS-tiszt az előadást félbeszakította. A Sonderkommando tagjait kiléptette és elvonultatta. A „közönség” megdermedt, mivel tudta, hogy a „sonderesek” munkára vezénylése újabb fogolycsoport halálát jelenti. Bevált intézkedés volt, hogy a titoktartás miatt az SS ilyenkor mindenkit beparancsolt a blokkokba. (Ez most – az ünnepi előadás miatt, meglepetésként – elmaradt.) Így vált ismertté, hogy a transzport Magyarországról érkezett. Rövidesen a krematórium kéménye füstölni kezdett. A zenekar folytatta a koncertet, a magyar zsidókat Schubert muzsikájára terelték a gázkamrába.⁶⁹⁴

15-én az SS auschwitz-birkenauai lágerbirodálmáról, a kényszermunkára hurcolt fogolyseregről Willi Burger SS-Sturm-bannführernek, a koncentrációs táborokat felügyelő D IV. hivatalcsoport főnökének egyik jelentésében beszédes adatokat⁶⁹⁵ találunk. A Georg Lörner SS-Gruppenführernek – az augusztus 1-jei állapot alapján készült jelentés szerint – a fogolyállomány összesen több mint félmillió fő volt. 379 167 férfit és 145 119 nőt, azaz 524 286 foglyot tett ki. Ezenfelül hét csoportban további „bejelentett” (és úton lévő) foglyok érkezése jött még számításba:

I. A magyar zsidóakcióból	90 000 fő
II. Litzannstadtból ⁶⁹⁶ (rendőri börtön és gettó)	60 000 fő
III. Lengyelek a Főkormányzóságból	15 000 fő
IV. Büntetés alatt lévő foglyok Keletről (Ostland)	10 000 fő
V. Volt lengyel tisztek	17 000 fő
VI. Lengyelek Varsóból	400 000 fő
VII. Úton lévő foglyok Franciaországból	15 000–20 000 fő
Összesen	607 000–612 000 fő

Burger (becsléssel) további 387 ezer férfi és 225 ezer nő beszámításával, a fogolyállomány megduplázásával számolt. Jelentése szerint ezek a „jövevények” rövidesen, „a következő napokban beérkeznek a koncentrációs táborokba”.

A „betervezett” 90 ezer új magyar fogoly, a folytatódó magyarországi deportálás valószínűleg a budapesti zsidóságot (munkaképeseket?) foglalta volna magában. Az SS most sem hagyta ki a többoldalú előkészítést.

Ezt bizonyítja a levelezés, mely nemcsak a még elérhető, kiszállítható magyar (zsidó) munkaerő, hanem vele együtt munkaruha, szerszámok, fekhelyül szolgáló szalmazsákok megszerzését, kiszállítását is kilátásba helyezte.⁶⁹⁷ Theodor Horst Grell augusztus 19-én Berlinbe küldött, 2336. levele megerősíti, hogy Jaross belügyminiszter közölte Eichmann-nal: a magyar királyi kormány – Horthy kormányzó beleegyezésével⁶⁹⁸ – 25-én megkezdí a budapesti zsidóság „evakuálását”, melynek előkészületeként „koncentráls” indul.⁶⁹⁹ Ezt „kizárólag a magyar csendőrség” végzi. A szükséges állományt összpontosítják, Budapesten előreláthatólag három gyűjtőtábor állítanak fel.

Gyors ütemet terveztek. Megtehették, mert a május közepén indult magyarországi kiszállítások menetében a „vonakodó csatlós” legyűrésében sok tapasztalatot gyűjtöttek. A tömeges megsemmisítést, a zsidók elleni háború gyorsítását ugyanakkor

siettette a frontok német szempontból mind kedvezőtlenebb helyzete. Emiatt Budapestről az első transzportot hat vonattal, 20 ezer zsidóval augusztus 27-én tervezték indítani. Ezután naponta három szerelvényt ütemeztek, 9 ezer zsidóval.

24-én Veessenmayer a budapesti zsidók koncentrálsához a „város területén kívül” már öt, még felépítendő táborral számolt. Másnap nagy meglepetés érte: Winkelmann SS-Obergruppenführertől telefonon, majd távirati úton arról értesült, hogy az SS birodalmi vezére, Himmler a magyar zsidók mindennemű deportálását a birodalomba megtiltotta!

29-én újabb fordulat következett: Sztójay Döme helyébe Horthy Miklós vitéz Lakatos Géza vezérezredest nevezte ki, aki miniszterelnöki feladata mellett a kormányzótól titokban más fontos megbízásokat is kapott: a háborúból való kilépés (egykörű szóhasználat: a *kiugrás*) és a fegyverszünet előkészítését.

Az új irányvonal realizálása a politizálásban, az igazgatási munkában gyakorlatlan új kormányfőnek nem volt egyszerű. A kormány felesketése után minisztertanácsi ülést tartottak, ezen a meghatározó téma a zsidók Budapestről történő „evakuálása” volt. Veessenmayer 30-án jelentette Berlinbe, hogy a fórum az akció azonnali megvalósítása mellett döntött. „A zsidók öszszgyűjtését szeptember 1-jén, elszállításukat 2-án indítják.”⁷⁰⁰ Tisztázásra szorul, hogy ha Himmler korábban kategorikusan megtiltotta a magyarországi deportálást, az új magyar kormány miért foglalkozott vele. Vagy Lakatos kormánya még nem tudott erről?

Közben az SS lágervilágába hurcolt magyar foglyok egy részét is táborról táborra szállították. Augusztus 22-én eredetileg Birkenauból őrzött, augusztus 9-én Lettországból a Danzighoz közeli KL Stutthofba átszállított 500 magyar nő érkezett KL Buchenwald Leipzig-Schönau melléktáborába.⁷⁰¹ Lipcse a nemzetiszocialista fegyvergyártás egyik központja volt. Az ún.

Kaiser-Grundon az Allgemeine Transportanlagen-Gesellschaft ATG profilt váltott, szállítóberendezések helyett repülőgépeket kezdett gyártani.

A magyar kényszermunkás nők 1920 és 1929 között születtek, dolgoztatásuk itt is a leromlásukig, megsemmisítésig tartó teljes kizsákmányolásukat jelentette. A gyár vezetősége még augusztusban 5 magyar zsidó nőt munkaképtelenség címén KL Stutthofba küldött vissza. Az intézkedés a biztos halált jelentette számukra. November 17-én ismét 2 magyar zsidó nő járt így. 1945. január 27-én KL Bergen-Belsenbe transzportáltak 4 magyar nőfogyot, akik közül ketten gyereket szültek. Ezeknek a személyeknek a további sorsa ismeretlen.

Szeptember 4-én a német politikai és katonai vezetőknek a váratlan román átálláson felül a magyarországi helyzet újabb aggályokat okozott. A katonai hírszerzés vezetője, Walter Schellenberg SS-Brigadeführer⁷⁰² Hitler főhadiszállására, több magasabb hivatalba bizalmasan jelentette: a csendőrszázlőaljak parancsnokainak Horthy kijelentette, hogy elítéli a demagóg pártpolitikát és különösen a zsidókérdés kezelését, mely sok kárt okozott. A következő békétárgyalásokon jelentősége lesz, hogy Magyarország miként kezeli a zsidókat. Nem tűri tovább, hogy a zsidó deportáció az eddigi módon folytatódjék.⁷⁰³

Ebben az időben aki akarta, megbizonyosodhatott arról, hogy a Hitler-ellenes szövetségeseket nem, vagy alig érdekelte a zsidóság sorsa. A kormányzó és a magyar kormány egy része bizonyos fokú naivitásból azt hitte, hogy a maradék zsidóság megmentése „jó pontot” jelent, s pozitív módon befolyásolja majd az ország háború utáni sorsát.⁷⁰⁴

De térjünk vissza Birkenaubra, a halál malmának kerítései mögé. Augusztus 16-án mindössze 6 magyar zsidó nőt (A-24 191–A-24 196) regisztráltak. A fennmaradt adatok bizonyítják, hogy Mengele doktor álorvosi kísérletei folytatódtak. A BIIF

táborrészben a fogolykórházba 59 férfit szállítottak, emiatt a férfi foglyok létszáma ott 82-re nőtt. Rajtuk kívül 49 ikret is itt helyeztek el.

A hónap elején – a magyar foglyokat skarlátjárvány sújtotta – járványkórházat létesítettek. A német fogolyszemélyzet nagyobb része mindenben Mengele parancsait teljesítette. (A főorvos orvosságot, kezelést nem adott, senkihez hozzá nem ért. Mégis, naponta végigsétált a kórtermeken. „A tisztaságra felügyelt, erre viszont nagyon kényes volt.”)⁷⁰⁵

A 18 éves kaposvári Kardos Anikó túlélte az epidémia okozta megbetegedést. A járványkórházban töltött, sokszor rémületes hetekben ritka példaként emberségességet is tapasztalt. A szülészobában a gyermekeket egy napig anyjánál hagyták, majd az anyának el kellett hagynia a kórházat. Kórlapjára nem szület, hanem trombozis kezelését írták, nehogy a szülésről bárki tudomást szerezzen. A szelektálásnál akadtak olyan ápolónővérek, akik titokban a gyengébb, fejletlenebb gyermekek megkímélésén dolgoztak. Kitanították őket, hogy vizitkor a kérdésre 14 éven alulinak mondják magukat. „Mengele erre többet visszaengedett, nem tette őket transzportba.”⁷⁰⁶

17-én az „átmenőtáborból” 9 magyar zsidó nőt (A-24 204–A-24 212) választottak ki. 19-én 16 magyar zsidó férfit regisztráltak (B-7550–B-7565). Ezen a napon dr. Eduard Wirths SS-törzsorvos dr. Mengelét kiemelkedő teljesítményéért – számos, a táborban szerzett, hosszan méltatott érdeméért, „patológiai tudományos kísérleteiért” – „a háborús szolgálati érdemkereszt 2. osztálya a pajzsral” kitüntetéssel ismerte el.

20-án 270 magyar zsidó foglyot Birkenauból KL Buchenwald Bochum altáborába indítottak útnak. 21-én egy fennmaradt titkos lengyel jelentésből néhány összesítő adat ismert: KL Auschwitz I. fogolyállománya 15 971 főt számlált. A II. táborban (Birkenau) 19 424 és a III.-ban (Monowitz) 30 539 foglyot

őriztek. KL Auschwitz II. női táborában 39 234 nőfogoly volt nyilvántartásban, köztük a lengyel keresztény nők száma 7284, a zsidóké 4902 volt.⁷⁰⁷

22-én 3 lengyel foglyot (192 898, 192 899, 192 902) regisztráltak. Budapestről a Sipo és az SD foglyaként érkeztek. Ugyanígy 3 magyar zsidó férfit is állományba vettek (B-7761–B-7763).

Az illegális tábori katonai tanács (Rada Wojskowa Obozu, RWO) egyik feljegyzéséből, augusztus 22-éről fennmaradt adatokban magyar vonatkozás, hogy a KL Auschwitz II.-ben őrzött 58 658 fogolyból az „átmenőtáborba” zárt, egyelőre nem regisztrált magyar foglyok számát 30 ezer főben adták meg.⁷⁰⁸ 24-én 28, eladdig depóban tartott magyar zsidót regisztráltak (B-7877–B-7904). Ezen a napon ritka eseményként négy zsidó csecsemőt beírtak a nyilvántartó naplóba (A-19 997–A-20 000). Másnap az amerikai légierő gépei a táborrendszerrel új légi felvételeket készítettek. Ezeken eddig nem ismert (vagy nem felismert) létesítményeket rögzítettek. Először készültek képek a birkenauai rámpánál álló teherszerelvényről, a kerítések között a gázkamrához vezényelt foglyokról, a tömeghalál bázisairól. A felvételeket azonban nem értékelték ki. A hadviselésben fölöslegeseznek minősültek. A Defense Intelligence Agency (DIA, Védelmi Hírszerző Ügynökség) raktárában, a százezrével őrzött, elfektetett képek között kötöttek ki.⁷⁰⁹

26-án az SS-Obersturmbannführerre előlépett légvédelmi vezető, Heinrich Josten átiratot intézett a táborparancsnokhoz. Részletesen kifejtette, légoltalmi érdekből miként, milyen lépésekben kell a I. krematóriumot átépíteni. A precíz anyag-szükségleti felsorolásban 13 darab 60 x 80 cm-es erős ablak, 2 darab 70 x 200 cm-es egyszárnyú erős ajtó, 16 darab gáz- és szilánkbiztos ablakszem, 7 darab gáz- és szilánkbiztos ajtó kapott helyet.⁷¹⁰ 28-án egyetlen magyar zsidó nőt regisztráltak (A-24 981). A 29-i „munkabevetési” listából a birkenauai tábor férfi

foglyairól nyerhetünk adatokat. A 17 662 fő férfi és ifjú (14 év alatti) fogoly közül 10 274 végzett naponta munkát. 3321 beteg vagy munkaképtelen volt, 4067-et addig még nem soroltak be kényszerszolgálatra.

A négy, éjjel-nappal üzemben lévő krematórium kiszolgálását a Kdo 57B, 58B, 59B és 60B teljesítette. Ezekbe összesen 874 foglyot (köztük magyar férfiakat) osztottak be.⁷¹¹ Augusztus 30-án az „átmenő táborból” ismét 500 magyar zsidó nőt küldtek transzportba. A továbbiakban KL Buchenwald állományában munkaosztásként (Arbeitskommando) Markkleebergben, a Junkers Flugzeug- und Motorenwerke AG, Motorenbau Zweigwerk műhelyeiben dolgoztatták őket.⁷¹²

1944 augusztusában a KL Auschwitz táborrendszerébe beosztott 17 218 fogolyból a magyarok mindössze 131 főt tettek ki. Ugyanakkor érdemes felidéznünk Veessenmayer Budapestről augusztus 24-én küldött táviratának részletét. A birodalmi követ Horthyval tárgyalt, aki megjegyezte, „néhány napon belül megkezdik a zsidók eltávolítását Budapestről.” A folytatás a kormányzónál szokásos ingadozás volt. Veessenmayer jelentette, hogy a kormányzó lelkiismeretével a birodalomba történő deportálás továbbra sem egyeztethető össze. „[E]hhez megértést kér a Führertől. De hajlandó a zsidókat gyökerestől kiirtani, ha azok a legcsekélyebb disznóságot elkövetnék, kellő csendőrségi erők állnak készenlétben a szükséges biztonsági intézkedések végrehajtására.”⁷¹³

Szeptember 1. különleges nap volt Birkenauban. Ekkor adták át az SS-táborban épült új kórházat. Berlinből számos magas rangú vendég érkezett, a főszónok dr. Mengele volt. A konkurenciától és szabotázstól egyaránt tartó orvos kutatási eredményeit először tárta a nyilvánosság elé. Előadásának *Példák az auschwitzi koncentrációs táborban végzett antropológiai-öröklődéstudományi munkából* címet adta.

A szakmai színvonal bizonyítására felvonultatta a fogoly magyar törpéket. Hozzájuk kötődő mérési eredményeit nagy táblázatokon, a mérés helyeit a kiállított foglyon hosszú biliárd-dáköval mutatta. „Az egész procedúra megalázó volt és kínos, ráadásul rettentő sokáig tartott. A végére alig álltunk a lábunkon. Nagyon meleg volt, rólunk meg szakadt a víz a szégyentől, de senki sem adott egyetlen pohár vizet sem.”⁷¹⁴ Az előadásért dr. Mengele kitüntetést kapott, a későbbiekben néhány kollégája megpróbálta utánozni.⁷¹⁵

Szeptember 2-án Budapest egyik börtönéből 14 nő fogoly érkezett (87 225–87 238), akiknek nemzetisége nem ismeretes. 5-én 5 magyar zsidót (B-9 366–B 9370) vettek nyilvántartásba. A tömeggyilkosság ebben a hónapban is folytatódott, a gázkamrák és a krematóriumi részleg üzemből maradtak. Az SS már az első napokban csoportosan ölt meg osztrákokat, lengyeleket, hollandokat. Utóbbiak közül 5-én Birkenauban 549 beszállított személy végezte gázban.

Az életben hagyottak között volt a 25 havi amszterdami bujkálás után besúgással leleplezett és családostól elfogott Otto Frank. Az apa túlélte a tábor, az anya 1945 januárjában meghalt. A két kislányt, Margót-t és Annaliese Marie-t (Anne-t) Birkenauból KL Bergen-Belsenbe szállították át. Életüket a tábori nélkülözés és a tifusz oltotta ki. A fennmaradt naplójáról⁷¹⁶ világszerte ismert Anna Frank 1945. március 31-én, 16 évesen halt meg.

Szeptember 4-én – háromnapos utazással – Bécsből 29 „zsidó és más nemkívánatos elemekből” álló csoport érkezett. Feltehetően, hogy (részben vagy egészében) magyarok voltak, mivel a volt Ausztriát már évekkorábban „zsidótlanították.” Bevett gyakorlat volt, hogy a renitensnek bélyegzett, tilalmakat megszegő magyar kényszermunkásokat Krumej SS-Obersturmbannführer átiratára a Gestapo Lager Laxenburgon Auschwitz-Birkenauban „továbbította”.⁷¹⁷

7-én 3 magyar zsidó férfit – a depóban őrizték őket – regisztráltak (B-9 619–B-9 621). Magyarokról adatok legközelebb 12-éről maradtak fenn. Ezen a napon 99 magyar és egy orosz nő foglyot KL Flossenbürgbe helyeztek át.⁷¹⁸ 16 személy (193 217 és 193 219) pedig ismét Budapestről, a Sipo és az SD „szállítmányaként” érkezett be.

A táborrendszert 13-án amerikai légitámadás érte. 96 amerikai „Liberator” bombázó célzott 7500 méter magasból a Buna-Művekre. Birkenaura csak két bomba hullott. Az egyik a krematóriumhoz vezető sít rongálta meg, a másik a vágányok közötti szállást. Harminc civil munkás lelte halálát.⁷¹⁹ Az USA légierje még kétszer mért csapást a Buna-Művekre, 1944. december 18-án és 26-án.⁷²⁰

Szeptember 15-én a depóból 101 magyar zsidót különítettek el (B-10 072–B-10 172). Másnap 1520 női foglyot szállítottak át KL Ravensbrückbe. Zömmel lengyeleket, a magyar zsidó nők száma ismeretlen.⁷²¹ 18-án KL Auschwitz II. „átmenőtáborából” 1000 nőt válogattak ki. Nagy részük magyar zsidó volt. KL Buchenwald munkakommandójába, Hessisch-Lichtenauban⁷²² helyezték át őket. Másnap a csoportba ismét 200 magyar zsidó nőt szelektáltak, KL Groß-Rosenben az 59 801 és 60 000 közti fogolyszámokat kapták. Később az egyik altáborban, Lebauban dolgoztak.

20-án két magyar csoportról maradt fenn adat. A Budapestről beszállított 60 zsidó politikai fogolyból mindössze 8-an (199 522–199 529) maradtak életben. 52-en a gázkamrában haltak kínhalált. A másik csoport 22 zsidó nőből állt, akiket az „átmenő táborból” történt kiemelésük után regisztráltak (A-25 357–A-25 378).⁷²³ Új szállásuk a BIa női táborrészben volt. Másnap 23, a depóból kiválasztott magyar zsidó nőt regisztráltak (B-10 454–B-10 481) a lengyel foglyok illegális feljegyzése szerint. (A számbeli eltérés ellenőrizhetetlen.)

23-án Birkenauban a Sonderkommandóból 200 zsidó férfi foglyot különítettek el. Megtévesztésül azt közölték velük, hogy Gleiwitz altáborba szállítják őket, ehelyett tehervagonokban mellékvágányon Auschwitz I.-be érkeztek. Fertőtlenítésük után Otto Moll SS-Oberscharführer és csapata megtévesztésül eljátszotta, hogy új transzportként kezelik őket. Őreikkel együtt szabadon szeszt ihattak, sokan berúgtak. Ekkor a termet az SS kívülről lezárta. Zyklon-B gázt dobta be. A teljes fogolycsoport elhalálózását ügyeletés orvoscént Dr. Horst Paul Fischer SS-lágerorvos ellenőrizte.

Londonban – szeptember 23-a estéjén – a lengyel emigráns kormány sifírozó irodájának vezetője fejtette meg a titkos lengyel rádióadó közleményét.⁷²⁴ Hírét vették, hogy a németek KL Auschwitz és KL Buchenwald felszámolását tervezik. Heinrich Himmler egyik bizalmasa, Höss SS-vezetőket kérdezett arról, miképpen lehet a táborokat és minden foglyot likvidálni. (Birkenauban ekkor 16 727 férfi és 39 125 nő foglyot őriztek.) Azt is tudták, hogy kivitelezési javaslattal Otto Moll, a Sonderkommando vezetője jelentkezett, aki motorizált SS-egységeket, a blokkok felszámolásához tüzéséget és bombázókat, valamint utolsó fázisként a terület elegyengetéséhez meghatározott számú munkaerőt igényelt.

26-án magyar foglyok ismeretlen számú csoportját vezényelték tehervagonokba Birkenauban. Másnap KL Bergen-Belsenbe érkeztek. Erdei sátoptáborban laktak, többeket a tifusz ragadott el. A túlélőket december 6-án ismét bevagonírozták. A hatszáz főnyi csoport háromnapos utazást követően Markkleebergben kötött ki.⁷²⁵

Szeptember 27-én Golleschau altábor parancsnoka, Mirbeth SS-Oberscharführer Auschwitz III. parancsnokának jelentette, hogy 10 magyar zsidó foglyot Monowitzba helyezett át. Közben Földes László (A-15 888) és Salamon Ábrahám (A-15 983) meg-

halt. Ezen a napon 400 lengyel és magyar zsidó foglyot vasúti szállítással indítottak útnak. Két nap múlva érkeztek Kauferingbe, KL Dachau melléktáborába.

Birkenauban a BIIe volt cigánytáborban szelekciót végeztek. Mengele lágerorvos parancsára a fiatal, zömmel magyar depófoglyokból válogattak. Mintegy másfél méter magasságban tartókra lécet erősítettek fel. A szelektálás a magasságra és a testi állapotra terjedt ki. A mércéhez képest alacsonynak vagy gyengének látszókat csoportba sorolva a 21. és 25. barakkba különítették el.⁷²⁶ A gázhalált ekként elkerült fiatalokat október 10-én ismét szelekció alá vették. A kiválasztottak, legyilkoltak száma nem ismeretes. Egy bizonytalan hitelességű adat szerint 29-én 1500 nőt, nagyrészt lengyeleket, valamint zsidókat szállítottak el Birkenauból, akik másnap KL Ravensbrückbe érkeztek.⁷²⁷

A megszállók nem tettek le a fővárosi magyar zsidó munkaerő megszerzéséről. Bizalmas tárgyalások után – a „munkásáttelepítésben” hasznosnak bizonyult, a németek kiszolgálásában érdemdús – Ferenczy csendőr alezredessel együttműködve szeptember utolsó hetére elkészült a „kitelepítési tervezet.” Új típusú zsidó munkaszolgálatot gondoltak ki, melynek keretében a „hadifontosságú munkákhoz” a munkaképes budapesti zsidókat „repülőbizottságok” gyűjtik egybe. Utóbbiakból 14-et kívántak felállítani, s mindegyikhez 400-500 zsidó tartozott volna.

A Budapesten, szeptember 28-án kelt német feljegyzés 4-5 nap alatt 5 ezer zsidó kiszállításával számolt. 2 ezer zsidót vonaton terveztek Turára szállítani, az ottani körletet azonban a zsidó ünnep és a helyet illegálisan elfoglalt honvédegyeségek miatt nem tudták igénybe venni.

A 29-i titkos feljegyzésben „a kitelepülő” budapesti zsidók útnak indulási helyei a következők voltak: Csáky utca 3., Öntőház utcai zsinagóga,⁷²⁸ Aréna út 55. (zsinagóga), Jókai utca 4., Akácfa utca 32., Bethlen tér 2. (zsinagóga), Páva utca 39. (zsinagóga, volt

internálótábor) és Columbus u. 46. Hat „kitelepülési helyet” is meghatároztak: Alsónémedi, Gálpusztá, Maglód, Düllő,⁷²⁹ Dunaharaszti, és Tura.⁷³⁰ A hivatalos célt „hadifontosságú munkák” végzésében határozták meg, ezzel nem zártak ki a következőkben az alkalmi deportálást sem.⁷³¹

Vizsgált témánk szempontjából fontosabb fordulat is történt: Ezen a napon Veessenmayer jelentette, hogy az Eichmann-kommandó „Schlussappell”-t (záró szemlét) tartott, „formálisan” feloszlatták. Személyi állományát az RSHA Berlinbe hívta vissza. Egy hétig mégis maradt, mivel „az a hír járja, hogy belpolitikai kurzusváltás várható.” A stábból a tisztek és legénység egy része az SS-parancsokság állományához csatlakozott, Wisliceny SS-Hauptsturmführer a pozsonyi német követségre távozott, Dannecker SS-Hauptsturmführert a zsidókérdéssel foglalkozó, magyar szolgálati helyekkel összeköttetést biztosító tiszt posztjára állították.⁷³²

Szeptember 29-én KL Auschwitz I.-be „fontos” vendég, a Nemzetközi Vöröskereszt egyik delegátusa érkezett. Fogadtatása, látogatása – mint másutt is – az SS szempontjából sikeres volt. A szervezet jelen lévő tagjai az „udvarias, ám szűkszavú” tisztektől megtudták, hogy a foglyoknak küldött vöröskeresztes csomagokat személy szerint, rendben átadják. Arról is biztosították őket, hogy a „népcsoportok” szerint megbízott zsidók felett egy zsidó fő felelős gondoskodik arról, hogy bármilyen csalást kizárjanak, szigorúan megbüntessenek.⁷³³ Az SS épületes hazugságait – bár egyetlen fakó arcú, sápadt, hamuszínű fogollyal sem beszélt – a delegátus kétely nélkül jelentésbe foglalta.

Deportálás, menekvés üzleti alapon

A Höss-akció idején – a Sztójay-kormány és a megszállókkal szorosan együttműködő magyar csendőrség előtt is titkolva – a korrupt Eichmann osztaga pénzgyűjtő akciókat is bonyolított. (Tagjai a magyar városokban a zsidók fosztogatásával saját zsebre is dolgoztak. Értékes festmények, szőnyegek, bútorok, műkincsek, valuta, vagyontárgyak gyakorlott „gyűjtői” voltak.) A kommandóval kapcsolatban állt, de a vagyonszerzésben, elrejtésében jelentősen meghaladta azt Budapesten Kurt Andreas Ernst Becher SS-Obersturmbannführer.⁷³⁴

Az SS-különítménynek a „nagy akció” mellett az „extra deportálás” külön jövedelmet hozott. Szervezői, ténykedése és a busás anyagi bevétel nagyrészt a háború befejezése után, a bírósági számonkérés idején vált ismertté. (Bizonyos ügyleteik és bevételeik máig sincsenek feltárva.) A rejtelmes tárgyalások máig izgalmas témát jelentenek, több történészt, kutatót foglalkoztattak.

A Bécshez közeli Strasshof an der Nordbahnba történt „extra” deportálás magyar-zsidó elszenvedői⁷³⁵ visszatérésük (helyesebben 1945 május-júniustól „visszavergődésük”) után tudták meg, hogy a magyar Alföldről a zsidók egyes csoportjai családostól milyen okokból voltak „szerencsések”, miképp kerültek el az auschwitz-birkenai halálgyárat. Deportálásuk kezdetén 15 ezren voltak, nagyobb részük túlélte az elhurcolást.

Megmenekülésük, más néven a Kasztner-akció az 1944. évi magyarországi zsidó önmentés különleges, sokat vitatott fejezete. Előzményeit és megítélését röviden áttekintve először a névadó (jogász, újságíró, politikus) dr. Kasztner Rezső⁷³⁶ alakját idézzük fel. A máig emlegetett (egyesek által elismert, dicsért, mások által árulónak, kollaboránsnak tekintett) elkötelezett cionista vezető fiatalon a Kolozsváron kiadott *Új Kelet* című napilap⁷³⁷ újságírója volt. Cikkeivel, valamint mozgalmi-politikai fellépéseivel, a közép-baloldalt képviselő Ichud mozgalom⁷³⁸ erdélyi vezetőségében kifejtett aktivitásával nevet, tekintélyt szerzett.

1940-ben települt át Budapestre.⁷³⁹ A magyarországi cionisták rövidesen nagy kihívás elé kerültek. A deportálás elől a német, osztrák, lengyel és szlovák zsidó menekültek mind nagyobb számban érkeztek magyar földre. Segíteni kellett rajtuk, és Kasztner a többirányú akcióban rövidesen Komoly Ottóval dolgozott együtt. Kapcsolatai, aktivitása, bátor kiállása alapján a Magyar Cionista Szövetség⁷⁴⁰ elnökhelyettese lett.

A zsidó önmentésért szervezkedő cionista Budapesti Mentőbizottság (héberül: Vaadat Ezra Vö-Hazalah Bö-Budapest, rövidítve Vaada) kockázatos és veszélyes munkát végzett. Egyéni menekülőket éppúgy segített, mint gyermekes családokat, kisebb-nagyobb ifjúsági csoportokat. A mentőakciók szervezésében a Szlovákiából érkezett Révész László (Perec)⁷⁴¹ végzett jelentős munkát.

A Budapesti Mentőbizottság kapcsolatai főként a zsidó önvédelmet szolgálták. Vezetősége összeköttetésben állt a külföldi zsidóság szervezeteivel, a Jewish Agency for Palestine-nal, az American Joint svájci és isztambuli irodájával. Fontos szál volt számukra a szlovákiai cionistákból szerveződött pozsonyi Munkabizottság (Pracovna Skupina), melynek élén Gizi Fleischmann,⁷⁴² Oskar Neumann és Dov Weissmandel rabbi⁷⁴³ állt.

A Mentőbizottság 1942-től életmentő, fontos tapasztalatokra tett szert. Felderítéssel, lepénzeléssel menekülési vonalakat, rejtett összeköttetéseket szerveztek és működtettek – főként Palesztina irányába. 1943 végéig megközelítőleg 15 ezer menekült zsidó érkezett Magyarországra.⁷⁴⁴ Sokan ideiglenes vagy tartós befogadásra, menedékre találtak.

Ma is tartja magát a vélemény, hogy Magyarországon – a szomszéd országokhoz képest – a zsidókat nem fenyegette életveszély, békében élhettek. A „béke szigete” vélekedés jól hangzik, de aligha helytálló. Az 1930-as évek végétől az idegenrendszet, a Külföldieket Ellenőrző Országos Hatóság⁷⁴⁵ (KEOKH) detektívhada köztereken igazoltatott, gyakran razziázott vasútállomásokon, sőt lakásokon. Ezeket zsúfolt északi (szlovák határszéli) internálótáborokba (Ricse, Csörgő, Garany), a sátoraljaújhelyi börtönbe, fővárosi toloncházba, rendőrségi fogdába.

A nehézségek leküzdése sok áldozattal járt. Mégis, a Mentőbizottságnak⁷⁴⁶ Szlovákiából és a legázolt Lengyelországból ezeket sikerült átszöktetni, Románia felé elindítani. A menekvés további útvonala Palesztinába Konstanca kikötőjén át vezetett. Addig is alapvető életfeltételekről, szállásról és élelmezésről, „megbízható” igazolványokról kellett gondoskodni. Mindehhez komoly pénzüsszagra volt szükség. Ezeket a zsidó szervezetek legális vagy illegális utakon, olykor lepénzelt diplomáciai futárokkal juttatták el a magyar fővárosba.

Mint korábban tárgyaltuk, 1944-ben – a német megszállás nyomasztó körülményei között – a budapesti Zsidó Tanács kihasználta az Eichmann-kommandót, eleget tett a német parancsoknak, időnyerésre játszva. Stern Samuék vélekedése az volt, hogy ezzel a taktikával a magyar zsidóság ugyan komoly gazdasági, esetleg némi személyi veszteséggel, de túlélheti a háborút.

A Mentőbizottság véleménye, a cionista szervezetek álláspontja ettől eltért. A kommandó korábbi „húzásainak” elemzésére

építve nem vára koztak tétlenül. A mentés, menekülés módjait, mielőbbi megoldásokat kerestek. A deportálás, a megsemmisítés náci megszállottaival tárgyalásokat kezdeményeztek. Eichmann és tisztjei zsákmányéhségére építve hatalmas váltságdíjak fizetésének ígéretével kísérelték meg a legfőbb cél elérését, az életek mentését.

1944 tavaszán Komoly Ottó, Kasztner Rezső, Brand Jenő (utóbbi a publikációkban gyakran Joel Brand⁷⁴⁷ néven szerepel), és felesége, Hansi, Moshe Schweiger,⁷⁴⁸ Springmann Samu,⁷⁴⁹ Szilágyi Ernő (a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének elnöke)⁷⁵⁰ és Biss Endre⁷⁵¹ (valamint a munkájukat segítő cionista ifjúsági szervezetek tagjai) tudták, mi következik. Sok ismerettel rendelkeztek. Korrekt adataik voltak az SS koncentrációs táborairól, az auschwitz-birkenai történekekről. A vagonokból, különféle német táborokból szökött fiatalabb zsidók beszámolói számos bizonyítékot, értékes tanúságtételeket szolgáltattak.⁷⁵² 1943 második felében a cionista ifjúsági mozgalmak magyarországi vezetői már tényként kezelték, hogy a német hatóságok tervszerűen, szisztematikusan dolgoznak az európai zsidóság felszámolásán, az Endlösung megvalósításán. Felismerték, hogy az európai országok elfoglalása, a kollaboráció, a Nyugat tartózkodása és a háborús körülmények a gyilkosok kezére játszanak. A vára kozást, passzivitást és beletörődést elutasítva a cionista ifjúsági vezetők ellenállásra, cselekvésre vállalkoztak.

A tömeggyilkosságokból arra következtettek, hogy Hitler, Himmler és Göbbels követőitől, a gyilkos náci szervezetektől a zsidó nép irgalomra nem számíthat. Meggyőződésükké vált, hogy a magyar zsidóság immár az európai zsidóság utolsó, majdnem ép maradványa. Az Endlösung pedig a véget, tömeghalált, az európai zsidóság (benne a magyar zsidók) teljes kiirtását jelenti.

A zömmel fiatal cionisták Budapesten – és alkalmilag vidéken is – szemmel tartották a deportálás német és magyar szervezőit;

köve ttek intézkedéseiket.⁷⁵³ A veszéllyel alig törődve, önkéntes informátorokkal adatokat gyűjtöttek a kommandó tagjainak megnyilvánulásairól, a helyzetjelentésekről, a vidéki szolgálati helyek közötti utazásokról.⁷⁵⁴

Nézetek ütközései, éles viták után a kapcsolatfelvétel mellett döntöttek. A szlovákiai Munkabizottság csalódásai és eredményei arra mutattak, hogy az északi szomszédnál főképp Eichmann ravasz tisztje, Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführer keveri a kártyát. A csodavárás pusztá tétlenségnek tűnt, a túlélés érdekében szükségesnek érezték, hogy valamiképpen tárgyaljanak a gyilkosokkal.

A hiteles képhez tartozik, hogy nemcsak a Budapesti Mentőbizottság kereste a kapcsolatot az Eichmann-stábbal. A szándék a közelgő háborús vereség árnyékában fordítva is létezett. A Judenkomissarnak is nevezett Eichmann – mint a legtöbb náci vezető – abban a meggyőződésben élt és cselekedett, hogy a zsidók a nyugati világ urai. Ha nagyon akarják, összeköttetésekkel vagy a pénzükkel bármit (vagyis mindent) el tudnak érni. Az SS által zsidó életekért „csereértéknek” gondolt árutömeget éppúgy, mint a kapcsolatot (illetve annak remélt felvételét) a nyugati szövetségesek döntésképes vezetőivel.

Az „Austauschplan” (csere terv, valójában cserekereskedés emberéletekkel) terve konkrét dokumentumhoz nem köthető. Bizonyos azonban, hogy 1943 elején már létezett. A náci törekedtek rá, hogy kettős állampolgárságú zsidókat, akik angol vagy amerikai állampolgársággal is rendelkeztek, lehetőleg olyan birodalmi németekért cseréljenek ki, akik angol vagy amerikai internálás alá estek.

A kicserélésbe bevont (vagy bevonható) személyek köre fokozatosan bővült. A náci zsarolás, haszonszerzés eszközeként az értékes (stratégiai jelentőségű) anyagok, például a réz, az ötvözött acélok megszerzése érdekében bevált fogássá lett.

A cionista vezetők hamar megtudták, hogy a magyarországi deportálásban befolyással rendelkező Wisliceny SS-Hauptsturmführer kedveli az extra bevételeket. Kész szűk körű „beszélgetésekre”, értékes ajándékok, váltságdíjak elfogadására. Korruptsága korábban Pozsonyban bebizonyosodott, az ottani cionista mentőmunkában kihasználható volt.⁷⁵⁵

Az SS által folytonosan tagadott, a valóságban fenyegetően közeledő tömeges deportálás árnyékában a „zsidó kivándorlásért” harcoló magyar cionisták Kolozsvárott és Budapesten vele vették fel a kapcsolatot. Az első tárgyalásokon kitűnt, hogy a náci korábban megpendített „Európa-terve”⁷⁵⁶ továbbra is érvényes. A titkos tárgyalások megindultak, ám a felek „közeledése” a nyugati szövetségesek állásfoglalása ellenében történt, akik – mint a Szovjetuniót és hadvezetését irányító Sztálin – a hitleri birodalom teljes megsemmisítésével, totális vereségével számoltak. Mereven elzárkóztak a cionisták által közvetített német tárgyalási ajánlat (közte az Európa-terv) elől.

Magasabb szinten nem kívántak az SS zsaroló kísérleteivel foglalkozni, a kapcsolatfelvételért taktikázó Himmlerrel vagy megbízottjával szóba állni. Tárgyaltannak, időszerűtlennek tekintették a magyar gazdaság német hadiiparba tagolásán szorgosan munkálkodó Kurt Becher SS-Obersturmbannführer stábjával kigondolt „üzletkötést” is. Évtizedek távlatából, a felfoghatatlan veszteségre utalva feltételezhető, hogy a magyar zsidók százezreinek talán valamennyi haladékot jelentett volna a tárgyalások ígérete, látszólagos felvétele.

Az elhúzódó, nehéz tárgyalások, taktikázások Kasztner Rezső és az Amerikai Zsidó Segítő Bizottság svájci képviselője, Saly Mayer között összeütközésekkel is jártak.⁷⁵⁷ Mayer merevsége (makacs, ingerlékeny, időnként goromba ortodox zsidó volt) a cionista vezetővé lett neológ Kasztner szemében szűklátókörűséget jelentett. Mayer pedig vakmerőnek, máskor hanyagnak látta őt.

A svájci tárgyaló keze meg volt ugyan kötve, de halogató taktikája, késleltető ígéretései, mesteri stratégiája eredményeket hoztak. Történelmi távlatból is helytálló: Mayer sokkal jelentősebb szerepet játszott annál, amit összefoglaló jelentésében a nagyozolással is élő Kasztner hajlandó volt elismerni. A budapesti és svájci tárgyalásokat évtizedekkel később elemző Yehuda Bauer izraeli történész arra jutott, hogy amit a mentőmunkában a cionisták elértek, „elképzелhetetlen lett volna Mayer halogató taktikája nélkül, noha Kasztner és Biss,⁷⁵⁸ akik minden rést kihasználtak, ugyancsak kulcsszerepet játszottak”.⁷⁵⁹

A fájdalmas valósághoz tartozik, hogy a mentési kísérletek, a „teherautós” német zsarolás⁷⁶⁰ idején a legnagyobb szerencsétlenség volt, hogy Magyarországon az „Arbeiter Umsiedlung” folyamatos volt. Az ellenérték megszerzéséért folyt tárgyalások alatt a deportáló vonatok a Magyar Királyságból tovább robogtak a birkenaui vágányok felé.

Máig elgondolkodtató, hogy Kasztnerék és az SS, a Gestapo hatalma – a megszállók szándékainak, érdekeinek megfelelően – alkalmilag szinte elbűvölte a Zsidó Tanács vezetőit. A folytatás, a következmény a németek javát szolgálta. Menekülés helyett visszatérően összetartásra, fegyelemre, a „hivatalos rendelkezések szigorú betartására” szólították fel a végveszélybe jutott vidéki zsidóságot.

1944 nyarán Budapesten a munka és jövedelem nélkül tengődő zsidó tömegek helyzete mind rosszabbra fordult. Rettegtek a jövőt. A csillagviselés alól – Eichmann sikeres manipulációjának eredményeként – családostól mentesített zsidó vezetők kivételezett helyzetben maradtak. Folytonosan, növekvő összegekkel táplálták Eichmannt és tisztjeit, a magyar zsidóság teljes kiirtásán dolgozó ellenséges gépezetet.⁷⁶¹ A tárgyalások, blöffölések részleteinek feldolgozására nem vállalkozhatunk, az

utazgatások és ravasz üzengetések az idő múlásával általában eredmény nélkül zárultak.

Maradt a napi szintű alkudozás. Kísérletezés a mentés kivételezéséért, pénzért, értékálló anyagiakért cserébe. Egyes családok, csoportok deportálás előli kiemelése, megkímélése kiválasztáson alapult. Bárki bármennyi vagyonát áldozta fel (óriási összegekről volt szó), először a kivételezett „díszzsidók”⁷⁶² (gúnyos német nemzetiszocialista kifejezés, „Paradejude”) százai jutottak előnyhöz, megkülönböztetett (vagyis jobb) helyzetbe. Ezek (kezdetben 30 ezer magyar zsidó) kiemeléséről volt szó, ám a tömeg magára maradt. Ez pedig a nemes mentési szándékoktól függetlenül megfelelt a kommandó ördögi céljainak, a nácik követte gyakorlatnak.⁷⁶³

Az egyezkedések júniusban Budapesten zárultak. Az „engedékeny” SS „fejpénz”⁷⁶⁴ ellenében hozzájárult egy 300 tagú „palesztinai kivándorló” csoport Svájcba távozásához. (A kiutazókat a Mentőbizottság választotta ki.) Köztük legalább 150-en a teljes vagyonukat átadták a menekvésért. (A halálgár előli menekülés esélyét árulta az SS, a Gestapo, általában egyénileg, de társas, csoportos megváltásról is maradtak adatok.) A gyilkosok „üzlete” gazdagodott, a létszám folyamatosan nőtt.

A „kivándorlók” vonatára felszállhatott Kasztner és családja kapcsolatai révén további 388 – leginkább cionista – kolozsvári zsidó polgár és más prominens cionista személyek (vidékről, a gettókból, gyűjtőtáborokból is érkeztek), valamint közel negyven rabbi, lengyel, jugoszláviai, szlovák menekült zsidók, néhány árva is. Az SS ígéretével Svájcba indított szerelvényen a cionista fiatalság minden árnyalata képviselve volt, az „áruminta” a következő „tranzakcióhoz”, ahogy azt Eichmann megjegyezte.

A Musterzug (mintavonat) Noé bárkájának is megfelelt. Krumey SS-Obersturmbannführer felügyeletével napokig Budapest-Ferencváros vasúti pályaudvaron vesztegelt. 1685 reménykedő

lélek volt rajta, mikor szinte csodaszámba menően elindult a Kasztner-vonat Budapestről 1944. június 30-án.⁷⁶⁵

Az ún. Kasztner-akció a milliók halálát nem tudta feltartóztatni, megakadályozni. Mégis, vonatnyi magyar zsidó megmenekülésével járt, a hajszolt kényszermunka vagy az azonnali gázhalál helyett.

A csoportos embermentés történetében sok mindent kell mérlegelni. Legelőször a szóban forgó időszak rendkívüliségét. Az európai, benne a nagy létszámú magyar zsidóságot halálra ítélték. Jórészt magára hagyták, mikor olyan veszedelemmel került szembe, amely ellen minden normális politikai védekezési mód és eszköz eredménytelen maradt. A Kasztner-akció a halálos csapdából való kitörés egy esélye volt, fekete-fehér megítélése aligha lehetséges.

1944 nyarán az Auschwitz-Birkenauban hurcolás elől megmenekült egy másik csoport is, a magyar Alföld gettóiból, gyűjtőtáboraikból Nagy-Bécs⁷⁶⁶ környékére szállított zsidók 15 ezer főnyi tömege. Őket valóban munkára szánták. A deportálásban családotól együtt maradhettek. Nagy részük – a koncentrációs táborok foglyaihoz képest kedvezőbb elbánásban részesülve – túlélte az üldöztetést. Határon túli fogságuk első állomása a Bécshez közeli Strasshof an der Nordbahn rendező-pályaudvar térsége (Strasshof település és Deutsch Wagram környéke, Waldviertel része) volt, ahol az SS Durchgangslager (átmenőtábor) működött.⁷⁶⁷

A magyarok Strasshofba szállítását az SS és a cionista Mentő- és Segélybizottság budapesti egyezkedései előzték meg. Kasztner vezetésével a cionisták váltságdíjat, legtöbbször pénzt kínáltak a megváltandó életekért. (Mit sem tudtak az SS belső levélváltásáról, melynek következményeként a magyar zsidók egy része – német érdekből, időlegesen – kimaradt a birkenauai megsemmisítésből.)

A történet azzal indult, hogy a haditermelés szempontjából kiemelt fontosságú Bécsben és környékén az állandóan növekvő katonai behívások nagy mértékű munkaerőhiányt okoztak. A szükségben Hanns Blaschke SS-Brigadeführer, Bécs polgármestere⁷⁶⁸ 1944. június 7-én munkaerő kiutalását kérte Berlinből. Ernst Kaltenbrunner, a Sicherheitspolizei (Sipo) és az SD főnöke június 30-i levelében „különleges alapon” engedélyezte, hogy Magyarországról néhány „evakuáló transzportot”⁷⁶⁹ Bécs/Strasshofba irányítsanak. „Egyelőre négy szállítmányról, 12 000 zsidóról” írt, s hogy ezek a következő napokban Bécsbe érkeznek.

A kedvező berlini válaszlevélből Blaschke arról is tudomást szerzett, hogy a szállítmányokból, vagyis a küldött fogolytömegből az SS eddigi tapasztalatai szerint körülbelül 30%, azaz 3600 zsidó lesz munkaképes. (A nagy hatalmú SS-főnök jövőbeni kivonásuk esélyét fenntartotta.) Megparancsolta, hogy a magyarok „munkabevetése” jól őrzött legyen, a munkaidőn kívül pedig táborszerű zártságot rendelt el.

Kaltenbrunner a munkaképtelen nőkről és gyermekekről külön rendelkezett. Őrzött táborban kellett tartani őket; hogy „a különleges akció” (Birkenauba szállítás) elrendelésekor „kivonhatók” legyenek. Meghatározta, hogy a további „folyamodások” (vagyis munkaerőigények) ügyében dr. Ebnerhez⁷⁷⁰ és a Sondereinsatzkommando tisztjéhez, Krumey SS-Obersturmbannführerhez kell fordulni. (Utóbbi már Bécsben tartózkodott. Viszonya Eichmann-nal feszült volt. Megoldásként Budapestről áthelyezték, a kommandó bécsi parancsnokának nevezték ki.) Reményét fejezte ki, hogy a transzportok a nyomasztó munkaerőhiány sürgős enyhítésében segítséget jelentenek.⁷⁷¹

Blaschke levele feltehetőleg közrejátszott abban, hogy Eichmann – korábbi elutasító álláspontját felülvizsgálva – hajlandó volt „üzleti alapon” a cionistákkal Budapesten egyezkedni. A Kasztner és Komoly vezette Budapesti Mentőbizottság tárgya-

lásai és az SS mesterkedései révén (Eichmann mellett legtöbbször Wisliceny és Krumey alkudoztak) június végén, július elején 15 011, főként alföldi zsidó családotól és munkaszolgálatban lévő zsidó férfiak családjai érkeztek az ukrán férfiak és nők őrizte táborba.⁷⁷² „Csereüzletről” volt szó, az SS fejenként 100 dollárt kasszírozott.

A vonatok indítását Veessenmayer Budapestről jelentette. Június 30-án táviratozta Berlinbe, hogy „továbbá úton van még néhány kisebb különszállítmány politikai, értelmiségi, sokgyermekes és szakmunkás zsidókkal”.⁷⁷³ A szerelvényekbe Bajáról 564, Debrecenből 6641, Szegedről 5239, Szolnokról 2567 magyar zsidót zsúfoltak be. Az úti célról mit sem tudtak, ahogy a folytatásról sem. A bécsi Landeswirtschaftsamt (Tartományi Gazdasági Hivatal) augusztusban 14 700 magyar fogolyról tudott. Egy augusztus végi, szeptember eleji kimutatás arról tanúskodik, hogy 41%-uk (5972 személy) Reichsgau-Gross-Wien területén végzett kényszermunkát.⁷⁷⁴

Tartozunk a történelmi emlékezetnek azzal, hogy a strasshofi vasúti csomópontra irányított deportáló vonatokhoz kötődő makacs legendát, az „elcserélt vonatok” történetét ismét megcáfoljuk. Az 1946-ban készült Kasztner-jelentésben már helyet kapott és több publikációban megjelent ez a hamis állítás. E szerint az egyik győr-komáromi transzport SS-kísérője a szlovák államhatárnál vette észre, hogy „szokás szerint” északra irányította a szerelvényt, melynek célja nyugatra, Strasshof an der Nordbahn lett volna. Telefonon jelentette mindezt Eichmannnak, aki az alijázókat (kivándorlókat) tépelődés nélkül továbbküldte Auschwitzba. A (mese szerint) a vonatszámot elcserélték. A győri helyett a debreceni emberszállítmány utazott a Bécs melletti teherpályaudvarra. Emiatt pusztult el 3 ezer sorstársával együtt dr. Róth Emil, a győri hitközség rabbija, a kor egyik neves alakja.⁷⁷⁵ Ezzel szemben a valóság az, hogy a szerelvények

útvonalát (az előkészítéssel korábban részletesen foglalkoztunk) a szoros vasúti menetrend (Fahrplanordnung), nem a kísérő SS-parancsnok határozta meg. Egy vagy néhány személy tévedése, „rutinja” miatt a deportáló vonat nem mehetett más irányba, csak arra, amerre a szállítási parancsban időben előírták!

A vidéki magyar zsidókból a strasshofi „átmenőtáborban” építési vállalkozók, erdő- és mezőgazdák, üzemtulajdonosok, különféle birtokok intézői válogathattak. Kit családotól vonaton, kiket teherautón, vontatókkal, fogatokkal hamarosan különféle munkákra szállítottak tovább. (Az SS-nek már korábban is jól bevált üzlete volt, hogy az elhurcolt zsidókat havi térítésért munkára adta ki.)⁷⁷⁶

Az SS-Arbeitszentrale (munkaügyi központ) intézkedésére a magyar zsidók Bécs 17 kerületében végeztek kényszermunkát. Munkatáborokban: barakkszállásokon, iskolákban, romépületekben, padlásokon helyezték el őket. (Közben gyakori légi-riadókat, súlyos amerikai bombázásokat éltek meg.) A nagyobb gyerekeket is kíméletlenül terhelték, akár több műszakban dolgoztatták. A táborok (Judenlager) száma az osztrák gazdák, más „munkaadók” igényléseitől függött, 4 és 67 között változott. A fennmaradt hivatalos kimutatás alapján 1944 szeptemberében a bécsi magyar kényszermunkások 5972 főt tettek ki. Közülük 4050-en (68%) voltak munkaképesek.⁷⁷⁷

A Gau Niederdonau (új közigazgatási egység, a korábbi Burgenland egy részének, valamint a vele egyesített Alsó-Ausztriának az új elnevezése) területére ugyancsak Strasshofból szállították a magyar zsidó munkacsoportokat. Az átmenőtábor júliusban gyakran a rabszolgavásár hamisítatlan képét mutatta. A munkaképesség szerint elbírált családok esetenként tumultuózus jelenetek során kerültek be egy-egy munkacsoportba, máskor egy-egy barakksorból váratlanul a vagonokba parancsoltak százakat.

A vidéki zsidótáborok kerítés, őrizet nélkül működtek. A szállást gazdasági épület, pajta, istálló, szénapadlás, birkahodály, faraktár, valamilyen rozzant tárolóhely jelentette. A járásokba szétszortott 8800 magyar zsidó kis csoportokban sokféle – főként mezőgazdasági, betakarítási, raktározási – munkát végzett. Dolgoztak erdőgazdaságokban, feldolgozó- és csomagolóüzemekben, kőtermelésen, útépítésen. Családotól árvízvédelemben, part- és folyószabályozási munkákon, termények betakarításánál.

A helyi hatóságok havonta jelentették a munkateljesítményt. Ebben mindig helyet kaptak a NSDAP-megbízott számára a magyar zsidók „veszélyes, bomlasztó” magatartásáról gyűjtött (sokszor együgyű, a náci propagandának megfelelő) „megfigyelések” is.

Az SS a mezőgazdasági munkák, a betakarítás befejeztével számos magyar munkacsoportot „összpontosításra” Strasshofba, a gyűjtőtábor szennyes, poloskás barakkjaiba rendelt vissza. 1945. március 8-án egy nagyobb csoport érkezését, 1074 magyar zsidót regisztráltak (21%-uk gyerek volt).⁷⁷⁸ A hónap elejétől újabb magyar zsidó munkacsoportok érkeztek, mivel Berlin „a még használható izomerő” hasznosítására „célrányos átcsoportosításokat” rendelt el.

A göbbelsi propaganda a rádióadásokban kitartást, népfelkelést (Volkssturm) hirdetett. Plakátokon is megjelent, hogy „a Führer rövidesen beveti a csodafegyvert.” Addig is az iskolásoknak és az idősebb férfiaknak fegyvergyakorlatokat tartottak, a települések körül útzáratokat építettek.

Több Strasshofba tartó magyar csoportot útközben a katonaszökevényekre, „kommunista partizánokra”, s főként zsidókra vadászó motoros SS-ek legyilkoltak. A tetemeiket szemétdombra hajították, benzinnel felgyújtották.⁷⁷⁹ Százakat addigi munkahelyükről a Südostwall (Délkeleti Fal) határmenti erődítési munkáihoz (egész napos árokásás, földmunkák, kő- és fakitermelés),

másokat tehervagonokban Theresienstadtba vagy Bergen-Belsenbe szállítottak. Az állásépítésre a helyi lakosságot is „bevetették”.

A magyar csoportok tervezett vagy parancsba adott továbbítását, megsemmisítését a szállítóeszközök és az üzemanyag általános hiánya akadályozta meg, valamint közrejátszott benne az utakon, vasútvonalakon eluralkodott káosz is.

1945. március végén a harci zaj szinte minden órában hallatszott. A munkacsoportok elszállítására a front helyzete miatt nem kerülhetett sor. A magyar zsidó családok – ellátatlanul, vagonokba zárva – idegfeszítő napokat, személyi veszteséggel járó tüzéségi és bombatámadásokat éltek át. 1944. április 4-én 1509 magyar zsidóval mégis szerelvényt indítottak KL Theresienstadtba.

A Kasztner-akció és a strasshofi deportálás az SS egyik jövedelmező üzlete volt. Először a fejpénzt szedték be: váltságdíj gyanánt elfogadott nemesfémeket, drágaköveket, értékálló kötvényeket, svájci bankbetéteket, majd a munkára „kiadott” magyar zsidók utáni térítést.

A náci birodalomba bekebelezett Ausztriába deportált magyar zsidók vesztesége 22 000–24 000 főre tehető.⁷⁸⁰ Ezzel összefüggésben osztrák történészek az újabb tudományos kutatások, elemzések alapján arra következtettek, hogy a kényszermunkások áldozata, ingyenmunkája alapozta meg a mai Ausztria gazdaságát.⁷⁸¹

A megszállók „üzleti” tárgyalásánál hangsúlyoznunk kell, hogy a náci-német vámszedőket a magyar szervek, rendészeti személyek legtöbbször készségesen kiszolgálták. Utóbbiak helyismerettel, üzleti és lakáscímekkel, képzett besúgókkal rendelkeztek, emiatt sokat segíthettek, egyben a zsákmányból részt igényeltek. Nem volt zavartalan az együttműködés a rablásban, fosztogatásban. A felhalmozott zsákmány elosztása időnként ütközésekkel járt, mégis folyamatos volt. A magyar nemzeti

vagyont nagyban apasztotta, évtizedekre kiható károkat okozott. Ez azonban egyik félnek sem okozott fejfájást, sőt.

A zsidó polgárokat károsító rablásokban alig említett csendstársként szolgált a Hain Péter vezette magyar Gestapo. Aztán eljött az idő, hogy a németek az osztozkodást, a magyar fél „külön gyűjtését”, eltitkolt felhalmozását megelégtették. Hainékat egyszerűen „kikapcsolták”.

A német sikerekhez hozzátartozott, hogy náci-német besúgók már a megszállítás előtti években otthonosan mozogtak Budapesten, az üzleti életben éppúgy, mint az éjszakai szórakozóhelyeken. A még csak tervek szintjén létező jövőbeli zsarolásokhoz is adatokat gyűjtöttek. Lehallgatták a telefonbeszélgetéseket, névsorokat készítettek. Ezeket a megszállítás után a német operatív szervek azonnal, jó eredménnyel hasznosították. (Arra is gondjuk volt, hogy a zsidó villatulajdonosokról, képkereskedésekről, könyvüzletekről, éremgyűjtőkről – és a felsorolást még folytathatnánk tovább – pontos listájuk legyen.)

A gyakorlott vámszedők trükköket is bevetettek. Előfordult, hogy az SS eljátszotta a menekítést. Az Auschwitz előli menekülésért fizető zsidóktól nemcsak az előre kialakított hatalmas váltságdíjat szedték be, hanem a velük vitt értékek, holmi után a „megváltást” is. Ezután német (esetenként magyar) cinkosaikkal útközbeni lebukást, váratlan igazoltatást imitáltak.

Áldozataik minden értékét megszerezték, majd megszabadultak tőlük. A „művelet” zárásaként a halál malmába (1944 nyarán Mauthausenbe is) deportálták őket. Többek között így jártak el a nagyipáros Hirsch Alberttel,⁷⁸² akinek haláláról, mint a táborélet egyik groteszk jelenetéről, Millok Sándor emlékezett meg. „A kórházból felhozták báró Hirsch Albertet, a híres cukorbárót, a cukortröszt vezérét. Igen-igen rossz állapotban van. És hogyan játszik vele a sors: egy-két szem kockacukorért esdekelt. Csúnya, giccses regényeket ír az élet.”⁷⁸³

Budapesten a megszálló csapatok parancsnokai, főtisztjei, az SD, az SS és a Gestapo tisztjei azonnal beköltöztek a számukra konfiskált zsidó villákba. A bevált receptet követték: a tulajdonost letartóztatták, majd legtöbbjüket családotól elhurcolták. A néhány órás „helycsinálás” után Otto Winkelmann SS-Obergruppenführer a széles panorámával rendelkező, gellérthegyi, Bérc utcai Vida-villába, Kurt Becher, az SS „felszerelési megbízottja” az Andrassy úti Chorin-villába, Eichmann az Apostol utcai Aschner-villába települt. (Elfoglalták a Kornfeld és a Mauthner család Lendvay u. 13. szám alatti villáját is.)

Több kommandóparancsnok a budai vár romantikus palotáskáit választotta, ahol a panorámás, tágas lakáshoz személyzet, jó szakács, bor- és pezsgőpince tartozott. A németek zsarolására a hazai gyáripár legerősebb fináncitőkés csoportja, a Weiss, Chorin, Mauthner család magyarországi pozícióit 1944 nyarán elvesztette: személyes szabadsága fejében (június 25-én 32 családtag csomagostól Lisszabonba érkezett) 25 évre átadta magyarországi vagyonát – mindenekelőtt a csepeli konszert – a Himmler vezette SS-nek.⁷⁸⁴ A nagycsalád ugyan vagyon nélkül, de túlélte a háborút külföldön.

Voltak, akik rosszabbul jártak. Aschner Lipót,⁷⁸⁵ a magyar elektromos ipar kiválósága, az Egyesült Izzó tulajdonosa Mauthausenben raboskodott. 1944 végén Svájcból átutalt magas váltságdíj ellenében, leromlott állapotban szabadult.⁷⁸⁶ A textilipar meghatározó személyisége, elkötelezett fejlesztője, Buday-Goldberger Leó (1878–1945) a megszállók letartóztatási listáján a 7. helyen szerepelt. (Hiába szerzett erről tudomást, mégsem menekült el az országból.) Tönkretett családja képtelen volt kiváltására, a Kurt Becher követelte 100 ezer USA-dollár előteremtésére. A családfő 1945. május 5-én, Mauthausenben éhen halt. Az amerikai csapatok gépesített előőrs a Linzhez közeli koncentrációs tábor előző nap érte el. A Gestapo 1944.

április 15-én betegen elhurcolta, az SS pedig Mauthausenban halálra gyötörte a magyar bauxitbányászat és az alumíniumipar kiemelkedő gazdasági szakemberét, Hiller József (1885–1945) gyárigazgatót.

Kimagasló szaktudásának elismerése, kormányzói mentessége ellenére deportálták Bródy Imre (1891–1944) fizikust is. A világszerte ismert feltalálót Birkenauból 1944. szeptemberben Dachau altáborába, KZ-Lager Mettenheim M1-be szállították.⁷⁸⁷ A láger „betegszobájában” november 25-én halálozott el.⁷⁸⁸ Betegen és legyengülve túlélte a határszéli erődítési kényszermunkát és a deportálást Kozma László (1902–1983) mérnök, aki kiváló feltaláló, az automatikus telefonközpontok, az elektromos (relés és digitális) számítógépek egyik világszerte elismert fejlesztője volt, nagyszámú találmánnyal.

Az őszi hónapok

1944 októberének első hetében a négy krematóriumban a tetemek elégetésén a korábbinál kevesebb, mégis szinte felfoghatatlanul sok (663) fogoly dolgozott.⁷⁸⁹ Az SS ismét naponta ezrével küldte a halálba a tömegből kiszelektáltakat: 7-én 1229, 9-én 1300, még aznap további két alkalommal 2-2 ezer áldozatot.

Október 5-én 200 nőt, köztük magyar zsidókat szállítottak el KL Buchenwald Markkleeberg melléktáborába. A vasúti áttelepítés öt napig tartott.⁷⁹⁰ 7-én reggel a titokban régen szervezkedő foglyok megtudták, hogy a Sonderkommando utolsó tagjait, a szeptember végi SS-kivégzés túlélőit a következő napokban el akarják pusztítani. A IV. krematórium ellenállási csoportjának tagjait értesítették, akik azonnal megbeszélésre gyűltek egybe. A munkaosztag német – eredetileg hivatásos bűnöző – kápója kihallgatta őket. A résztvevőket megfenyegette, hogy a hallottakat az SS-nek jelenti.

Nem jutott rá ideje. Rögvest lefoglalták, a begyakorlott „sonderesek” a krematórium égő kemencéjébe dobták. Az ellenállásra készülődő csoport nem várakozhatott, gyors cselekvésre kényszerült. Kiásták az elrejtett fegyvereket, a legközelebbi SS-őröket elfoglalták, lefegyverezték. Az egyik fogolycsoport felgyújtotta a IV. krematóriumot, mögötte, az erdőben védelmi állást foglalt el. A többi krematóriumhoz beosztott foglyokat is harcra hívták. A II. krematóriumból egy csoport azonnal csatlakozott.

Az ellenállók két csoportra oszlottak. Az egyik az SS-őrbódékat tartotta tűz alatt, a másik átvágta az árammal telített szögesdrótkerítést. A résen sok fogoly elmenekült Budy-telep irányába. A lövések, robbanások és a riasztó sziréna hangjára a táborrendszer teljes SS-őrségét riadóztatták. A lázadás színhelyére motorkerékpárokon, teherautókon SS-ek kisebb serege érkezett. A krematóriumok egész területét rajvonban bekerítették, a IV. krematórium mögötti kis erdőt összpontosított tűz alá vették. A SS-ek golyózápora olyan erős volt, hogy a krematóriumból és a táborból való menekülés lehetetlenné vált.

6 SS leterítése után egy csoportnak mégis sikerült a kitörés és menekülés, ám a gépesített üldözők beérték őket. Egy csűrbe húzódtak be, a lángszórós SS-ek ott végeztek velük. A tábor belső térségében elfogott felkelőket a IV. krematórium udvarán és a II. krematórium körül kaszabolták le. A szabadságért folyt fegyveres harc mintegy 200 fogoly életét követelte.⁷⁹¹

Bizonyos, hogy a hősi, egyenlőtlen küzdelemben – ismeretlen számban – magyar zsidók is részt vettek. Meg nem valósult felkelési tervről olvashatunk Sproncz József volt budapesti lakos, birkenauai deportált emlékezésében. Fogolytársával, Falkenstein Hugó újságíróval szövögették a kitörési, menekülési elgondolásokat. „Évek óta, ottlévő szlovák honfitársaival együtt megszervezték, hogy esetleges újabb tömegmészárlásnál, vagy a tábor evakuálásakor 200–300-an az SS-ektől nyert fegyverekkel, vagy anélkül is ellenállunk. Például fürdőbe nem megyünk, összefogódzunk, és esetleg így az egész táborban lázadást szervezünk.”⁷⁹²

Október 8-án 100 (cseh, német, holland és magyar) zsidó férfit indítottak útnak. KL Buchenwald Taucha melléktáborában két nap múlva regisztrálták őket. Taucha lágerbe 10-én 400 nőt, köztük magyar zsidókat is áttelepítettek.⁷⁹³ Ugyanezen a napon Birkenauban az V. krematórium gázkamrájában 800

Buchenwaldból átszállított cigányt, köztük gyerekeket öltek meg. Másnap, 11-én 2 ezer zsidó férfi, nő és gyermek jutott ugyanerre a sorsra.

10-én (vagy 11-én) 500 férfi foglyot küldtek át KL Dachaubá, köztük ismeretlen számban magyarokat. Ugyanekkor 500 női foglyot indítottak útnak KL Buchenwald Altenburg melléktáborába.⁷⁹⁴ 10-i adat, hogy a Nürnberghez közeli KL Flossenbürgbe 520 foglyot szállítottak át. A transzportba magyar zsidó nőket is besoroltak, két nap múlva regisztrálták őket.⁷⁹⁵

13-án a II. krematórium gázkamrájában ismét 2 ezer zsidó foglyot gyilkoltak le, a III. krematórium gázkamrájában pedig 3 ezret. Utóbbi csoportot KL Auschwitz I.-ből szállították át a szelekció után.

A Wehrmachtot és a német légierőt a frontokon ért csapásokat, súlyos veszteségeket a német hadvezetőség titkolta. Mégis, valamiképp az auschwitz-birkenai táborrendszerbe is beszivárogtak ezek az információk. Októberben a parancsnokság fellépett a „rémhírek ellen”: akciókat, a lehallgatás elleni kampányt indított. A titkos rádióadók hisztérikus keresése éppúgy napirendre került, mint a szisztematikus ellenőrzés elrendelése amiatt, hogy „a foglyok ne férhessenek hozzá a rádiókhoz, azokat ne tudják semmiképpen sem hallgatni.”⁷⁹⁶

A Sonderbehandlung – több száz vagy több ezer főnyi fogolycsoportok „különleges kezelése” – Birkenauban egész hónapban folytatódott. Csoportos áthelyezéseket is bonyolítottak; Buchenwaldból és Theresienstadtból különböző nagyságú – az altáborokból kiszelektált – csoportok érkeztek.

A lágernaplóban fogolyszökéseket is feljegyeztek, főként külső munkahelyekről, a mezőgazdaságból, kertészetből. Leginkább helyismerettel rendelkező, elszánt lengyelek és oroszok próbálkoztak ilyesmivel. Nagy valószínűséggel 15-én történt, hogy 1216 női foglyot, nagyrészt magyar zsidó lányokat és asszonyokat

Tübingiába, KL Buchenwald Sömmerda melléktáborába szállítottak át. Fogságuk új helyére két napig vonatoztak.⁷⁹⁷

Ezekben a napokban (egy október 18-i adat szerint) Auschwitz II. női tábor főbb munkaosztágaiban, mező- és erdőgazdasági „munkabevetésen” 2154 fogoly dolgozott. A Farmon dolgozott a Daschke-kommandó (ezek az alakulatok gyakran az SS-vezető nevét viselték) 285 nővel, és a Dachmann-kommandó 136-tal. Budy melléktáborban a Kommando Forstwirtschaft (erdőgazdaság) 90, a Pöllman 79, a Heims 124, valamint az Obstbaumschule (gyümölcsfaiskola) osztag 45 női fogollyal.

Plawy melléktáborban robotolt a Sinschkowski-osztag 100 női fogollyal, a 331 tagú Mokr-kommandó, valamint a 200 fő Haseloch-osztag. Rajsko melléktábor kertészetében, a Klein-kommandóban 290 nőt dolgoztattak. A Kommando Schöninger Harmensee melléktáborban 145 nőt számlált, a Kommando Zippenpfenig Babitzban 329-et.⁷⁹⁸

Minden munkaosztagot Kommandoführer (osztagvezető) vezényelt, szoros felügyelet alatt tartott. A munkára való ki- és bekísérés 2–3 fegyveres SS feladata volt. Ha a foglyók száma megkívánta, kiképzett kutyát is vittek magukkal.

Október 18-án Budapestről – a német fegyveres támogatással történt 15-i szélsőjobboldali puccs, hatalomátvétel után három nappal – börtönfogságból nagyobb magyar csoport érkezett. Szelektálásuk után 18 férfit regisztráltak (199 811–199 828). 55 női foglyot (A-25 471–A-25 525) is nyilvántartásba vettek. A többiek – köztük 79 férfi volt – gázkamrában gyilkolták le.

A Sonderkommando egyik tagja feljegyezte, hogy a III. krematórium gázkamrájában 300, különböző csoportokban érkezett foglyot öltek meg. Feltehető, hogy Budapestről elhurcolt zsidók is voltak közöttük.⁷⁹⁹ Ugyanekkor Auschwitz 165 (cseh, szlovák és magyar) férfi foglyot továbbított KL Groß-Rosen Friedland

melléktáborába. Majd 20-án nőket küldött Hochweiler melléktáborba. Utóbbi csoportról csak annyi ismert, hogy 996, zömmel zsidó nőből állt.⁸⁰⁰

Október 15-étől kezdődően 1945. március 15-éig 30 (különböző táborokba irányított) magyar emberszállítmányról maradt írásos nyom. Ezek legtöbbször cigányokból álltak. KL Auschwitzot illetően ezek közül csak egy december 21-én úton lévő, vasúti bombázás miatt KL Dachau helyett az auschwitzi táborrendszerbe irányított szerelvényről van adat.⁸⁰¹ A még folyó kutatásokból arra következtethetünk, hogy az SS koncentrációs táboraiba nagyjából 7 ezer magyarországi cigány fogoly kerülhetett. Közülük 2500–3000-et ott gyilkoltak meg.⁸⁰²

19-én Birkenau „átmenőtáborából” 203 zsidó nőt (akik közül 200 magyar vagy lengyel volt) KL Buchenwald Mühlhausen munkaosztagba helyeztek át.⁸⁰³ Ezen a napon a II. krematóriumban 2 ezer fogollyal, előzetesen Szlovákiában a Szered táborba⁸⁰⁴ gyűjtött zsidó férfiakkal, nőkkel és gyermekekkel végeztek gázkamrában. 2 ezer zsidót öltek meg a III. krematórium gázkamrájában is.

A csoportos elgázosítások a hónap második felében napirányban voltak, miként a beszállítások is. A Theresienstadtból sűrűn érkezett zsidó csoportokat (benne családokat) alaposan szelektálták. Minden negyedik, máskor ötödik foglyot hagyták életben. Az „átmenőtáborból” kiemelt, erősen lesoványodott, legyengült vagy megbetegedett foglyok ugyancsak a gázkamrában végezték. Érkeztek kisebb-nagyobb fogolycsoportok a megszállt országokban tevékenykedő Sipo vagy az SD fogolyállományából is. A felsorakoztatott zsidó nők soraiból 23-án Mengele két órán át szelektált.

Kényszmunkára Birkenauból elszállítottak foglyokat KL Flossenbürgbe, KL Groß-Rosenba, KL Monowitzba, illetve ezek altáboraiába. 21-én 18 magyar zsidó nőt küldtek Sömmerdába,

három nap múlva érkeztek meg. 24-én 104 nőt irányítottak át KL Auschwitz I.-be, őket a továbbiakban Prof. Dr. Clauberg „kísérleteinek” vetették alá. A megszállott orvos az új sterilizációs módszerek felkutatását, női foglyokon való kipróbálását az ún. Clauberg-blokkban végezte.⁸⁰⁵

Valószínűleg 24-én történt, hogy 400 női foglyot, nagyrészt belgákat, magyarokat és olaszokat KL Dachau Kaufering melléktáborába küldtek.⁸⁰⁶ Ehhez a naphoz kötődik, hogy 1200 férfit is továbbított KL Auschwitz. A három nap múlva Kauferingbe érkezett fogolytömegben főként cseh, szlovák és magyar zsidók voltak. A fennmaradt adatok bizonyítják, hogy KL Buchenwald Mühlhausen melléktáborában október 30-án 200 női foglyot vettek állományba. Magyar és lengyel zsidó nők voltak, a tehervonat három nap alatt tette meg az utat.⁸⁰⁷

A hónap végén megközelítőleg 1500 zsidó nőt KL Stutthofba, 1308-at Bergen-Belsenbe szállítottak. Jelentős fogolycsoportot, 2200 lengyel és orosz férfit vonatoztattak KL Sachsenhausenba is.

Október utolsó napján, 31-én egy magyarokat érintő újabb tragikus esemény történt. A KL Buchenwald Hessisch-Lichtenau munkaosztagból Birkenaubra visszaszállított 206 magyar zsidó nő életének az SS gázzal vetett végét. A halálgyárba valószínűleg október 26-án indították őket, a nevesített transzportlista ezzel a keltezéssel maradt fenn.⁸⁰⁸

1944 októberében az auschwitzi táborrendszerből való evakuálás kiemelkedő nagyságrendet mutatott. Az SS-parancsnokság augusztusban 6 ezer, szeptemberben 14 ezer, októberben összesen 26 ezer foglyot továbbított más koncentrációs táborokba.

A következő hónapokban a fennmaradt nyilvántartás szerint magyar foglyok alig érkeztek. Októberben 18 101 fogoly beszállítása történt, köztük a magyarok 152-t tettek ki.⁸⁰⁹ A tábori

nyilvántartás ezután újabb magyar foglyok regisztrálását nem tartalmazza.

November hónapban KL Auschwitz II. jelentősebb foglyocsoportokat továbbított a nagy női koncentrációs táborba, KL Ravensbrückbe, KL Bergen-Belsenbe, valamint más, pontosan meg nem nevezett koncentrációs táborokba, munkakommandókba is. A napi munkaidőt a beköszöntő tél miatt újraszabályozták. A kivonulást reggel 6.30-ra rendelték el, a bevonulást 16 órára.⁸¹⁰

Nagy változásokra mutat, hogy november 1-jén még gázzal öltek, másnapról viszont a Zyklon-B gáz használatát leállították. A kiszelektált foglyok életét ezután az V. krematórium területén vagy gázkamrájában golyóval oltották ki. Ezen a napon az SS 2 ezer nőt (főként oroszokat, lengyeleket, kisebb számban zsidókat) küldött át KL Ravensbrückbe. Dr. Mengele személyes válogatását követően 500 nőt, főként magyar zsidókat szövőgyári munkára KL Mauthausen melléktáborába, Lenzingbe szállítottak. 3-án érkeztek meg, rövidesen munkába állították őket.⁸¹¹

Az SS intézkedései időnként ellentmondtak egymásnak. November 2-án a folyamatos evakuálás ellenében újabb „viszszaszállításokra” került sor. Korábban Birkenauból elszállított női foglyok érkeztek KL Buchenwald Mühlhausen munkaosztagból, továbbá 5 magyar zsidó nő Mühlhausenben át Allendorf munkaosztagból. (Az intézkedés oka ismeretlen.)

Táborrészek átszervezése, átköltöztetése is napirendre került. Az addigi zsúfolt „átmenőtábor” (BIIC) fogolyállománya lepadt, november 3-án 1156 zsidó nőt őriztek benne. 696-an „további rendelkezésig zárva” lettek, 320-an közeli elszállításra vártak. 138 beteget tartottak nyilván, és 2 gyermeket is őriztek itt. Másnap a BIIC-t felszámolták, a foglyokat a női lágerrészbe vezényelték át.

A III. részleg aktáiban az „átmenő zsidók” kifejezés többé nem szerepelt. Titkos feljegyzés szerint 990 zsidó érkezett; a transzport indítási helye ismeretlen.⁸¹²

A bömlés és a német haderő veszteségei miatti szükség újabb jeleit mutatta, hogy felsőbb parancsra megindult a foglyok szárazainak kiválasztása (más táborokból is) az SS Dirlewanger különleges egységébe.⁸¹³ 7-én német foglyok csoportját szállították el gyors katonai kiképzésre. Megkezdődött az „arculatváltás”, a parancsot a tábor rangidős tisztje, Baer SS-Sturmbannführer adta ki. (Az SS uniformisáról váltottak, a Wehrmachtét öltötték fel.)

Ismeretlen okból, ismeretlen nagyságban a fogolyseregből szabadon bocsátásokra került sor. Ezzel egy időben az SS táborbeli készségét, éberségét növelték, mivel észlelték, hogy a tábor érdekltségébe tartozó területeken (Interessengebieten) a tiltás ellenére a mozgás megnőtt. A lengyel ellenállók is taktikát váltottak, megtevesztésül az SS és a Wehrmacht egyenruháját viselték.⁸¹⁴

November 7-én Budapesten, a Margit körüti katonai börtönben bírósági ítélet után agyonlőtték Szénes Anikót (Hannát), a brit hadsereg főhadnagyát.⁸¹⁵ A 23 éves lány társaival ejtőernyős bevetés után, a Dráván át érkezett magyar földre, főként a még nem deportált zsidóknak akart segíteni. Sopronban ugyanezen a napon és módon, a 48-as laktanya udvarán puskatűzzel végezték ki a Kárpátalján bevetett, ejtőernyővel földet ért kisebb magyar partizáncsoport elfogott tagjait, és 52 éves parancsnokukat, Patáki Ferenc tanítót.

Birkenauban 9-én 8, 10-én 34 női fogoly nyerte vissza szabadságát. Utóbbi napon Golleschau altábor parancsnoka Auschwitz III. táborparancsnokságának jelentette, hogy Monowitz 2. századból Martin Kempl SS-legény Rosner Henrik magyar foglyot (B-5 828) két lövéssel leterítette. A hivatalos ok az őrlánc átlépése volt.⁸¹⁶ November derekán négy SS – köztük a hírhedt

Otto Mohl SS-Hauptscharführer – szökési kísérletek felfedéséért Auschwitz III. parancsnokától, Schwarztól dicséretet kapott.⁸¹⁷

A gyilkolás és az álorvosi kísérletek folytatódtak. (Prof. dr. Clauberg kísérleti célokkal október 13-án 350 női fogoly és 6 fogoly ápolónő felett rendelkezett.)⁸¹⁸ A napi veszteség csökkent, mégis, néhány tucat pária naponta felkerült a veszteséglistára. A tragikus helyzethez hozzájárult, hogy az életben hagyott fogolyorvosok meghatározott részét nem gyógyításhoz, hanem az ürülék szállításához, a tábori vécék tisztításához osztották be.

14. A halál malmát bontják, részben felszámolják.

1944 szeptemberének első hetében az SS – KL Auschwitzban is sokat látott, még többet tapasztalt – tisztjei különös feladatot kaptak. (Az információ eljutott a tábori ellenállók szervezetéig, majd kijutott Londonba.) Arról értesültek, hogy a magyar zsidók megsemmisítését levezénylő Höss SS-Obersturmbannführert az SS birodalmi vezére, Himmler magához rendelte, és újabb különleges feladattal bízta meg.

A teljesítés előtt Höss több SS-vezetőhöz kérdéssel fordult. Véleményeket gyűjtött: milyen technikai lehetőségeket látnak a birkenauai tábor teljes felszámolására? Megkérdezte KL Auschwitz táborrészeinek parancsnokait, Moll SS-Hauptscharführert, a krematórium főnökét, hogy milyen eszközökre lesz szükség.

A beavatottakkal közölte, összetett akcióról van szó, melyben az emberek, a lakóbarakkok – mindenekelőtt a gázkamrák és a krematórium – megszüntethetők, felszámolhatók, a tábor területe gyorsan elegyengethető. Mint korábban említettük, Moll készen mutatkozott az akció levezetésére. Feltételekkel is élt: motorizált SS-egységeket, a barakkok szétlövéséhez, megsemmisítéséhez tüzérséget, 6 bombázót kért. Végül pedig elegendő embert, hogy „a munkaterületen a megfelelő kinézet-hez” rendet rakjanak.

Szeptember 6-án Schwarz SS-Hauptsturmführer, KL Auschwitz III. parancsnoka az SS-őrséget informálta, hogy Lagisch

táborban az építkezés leáll, felszámolásra kerül, és az ottani őrseget Neustadt melléktábor biztosításához helyezik át.

A szeptember 8-i összesítés szerint KL Auschwitzban összesen 3342 SS teljesített szolgálatot. A tábori egységek KL Auschwitz I.-ben 1119, KL Auschwitz II.-ben 908, KL Auschwitz III.-ban 1315 főt számláltak.⁸¹⁹ A következő hetekből magyar vonatkozású adatok egyelőre ismeretlenek.

November 15-én a női foglyok száma KL Auschwitz I.-ben 5775, II.-ben 16 081, III.-ban 1921, összesen 23 777 főt tett ki.⁸²⁰ 14-i adat, hogy Birkenauból 152 – magyar, lengyel és szlovák – zsidó női foglyot indítottak útnak. Másnap már KL Groß-Rosen Hohenelbe melléktáborába érkeztek.⁸²¹

Fordulatot jelzett, hogy 16-án az SS Gazdasági Főnökségének megbízottja négynapos fogolyruházat-ellenőrzést (!) tartott. A felülvizsgálat kiterjedt a ruházat tárolására, javítására, fertőtlenítésére és rendszeres tisztítására. Az intézkedést szűrítő szükség diktálta. Az alig fél éve érkezett magyar foglyok lábát, nyakát, derekát sok fájdalmas, nem gyógyuló furunkulus borította.⁸²² A revízió folytatása a fogolyruházat szabályozását, általános cseréjét hozta. A parancs alapján négy hét alatt kellett lebonyolítani. Az új szabály szerint minden fogolynak egy teljes ruházati felszerelés járt. Az új előírások betartását a blokkfelügyelő szigorú ellenőrzése alá rendelték.

17-én 250 női foglyot, zömmel magyar zsidókat küldtek KL Buchenwald Torgau melléktáborába. Az úti célt kétnapi vonatozással érték el. Másnap Birkenauból 12 magyar zsidó nőt indítottak transzportban KL Buchenwald Sömmierda melléktáborba. 21-én érkeztek meg.⁸²³ Birkenauban a parancsnokság ismét belső átrendezési tervekkel foglalkozott, kisebb-nagyobb fogolycsoportok más koncentrációs táborokba szállítása is napirenden volt. A női táborban (BIa-b, BIib és BIig) összesen 15 595 női foglyot⁸²⁴ őriztek.

Mindez gyakori – ütlegetéssel kísért – számolással, sorakozókkal, szigorú létszám- és testiállapot-ellenőrzésekkel járt. Az alábbi, foglyok költötte dal a folytonos, görcsös félelmet tükrözi, ugyanakkor a reménytelenségben némi vigaszt nyújtott:

Kívül a blokk előtt, az ablak alatt,

Félig fagyva állunk a célappell alatt.

Reszketve várjuk a németet,

Hogy számoljon meg bennünket,

Hogy hányan lógtak meg.

És ha hiányzik egy vagy két gyerek,

Rögtön szól a német: térdepeljete!

Térdeplünk mi szívósan,

Esőben, sárban és hóban.

Elmondani de kár, a térdünk jaj de fáj.

Schreiberin⁸²⁵ kiáltja:

Csend legyen most ott, s félve

Nézi a német parancsnokot.

Az pedig nagy pofonokat ad,

*Oly nagyot, hogy látunk sok csillagokat.*⁸²⁶

A november 20-i dokumentációban magyar vonatkozások maradtak fenn. Az átirányított (KL Buchenwaldhoz tartozó Gerätebau GmbH Mühlhausen/Tübingen) női munkacsoportba egy magyar zsidónőt, az addig regisztrálatlan Némedi Jolán orvosnőt is besorolták.⁸²⁷ Az ugyancsak KL Buchenwaldhoz tartozó Leipzig-Schönefeld (HASAG) munkaoszttagba 20 ápolónőt és 1 orvosnőt osztottak be. Az egyik ápolónő Schreiber Margit, az orvosnő Kallós Margaréta volt.

21-én (vagy 22-én) 300 főt kitevő női fogolycsoportot indítottak útnak KL Buchenwald Lippstadt, 450 főt pedig KL Flossenbürg Zschopau munkaoszttagába. A Lippstadtba szállított

nők lengyelek, magyarok és szlovákok voltak.⁸²⁸ A további kisebb munkacsoportokba, a Buchenwaldba küldött női transzportba három magyar nő került.

November 24-ére a női foglyok áthelyezése lezárult. A BIIa-b táborrészről a BIIb és a BIIc (volt cigány családi tábor) táborrészbe vezényelték át őket. Besorolásuk az új szállásul szolgáló, precíz számozású blokkokba munkaképességük, testi állapotuk, esetenként koruk alapján történt. Létszámuk a november 15-i 16 081-ről 14 793-ra csökkent.⁸²⁹

A 25-i intézkedés a halálgyártó gépezet folyamatos felszámolásának része volt, és a táborvilág egészét befolyásolta. Az SS Gazdasági Főhivatala főnökének parancsára átsorolások, átnevezések történtek. A tábor számozások megszűntek. (Az Auschwitz II. Birkenau megnevezés eltűnt.) Az ipari módszerekkel működő halálgár egészében beolvadt „a régi törzstábor” megjelenítő KL Auschwitzba.

Baer SS-Sturmbannführer rangidős tiszt (egyben KL Auschwitz I. parancsnoka) parancsára Auschwitz II. személyi állománya: az összes SS-legény, valamennyi női SS-felügyelő, miként az őrszázad a kutyás csapattal, azonnali hatállyal KL Auschwitz parancsnoksága alá került. Ez történt Auschwitz II. férfi és női fogolyállományaival is.

Megkezdődött a II. krematórium bontása, a gázkamrát levegővel kiszolgáló motor, a csövek rendszerének leszerelése.⁸³⁰ A magyar nők egyik munkabrigádját a bontáshoz vezényelték. „Legnagyobb félelmünkre láttuk, hogy a krematórium felé visznek. Elképzelhetetlen az a rémület, ami kiült minden arcra, mikor megpillantottuk utunk végcélját. Elakadt a lélegzetem, elállt a szívverésem, szerettem volna inkább a földbe sülyedni, mint tovább tenni egy lépést. Vártuk mind a halált. De szerencsénk volt, nem így történt. Parancs jött, hogy le kell bontani a krematórium minden zegét-zugát, mert már nem jöttek régen

transzportok, és megszűntek a nagy arányú égetések. Ez csak munkatöbbletet jelentett, de szívesen csináltuk, mert tudtuk, hogy életben maradunk.”⁸³¹

Másnap megérkezett Himmler újabb parancsa, aki KL Auschwitz-Birkenau krematóriumainak lebontását rendelte el. Ezzel összefüggésben a Sonderkommando állományát szelektálták. 30 foglyot az V. krematóriumnál indult munkákhoz különítettek el. 170-et elvezényeltek.⁸³²

November utolsó napjaiban néhány kisebb csoportot más táborokba (KL Groß-Rosenbe, KL Mauthausenba, Gleiwitz II. altáborba) helyeztek át, de a napi gyilkolás nem maradt el. 29-én az USA légierője az IG Farbent és Monowitzot bombázta, eközben a repülőgépek a táborrendszerről légi felvételeket készítettek.

Magyarországon a vidéki zsidóság elhurcolása után a fővárosban lakó magyar zsidók állandó szorongatásban éltek. A szélsőjobb oldali kormány felszámolásukat tűzte ki, de ehhez sem eszköze, sem ideje nem maradt.

Budapesten november 29-én a Szálasi-kormány belügyminisztere, Vajna Gábor rendeletet adott ki a gettó felállításáról. A kijelölt belvárosi utcákba a külföldi útlevéllel, követségi védlevéllel nem rendelkező zsidóknak kellett beköltözniük. „A zsidók részére kijelölt területen nem zsidók nem lakhatnak. Foglalkozásukat ott nem gyakorolhatják, hatóságok és közintézmények e területen nem székelhetnek.”⁸³³

November utolsó tíz napjában Birkenauból kisebb fogolycsoportokat telepítettek át. Ezek legtöbbször nőkből álltak, akiket KL Flossenbürgbe, KL Buchenwaldba (a táborrendszeren belül Lippstadtba, Lagensalzába, Sömmerdába), KL Groß-Rosenba, KL Bergen-Belsenbe,⁸³⁴ KL Neuengamméba vagy KL Ravensbrückbe szállítottak. Szinte valamennyibe soroltak magyar nőket: utoljára november 30-án, a Sömmerdába küldött, december 2-án beérkezett 31 tagú transzportba.⁸³⁵

A fennmaradt, kevés fénykép a túlélők állításait támasztja alá: A csíkos, vékony, elhasználódott fogolyruha semmiféle védelmet nem nyújtott. A nyitott tehervagonokba, a mind gyakoribb gyalogmenetekbe kényszerített foglyok elhullásszerű halálához a fagyások is hozzájárultak. A raktárak Birkenauban tömve voltak begyűjtött polgári ruházattal, de ezeket az SS elzárta. Emiatt a kemény téli fagyban végzett munka során, a menetelések és szállítások alatt végtagjaikat rongyokba, cémenteszákdarabokba burkolták. A sapka, kesztyű, pulóver, kabát, cipő és zokni nélküli foglyok sorait a fagyások, fagyhalál is ritkította.

November 26-ától az SD ismét deportált, a budapesti Józsefvárosi pályaudvarról újabb szerelvényeket indított. Számos háziasszonyt, lakásokból a csillagos ház udvarára vagy az utcára kényszerített lányt, asszonyt az állomásra hajtottak, bevagonírozta. Így tettek a még fővárosi üzemekben, raktárakban, kikötőkben dolgoztatott zsidó munkaszolgálatos századokkal is. Állományukban számos neves értelmiségi remélte a magyar hadviselés mielőbbi végét. Ehelyett vidékről felvezényelt csendőrök préselték őket a tehervagonokba. A leggyakoribb úti cél Bergen-Belsen⁸³⁶ volt. Mellette – december 4-ig – Oranienburg-Sachsenhausen, Fallersleben, Theresienstadt, Weimár, Magdeburg, Lübeck és Neustadt.

Az SS KL Auschwitz-Birkenaubá Budapestről már nem küldött foglyokat. Ám ismeretlen számban zsúfolt szerelvényeket indított Komáromon és Győrön át Hegyeshalomra, a nyugati határ túloldalára, Zurndorf állomásra. Sopronba, Szombathelyre, Kőszegre. A szennyes tehervagonokba „átcsoportosított” zsidó férfiakat, honvédelmi kisegítő munkaszolgálatosokat, valamint a főként a komáromi Csillag-erődbe összegyűjtött, németországi bányamunkára küldött cigány családokat szorítottak be.⁸³⁷ Több munkásszázadnak követségi (svájci, spanyol, portugál, vatikáni) védlevele volt, melyeket elkoboztak, eltéptek.

Az efféle dokumentumok a nyilasok számára már mit sem számítottak.

A téli hónapokban a fővárosból vonaton vagy gyalog (!) továbbított emberek többsége – női zsidó csoportokat is vezényeltek erődítésre – a német Stellungsbau (állásépítés), az NSDAP és az SS megbízottjainak felügyelete alatt hóban, fagyban földmunkát végzett. A nyilas suhancok elkövette súlyos bántalmazások, a hiányos ruházatban elszenvedett fagyások miatt a személyi veszteség hetek alatt ezres nagyságrendet ért el.

Így végezte be életét 1945 első hónapjaiban a nyugati határszélen a magyar szellemi élet több kiválósága, köztük Balfon Szerb Antal,⁸³⁸ Sárközi György⁸³⁹ és Halász Gábor.⁸⁴⁰

Birkenauban november 30-án a női táborból (Frauen-Lager) 5 nő nyerte vissza szabadságát. Egy magyar női foglyot ismeretlen okból KL Neugamméba helyeztek át. A hónap veszteséglistájára a női táborból 30 nap alatt 439 regisztrált fogoly került. Közülük 322 életét „különleges kezelés” (a valóságban erőszakos halál) oltotta ki.⁸⁴¹ Összességében novemberben az októberi 26 ezernél jóval kevesebbet, összesen 14 ezer vagy némileg több foglyot telepítettek át más koncentrációs táborokba.

1944. december elején a tábori szóhasználatban új kifejezés jelent meg: „bontási osztág” (Abbruchkommando).⁸⁴² A III. krematórium sürgős munkáinál 100 fős női munkaosztágot dolgoztattak. (December 5-én 50 nővel bővült az osztág.) Mellettük ismeretlen számban férfi foglyok végeztek bontást, a gázkamra falába dinamittölteteknek fúrtak lyukakat. A tél, az addig is elégtelen ellátás további romlása miatt a nőfoglyok kimerültség, vitaminhiány okozta testi elgyengülésben naponta tucatjával haltak meg.

December 3-án KL Mauthausenből 1120 fős, igen vegyes összetételű „szakmunkaerőt” fogadott KL Auschwitz. A 15 nemzet nem zsidó fiaiból álló transzportban magyarok is voltak.

Valószínűleg a bontás gyorsításáért szállították ide őket (201 237 és 202 356).⁸⁴³

Másnap KL Mauthausenből 8 fogoly érkezett, köztük négy magyar: Béres Lajos, Tonogy Sándor, Urlauber József és Varga Kálmán.⁸⁴⁴

Az SS egyre inkább azon munkálkodott, hogy a tömeghalál nyomait eltüntesse. December elejétől az égetőárkok feltöltése, a nyomok elplanírozása, fűvel bevetése napi feladattá lett. A tetemek minden még fellelhető maradványát össze kellett gyűjteni, majd a Visztulába szórni. A rendbe hozott földterületeket fával ültették be.

A kivezényelt férfi és női foglyok, ahol tudtak (főként kerítés aljában, tereptárgyak tövében), elrejtettek emberi maradványokat, elföldeltek égett csontokat. A tilalmat tudatosan szegték meg. Tudták, hogy nem sok idő múlva ezekre mint a szervezett népirtás nyomaira, az SS elleni bizonyítékokra szükség lesz.

Az álorvosi kísérletek órányit sem szüneteltek. Prof. dr. Clauberg kényére-kedvére december 8-án 267 női fogoly és nyolc fogoly ápolónő szolgált. A IIBe női kórháztáborban dr. Mengele is megszállottan végezte irtóhadjáratát. December első hetében 11 törpenövésű nővel kísérletezett, 7-én irgalmatlanul megölte őket.⁸⁴⁵ A 8-i jelentés szerint a kórház állományában csak 5 törpenövésű nő maradt. Máig borzongató „kísérletei” következményeként előző nap 38 nő halálát jelentették.⁸⁴⁶

December 23-án a női kísérleti alanyok száma 272 volt. Ez szinte megegyezik a 8-i létszámmal, azonban megközelítőleg a napi veszteség is. A „kísérleti állomás” állományát tehát folyamatosan „feltöltötték.” 27-én a 274 „kísérletezésre kiemelt” lány és asszony fogolyra 8 ápoló (Häftlingspflegerin) jutott.⁸⁴⁷ A kísérleti alanyok a náciizmus legkegyetlenebb bűneit szenvedték el.

Az addig egészséges foglyok bakteriális fertőzésekkel történő megbetegítése „alapkísérletnek” számított.⁸⁴⁸ (A gyógyszerké-

szítmények kipróbálása egerek, kisállatok helyett „fejlettebb”, brutális formában, embereken történt.) Idetartoztak a sterilizálás, a fagyasztásos, transzplantációs, „immünizációs” kísérletek, szervátültetések, altatás nélküli „operációk”.

Az ilyen álorvosi műveletek áldozataiból az 1990-es években világszerte közel 1800 túlélőt tartottak nyilván. (A háborús években 30-nál több gettóban és koncentrációs táborban szenvedtek.) A szörnyű témát kutatók közel száznyolcvanféle kísérletről gyűjtöttek bizonyítékot.⁸⁴⁹

A „faji kísérletekhez” tartozott a törpe- és ikerkutatás, a csontvázvizsgálatok, a nemzéképtelenség, meddőség többféle előidézése, valamint a méhsorvasztás a cigányok vagy a zsidók körében. Dr. Mengelet az ikerkutatás (az egy petéből származó kettős- vagy hármas-ikrek vizsgálata) kiemelten foglalkoztatta: „Tudományos kíváncsiságának” számos törpenövésű fogoly esett áldozatul.

A magyar ikrek szomorú sorsát korábban már érintettük. Bizonyos, hogy az 1944 végi antropológiai, klinikai és laboratóriumi vizsgálatok gyakori elszenvedői voltak. A „halál angyala” SS- és fogoly orvosokból álló beosztottaival együtt nem vetette meg a savval és lúggal folyt kísérleteket. Folytatott metilénkék-kísérleteket is. Ilyenkor a barna szembe metilént fecskendezett, hogy azt kékre változtassa.

Írásos bizonyítékok, személyes tanúságtételek alapján a háborús években a „kísérletek” elszenvedői több 10 ezren lehettek, a német orvos elkövetők pedig 200-nál többen.⁸⁵⁰

Auschwitz-Birkenau mellett orvosi bűnözés (sokféle „tesztelés”) folyt Belžecben. Orvosi laboratórium létezett Buchenwaldban, Dachauban, Groß-Rosenban, Ravensbrückben, Mauthausenban, Neuengammében, Sachsenhausenban.⁸⁵¹

KL Auschwitz-Birkenau női táborából december 8-án ismeretlen okból 55 nőt engedtek szabadon. A BIIe-ből kiválogatott,

„feltételelesen alkalmas” minősítésű női foglyokat a szövődébe helyezték. A műhely létszáma 846 főre nőtt.⁸⁵²

10-én a táborrendszerben a női foglyok összesen 19 236 személyt számláltak, közülük 13 333-at Birkenauban őriztek.⁸⁵³ A hónap közepén veszteségük napi 10–12 fő volt. Legtöbbször éhezéstől, elgyengülésben haltak meg.

„A kínzásokkal szemben elfásultunk, de nem tudtuk elviselni az éhséget. Sohasem tudtuk, mit is jelent a szó – éhség! Annyi, mint naponként élő húsba vágni, annyi, mint teljesen elveszteni az emberi méltóságot, elveszteni az érzéket család és szeretet iránt – nem törődni senkivel és semmivel, egyetlen ösztön és vágy hajt, megszabadulni ettől a szörnyű szenvedéstől, az éhség kínzó érzésétől. Enni, enni, bármit, és bármi is ennek az ára! Így lehet megítélni a táborokban előforduló kannibalizmust, az elvetemültséget.”⁸⁵⁴

A 13-i létszámjelentésből ismert, hogy KL Auschwitzban a Weichsel-Union-Metallwerke üzemében, számos speciális műhelyében nappali műszakban 726, az éjszakaiban 370 nő végzett kényszerszolgálatát. Az állandósult élelmiszerhiány okán a gyár kertészetében 15 női fogoly dolgozott.⁸⁵⁵ A napi halálozás 18-án 27 női halottra szökkent fel.⁸⁵⁶

A Lager BIIc szövődéjében 3004 női fogoly robotolt. A lányoknak, asszonyoknak két női Lageraufseherin (táborfelügyelő) – Zlotos és Schrottke – parancsolt.⁸⁵⁷

Ekkor ért Flossenbürg Zschachwitz melléktáborába a 20 fős fogolycsoport Birkenauból. Közel két héttel korábban, 6-án indították őket útnak.⁸⁵⁸ 29-en KL Groß-Rosen Breslau-Lissa melléktáborába érkeztek. Munkájuk a KL Auschwitzból átszállított felszerelések, építőanyagok beraktározása volt.⁸⁵⁹

A halálgyár, a koncentrációs táborok titkait az SS KL Bergen-Belsenben is szigorúan őrizte. A Hannoverhez közeli koncentrációs táborban a Budapesti Mentőbizottság tárgyalásai révén

Svájcba továbbítandó, nagyrészt cionista magyarok csoportját a táborparancsnok, Josef Kramer SS-Hauptsturmführer személyesen ellenőrizte. Kramer hírhedt figura volt.⁸⁶⁰ A korábban nála jelentkezett, együtt maradást kérelmező két magyar családot: dr. Weiss Sándort, feleségét és fiát, valamint dr. Kertész Jenőt feleségével leválasztotta a Svájcba utazó csoportról.

Így tőlük semmit sem tudhatott meg a külvilág a táborról. Az életerős, a hajszolt kényszerszolgálatát bíró Weiss fiú kivételével egyik család sem élte túl Bergen-Belsent.

A birkenauai lágerrendszerben kedvezőbb helyzetben voltak, akik napi munkájukat a táborhoz tartozó mezőgazdasági területeken, az állatok gondozásával végezték. A férges, hullott vagy fagyott termést begyűjtötték, a gyökereket a földből kikapargatták. A veszélyes úton-módon becsempészett burgonyával, répával együtt este megsütötték (már ha volt kályha a barakkban). Bármi, ami szopogatható, rágható, valamiképp lenyelhető volt, a túlélés esélyét hordozta magában.

A téli hónapokban Birkenauban az eltetvesedés okozott mind nagyobb gondot. December 20-án 1192 női foglyot tetvetlenítették. Másnap Auschwitz női táborában 747-et, és Birkenauban a szövő munkaosztágtól kirendelt 320-at.

21-én az USA légierije az IG Farben és az ott folyt termelés ügyében taktikai felderítő repüléssel légi felvételeket készített. A nagytűzokon jól ki lehetett venni a birkenauai felszámolási munkák előrehaladását, a kerítések, a gázkamrák és vetkőzőhelyiségek bontását. Eltűnt a II. krematórium kéménye, a III. krematórium területét bontási romok borították. (Mindez bizonyítja, hogy a technikai berendezéseket leszerelték, KL Mauthausenba és KL Groß-Rosenba elszállították.)

December 22-én KL Auschwitz-Birkenauban magyar anyától született lánygyermek⁸⁶¹ került bejegyzésre. Az anya Bein Vera volt. (A Bein felvett név.) A terhesség eltitkolásában a dr. Men-

gele orvoscsoportjába kényszerített dr. Perl Gizella nőgyógyász fogoly orvosnő segített Beinnek. A „jövevények” vagy „növendék” rovatba „új beszállítás” (Neu-Einlieferung) címen írták be a babát. Ilyen bejegyzés ekkor először szerepelt az állományi jelentésben.⁸⁶² Három nappal később ismét születekről maradt fenn adat. 25-én 3 lánycsecsemő világra jöttét jegyezték be.⁸⁶³ További sorsukról nincsen adat.

Dr. Perl Gizella a koncentrációs tábor az emberiség elleni támadásnak, biológiai katasztrófának tartotta. A rendkívül mostoha körülmények között⁸⁶⁴ orvosi esküjéhez tartotta magát. A humanitás parancsát követve az esti kötözést is becsülettel teljesítette. (A napi ételosztást elmaradhatatlan verekedés kísérte. Ezután a véres fejeket, törött bordákat és tisztított sebeket be kellett kötni. A teljes reménytelenség ellenére is segített. A következő napon ugyanezt kellett tennie.) Bátorító szavakkal is gyógyított. Betegeit kitartásra buzdította. Szép történeteket mesélt, miközben az SS ostorcsapásaitól sérült női melleket kezelte.

Saját életét kockáztatva⁸⁶⁵ mindent elkövetett, hogy a terhes nők állapotát eltitkolják. Ez a tette életmentő volt. Adataikat meghamisította, hogy a kutatási blokkot elkerüljék, „ahol tengerimalacként használják őket.” A terhesség megszüntetése után, máskor felderítése nélkül a női foglyok hivatalosan munkaképesek maradtak. Képesek voltak dolgozni, halálbüntetésüket ideiglenesen eltörölték.

23-án KL Buchenwald Sömmerda melléktáborába 11, zömmel magyar zsidó nő érkezett. Valószínűleg öt nappal korábban, 18-án vagonírozták be őket.⁸⁶⁶

24-én (karácsony estéje előtt) a szövöde munkaosztagból 300 nőt rendeltek ki. Addigi szennyes gönceiket fertőtlenítés címen lerakatták velük, majd fürdés után meztelenül a fűtetlen, jéghideg barakkba hajtották őket. A fertőtlenített ruhák

kiosztásáig hosszú idő telt el. Sokan emiatt halálos kiménetelű tüdőgyulladást kaptak.

Négy nappal később a szövödéből újabb 300 nőt vetettek alá ennek az eljárásnak. A 28-i tábori feljegyzésekből kitűnik, hogy a női foglyok közül decemberben közel négy hét alatt 297-en haltak meg. Helyzetük az általános állapotok alapján is tragikus volt: a BIIe táborrészben a 12 629 nő egyharmadát, 4287 főt beteg vagy munkaképtelen állapotban tartottak nyilván.⁸⁶⁷

December 26-án Dworyban az IG Farbent újabb amerikai légitámadás sújtotta. Találat érte az ottani SS-kórházat és a légoltalmi óvóhelyet. A kórházban dolgozott az osztrák Maria Stormberger nővér, aki 1942 óta foglyok titkos segítője, az ellenállás tagja volt. Egy 19 éves jugoszláv női fogollyal – élete kockáztatásával – az óvóhely romjai között megkereste, majd újra elrejtette KL Auschwitz I. 1943. évi kórháznaplóját.⁸⁶⁸ A törzstábor kétkötetes, eredeti dokumentuma ennek köszönhetően fennmaradt, és fontos bizonyítékul szolgált.

Másnap táborszerte kihirdették, hogy Johann Roth SS-Rottenführer 5 fogoly szökését akadályozta meg. (Az eset lefolyásáról nem maradt fenn adat. Nem kizárt, hogy fegyveréből kilőtt sorozattal kaszálta le őket.) Még fontosabb volt, hogy a „vitéz” SS Oswald Pohl Ober-Gruppenführer, az SS Gazdasági Adminisztrációs Főhivatala főnöke dedikált fényképét kapta jutalmul.⁸⁶⁹ Ezekben a hetekben a szelektálás tovább szigorodott. Akinek arcát sápadtnak találta, dr. Mengele azonnal betegnek nyilvánította. Döntése a gázkamrával, a „füstre tétellel” volt közel egyenértékű. Az életükért küzdő magyar női foglyok leleményesen újfajta arcpirosítót vetettek be, hogy az éhezés okozta sápadt színt eltüntessék. A konyhában nyers céklát „organizáltak”, és ahelyett, hogy megették volna, nagy önuralommal pirosítónak használták. Sokan e módszerrel a halál torkából menekültek meg.

Az 1944. évet az SS főlénye és „stílusa” érvényesítésével, megfélemlítő akcióval zárta. December 30-án, szombaton az esti szemle alatt nyilvános kivégzést rendezett. Szökési kísérletért három osztrák és két lengyel foglyot akasztottak fel (Johann Roth SS-Rottenführer árulta be őket). Az ellenállók titkos harci csoportjának tagjai voltak, bátran mentek a halálba. Szemeiket nem engedték bekötni, és míg képesek voltak rá, ezt kiabálták: „Le Hitlerrel! Le a fasizmussal! Ma mi, holnap ti! Éljen Lengyelország!” A nyilvános akasztásoknál – miként a napi munkára ki- és bevonuláskor – a fogolyzenekar játéka elmaradhatatlan volt.

Az adatok összegzése szerint 1944 utolsó hónapjában 12 fogolycsoportot, összesen 2800 foglyot telepítettek át. Az úti cél a korábbiakkal megegyező volt, kiegészítve KL Flossenbürg Zschachwitz és Groß-Rosen Breslau-Lissa melléktáborával. A december 17-én indított zsidó női csoport úti rendeltetése máig ismeretlen.

A korábbi időszakban gyermek és fiatalkorú foglyok adatai, szenvedései többször, dr. Mengeléhez kötődtek, az orvosi kísérletek miatt merültek fel. A varsói felkelés leverését követően körükből is több beszállítás történt. December 30-án a gyerekbarakokban 526 tizenhat éven aluli leányról van adat. 297-et anyjukkal együtt regisztráltak.⁸⁷⁰

A megsemmisítő apparátus bontása, a rémtett bizonyítékainak eltüntetése az év utolsó napjaiban is lendületesen folyt. A III. krematórium térségében a munkaosztag továbbra is 150 nőt számlált. Ahogy azt már említettük, az 50 fős Gehölz bontási osztag feladata az égetőárkok betemetése, fűvel beültetése, a IV. krematóriumnál pedig facsemeték ültetése volt.⁸⁷¹

A női táborokról fennmaradt december 30-i összesítő adatok a következő képet festették: Auschwitzban 6015 lányt és asszonyt őriztek, közülük 840 beteg, munkaképtelen volt. 1090 fogoly a Weichsel-Union-Metallwerke műhelyeiben, 1913 a mezőgaz-

dasági üzemekben dolgozott, valamint az állatokat gondozta. 273 nő dr. Clauberg „kísérleteihez” szolgált.

Birkenauban 12 692 lány, asszony raboskodott, közülük 4287 beteg, munkaképtelen volt. (Utóbbiakat a gyerekekkel együtt a Lager BIIe-be gyűjtötték egybe.) 1499 női foglyot munkabeosztás nélkül tartottak nyilván, négyet „áttelepítés alatt.” KL Monowitz melléktáborában, munkakommandóiban 2036 lány- és asszony foglyot számláltak. Közülük a legtöbben (470 fő) Hindenburg melléktáborban robotoltak. Nagyságrendben a Schlesische Feinweberei AG-ban dolgozók következtek (390 fő), majd a Gleiwitz II. melléktáborba (Deutsche Gasruswerke GmbH) osztott 371 női fogoly.⁸⁷²

Kiürítés, menekülés, végnapok

1945 januárja Birkenauban tömeges kivégzéssel indult. Újévkor az SS az V. krematóriumban a Rendőrségi Statáriális Bíróság ítélete következményeként 100-100 lengyel férfit és nőt golyóval kaszabolt le. Az elhalálozás tényét Fritz Klein SS-Obersturmführer, SS-tábori orvos és a krematórium főnöke, Erich Muhsfeld SS-Oberscharführer ellenőrizte.

A kiürítés jelei kétségtelenek voltak. Hírek szivárogtak be a harcok menetéről, a szovjet csapatok közeledéséről. Ezek hallatán felcsillant a foglyok szeme, majd legyintettek, mert a közeli felszabadulásban kevesen hittek. Sokan már régen elvesztették reményüket. Hányszor reménykedtek, hiába. Nem akartak ismét csalódní. Ezzel együtt mindenki érezte, hogy az SS magatartása még erőszakosabb, egyben bizonytalanabb! Valami baj van, valami új közeledik.

Az első januári héten a női tábor létszáma 1200 fogollyal, 11 493-ra csökkent.⁸⁷³ Ennek oka a csoportos, más koncentrációs táborokba történt áthelyezés volt. (Valamint az általános legyengülés, a furunkulózis, ödémák, vérhas és más betegségek.) Az immár oszlopokban az országutakra hajszolt magyar nők új helyzettel szembesültek:

„Kidúlt, agyonlőtt emberek holtteste között számtalan agyonlőtt állat teteme feküdt. De a változás mégis más volt: élet költözött az országútra! Élet!

A menekülő németek ijedten, rémülten futottak az orosz hadsereg elől – az oroszok jogos bosszújától való félelmükben – az angolok és az amerikaiak fogságába. Katonák meneteltek, eldobva puskát, felszerelést, rendszertelenül. Asszonyok, gyerekek és öregek kísérték őket ijedt aggódással. Mentek gyalog, kocsin, lóháton, kerékpáron, kinek mije volt (...) És a német nép, amely eddig menekülésre készítette a világot, maga is megismerte, mi az, menekülni? (...) Mi az, otthagyni az otthont? És otthagyni mindent, aminek eddig értéke volt.

Ők is csak menekültek, mint annak idején az oroszok, lengyelek, franciák, belgák és más népek. Megérték, hogy saját bőrükön és nyomoruk által tapasztalhatták azokat az áldásokat, amelyeket Hitler a világra hozott: a szenvedést, a kint, a gyötrelmet, az éhezést, a bizonytalan holnapot, a reménytelenséget.”⁸⁷⁴

1945. január 5-én Birkenau BIIId táborából 6 férfi foglyot, ún. *titokhordozókat* küldtek át KL Mauthausenba. (Hullajelöltnek számítottak. Előzőleg 5 lengyel a Sonderkommandóban dolgozott, a cseh Stanisław Slezak pedig a röntgenkészülék kezelője⁸⁷⁵ volt dr. Horst Schumann „kísérleti állomásán”.) Feltehetőleg maguk is nagyon meglepődtek, hogy a retteget várt kivégzésük elmaradt. Mauthausenben új fogolyszámot kaptak, ekként sorolták a tömegbe őket.

A menekvés időlegesnek bizonyult, alig három hónapig tartott. Április 3-án már nem volt tovább. Az SS-osztag a „védőőrzetes tábor” krematóriumának udvarán fegyvertűzzel végzett velük.

Ugyancsak 5-én történt, hogy KL Auschwitz 11-es blokkjában a krakkói Gestapo rögtönítélő rendőrbírósága utoljára ülésezett. 70 lengyel nőt és férfit ítélt halálra. Az ítéletet másnap az V. krematóriumban golyóval végrehajtották. Az ekkor elhalálozottak közül többek neve fennmaradt, a falra utolsó üzenetként felírták.

Az újabb rémtettek sora ugyancsak az SS növekvő félelmét bizonyította. A női táborban – a Sonderkommando tavalyi, októ-

ber 4-i lázadásának tevékeny segítése (robbanóanyag és muníció csempészése, „sondereseknek” átadása) miatt – az esti szemlénél, műszakváltásnál 2 zsidó foglyot akasztottak fel. Két másik zsidó nővel hasonlóképpen, nyilvánosan végeztek. Ők a nappali műszakról visszavezényelt; felsorakoztatott női és férfi munkaosztagok előtt fulladtak meg. Az ítéletek kihirdetésénél Franz Hössler SS-parancsnok azt kiabálta a tömegnek: minden áruló így végzi majd! A kitöréssel próbálkozó merész férfi foglyok között magyarok neve is fennmaradt. 8-án este 21 órakor Golleschau altáborban az SS puskatűzzel két szökni szándékozó magyart terített le. Bencsik-Patai Lajos (201 589) hat, Szabó József három lövést kapott.⁸⁷⁶ A végzetesen legyengült foglyok elhalálózása folytonossá vált: 9-én 13, másnap 16, 15-én ismét 13 csontvázra fogyott nő halt meg. Az új foglyok beszállítása lényegében megszűnt. A zsidók-ból álló emberszállítmányok addigi beérkezése az alábbiakban összesíthető:

Magyarország	438 000
Lengyelország	300 000
Franciaország	69 000
Hollandia	60 000
Görögország	55 000
Cseh- és Morvaország-Theresienstadt	46 000
Szlovákia	27 000
Belgium	25 000
Németország és Ausztria	23 000
Jugoszlávia	10 000
Olaszország	7 500
Lettország	1 000
Norvégia	690
Más koncentrációs táborokból és ismeretlen helyekről	34 000
Összesen	kb. 1,1 millió⁸⁷⁷

Ha kitekintünk a lassan rogyadozó táborrendszerből, érdemes az amerikai légi felvételek eredményeit említenünk. Auschwitz-régióban (eredeti kifejezés) az USA légierije január 14-én a 12. felderítő légifelvétel-sorozatnál tartott. Az 1500 méter magasból készített felvételek az IG Farbenben okozott károkat bizonyították (940 bombakráter és 44 lerombolt épület), de jól kivehetők voltak KL Auschwitz (nem bombázott) létesítményei is.

A Dino A. Brugioni és Robert G. Poirier által 35 évvel később alaposan kielemezett légi felvételek tanúsítják, hogy a II. és III. krematóriumot, valamint a hozzájuk tartozó gázkamrákat részben elbontották. A munka a befejezésénél, a végleges felszámolásnál tartott. A hóban kivehető nyomok (a foglyoké és a különböző járműveké) is bizonyították, hogy a térségben nagy aktivitás folyt.

A fennmaradt adatok alapján a bontást végző fogolyosztag (Kommando 104B) 70, korábban a Sonderkommandóba sorolt foglyból állt. A leszerelt berendezéseket részben az ún. Bauhofban tárolták, másrészt vonatra rakták, és KL Groß-Rosenba szállították át.

A január 13-i létszámjelentés a táborrendszerben legfontosabb haditermelést végző Monowitz ellenőrzött fogolyállományát összesítette.⁸⁷⁸ A 9 806 fő kényszermunkás között a fogolykategóriák, nemzetiségek szinte mind szerepelnek. Az itt nem részletezett hosszú lista végén 6-6 francia és horvát, 2 cigány és 1 görög fogoly található.

A zsidó foglyok 9054-en, a lengyelek 3091-en, a magyarok 3013-en, a franciák 1039-en voltak. A lista végén 10 szlovák és 4 norvég zsidó szerepelt.⁸⁷⁹

A 15-én nyilvántartott tábori létszám a férfi foglyok esetében is romló, általában igen rossz egészségi állapotra enged következtetni. Birkenauban a BIId és BIIf jelű férfitáborokban a jelentés 4482 foglyot rögzített. Munkaképesnek a felénél is kevesebb,

2102 fő bizonyult. A betegek („kórházuk” a BIIf-ben volt) 954 főt számláltak. A lábadozók száma 57, a rokkantaké 400 volt. A 18 év alatti ifjú és gyermek kategóriába 770-en tartoztak.⁸⁸⁰ A nőket a BIIf és a BIIf táborrészben őrizték. (Közben a női tábor BIa-b táborrészének barakkjait lerombolták.)

Túlélő fogoly visszaemlékezése tanúsítja, hogy egy kisebb birkenau magyar fogolycsoportot kiürítés előtt először Krakkóban dolgoztatták, majd visszaszállították. Ezután „vonaton, nyitott vagonokban vittek ismeretlen helyekre, később pedig hosszú gyaloglás következett. Könnyű ruhában, néha cipő nélkül, hóvihárban. (...) Az irány nyugat felé volt. A gyaloglásban sokan lettek áldozatai az SS-katonák lövöldözéseinek. Utolsó állomásunk a felszabadulás előtt Bergen-Belsen volt. Ide teljesen legyengülve és betegen érkeztünk. Sok ipolysággal találkoztunk.”⁸⁸¹

Auschwitz II.-ben január derekán a törzshivatal kancelláriájához parancs érkezett, hogy az összes fogolyaktát, halotti nyilvántartást (naplókat), kartotékot autóra kell rakni. A munkát női foglyokkal végeztették, SS-legények felügyelték. 16-án a foglyokórházból 7 elgyengült beteg halálát jegyezték fel. Köztük voltak magyarok is, Berkovicz Mihály (B-13 973) és Schlesinger Tibor (B-14 785). A női tábor szintén 7 halottat jelentett.

Súlyos munkaerőgondok lehettek a szüntelen bombázásoktól sújtott Berlinben is (bevonultatások, romeltakarítás, légi-csapásoktól sújtott vasútvonalak és termelő kapacitások gyors helyreállítása). Birkenauban a varsói felkeléskor elfogott, „fokozottan veszélyes” lengyel foglyok között válogatás indult. 16-án 86 szelektált nőt (köztük gyerekes anyákat) és 7 fiatal férfit, másnap – a fokozott felügyelet miatt két csoportban – 179 nőt (asszonyokat és lányokat), valamint 17 fiatal fiút szállítottak a birodalmi fővárosba, munkára.

Az SS eddig ismeretlen eljárást is bevetett: indulás előtt a lengyel foglyokkal nyilatkozatot íratott alá. Ebben kötelezték ma-

gukat, hogy mindarról, amit Auschwitzban láttak és hallottak, hallgatni fognak. A Berlinbe érkezett csoportokat (a gyermekes anyákat is) SS-kísérettel Henningsdorfbán szállásolták el. Kezdetben az AEG-Művekben „munkabevetésen” voltak. Majd három csoportra osztották őket; ezek Cottbusban, Linzben és a berlini Siemensstadtnban dolgoztak. További átszervezéseket, „bevetéseket” csináltak végig, majd 1945 áprilisában Berlinből evakuálást rendeltek el.

Január 17-én más áttelepítések is sorra kerültek. Nagyobb női csoportot küldtek Birkenauból KL Monowitzba, kisebbeket KL Ravensbrückbe,⁸⁸² KL Natzweilerbe, Lebrechtsdorf-Pötulitzba és más táborokba. A sürgős kiürítési feladatoknak, a logikának ellentmondott, hogy ezen a napon beszállítás is történt. KL Plaszówból Birkenau 178 női foglyot és 2 ifjút fogadott.⁸⁸³

Az utolsó esti Appellt 17-én tartották a birkenaui részlegekben. A melléktáborokkal együtt a „törzsállomány” 31 894 foglyot tett ki. A birkenaui férfitáborban 11 102 zsidó foglyot jelentettek, köztük 3116 magyar zsidót. A táborrendszer hivatalos evakuálása január 18-án, a szovjet csapatok bevonulása előtt kilenc nappal indult. Ekkor és másnap az SS Gollschau melléktáborból egy-egy gyalogmenetet indított. Az egészségügyi személyzet előzetesen listákat készített, a foglyokat kategóriákba sorolták. Az egyesbe sorolták azokat, akik 50 km gyaloglás teljesítésére képesek, a kettesbe a 3 km megtételére (az auschwitzi pályaudvarig) alkalmasokat, a hármasba a menetképteleneket.

Az indulási parancs után az út mellett hamarosan halottak heverték. A Loslauba tartó emberek vánszorogtak, halálmenetné fajultak. Egy részük Kolonnenführerek (oszlopvezetők) vezetésével Oranienburgba, a Heinkel Werkébe érkezett, ahol a túlélők a szovjet csapatok segítségével megmenekültek. Egy másik gyalogcsoport KL Flossenbürgöt, részben Janowitzot, részben Plattling melléktáborát érte el.

A végkimerüléssel küzdő foglyok addigi gyötrői is nehéz napok elé néztek. Ahogy szorult a hurok, számos őr, munkafelügyelő a menekvés útját kereste. Voltak, akik rongyokba, fogolyruhába öltöztek, s elvegyültek a tömegben. Mások számmal, háromszöggel jelölték meg magukat, hogy életüket valamiképp megmenték. Számos vérengző SS ekképp „lémerült”, és sokáig sikerrel rejtőzött a felelősségre vonás elől.

Akadtak végsőig kitartók, Baldur von Schirach, Göbbels és Himmler vak követői, „valódi” hitleristák. Ők a Hitlerjugend lelkes, odaadó neveltjeinek bizonyultak, az utolsó tőltenyig harcoltak volna, de már a fegyver, a lőszer is kifogyóban volt. Az auschwitzi táborrendszerben a foglyok létszáma 80 234 főt tett ki. 1945. január 17-én, a kiürítés előtti utolsó napi számláláson (Appell) ennyi fő sorakozott fel:

Auschwitz I. tőrzstábor	10 030 fogoly
Auschwitz II. (Birkenau)	
Babitz ⁸⁸⁹ (Babice)	159 férfi fogoly
Budy	313 férfi fogoly
Plawy	138 férfi fogoly
Gazdasági udvar Birkenau	204 férfi fogoly
férfitábor Birkenau	4 473 férfi fogoly
összesen	15 317 férfi fogoly
női tábor Auschwitz	6 196 női fogoly
női tábor Birkenau	10 381 női fogoly
Összesen	37 181 fogoly
Auschwitz III. (Monowitz)	
Monowitz (Monowice, Buna-Werke)	10 223
Golleschau (Goleszow)	1 008
Jawischowitz (Jawiszowice)	1 988
Eintrachthütte (Zgoda Huta)	1 297
Neu-Dachs (Jaworzno)	3 664
Blechhammer (Blachownia)	3 958
Fürstengrube (Wesola)	1 283
Gute Hoffnung (Janinagrube)	853
Güntergrube (Ledziny)	586
Brünn (Brno)	36
Gleiwitz-Steigern (Gliwice I.)	1 336
Gleiwitz II. (Gliwice II.)	740
Gleiwitz III. (Gliwice III.)	609
Gleiwitz IV. (Gliwice IV.)	444
Laurahütte (Siemianowice)	937
Sosnowitz (Sosnowiec I.)	863
Bobrek	213
Trzebinia	641
Althammer (Stara Kuznia)	486
Tszechowitz-Dziedzitz	561
Charlottengrube (Rydullan)	833
Hindenburg (Zahrze)	70
Bismarckhütte (Hajduki)	192
Hubertushütte	202
Összesen	33 023
A három táboregység teljes állománya	80 234 fogoly⁸⁹⁰

Ezekén kívül létezett még 4-5 tábor, melyek adatai ismeretlenek.

Az utolsó szervezett kiürítési menetoszlop 19-én este hagyta el KL Auschwitz-Birkenaut, és -20°C -ban menetelt. Az úton a közbeeső pajtákbán, fészerekben éjszakázott, aki befért. A Miedznig vezető szakaszon 71 lelőtt vagy meghalt fogoly teteme maradt. 20-án reggel Porembánál az SS a menetképtelen foglyokat agyonlőtte.⁸⁹¹ A pajtákát átkutatták, 36 fogoly mégis sikerrel megszökött.

A kiürítéskor a fontosabb aktákat, írógépeket teherautóra rakatták, és KL Groß-Rosenba útnak indították. Perschel SS-Unterscharführer a már megbontott II. és III. krematórium épületét – a tömeghalál nyomainak eltüntetése céljából – felrobantotta. (Az utolsó robbantás 26-án történt, az V. krematórium repült a levegőbe.) A szovjet bevonulásig számos tömött vonatot indítottak a lágerrendszerből, fedetlen tehervagonokkal, melyek úti célja Groß-Rosen, Sachsenhausen, Ravensbrück, Buchenwald és Mauthausen volt.

22-én KL Buchenwaldba 2223 fogoly – meghatározóan KL Auschwitz-Birkenuban dolgoztatott lengyel és magyar zsidó – érkezett. Közelebbi adatok egyelőre nem állnak rendelkezésre. Mindössze annyit tudunk, hogy a beérkezéskor 5 halottuk volt. Másnap ismét Auschwitzból indított, azonos összetételű fogolycsoportot fogadott KL Buchenwald. Kevesebben, 916-an voltak.⁸⁹² 1945. január hónapban KL Auschwitzból összesen 1800 fogoly került szervezett kiürítésre. Az evakuálás kezdetétől az „átcsoportosított” és az „útközben likvidált” foglyok száma 65 ezerre tehető.⁸⁹³

1945. január 27-én, szombaton⁸⁹⁴ a táborvilág feszült órákat élt át. Az 1. Ukrán Front 60. hadseregének katonái Krakkótól balra, a felső-sziléziai iparvidéken törtek át. Céljuk az iparvidék bekerítése, a német csapatok gyors visszanyomása volt. Ausch-

witzot a 100. gyalogoshadosztály foglalta el, parancsnoka Fjodor Mihajlevics Krasavin vezérőrnagy volt.

A hadosztály első katonái délelőtt tűntek fel Auschwitztól keletre, Monowitz környékén. Dél tájban elérték a város központját, majd bevonultak Auschwitz főtáborába. Tartós fegyvertűz hallatszott, a barakksorokból kiszorították a Wehrmacht egységeit. Délután három tájban a főtábor és Birkenau szovjet kézre került. Itt a harci cselekményekben a 100. hadosztály mellett a 107., 148. és 322. hadosztály is részt vett. A harcokban a Vörös Hadsereg 231 katonája esett el. A táborkerítésen belül további 66 szovjet katona volt a veszteség.

Auschwitz I., II., III. nagyrészt már kiürített táborrészeiben megközelítőleg 7 ezer fogoly nyerte vissza szabadságát. Egy bizonytalan, becslésnek tűnő adat szerint további 500 főt a bevonulás után Althammer, Blechhammer, Eintrachthütte, Fürstengrube, Janinagrube, Jawischowitz és Neu-Dachs táborokban találtak a szovjet katonák.⁸⁹⁵

A harcok múltával Auschwitz és Birkenau területén mintegy 600 tetemet számláltak meg. Ezeket a foglyokat az SS a kivonuláskor mészárolta le, vagy életüket teljes elgyengülésben végezték be.

„Több mint félmillió Magyarországról deportált
elvesztésével kell számolnunk”

Az auschwitzi lágerkomplexumba hurcolt magyar zsidó nők és férfiak számára a lágerélet megpróbáltatásainál, borzalmainál is súlyosabb volt a bizonytalanság, s hogy a legtöbben semmit sem tudtak a külvilágról. „Véletlen folytán került hozzánk valamikor újság. Ebből értesültünk a magyarországi harcokról, de egyéb információnk nem volt. Nem reméltük a háború végét, nem tudtuk, hol állt a front. Csak azon imádkoztunk, hogy a telet valamiképp kihúzzuk, mert tavasszal és nyáron már jobban tudjuk végezni a munkát.”⁸⁹⁶

A szovjet támadó ékek, majd a motorizált csapatok beérkezésével, az SS hatalmának megszűntével a fogolytömeg szinte leírhatatlan lelkiállapotba került. Az eseményt sokan csodaként élték meg. A gépfegyveres felszabadítókat rendkívüli figuráknak, a gondviselés küldötteinek látták. A harcedzett szovjet katonák (ahogy más koncentrációs táborok területére lépve az amerikaiak, a britek⁸⁹⁷ és mások) viszont megdöbbenek.

Megdermedtek, iszonyodtak a rettenetes szagtól, a földre rogyottak szenvedésétől, a hullák tucatjainak látványától, a vegetáló, csontvázszerű lények imbolygó vánszorgásától.⁸⁹⁸ A mozgásképes foglyok elhagyták a nyomortanyákat. Az immár üres őrtornyok lábainál óriási megkönnyebbüléssel, örömteli lelkesedéssel bókászta, keresgéltek a blokkok között, a szabad tereken.

Az SS eltűnt, a gyötrelmes Appell elmaradt. Voltak, akiket a jogos haragból táplálkozó bosszú, addigi kínzóik felkutatása, a leszámolás foglalkoztatott. A kezük ügyébe került kápókat⁸⁹⁹ – nemre való tekintet nélkül – rugdosták, agyontaposták. Nemritkán húspéppé verték.⁹⁰⁰ A felszabadult foglyok többsége arra számított, hogy egy csapásra megváltozik minden, és rövidesen új életet kezdhetnek.

Az altáborokba, kommandókba, műhelyekbe szerteszét osztott magyar zsidók körében a lelki kínok, rémképek, kételyek alig csökkentek. Mikor és hogyan térhetnek vissza? Mi lehet a front vonulása után Magyarországon? Hol találhatók, miként élhetnek szeretteik? Aggasztó maradt saját helyzetük is. Megszenvedték, hogy a nagy nemzetek fiainak összefogásáról, valamint szervezett hazaszállításuk első terveiről a hírek hamar felröppentek. A magyarok ügyében teljes volt a hallgatás.

Érdemes bepillantnunk a kiürítési menetbe parancsolt, a havas, jeges országúton ismeretlen cél felé vánszorgó foglyok sorsába is. A Birkenauból SS-kísérlettel evakuált magyar csoport együtt élte meg a várva-várt fordulatot, a szabadság pillanatát. „Az SS-katonák összenéztek, azután szó nélkül otthagyták a foglyokat, és folytatták a futást. (...) Minden őrizet nélkül, szabad emberként ültünk, szívünk csordultig tele volt boldogsággal. Az útszéli árokban, mint az őseimbek, egy kővel nyitottuk fel a kapott szárdíniákat, amelyeket kenyér híján is pillanatok alatt eltüntettünk. Ezután az ünnepi aktus után, mivel még nem hittük el, hogy szabadok vagyunk, elbújtunk egy tanyán. Kedvesen fogadtak – holott megismertek a rövid hajunkról, hogy kik vagyunk – és azonnal megvendégeltek fejedelmi vacsorával. Nagy fazék főtt krumplit és feketekávé tettek elénk. A kiéhezett társaság hamarosan bekebelezte ezeket a finom dolgokat.”⁹⁰¹ A felszabadult foglyok seregének a következő hetek, hónapok kijózanító valóságában rá kellett döbbsennie, hogy minde-

nekelőtt regenerálódásra, kitartásra, türelemre van szükség. A magyarok kisebb-nagyobb csoportjai számára a túlélésért folyt esztendőnyi harcot a hazajutásért vívott küzdelem váltotta fel. Legtöbbször az általános testi gyengeség, a járványos hasmenés, a velejáró láz, a különféle kiütések, gennyes sebek kezelése okozott gondokat. A félholtan is hazavágyó betegeknek alig volt jártányi erejük.

Birkenauban a testi erővel, járóképességgel még rendelkezők elhagyták fogáságuk helyét, az altáborokat. Ahol tudtak, élelmiszert, jobb ruhát vagy lábbelit „organizáltak”,⁹⁰² aztán valamiképp útnak indultak.

A szabadság első hetében a nagyobb táborokban megjelent a szovjet szanitéciszolgálat, beköltöztek a lengyel hatóságok. A lengyel lakosság is segíteni igyekezett. A Lengyel Vöröskereszt Auschwitzban, Brzeszczében és Krakkóban segítőcsoportokat állított fel önkéntesekből, ami életmentő jelentőségű munkát végeztek. Bekapcsolódtak a varsói felkelés életben maradt, a németek által Krakkóba evakuált tagjai is.

A szovjet egészségügyi csoportok gyorsan cselekedtek. Sok ezer támológó beteg elkülönítését, üszkös sebeik kezelését, gyógykezelését szervezték meg. A túlélők közül a kezeléseken, a gyógyításban részt vettek a mozgásképes zsidó orvosok és ápolók. A segítség sokaknak későn érkezett.

Kisebb szovjet és lengyel tábori kórházak létesültek. A megközelítőleg 4500 beteget mintegy húsz ország elhurcolt – nagyrészt zsidó – fiai és lányai tették ki.⁹⁰³ A 15 év alatti gyerekeket külön blokkokba helyezték. Az életben maradt zsidó ikrek ugyancsak gondos ápolást kaptak. Legtöbbjüket éhezés okozta betegségek gyötörték; az állandósult hasmenés, tuberkulózis és más súlyos bajok.

Voltak csoportok, akiket még „evakuáltak”, tehervonaton szállítottak ismeretlen cél felé. A nyitott szállítóeszközök, az ún.

pőrekocsik a rongyaikban megfagyó utasaikkal hamar guruló halottaskocsikká lettek.

A jelenségről Prágában Spieker alezredes, német főparancsnok 1945. február 25-i levelében finoman fogalmazott. Úgy ítélte meg, hogy az egyik fogolycsoportot „kényszerből” nyitott tehervagonokban szállították. Útközben a heves hóvihár –20°C volt – halálozásokkal járt. A rendkívüli viszonyok között a kísérő személyzet a zsidó halottakat „ruhátlanította”, s a tetemeiket a vonatból kidobta.

Megtörtént, hogy szállítás közben többen menekülést kíséreltek meg. A tapintatos alezredes szerint „ezek a foglyok életüket vesztették”.⁹⁰⁴

Az életben maradásban az egyházi önkéntesek sokat segítettek. A táborban munkába álltak a Szent Szerafim-rend nővérei. A legyengült exfoglyok, betegek gondozásában számos helyi lakos is önként részt vállalt. Erre nagy szükség volt, mert a szovjet tábori kórházak egy része a harcoló csapatokkal tovább vonult.

Feladatukat a Lengyel Vöröskereszt vette át. Személyzetének – főként a nagy kiterjedésű Birkénauban – nehéz dolga volt. A sok elhagyált rongyos, tetves ruhadarab, fapapucsok és cipőroncsok, a használt és szennyezett kötszerek halmainak összegyűjtése, megsemmisítése, a súlyos hasmenéssel küzdő betegek testnedveinek eltakarítása komoly gondokat okozott. Az általános fertőtlenítés megoldása nagy kihívás volt.

Az első hetekben Birkenauban mintegy 2200 beteget gondoztak. Számukra – minimális személyzettel – nem fertőzőtt ivóvizet, a blokkokban állandó hőmérsékletet, alapvető tisztaságot kellett biztosítani. Néhány orvos és 12 vöröskeresztes nővér tette a dolgát. Így egy-egy nővérré közel 200 (!) járóképtelen vagy alig mozgó beteg gondozása, felügyelete hárult.⁹⁰⁵ Napi tíz órán át vagy azon felül dolgoztak, sokszor két-három napon át megszakítás nélkül.

Hamarosan kitűnt, hogy a birkenauai nyomorúságos fablokokban hiányoznak a gyógyítás kellő feltételei. (A fapriccseket például nem lehetett megnyugtatóan fertőtleníteni.) Központi kórházat kellett kialakítani, erre Auschwitz I. „törzstáborban”, a volt katonai téglapületekben került sor. A kötszer- és gyógyszerhiány, a megfelelő élelmiszerek – például tej és zabkása – biztosítása (a legyengült betegek számára a katonakonzervek, minden zsíros ennivaló fogyasztása életveszélyes volt); a megfelelő orvosi felszerelés, a sterilizálás, az ágynemű előteremtése mind-mind napi feladatot, újabb kihívást jelentett.

A Lengyel Vöröskereszt segítségével lengyel kórház kezdett munkába. A tüdőbetegeknek, a belgyógyászati megbetegedésekkel küszködőknek speciális részleget alakítottak ki.⁹⁰⁶ Sebészet éppúgy létesült, ahogy nőgyógyászat, és külön osztály a súlyos idegi, lelki problémákkal küzdők kezelésére, gyógyítására.

Az áldozatkész nővéreknek az egykori foglyok korábbi rettenetes tapasztalatai, mélyen rögzült félelmei miatt is nehéz dolguk volt. Bizonyos gyógyszerek injekcióval történő beadása az álorvosi kísérletekkel megkínzott nőkből gyakran azonnali riadalmat, tartós félelmet, hisztériát, dühödt ellenállást váltott ki. Sokan rettegtek a fenolinjekciótól, mellyel az SS-orvosok és segédek korábban fogolytársaik százait ölték meg.

A betegszobákban a lágerfogság alatt gyűlt rémképek miatti rohamra, az SS-terror okozta agresszióra is adódott példa. A tünetek felismeréséhez és csökkentéséhez, a gyógyításhoz nagy türelem, hetekig, másoknál hónapokig húzódó igen gondos ápolás kellett. A frontközeli nehéz szituációban a szanitécék, ápolónővérek sokszor a lehetetlennel próbálkoztak.

Másutt sem volt jobb a helyzet. Áprilisban KL Bergen-Belsenben a magyar foglyok tömegei, legyengült, csonttá fogyott csoportjai várták a felszabadulást. Naponta százak haltak meg. Kertész Lilly és társai hallották a harci zajt, a front, az angol

csapatok közeledését. A láger kerítése mögött ekkor még aratott a halál. „Piszkos rongyok lógtak, libegtek csontváztestükön, mezőre kiállított madárijesztők, amelyeknek keresztbe rakott botokra húzott rongyait kísértetiesen fújja, libegteti a szél. Lehorgasztott fejjel, libasorban haladtak. Rongyokkal becsavart kezükkel fogtak valamit, amit előredőlt; megfeszített testtel, keservesen húztak, vonszoltak maguk után.

Csodálkozva bámultam a földön vonszolt rejtélyes csomagokat, villámként hasított belém a szörnyű valóság felismerése: ezek emberek! Illetve emberek voltak egyszer. Háttal a földön feküdtek, fejük jobbra-balra mozgott vagy fel-alá ugrált a földön, széttárt karjaik ide-oda himbálóztak, amint lábukat a magasba emelve vonszolták őket maguk után a botladozó élő-halottak... Amint szememmel a hullaszállító kommandó útját követtem, tőlünk pár száz méterre felfedeztem a magasba tornyosuló, meztelen holttestekből épített gúlákat is.”⁹⁰⁷

A brit csapatok április 15-én érték el Bergen-Belsent. Rípotereket és kamerákat vittek magukkal, hogy a mintegy 60 ezer „eleven csontvázat” megörökítsék, akik a dzsipjeik felé tántorogva üdvözölték őket. Az *Evening Standard* mélyen megdöbbenettségű újságírója így fogalmazott: „A temetetlen halál méltatlansága – fogatlan ínyek, közszemlére tett emberi vázak, melyeknek szentnek kellene lenniük és valaha szentek voltak valakinek, aki szerette őket; az egymásra dobált tetemek rettenetes, szürke színe; egy szálnalmas csöppség, kezek helyett karmokkal, még mindig védelmező ölelésében egy hústalan csontnak, ami valaha egy anya karja volt – a nemzetiszocialisták által felhalmozott halál.”⁹⁰⁸

A helyzet 1945 májusára nagyrészt stabilizálódott Auschwitzban és Birkenauban.⁹⁰⁹ A vöröskeresztes nővérek, katonai szanitécénők és férfiak, az ápolók és gondozók napi munkaideje fokozatosan nyolc órára csökkent. A javuláshoz hozzájárult,

hogy a felgyógyult betegek közül néhány tucatnyian a kórházban maradtak. Sorstársaik felerősítésében, talpra állításában, gondozásában vagy gyógyításában tevékenyen részt vettek. (A megszólítás ekkor már Kamerad, azaz bajtárs volt.)

Felszabadult ismert tudósok, orvosspecialisták is tették a dolgukat. Köztük volt a magyar prof. dr. Mansfeld Géza,⁹¹⁰ dr. Villányi Tibor, a cseh prof. dr. Bertold Epstein,⁹¹¹ az osztrák dr. Otto Wolken,⁹¹² a lengyel Irena Konieczna és az olasz Aldo Ragazzi. Többen megemlékeztek a katolikus egyházi segítőkről, a szalézi szerzetesekről, és több odaadó, lelki vagy anyagi segítséget nyújtó lengyel lelkészről.

Andrzej Strzelecki lengyel kutató adatai szerint a legyengült exfoglyok többsége három-négy hónapot töltött az auschwitzi kórházakban. A csoportos hazatérésben a szovjet katonai hatóságok segítettek, bár a szállítóeszközök hiánya sokszor gondokat okozott. A repatriáláshoz Katowicében, Bielsko-Bialában és Krakkóban gyűjtőpontok létesültek.⁹¹³ Szükség volt rájuk, mert útközben számos fogoly rádöbbsent, hogy a terhelést nem bírja, emiatt a gyűjtőpontokon szanitécek, ápolónők vették gondozásba őket. A lengyelek nyilvános szállásokat nyitottak, szükség esetén gyógyszereket adtak.

A városok kisebb kórházaiban ugyancsak segítettek. Az út menti falvakban az elgyengült vándorokat befogadták, a jólelkű lakosoknál napokat tölthettek el. A már említett Szent Szerafim-rend hasonlóképp cselekedett. Említést érdemel, hogy Auschwitzban és Brzeszczében egy sor Birkenauban szabadult gyermeket vettek a lakók gondozásba. Egyeseket befogadtak, megszerettek, adoptáltak. Megható történetek maradtak fenn erről, mivel ezek a gyerekek valódi szüleikkel, túlélő rokonaikkal gyakran csak évekkel később találtak egymásra.

A magyar zsidókat csekély kivétellel járványos betegségek marasztalták. Bizonytalanság, testi és lelki gondok nyomasztot-

ták őket, mikor más népek fiai hazatéréshez készülődtek. Őket a tábori nemzeti bizottságok fogták össze. A foglyokból alakult francia, holland, lengyel, belga és spanyol bizottságok szervezettsége meghaladta a magyarokét és a románokét. A jugoszláv népek fiainak hazatérését régi ellentétek, alkalmi nézeteltérések lassították.

Mint a legtöbb túlélőt, a halál markából szabadult magyarokat is a jövő, esetenként önmaguk újbóli „megtalálása” foglalkoztatta. A többség a nemzeti és vallási önazonosságával vívódott. Nem kevesen elvesztették istenhitük utolsó maradványát is. Mások arra jutottak, soha nem térnek vissza az őket megrabló, családostól megaláztatottan kitaszító Magyarországra. Vagy csak addig, míg elszakított, ismeretlenbe hurcolt hozzátartozóikat fel nem kutatják, aztán együtt vágnak neki a világnak.

A munkakommandónak és kényszermunkatábornak regisztrált Allendorfort (Nobel) az amerikai csapatok március 27-én szabadították fel.⁹¹⁴ Az életben maradt nőket, köztük magyarokat pihenésre, megerősödéssre, a társadalomba való visszajuttatásuk reményében, helyi lakásokban helyezték el. Magyar csoportot szállítottak a Fulda folyó partján fekvő kisvárosba, Melsungenbe. Itt az amerikai hadsereg zsidó származású katonáitól külön figyelemben részesültek. Az emberi szó, a tapintatos bánásmód segített nekik az élet korábbi természetes menetébe való visszatalálásban.

Az átéltektől való lelki szabadulás még így is nehéz volt. A rémálmok lassan múltak, a tizedelés nem is olyan régen még szörnyű, mindennap várható árnya nehezen, de valamiképp eloszlott. Az egykori foglyok őszig maradtak. A Kaposvárra tartó Bauer Júlia feljegyezte: „Nem tudnám leírni, milyen érzések vannak bennem most, mikor ismét a vagonban vagyok, hazautazás előtt. Az életem talán biztosabb, mint 1 ½ évvel ezelőtt, de jövőm ugyanolyan bizonytalan. (...) Haza, igen, haza, honnan,

ha bármilyen csúnyán is elüldöztek, minden csepp véremmel hazavagyom.”⁹¹⁵

A budapesti sajtó az első híreket a deportálásból visszavergődött magyarokról májusban tette közzé. A Linz melletti mauthauseni táborból először 16 politikai fogoly indult útnak. Május 21-én este érkeztek Budapestre.⁹¹⁶ Az első híradásokban a *Magyar Nemzet* 23-án felidézte a Mauthausenban – „védőőrizetben” – 73 évesen meghalt Fellner Frigyes professzor; közgazdász, statisztikus,⁹¹⁷ valamint a magyar textilipar egyik nagysága, a táborban éhen halt Buday Goldberger Leó alakját. Parragi György⁹¹⁸ újságíró a *Világban* együttérzéssel emlékezett meg a magyar zsidók szenvedéseiről, kitartásáról, a mauthauseni gázkamra működéséről.

A deportáltakért Budapestről április 21-én kórházvonatot küldtek a szövetséges hadseregek által megszállt Ausztriába,⁹¹⁹ mely öt nap múlva, 26-án indulhatott. Igen hiányos felszereléssel, hat vagonnal május 4-én ért a magyar határhoz közeli Wiener Neustadtba (Bécsújhely). Személyzete itt, majd Bécsben és Linzben próbált segíteni a magyar deportáltaknak.

A magyar szakszervezetek és a szociáldemokrácia elhurcolt vezetője, a mauthauseni fogságot túlélte Peyer Károly⁹²⁰ a Linzben veszteglő magyar hajókat akarta bajtársai hazaszállításába bevonni. Kezdeményezését a hajóskapitányok elutasították.

A fogságból Peyer betegen, elgyengülve vergődött haza. Budapesten hamarosan több sajtónyilatkozatot tett. Ezekben felbukkant egy elem, mely hazatért fogolytársai magatartásában alig mutatkozott meg. „Mindez a múlté, erről ne beszéljünk többé.” Pedig kellett volna, mert a deportáltakkal való szolidaritásnak csekély jelét találjuk. Egyes magyar vidékeken – a *Világ* híradása szerint „Szolnokon túl” – alig vagy egyáltalán nem törődtek a hatóságok a megtörve, betegen és kiéhezve visszaérkezett deportáltakkal.⁹²¹

A fogadás („visszafogadás”?) gyakran nagy csalódást keltett. A határon való átengedés vontatottan, gyakran kvóta szerint történt. Az egykori deportáltak ilyenkor alkalmi egytálételt (szárazborsó- vagy bablevest), esetleg csomagolva egy napi ételmezt kaptak. A Nyugat felől érkezők fárasztó vizsgálatok, álldogálás után Sopron határában (Ágfalván) igazolványt, a Nemzetközi Vöröskeresztől száz pengőt, darab kenyeret vehettek át.

Hamar és közvetlenül a bőrükön megtapasztalhatták, mit jelent vesztes országban élni. El kellett tűnniük a kószáló szovjet katonák erőszakosságait, Sopronban pedig a hosszú pályaudvari várakozást. Ha végre-valahára vonatot indítottak, következett a harc a helyekért, a gyakori megállásokkal, fosztogatásokkal tarkított utazás. „Szégyenteljes az államra, hogy az érte szenvedetteket még csak szállításra és fogadtatásra sem méltatja. Lealázó a hazatérőre, hogy a visszatérés veszedelmesen hasonlít a kihurcoltatás módjára.”⁹²²

Újpest városa mindenképp többet tett. „Ausschwitzba” (eredeti szóhasználat) háromtagú bizottságot küldött ki. A híradás szerint Bérés István, Kirsch Pál és Tulla Géza eljutott Auschwitzba, a gázkamrák és kemencék romjairól fényképfelvételeket hoztak. A magyar áldozatok számát tévesen mindössze 15–20 ezer főre tették. Tudtak róla, hogy a kisebb lengyel településeken „visszavándorlók” ezrei várnak a jobb sorsra. „Reménytelen állapotban vannak ezek a szerencsétlenek és sürgős segítségre volna szükségük, hogy még életben hazakerüljenek. Ezt a segítséget a társadalomnak meg kell szervezni.”⁹²³

A magyar egészségügy helyzete aggályos volt. Több száz orvost deportáltak, közülük sokan meghaltak. Az intézmények leromlottak, működésképtelenné váltak. A kórházi felszerelések nagy részét elrabolták, a gyógyszertárakat az átvonuló csapatok kifosztották.

A lakosság gyakran eltetvesedett, fertőző betegségek ütötték fel a fejüket. A közellátás, a közlekedés nehézségei mellett a

szárnyaló infláció sokakat sújtott, a lakosság jelentős része a létminimum alatt élt. A háború okozta szociális problémák, a hadigondozás, a gyermekvédelem, a hadifogságból, a deportálásból visszatértek és a menekültek gondozása is a népjóléti tárcára várt.

Szegeden 1945. februártól májusig 183 helyi lakos és 33 hadifogoly betegedett meg kiütéses tifuszban. 19 helyi lakos és valamennyi hadifogoly meghalt. (A fertőzéseket gyakran elterjesztett hadifoglyok okozták.) Hastífuszban 153 megbetegedésre 14 elhalálozás jutott. Diftériában 221-en betegedtek meg, 27-en belehaltak. Áldozatokat szedett a vörheny is.⁹²⁴

Májusban az üldöztetés történései a cionista mozgalom kiadásában, Vihar Béla összeállításában megjelent *Sárga könyv*ben is helyet kaptak. Lapjai „legyilkolt emberek százezreinek szenvedéséről szólnak, egy töredéknyi megmenekült szemtanú vallomása alapján.” A kötet többek között segélykiáltást közvetített: „A maradék hazatérők elpusztulnak kellő támogatás hiányában. Avagy mi vár rájuk itthon, kifosztott otthonaik küszöbén? Egy immorális gazdasági lehetőség csábítása és még mindig parázsló antiszemitizmus izzása a lelkekben? (...) A halálból visszatérők felé tehát nyújtsa ki mindenki a kezét, segítsen a sebek begyógyításában és segítsen – ha lehet – felejtetni...”⁹²⁵

1945 nyarán több, kisebb-nagyobb deportált csoport vergődött vissza Magyarországra. A fővárosban először a VIII. kerületi Szentkirályi utcában létesített fogadóállomáson gondozták őket. Az újjáalakult Pesti Izraelita Hitközség⁹²⁶ Miklós Béla⁹²⁷ kormányánál beadványokkal sürgette a deportáltak hazaszállítását, ellátását, gyógykezelését. Az amerikai Joint futárai több információt hoztak a szabadságukat visszanyert magyar foglyokról.

Az ellenpropaganda hatásos volt. Többeket elbizonytalanított, másokat visszatartott az útnak indulástól. Millok Sándor államtitkárnak Salzburgban egy magyar rabbi bemutatkozott, őszinte vá-

laszt kérve: van otthon vallásoktatás, érdemes hazamenni? Millok egy másik alkalommal a felszabadult zsidók egyik táborát látogatta meg. A tábor feltehetően amerikai parancsnoka közölte vele, itt nincsenek magyar zsidók, csak zsidók: „De magyarul beszélő zsidók csak vannak a táborban? Igen, vannak, és ha akarnak önnel beszélni, nem akadályozhatom meg. Természetesen a magyar zsidók akartak velem beszélni. Fájdalmas, könnyes találkozás volt.”⁹²⁸

Millok Bajorországban is felkereste az utazásra még képtelen egykori deportáltakat. A kecskeméti férfiakkal történt találkozása megható, felkavaró élmény volt számára. A kórházban a vezető főorvos megkérte, szóljon hozzájuk, figyelmeztesse őket, ne mozduljanak, amíg a hivatalosan megszervezett hazatérésre nem kerülhet sor. „Uram, mondta a főorvos: féllábúak, vakok, súlyos tbc-sek szöknek ki az ágyból, indulnak neki az országútnak, hogy valamelyik árok szélén pusztuljanak el. Nem bírják a rabságot, a honvágy gyötri és emésztí őket. Haza akarnak menni...”⁹²⁹

Az Auschwitz-Birkenauba deportált vidéki zsidóság rettenetes pusztulásához, a határvidéki erődítő kényszermunkásokhoz (akiket sáncosoknak is neveztek) képest a Strasshofba szállított alföldi zsidók veszteségei jóval csekélyebbek voltak. A vidéki zsidóság 78,3%-a, a budapesti 52,3%-a nem élte túl a háborút.⁹³⁰

Egy 1945. augusztusi felmérés csupán 6885 dunántúli és 25 485 alföldi zsidó visszatéréséről tud. A strasshofi deportációban érintett települések közül Debrecenben 8419, Szolnokon 2711, Karcagón 1984, Szegeden 6554, Kiskőrösön 1247 visszatértről adtak számot.⁹³¹

1944–1945 légkörének felidézése évtizedek múltán is megrázó. Sommás, de helytálló vélemény, hogy ebben az időszakban mindent és mindenkit faji alapon bíráltak el. A deportáltaknak nagyon fájt, amit a „magyarok” csináltak velük. A sárga csillag, a teljes kifosztás, a gettó, az embertelen deportálás, a gázkamrák emléke sok emberből keserű szavakat és indulatokat váltott ki.

A visszatért, ám testben és lélekben összetört deportáltak ismét új kihívásokkal szembesültek. Nemkevesen reményvesztetten járkáltak elárvult, feldúlt és teljesen kifosztott házukban vagy lakásukban, már ha be tudtak még menni. Megrázó érzésekkel viaskodtak, hisz valamennyi zug elhurcolt szeretteikre emlékezett őket.⁹³²

Többen szinte elvarázsolt kísértétként bolyongtak a városok utcáin. Minden sarok fájó, szívet marcangoló emlékeket ébresztett bennük. A legtöbb emlékezés arról szól, hogy alig akadt, aki melegséggel fogadta volna őket. Ritka példának számított, ha valaki valamiképpen gondoskodott róluk, vagy vigasztaló, bátorító szavakat intézett hozzájuk. A november 4-ére virradó éjjelen Kaposváron antiszemita röpcédulákat szórtak, melyek a „szokott” kulcsszavakat tartalmazták: a zsidók hazafiatlanok, kapzsiak, feketéznek, mindezen felül keresztény gyermekeket rontanak meg. Az „akció” felelősei börtönbüntetést kaptak, ami a városban hónapokig húzódó válsághelyzetet teremtett, melyet az 1946. július 11-i ankétal sikerült lezárni.⁹³³

Új típusú zsidóellenesség is felütötte fejét. Az alföldi vidékeken főként a szegények voltak azok, akik a zsidók távollétét felhasználva eltulajdonították javaikat. Mikor a visszatért zsidók megkísérelték visszaszerezni tulajdonukat, az új tulajdonosok vonakodtak azt visszaadni, ami büntudatot szült.

A találkozás a korábbi lakótársakkal, szomszédokkal gyakran kényelmetlen volt, belső feszültséget yáltott ki. Enyhítésként, a lappangó büntudat kompenzálására hamar megjelent a „zsidók bosszúja” kifejezés. (Az újabb megbélyegzés, áthárítás félelemkeltésére, ellenszenv szítására is alkalmas volt.) Szívesen hangoztatták, hogy „többen jöttek vissza, mint amennyit elvittek”; vagy valamivel enyhébb formában: „mindenki szenvedett, mit akarnak, milyen alapon követelőznek”.

A kárpátaljai városok, falvak zsidó túlélői elpusztult hitközségeket, kifosztott, tönkretett zsinagógákat és üres házakat találtak. Ők is hiába várakoztak, hozzátartozóikból kevesen tértek vissza. A térség egykori nagy központjában, Munkácson 15 zsinagógából és imaházból 1947 elejére mindössze 2 maradt. A fennen hirdetett felszabadulás ellenére 8-at a szovjet katonai alakulatok erőszakkal sajátítottak ki.

A hazatértek gyakran nem leltek békére, nyugalomra. Az újonnan berendezkedő szovjet hatalom a helybéli keresztény magyar lakosokkal együtt háromnapos munkaszolgálatra hívta be őket.⁹³⁴ A mozgósítás sokszor hosszabbra nyúlt. Valójában akár több évnyi Gulag⁹³⁵ (fogás, keserves kényszermunka) is következhetett.

A szovjet hatóságok – személyi kijelöléssel – Kárpátalján népi bizottságokat alakítottak. Ezek állították össze a deportálásból visszatértek névsorát. Nácizmus Büntetteit Vizsgáló Bizottság néven is működtek, részletes adatokat gyűjtöttek. (Az összeírások a családfő nevét, a lakás, ház címét, a családtagok számát tartalmazták, valamint azt, hogy közülük mennyien haltak meg. Az életben maradt nevét és számát is feljegyezték.) Külön rovatban szerepelt a lakások nagysága, értéke és infrastruktúrája. Minden családról külön jegyzőkönyv készült. Miként a 6400 deportált munkácsiról és a 800 visszaérkezetről is.

A listák 1947-ben bizonyítékul szolgáltak. Ezek alapján követelt a Szovjetunió Magyarországtól kártérítést az akkor már szovjet állampolgárságú kárpátaljai zsidók képviselőiben.⁹³⁶

A túlélők szorult, legtöbbször vigasztalan helyzetében sokat jelentett a Joint és aktivistáinak segítsége. (Június 22-én Budapesten tizenkét tagú Joint Bizottság dolgozott.) Munkatársai UNRRA-csomagot⁹³⁷ osztottak, heroikus munkát végeztek, a deportáltakat a határ átlépésétől kezdve segítették. A Nemzetközi Vöröskereszt, miként a Joint is, népkonyhákat állított fel. Ruhát, utalványokat,

élelmiszert osztott szét, jelentékeny pénzsegélyt is. Sokaknak ez volt az egyetlen út a talpra álláshoz, egzisztenciájuk újraképzéséhez.

A volt deportáltak kezdtek magukhoz térni. Előbb-utóbb valamilyen munkahely, foglalatosság után néztek. Esetenként kisebb közösségekbe szerveződtek, több helyütt újraképzették hitközségeiket. A zsidók ügyeiben közösségi irodák intézkedtek, a hitközségek felállításában, megszervezésében és intézményeik működtetésében segítettek. Dr. Görög Frigyes ügyvéd elnökségével megalapították az Országos Zsidó Segítő Bizottságot (OZSSB). Ebben helyet kaptak a fő magyarországi hitközségi és cionista szervezetek, valamint a rabbitanács képviselője.

Egy sajtóhír szerint Zetinger Jenő vezetésével indult az első zsidó bizottság a már megszállási zónákra osztott Ausztriába, az elhurcolt magyar zsidók felkutatására. A küldöttség Bécsúj helyig jutott. Hazajutási segítséget kért a közeli Lichtenwörthben raboskodott pesti nőknek, mert „százával látni az ausztriai országutakon támoalgó, lázas embereket, fagyott lábakkal, rongyokba burkoltan”.⁹³⁸

Június 8-án az ausztriai Hörschingben 8 ezer, „túlgyomó többségben magyar” zsidó tartózkodását regisztrálták. Welsben és környékén 23 betegtáborról tudtak, 15 500 volt fogollyal. Emellett még további négy kórházban ápolt 6800 exheftlingről adtak számot. A Linz környékén gondozott magyarok hazaszállítási küzdelmének több írásos emléke fennmaradt.

A welsi kaszárnyában június első hetében 5360 volt deportáltat gyűjtöttek össze. A sok viszontagság, embertelenség után ezernél többen a helyi temetőben leltek végső nyugalomra. Az egykori deportáltak állapotát, hangulatát jól tükrözi a magyarok betegtábori újságja:⁹³⁹ „Óvakodjunk a rémhírterjesztőktől! Ne izgassuk egymást! Bajtársak, a vezetőség is haza akar menni! (...) Légy türelmes bajtársaiddal! Mindannyiunknak rosszak az idegei! Ne gondolj rossz emlékeinkre, hanem a szebb jövőre!”

Linzben június 19-én alakult meg a deportált zsidók felső-ausztriai bizottsága. Auspitz Ignác az élelmezés és ruházkodás feladatait kapta, Brechner Rudolffhoz az egészségügy, a később világhírűvé vált Simon Wiesenthalhoz⁹⁴⁰ a központi szervezés, további személyekhez a jogügy és kivándorlás, az átképzés és művelődés, valamint a gyermekgondozás tennivalói tartoztak.

Egy héttel később, június 26-án Budapesten a Gestapo Fogházviseltek Köre („célja az 1944. évben a Gestapo fogházában letartóztatottak tömörülése”) elfogadta alapszabályait.⁹⁴¹ A közgyűlés jegyzőkönyvében Auschwitzból 19, Mauthausenből 32 visszatért tag nevét találtuk.⁹⁴² Egyidejűleg „A kistarcsai »B« pavilonban letartóztatottak köre” is összejárt. (A két kör 526 egykori Gestapo-foglyot regisztrált. Közülük 365-en a Gyorskocsi utcában raboskodtak.)⁹⁴³ Ezek a nagyságrendek is a német biztonsági szervek magyarországi terrorjának kiterjedtségét bizonyítják. Június második hetében két vonat érkezett Terezinből.⁹⁴⁴ Ezután a híradások sűrűsödtek a volt deportáltak vonatainak érkezéséről. (A korábbi beidegződések még hatottak: ezeket is transzportnak nevezték.) A magyar zsidók kiszolgáltatott helyzetükben úgy tudtak feljutni a szerelvényekre, ha magukat szlováknak, romának, Jugoszláviából származónak nyilvánították. Magyaroként alig akadt esély. A budapesti hivatalos „hazaszállítási” ígéretek megvalósítása akadozott. A június 30-áig regisztrált visszatért deportáltak száma április 30-áig 9000, májusban 12 758, júniusban 25 678, összesen 47 436 személy⁹⁴⁵ volt.

A Magyar Központi Statisztikai Hivatal az ország népességét az 1945. június 30-i gyorsfelvétel alapján 8 656 178 főben állapította meg. A Zsidó Világkongresszus magyarországi képviselőletének statisztikai osztálya az év végén 141 480 izraelita vallású személyt írt össze. Az összeírást országos szervek és a körjegyzőségek is ellenőrizték. A számok tükrében Pach Zsigmond Pál⁹⁴⁶ szerint az „izraelita vallásúak” a lakosság mindössze 1,6%-át tették ki.⁹⁴⁷

A lesújtó következmények közé tartozott, hogy a hatalmas veszteség a magyar társadalom struktúráját, valamint a zsidó lakosság város és falu közötti megoszlását is megváltoztatta. A magyar községek jó részéből szinte eltűntek a zsidók. Az 1941. évi népszámlálás tanúsította, hogy a fővároson kívül 37 magyar városban élt 1000 főnél több zsidó. A háború után csupán 5 helyen, a többiben 10–20%-ra esett vissza.⁹⁴⁸

Július 5-étől *Hírek az elhurcoltakról* címmel sorozatban megjelentették a budapesti Keleti pályaudvar közelében, a Bethlen téri zsinagóga épületében⁹⁴⁹ működő Deportáltakat Gondozó Bizottság (DEGOB) névlistáit.⁹⁵⁰ (A bizottság gondozta a koncentrációs tábor és a munkaszolgálat túlélőit.) 20-án Erdős Jenő ügyvezető a Gestapo Fogházviseltek Köre nevében Erdei Ferenc belügyminiszterhez⁹⁵¹ fordult. Levelében fontos adatokat találtunk: a Gyorskocsi utcai fogházban a megszállás idején összesen 2874 magyar raboskodott. Közülük megközelítőleg 2300-an nem éltek túl a német fogságot. (A túlélők körének 512 tagja volt, közöttük 142 nő.)

Augusztus 14-én egy Auschwitz-Birkenauban deportált túlélő, Berger Zoltán arról is beszámolt, hogy a Vörös Hadsereg által felszabadított deportáltak egy része szovjet fogságba került. Elmondta, hogy az oroszok május 26-án mintegy 850 ilyen személyt (akik közt ráadásul többségében voltak a nők) Szluckba, Fehéroroszországba szállítottak.⁹⁵² Többször előfordult, hogy a szerelvényeket a szovjet hatóságok feltartóztatták, a visszatérő deportált férfiak vagonjait lekapcsolták, keletre küldték. Az új fogságban sokuknak örökre nyoma veszett.

Az Elbához közeli Wurzenből Saganba, majd a Kijevtől dél-keletre fekvő Berdicsevebe irányították a Hessisch-Lichtenauban dolgoztatott magyar zsidó lányok, asszonyok megviselt nagy csoportját, amely az elosztótáborban, nyomasztó körülmények között várt sorsára. Az itt lévők sokszori kérésre 1945. október

derekán szabadultak, október 22-én (vagy 25-én) Budapestre érkeztek.⁹⁵³

A deportáltak visszaszállításának megvalósításáról időnként éles viták zajlottak. A legnagyobb gondot a vesztes háború következményeiből fakadó nyomorúság, a járművek, szükséges eszközök hiánya okozta.⁹⁵⁴ A deportáltakért küldött – már említett – magyar kórházvonalat mozgása a szovjet vasúti parancsnokságoktól, meghatározóan a mozdony „megszerzésétől”, és – ha sikerült – személyzetének megtartásától függött. A visszatérőket szállító vasúti kocsikhoz legtöbbször dohányért, szeszerért, keresett árucikkekért „vásároltak” vontatást. (Az egyik deportált zsidócsoporthoz a mauthauseni állomásfőnök amerikai mosószerrel való „megajándékozásával” szerzett hat vagon.) Számos (Prágán, Brünn városán át) visszatért magyar fogoly hálával emlékezett meg a cseh és morva lakosság segítségnyújtásáról. A helyiek szíves vendégszeretettel gondoskodtak a rongyos ruhájú, ócska cipőjű, csontsovány átutazókról. A Hivatalokban, közüzemeknél (igazolványok érvényesítése, élelmiszerjegyek kiadása), vendéglőben előzékenyen, tapintatosan bántak velük.

A deportáltak ügyében főként a közömbösség okozott gondot, bár a társadalmi felelősség ismételt hangsúlyozása, a segítség módjainak összehangolása némi haladást eredményezett. Magyarország nyugati és északi határátkelőinél szállásokat, konyhákat, fertőtlenítőállomásokat létesítettek. Működtetésükben a Joint albizottságának aktivistái, a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottai segítettek.

Az Országos Zsidó Segítő Bizottság a túlélők visszahozatalában részt vállalt, a nyomorgó, sokszor depresszióval küszködők gondjainak enyhítéséért dolgozott. Közel 5 ezer zsidó árvát gondozott. A szociális és információs munka terén a legtöbbet a már említett DEGOB teljesítette, az amerikai Joint költségén. (A feladat hosszabb időt igényelt. 1945 áprilisának végéig a

Budapestre érkezett volt deportáltakból alig 4,5%-nak tudtak orvosi segítséget nyújtani. Ez az arány május és július között 26,9, majd 40%-ra emelkedett.) Nyárra megszilárdult a szervezett fogadás és kezelés rendszere.

A DEGOB-nál jelentkező volt deportáltakat orvosi bizottság vizsgálta meg. A rászorulókat szükség szerint fertőtlenítették, szükségkórházba, szakrendelőbe, utókezelésre vagy „feljavításra” utalták. (A budapesti Vas utcában 1946 nyaráig naponta 300-350 beteget ápoltak.)

A fekete esztendő mély lelki sérüléseket okoztak. A pszichiátriai kezelésre szorulókat, igen leromlott állapotúakat szanatóriumokba küldték. Ők pótélelmet, külön pénzsegélyt kaptak.⁹⁵⁵ Esetenként nem volt könnyű a betegségek, ahogy a változó tünetek vizsgálatával a szükséges diagnózis megállapítása sem. Kitűnt, hogy a derméti emberi lélek nehezebben épült újjá, mint a leromlott házfal vagy a leszakított hid.

A volt foglyokat, munkaszolgálatosokat a DEGOB igazolvánnyal is ellátta. Számos túlélő hozzátartozóiról a Bethlen téren kifüggesztett listákról, a szervezet révén szerzett először tudomást. (A visszatértek kiragasztott papírokon üzentek, adtak hírt deportált társaikról.)

Megjelent az önszerveződés. A volt munkaszolgálatos századok (a fővárosban, feltehetően tehetősebb tagjaik révén) deportálásból visszatért tagjaiknak segélyalapot hoztak létre! (Volt, ahol jóléti alapnak nevezték.) A háború utáni általános nélkülözésben segítették egymást.

1945 nyarán a 101/67. munkásszázad jóléti alapjából három helyen lehetett átvenni utalványokat a fővárosban. Ugyanakkor számos apróhirdetésből az aggodalom sugárzott: „szorongva várjuk hazajöveledeket”, „adjál hírt magadról”, „ki tud róla?”, „utoljára... látták.” „December 2-án a margitszigeti 101/301. musz századdal a Józsefvárosi pályaudvarról vitték el.” Találha-

tunk auschwitzzi vonatkozású kérést is: „Auschwitziak! Ki tud a Kispestről deportált Dorn Dezsőnééről szül. Weiner Erzsébetről és fiáról? Értesítést kér...”⁹⁵⁶

A Haifában őrzött iratok szerint az amerikai Joint magyarországi tagozatának 1945 végén 985-en dolgoztak, közülük 595 munkatárs vidéken. A Joint 210 zsidó közösségben osztott szét élelmet, gyógyszert és pénzt hazánkban. 32 gyerekszállást tartott fenn Budapesten, 6-ot pedig vidéken.⁹⁵⁷

A kétségtelen eredmények mellett a visszavergődött zsidók helyenként súlyos helyzetben voltak. Házuk, lakásuk, az egykori bútort, felszerelés visszaigénylése a volt zsidó ingatlanokba beköltözöttektől sok konfliktussal járt. A túlélők gyötrő bizonytalanságait, kételyeit dr. Lusztig ipolysági ügyvéd idézte fel: „Akik visszatértünk, nem tudjuk kiheverni az elszennvedetteket. Nem tudjuk megtalálni nyugal munkát. Kisiklott az életünk. Aki itt él, elkívánczik, de nem is tudjuk, jobb lenne ez? Mi már nem számítunk, az ifjúságnak pedig Palesztinában a helye.”⁹⁵⁸ (Utóbbi, az önálló zsidó nemzeti állam megteremtését a magyarországi és a nemzetközi cionista szervezetek is erőteljesen propagálták, támogatták.)

Az Ipolyságra visszatérők az összefogást választották. 1945. április 23-án Zsidó Komitét alakítottak, melynek hattagú vezetősége június 6-án szlovák nyelvű átiratban számolt be áldatlan, nyomorúságos helyzetükről. Bútorikat, a háztartási felszerelést követelték vissza, mert a visszaszolgáltatásra addig a város vezetőségétől semmi hajlandóságot nem tapasztaltak. A hivatalok közömbösek maradtak, a visszatérőket senki sem várta.

A korábbi kirekesztettség után a borzalmakkal, halálfélelemmel vívódó, meggyötört zsidók a gyorsan „antifasiszta” szlovákra váltott közigazgatás előtt az idegen képét jelenítették meg. A Nemzeti Tanács úgy tartotta, hogy „ha valaki magyarnak vallotta magát, jobban tette volna, ha nem tér vissza.”

Kassán, Rimaszombatban többeket megvertek, a losonci zsidó temetőt feldúlták. A sajtó által „piócáknak” csúfolt zsidókra új üldöztetés, szeptemberben a szlovák lakosságú Tapolcsányban gyűlölethullám, pogrom zúdult.⁹⁵⁹ Igaztalan kiutasítások sora következett, több mint 200 csehszlovák állampolgárságú zsidó családot – ismét kifosztva, kis csomaggal – a határon áttettek Magyarországra.

Magyarországon 1945-ben többféle vádló és védekező indulat csapott vidékenként össze. Később pedig még inkább hiányzott volna, hogy a társadalmi gondolkodás az üldöztetés ügyében eljusson az egyéni és a közös erkölcsi felelősség gondolatához. Ám kollektív bűnbánatról szó sem esett.

1945 kora őszén még igen sokan várták hozzátartozóikat. A reményt a lapok szenzációhajhász, ellenőrizetlen hírei is táplálták. 70 ezer (zömmel egy és öt év közötti) Magyarországról deportált gyermek „svédországi megtalálásáról” cikkeztek. A Magyar Vöröskereszt az alaptalan hír „felderítésére” Matuska Péter megbízottat küldte ki. A jó szándékú férfi reménykedett, a gyerekekről először fényképalbumokat tervezett összeállítani. Ausztriába már korábban elindították Pogány Pál megbízottat, ugyancsak deportáltak felkutatására.

Az antiszemitizmus újbóli térnyerése kétségtelen volt. Az ezzel szembeni küzdelemben Parragi György a kitűnően érvelő Fenyő Miksával⁹⁶⁰ az élre állt. 1945 szeptemberének nyers valóságáról sokat elmond, hogy többen „zsidóbérencnek” nevezték Parragit. Aláírt vagy névtelen levelekben, üzenetekben meg is fenyegették mindkettejüket, ám egyikük sem hátrált meg.

A deportáltak szenvedéseinek lekicsinylését, az áldozatok számának méricskélését és más szélsőjobboldali manővereket kétségbeejtőnek, következetesen nemzetellenesnek tartotta Parragi. „Gondolatban bocsánatot kérek a magam és minden tisztességes keresztény magyar nevében a mauthauseni hősi

halottaktól, akik zsoldárszóval vetették le magukat a kőfejtő mélységébe, akik betántorogtak a gázkamrába. Akik ezerszám nyomorultul éhen veszttek a Russenlagerban,⁹⁶¹ és bocsánatot kérek az itthoni gyászolóktól, ne hallgassák meg, ne olvassák el a nyilas alvilág hetyke, vérgőzös üzeneteit és álmait. Ezek nem a magyar szív üzenetei” – írta az SS fogságát túlélte Parragi.⁹⁶²

A budapesti *Világosság* októberben ismét arról tudósított, hogy a polgári személyek szállítása a nyugati határnál felállított „szűrőtáborokból” az ország belsejébe nehézségekbe ütközik. Emiatt több panasz érkezett, a vonaton a teljesen pénztelen hazatérőktől jegyet kértek. Tömegesen fordult elő, hogy a deportáltakat leszállították. Reményre adott okot, hogy az „illetékes hatóságok megállapodtak a MÁV Igazgatóságával, hogy bizonyos formások intézése után (...) a hazatérők utazási igazolványaik mellé díjtalan vonathasználati jegyet kapnak kézhez.”⁹⁶³

A legtöbbször a felelősség elhárításából, büntudatból táplálkozó zsidóellenesség új jelenségei aggasztóak voltak. Az „izraelita hitfelekezeti magyarok társadalmi szervezete”, másképp a Magyar Zsidók Országos Szövetsége tiltakozásra kényszerült. Intézőbizottsági ülésén megdöbbenését fejezte ki több hazai politikus, politikai csoport alig leplezett antiszemita megnyilvánulásai miatt. A kormány közbelépését kérte, egyben megvitatta a teendőket, gyors cselekvésre buzdított.

A segélykérés alig hozott sikert. A szervezett hazaszállítás akadozott. A visszaérkezett (inkább visszavergődött) magyar zsidók száma a DEGOB kimutatása alapján 1945. július és december vége között 34 708 volt. A nem teljes hivatalos regisztráció szerint az 1945. évben összesen 82 144 túlélő érkezett. Közülük 63 ezer személyt a trianoni Magyarország területéről deportáltak, 51 ezer pedig zsidó vallású volt.

Az iparszerű emberirtás további bizonyítéka, hogy az újra területeket veszített Magyarországra visszatértek 60%-a nő,

35%-a férfi volt. A gyermekek aránya mindössze 5%-ot tett ki.⁹⁶⁴ A Hazahozatali Kormánybiztosság 1945. november 15-éig „kb. 90 000” deportált visszatéréséről tudott.

A pontos szám megállapítása amiatt is nehéz, mert a visszatérő erdélyi, kárpátaljai túlélők legtöbbször nem Budapesten át utaztak. Nem túlzás azzal számolni, hogy a volt fővárosi deportáltak között is lehettek, akiknek a korábbi évekre tekintve elégük lett a számbavételekből, bármilyen listára kerülésből, lakásregisztrációból.

Érsekújvár esetében összegyűjtötték a visszatértek fogságának, rejtőzésének színhelyeit: Auschwitzból érkezett 131 exfogoly, Mauthausenből 69, Budapesten bujdosott 33, Dachauból tért vissza 20, Bergen-Belsenből 17, Gunskirchenből 12, Terezinből 11, illegalitásból 10, szovjet hadifogságból és Türkheimből 9-9, Allendorfból, Buchenwaldból és Parschnitzből egyaránt 8-8 fő. Többen a munkaszolgálatban vagy a deportálásban 6-8 állomáshelyet, akár tucatnyi munkatábort jártak végig.

A visszatért zsidók helyzetét 1945 végén a Magyar Izraeliták Országos Irodájának (MIOI) a Tildy-kormányhoz⁹⁶⁵ intézett, minden korábbinál határozottabb hangú átirata foglalta össze: A hazatért „100 000 magyar deportált, ha élni akar, rá van utalva a népkonyhára, vagy illegális kereskedelemre, legjobb esetben koldulni jár a zsidósegítő szervek népkonyhájára. (...) Ezeknek nincs lelki nyugalma, nem találja otthon senki hozzátartozóját, (...) és nincs hová lehajtsa fejét: a saját hazájában és házában! (...) Ezeket a tömegeket meg kell menteni a magyar társadalom számára, vagy elő kell segíteni a kivándorlásukat abból a hazából, amely hozzájuk oly kegyetlen volt.”⁹⁶⁶

A MIOI véleménye az volt, hogy a magyar állam (a kevés alamizsnától, vagyis a kiadott, de végre nem hajtott rendeleteitől eltekintve) mit sem tett a kifosztott, tönkretett zsidók kártalanítása érdekében. A beadvány fogalmazói a valóságról írtak.

A soproni határállomáson (november végén) a „szűrőállomás” századosi rendfokozatú parancsnoka túllépett hatáskörén. Nemcsak a személyes adatokat vizsgálta meg, hanem leszállította a vonatról a visszatérő, meggyötört deportáltakat. Minden holmit elkobzott tőlük azon a címen, hogy azok a kincstári felszerelésbe tartoznak. A deportáltak hiába mondták, hogy ezeket nem a magyar kincstártól kapták, hanem az amerikai felszabadító csapatoktól.⁹⁶⁷ (A június 5-én kelt HM-rendelet szerint a hazatérő deportáltakról a katonai hatóságok semmiféle, még megállapíthatatlan eredetű kincstári felszerelési tárgyat sem vehettek el.)

Ha a korabeli körülményeket vizsgáljuk, arra juthatunk, hogy az üldöztetés, deportálás, kényszermunka elszenvedői szinte a lehetetlent várták el az államtól, a magyar kormánytól. A zsidók üldöztetéséért és annak következményeiért, a népiért való felelősséget a német megszállók által mesterien és széles körben kompromitált magyar társadalom nem vállalta. A köztudatban a zsidók tragédiája ekkor már összekapcsolódott a háborús vereség minden következményével.

A hadifoglyok sorsával, a szovjet megszállók által „front mögötti munkára”(málenkij robot) elhurcoltak iránt érzett aggodalommal, és a szülőföldjükről, újabban pedig a főként Csehszlovákiából ártatlanul elűzött, sorra kifosztott, embertelenül kitelepített magyarokkal való együttérzéssel. A magyar fájdalom tengerében a hazai és a határon túli munkaszolgálat, auschwitz-birkenai deportálással megritkított, tönkretett zsidók jogos gyásza, kára, fájdalma egyetlen szeptet jelentett. „A háborúban mindenki szenvedett” kifejezés sok mindent elfedett. Szinte közhellyé vált.

Az üldöztetésből, a halál torkából való szabadulást az elhurcolt zsidók többsége újjászületésként élte meg. Hivatalosan a „felszabadulás” kifejezést használták, a mindennapokban viszont a katonai megszállás érvényesült, ami erőszakosságokat, megalá-

zó félelmeket, elhurcolást, kényszymunkát, fájdalmat, számos sérelmet hozott. Sokan valamiképp megkapták, megérezhették mindazt, amit a zsidók Magyarországon és a deportációban, a munkaszolgálat robotjában korábban elszenvedtek.

A MIOI beadványa hiába szólt a valóságról. Az irtózatossá vártatott alatt nyögő, kirabolt, ismét megszállt országban a nemzet megrendülése elmáradt – ahogy a korábbi kirekesztés miatt jogosan várt társadalmi visszhang, a túlélők érdekében teendő, sürgős intézkedések is.

A tragikus közelmúlt tanulságait, a jövő iránti félelem következményeit a magyar politikusok alig mérlegelték. Az újabb antiszemita jelenségek, megnyilvánulások a felszínre törtek,⁹⁶⁸ öngerjesztéssel egymás megbélyegzésének, manipulatív kiszorításának eszközévé váltak. A belpolitikában hamarosan a kirekesztés és kifosztás új hulláma, a „svábkérdés”, a német ajkú lakosság kitelepítése, összes vagyonának erőszakos megszerzése került napirendre.

A zsidók körében a reményt közvetítette, az összetartást erősítette a zsidóság sajtójának feléléde. 1945. november 15-én megjelent az *Új Élet*. A magyar zsidóság lapja, amely címében, hasábjain a hitéleti és közösségi megújulást közvetítette. Közleményeiből kitetszik, hogy az újrakezdés egyben a felfoghatatlan veszteséggel, a pusztulás és pusztítás tényeivel való szembenézést is magába foglalta.

A Pesti Izraelita Hitközség dísztermében Millok Sándor államtitkár november 18-án a deportáltak hozzátartozóinak részletes tájékoztatót tartott. Az előzetes híradásban helyet kapott, hogy a visszatérés nehézségeivel küszködő volt deportáltak ezreinek a DEGOB sem tudott hivatalos delegációt küldeni. Millok ígéretet tett rá, hogy újra megkísérlik a kényszerből kinn tartózkodó magyarok legalább megfelelő elhelyezését, és hogy a magyarországi hozzátartozóikkal kapcsolatot tarthassanak.⁹⁶⁹

Sürgős feladat volt az elhurcoltak sorsának, hollétének ügyében tájékoztatószolgálat működtetése⁹⁷⁰ is.

Millok kijelentette, hogy „a szövetségesek – úgymond – a deportáltakat szövetségeseiknek tekintik, és ekként kezelik.” A kormány a hitközséggel karöltve megkísérelte egy különbizottság kiküldését, „de technikai okokból ez a bizottság még nem indulhatott el”.⁹⁷¹ (Bizonyos, hogy a bizalmatlan, mindenkor gyanakvó szovjet megszállók nem engedélyezték.) Szakasits Árpád államminiszter⁹⁷² több közbekiáltás nyomására a hallgatóságot megnyugtatta, hogy a Svédországba szállított deportáltak ügyében is intézkedés történik.

Az 1944 előtt létezett vidéki hitközségek közül a Győr városi neológ hitközség volt az, amelynek megalakulásáról az *Új Élet* 1946. február 1-jén hírt adott. Az év októberében Eisenberg Béla személyében új főrabbit választottak; őt az újjáalakult ortodox hitközség nevében Krausz Mór köszöntötte. Győr város zsidó lakosságának veszteségét a következő évben sikerült összesíteni, a június 15-én közzétett mártírnévsor szerint 3525-en estek áldozatul.⁹⁷³ Ekkor avatták fel a győr-szigeti zsidó temetőben a munkaszolgálatban, deportálásban meghalt, megölt győri zsidók piramisszerű emlékművét.

Több községben és városban – legtöbbször a zsidó temetőben, a zárt ravatalozóban – mártír-emléktáblát állítottak. A komáromi zsidók a ravatalozóban táblát avattak, később a kis zsinagóga belsejének falában holokauszt-emlékmű gyanánt jelképes krematóriummi kemencét alakítottak ki. Ide helyezték a helyi áldozatok névsorát tartalmazó emlékkönyvet.⁹⁷⁴ Pécsen az 1940 és 1945 között megölt zsidó mártírok emlékére *Könnyek Könyvét* adtak ki.

Ünnepélyesen szappansírt létesítettek Nyíregyházán, mivel a hitközség túlélő tagjai úgy vélték, a koncentrációs táborokból elhozott RIF feliratú szappanok⁹⁷⁵ a meggyilkolt zsidók teteméből

készültek. Vannak, akik kétségbe vonják ezt, mások viszont máig valósnak tartják. (Szappansírok léteznek Szlovákiában és Romániában, például Máramaroszigeten is. Volt, ahol a zsidó hitközség jelképes sírjába helyeztek ilyen szappanokat.)⁹⁷⁶ Közös határozták meg mindenütt „a gázban, fagyban, tűzben, vízben”: megöltek, halálra gyötörték évi gyásznapiját. A legtöbb helyen a hitközség vezetősége erre a napra általános böjtöt hirdetett. Gyászszertartással, megemlékező istentisztelettel temették el a városokban, nagyközségekben a Birkenauból (vagy más koncentrációs táborokból) hozott földet, az emberi hamu- és csontmaradványokat. Búcsúztatták, emlékfálnál földelték el a tűzből mentett, valamiképp megmaradt, megmentett szent könyvek, edények maradványait, a tóratekercsek széttépett, meggyalázott pergamenjét. A jelképesen eltemetett dunaszerdahelyi zsidó hitközségnek a helyi temető sarkában sírt létesítettek, ezzel a felirattal:

ÁLLJ! Hajtsd meg fejedet az itt eltemetett szent könyvek, Tóra-tekercek és az Auschwitzi haláltáborból hazahozott emberi testből készült szappanok előtt.⁹⁷⁷

1945. december végén Millok Sándor miniszterelnökségi államtitkár, hazahozatali kormánybiztos előszavával magas példányszámban megrendítő kiadvány jelent meg. (Kiadta a Fasiszták Által Elhurcoltakat Segítő Bizottság, Budapest, Központi Városháza.) A nagyalakú, számos eredeti színhelyen készült felvételt tartalmazó tájékoztató Auschwitz, Bergen-Belsen, Buchenwald és Dachau koncentrációs táborának nyers valóságát tárta az olvasó elé.⁹⁷⁸ Millok szerint „mutatják a kortársnak és a következő generációnak: ilyen volt a Harmadik Birodalom. Ezt találták, látták, a náci hazájában. Mutatják ezek a képek, milyen mélyre tudott süllyedni az ember”.⁹⁷⁹

A kiadvány hátlapján a Hazahozatali Kormánybiztosság becslését találjuk, amely a magyar elhurcoltakat összességében 700 ezer, a november 15-éig visszatérteket 90 ezer, a még hazavárható deportáltak számát 30–40 ezer főben adta meg.

A zsidóság veszteségének becslése megállja a helyét: „több mint félmillió Magyarországról deportált elvesztésével kell számolnunk.”

A DEGOB Heimler István vezetésével – végre – hivatalos küldöttséget utaztathatott Németországba. 1946. január 10-én, az *Új Élet* című lapban a kint lévő deportáltakról, 12 ezer Budapestre hozott kartotékról, visszaszállítási tervekről olvashatunk. Heimlerék magyar zsidókkal találkoztak Linzben és Salzburgban, utóbbi helyen tüdőbetegekkel is. Jártak Münchenben, ahol 108 magyar tbc-beteget találtak. Feldafingban mintegy 380 magyar zsidó rostokolt. Az angolszász zónában és Svédországban tartózkodó magyar zsidók számát 12–15 ezer főre becsülték.

A küldöttség hivatalos adatként tette közzé, hogy Németország orosz megszállási övezetében körülbelül 10 ezer ember „tartózkodik”. (Sem a magyar, sem a zsidó szót nem használták.) Heimler beismerte, hogy „a felszabadulás óta magyar bizottság tulajdonképpen még nem járt kint, s hogy nagyon szükséges volt már az expedíció.” A közleményben az a volt deportáltaknak és hozzátartozóiknak szóló üzenet is szerepelt, hogy „a demokratikus Magyarországon törődni akarnak velük.”⁹⁸⁰

1946 tavaszára mind több cikk jelent meg Auschwitz-Birkenau és az SS koncentrációs táborainak borzalmairól. Emlékezések, könyvek tárták fel a még nyílt sebeket. Áprilisban interjút adott Popper István budapesti kereskedő, a Sonderkommando egyik magyar túlélője. A lap ekként írt róla: ő „az egyetlen magyar, aki élve szabadult ki a gázkamrákból és a krematóriumból”.

Popper beszámolója valóságghű. A részletes cikkben „gáz-munkásnak” és „hóhérségédnek” nevezte magát. Felidézte,

hogya a krematóriumban az első napokban újra meg újra elájult. A harmadik napon „annyira elállatiasodtunk, hogy úgy végeztük a munkát (a holttestek vasfogóval és puszta kézzel történt kemencébe dobását), mintha valami építkezésen dolgoznánk”.

A továbbiakban leszögezte, hogy „minden huszonegyedik napon azokat égették el, akik égették, hogy ne maradjon élő tanú.” Megvallotta, hogy közvetlenül látta, két nőrokona és nagybátyja a gázban végezte be életét. Újjászületéssel felérő ritka szerencséje volt, hogy három nappal „leselejtezése”, gázba küldése előtt a budapesti Corvin áruház tulajdonosának (feltehetően Birkenauban ká póvá avansált) unokaöccsével találkozott. Levin Rolf kis brigáddal 12 km-ről a hajszolt robottal „muzulmánna” tett, csont-bőr foglyokat a megsemmisítéshez szállította. Elmondta Poppernek, milyen sors vár rá, és azonnal saját csapatába sorolta.⁹⁸¹

A budapesti kereskedő megmenekült, túlélte Birkenaut. Az interjú a felszabadulása, visszatérése után egy évvel, Höss SS-Obersturmbannführer nürnbergi perének idején készült. Palásti László újságíró végül arra jutott, ha a bűnösök nem vallottak volna minderről, „rémregénynek hangzanék mindaz, amit Goethe népe Auschwitzban elkövetett”.

A *Szabadság* 1946. május 26-i számában Baldur von Schirach⁹⁸² május 24-i, berlini bírósági vallomásáról adott hírt. A náci vezető Auschwitzot a bíróság előtt a történelem legnagyobb, legördögibb tömeggyilkosságának nevezte. Bűnösnek vallotta magát, a német ifjúság egyik mérgezőjének. Kijelentette, hogy „mindazok, akik még Auschwitz után is ragaszkodnak a faji gyűlöletnek ahhoz a politikájához, amely milliók legyilkolásával végződött, osztozniuk kell az Auschwitzért való felelősségben”.

Von Schirach a bíróság előtt megtagadta Adolf Hitlert. Bizonygatta, hogy köztük ellentét feszült. Arról is beszélt, hogy a fajgyűlölet olyan bűn volt, amely nemcsak a zsidóság, hanem

a németiség pusztulásához is vezetett. „Megtérése” sikerrel járt, elkerülte az akasztófát.

Budapesten és Debrecenben a tábori lelkészet felállítása már 1945 májusában terítékre került. Dr. Hevesi Ferenc, a pesti izraelita hitközség főbbijája szerint az izraelita felekezet három árnnyalata között nem hitelvi, inkább vallásgyakorlati különbségek léteztek. Úgy tartotta, hogy Budapesten körülbelül 10–12 ezer ortodox és 130 ezer kongresszusi szervezethez tartozó neológ élt. A vidéki zsidóságot 20 ezer főre becsülte, őket egészében neológ felfogásúnak minősítette. (Az ortodoxoknak ebben az időben nem volt főbbijája.)

Az izraelita tábori lelkészek vezetésével 1945. szeptember 3-ától Hevesi Ferencet bízták meg, ettől kezdve a Honvédelmi Minisztérium Elnöksége keretében három lelkészi osztály (római katolikus, protestáns, izraelita) működött. A katonai egyházi szervezet újjászervezése 1946 tavaszán indult meg. Július 15-én megjelent a 17.400/Eln.szerv. és a 17.430/Eln. – 1946. számú rendelet, amely új szervezeti felépítést adott a magyar honvédségnek. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZE) engedélye alapján kiépülhetett a magyar néphadsereg, benne a katolikus, protestáns és izraelita lelkészet.⁹⁸³

1946 tavaszán Magyarországon ismét több helyen terítékre került a vérvád. Budapesten és környékén a zsidók gyerekkrabálásáról riadóztak. A józsefvárosi Teleki téren mérgezéssel vádolták a zsidókat. (Öt ember valószínűleg romlott disznósajtot evett, az álhír szerint gyermekhúst kevertek bele.) Ugyanez pesterzsébeti variánsban is megjelent: „gyermekhúsból készítettek virslit”.

Kőbányán Dob utcai zsidó „szalámigyárról” suttogtak, Újpesten pedig arról, hogy „a virsliben gyermekkörmöket találtak.” 1946. május 20–21-én Kunmadarason több száz fős, feldühödött tömeg megtámadta az „árdrágító, üzérkedő” zsidókat. (A szóbeszéd szerint Karcag városban a zsidók gyermeket raboltak el,

és húsból kolbászt készítettek.) A felheccelt, növekvő tömeg megtámadta a zsidók házait. A lakókat súlyosan megverték.

Hárman meghaltak, a sebesültek száma tizennégy volt. 22-én 120 embert letartóztattak, a kényes ügyet először a szolnoki statáriális bíróság, majd a népbíróság tárgyalta. A zsidók nagy része Karcagra menekült, mások a fővárosba.⁹⁸⁴

Zsidóellenes mozgolódások támadtak Nyugat-Magyarországon, Hajdúhadházon, Debrecenben. Antiszemita rémtörténetek terjedtek Szegeden. A magyarországi németek kitelepítésének előkészületei során Mezőberényben a Nemzeti Bizottság a német családnévű zsidókat is összeíratta.⁹⁸⁵ Antiszemita inzultusok történtek Szolnokon,⁹⁸⁶ balul sült el a Joint szervezésében megrendezett árva zsidó fiatalok táborozása is a komlói erdőben. Júliusban „zsidó spekulánsok ellen” tüntettek Pécsen, a „zsidó árdragítókka” leszámoló miskolci „népítélet” tartós zavargással, lincseléssel járt, két emberéletet követelt. Ősszel több antiszemita megnyilvánulás nyugtalanította a közvéleményt Budapesten.⁹⁸⁷

1946 őszén halálgyári tapasztalatairól dr. Nyiszli Miklós nagyváradai orvos könyvet tett közzé *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban* címmel. A *Szabadság* című lap az általa megélt egyik tábori eseményt *Aki élve került ki az auschwitzi gázkamrákból* címmel publikálta. Hihető, velejéig elborzasztó történet volt.⁹⁸⁸

A közállapotok hullámzásaiban, a demokratikus újrakezdés időnként heves küzdelmeiben – mint bemutattuk – a visszavergődött zsidók együttérzést alig, sok helyütt (és gyakran) inkább ellenséges érzületet tapasztaltak. Az átéltek évek múltán is kitörőhözhatetlenül bennük ragadtak. Többen magukra hagyottságról beszéltek, úgy érezték, halottaik árnyékában élnek.

A lendületre kapott zsidó politikai mozgalmak ekkor szinte kizárólag érzelmi, improduktív magatartásra építették fel propagandájukat. Mások inkább azon voltak, hogy feledni nem

szabad, de az emlékezés tanulságlevonó, építő készítés legyen. Hirdették, hogy a primitív bosszúvágy, a tehetetlen siránkozás nem vezet megoldáshoz.

Akadtak, akik az új asszimiláció útját keresték, elvetve mindazt, ami a múltból ezt akadályozza. Indulatosan visszautasítottak minden kritikát, sőt bármilyen – álláspontjuk labilitására emlékeztető – megnyilatkozást. Az egykorú felhívásokat, sokféle brosúrát, a sajtót elemezve úgy összegezhettünk, hogy a térség zsidósága körében elszánt, keserűségtől fűtött új szellemi polgárháború indult.

Az új konfliktusok egyik eredője az volt, hogy Magyarország egyes vidékein, miként Szlovákiában, közte Dél-Szlovákia több településén ismét zsidóellenes megmozdulások voltak. Ezekben általában a politikai fordulatot tett „szlovák partizánok” vitték a prímet. Körükben később örömmel fogadták Izrael Állam kikiáltását, mivel a hírre újabb kivándorlási hullám indult. Számos településen csak maroknyi, hitében, identitásában megrendült zsidó maradt.⁹⁸⁹ A hitközségek vagyonát széthordták, a zsidó templomok, imaszobák, könyvtárak súlyos károkat szenvedtek.

Hosszú évtizedeken át hatott a „túlélők büntudata.” Sokan gyakorta tartós, megmagyarázhatatlan hangulatingadozásokkal, fojtogató önváddal, büntudattal küzdöttek. Másokat depresszió bénított, változó formájú, mindent átható szorongás. Az érzelmi feszültségek, az érzékenység a túlélő környezetére is kihatott. Elkülönülésre, bezártságra hajlamosított.

A helyzetet Párragi György helyesen ítélte meg. A nemzetgyűlésben 1946-ban nyíltan kimondta, hogy „a magyar társadalom még mindig nem akarja elhinni azokat a szörnyű gáztetteket, amelyeket Auschwitzban (...) a zsidókkal szemben elkövettek”.⁹⁹⁰ Az első zarándokvonat indulására 1948-ig kellett várni. Augusztusra a Magyar Izraeliták Országos Központjának (MIOK) Országos irodája dr. Rácz Zoltán lelkész ezredes és dr.

Fisch Henrik⁹⁹¹ főrabbi vezetésével különvonatot szervezett.⁹⁹² A hálókocsikból álló szerelvény augusztus 23-án indult a budapesti Nyugati pályaudvarról Auschwitzba.

Birkenauban az egykori foglyok, a túlélő magyarok fojtott hangon magyarázták a még látható létesítmények funkcióját a többieknek. Felidéztek azt az életükből kitörölhetetlen percet, mikor meglátták az életet vagy gázhalált osztogató, egyetlen kézmozdulattal vezénylő Mengelét. A három éve nem működő egykori haláltábor sivar némaság, kopár táj vette körül. A jelenlévők megrendülten álltak az égetőárkoknál, az embermáglyák maradványainál. „Ez a föld, egy méterrel vagy még többel is a felszín alatt: egyetlen nagy halotti urna. Férfiak, nők térdre ereszkednek és imádkoznak. Zsebkendők kerülnek elő, a zarándoklók viszik magukkal a mártírok hamvait.”

A magyar zarándokok gyászistentiszteletet tartottak az egyik krematóriumban, és megtekintették az auschwitzi központi táborban az immár múzeumként szolgáló barakkokat. Az utazásról tudósító Kárpáthy Gyula végül az USA-ból érkezett Beaer református lelkész és Rácz lelkész ezredes beszélgetését idézte fel. Az amerikai a tengeren a közelgő hazatérése utáni teendőin töprengett. Azon, hogy miként fogja a látottakat saját országában elmagyarázni, mert „nem fogják elhinni nekem, emberi képzelőerőnket meghaladja mindez”.

Rácz lelkész csendes reagálása évtizedek múltán is időtálló maradt: „Elhiszem és átérzem, amit mond. Mert tudom, hogy nálunk is nagyon sokan vannak még mindig, akik kételkednek.”⁹⁹³

Az ítélőszék előtt

1945. január végén, a szovjet csapatok bevonulása után az Auschwitz-Birkenau lágervilágában maradt volt foglyok korábban is összetartó csoportjai hamar szervezkedésbe fogtak. A szabadság első heteiben a közelgő hazatérés öröme túl közös célt a világ mielőbbi tájékoztatásának vágya adott.

Az SS gyűlöletét, a terror elemi elutasítását az organizációnak az emberiség ellen elkövetett brutalitásai és gyilkosságai táplálták. A náci szervezetek szervezett jogi felelősségre vonása sokakat foglalkoztatott. Ők a nácizmus gyökeres felszámolásáért akartak tenni. A nemzetiszocialista bűnök minél teljesebb feltárásáról, megtorlásáról tárgyaltak, amit több oldalról kezdeményeztek. A háborús bűntettek számonkéréséről eltérő – szélesebb és szűkebb körű – felfogások ütköztek. A háborús bűnösök listáját illetően egységes álláspont nem létezett. Ehhez hozzájárult, hogy a szövetségesek a háborús bűnösök felkutatására 1945 áprilisára mindössze hét nyomozócsoportot állítottak fel.

A Hitler-ellenes szövetségeseknek ezen a téren sem volt könnyű dolguk. Meg kellett állapodniuk arról, ki számít háborús bűnösnek. Winston Churchill úgy vélte, hogy a német vezetőket elfogásuk után hat órával „föbe kell lőni (...) mindennemű magasabb szintű eljárás mellőzésével.” Az önkényuralmat gyakorló Sztálin a „jogszerű eljárást” preferálta. A szűkebb merítést a britek képviselték, ami azt jelentette, hogy a szövetségeseknek

csak azokat a legjelentősebb német közszereplőket kell felkutatniuk, akiknek „hírhedett vétkei nem köthetők valamely speciális régióhoz”.

Eisenhower tábornok egyik intézkedésével a nemzetközi sajtó előtt is megnyitotta a koncentrációs táborok kapuját. A látvány (a legtöbbször kivezényelték a helyszínre a helyi, „semmiről sem tudó” német lakosságot is), a filmtudósítások, a rádióadók, az újságok beszámolói mélységesen megrendítették a világot. A *Jewish Chronicle* (amely már korábban, szovjet felszabadítása idején részletes cikkeket közölt Auschwitzról) feltette a fájdalmas kérdést: „Miért kellett a széles körű megütközésre mostanáig várnunk?”

Európa lelkiismerete, ha lassan is, de megmozdult. A nemzetiszocializmus gyökeres felszámolása napirendre került, több csoportos akcióról maradt fenn adat. A jugoszláv népek emigránsainak egy közel százfős csoportja a Moszkvában székelő Jugoszláv Követséghez fordult felhívással. A másik összefogás a francia kommunistáké volt, akik a Francia Kommunista Párt Központi Bizottságát kérték meg mielőbbi cselekvésre.

A harmadik mozgósító dokumentumot 1945. március 4-én keltezték. Francia, német és magyar nyelven maradt fenn.⁹⁹⁴ 27 – még Auschwitzban tartózkodó – értelmiségi (tudósok, professzorok, orvosok, mérnökök, ügyvédek, diákok) írta alá. A felszabadult fogolycsoport minden hadviselő és semleges állam nyilvánosságát, kormányát arra szólította fel, hogy az emberiesség nevében tegyenek meg mindent a nácik által elkövetett rémtettek jövőbeni megakadályozásának érdekében.

További – itt nem tárgyalta – intézkedések is napirendre kerültek. A szovjet és a lengyel hatóságok 1945-ben a náci bűnök feltárásáért, bizonyításáért és a felelősök bíróság elé állításáért intenzív tevékenységet folytattak. Az Első Ukrán Front bírósága mellett több kisebb és nagyobb szovjet jogászbizottság kezdett

munkába, még magasan képzett műszaki-gazdasági szakemberek is. Számos bűnösnek tartott, gyilkos nácival a koncentrációs táborok területén rövid úton bántak el.

A szovjet katonák felháborodásukat, bosszújukat gyakran a helyszínen kiélték – ellentétben azzal, amit Sztálin mondott a „jogszerű eljárás” szükségességéről. Gyakorlat volt, hogy helybéli kommunisták, partizánok, valamint a túlélők segítségével az NKVD⁹⁹⁵ (szovjet titkosszolgálat) náci gyanúsítottakat vett őrizetbe, és szovjetunióbeli börtönökbe, táborokba szállította őket. Róluk senki sem hallott többé. Másokat helyben, leginkább golyóval végeztek ki.

A koncentrációs táborokban többször előfordult, hogy a látványtól, a tapasztaltaktól felháborodva az amerikai katonák parancs nélkül, a helyszínen küldtek halálba elfogott SS-eket és kollaboránsokat.

Auschwitz-Birkenauban már az első vizsgálatokba bevonták a helyi lakosokat, volt foglyokat. Rájuk a lerombolt építmények, külső és belső helyszínek azonosításában, az emberi hamumaradványok vizsgálatában számítottak. A háborúban, fegyveres összecsapások során sokat látott, tapasztalt bizottsági tagok is meglepő szörnyűségekkel, gyakran irtóztató látvánnyal szembesültek.

Például a beérkezett foglyoktól elvett felszerelések halmaival, a női és férfi ruházati darabok millióiival. 43 500 pár beraktározott cipővel, 14 ezer szőnyeggel, az edényekkel, üvegekkel és demizsonhegyekkel. Találtak továbbá körülbelül 7 tonna levágott emberhajat,⁹⁹⁶ és sok más holmit. A megdöbbentő bizonyítékok nagy része máig helyben, az Auschwitzi Állami Múzeum termeiben látható.

Magyarországról a gettósításért és deportálásért felelős személyek többsége a háború végén szervezeten vagy magánúton az addigi nagy szövetséges, a csodált Németország területére

menekült. Akadtak, akik számoltak a felelősségre vonás veszélyével, de sokan „menekültként” (élelmiszerjegyért, szállásért, utazási engedélyért) jelentkeztek a helyi hatóságoknál, amikor az 1938-ig létezett Ausztria területére érkeztek. Lelkiismereti önvizsgálatra nem vállalkoztak, ekként rövidesen biztonságban érezték magukat. Mások, főként a csendőrök Franciaországba tartottak, hogy az esetleges kiadatást elkerüljék.

Németország (és a zónákra osztott Ausztria) területén az amerikai OSS Himler Márton⁹⁹⁷ vezette egysége hamarosan megkezdte a háborús bűnökkel terhelt magyar személyek felkutatását, letartóztatását.⁹⁹⁸ Sikerült lépre csalniuk és elfogniuk Hain Pétert, a magyar Gestapo vezetőjét. Többeket (katonákat, politikusokat, polgári személyeket) sorra őrizetbe vettek, kihallgattak. A névlista alapján előkerült magyar háborús bűnösöket (Szálasi Ferencet, Szász Lajost, Basch Ferencet, Pálffy Fidelt, Hubay Kálmánt, Bakó Lászlót, Endre Lászlót, Beregfy Károlyt, Kolosváry-Borcsa Mihályt, Antal Istvánt, Kiss Ferencet és másokat) az amerikai katonai hatóságok 1945. október 9-től kezdték Magyarországra szállítani.

Bíróági eljárások következtek, az újonnan alakult népbíróságok ítéleztek felettük. A börtönbeli beszélgetéseket⁹⁹⁹ Szirmai Rezső író, újságíró jegyezte le, majd *Fasiszta lelkek* címmel adta közre. Hitelessége kétséges, egyrészt az interjúalanyok helyzete miatt, másrészt a háború utáni évek hangulatában is az elhallgatás, a félrevezetés volt a meghatározó motívum.

A felszabadítóknak a háborút követő első években még frissen élt a koncentrációs táborok élménye. A nyomozások teljes gőzzel folytak, ám a nyomozókedv évről évre csökkent. 1948-ra jószerevel elapadt. A berlini blokád a szövetséges hatalmakra szellemi blokádként is hatott. Gyors váltással úgy vélték, a náci bűnözőkkel kíméletesen kell bánni. Előnyt hozhat, ha megnyerik őket a hidegháborúnak.

Magyarországon az elmúlt évtizedekben a népbíróági eljárások, egyéni perek (Bárdossy-, Imrédy-, Ferenczy-, Endre-Bakó-Sztójay-per) alapos vizsgálata, kritikus és elemző feldolgozása megtörtént. Az újabb kötetek tudományos módszerekkel készültek. Hitelesek, gazdagon jegyzeteltek, tananyagként is hasznosulhatnak.

Szálasi Ferenc élete 1946. március 12-én a Markó utcai fegyház udvarán állított akasztófán végződött. A „nemzetvezetővel” egy napon, reggel ugyancsak felakasztották Rajniss Ferencet. Szálasi előtt három nappal felakasztották Budinszky László igazságügy-minisztert. Hetekkel előtte, január 10-én golyóval kivégezték Bárdossy Lászlót és február 28-án Imrédy Bélát.

Szálasi vádlott-társai közül hármat előtte végeztek ki, először Gera Józsefet, majd Beregfy Károlyt, végül Vajna Gábort. Egy héttel később, március 19-én bitófán végezte Kemény Gábor, Csia Sándor és Szöllősi Jenő.

A Budapesti Népbíróság Sztójay Döme exminiszterelnököt kormánya négy tagjával együtt ítélte halálra. Rátz Jenő és Kunder Antal kegyelmet kapott. A Markó utcai ügyészségi fogház udvarán augusztus 22-én Sztójajt két volt miniszterével, Reményi-Schneller Lajossal és Szász Lajossal együtt végezték ki.

A Sztójay-perrel együtt zajlott Jaross Andor volt belügyminiszter és két államtitkár, Bakó László és Endre László pere. Dr. Jankó Péter népbíróági elnök tanácsa súlyos bűnökben marasztalta el őket. 1946. március 29-én akasztófán végezték. Háborús és népellenes büntett miatt 1946. április 11-én „teljes csöndben, a nagyközönség közönyétől kísérve” kivégezték Jaross Andort, a Sztójay-kormány volt belügyminiszterét.¹⁰⁰⁰ Május 31-én végezték ki a vidéki deportálást irányító, a megszállókkal szorosán kollaboráló Ferenczy László csendőr alezredest.

A kivégzések költsége 52 900 000 pengő volt, az „orvosi díj” 12 560 000 pengőt tett ki. A lelkész 2 040 000 pengőt kapott.

Ezek értéke szimbolikus volt, a forint augusztus 1-jei bevezetése előtti (hiper)inflációs pengők voltak.¹⁰⁰¹

Néhány adat a csendőrökről: halálos ítélet végrehajtásával zárult a gyilkos csendőrnyomozók közül Juhász István élete. A kolozsvári IX. csendőrkerület volt parancsnoka, Paksy-Kiss Tibor 1945-ben 10 évi fegyházbüntetést, 1949-ben 15 év börtönt kapott.¹⁰⁰² A kassai VIII. csendőrkerület kerületi parancsnok-helyettese, Tölgyesy Győző vezérőrnagy külföldre szökött, 64 évesen Kanadában, Ottawában hunyt el.¹⁰⁰³ A szombathelyi III. csendőrkerület kerületi parancsnoka 1944-ben Orbán László ezredes volt. 1945–1946-ban az amerikaiak hadifogságban őrizték, 1948-ban Argentínába vándorolt ki.¹⁰⁰⁴ 61 évesen az NSZK-ban, Bajorországban hunyt el Sellyei Vilmos ezredes, a székesfehérvári II. csendőrkerület volt kerületi parancsnoka. A Budapesti Népbíróóság ítélete nyomán 1947 februárjában kivégezték Hajnácskőy László ezredest, a pécsi IV. csendőrkerület volt kerületi parancsnokát.¹⁰⁰⁵

Háin Péter 1934-től a német erőszakszervezetek készséges, jól fizetett kiszolgálója volt. (Információért kezdetben 1200, később 2000 birodalmi márkát kapott.) 1944-ben az Állambiztonsági Rendészet (a magyar Gestapo) detektívhadának vezetőjévé, Szálasi uralma alatt detektív-főfelügyelő rangra emelkedett. 1945. március végétől az ausztriai Attersee kies vidékén húzta meg magát. Felismerték, Salzburgba szállították, ahol az amerikai katonai hatóságok őrizetbe vették. Népbíróági ítélet végrehajtásaként Budapesten 1946. június 27-én felakasztották.¹⁰⁰⁶

A háborús bűnök magyarországi számonkérésével párhuzamosan Romániában is perek indultak. A kolozsvári népbíróóság 1946. május 15–31. között tárgyalta az észak-erdélyi deportálásokról felelős személyek perét. 193 személy ellen indult vádeljárás, de csak 51-en ültek a vádlottak padján. A vádlottak többsége a magyarok közül került ki, voltak kollaboráló szászok és románok is.

Az OSS szakosztálya révén kézre került dr. Zöldy Márton SS-Oberscharführer,¹⁰⁰⁷ volt csendőrszázados. Felelősségre vonták az 1942. januári újvidéki vérengzésben vállalt szégyenteljes szerepéért, valamint az SS állományában Magyarország „zsidótlanításáért”, a munkaszolgálatosok deportálásáért végzett tevékenysége miatt. Budapesti halálos ítélete után 1946. január 13-án kiadták Jugoszláviának. Ügyében a népbíróóság ítélt, 1946. november 4-én Újvidéken nyilvánosan kivégezték.

Az Eichmann-kommandó tagjainak, valamint Kurt Becher és tettestársainak sorsa eltérően alakult. Adolf Eichmann Berlinbe menekült.¹⁰⁰⁸ Jelentős (és számára kedvezőtlen) változást tapasztalt, a RSHA-ban legtöbbször elhúzódtak tőle. (Ekkor már tudta, hogy neve előkelő helyen szerepel a háborús bűnösök szövetségesek által összeállított listáján.) Megütközéssel észlelte, hogy délceg tisztársai személyazonosságot „váltottak”, hamis igazolványokért, iratokért álltak sorba.

Az SS-Obersturmbannführer milliókra tette az Endlösung alatt elpusztított európai zsidók számát. „Boldogan, sőt örömmel vetem magam a gödörbe, abban a tudatban, hogy a birodalom ötmillió ellensége ott van velem” – jelentette ki Berlinben.¹⁰⁰⁹ Teljesítményére büszke volt, ezzel együtt ügyosztálya iratait gondosan tűzbe dobta. Május 2-án 3000 méter magasan, a távoli, tóparti Altaussében¹⁰¹⁰ (Totes Gebirge) járt, ahol főnökénél, Kaltenbrunnernál jelentkezett. (Rövidesen ugyanitt, a hegyi faházban Robert Matteson ezredes vezetésével amerikai kommandó vette őrizetbe Kaltenbrunnert.)

Osztrák származású lévén az alpesi vidéken rejtőzködött, ám az amerikaiak elfogták. 1945 júniusában a fogságból megszökött, 1950-ben a nácik egyik biztos menedékhelyén, Argentínában telepedett le.¹⁰¹¹ Simon Wiesenthal náciavadász és az izraeli titkosszolgálat is a nyomában volt. 1960. május 11-én Buenos Aires egyik peremkerületében, 15 esztendőnyi nyomozás után az

izraeli titkosszolgálat elfogta, a légnagyobb titokban repülőgépen Izraelbe szállította.

A börtönben csaknem egy évig a védekezésre készült. Ügycét a bíróság 144 ülésen tárgyalta. 100 tanú, több volt magyar deportált is rávallott. A sokak számára megrázó bizonyítási perben a népirtást, az emberiség ellen elkövetett más bűnöket rábizonyították.¹⁰¹² A halálos ítéletet 1961. december 15-én hirdették ki. Eichmann Ramlában 1962. május 31-én akasztófán végezte.

Az SS birodalmi vezére, Heinrich Luitpold Himmler Berlinből őrmesteri egyenruhában menekült, de elfogták. A kihallgatást megelőző orvosi vizsgálatnál Lüneburgban elharapta a szájában rejtetgetett ciánkapszulát. Tizenöt perc múlva halott volt. Hitler bizalmasa, a magyar deportáltak kényszermunkájáért is felelős Hermann Albert Speer főépítész, fegyverkezési miniszter¹⁰¹³ feltétel nélkül megadta magát, a rabszolgamunka-program vezetőjét, Fritz Sauckel munkaügyi főmegbízottat¹⁰¹⁴ bujkálás közben fogták el. Felelősségét a nürnbergi bíróság megállapította, abban is, hogy 1942-től kb. 5 millió embert hurcoltak Európából kényszermunkára. Többségük végzetét a koncentrációs táborokban, munkaosztagokban az általános embertelenség, a „maximális munka, minimális ellátás” okozta. Sauckelt halálra ítélték, 1946. október 16-án kivégezték.

Eichmann helyettesét, a Sondereinsatzkommando rangidős tisztjét, a tömeggyilkosságban részes Aloys Max Hermann Krumeyt 1962. július 13-án a frankfurti tartományi bíróság 620 713 4Ks1/62. számú ítéletével életfogytiglani büntetéssel sújtották. Az osztag „jogi szakértője”, dr. Otto Heinrich Hunsche ugyan ezen bíróság 690 829 4Kjs1/63. számú ítélete alapján 1963-ban 12 év letöltendő börtönt kapott.

Eichmann megbízható, buzgó tettestársát, Dieter Wisliceny „zsidóügyi szakértőt” 1945. május 12-én Ausztriában vették őrizetbe. A nürnbergi perekben a vád fontos tanújaként állt

a bíróság előtt. (Vallomását 1961-ben Eichmann perében is felhasználták.) 1948. május 4-én – csehszlovák bíróság ítélkezett felette – Pozsonyban akasztófán végezte.

A székesfehérvári, egri, marosvásárhelyi, mátészalkai és nyíregyházi terület zsidóinak összegyűjtésében és deportálásában tevékeny Siegfried Seildt háborús és népellenes bűntettekben marasztalták el. 1946. október 4-én Bécsben kivégezték. Franz Novak „szállítási szakértő” tizenöt év után, négy perben állt az osztrák bíróság elé. A negyedik per 1972 márciusában folyt le. A vádlott gyakorlottan tagadott, egyetlen vádpontban, a „teher-vagonok túlsúfolásában” marasztalták el. 1972. április 13-án hét évi börtönbüntetésre ítélték.

Az iparbárók, a Weiss, Chorin, Kornfeld, Mauthner, Heinrich családok a magyar finánctóke meghatározó részét képviselték. A „hivatásos” kirablásukat profi módon teljesítő Kurt Becher SS-Obersturmbannführer „érdemeit” Berlinben kitüntetéssel ismerték el. Budapestet 1944 karácsonyán a nagytőkések három, általa elfoglalt villájából rabolt zsákmánnyal, teherautók konvojával hagyta el. Minden értéket, mozgatható bútort és felszerelést elvitt. Egyes állítások szerint Becher a Budakeszi úti Mauthner villákból ládákban szállíttatta el még december elején a felhalmozott festményeket. (Ezek Salzburgba, majd Rosenheimbe érkeztek.) A magas SS-rendfokozatba, bizalmi pozícióba jutott „kincsszerző” később mindent tagadott.

Becher Magyarország és a magyar zsidóság kirablásából jócskán részesedett. A történelem fintora, hogy érdemi büntetés nélkül, gazdag nagykereskedőként halt meg az 1990-es évek derekán Brémában.

A nagyjából 600 ezer zsidó halott árnyékában az erkölcsi kár máig nyomasztó, fájdalmas és felejthetetlen. Az anyagi ugyancsak. Az auschwitz-birkenai deportálás, a veszteség felfoghatatlan. A vizsgálat során érdemes érinteni a magyar ráfordítások, az

anyagiak kérdését. Ebben az összefüggésben röviden betekintünk az egykorú számadásokba, a Magyar Állami Számszék 1947. november havában készült hivatalos kimutatásaiba.

A Zárszámadás XIII. fejezete a belügyminisztérium adatait közli. Az „előirányzat nélküli kiadások” között találjuk (a kötet 52. lapján, 1. cím, 4. rovat), hogy „a magyar honos zsidók áttelepítésével kapcsolatos költségekre” a kormány március 19. és október 15. között elköltött 632 405 pengő 44 fillért.

A magyar pengő akkori értékét számítva ez az összeg nem volt jelentéktelen. Viszont ha arra gondolunk, hogy Endre és Baky mekkora apparátust mozgatott meg, nem tűnik soknak. A 8. cím alatt (62. oldal) a költségvetésben előirányzott 1 030 000 pengővel szemben a „csendőrség felszerelésének kiegészítésére” fedőnév alatt valójában 17 048 062 pengő, 62 fillér valóságos kiadást számoltak el. A költségvetésben engedélyezett összeget – ténylegesen a csendőrség felszerelésének kiegészítésére – március 18-ig (a német megszállás időpontjáig) elköltötték: 1 073 029 pengő, 4 fillért, tehát alig lépve túl a költségvetési előirányzatot. A belügyminisztérium további 6 322 522 pengő 72 fillért a vidéki zsidóság gettósításának és koncentrálásának ráfordításaiból itt számolt el. Mindez a csendőrség vezénylesének költségeire kellett.¹⁰¹⁵

A magyar zsidóság deportálására az „áttelepítési” és a csendőrségi „felszerelési” költségeken felül a rendes költségvetési kiadási előirányzatot is túllépte mind a csendőrség, mind a rendőrség esetében. Az utóbbinál az előirányzott 93 007 000 pengő eredeti tétel helyett a teljesítés 119 914 211 pengő 50 fillér volt. A zárszámadás tanúsítja, hogy a deportálás csak a csendőri és a rendőri vonatkozásban 60 millió pengőjébe került az országnak.

A tömeges elhurcolás okozta többi költséget, az irdatlan gazdasági veszteséget, a milliárdokra rúgó végösszeget máig senki sem számolta ki.

A háborús bűnösök felelősségre vonása évekig napirenden maradt, európai jelentőségű ügy volt. Az első Auschwitz-per 1947. november 24-én kezdődött Krakkóban. A lengyel hatóságok negyven, egykor az auschwitz-birkenauai táborrendszerben, a megsemmisítő táborban dolgozó parancsnokot, vezetőt, tisztet és alkalmazottat állítottak bíróság elé. Perük egy hónapig tartott, december 22-én fejezték be. A leghírhedtebb vádlottak Arthur Liebschel volt táborparancsnok, Maria Mandel, az auschwitz-i női tábor vezetője, valamint Johann Kremer SS-orvos voltak.

A bíróság halálbüntetést szabott ki Arthur Liebschel, Maria Mandel, Johann P. Kremer, Hans Aumeyer, August Bogusch, Therese Brandl, Arthur Breitwieser, Fritz Buntröck, Wilhelm Gehring, Paul Gotze, Maximilian Grabner, Heinrich Josten, Hermann Kirschner, Josef Kollmer, Franz Kraus, Herbert Ludwig, Karl Mockel, Kurt Mueller, Erich Muhsfeldt, Ludwig Plagge, Hans Schumacher, Paul Szcurek és Harvey Taun ügyében. (Breitwieser és Kremer végül enyhítést, életfogytig tartó szabadságvesztést kapott.)

Életfogytiglani börtönbüntetéssel sújtották bűneikért Luise Danz, Hans Köch, Anton Lechner, Adolf Medefind, Detlef Nebbe és Karl Seufert vádlottat. Hét további vádlott 15 évi börtönt kapott, valamint Reichard Schroeder 10, Erich Dinges 5 és Karl Jeschke 3 év szabadságvesztést.¹⁰¹⁶

A következő nagy Auschwitz-per 16 évvel később, 1963. december 20-án kezdődött az NSZK-ban, Frankfurtban. Huszonkét egykori SS-tag állt a bíróság elé: Franz Karl Ludwig Mulka,¹⁰¹⁷ Karl Höcker, Friedrich Wilhelm Boger, Hans Stark, Klaus Hubert Hermann Dylewsky, Pery Broad, Johann Schoberth, Bruno Schlage, Franz Johann Hofmann,¹⁰¹⁸ Oswald Kaduk, Stefan Baretzki, Heinrich Bischoff,¹⁰¹⁹ Johann Arthur Breitwieser, dr. Franz Bernhard Lucas, dr. Willi Frank, dr. Willi Ludwig Schatz,

dr. Victor Capesius, Josef Klehr, Herbert Scherpe, Emil Hantl, Gerhard Nuebert¹⁰²⁰ és Emil Bednarek.

A vádat több millió emberen elkövetett tömeggyilkosságban való részvételben és bűnrészességben fogalmazták meg. A per fontos vonása volt, hogy a német bírósági tárgyalások történetében először a 19 országból érkezett mintegy 350 tanú és a vádlottak vallomásait hangszalagra rögzítették. Hosszú évek múltán a túlélők szemtől szemben álltak fogvatartóikkal, ami az exfogyoknak nagy megpróbáltatást, traumát okozott. A tárgyalóteremben többen rosszul lettek, elájultak.

A perbe fogott volt SS-ek mindent elkövettek, hogy bűneiket leplezzék, minimálisra csökkentsék, vagy egyszerűen letagadták azokat. A bírótól kapott kérdésekre kifejtett válaszaikban, védekezésükben azt állították, hogy az auschwitzi táborrendszer „valóságos üdülő volt attól a néhány kisebb »kellemetlenségtől« eltekintve, amit az élet hoz magával, ha szűk helyen sokan vannak összezsúfolva, és eltekintve a gázosításoktól, »ami természetesen szörnyű volt.«” Hofmann (volt SS-Hauptsturmführer) vádlott arra is kitért, hogy „akit nem gázosítottak el, megvolt az esélye arra, hogy túléli.” (...) A gázkamráknál „természetesen ellenkezés is előfordult.” „Ütéssel, veréssel kergették a zsidóosztagok a foglyokat a tusolóhelyiségeknek álcázott gázkamrákba. A zsidóosztagokat azután szintén elgázosították.”

Hofman feladatai közé tartozott, hogy fenntartsa a rendet a gázkamránál. „Ilyenkor nagy volt a zűrzavar, és még arra is ügyelnem kellett, hogy ne gázosítsák el a funkciókban lévő foglyokat. Igen, néha magunk is belefolytunk. Mit tehattünk volna? Hiszen parancs volt!”¹⁰²¹ A „nem emlékszem”, „nem ismeretes előttem”, „nem tudom felidézni” tipikus feleletnek számítottak. A válasz megtagadása mellett az önfelmentés, a parancsra való hivatkozás, a felelősség másra terelése általános védekezési fogásnak számított.

A frankfurti tárgyalás elemző jellegű volt. Feltárta a nácik által kidolgozott Endlösung folyamatát. Rámutatott, miként történhetett meg, hogy Adolf Hitler hosszú évekig élvezte a német nép széleskörű, tömeges támogatását. A fiatal NSZK bíróságai, apparátusa most szembesült teljességében a német nép drámájával, a náci múlt sokféle árnyával, örökségével.

Néhány egyéni sorsot, ítéletet külön is bemutatunk. Albert Speer építész 1942. február 8. és 1945. április 30. között a fegyverkezés és a hadiipar birodalmi minisztere volt. A nürnbergi perben háborús bűnösként elmarasztalták, húsz év börtönre ítélték. 1966-ban szabadlábra helyezték, három évvel később kiadták emlékezéseit.

Oswald Pohl SS-Obergruppenführert a tömeggyilkosságokért 1947 novemberében halálra ítélték, 1951 júniusában kivégezték. A landsbergi háborús bűnösök között a legtöbbször folyamodott kegyelemért.

Heinrich Müller SS-Gruppenführer 1939. október 1-től 1945. május 1-jéig a Gestapo vezetője volt. 1945 májusában Salzkammergutban látták utoljára, majd berlini halálát jelentették. Azonosítása eredménytelen maradt.

Rudolf Höss SS-Obersturmbannführert 1946-ban őrizetbe vették, a nürnbergi perben tanúként hallgatták ki. 1947 áprilisában Lengyelországban halálra ítélték, felakasztották.

Richard Baer SS-Sturmbannführer, táborparancsnok 1960-ig Hamburg mellett rejtőzött. Az év decemberében elfogták, a vizsgálati fogság során 1963-ban meghalt.

Prof. dr. Carl Clauberg SS-Gruppenführer der Reserve a Vörös Hadsereg közeledtével KL Ravensbrückbe települt át. 1948-ban a Szovjetunióban bíróság elé állították, 25 évre ítélték. 1955-ben amnesztiában részesült. Az év novemberében újra őrizetbe vették, a bírósági eljárás előtt, 1957 augusztusában meghalt.

Oswald Kaduk SS-Unterscharführert 1946 decemberében egy volt auschwitzi fogoly felismerte, őrizetbe vették. 1947-ben 24 év kényszermunkával büntették. 1956-ban kegyelmet kapott. 1959-ben ismét őrizetbe vették, élethossziglani börtönre ítélték.

Dr. Mengele, a „halál angyala” elkerülte a felelősségre vonást; a rá váró súlyos büntetést. 1945-ben az angol-amerikai szerek letartóztatták, börtöntáborba zárták. Nem tudták azonosítani, mert az SS többi tagjával ellentétben vércsoportját nem tette ki a karjára. Szabadulását követően Olaszországba utazott; ahol dél-tirolinak adta ki magát, új útlevelelhez jutott. 1949. július 28-án Argentínába hajózott. Buenos Airesben beilleszkedett a helyi német értelmiségiek körébe. Új személyazonosságával (közben dús bajszot növesztett) orvosi műtétekre is vállalkozott. Európában álorvosi kísérleteit túlélő áldozatai bizonyítékokat gyűjtöttek ellene.

A Nemzetközi Auschwitz Bizottság 1958-ban népi társasággal vádolta meg Josef Mengelét, és orvosi diplomáját semmisnek nyilvánította. Az izraeli titkosszolgálat (Moszad) személyét beazonosította, de a gyilkosnak sikerült Paraguayba menekülnie. 1974-ben újabb álnéven Brazíliában¹⁰²² élt. Elfogni viszont nem sikerült. Halálát 1979. február 7-én szívinfarktus okozta.

Vád alá helyezték a német ipargazdaság több, háborús bűnösnek nyilvántartott vezetőjét is. Az IG Farben-eljárásban (a Felügyelő Bizottság elnöke után Vereinigte Staaten vs. Carl Krauch et al.) az IG Farben 23 vezető alkalmazottját fogták perbe. Az USA egyik katonai bírósága 1947-ben alapos vizsgálattal mérlegelte a felelősséget. 1948. július 30-án ítéletet hirdetett. A bizonyítékokat mérlegelve 13 vádlottat börtönbüntetésre ítélték, 10 főt pedig szabadon engedtek.

Auschwitz-Birkenau a Világörökség listáján

1979-ben az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) Lengyelország kormányával megállapodva az auschwitzi és a vele szomszédos birkenauai koncentrációs táborok maradványait a világörökség részévé nyilvánította. Ezzel egy időben 500 méteres körzetükben „védett övezetet” hozott létre.

28 évvel később, 2007. június 27-én az UNESCO Világörökség Bizottsága Új-Zélandon ülésezett. Állásfoglalása történelmi igazságtétel volt, mert az egykori Auschwitz-Birkenau koncentrációs tábor elnevezésének megváltoztatásáról, a Világörökség listájára új néven történő bejegyzéséről hozott döntést. A változtatást indokolta, hogy a második világháborúhoz kötődően az ún. lengyel táborok gondolati-tartalmi rövidítés világszerte elterjedt.

A bizottság megállapította, hogy ez a fogalomhasználat téves. A hírhedt német-náci létesítmények földrajzi elhelyezkedésére, a nyugati országokban élők pontatlan, sokszor felszínes történelmi és földrajzi ismereteire vezethető vissza.

Lengyelország és Izrael közös javaslatát a rangos fórum elfogadta, így 2007. június 27-től a hely neve: Auschwitz-Birkenau. Német-náci koncentrációs és kivégzőtábor (1940–1945).

Mellékletek

- Adatok a munkaszolgálat, az auschwitz-birkenai deportálás, a tömeggyilkosság neves magyar zsidó áldozatainak névsorához**¹⁰²³
- Albert Ervin:** erdélyi költő, a Magyar Kultúra Titoktartója
- Baneth Sándor:** újságíró, a *Pester Lloyd* külpolitikai szerkesztője, Budapest
- Bálint György:** újságíró, Ukrajna
- Bernstein Béla, dr.:** nyíregyházi főrabbi, a vallásoktatás kiemelkedő művelője
- Boros Ervin:** komáromi törvényszéki bíró
- Bródy Imre:** fizikus, feltaláló, Mettenheim/Dachau
- Brüll Alfréd:** sportvezető, az MTK megalapítója
- Buxbaum Jozsua:** galántai főrabbi
- Büchler Sándor, dr.:** keszthelyi főrabbi, a magyar zsidóság történetírója
- Deutsch Menachem Zvi:** vámosmikolai rabbi
- Erdős Gyula:** veszprémi járásbíró
- Farkas István:** festőművész, író, könyvkiadó, Dachau
- Feld Irén:** színésznő, Budapest
- Fenyő László:** költő, Nyugat-Magyarország
- Fodor Pál:** újságíró, Budapest
- Földes Béla:** ny. egyetemi tanár, Budapest; gettó

Földes Ferenc: szociológus, filozófiai író, Univ környéke
 Friedmann Ernő: jogtudós, ny. egyetemi tanár a Gestapo Budapestéről ismeretlen helyre elhurcolta
 Garay János: kardvívó olimpiai bajnok, Mauthausen
 Gárdonyi Lajos: színész, Bor
 Gárdos Aladár: szobrász, Budapest
 Gelléri Andor Endre: író, Hörsching
 Gerde Oszkár: kétszeres vívó olimpiai bajnok, Mauthausen
 Gergely Győző: újságíró, műfordító
 Halász Gábor: kritikus, irodalomtörténész, Balf
 Heves Renée: erdélyi magyar író
 Hiller József: jogász, gyárigazgató, a magyar bauxitipar fejlesztője
 Hirsch Zoltán: (Zoli bohóc) világhírű artista
 dr. Hirschler Pál: székesfehérvári rabbi; bibliakutató
 Hoffmann László: karcagi járásbíró
 Holder József: újságíró, költő, jiddis fordító, Budapest
 Ivor Dénes: újságíró, Balf
 Jahn Ferenc, dr.: orvos, KL Schömburg
 Kalisch Simon: szabadkai főrabbi
 Kandel Sámuel, dr.: rabbi, gimnáziumi vallástanár, Budapest
 Karácsony Benő: kolozsvári író
 Kardos Albert: irodalomtörténész, egyetemi tanár, Göstling an der Ybbs
 Kecskeméti Ármin, dr.: makói főrabbi, a zsidó irodalom és történelem kutatója
 Keller István: a Pester Lloyd belső munkatársa
 Kereszti (Keller) Sándor: tudósító, ellenálló, Ardeatine
 Kemény Ferenc: pedagógus, sportvezető, a NOB alapító tagja
 K. Havas Géza: hírlapíró, esztéta, közgazdász, Guns kirchen
 Komoly Ottó: kultúrmérnök, a Magyar Cionista Szövetség elnöke
 Komor András: regényíró

Komor Marcell: műépítész, lapszerkesztő, Deutschkreutz
 Korvin Sándor: költő, esszéíró, Kolozsvár
 Lakner Artúr: gyermekszínház-igazgató
 Lénárt Franciska: tanárnő, Pécs
 Ligeti Ernő: író, lapszerkesztő, Budapest
 Links Izák, dr.: kőszegi rabbi, könyvszerkesztő
 Lőw Immanuel: szegedi főrabbi, orientalista, művelődéstörténész
 Lukács László: műfordító, Bor
 Malonyai Béla: törvényszéki bírő, jogi szakíró, Budapest
 Mohácsi Jenő: drámaíró, költő, műfordító, Békásmegyér
 Molnár Ákos: novellista, regényíró
 Mónus Illés: újságíró, Budapest
 Nagy Zoltán: költő, Budapest
 Ney Dávid: operaénekes
 Ormos Ede: ügyvéd, író, lapszerkesztő, történész
 Pap Károly: író, Buchenwald
 Pfeiffer Izák, dr.: monori rabbi, Pap Izák néven költő
 Pollák Miksa, dr.: soproni főrabbi, irodalomkutató, bibliafordító
 Pólya Jenő: sebész, egyetemi tanár, Budapest
 Radnóti Miklós: költő, Abda
 Reitzer Béla: szociológus, szociográfus, Sepetovka
 Révész Béla: újságíró, író
 Richter Gedeon: gyógyszergyáros, Budapest
 Radó Sándor: kabarészínész
 Roboz Imre: a Víg színház igazgatója
 Rónai Zoltán, dr.: ügyvéd, politikus
 Rót Jaakov: az érsekújvári zsidó iskola tanítója, igazgatója
 Róth Emil, dr.: győri rabbi, az újhéber nyelv és kultúra művelője
 Schweitzer Miklós: matematikus
 Sárközi György: író, lapszerkesztő, Balf
 Seidl Bernát: galántai főrabbi

Steiner Gábor: nyomdász, Buchenwald
 Szegő Miklós, dr.: hitközségi vezető, Budapest
 Szerb Antal: író, Balf
 Takács Pál, dr.: a látymányosi körzet rabbija, Mauthausen
 Török Lajos: szolnoki törvényszéki tanácselnök, Solnok
 Ungár (Ungvári) Elemér: szigetvári járásbíró, műfordító, Analt
 Vándor Sándor: karnagy, Sopronbátfalva
 Vida Jenő: gazdasági főtanácsos, a magyar bányáipar jeles fejlesztője
 Vidor Pál, dr.: buda-újlaki rabbi, tudományos író
 Vorhand Mózes: makói ortodox főrabbi
 Waldapfel László: matematikus, Bugyonnij környéke
 Weinberger Hillel: főrabbi, Dunaszerdahely
 Zsoldos Zsigmond: budapesti központi járásbíró

A Német Birodalomban hivatalosan nyilvántartott állami koncentrációs táborok
 Arbeitsdorf, Auschwitz, Bergen-Belsen, Birkenau (Auschwitz), Buchenwald, Buna (Auschwitz), Dachau, Dora (Mittelbau), Dora-Mittelbau (Mittelbau), Ettersberg (Buchenwald), Fallersleben (Arbeitsdorf), Flossenbürg, Groß-Rosen, Herzogenbusch, Kaiserwald (Riga), Kauen, Kaunas (Kauen), Klooga, Krakau-Plaszów, Lublin, Lublin-Maidanek (Lublin), Maidanek (Lublin), Mauthausen, Mibau (Mittelbau), Monowitz (Auschwitz), Natzweiler, Neuengamme, Niederhagen-Wewelsburg, Plaszów (Krakau-Plaszów), Ravensbrück, Riga, Riga-Kaiserwald (Riga), Sachsenhausen, Struthof (Natzweiler), Stutthof, Vaivara, Vught (Herzogenbusch), Warschau, Wewelsburg (Niederhagen-Wewelsburg).

Koncentrációs táborok, munkatáborok, munkaosztagok, ahová Auschwitz-Birkenauba deportált magyar zsidó nőket és férfiakat szállítottak tovább, dolgoztattak, evakuáltak¹⁰²⁴

Altenburg (HASAG)

Arolsen Kommand Buchenwald

Aschersleben Frauenlager, Junkers

KL Auschwitz I. Kommando Blechhammer

KL Auschwitz III: Monowitz, Kommando Gollerschau (Gollerszow)

Durchgangsbahnhof Glöwen, Plattenburg (Berlin-Hamburg vasútvonal), KL-Außenlager Glöwen

Bad Salzungen Nebenlager Heinrich Kalb

Berga/Elster Nebenlager, Thüringia

KL Bergen-Belsen és melléktáborai: Braunschweig, Fallersleben

Blankenburg Kommando Buchenwald, Kommando Dora

KL Buchenwald és melléktáborai: Allendorf, Altenburg (HASAG), Bochum (Eisen- und Hüttenwerke AG), Bochumer Verein, Essen, Gelsenkirchener Bergwerks AG, Gelsenkirchen-Horst, Hessisch-Lichtenau Dinamit-Nobel AG Hirschagen, Leipzig-Schönefeld (HASAG Frauen Außenlager), Leipzig-Schönau (HASAG), Lippstadt I. (Lippstädter Eisen- und Metallwerke GmbH, Westfälische Metall-Industrie AG), Lippstadt II., Magdeburg (Polte-Werke), Markkleeberg bei Leipzig, Mühlhausen, Sömmerda, Taucha (férfi és női láger), Torgau

Calw Kommando Natzweiler

Colditz Kommando Buchenwald

KL Dachau és melléktáborai: Allach, Kaufering, Mettenheim M 1

Danzig-Neufahrwasser (Gdańsk) Kommando KL Stutthof

Dernau/Ahr Kommando „Rebstock” Buchenwald

Gollnow&Sohn, Koblenz

Dondangen (Dundaga) I. és II. Kommando Kaiserwald HASAG

KL Dora-Mittelbau

Dortmund-Hoerder-Hüttenverein Kommando Buchenwald (nők)

Duderstadt, Polte Kommando Buchenwald (nők)

Essen Humbold

Essen, Krupp AG Kommando Buchenwald

KL Flossenbürg és melléktáborai: Zschachwitz, Zschopau

Flößberg Kommando Buchenwald HASAG „Floessberger Metallwerke”

Gleiwitz II., Kommando Auschwitz

KL Groß-Rosen és melléktáborai: Breslau-Lissa, Eule (Mühlhausen), Friedland, Arbeitslager Fürsteinstein, Hochweiler, Lebau, Schlesiersee

Halberstadt Junkerswerke (Malachyt)

KL Krakó

Kurben (Lettország, besorolása ismeretlen)

Landsberg nach Lech

Langenstein Kommando Malachyt, Kommando Buchenwald

Langenstein Zwieberge Kommando Buchenwald

KL Lebrechtsdorf-Potulitz

Libau (Liepaja) gettó

Lübberstedt, Lufthauptmunitionanstalt, Kommando Neuengamme

KL Mauthausen és melléktáborai: Gusen, Lenzing, Ebensee

Meuselwitz (HASAG)

Mittelbau Salza, Kommando Dora

Mühlhausen Gerätebau GmbH

KL Natzweiler

KL Neuengamme

Neustadt bei Coburg (Kabel und Leitungswerk) Kommando
 Buchenwald
 Niederörschel (Junkerswerke) Kommando Buchenwald
 Ohrdruf SSIII, Kommando Buchenwald
 Oranienburg (Heinkelwerke)
 Penig (Max-Gehrt Werke), Nebenlager KL Buchenwald
 KL Plaszów
 Plömnitz Nebenlager Leopard
 Porta-Westfalica Kommando Neugamme
 Raguhn Nebenlager KL Buchenwald
 KL Rawensbrück, Malchow kommandó
 Reichenbach
 Riga Kommando Sachsenhausen, KL Riga-Kaiserwald, Riga
 Spilwe Kommando Kaiserwald
 KL Sachsenhausen
 Schlieben (Nebenlager KL Ravensbrück, HASAG)
 Schönebeck (Nebenlager KL Buchenwald)
 Sonneberg-West (Thüringer Zahnradwerke, Junkers)
 Sömmerda Thüringen
 KL Stutthof
 Thekla, Kommando Buchenwald
 Tröglitz/Rehmsdorf Kommando Buchenwald
 Wansleben/See Kommando Buchenwald
 Weisswasser (Maersich-Weisswasser) Kommando Groß-Rosen
 Windau (Lettország, Ventspils) Nebenlager Kaiserwald
 Wolfrathausen Kommando Dachau

A Magyar Királyi Csendőrség
 helyzetjelentései a deportálásról

A Magyar Királyság német megszállása alatt a Magyar Királyi Csendőrség engedelmesen kiszolgált a német biztonsági erőket, Adolf Eichmann SS-Sondereinsatzkommandóját. Segítette a letartóztatásokat, parancsnokai, állománya fegyelmezetten végrehajtotta a megszállók parancsait. Együttműködött az ország „zsidótlanításában”, a cigányság összegyűjtésében és deportálásában, valamennyi „gyanús elem” megfigyelésében, a nemzetiszocialista céloknak megfelelő elszigetelésében, elzárásában.

A magyar-német hatósági, biztonsági együttműködésben a magyar zsidóság nagy részének kirablása és megsemmisítése meghatározó mozzanat volt. Mint tárgyaltuk, az 1944. június 21-i minisztertanácsi ülésen egyértelműen elhangzott, hogy a Magyarországról deportált zsidókat „elgázósítják, majd elégetik”. Faragho Gábor vezérezredes, a csendőrség felügyelője¹⁰²⁵ „a csendőrség fegyelmét igen jónak” értékelte. Arról is beszélt, hogy nem a csendőrséggel van baj, inkább a zsidó vagyont mentő, rejtegető lakossággal. Nem mulasztotta el megemlíteni azt a valószínűleg eltűzött adatot sem, miszerint „Nagyváradon közel 1000 személy (...) zsidó vagyont rejtegetett.” „Ezen személyek természetesen nem nyilatkoztak kedvezően és dicsérőleg a csendőrség magatartásáról.” Sztójay miniszterelnök örömmel nyugtázta, a csendőrségnek „jó [volt] a magatartása.” Kijelentette továbbá, hogy a „csendőrségen kell, hogy nyugodjék az ország belbiztonsága és a fegyelem.” Derék parasztfiúknak minősítette őket egyik nürnbergi kihallgatásán a volt kormányzó, Horthy Miklós is.

A Magyar Királyi Csendőrség erősen központosított, hatékony intézmény volt. A vidéki deportáláskor vezényleti rendje a következő felépítésben¹⁰²⁶ valósult meg:

Sztójay Döme (miniszterelnök); Jaross Andor (belügyminiszter); Csatay Lajos (honvédelmi miniszter); Bakó László (államtitkár) Endre László (államtitkár); Faragho Gábor (a csendőrség felügyelője); Király Gyula (osztályvezető) Balázs-Piri Gyula (osztályvezető); Czigány József (ezredes, a csendőrség központi nyOMOZÓ-parancsnoka); Ferenczy László (összekötőtiszt az SS-hez); Tölgyesi Győző, Paksi-Kiss Tibor, Orbán László, Sellyey Vilmos (a „zsidóakció” idején az intézkedések végrehajtásáért felelős csendőrtisztek)

A csendőrség szervei között Németh László csendőr százados parancsnokságával (helyettese Radnai László csendőr főhadnagy volt) létezett vasúti szárny is. Állományába Budapesten három szakasz csendőr tartozott, valamint Székesfehérváron, Szombathelyen, Dombóváron, Szabadkán, Békéscsabán, Debrecenben, Miskolcon, Csapon, Nagyváradon és Marosvásárhelyen 16-16 vasúti csendőr. A szárny felügyeletét Ugray Gábor csendőr alezredes látta el.¹⁰²⁷

A vidéki zsidóság gettókba és gyűjtőtáborokba kényszerítésének egyik teljhatalmú irányítója vitéz Ferenczy László csendőr alezredes volt. Helyzetjelentései a tragédia magyarországi fejekétebe a csendőrség nézőpontjából nyújtanak betekintést. Monda-taiból a fajelmélet elsőbbsége, az erkölcs, az emberi érzések teljes hiánya, a terror és a bűn vegytiszta jelenléte rajzolódik ki. Nyolc ún. eseményjelentése¹⁰²⁸ – melyek közül hatot Kolozsvárról,

kettőt Munkácsról kelezett – a testület kíméletlen felfogásáról, a kirendelt állomány embertelen, a keresztényi tanításokat tagadó magatartásáról tanúskodik a zsidó-vagy zsidónak minősült magyar állampolgárokkal szemben.¹⁰²⁹

Ferenczy és beosztottjai a vak szolgálatteljesítésről, a magyar földön folyt „zsidóakció” szakszerű, következetes véghezviteléről nagyszámú bizonyító adatot rögzítettek. A jelentésekben nem kapott helyet, de bizonyos, hogy a deportálás egyes brutális vasúti jeleneteit a németek filmre vették. A filmzés jól átgondolt fogás volt, német érdekből történt. A magyar csendőrök ismét jól szerepeltek, a forgatáskor szinte produkálták magukat.¹⁰³⁰ A filmfelvételekből híradó készült, amelyet dokumentálás, propaganda céljából a németek Svájcban külképviseleti szerveik, így követségük, konzulátusuk helyiségeiben a meghívott közönségnek be is mutattak.

Az SS és a Gestapo módszereit leplező film arról is képet nyújtott, hogy a magyar csendőrök puskatust használva durván a tehervagonokba szorították a zsidó férfiakat, nőket és gyermekeket. Egy másik jelenet pedig azt örököltette meg, amint a német birodalmi határnál fehér fejkötős, fehér köpenyes német nővérek – mint gondozónők – segítik ki a vagonokban lévő fáradt, meggyötört magyar zsidókat, frissítőkkal kínálva őket.¹⁰³¹ A magyar fél tiltakozása nyomán a film vetítését beszüntették. A filmtekercs máig lappang, talán valamelyik archívumból idővel előkerül.

Az előző fejezetekben számos ténnyel, adattal bizonyítottuk, hogy a magyarországi zsidóság modernkori tragédiájában a Magyar Királyi Csendőrség meghatározó szerepet töltött be. Az 1944 májusában indult vidéki deportálás, a zsidókkal szembeni atrocitások híre hamar terjedt. A történelem megdöbbentették a Szentszék budapesti követét, a semleges országok budapesti diplomatáit, követeit. A külföldi sajtóban mind határozottabban,

növekvő felháborodással ítélték el a magyar kormány zsidóellenes intézkedéseit.

Mint korábban érintettük, a Sztójay-kormány június 21-i ülésén a Külügyminisztérium adminisztratív vezetője, Jungerth-Arnóthy Mihály követ mély aggodalommal beszélt a nemzetközi közvélemény tiltakozó, elítélő magatartásáról. Egyértelműen kimondta, hogy a Lengyelországba szállított magyar zsidókat „Auschwitzba viszik, s ott elgázosítják és elégetik őket.” Figyelmeztette a kormányt, hogy a nagy nemzetek jóindulatára és barátságára az országnak a háború végével nagy szüksége lesz. „Ha pedig ezt folytatjuk, akkor mindenkitől el leszünk hagyatva.”

Jungerth-Arnóthy hiába hívta fel minderre a figyelmet, beszéde a kormány tagjai előtt „nagyon ellenszenves hatást keltett”.¹⁰³² A Magyar Királyság jövődő sorsát érintő állításait valótlannak, aggodalmait túlzónak tartották. Ez a magatartás a miniszterek körében általános volt.

Két nappal később Baky László államtitkár ugyanitt tagadta a gettókban, gyűjtőtáborokban történt, halált okozó bántalmazásokat.¹⁰³³ Kijelentette, hogy „a magyar csendőrségnek tulajdonképpen a deportáláshoz semmi köze, még a gettóhoz sincs semmi köze, mert a magyar csendőr a gettón kívül, a táborokon kívül van, és a deportálásnál is nem a magyar csendőr deportál, hanem a Gestapo, és a magyar csendőr csak az őrseget adja a szállítmányokhoz.”¹⁰³⁴

Az egykorú csendőrségi összefoglalók (Ferenczy-jelentések) az Állambiztonsági Iratok Történeti Levéltárában találhatók. A jelentések szóhasználatából az 1944. évi német megszállás légköre árad. Közlésük Baky állításait mindenben cáfolja, míg Jungerth-Arnóthy Mihály valós és bátor helyzetmegítélését igazolja hét évtizeddel később is a történelem előtt.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél

Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.
16.

biz. 1944.

Budapest

1. sz. eseményjelentés

A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,
Kolozsvár, 1944. május 3.

A folyó évi április 7-én kelt 6163/1944. VII. Res. sz. rendelet alapján a IX. és X. csendőrkerület területén végrehajtott zsidóakcióval kapcsolatban tett intézkedéseimet, valamint az akció első napjának eseményeit az alábbiakban jelentem:

1./ A két terület összesen 10 városban jelölt ki az államtitkár úr gyűjtőtáborokat, éspedig: Kolozsváron, Szamosújváron, Désen, Szilágysomlyón, Szatmárnémetiben, Nagybányán, Besztercén, Szászrégenben, Marosvásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön. Nagyváradon gyűjtőtábor létesítésére alkalmas hely nem volt, ezért ott a zsidók gettókban nyerne elhelyezést.

Ezek a helyek, valamint a hozzájuk utalt területeken a közigazgatási és rendőrségi hatóságok vezetőivel, valamint a csendőrtiszti paráncsnokokból, illetve kirendelt törzstisztekből alakult bizottságok irányítják a zsidók összeszedésével kapcsolatos teendőket a mellékelt német tanácsadó szervek közreműködésével.

Az akció a mai napon 5 órakor vette kezdetét általában mindenütt a hatóságok legteljesebb támogatásával.

2./ Kolozsváron a rendőrkapitányság vezetője Hollósy-Kuthy főkapitányhelyettes az ide kirendelt német tanácsadó szerv vezető-

jével történt megbeszélés után a kiadott rendelkezésektől eltérően úgy intézkedett, hogy a zsidókat minden házkutatás és személymotozás, valamint a csomagok átvizsgálásának mellőzésével a gyűjtőtáborba szállítja, a személymotozást, valamint a csomagok átvizsgálását a táborban foganatosítja.¹⁰³⁵ Lepecsételt lakásokban pedig a házkutatást a zsidók elszállítása után foganatosítja.

Mínthogy ezzel az értékek elrejtésének óriási lehetőség nyílt, ezt azonnal leállítottam, és a kiadott rendelkezések szerint végrehajtást rendeltem el. Hiányos volt a személymotozás megszervezése is, mert azt nőkön városi tisztviselők végezték minden szakértelem nélkül.

Intézkedéseimre most már születő nők és ápolónők végzik a nők személymotozását.

Itt kezdetben nehézségek merültek fel azért is, mert a rendőrkapitányság vezetője Budapestre rendelve ma reggel elutazott, helyettese pedig teljesen tájékozatlan volt. A hiányokat eloszlatam.

3./ Beérkezett jelentés szerint Szatmárnémetiben nem a kijelölt gyűjtőtáborba, hanem gettókba helyezik el a zsidókat. A rendelkezéstől eltérő intézkedés felderítés alatt.

4./ Kalotaszentkirály községben Lakatos András segédjegyző folyó hó 3-án éjjel Reich Izráelné ottani lakos zsidó lakására bement, és erőszakos nemi közöszlést kísérelt meg. Ezután ékszereket akart a zsidó nőtől elvenni, s miután ez nem sikerült neki, 6 drb párnahuzatot, 2 drb abroszt és 2 drb törülközőt magához véve a lakásból eltávozott. A segédjegyző elfogása iránt intézkedtem.

5./ A somkúti járás területén összeszedett zsidók csomagjait a járási főszolgabíró és az ottani szárnyparancsnok intézkedésére kocsikra rakatták, és a kocsikat zsidó férfiakkal húzták 5-20 km-es távolságra eső gyűjtőhelyre. Megszüntetésére azonnal intézkedtem.

6./ A futárszolgálat ellátására Kolozsvár és Budapest [viszonylatban] két csendőrségi gépkocsi van beállítva, váltóállomás Nagyváradon.

7./ Kolozsvári hadtestparancsnok úrnál történt jelentkezésem alkalmával a nagy távolságra való tekintettel, de főképpen a gépkocsik kímélése szempontjából futárszolgálatra egy repülőgépet kértem. A hadtestparancsnok úr más repülőgép hiányában a személyére szóló repülőgépet bocsátotta rendelkezésünkre, arra az esetre, ha a gépkocsik üzemzavar miatt leállnának. Egyébként az akcióval kapcsolatban a legteljesebb támogatást rendelt el. A személygépkocsi gumibroncsainak utánpótlási nehézségei miatt célszerű lenne a Honvédelmi Minisztérium Légügyi főcsoportfőnökségénél e célból egy repülőgépet igényelni.

8./ A lakosság hangulata általában nyugodt, és a legtöbb helyen örültek az akció végrehajtásának. Szórványosan előfordult, hogy sajnálják őket, de ezek inkább a román nemzetiségűek közül kerültek ki.

9./ Kolozsváron az első nap folyamán 1 664 zsidó lett a táborba szállítva.

A városnak teljes megtisztítása kb. 7 napot vesz igénybe. A zsidó vagyonoknak mentése ezen a területen is nagyban folyik, megakadályozásukra az intézkedések megtétettek.

10./ A IX. csendőrkerület területén 3-án délig összesen kb. 8 000 zsidó lett gyűjtőtáborokba szállítva. A X. csendőrkerület területéről erre vonatkozóan számadat még nem áll rendelkezésemre.

Jelentésem egy példányát felterjesztem a m. kir. csendőrség felügyelőjének, vitéz Endre László államtitkár úrnak, a BM VII. osztály vezetőjének, és a m. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnokságának.

Vitéz Ferenczy alezredes sk.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.

16.
biz. 1944.

Budapest
2. sz. eseményjelentés

A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,
Kolozsvár, 1944. május 5.

A IX. és X. csendőrkerület területén végrehajtott zsidóakció 2. napjának eseményeit az alábbiakban jelentem:

1./ Folyó hó 3-án kelt hasonszámú jelentésem 3. pontjában jelentette Szatmárnémetiben a kijelölt táborhely túlszűfolttsága miatt kellett a zsidókat gettókba telepíteni. A gettónak kijelölt városrész kiürítése és körülkerítése már folyamatban van.

2./ Folyó hó 3-án Paksy-Kiss Tibor ezredes úr, a marosvásárhelyi, szászrégeni, besztercei, dési és szamosújvári gyűjtőtáborokat megtekintette. Marosvásárhelyen a zsidóknak az elhelyezése körül kezdetben nehézségek merültek fel, ami onnan származott, hogy a zsidókat túl gyors ütemben házkutatás és személymotozás mellőzésével szállították a gyűjtőtáborba, a személymotozást pedig itt megfelelő erő hiányában aznap befejezni nem tudták. Így történt meg, hogy azok a zsidók, akik a személymotozást befejezni nem tudták, az éjszakát szabad ég alatt töltötték. A rendőrkapitányság vezetője a mai napon távbeszélőn jelentette, hogy a tábor rendezése megtörtént, és amennyiben megfelelő rendőrségi erőt kap, amit táviratilag

kért, úgy egy másik tábornak a felállításával az összes zsidókat tető alatt kielégítően el tudja helyezni.

Szászrégenben állandó táborparancsnok kirendelve nem volt, minek eredménye, hogy az első nap délutánjáig sem történt intézkedés a tábor berendezését illetően.

Besztercén a tábor őrzése nem kielégítő a rendőrség csekély létszáma miatt. A rendőrségnek legalább 20-25 fővel való erősítése szükséges. Addig is, még a rendőrség megerősítésére felsőbb helyről intézkedés történik Paksy-Kiss ezredes úr intézkedésére a tábor őrzésében a rendőrséget a csendőrség támogatja.

Désen, bár az elhelyezés meglehetősen nagy, de nem kielégítő. Ezért ezen tábornak Szamosújvárra való áttelepítése folyamatba tetetett, és előreláthatólag ma estig befejezést nyer. Szamosújváron ugyanis a tábor befogadóképessége többszörösen meghaladja az ottani szükségleteit. Itt is a rendőrségnek legalább 20 fővel való megerősítése szükséges.

3./ Hídalmáson Löbl Lőrinc zsidó Rusz János és Nopa János hídalmási lakosoknak összesen 3400 pengőt, Pakusár Gyula nyugalmazott jegyzőnek pedig egy értékesebb faliórát adott át megőrzésre.

Schwimmer Lajosné csucsai lakos zsidó, bizalmas bejelentés szerint Petrusin Albertné és Szabó Simon csucsai lakosoknál rejtette el ruhaneműit.

Grósz Józsefné és Lázár Ignácné zsidó lakosok a ruhaneműiket keresztény családoknak adták el.

Csukás Lászlóné nagyilondai lakos több zsidótól nagyobb mennyiségű pénzt és ruhaneműt vett át megőrzésre. A felsorolt ügyekben a nyomozás folyamatban van.

4./ Szilágysomlyón összefogott zsidók közül az egyiknek a holmijából egy éles kézigránát esett ki, amelyet besenyői rendőrfogalmazó parancsára az őrszemes rendőr a Kraszna folyóba dobott. A részletes felderítésre intézkedtem.

A zsidók összefogásával kapcsolatban Szilágysomlyón kezdetben fejtelenség uralkodott, ami onnan származott, hogy az akcióba illetéktelenek is befolytak. A helyszínre kiszállt Zilahi osztályparancsnok azonban rendet teremtett.

5./ Kápolnokmonostoron Sulics nevű olasz állampolgár egy zsidó nőt akart megszöktetni, de az őt Sulicsot elfogta, és nála talált 22 000 pengővel együtt internálás végett a főszolgabírónak átadta.

6./ Oláhlápos községből Dub Samu 3 gyermekével és Dub Mózes 2 gyermekével megszökött.

7./ 3-áról 4-ére virradó éjjel német katonák 40 zsidónak a román határon való átszöktetését kísérelték meg. A határőrizeti szervek a zsidókat elfogták a német katonákkal együtt. Az ügy kivizsgálását a német katonai parancsnokság végzi. A német katonai parancsnokság közlése szerint a szöktetésben magyar katonák is segédkeztek. A jegyzőkönyveknek egy másodpéldányát a magyar katonák nevének felsorolásával meg fogom kapni.

8./ Nagyváradon a gettóba beszállított zsidók az ott lakó és át nem vizsgált zsidókkal összekeveredtek. Ennek oka, hogy a gettó átvizsgálására beosztott rendőrközegek száma elégtelen, s munkájukat csak vontatottan végzik.

9./ Marosvásárhelyen az összegyűjtésnél segédkező leventék a zsidóktól különböző összegeket kaptak, üzenetek és levelek továbbítása jutalmául. A leventéket összegyűjtötték, megmozdították és a náluk talált pénzt őrizetbe vették.

10./ Ugyancsak Marosvásárhelyen Szilágyi N. Gyula és Feidl Mária Göcsi Mádé utca 13. szám alatti lakásukon pisztollyal öngyilkosságot követtek el.¹⁰³⁶ Stern Antal és felesége Kossuth Lajos utca 17. házszám alatti, dr. Takács Manóné és leánya, Takács Ilona Kossuth Lajos utca 18. házszám alatti és Márk Mária Fekete István utca 9. házszám alatti lakos zsidók méreggel követtek el öngyilkosságot. Közülük Stern Antal és felesége,

valamint Márk Mária súlyos állapotban kórházban vannak, míg a többiek meghaltak.

11./ Baky államtitkár úr folyó hó 2-án Budapesten létemkor azon szóbeli rendelkezést adta nekem, hogy a zsidóktól elvett ruházati cikket elsősorban a munkásság és kisiparosság között kell ármegtérítés ellenében szétosztani. Irányárakat is megjelölt az államtitkár úr, mely szerint egy rend ruha 35-40 P, egy pár cipő 15-20 P. A többi ruházati cikkeket pedig ezen irányárokhoz mérten kell megállapítani.

Az államtitkár úr meghagyta nekem, hogy erről az illetékeket értesítem ki, amit az alispán és polgármester urak kérésítésével foganiatosítottam.

12./ A munkácsi tisztiorvos ma délelőtt telefonon közölte velem, hogy a munkácsi 1. számú táborban múlt hó 23-án megbetegedett, s még aznap járványkórházba szállított zsidó a laboratóriumi vizsgálat szerint tifuszban szenved. Ezért a tábort folyó hó 14-ig zárlat alá helyezte. Újabb tifuszmegbetegedés nem történt.

13./ Dombó községben (Kárpátalja) a tifuszmegbetegedés miatt visszamaradt 1 006 zsidó személyt a zárlat alól feloldották, s a técsői gyűjtőtáborba szállították.

14./ A zsidók és értékeiknek összegyűjtésével kapcsolatos teendőket a hatóságok általában a legnagyobb készséggel, öntevékenyen és rugalmasan végzik. Ahol mégis kezdetben hibák történtek, az annak tudható be, hogy egyes városokban a kiadott rendelkezéstől eltérően jóhiszeműen saját elgondolásaik szerint intézkedtek olyképpen, hogy egy nap alatt szedték össze az összes zsidókat, s nem gondoltak arra, hogy az anyagbeszerzési nehézségek miatt a kijelölt táboroknak a berendezése és a tábori élet megszervezése is csak fokozatosan történhetik meg, ahogy a táborok létszáma naponként szaporodik. Ahol a hatóságok így intézkedtek ott az első három napon nehézségek lesznek.

Csendőrségi területen, ahol ezen területrészen aránytalanul kevesebb volt a zsidók lélekszáma, nehézségek egyáltalán nem merültek fel, s mindenütt a kiadott rendelkezések szerint történt meg a zsidók összeszedése és a gyűjtőtáborokba való beszállításuk, valamint értékeik biztosítása.

Csendőrségi területen a zsidók elszállítása már mindenütt befejezést nyert.

15./ A IX. csendőrkerület, csendőrségi területéről V/4-én délig 10 215 zsidó, a X. csendőrkerület, csendőrségi területéről pedig 8 215 zsidó lett a gyűjtőtáborokba beszállítva.

A gyűjtőtáborok létszáma 4-én estig Kolozsvár: 4 930, Marosvásárhely: 8 000, Szászrégen: 1 500, Nagybánya: 2 500, Sepsiszentgyörgy: 850, Dés: 5 605. A többi helyekről még adataim nincsenek.

Jelentésem egy példányát felterjesztem a Csendőrség Felügyelőjének, vitéz Endre László Államtitkár úrnak, Belügyminisztérium VII. osztály vezetőjének és a m. kir. csendőrség központi nyomozóparancsnokának.

Vitéz Ferenczy alezredes sk.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.
16.
biz. 1944.

3. sz. eseményjelentés

A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,
Budapest
Kolozsvár, 1944. május 6.

A IX. és X. kerület területén végrehajtott zsidóakció harmadik napjának eseményeit az alábbiakban jelentem:

1./ Az első számú eseményjelentés 4. pontjába jelentettekre vonatkozólag a nyílt nyomozás során Lakatos segédjegyző cselekményét beismerte, amikor azonban tudomást szerzett arról, hogy jelentés tétetett ellene, a ruhaneműeket eltűzelte. A segédjegyző bekísérése és az ÁVK ügyészi nyomozó osztálynak átadása iránt intézkedtem.

2./ A 2. számú eseményjelentés 2. pontjában jelentettekre jelentem, hogy Szolnok-Doboka vármegye főispánjának közbelépésére Désen a tábor felépítéséhez a szükséges anyagot előteremtették, s így az áttelepítése szükségtelessé vált.

3./ Zilahon a zsidók összeszedése 5-én 19 órakor befejezést nyert. Összesen 313 zsidó lett elszállítva a szilágyosomlyói gyűjtőtáborba. 2 zsidó nő és 2 zsidó férfi kórházban visszamaradt. Ugyancsak visszamaradt dr. Krausz Béla zsidó orvos feleségével és 1 gyermekével, mindaddig, míg pótlása meg nem történik.

4./ Felsőbányán ugyancsak befejezést nyert a zsidók összeszedése és a nagybányai gyűjtőtáborba való beszállításuk. Összesen 246 zsidó lett beszállítva. Egy kórházban visszamaradt.

5./ Beérkezett jelentés szerint Nagyváradon a rendőrtisztek közül többen és a politikai detektívcsoport vezető is sorozatos szabálytalanságokat követtek el, amely dr. Kovács Dénes ÁVK ügyész vezetésével nyomozás alatt áll. A tábor ideiglenesen a nagyváradai tanzászlóalj őrzi.

6./ Élesden és Alsóludas községben tifuszmegbetegedések miatt zsidók összeszedése még nem kezdődött meg. Előbbi két hét múlva, utóbbi 1 hét múlva a zárlat alól feloldódik.

7./ Özv. Hirsch Zsigmondné, szül. Moskovich Róza tőkési lakos zsidó nő szállítás közben meghalt. A hatósági orvos megállapítása szerint a halál oka végelgyengülés volt.

8./ Dr. Schilling János Szolnok-Doboka vármegye alispánja f. hó 2-án megbetegedett, s így az akcióban nem vesz részt.

9./ Naszódról beérkezett jelentés szerint Vuncs Simon dúsgazdag zsidó már május 1-jén megkezdte értékeinek elrejtését és elszállítását. Kikérdezésekor a zsidó azt adta elő, hogy erre Szemes Vazul alezredes, a 22. határvadász zászlóalj parancsnoka hívta fel a figyelmét.

10./ A besztercei gyűjtőtáborba 5-én 12 óráig összesen 4 252 zsidó lett beszállítva. A táborban 2 tifuszyanús megbetegedés történt. A további egészségügyi intézkedések megtételtek.

11./ A ditrói őrς jelentése szerint Schmidt Vilmosné a beszállításkor ereit borotvával felvágta. Sérülése nem komoly.

12./ Székelyudvarhelyen a zsidók összeszedése és a gyűjtőtáborba való elszállításuk befejezést nyert. Összesen 276 zsidó lett innen Marosvásárhelyre beszállítva.

13./ Izsák Mózesné vajdaszentiváni zsidó nő az akció megkezdése előtt öngyilkossági szándékból ecetszeszt ivott. Állapota nem komoly, kórházban fekszik.

14./ Szatmárnémetiben f. hó 2-án dr. György Oszkár zsidó orvos magát és édesanyját, György Oszkárné morfiúmmal mérgezte. György Oszkárné életben maradt, míg dr. György

Oszkár, amikor magához tért, pizzamakabátját szájába tömte, s megfulladt.

Weisz Albert és felesége szatmárnémeti zsidók felakasztották magukat, s meghaltak.

15./ Május 5-én délig a IX. kerület területéről összesen 9 557, a X. kerület területéről 6 587, összesen 16 144 zsidó szállítatt gyűjtőtáborba.

16./ Általában feltűnően kevés érték került elő a zsidóktól, ami arra enged következtetni, hogy a zsidók értéktárgyaikat elrejtették.

Felhívásra már több keresztény család beszoigáltatta a náluk elrejtett zsidó értékeket, de még nagyon sok helyen folyik ilyen ügyben a megindított nyomozás.

Jelentésem egy példányát felterjesztem a Csendőrség Felügyelőjének, vitéz Endre László Államtitkár úrnak, Belügyminisztérium VII. osztály vezetőjének és a m. kir. csendőrség központi nyomozóparancsnokának.

vitéz Ferenczy alezredes sk.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.

16.
biz. 1944.

4. számú eseményjelentés

A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,
B u d a p e s t
Kolozsvár, 1944. május 7.

A IX. és X. kerület területén végrehajtott zsidóakció 4. napjának eseményeit az alábbiakban jelentem:

1./ Vitéz Paksy-Kiss Tibor ezredes úr a nyomozóalosztály parancsnokának kíséretében folyó hó 5-én és 6-án Nagyváradon, Nagykárolyban és Szatmárnémetiben megtekintették az akció munkálatait. Nagyváradon a zsidók elhelyezése és őrzése biztosítva van. Az értékek biztosítása és megőrzése kiegészítésre szorul. Erre az intézkedéseket Paksy-Kiss ezredes úr a helyszínen megtette.

Szatmárnémetiben a zsidók elhelyezése és őrzése kifogástalan rendben történik. Nyilvántartásuk mintaszerű, úgy az értékek összeszedése, mint biztosítása is rendben folyik. A csendőrségi erők idejében be lettek vetve, s ezáltal az akció lebonyolítása is lerövidült. A csendőrségi erők felhasználását illetően ezredes úr a következőkben intézkedett.

Nagyváradon az akció lebonyolítására a zsidók nagy száma miatt a rendőrség elégtelennek bizonyult. Hiányosan hajtották végre a házkutatást és személymotosztást, miáltal az értékek biztosítása nem volt kielégítő.

Paksy-Kiss ezredes úr intézkedett, hogy a nagyváradai tanzászlóalj 40 fővel vegyen részt a személymotosztásban, s ezt önállóan hajtsa végre. Gettó őrzését a tanzászló végzi az akció befejezéséig.¹⁰³⁷

Nagyváradon folyó hó 5-én a vidékről behozottak részére a városi majorban és a mellette levő „Mezey”-féle fatelepen egy tábort létesítettek. Befogadóképessége 8.000 fő. Ezt a tábort a csendőrség őrzi. Itt a személymotosztást a tanzászlóaljtól 10 fő végzi.

Kolozsváron a tanzászlóaljtól idevezényelt 30 fő és a kolozsvári osztály őrseiről idevezényelt 12 fő a rendőrségnek önállóan segít. Ez előreláthatólag 5-6 napig fog tartani.

Szatmárnémetiben a zsidóság összeszedéséhez az osztály állományából 25 fő, a mérki század állományából 50 fő lett kirendelve a rendőrség támogatására.

Besztercen a nagydemeteri csendőrkarhatalmi század 25 fővel támogatja a rendőrséget.

Désen a zilahi karhatalmi századtól 40 fő támogatja a rendőrséget. Máshol, nem csendőrségi területen csendőrségi erők ez idő szerint felhasználva nincsenek.

2./ Marosvásárhelyen és Szászrégenben az ottani különleges katonai közigazgatási vezetők önhatalmúan átvették az akció vezetését, és oly intézkedéseket tettek, melyek az akció szabályszerű végrehajtását akadályozták. Intézkedéseik, bár jóhiszeműek voltak, de teljes hozzá nem értésükkel a rendet felborították. Paksy-Kiss ezredes úr a helyszínen intézkedett az egyéni akcióknak kijelölt mederben való további vezetését, és a hadtest vezérkarfőnökét kérte, hogy az intézkedő urat azonnal váltsák le, ami folyamatban van.

3./ Az egyes gyűjtőtáborok létszáma 6-án estig: Kolozsvár?, [sic!] Nagyvárad: 35 000, Szatmárnémeti: 2 852, Beszterce: 4 252, Szamosújvár: 1 426, Dés: 5 502, Nagybánya: 5 000, Marosvásárhely: 8 000, Szászrégen 1 500, Sepsiszentgyörgy: 850, összesen 72 382.

4./ Krasznay Pál nagyvárad rendőrfőtanácsos ellen az a gyanú merült fel, hogy lakásán zsidó értékeket rejteget. Dr. Kovács Ákos ÁVK ügyész nála házkutatást tartott, de eredménytelenül. A ládák, amit a rendőrfőtanácsos lakására szállítottak, nem zsidó értékeket tartalmaztak, hanem a kompolti (Heves m.) uradalomból rendelt bort. Krasznay főtanácsos nyugdíjazását kérte.

5./ Nagykárolyban a zsidók értékeinek őrizetbe vételére kijelölt egyik bizottságnak az elnöke, Pakolár Károly városi jövedelmi tisztviselő Róosenberg nevű zsidótól 12 személyes ezüst evőkészletet kapott. Nyomozás során lakásán az evőkészlet előkerült. Nevezettet a rendőrség őrizetbe vette. Pakolár aznap este a fogdában harisnyájával felakasztotta magát, és meghalt.

6./ Gyergyószentmiklóson B. Kiss János rendőrtiszt-helyettes zsidó értékeket rejtegetett a lakásán. Nyomozás során az értékek előkerültek, a rendőrtiszt-helyettes ellen az eljárás megindult. Ugyanitt Horváth Miksa zsidó ládagyáros beszállítása után a nála albérletben lakó honvéd zászlós és honvéd hadapród őrmester a hatósági közegek által lezárt lakásrészt feltörték, és a zsidó lakásból több bőröndre való értéket elloptak. A honvéd állomásparancsnokság mindkettőjüket letartóztatta.

7./ Felsőbudakon (:Beszterce-Naszód vm.) Hadzsi Muszics Haszán bég folyó hó 2-án megjelent Grünfeld Rudolf zsidó lakásán, s attól 1 drb kerékpárt vett el azzal, hogy neki erre már ügysem lesz szüksége, mert a zsidókat összeszedik, a kerékpár az államé lesz. Hadzsi Muszics ellen az eljárás megindult.

Jelentésem egy példányát felterjesztem a m. kir. csendőrség felügyelőjének, vitéz Endre László államtitkár úrnak, a Belügyminisztérium VII. osztály vezetőjének és csendőrség központi nyomozóparancsnokának.

vitéz Ferenczy alezredes sk.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.

16. sz. biz. 1944.

5. számú eseményjelentés

A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,
Budapest
Kolozsvár, 1944. május 9.

A IX. és X. csendőrkerület területén végrehajtott zsidóakció 5. és 6. napjának eseményeit az alábbiakban jelentem:

1./ Nagyváradon a zsidók nagy létszáma miatt meglehetősen nehezen ment a zsidók összeszedése. A rendőrségi létszám kevésnek bizonyult, a házkutatást és a személymotozást pedig nem szakemberek végezték, és így az értékek elrejtésének tág tere nyílt. Ezért Paksy-Kiss ezredes úr intézkedésére Nagyváradon az egész akció irányítását vitéz Péterffy Jenő alezredes tanzászlóalj-parancsnok vette át és minden bizottsághoz járőrtársi iskolába vezényelt csendőröket osztott be, akik végzik a házkutatást és személymotozást. Ezzel egyúttal az igen kényes és nagy körülmények között igénylő házkutatást és személymotozást módjukban áll a hallgatóknak gyakorlatilag is elsajátítani. A gettó őrzésével kapcsolatban pedig az őrszolgálatot gyakorolják.

2./ Az egyes gyűjtőtáborok ma reggeli létszáma: Kolozsvár: 10 000, Nagyvárad 35 000, Szatmárnémeti: 12 000, Beszterce: 6 000, Szamosújvár: 1 600, Dés: 7 800, Nagybánya: 5 500, Marosvásárhely 6 050, Szászrégen 4 000, Sepsiszentgyörgy: 850, Szilágysomlyó: 8 500, összesen 94 800.

3./ A zsidók kiszállításának tervezetét a közös magyar-német bizottság elkészítette. A szállítás 15-én veszi kezdetét, és június 11-én nyer befejezést.

Sepsiszentgyörgyi táborba összegyűjtött zsidók Szászrégenben, a Szamosújváron összegyűjtött zsidók pedig Kolozsváron lesznek bevonagírozva.

Intézkedtem, hogy a sepsiszentgyörgyi tábor zsidóit folyó hó 31-én Szászrégenbe, a szamosújvári tábor zsidóit pedig folyó hó 20-ig Kolozsvárra, gyűjtőtáborba szállítsák be.

4./ A szállítással kapcsolatban vitéz Endre László államtitkár úrhoz és Balázs-Piri ezredes úrhoz jelentéstételre folyó hó 11-én Budapestre érkezem.

A szállítással kapcsolatban folyó hó 12-ére Munkácson és folyó hó 17-ére Kolozsváron megbeszélésre kérttem az érdekelt rendőrkapitányságok vezetőit és a csendőrparancsnokokat. Itt fogom megbeszélni Balázs-Piri ezredes úrtól kapott rendelkezések szerint, a szállítással kapcsolatos biztonsági intézkedéseket.

5./ Sepsiszentgyörgyön Silberstein Izsó zsidót és családját az ottani rendőrkapitányság vezetője mentesítette a táborba való beszállítás alól Rednik t. hadnagy az ottani K. osztály vezetőjének befolyásolására.

A zsidó család beszállítása iránt intézkedtem, a rendőrkapitányság vezetőjétől pedig igazoló jelentést kértem. Az eredményt jelenteni fogom.

6./ Szatmárnémetiben a polgármester Engel Sámuel zsidót és családját mentesítette a gettóba való beszállítás alól azzal az indoklással, hogy a bérelt birtokon a zsidó a közellátás részére 250 drb sertést hizlal. Ezen egy mentesítés alapján a birtokot bérlő 3 zsidó család (:9 személy:) maradt vissza mint nélkülözhetetlenek.

A bérletnek keresztény kézre juttatását a polgármester meg sem kísérelte, annak dacára, hogy Papler Géza betétleni keresztény földbirtokos a birtok bérbevételére és továbbvezetésére.

azonnal készen áll. Intézkedtem, hogy mind a három zsidó család gettóba szállíttassék. A polgármestert pedig felkértem, hogy a birtok továbbvezetését illetően azonnal lépjen érintkezésbe Papler Géza földbirtokossal.

Jelentésem egy példányát felterjesztem a m. kir. csendőrség felügyelőjének, vitéz Endre László államtitkár úrnak, dr. vitéz Ricsóy-Uhlarik Béla kormánybiztos úrnak, a Belügyminisztérium VII. osztály vezetőjének és a csendőrség központi nyomozó parancsnokának.

vitéz Ferenczy alezredes sk.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.

16.

biz. 1944.
II/1. számú eseményjelentés

A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,

Budapest

Kolozsvár, 1944. május 10.

A IX. és X-ik csendőrkörület területén végrehajtott zsidóakció
7. napjának eseményeit az alábbiakban jelentem:

1./ A gyűjtőtáborok ma reggeli létszáma: Kolozsvár: 12 000,
Nagyvárad: 35 000, Szatmárnémeti: 12 000, Beszterce: 6 000, Szamosújvár: 1 600, Dés: 7 800, Nagybánya: 5 500, Marosvásárhely: 6 050, Szászrégen: 4 000, Sepsiszentgyörgy: 850, Szilágysomlyó: 7 200, összesen 98 000.

Előző jelentésemben téves létszámjelentés miatt Szilágysomlyó létszámát helytelenül jelentettem be. Kérem a 8 500-at 7 200-ra helyesbíteni.

2./ A honvéd kiegészítő parancsnokságok felsőbb helyről kapott rendelet alapján tömeges behívásokat rendeltek el, és a behívójegyeket úgy címezték, hogy gyűjtőtáborokban is kézbesítendők.

A német biztonsági rendőrség itteni vezetője a Honvédelmi Minisztériummal történt megállapodásra hivatkozással Budapestről a felsőbb parancsnokságától a mai napon távbeszélőn olyan rendelkezést kapott, hogy azon területről, ahol a zsidók

összegyűjtése folyik, zsidók munkaszolgálatra egyáltalán nem hívhatók be.

Tekintettel arra, hogy a zsidó munkaszolgálatosokra vonatkozólag két ellentétes intézkedés történt, felsőbb intézkedésig a behívójegyeknek a táborokba való kézbesítését leállítottam.

3./ Kolozsváron a zsidók összeszedésével és értéktárgyainak összegyűjtésével megbízott egyik bizottság tagja, Nagy Lajos kolozsvári lakos adóhivatali tisztviselőt a mellé beosztott csendőrnagyhoz tetten érte, amikor a zsidótól őrizetbe vett arany töltőtollat, bőrt, pénzt és egy aktatáskára való különböző ékszereket eltulajdonítási szándékkal magához vett. Őrizetbe vétele után beismerte, hogy bizottsági működése közben az előző napokban is több zsidó értéktárgyat tartott meg magánál, és azok már a lakásán vannak. Házkutatása során a lakásán több ezer pengő értékű pénz, értéktárgy került elő.

Nevezett letartóztatását elrendeltem, s az Államvédelmi Központ Ügyészi Nyomozó Osztálynak adtam át.

4./ Besztercen Bányai János segédrendőr, ki a gyűjtőtáborban teljesít szolgálatot, a táborban 5 000 pengőt szedett össze a zsidóktól, és annak nagy részét saját céljaira felhasználta. Letartóztatásakor 2 330 pengő készpénzt találtak nála. Eljárás folyamatban.

5./ Szatmárnémetiben ifj. Wolh András zsidó egyetemi hallgató szülei lakásáról eltűnt. A nyomozás során megállapítást nyert, hogy ifj. Wolh András a szatmárnémeti rk. Szemináriumban tartózkodik, s ott mint rk. papnövendék reverendában [sic!] van beöltözve, s valószínű szülei vagyonát is oda rejtette el.

Ifj. Wolh András 1941. évben tért át a rk. vallásra, atyja pedig 1914. május 3-án, anyja 1926-ban keresztelkedett ki.

Ifj. Wolh András őrizetbe vételét és gyűjtőtáborba beszállítását (:reverenda nélkül:) valamint az egész zsidóbújtatási ügynek részletes felderítését elrendeltem.

Az űrs a monogramokból megállapította, hogy a csomag Farkas Mórné zsidó nő tulajdona. A zsidó nő kikérdezésekor azt adta elő, hogy a 3 csomagot előző nap este személyesen adta át az adóügyi jegyzőnek megőrzés végett. A nyomozás folyamatban.

vitéz Ferenczy alezredes sk.

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

[illegible]

10-10-1964

1. What is the purpose of the study?
 2. What are the research objectives?
 3. What is the research methodology?
 4. What are the results of the study?
 5. What are the conclusions of the study?
 6. What are the limitations of the study?
 7. What are the implications of the study?
 8. What are the future research directions?
 9. What are the references of the study?
 10. What are the acknowledgments of the study?

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

1990/01/01 - 1990/01/01

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

modulární nástěnná skříň

16.

[illegible]

1. számú jelentés

Munkács, 1944. május 21.

A VIII., IX. és X. csendőrkörületek területén összegyűjtött zsidók elszállításával kapcsolatban az alábbiakat jelentem:

1./ A lentli csendőrkertület területén 21 bűncselekményről történik a zsidók elszállítása. Folyó évi május 21-én 24 h-ig 29 személyt 94 667 zsidó szállítottatott el. A német birodalomból

érkező üres szerelvények egy nappal indulás előtt már a bera-
koállomásokra befutnak. Ennek következtében a szállítmányok

berakása menetrendszerű indulásuk és a határállomásig való futásuk mindeddig is kifogástalan rendben, teljesen zavartalanul

bonyolódott le: Nyíregyházán és Munkácson szökés¹⁰³⁸ miatt
1-1 eredményes fegyverhasználat is volt.

2./ A szállítmánykísérő karhatalom elhelyezése és élelmezése kifogástalan.

3./ Az egyes berakóállomásokról befutott jelentések alapján 13 vonat feleslegessé vált, míg Mátészalka, Kisvárdra és Nyíregy-

hára új, további összesen 4 vonat beállítását kérte. A feleslegessé vált szerelvények beállításával a június 11-ig tervezett szállítást

időrendjét a német biztonsági rendőrség intézkedésére tomo-
rították. A szállítások ezek szerint a továbbiakban úgy alakulnak,
hogy az egyes barakkállomásokról június 6. utáni időpontokra

beállított vonatok indulási napjait annyira hozzák előre, hogy

a szállítások a VIII., IX., és X. csendőrkerületek területéről június 6-ig bezárólag teljes befejezést fognak nyerni.

4./ A német biztonsági rendőrség közlése szerint a Nagybánya melletti Borkút községben 700-800 zsidó munkaszolgálatos van telepítve. Mindössze két honvéd őrzi őket. A zsidó munkaszolgálatosok a községen kívül rejtőzködő mintegy 7-8 főnyi partizán osztaggal felvették a kapcsolatot, részükre élelmiszert vásárolnak össze, és ki is szállítják a partizánok rejtékhelyére. A községben sem magyar, sem német helyőrség nincs. Az éppen Nagybányán ott tartózkodó Endrődy Barnabás dr. főispán jelentésem vétele után az intézkedést a helyszínen átvette.

5./ A munkácsi rendőrkapitányságon szolgálatot teljesítő Kocsis József detektívgyakornokot tetten értem, amint a zsidó táborból zsidó lányt akart kiszöktetni; és egyidejűleg a táborbeli zsidóktól átvett okmányokat, értékeket akart kicsempészni. Örizetbe vétettem; ellene az eljárást folyamatba tettem.

6./ Erney László - Técsőn állomásozó t. tűzér hadnagyot, mért egy ottani táborban elszállítás előtt álló zsidó nő kiszabadítása érdekében nálam közbenjárt, és evégből Técsőről Munkácsra, előljáró parancsnokságának engedélye nélkül szolgálati gépkocsinak tiltott igénybevétele mellett utazott, az illetékes VIII. hadtesthez és közvetlen előljáró parancsnokságához feljelentettem.

A magával hozott és a B. M. úrhoz címzett kérvényt a feljelentésemhez csatoltam.

7./ Bíró Géza dési lakos írásbeli panasszal fordult a Kormánybiztos Úrhoz a zsidó csecsemők, betegek és aggok érdekében. A Kormánybiztos úr a panaszt, elintézés végett, nekem adta át. Nevezettet május 26-ára kikérdezés végett Munkácsra állíttattam elő.

8./ A német rendőrséggel történt közös megállapodás szerint a következő tisztogatási terület a miskolci VII., és a székesfehérvári II. csendőrkerület egész területe. Tervünk szerint a tisztogatási

akció folyó év június 9-én veszi kezdetét, és ugyanezen hónap 17-én nyer befejezést. Ugyancsak 17-én már megkezdődik a szállítás is.

Gyűjtőtáborokat a következő helyekre tervezzük: Miskolc, Eger, Hatvan, Salgótarján, Balassagyarmat, vagy Rétság, Esztergom, Székesfehérvár, Komárom, Érsekújvár, Dunaszerdahely, Győr, Léva. Ugyanezen helyeken tervezzük a berakóállomásokat is.

A német biztonsági rendőrség vezetője és alulírott az akció tartalma alatt Hatvanban tartózkodunk.

Ezen fenti tervünkől esetleges eltérő változást jelenteni fogom. A tisztogatási akcióhoz, valamint az összekötő és futárszolgálat ellátásához kérek az előzőleg erre a célra beállított és igénybe vett 2 személygépkocsit és 2 motorkerékpárost rendelkezésemre bocsájtani.

Ugyancsak kérem megengedni azt is, hogy a balassagyarmati, komáromi, győri, székesfehérvári, miskolci, mezőkövesdi közlekedési őrsoket az összekötő szolgálat ellátására a tisztogatási akció tartamára igénybe vehessem.

9./ Az ezen területeken összegyűjtött zsidók elszállítása, menetrendje tervezetének részletes megbeszélése és kidolgozása céljából folyó év június hó 10-én Wienben egy közös magyar-német-szlovák bizottsági értekezlet lesz megtartva, amelyre dr. Lulay László századost kirendelem.

Jelentésemet előterjesztem a Csendőrség Felügyelőjének, vitéz Endre László államtitkár úrnak, a BM VII. osztály vezetőjének, a Kormánybiztos úrnak (:Debrecen:) és a csendőrség központi nyomozó parancsnokságnak.

Vitéz Ferenczy alezredes sk.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.

16. biz. 1944.

2. számú eseményjelentés

A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,
B u d a p e s t
Munkács, 1944. május 29.

A VIII., IX. és X. csendőrkerület területén összegyűjtött zsidók-
nak elszállításával kapcsolatban jelentésemet az alábbiakban
terjesztem elő:

1./ Folyó évi május 28-ig (24 óráig) bezárólag, a szállítások
kezdeté óta 58 vonattal összesen 184 049 zsidó került elszállításra.
Az időközben már összevont szállítási tervzet szerint még 35
szerelvény van beállítva a még hátralevő mintegy 110 000 zsidó
elszállítására. Az utolsó szállítmány folyó évi június hó 7-én 10
óra 35 perckor fog indulni, Marosvásárhely berakóállomásról.
A berakás és a szerelvények futása eddig zavartalan volt.

Előző jelentésem óta, a szállításokkal kapcsolatosan, fegyver-
használat vagy rendkívüli esemény nem fordult elő.

2./ Az Erdélyből, illetőleg a Kassától távolabbi berakóállomá-
sokról induló szállítmányok részére szükségessé vált Kassán mint
átmenesztő állomáson való tartózkodás ideje alatt a zsidóknak
levessel való ellátása. E kérdésnek megoldására a kassai polgár-
mesterrel szemben intézkedtem. A német biztonsági rendőrség
javasolja és kifejezetten óhaja, hogy a zsidók, a szállítás időtarta-
mára személyenként legalább 5 napi élelmet vigyenek magukkal,

annál is inkább, mivel Auschwitzba¹⁰³⁹ történő megérkezésük
alkalmával megejtett szelektálás után, onnan őket azonnal a
különböző munkahelyekre, vonatokkal továbbítják.

3./ Az eddig szerzett tapasztalatok alapján a német biztonsági
rendőrség arra az álláspontra helyezkedett, hogy a már össze-
gyűjtött zsidók fokozott ütemben történő elszállítását csak úgy
lehet eredményesen meggyorsítani, ha a zsidók összeszedése nem
nagy terület egybefogásával bonyolódik le, hanem egy időben
csak kisebb területen, de ott aztán megfelelő erővel, a lehető
legrövidebb idő alatt és legeredményesebb lendülettel történjék
összeszedésük és táborba való terelésük. Ide való begyűjtésük
után elszállításuk nyomban megkezdődik.

A táborokon belüli parancsnokságot és a berakás technikai
lebonyolítását a jövőben ugyancsak a német biztonsági rendőrség
külcsoportjai – német tiszt vezetése alatt veszik át. A táborok
külső őrzését és biztosítását a magyar karhatalmi erők látják el
saját parancsnokuk alárendelésében. Ezen megoldás szükségsze-
ségét indokolja az a kirívó eset, amelyet az ungvári gyűjtőtábor
feletti parancsnoklási viszonyokban találtam. Nevezetesen az
ottani német külcsoport tisztparancsnoka a súrlódásmentes
együttműködés érdekében, valamint a személy- és helyi ismere-
tek hiányában kénytelen volt túrni, hogy a város polgármestere
által a helyi bizottságba delegált dr. Szendrődy városi aljegyző,
aki a tábor élelmezési és egészségügyeit intézte volna, teljhata-
lommal rendelkezett, és a prominens és vagyonos zsidóknak a
táborból való kijárását lehetővé tette. Ehhez segédkezet nyújtott
a rendőrtisztviselői kar néhány tagja is.

Ilyen körülmények között vált lehetővé az, hogy egyes, de
sajátos prominens és vagyonos zsidó személyek megszökhet-
tek, mások utazási engedélyhez jutottak, amelyek segítségével
rendszeres futárszolgálatot szerveztek Budapest–Ungvár között.
Ennek az eredménye az volt, hogy a beregszászi táborban ott

lévő egyik zsidó Zürichből kapott táviratot, címzés „Beregszász, Téglagyár” volt.

A német biztonsági rendőrség nyomozása során az egyik futárt, dr. Ackermann ungvári zsidó ügyvédet elfogta, a nála talált futárpostát és feljegyzéseket lefoglalta. A levelekben talált adatok szerint dr. Szendrődy városi aljegyző a zsidókkal összeköttetésben állott, s hivatkozás volt dr. Török ungvári rendőrtanácsosra is. A német rendőrség nyomozás [sic!] adatai alapján nyomban kiszállottam Ungvárra, ahol a tájékozódásom során megállapítottam, hogy a zsidóknak kiadott utazási igazolványok kérdésében mulasztás terheli dr. Török rendőrtanácsost, valamint súlyosan kifogásolható magatartása miatt egyáltalán nem kívánatos dr. Szendrődy városi aljegyzőnek a táborban való működése sem.

A helyszínen intézkedtem olyan értelemben, hogy úgy a táborok fölötti parancsnokságot, valamint a zsidóügyek intézését a továbbiakban Pálffy Sándor csendőr alezreides azonnal vegye át; míg dr. Szendrődy városi aljegyzőt polgármestere útján a táborbeli beosztásából eltávolítottam. A futárszolgálattal kapcsolatos nyomozást a német biztonsági rendőrség vette át.

5./ A harmadik tisztogatási akcióval kapcsolatosan (:II. és VII. hdt. területek:) június 3-ára a csendőrség központi nyomozó-parancsnokságának oktatótermében (:Budapest, Csendőrlaktanya:) értekezletet hívtam össze. Meghívást kaptak az érintett városok polgármesterei, illetőleg két járás főszolgabírója és 3 közlekedési szárnyparancsnok. Az értekezlet tárgya: A zsidók összehúzó alkalmával megejtett házkutatások, lefoglalások stb. technikai lebonyolítása, a táborok élelmezése és egészségügye, a külföldi zsidókkal szemben követendő eljárás, valamint a szállítások alkalmával a közigazgatás vezetői részéről teendő más intézkedések, illetve beszerzések, valamint a hatvani központtal kap-

csolatos futárszolgálat megszervezése és végül a szállítmányok menetrendjének közlése.

6./ A német biztonsági rendőrség óhaja taktikai érdekből az, hogy a még sorra kerülő területek tisztogatási akciója előtt csak néhány nappal előbb tartassék értekezlet a Belügyminisztériumban, amely a legszűkebb körű legyen. (:főispánok, az illetékes csendőrkerületi parancsnokok, illetőleg csendőrpapancsnokságok és egyedül a rendőrség vidéki főkapitánya:). Közvetlenül az akció előtt 2 nappal, a városok polgármesterei és a rendőrkapitányságok vezetőinek bevonásával volna célszerű jelentésem 5. pontjában tárgyalt tárgysorozattal egy másik értekezletnek általam történő összehívása.

7./ A német biztonsági rendőrség külcsoporthai parancsot kaptak, hogy a zsidóknak a táborokból való elszállításuk alkalmával eltérőleg az eddig követett gyakorlattól elsőnek a betegek, aggok és hozzátartozóik indítandók útba. Ugyancsak ez a parancs tárgyalja a II. és VII. hdt. területéről június 5-ig behívásra kerülő vagy már behívott és Magyaróvárra irányított zsidó munkaszolgálatosokkal szemben követendő eljárást is. Eszerint a Magyaróvárra behívott zsidó szakmunkások a táborból kiadhatók, de családtagjaik nem.

8./ A H. M. omo¹⁰⁴⁰ vezetőjének (:Hennyey altbgy. úr:) a május 25-i értekezleten tett nyilatkozata ellenére még továbbra is folyik a VIII., IX. és X. csendőrkerület területén még fennálló táborokban lévő zsidóknak munkaszolgálatra való behívása. A behívójegyek jellemzője, hogy azokat a nyilatkozat szerint május 15-e táján leállított behívásokkal szemben május 24-[én] és 25-én bocsájtották ki azzal a feltűnő jelzéssel, hogy a táborba is utánakézbessitendő.¹⁰⁴¹ Folyó hó 27-én Ungváron az ottani postahivatal 31 drb. ilyen behívójegyet kézbesített ki a táborba. Tapasztalati tény, hogy zsidó munkaszolgálatosok még mindig szabadon közlekednek felügyelet nélkül, sőt kilépési engedélyü-

ket sem vonták vissza. A német biztonsági rendőrség által május 27-én Ungvárott elfogott ilyen munkaszolgálatosoktól lefoglalt igazolványokat a német biztonsági rendőrség Eichmann Adolf [SS-]Obersturmban[n]führerhez terjesztette elő. A fentiekben tárgyalt „katonai behívójegy” egy példányát vitéz Endre államtitkár úrhoz¹⁰⁴² előterjesztett jelentésemhez csatolom.

9./ A III-ik tisztogatási akció (:II. és VII. csendőrkerület:) területén csak gyűjtőtáborok lesznek, amelyek egyben berakóállomásoknak is vannak kijelölve. Az alábbiakban felsorolt helyeken lesznek gyűjtőtáborok+ berakóállomások, amelyekről ugyancsak az alanti táblázatban feltüntetett napokon fognak a szállítmányok később közölt menetrendi időpontokban indulni. Elszállításra került ezekről a területekről összesen kb. 67 000 zsidó.

A gyűjtőtáborok és egyben berakóállomások, a hozzájuk tartozó helységek megjelölése	Az elszállítás napja						Vonat	Zsidók száma
	június 11	június 12	június 13	június 14	június 15	június 16		
Miskolc	1	1	1	1	1	1	6 vonat	19 100 ¹⁰⁴³
Miskolc /10427/								
Mezőcsát /949/								
Mezőkövesd /927/								
Mezőkeresztes /523/								
Diósgyőr /1134/								
Sajószentpéter /994/								
Edelény /500/								
Endrő /500/								
Ózd /1032/								
Putnok /588/								
Tornalja /806/								
Pelsőc /216/								
Rozsnyó /403/								

Eger	1	-	-	-	-	-	1 vonat	3 606
Eger /1620/								
Egercsehi /1285/								
Tiszafüred /701/								
Hatvan	-	1	-	-	-	-	1 vonat	2 945
Hatvan /1121/								
Gyöngyös /1824/								
Salgótarján	-	-	-	-	-	-	1 vonat	3 119
Salgótarján /1702/								
Kisterenye /316/								
Rimaszécs /466/								
Rimaszombat /635/								
Balassagyarmat	1	-	-	-	-	-	2 vonat	6 176
Balassagyarmat /2556/								
Ipolyság /1205/								
Szécsény /445/								
Losonc /1970/								
Komárom¹⁰⁴⁴	-	1	-	1	-	-	2 vonat	7 330
Komárom /2600/								
Perbete /700/								
Felsőgalla /300/								
Esztergom /1500/								
Párkány /600/								
Ács /100/								
Kisbér /480/								
Guta /450/								
Tata /600/								
Érsekújvár	1	-	-	1	-	-	2 vonat	7 150 ¹⁰⁴⁵
Érsekújvár /2500/								
Szenc /550/								
Vágsellye /970/								
Galánta /1560/ ¹⁰⁴⁶								
Nagysurány /1115/								
Verebély /460/								

Győr	-	-	1	-	-	1	-	2	6 700
Győr /5000/ Mosonmagyaróvár /1700/								vonat	
Székesfehérvár	-	-	-	-	-	1	-	1	3 625
Székesfehérvár /1950/ Seregélyes /210/ Kápolnásnyék /200/ Ercsi /170/ Érd /200/ Bicske /480/ Mór /250/ Dunapentele /165/								vonat	
Dunaszerdahely ¹⁰⁴⁷	-	-	-	-	-	1	-	1	4 500
Dunaszerdahely /3000/ Nagymagyar /700/ Nagygyezy /800/								vonat	
Léva	-	-	-	-	-	-	-	1	3 000
Léva és közvetlen környéke /3000/								vonat	

[Összesen: 67 251 (67 155)]

A fenti táblázati kimutatás szerint 11 gyűjtőtáborból, egyben berakóállomásról elszállításra került június 11–16. között 67 000 zsidó 21 vonattal.

Jelentésem egy példányát előterjesztettem a Csendőrség felügyelőjének, vitéz Endre László államtitkár, Baky László államtitkár uraknak, a Belügyminisztérium VII. osztály vezetőjének, a tisztántúli német hadsereg mellé rendelt Kormánybiztosnak – Debrecen – a Csendőrség Központi nyomozó parancsnokságának.

vitéz Ferenczy alezredes sk.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje

A Német Biztonsági Rendőrségnél

Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.

16.

biz. 1944.

A III. tisztogatási területtel kapcsolatos 1. sz. eseményjelentés

A M. Kir. Belügyminiszter. Úrnak,

Budapest

Hátvan, 1944. június 7.

A III. tisztogatási területéről megindult zsidógyűjtéssel kapcsolatban az alábbiakat jelentem:

1./ A II. és VII. hadtestek területén a zsidóknak gyűjtőtáborokba való szállítása folyó év június 5-én 5 órakor az érintett területeken mindenütt egyszerre, simán megkezdődött.

2./ Gyűjtőtáborok 11 helyen [valójában csak 10 városban – a szerző] létesültek: Miskolc, Eger, Hatvan, Salgótarján, Balassagyarmat, Érsekújvár, Győr, Dunaszerdahely, Léva és Székesfehérvár. – A táborokban a német biztonsági rendőrség tisztjei a parancsnokok. Az ide való begyűjtés zökkenő nélkül folyamatban van, befejezést nyer június hó 9-ig. A számszerű adatokat ez időre jelenteni fogom.

3./ A tisztogatási akció június 10-én befejeződik.

4./ A zsidók elszállítása a táborokból június hó 11-én kezdődik, váltakozóan a berakó állomásokról napi 4 vonattal. Az utolsó szállítmány június 16-án már csak Miskolcra fog indulni.¹⁰⁴⁸ Összesen 21 vonat van beállítva.

5./ Különös esemény volt dr. Nagy Endre csendőr százados ügye, amelynek során nevezett Hatvani Alexandra bárónőt mint

titkos jegyesét, aki zsidónak tekintendő, a lakásán rejtegette, hollétét eltagadta, majd Budapesten 1944. évi május 29-én a Fő utcai Kapucinus templomban kihirdetés aluli mentesség, nőülési engedély nélkül egyházilag vele házasságot kötött. Hatvany Alexandra bárónő elfogatott, nevezett csendőr százados ellen pedig a megtorló eljárás haladéktalanul megindíttatott.

6./ Losonc székhellyel szlovák területen megszervezett partizánmozgalomnak jutottunk nyomára. A mozgalom magyarországi szervezetének felgöngyölítésére és felderítésére a szükséges intézkedéseket megtettem.

7./ Dr. Vábri Kálmán miniszteri tanácsos, vitéz Széles János budapesti rendőrfelügyelő és Széles Sándor miniszteri tisztviselő, kik Ipolyságon egy zsidó pusztán laknak az ottani zsidótól 4 drb arany karkötő órát, különböző ékszereket, perzsaszőnyegeket és ismeretlen összegű készpénzt megőrzés végett átvettek. A pusztán tartandó házkutatásra, valamint személyeknek őrizetbevételétől való lehető eltekintésre az egységes karhatalmi erők parancsnoka parancsot adott.¹⁰⁴⁹

8./ Az egyes rendőrkapitányságok, illetőleg gyűjtőtáborokban őrizetben levő külföldi állampolgárok ügyének kivizsgálására június hó 9-én Hezinger Adolf német külügyminiszteri tanácsos¹⁰⁵⁰ fog kiszállni.

9./ A német biztonsági rendőrséggel egybehangolt terv szerint a IV. tisztogatási akció az V. és VI. csendőrkerületek területén folyó évi június 16-án kezdődik, erről a területről június 20-ig megtörténik a zsidóknak 7 gyűjtőtáborba: Szeged, Kecskemét, Szabadka, Debrecen, Berettyóújfalu, Szolnok, Békéscsaba székhellyel történő összegyűjtése és 21-én kezdődőleg vonattal 4 napon át történő elszállítása.

Jelentésemet előterjesztem a Csendőrség Felügyelőjének, vitéz Endre László államtitkár úrnak, Baký László államtitkár úrnak, a BM VII. osztály vezetőjének, a kormánybiztos úrnak (:Debrecen:) és a csendőrség központi nyomozó parancsnokságának.

vitéz Ferenczy alezredes sk.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.

16.

biz. 1944.

A II/3. számú tisztogatási akció 3. sz. eseményjelentése

A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,

B u d a p e s t

Hatvan, 1944. június 8.

A VIII., IX. és X. csendőrkerület (:VIII. és IX. honvéd hadtestek egész területe:) területén összegyűjtött zsidóknak elszállításával kapcsolatban az utolsó jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

1./ A fenti területen összegyűjtött zsidóknak elszállítása június hó 7-én teljes befejezést nyert. Összesen 92 vonattal 275 415 zsidó szállíttatott el. A szállítások utolsó harmadában bekövetkezett légitámadások következtében a menetrendszerű indulási időpontok eltolódtak, egy szerelvény pedig üresen a kolozsvári vasúti állomáson elpusztult.

2./ A fenti területen ma már a egyes házastársakon és lemezőiken kívül zsidó egyáltalán nincsen.

3./ Dr. Berend Bélát,¹⁰⁵¹ a budapesti zsidók tanácsának tagját, valamint a sátoraljaújhelyi gyűjtőtáborból elbocsátott feleségét, szül. Wind Ilonát, minthogy a sátoraljaújhelyi gyűjtőtáborban akkor még ott őrizetben lévő rokonaik kiszabadítása végett hamis okmányokat szereztek be és juttattak el Sátoraljaújhelyre, kikérdezésük végett Munkácsra hozattam, ennek megtörténte után Eichmann Adolf SS-Obersturmbannführernek adtam ki.

4./ Dr. Hámor Ármint, valamint ennek leányát, Dr. Reizner Györgynét, továbbá Bot Károly és Klein Miklós budapesti zsidókat hamis okmányok készítése, illetve ilyeneknek felhasználása miatt és az ezzel kapcsolatban lefoglalt 23 880, azaz Huszonháromezer-nyolcszáznyolcvan pengőt őrizetbe vettem. A zsidó személyeket kikérdezésük után az ungvári gyűjtőtáborba útba indítottam, ahonnan a legközelebbi szállítmánnyal útba indítottam, míg a lefoglalt 23 880 pengőt vitéz Endre László államtitkár úrnak szóló jelentésemhez mellékeltem az 1 drb Hámor Ármintól őrizetbe vett forgógéppisztollyal együtt.

5./ Az ungvári német biztonsági rendőrség megállapította, hogy az ungvári rendőrkapitányságon szolgálatot teljesítő Pálos nevezetű gépész a zsidó szállítmányokról fényképfelvételeket készített. A fényképezőgépet (1 drb) és az elkészült filmfelvételeket a vitéz Endre László államtitkár úrnak szóló jelentésemhez mellékelem. A nyomozás további lefolytatására Pálffy Sándor csendőr alezredes intézkedett.

6./ Lukács Gézát, nejét, leányát, ki férjezett Kölcsi Kende Mihályné és annak 2 éves leányát az ungvári gyűjtőtáborból elbocsájtattam. Megállapítást nyert, hogy Lukács Géza a cseh megszállás alatt nem magyarságáért, hanem adócsalásért volt szabadságvesztéssel büntetve. Lukács Géza nejét pedig zsidó-vagyon-rejtegetéséért internálni kellett. Nevezettek ungvári lakosok.

7./ Dr. Tóth Lajos ungvári ügyvédjelöltet családjával együtt internálni kellett egyrészt nemzetgyalázás, másrészt a zsidók kitelepítésével kapcsolatban hangoztatott és ezt az akciót elítélő nyilatkozatai miatt.

8./ A letartóztatási, büntető- és javítóintézetben lévő zsidók kiadása tárgyában kibocsájtott igazságügyi miniszteri rendelet végrehajtása és érvényesítése tárgyában táviratilag intézkedtem a rendőri hatóságokkal szemben. Megállapítottam, hogy az

igazságügyi rendelkezés kizárólag csak a hadműveleti területre vonatkozik, és nem öleli fel az egész ország területén lévő felsorolt intézetek őrizetében lévő zsidók kiadatási kötelezettségét. Sürgős rádiogram intézkedés mutatkozik szükségesnek, hogy a rendelet az egész ország területére vonatkozóan módosíttassék.

9./ Dr. Végh József [itt két kiolvashatatlan szó következik – a szerző] alispán, aki egyébként elsőrangú közigazgatási szakember, szoros magánérintkezést tart fenn a volt főispánjával dr. Siménfalvy Árpáddal, akinek befolyása alatt áll. Ennek eredménye megmutatkozik a közigazgatás vezetésében és szellemében.

10./ Általános óhaj, hogy a most már teljesen zsidótlanított Munkács város legyen Beregszász helyett a vármegye székhelye. Alátámasztja az elhelyezés megfelelő volta, valamint a központiasabb fekvés, vármegyei, de főleg nemzetiségi érdekek.

11./ A zsidók teljes kitelepítésével kapcsolatban jellemzőek a gazdasági, politikai, rendészeti és nemzetiségi vonatkozások, amelyek ma pl. Munkácson a város képét átalakítva a következőképpen mutatkoznak meg:

a) Ügyszólván egycsapásra eltűnt a fekete piac. A feketeárak 75%-kal estek. Amíg előbb csak zsidó tudott vásárolni zártárut, addig ma főleg az élelmiszerpiacon árubőség van, s a kínálat maximális árakon, sokszor még ezen alul is keresi a vevőt. Így pl. az 5 kg hízott liba élősúlyban darabonként 120-140 pengő volt, de csak csempészett módon, ma a nyílt árusítási piacon 60 P. A tojás darabja 1,50-2 P közötti fekete árszínvonalon mozgott, ma a nyílt piacon darabja 60-70 fillér. A tej literenként 2 P volt; és a termelőhöz kellett menni. Ma házhoz szállítva literenként 60 fillér.

A vállalkozási kedv, dacára a megmutatkozott tökehiánynak, igen élénk. Az ipar és kereskedelem fokozott érdeklődéssel várja, hogy a lefoglalt zsidó üzemek, műhelyek és üzletek árukészlete mielőbb a magyar gazdasági vérkeringésbe bekapcsolódhassék.

Egészséges és életrevaló ötletek, tervek alakulnak, amelyekben főleg önbizalom és gátlás nélküli bátor kezdeményezés kulminál, melyet már nem nyom el a magyar ipari és kereskedelmi vállalkozás eddig tapasztalt kisebbségi helyzetének hátrányosan megmutatkozott és nyomasztó félelemérzete.

A munkásság nyugodt, és fokozott munkaképességét mutat.

b) Nem látni már az utcákon az egymáshoz hajló zsidófejeket, kisebb csoportokat, amint sugdolózva sunyi pillantásokkal méregetve a feléjük közeledő nem zsidó személyeket, a rémhír és propagandaanyag újabb és újabb méregadagjait kéverik. Nincs már rémhír, nincs nyugtalanság, nincs csüggedés – de van helyette egy mindjobban és határozott alakban kibontakozó közösségi érzés, melyet a legsürgősebben kézbevett és ügyes irányítással teljessé lehetne tenni.

c) Az igazságügyi és rendészeti szolgálat, valamint ezek szerveinek munkája egyszerre a felére csökkent. A polgári perek, büntetőperek a minimumra zsugorodtak, mert nincs már zsidó, sem zsidó ügyvéd, akik a paragrafusok útvesztőiben meghúzódtak, áldozataikat a bűnözésre vagy pereskedésekre animálhassák. A közbiztonsági állapotok annyira megjavultak, hogy a zsidó vagyont rejtegetők utáni kutatáson kívül ügyszólván bűnözés egyáltalán nincs.

d) A nemzetiségek részéről eddig tapasztalt nyugtalanság vagy ellenérzés eltűnt. Nincs, aki az elégedetlenséget szítsa, azt állandóan forrásban tartsa. Közelebb kerültek a magyarsághoz, ennek szívéhez és lelkéhez, amelyet eddig előlük a zsidó suttogó propaganda még hermetikusan távol tartott. Az utolsó zsidóméreg hatása is eltűnőben van, az teljesen, minden utóhatás nélkül fog elenyészni, ha minél előbb megindul a felvilágosító munka e téren is, hogy nem felel meg a valóságnak a bosszúálló zsidóságnak az a híresztelése, mintha az ő kitelepülésük után a nemzetiségek kitelepítésére is sor kerülne.

Altalánosságban szembevetendő az a nyugalom, amellyel a nem zsidó lakosság a zsidók kitelepítése után életét az új relációkra beállítja, és mindenütt észlelhető az a felszabadulási érzés,¹⁰⁵² amely hosszú idők nyomasztó félelme és szorongó hátrányossága után most már egy tisztultabb és jobb boldogulási lehetőség feltételeit hordja magában.

Jelentésem egy-egy példányát előterjesztem a Csendőrség Felügyelőjének, vitéz Endre László és Baky László államtitkár uraknak, a Belügyminisztérium VII. osztály vezetőjének, a tiszántúli német hadsereg parancsnokság mellé kirendelt m. kir. Kormánybiztos úrnak Debrecen, a Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnokságának.

Debrecen, 1944. június 12. vitéz Ferenczy alezredes sk.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evétke út 2. II. em.
16.

biz. 1944.
A III. tisztoгатási akció 2. sz. eseményjelentése
A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,
Budapest
Hatvan, 1944. június 12.

A III. tisztoгатási akció során a II. és VII. csendőrkerület területén gettókban összegyűjtött zsidóknak a felállított 11 gyűjtőtáborba való elszállításával kapcsolatosan jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

1./ Június hó 10-ével a gettókba telepített zsidóságnak a gyűjtőtáborokba való elszállítása megtörtént.

2./ A gyűjtőtáborok létszáma: Székesfehérvárott 2 743 zsidó, Győrött 5 085 zsidó, Komáromban 5 040 zsidó, Érsekújvárott 4 843 zsidó, Dunaszerdahelyen 2 940 zsidó, Léván 2 624 zsidó, Miskolcon 13 500 zsidó, Egerben 2 744 zsidó, Hatvanban 3 800 zsidó, Salgótarjánban 2 240 zsidó és Balassagyarmaton 5 820 zsidó. A székesfehérvári csendőrkerület területén összesen 23 725 zsidó van beszállítva az ottani 6 gyűjtőtáborba, míg a miskolci csendőrkerület területén felállított 5 gyűjtőtáborban összesen 28 104 zsidó vétetett őrizetbe. Mindkét csendőrkerület területéről összesen 51 829 zsidó kerül elszállításra.

3./ A gettókban a gyűjtőtáborokba történt elszállítás alkalmával Székesfehérvárott öngyilkos lett egy zsidó, ugyancsak itt a táborban természetes halállal halt meg szintén egy zsidó.

4./ A gyűjtőtáborokból való elszállítás június 11-ével kezdődően megindult, a szállítások június hó 15-ével befejezést nyernek. Június hó 12-én 12 óráig 6 vonattal eddig már 16 238 zsidó szállíttatott el.

5./ A honvédség részéről újból történtek kísérletek zsidóknak munkaszolgálatra való behívására. A 6. Honvéd bevonulási központ által kibocsájtott behívók 2 példányát¹⁰⁵³ a vitéz Endre László államtitkár úrnak tett jelentésemhez csatolom.

6./ A sajószentpéteri főszolgabíró az ottani gettóból a gyűjtőtáborba szállítás alkalmával a zsidó nőket azzal az indoklással, hogy azok úrinők, kocsin akarta vitetni.

7./ Jánossy Ödön salgótarjáni rendőrtanácsost évek óta az ottani zsidó hitközség rendszeresen megfizette. Havi 1 000 pengő juttatásban részesítették, azonfelül külön-külön alkalmakkor kisebb-nagyobb összegekkel segélyezték. Az erre vonatkozó részletes jelentésemet konkrét adatokkal együtt vitéz Endre László államtitkár úrnak külön terjesztem elő.

8./ Róth Ferenc Szlovákiából ideszökött külhonos zsidót Salgótarjában őrizetbe vették, de a 61. honvéd bevonulási központ névre szóló „SAS” behívóval munkaszolgálatra bevonultatta.

9./ Gáspár Mihály salgótarjáni városi végrehajtó és Gyömbér Lajos seredi őrsbeli csendőr a kitelepített zsidó házakból ruhane-művel rakott bőröndöket vittek el. Ellenük az eljárás megindult.

10./ Táborba szállítás előtt Gerő Józsefné győri lakos¹⁰⁵⁴ öngyilkos lett.

11./ Medvegy István kovácsstanonc balassagyarmati lakost, valamint Farkas Gyula ht. honvéd őrmester ugyancsak balassagyarmati lakost, az utóbbi által ittas állapotban elkövetett zsidó értékek eltulajdonítása miatt feljelentés tétel. Ellenük az eljárás megindult.

12./ A jászberényi 1. számú közérdekű munkaszolgálatos zlj. vezető orvosa lécbélyegző felhasználásával az itt megnevezett

zlj-tól az alosztályparancsnok által, valamint dr. Bódy Sándor orvos főhadnagy, mint orvosfőnök részéről aláírt szabadságolási igazolványokkal katonai menetjegy kiváltására feljogosító és 10 napra szóló szabadságolási igazolvánnyal ellátott zsidók tömegesen lettek szabadságolva. A vasúti állomásfőnökség közlése szerint mintegy 400 zsidó munkaszolgálatost szabadságoltak, akik közül négyet: Löwenschön Ármin, Székely László, Nádor László és Tauszig Ármin munkaszolgálatosokat a német biztonsági rendőrség elfogta, és szabadságolási igazolványaikat őrizetbe vette. Ez ügyben érélyes és sürgős nyomozás volna bevezetendő. Preventív intézkedés a német biztonsági rendőrség részéről annyiban történt, hogy a hatvani állomás átmenő forgalmát raziaszerűen a mai napon ellenőrzés alá veszi.

13./ A zsidó hírszolgálat alaposságára jellemző eset: Kőszegen feladott és nevemre Hatvanba címzett táviratban egy ismeretlen magánszemély arra kért, hogy a kőszegi gettóban lévő zsidó feleségét emeljem ki onnan. A dunántúli részek tisztogatása egy távolabbi időrendben szerepel, s mégis az ország legnyugatibb szélén már tudják, hogy mint összekötőtiszt, név szerint is ez idő szerint Hatvanban működöm.

Jelentésem egy-egy példányát előterjesztem a csendőrség felügyelőjének vitéz Endre László és Bakó László államtitkár uraknak, a Belügyminisztérium VII. osztály vezetőjének, a tiszántúli német hadseregparancsnokság mellé rendelt m. kir. kormánybiztos úrnak (Debrecen), a csendőrség központi nyomozó parancsnokságának.

vitéz Ferenczy alezredes sk.

[A IV/1. sz. eseményjelentés töredékesen maradt fenn.]¹⁰⁵⁵

Gyűjtőtáborok és berakó- állomás		Június				Megjegyzés
		25	26	27	28	
Kecskemét	2 vonat	1		1		
Szeged	3 vonat	1		1	1	
Bácsalmás	1 vonat		1			
Debrecen	5 vonat	1	1	1	2	
Nagyvárad (Bihar vm.)	1 vonat		1			
Szolnok	2 vonat	1		1		
Békéscsaba	1 vonat		1			

Összesen 15 vonat, szállítások 4 napon át: kb. 46 000 zsidó

7./ A német biztonsági rendőrséggel történt megállapodás szerint sorra kerülő szombathelyi III. és pécsi IV. csendőrkerületek területeivel kapcsolatos V. kitelepítési akció kezdetét venné f. évi június hó 29-én, befejezést nyerne f. évi július hó 3-án. Az itteni gyűjtőtáborokból való szállítások menetrendje később kerül megállapításra.

8./ A 7. pontban jelentett V. tisztogatási akcióval kapcsolatos értekezlet f. évi június 22-én, 9. és 11 órakor Siófokon lesz megtartva.

Jelentésem egy-egy példányát előterjesztem a Csendőrség felügyelőjének, vitéz Endre László és Bakó László államtitkárnak, a Belügyminisztérium VII. osztálya vezetőjének, a tiszántúli német hadsereg parancsnoksága mellé rendelt m. kir. Kormánybiztos úrnak, Debrecen – a Csendőrség központi nyomozó parancsnokságnak.

vitéz Ferenczy alezredes sk.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.

16.
biz. 1944.
A IV. tisztogatási terület 2. számú eseményjelentése.
A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,
Budapest, 1944. június 29.

A IV. tisztogatási területről (szegedi V. és debreceni VI. csendőrkerületek) kitelepített zsidóságának elszállításával kapcsolatban jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

1./ A fenti két csendőrkerület területén felállított 7 gyűjtőtáborba a zsidók begyűjtése 1944. június hó 20-án befejezést nyert.¹⁰⁵⁶

2./ Elszállításuk folyó évi június hó 25-én kezdődött meg és június hó 28-án már befejezést is nyert.

3./ A szegedi V. csendőrkerület területéről, nevezetesen: Kecskemétről 5 413, Szegedről 8 617, Szolnokról 4 666 és Rácalmásról [Bácsalmásról, vö. 7. pont, ill. a IV/1. sz. eseményjelentés – a szerző] 2 793 zsidó, összesen 21 489 zsidó, míg a debreceni VI. csendőrkerület területéről és pedig Debrecenből 13 084, Nagyváradról (az ide irányított Bihar megyeiek) 2 819, Békéscsabáról 3 113 zsidó, összesen 19 016 zsidó, együttesen 40 505 zsidófajú személy 14 vonattal szállított el.¹⁰⁵⁷

4./ A II., V., VII., VIII., IX. és X. csendőrkerületek területéről összesen 129 szerelvényben eddig (1944. május 14. – 1944. június 28-ig) 380 660 zsidó települt ki az országból.

5./ A szállítmányok futása mindvégig zavartalan volt.

6./ A szolnoki gyűjtőtáborból szökést kísérelt meg özv. Neubart Lajosné szül. Pintér Gizella zsidó nő, aki ellen a német biztonsági rendőrség egyik tagja löfegyvert használt, melynek eredménye halálos kimenetelű volt. Ugyancsak a szolnoki gyűjtőtáborban tíz, javarészt ismeretlen zsidó személy ismeretlen méreggel öngyilkosságot követett el. Valamennyi halálos kimenetelű volt.

7./ A bácsalmási gyűjtőtáborban Havas Károly és Havas Károlyné, valamint Lauwitz Adolfné ismeretlen méreggel halálos végű öngyilkosságot követett el. Három agg zsidó személy pedig természetes halál – aggkori végelgyengülés – következtében hunyt el.

8./ A békéscsabai gyűjtőtáborban 4 halálos kimenetelű öngyilkosság, 1 természetes haláleset fordult elő.

9./ Dr. Jánossy Gyula békéscsabai polgármester Szokolai és Ládányi ottani rendőrség[i] detektívek, valamint Sitkei ugyancsak ottani rendőr alhadnagy ellen kellően nem ellenőrzött adatok merültek fel arra nézve, hogy a zsidók érdekeit szolgálták, s azokat teljes erővel támogatták. Egyébként Bácsalmáson a zsidóvagyonot rejtegetők és a fent megnevezettek magatartásával kapcsolatos puhatolás folyamatban van.

10./ A lakosság túlnyomó nagy rész[é]ben a zsidók kitelepítése meglegedéssel párosult, megnyugvást hoz. Egy kisebb rész tartózkodó magatartást tanúsít. Úgy a gyűjtőtáborokba való begyűjtés, mint a kitelepüléssel kapcsolatos szállítások során sehol sem fordult elő magyar közbiztonsági közegek részéről bántalmazás, kilengés vagy egyéni atrocitás.

Jelentésem egy-egy példányát előterjeszttem a csendőrség felügyelőjének, vitéz Endre László és Bakó László államtitkár uraknak, a BM VII. osztály vezetőjének, a tiszántúli német parancsnokság mellé rendelt m. kir. kormánybiztos úrnak (Debrecen), és a csendőrség központi nyomozó parancsnokságának.

vitéz Ferenczy alezredes sk.

Az V. tisztogatási akció
M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.
16.
biz. 1944.

Az V. tisztogatási akció 1. számú eseményjelentése

A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,

B u d a p e s t

Budapest, 1944. június 30.

Az V. tisztogatási akció során a szombathelyi III. és a pécsi IV. csendőrkerületek területén lévő gettókban összeköltöztetett zsidóknak az érintett területeken felállított 8 gyűjtőtáborba való begyűjtésével kapcsolatos jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

1./ A gettókban tömörített zsidóknak az egyes gyűjtőtáborokba való beszállítása folyó évi június hó 30-án 5 órakor kezdetét vette, és előreláthatólag folyó évi július hó 3-án 20 óráig befejezést nyer.

2./ A szombathelyi III. csendőrkerület területén 5 gyűjtőtábor (berakóállomás is egyben) létesült: Szombathelyen (várható létszám: 3 609 – ebből 209 zsidó Sárvarra irányítva), Pápán (várható létszám: 3 537 – ebből 537 zsidó Sárvarra irányítva), Sopronban (várható létszám: 3 385 – ebből 385 zsidó Sárvarra irányítva) és Sárvárrott (várható létszám: 5 621, beleértve a különböző táborokból ide irányított töredéket is), összesen kb. 17 201 zsidó.

3./ A pécsi IV. csendőrkerület területén 3 gyűjtőtábor (egyben berakóállomások is) létesült: Pécssett (várható létszám: 5 963 zsidó), Kaposvárott (várható létszám: 5 159 zsidó) és Pakson (várható létszám: 1 082 zsidó), összesen 12 204 zsidó.

4./ A fent érintett területekről kitelepítésre kerül összesen kb. 29 225 zsidófajú személy, 10 vonattal.

5./ Az itteni zsidóság elszállítása folyó évi július hó 4-én kezdődik, befejezést nyer július 6-án a következő menetrend szerint:

berakóállomás	július			Megjegyzés	
	4	5	6		
1. Szombathely	1	–	–	3000 zsidó	1 vonat
2. Sárvár	1	–	1	5621	2
3. Sopron	–	1	–	3000	1
4. Pápa	–	1	–	3000	1
5. Zalaegerszeg	–	1	–	3000	1
6. Pécs	1	–	1	5693	2
7. Kaposvár	1	–	–	5139	2
8. Paks	–	–	1	1083	1

+ Pakson 1/3 szerelvényrészleg berak, csatlakozik Pusztaszabolcsra a Kaposvárról induló 2/3 részleghez. Összesen 10 vonat, szállítás 3 napon át, kb. 29 225 zsidófajú személy.

Jelentésem egy-egy példányát előterjesztem a Csendőrség felügyelőjének, vitéz Endre László, Baky László államtitkár uraknak, a Belügyminisztérium VII. osztálya vezetőjének és a Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának.

vitéz Ferenczy alezredes sk.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje részére VI. kötet A. V. A.
A Német Biztonsági Rendőrségnél Budapest I. (sz. katonai körzet)
Budapest, XII. Evetke út 2. II. emeleti iroda (többször)
A VI. tiszogatási akció (1944. június 30. - július 10. között)
16. sz. táblázat (1944. június 30. - július 10. között)
biz. 1944.

A VI. tiszogatási akció (1944. június 30. - július 10. között)
1. sz. eseményjelentése

A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,	
Budapest	
Budapest, 1944. június 30.	

A VI. tiszogatási akció során a budapesti I. csendőrkerületen,
valamint a budapesti államrendőrség főkapitánysága működési
területén fekvő Nagy-Budapesthez tartozó Budapest környéki
városokban és községekben gettóban (sárgaházakban) ösz-
szeköltöztetett zsidóságnak 2 gyűjtőtáborba való szállításával
kapcsolatos jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

1./ A fenti területen felállított 2 gyűjtőtáborba zsidók begyűj-
tése folyó évi június hó 30-án 18 órakor kezdődik, és július hó
3-án 20 órakor befejezést fog nyerni.

2./ Kitelepülésükkel kapcsolatos elszállításuk folyó évi július
hó 6-án veszi kezdetét, befejezést nyer előreláthatólag július
hó 10-én.

3./ Elszállításra kerül a budapesti I. csendőrkerület működési
területéről kb. 3 600-4 000 zsidó, míg a Budapest környéki vá-
rosokból és községekből kb. 26 000 zsidószemély.

4./ A Budapest környéki [sic!] északi városok és községek a
budapesti I. csendőrkerület É-i területéről, valamint a Duna-

menti városokból, illetőleg községekből – hajókon – zsidók
a budakalászi téglagyárban létesített gyűjtőtáborba kerülnek.

Hajóállomás: Pünkösdfürdő, berakó vasúti állomás: Békás-
megyer HÉV-állomás. A budapesti I. csendőrkerület D-i és K-i
területéről, a Budapest környéki D-i és K-i fekvésű városokból és
községekből pedig a Monoron felállított téglagyári gyűjtőtáborba
szállítatnak. Kitelepülésük során Monorról mintegy 3 vonattal
kb. 8 000 zsidó, Budakalászcól¹⁰⁵⁸ pedig kb. 18 000 zsidószemély
6 vonattal lesz majd elszállítva.

Szállításuk már július hó 6-án két szerelvénnel, míg a további
napokon már naponta 3 szerelvénnel (Békásmegyeren 2 vonat)
kezdődik meg, illetőleg folytatódik előreláthatólag 3 napon át,
valószínűleg július 10-ig befejezést is nyer.

Jelentésem egy-egy példányát előterjesztem a Csendőrség
Felügyelőjének, vitéz Endre László és Bakó László államtitkár
uraknak, a Belügyminisztérium VII. osztálya vezetőjének és a
Csendőrség központi nyomozóparancsnokságának.

Vitéz Ferenczy alezredes sk.

1944. június 30.

1944. július 10.

1944. július 10.

A „zsidóakcióról” fennmaradt utolsó magyar csendőrségi eseményjelentések – az V. és a VI. „tisztozgatási akcióból” ismert; 2. számmal jelzett – szövege:

M. Kir: Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.
16. biz. 1944.

Az V. tisztozgatási akció 2. sz. eseményjelentése
A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,

Budapest, 1944. július 9.

A szombathelyi III. és pécsi IV. honvéd hadtestek területén felállított 8 gyűjtőtáborba összegyűjtött zsidóknak elszállításával kapcsolatban utolsó jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

1./ A fenti területen összegyűjtött zsidóknak elszállítása július hó 4-én kezdődött meg, és július hó 6-án már befejezést is nyert. Összesen 10 vonattal 29 556 zsidófajú személy szállított el.

2./ A szombathelyi III. hadtest területéről 17 667 zsidófajú személy, míg a pécsi IV. hadtest területéről 11 889 zsidófajú személy települt ki.

3./ A május hó 14-én megindult kitelepítési szállítások kezdete óta július hó 6-ig bezárólag – Budapest székesfőváros és a közvetlen környék, valamint a budapesti I. csendőrkerület kivéve – 139 vonattal összesen 410 223 zsidófajú személy hagyta el az országot.

4./ A szállítások zavartalanul folytak.

5./ A gyűjtőtáborokba való begyűjtés és a szállítások tartama alatt magyar közbiztonsági szervek részéről elkövetett visszaélésekről vagy brutalitásról, kilengésről egyetlen jelentés sem érkezett be.

Jelentésem egy-egy példányát előterjesztem a Csendőrség Felügyelőjének, vitéz Endre László és Bakó László államtitkár uraknak, a Belügyminisztérium VII. osztálya vezetőjének és a csendőrség központi nyomozó parancsnokságának.

vitéz Ferenczy alezredes sk.

Az alábbiakban terjesztem elő a zsidóakció utolsó magyar csendőrségi eseményjelentéseit, az V. és a VI. „tisztozgatási akcióból” ismert; 2. számmal jelzett – szövege:

M. Kir: Csendőrség Összekötő Tisztje
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII. Evetke út 2. II. em.
16. biz. 1944.

Az V. tisztozgatási akció 2. sz. eseményjelentése
A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,

Budapest, 1944. július 9.

A szombathelyi III. és pécsi IV. honvéd hadtestek területén felállított 8 gyűjtőtáborba összegyűjtött zsidóknak elszállításával kapcsolatban utolsó jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

1./ A fenti területen összegyűjtött zsidóknak elszállítása július hó 4-én kezdődött meg, és július hó 6-án már befejezést is nyert. Összesen 10 vonattal 29 556 zsidófajú személy szállított el.

2./ A szombathelyi III. hadtest területéről 17 667 zsidófajú személy, míg a pécsi IV. hadtest területéről 11 889 zsidófajú személy települt ki.

3./ A május hó 14-én megindult kitelepítési szállítások kezdete óta július hó 6-ig bezárólag – Budapest székesfőváros és a közvetlen környék, valamint a budapesti I. csendőrkerület kivéve – 139 vonattal összesen 410 223 zsidófajú személy hagyta el az országot.

4./ A szállítások zavartalanul folytak.

M. Kir. Csendőrség Összekötő Tisztje.
A Német Biztonsági Rendőrségnél
Budapest, XII: Evetke út 2. II. em.
16.

biz. 1944.

A VI. tisztogatási akció 2. számú eseményjelentése

A M. Kir. Belügyminiszter Úrnak,

Budapest

Budapest, 1944. július 9.

A Budapest környéki városok és községek, valamint a budapesti I. csendőrkerület területén 2 gyűjtőtáborba összegyűjtött zsidóknak elszállításával kapcsolatban az utolsó jelentésem az alábbiakban terjesztem elő:

1./ A fenti területekről összegyűjtött zsidóknak elszállítása július hó 6-án kezdődött meg, és már július hó 8-án befejezést is nyert. Összesen 8 vonattal 24 128 zsidófajú személy szállított el.

2./ A kitelepítési szállítások megindulása óta: 1944. május 14-től a mai napig összesen 147 vonattal 434 351 zsidófajú személy hagyta el az országot.

3./ Budapest székesfőváros kivételével az ország egész területéről a zsidóság már kitelepült. Csak a honvédségi munkaszolgálatosok, a budapesti zsidóság, a hadiüzemekben elhelyezett, valamint a bujkáló és kikeresztelkedett, illetőleg vegyes házasságú személyek tartózkodnak ez idő szerint az ország területén.

4./ A fentiekben jelentett területen lefolyt összegyűjtés és szállítás alkalmával magyar közbiztonsági szervek részéről elkövetett visszaélésekről, bántalmazásokról vagy kilengésekről jelentés nem érkezett be.

Jelentésemet egy-egy példányban előterjesztem a Csendőrség Felügyelőjének, vitéz Endre László és Bakó László államtitkáruk, a Belügyminisztérium VII. osztály vezetőjének és a Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának.

vitéz Ferenczy László sk.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

1944. július 9.

Végszó gyanánt egy-egy korszakbeli
 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. május 10-én az
 1.690/1945. M. E. számú rendeletével a csendőrséget felosz-
 latta, feladatainak ellátását az államrendőrségre ruházta. Az új
 magyar államban a közbiztonsági feladatok ellátására kizárólag
 a rendőrség lett hivatott, amely megkapta a csendőrség teljes
 vagyonát. A feloszlató rendeletet Faragho Gábor, az Ideiglenes
 Nemzeti Kormány közellátási minisztere is aláírta, aki nem
 egészen egy évvel korábban a csendőrség felügyelője posztján,
 a Magyar Királyi Csendőrség legmagasabb rangú parancsno-
 kaként teljesített szolgálatot.¹⁰⁵⁹

A Budapesti Csendőrség feloszlása. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány
 rendeletével a csendőrség feloszlása és a rendőrség felállításáról
 1945. május 10-én. Budapest, 1945. május 10.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. május 10-én
 a csendőrség feloszlásáról és a rendőrség felállításáról
 rendeletet adott ki.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. május 10-én
 a csendőrség feloszlásáról és a rendőrség felállításáról
 rendeletet adott ki.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. május 10-én
 a csendőrség feloszlásáról és a rendőrség felállításáról
 rendeletet adott ki.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. május 10-én
 a csendőrség feloszlásáról és a rendőrség felállításáról
 rendeletet adott ki.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. május 10-én
 a csendőrség feloszlásáról és a rendőrség felállításáról
 rendeletet adott ki.

Irodalom

- A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944*. Kossuth, Budapest, 1987.
- Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Jaffa, Budapest, 2011.
- A családunk emlékére. A Földes-Grünfeld és Kohn Vilmos családjá.
 Gabbiano Print, Budapest, 2015.
- Áhároni, Ráchel: *A rákospalotai zsidó hitközség története*. Lahav Nyom-
 da, Tel Aviv, 1978.
- „Am mutigsten waren immer wieder die Zeugen Jehovas.” *Vérfolgung
 und Widerstand der Zeugen Jehovas im Nationalsozialismus*. Hg.
 Hans Hesse. Temmen, Bremen, 2000.
- Anne Frank naplója. 1942. június 12–1944. augusztus 1. Park, Buda-
 pest, 2018.
- Antoni, Ernst: *KZ – Von Dachau bis Auschwitz. Faschistische Kon-
 zentrationslager 1933–1945*. Röderberg, Frankfurt am Main, 1979.
- Arendt, Hannah: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz bana-
 litásáról*. Osiris, Budapest, 2000.
- Ausch Klára: *Ajándékba kaptam az életet. Egy 16 éves lány feljegyzései
 Auschwitzból*. BT-Press, Kecskemét, 2004.
- Auschwitz in der Augen der SS*. Staatliches Museum, Auschwitz-Bir-
 kenau, 1998.
- Auschwitzi jegyzőkönyv*. Közli és a kísérő tanulmányt írta Haraszti
 György. Múlt és Jövő, Budapest, 2005.
- Avey, Denis – Broomby, Rob: *Szökés Auschwitzba*. Alexandra, Pécs,
 2013.

- Auschwitz parancsnoka voltam. Rudolf Höss emlékiratai. Közreadja Martin Broszat. Jaffa, Budapest, 2017.
- Bacsikai Sándor: *Az első nap. Emlékképek az ortodox zsidóságról. Múlt és Jövő*, Budapest, 2004.
- Balzil, Beat: *Treuhänder des Reiches*. Werd, Zürich, 1997.
- Bárány Katalin: *Miért? Egy boldog, reményteljes gyermekkorától megfosztott 14 éves falusi zsidó kislány története*. Filadelfia Kulturális és Sport Alapítvány, Keszthely, 2014.
- Bársony János – Daróczy Ágnes: *Kali Trash, Pharrajim, Samudaripen. Fekete félelem, szétvágatás, legyilkolás. A romák sorsa a Holocaust idején Magyarországon II. Cigányságkutató Intézet – Romano Instituto*, Budapest, 2015.
- Bascomb, Neal: *Vadászat Eichmannra*. Park, Budapest, 2012.
- Bauche, Ulrich – Brüdigam, Heinz – Eiber, Ludwig – Wiedey, Wolfgang: *Arbeit und Vernichtung. Das Konzentrationslager Neuen-gamme 1938–1945*. VSA, Hamburg, 1981.
- Bauer Júlia: *És mégis*. Noran Libro, Budapest, 2012.
- Bauer, Yehuda: *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations 1933–1945*. Yale University Press, New Haven–London, 1994.
- Benedek István Gábor – Vámos György: *Tépd le a sárga csillagot. Interjúk az 1944-es budapesti zsidó ellenállásról*. Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Bergschicker, Heinz: *Deutsche Chronik 1933–1945. Bilder/Daten/Dokumente*. Verlag der Nation, Berlin, 1981.
- Biss, Andreas: *Die Stopp der Endlösung. Kampf gegen Himmler und Eichmann in Budapest*. Seewald, Stuttgart, 1966.
- Black, Edwin: *Az IBM és a holokauszt*. Athenaeum 2000, Budapest, 2002.
- Blau László: *Bonyhád, Egy elpusztított zsidó közösség. A magyarországi Bonyhád zsidóságának története*. Soha többé Soá! Alapítvány, Bonyhád, 2008.
- Boberach, Heinz: *Berichte des SD und der Gestapo über Kirchen und Kirchenvolk in Deutschland 1934–1944*. Matthias-Grünwald, Mainz, 1971.

- Bokor Péter: *Mengele doktor nyomában*. RTV-Minerva, Budapest, 1987.
- Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. RTV-Minerva–Kossuth, Budapest, 1982.
- The Bombing of Auschwitz. Should the Allies Have Attempted It?* Edited by Michael J. Neufeld, Michael Berenbaum. Martin's Press, New York, 2000.
- Borowski, Tadeusz: *Kövilág. Múlt és Jövő*, Budapest, 1999.
- Bosch, Erhard, dr. – Wingler, Karl, dr.: *Zum 70. Todestag von Dr. Imre Bródy. Häftlingsnummer 109 167 Dachau verstorben im KZ Mettenheim. KZ-Gedenkstätte Mühldorfer Hart e. V.* 2015.
- Braham, Randolph L.: *A magyar holocaust*. Gondolat, Budapest, 1988.
- Randolph L. Braham: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája 1. kötet*. Park, Budapest, 2007.
- Braham, Randolph L.: *A népiértés politikája. A holocaust Magyarországon*. Belvárosi, Budapest, 1997.
- Braham, Randolph L.: *The Destruction of Hungarian Jewry I–II*. Pro Arte for the World Federation on Hungarian Jews, New York, 1963.
- Braun György: *Hatan voltunk... Mátészalka–Auschwitz–Birkenau–Los Angeles*. Ethnika, Debrecen, 1992.
- Buchenwald elfeledett asszonyai. Tudomány, Budapest, 2008.
- Budapesttől Bergen-Belsenig. Egy füzet 1944-ből*. Szerk. Zágonyi Zsolt. Magánkiadás, Budapest, 2012.
- Cohen, Asher: *Soá. A zsidó vészidőszak (1933–1945.)* Cserépfalvi, Budapest, 1994.
- Conway, John S.: *Frühe Augenzeugenberichte aus Auschwitz. Glaubwürdigkeit und Wirkungsgeschichte = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Jahrgang 27 (1979), Heft 2*.
- Czech, Danuta: *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. Rowohlt, Hamburg, 1989.
- Csillagos házak. Emberek, Házak, Sorsok*. Szerk. Nádor Éva. Nádor és Társa Tanácsadó Iroda, Budapest, 2015.
- Debreczeni József: *Hideg krematórium. Auschwitz regénye*. Forum, Újvidék, 2015.

Die Verfolgung von Kindern und Jugendlichen. Dachauer Hefte, Dachau, 1993.

Dimension der Völkermords. Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus. Hg. Wolfgang Benz. Oldenbourg, München 1991.

Diszkrimináció emancipáció – asszimiláció diszkrimináció. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Szerk. Kovács I. Gábor. ELTE Eötvös, Budapest, 2012.

Eine Dokumentation der Deutschen Bahn. Sonderzüge in den Tod Die Deportation mit der Deutschen Reichsbahn. Hg. Andreas Engwert, Susanne Kill. AG Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2009.

Edelsheim Gyulai Ilona, gróf [Horthy István kormányzóhelyettes özvegye]: *Becsület és kötelesség.* Európa, Budapest, 2001.

Eggens, Magda – Lagercrantz, Rose: „...vad mina ögon har sett”. Rabén & Sjögren, Stockholm, 1992.

Eglis István: *Keresztúton. Egy magyar pap Dachau poklában.* Új Ember, Budapest, 2014.

Eichmann, Adolf: *Tárgyalástól ítéletig. Feljegyzések a börtönből.* Trifer, Budapest, 2000.

Éliás József: *Auschwitz mint Golgota, Golgota mint Auschwitz. Sorskutató tanulmány.* Magánkiadás, Debrecen, 1989–1990.

Élijáhu, Jeshurun, dr.: *Szabadságharcosok. Hásomér, Nili, Hágáná, Écel, Lechi és a Pálmách.* Magánkiadás, Natanja, 1985.

Ember Mária: *Hajtűkanyar.* Szépirodalmi, Budapest, 1974.

Ember Mária: *Ránk akarták kenni.* Héttorony, Budapest, 1992.

Emberhez méltatlanul... Összeáll. Nuber István. Gabbiano Print–Emlékezés 1944–2004 Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2013.

Emlékezések a koncentrációs táborok felszabadulásának ötvenedik évfordulójára. Magyar Auschwitz Alapítvány–Holocaust Dokumentációs Központ, Budapest, 1995.

Az Endre–Baky–Jaross per. Szerk. Karsai László, Molnár Judit. Cserépálvi, Budapest, 1994.

Engel, Reinhard – Radzyner, Joana: *Sklavenarbeit unterm Hakenkreuz.* Deuticke, Wien, 1999.

Engerau. *Zabudnutý príbeh Petržalky = Engerau. The Forgotten Story of Petržalka.* Maroš Borský a kol. Menorah, Bratislava, 2015.

Erez, Tsvi: *A magyar zsidó ellenállás három síkja.* In. M. Kiss Sándor (szerk.): *Magyarország, 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.

Esterházy Lujza: *Sorskérdések margójára. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok. Méry Ratio–Kisebbségéért–Pro Minoritate Alapítvány,* Samorin–Budapest, 2014.

Esterházy János emlékkönyv. Szerk. Esterházy–Malfatti Alice; Török Bálint Századvég. Budapest, 2001.

Even, Eliezer, dr.–Ravid, Benjamin: *Emlékezz. Székesfehérvár és környéke Zsidósága = Remember. The Jews of Székesfehérvár and its environs.* Shem, Jeruzsálem, 1997.

Fahidi Éva: *Anima rerum = A dolgok lelke.* Tudomány, Budapest, 2005.

Fedinec Csilla: *A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja. 1938–1944.* Jaffa, Budapest, 2015.

Fejérdy Gergely: *Vida Jenő és a gellérthegyi villa.* Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2014.

Fejtő Ferenc: *Magyarság, zsidóság.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2000.

Feldmann, Christian: *Isten szelíd forradalmára. Joseph Kantenich' és egy új világ víziója.* Szent István Társulat, Budapest, 2008.

Feuer, Wasser, Kohle. *150 Jahre Eisenbahn im Burgenland.* Hg. Hans Chmelar. Land Burgenland, Hornstein, 1997.

Fickenwirth, Thomas – Horn, Birgit – Kurzweg, Christian: *Fremd und Zwangsarbeit im Raum. Leipzig 1939–1945.* Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2004.

Finkelstein, Arnold Dávid: *Fénysugár a borzalmak éjszakájában. Kortörténet.* Szerzői kiadás, Tel Aviv, 1958.

Fiziker Róbert: *Leleplezett történelem.* L'Harmattan, Budapest, 2015.

Fóthy János: *Horthyliget, a magyar Ördögsgiget.* Müller Károly, Budapest, 1945.

Frers, Ernesto: *A Birodalom hóhéraitak nyomában. A náci vezetők és üldözőik története.* IDResearch–Globobook, Pécs, 2014.

Friedländer, Saul: *A náci Németország és a zsidók 1933–1945*. Átdolg. Orna Kenan. Múlt és Jövő, Budapest, 2013.

Friedländer, Saul: *Nazi German & The Jews. The Years of Persecution 1933–39*. HarperCollins, New York, 1998.

Friedler, Eric – Siebert, Barbara – Kilian, Andreas: *Zeugen aus der Todeszone. Das jüdische Sonderkommando in Auschwitz*. Klampen, Lüneburg, 2002.

Friedrich Born magyarországi delegátus jelentése a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Genfben (1945. június). Szerk. Szita Szabolcs. Vöröskereszt Nemzetközi Bizottság Közép-Európai Regionális Küldöttsége, Budapest, 2009.

Fritz, Regina: *Nach Krieg und Judenmord. Ungarns Geschichtspolitik seit 1944. (Diktaturen und ihre Überwindung im 20. Jahrhundert 7.)* Wallstein, Göttingen, 2012.

Frojimovics Kinga – Komoróczy Géza – Pusztai Viktória – Strbik Andrea: *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem*. Városháza-MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995.

Frojimovics Kinga: *Súlyos felelősség = Élet és Irodalom* 2007. november 2.

Garai András Júda: *Az ördög vigyorgott a lángokból. Pécs–Auschwitz–Kaufering*. Jelenkor, Pécs, 2008.

Gaško, Mikuláš: *Nad úkrytom = A bunker felett = The Trains of Death*. Slovenská advokátska komora, Bratislava, 2014.

Gedenkstätten für die Opfer des KZ Neuengamme und seiner Außenlager Arbeitsgemeinschaft. Neuengamme, Hamburg, 2000.

Geleji Dezső: *Magyarország 1944-ben*. Gergely, Budapest, 1945.

Gellért Ádám – Gellért János: *Az 1941-es deportálások és Csátary László = Élet és Irodalom* 2012. augusztus 31.

Gellért János – Gellért Ádám: *Az 1941. évi kőrsmezői deportálások = Betekintő* 2012/2.

Gerend László: *Kiűzöttünk városukból*. Magvető, Budapest, 1982.

Gergely Jenő: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar, az Apostoli Szentsek és a Soá* = www.magarpaxromana.hu/kiadvanyok/soa/gergely_jeno.htm

Gerlach, Christian – Götz, Aly: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása, 1944–1945*. Noran, Budapest, 2005.

Gervai Sándor: *Nyíregyháza zsidósága története*. Weiss Nyomda, Jeruzsálem, 1963.

Goldhagen, Daniel Jonah: *Hitler buzgó hóhérai*. Atlantic Press, Budapest, 2017.

Goldschmied István – Szarka Lajos: *A keszthelyi zsidóság története 1699–2005*. Keszthelyi Izraelita Hitközség, Keszthely, 2005.

Goñi, Uki: *Odessa. Die wahre Geschichte. Fluchthilfe für NS-Kriegsverbrecher*. Assoziation A., Berlin–Hamburg, 2007.

Gordon, Thomas: *XII. Piusz és a zsidók. A Vatikán titkos zsidómentési terve a náci időkben*. Lazi, Szeged, 2017.

Görög Artur: *A kassai zsidóság története és galériája*. In: Schlanger Jehuda: *Košice-Kassa, k. n.* Lipe Friedmann Nyomda, Benéj-Berak, 1991.

Gradowski, Zalmen: *Auschwitz-tekercs. A pokol szívében*. Múlt és Jövő, Budapest, 2017.

Graziano, Ingrid – Eördögh István: *Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt*. METEM – Historica Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2006.

Greif, Gedeon: *Könnyek nélkül sírtunk. Az auschwitz-i zsidó Sonderkommando tanúskodik*. Európa, Budapest, 2016.

Grünhut, Aron: *Záhranca Židov a bojovník za ľudské práva*. Paradysio, Bratislava, 2014.

Guba Ildikó: *„A halál nem program”*. Buday-Goldberger Leó élete. Óbudai Múzeum, Budapest, 2014.

Gur, Dávid: *Együtt az ár ellen. Ellenállás-mentés – a cionista ifjúsági mozgalmak Magyarországon 1944*. Pesti Kalligram, Budapest, 2015.

Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest, 2006.

Gyáni Gábor: *Nép, nemzet, zsidó*. Pesti Kalligram, Budapest, 2013.

Gyenes István: *Élet a föld alatt*. Gábor Áron, Budapest, 1945.

Györi György: *Megmeneküléseim. Hosszú levél unokáimnak C.E.T.* Belvárosi, Budapest, 2001.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon* Osiris, Budapest, 2001.

Hábel János: „Elköltözött szomszédaink”. *A pécsi zsidóság 1944-ben.* Pro Pannonia, Pécs, 2014.

Hanák Péter: *Zsidókérdés-asszimiláció-antiszemitizmus.* Gondolat, Budapest, 1984.

Hasulinska, Walentyna: *Inwentarz imiennych list więźniów obozów koncentracyjnych przechowywanych w Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce.* Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, Warszawa, 1984.

Hausner, Gideon: *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története.* Európa, Budapest, 1984.

Havas Ágnes: „Elmondom hát mindenkinek.” *Ági és Juci emlékei a deportálásból* Sanoma Media Budapest, Budapest, 2014.

Hayes, Peter: *Industry and Ideology. I. G. Farben in the Nazi Era.* Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Heinsohn, Gunnar: *Warum Auschwitz? Hitlers Plan und die Ratlosigkeit der Nachwelt.* Rowohlt, Hamburg, 1995.

Heller Ágnes: *Auschwitz és Gulág. Múlt és Jövő,* Budapest, 2002.

Heller Ágnes: *Pikareszk Auschwitz árnyékában. Múlt és Jövő,* Budapest, 2003.

Heller György: *Auschwitzi napló.* Zachor Alapítvány, Budapest, 2010.

Helytállás. *Embermentő orvosok és egészségügyiek 1944–1945. Visszaemlékezések, tanulmányok.* Szerk. Szabó Éva. Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, Budapest, 1996.

Herz, Gabriele: *Das Frauenlager von Moringen. Schicksale in früher Nazi-Zeit.* Vorwärts, Berlin, 2009.

Hetényi Varga Károly: *Akiket üldöztek az igazságért. Papi sorsok a horogkereszt és nyilaskereszt árnyékában.* Ecclesia, Budapest, 1985.

Hetényi Varga Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában 1. kötet.* Pro Domo, Pécs, 1999.

Hetényi Varga Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában 2. kötet.* Lámpás, Abaliget, 2002.

Hilberg, Raul: *Die Vernichtung der europäischen Juden.* Olle & Wolter, Berlin, 1982.

Hilberg, Raul: *Sonderzüge nach Auschwitz.* Dumjahn, Mainz, 1981.

Himler, Márton: *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. A magyar háborús bűnösök amerikaiak előtt tett vallomásának hiteles szövege.* St. Marks Printing Co., New York, 1958.

Hirsch Gábor: *Békéscsaba–Auschwitz–Birkenau retúr.* Tevan Alapítvány, Budapest, 2013.

Hlavinka, Jan–Nižňaský, Eduard: *Pracovný a koncentračný tabor v Sereďi 1941–1945.* DSH, Bratislava, 2009.

A holokausz és a családom. Szerk. Fenyvesi Katalin, Szalay Marianné. Park, Budapest, 2015.

Holsen, Wendy: *Túlélőnek születünk. Auschwitz gyermekei.* Maxim, Szeged, 2016.

Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rend., magy. és jegyz. Szinai Miklós, Szücs László. Kossuth, Budapest, 1965.

Horthy Miklósné: *Napló 1944–45.* Libri, Budapest, 2015.

Horváth Rita: *A magyarországi Zsidó Deportáltakat Gondozó Bizottság (DEGOB) története = Magyar Zsidó Levéltári Füzetek, 1997/1.*

Högye Mihály: *Utolsó csatlós? Magyarország sorsa a második világháború végén.* Független, Budapest, 1985.

Hrbáček-Noszek Magdaléna: *Zsidó hagyományok Galántán és környékén.* AB-ART, Pozsony, 2014.

Huhák Heléna – Szécsényi András – Szívós Erika: *Kismama sárga csillaggal. Egy fiatalasszony naplója a német megszállástól 1945 júliusáig.* Jaffa, Budapest, 2015.

Huhák Heléna – Szécsényi András: *Táborok tükrében Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgűjtemény,* Budapest, 2014.

Isaacson Magyar, Judith: *Befreiung in Leipzig Erinnerungen einer ungarischen Jüdin.* Ekopan, Wittenhausen, 1991.

Ítéljetek! Néhány kiragadott lap a magyar-zsidó életközösség könyvéből. Szerk. Vida Márton. Magánkiadás, Budapest, 1939.

Judennot und Christenglaube. Herausgegeben vom Schweizerischen Evangelischen Hilfswerk für die Bekennende Kirche in Deutschland. Evangelischer Verlag A. G. Zollikon, Zürich, 1943.

Kádár Gábor – Vági Zoltán: *A végső döntés*. Berlin, Budapest, Birkenau 1944. Jaffa, Budapest, 2013.

Kaiser Ferenc: *A magyar királyi csendőrség története a két világháború között*. Pro Pannónia, Pécs, 2002.

Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*. Európa–História, Budapest, 2011.

Kamenec, Ivan: *On the Trail of Tragedy. The Holocaust in Slovakia*. Hajko&Hajková, Bratislava, 2007.

Kapiller Imre – Paksy Zoltán: *A zalaegerszegi zsidóság története a betelepüléstől napjainkig*. Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata, Zalaegerszeg, 2014.

Kardos Klára: *Auschwitzi napló*. Szent Gellért, Budapest, 2001.

Karsai Elek – Szinai Miklós: *A Weiss Manfréd vagyon német kézre kerülésének története = Századok 1961/4–5*.

Karsai László: *Holocaust*. Pannonica, Budapest, 2001.

Karsai László: *Végzetes esztendő. 1942 a magyar diplomaták jelentéseiben = Hadtörténelmi Közlemények 2004/3*.

Kasztner Rezső: *Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees aus Budapest 1942–1945*. Szerzői kiadás, Budapest, 1946.

Kaul, Friedrich Karl: *Az Eichmann-ügy*. Kossuth, Budapest, 1965.

Kényszermunka, erőltetett menet, tömeghalál. Túlélő bori munkaszolgálatosok visszaemlékezései 1943–44. Minerva, Budapest, 2015.

Képek az elhurcoltakról. Auschwitz, Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau. Fasiszták Által Elhurcoltakat Segítő Bizottság, Budapest, 1945.

Kérdések és válaszok a Horthy-korról. Szerk. Ignác Károly. Napvilág, Budapest, 2015.

Kerepeszki Róbert: *A „tépelődő ember”. Darányi Kálmán (1886–1939)*. Kronosz-Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014.

Keresztény egyházfők felsőházi beszédei a zsidókérdésben. 1938-ban az 1. és 1939-ben a 2. zsidótörvény kapcsán. Szerk. dr. Fisch Henrik. Magánkiadás, Budapest, 1947.

Keresztény-zsidó teológiai évkönyv 2015. Szerk. Szécsi József. Luther, Budapest, 2015.

Kertész Lilly: *Mindent felfaltak a lángok*. Szerzői kiadás, Tel-Aviv, 1994.

Kései főhajítás. A holokaust jogász áldozatai. Szerk. Kovács M. Mária. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2016.

Kiáltás rám! S fölkelek! Tanulmánykötet a holokaust 70. évfordulója alkalmából. Szerk. Pécsi Tibor, Szobóta István. Hetek könyvek, Budapest, 2014.

Kielar, Wieslaw: *A 290. számú auschwitzi fogoly*. Kossuth, Budapest, 1978.

Kirádi Attila: *Emberkísérletek a náci haláltáborokban*. Alexandra, Pécs, 2004.

Kiss László: *Auschwitzi napló*. Lauder–Aura, Budapest, 2004.

Kivel mi történt? Riportlexikon a sorsforduló szereplőiről és vértanúiról. Szerk. Turcsányi Gyula. Légrády Testvérek, Budapest, 1945.

Klee, Ernst: *Auschwitz, die NS-Medizin und ihre Opfer*. Fischer, Frankfurt am Main, 2001.

Klee, Ernst: *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war vor und nach 1945*. Fischer, Frankfurt am Main, 2007.

Klein Éva: *Vannak még tanúk*. Nyíregyházi Zsidó Hitközség, Nyíregyháza, 2013.

Klein, George: *Vak akarat és önző DNS*. Corvina, Budapest, 2015.

Kocsis Pirooska: *Pillanatfelvétel a második világháború utáni közegészségügyi helyzetről = Levéltári Közlemények, 2015/1–2*.

Kolb, Eberhard: *Bergen-Belsen 1943 bis 1945*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1991.

Kommandant in Auschwitz. Autobiographische Aufzeichnungen des Rudolf Höss. Hg. Martin Broszat. Deutscher Taschenbuch, München, 1964.

Komoróczy Géza: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe*. Osiris, Budapest, 2000.

Koren, Jehuda - Negev, Eilat: *Lélekben óriások voltunk. A Liliputi Társulat különös története. Hogyan élte túl egy törpe család Auschwitzot*. Európa, Budapest, 2006.

Kovács Gellért: *Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és az ellenállás története*. Libri, Budapest, 2015.

Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi, és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Helikon, Budapest, 2001.

Kőbányai János: *A halott arcán kinő a szakáll. A magyar zsidó történet vége? Múlt és Jövő*, Budapest, 2001.

Kőbányai János: *A holokauszt mint elbeszélés. A hazugság helye*. Múlt és Jövő, Budapest, 2005.

Kraus, Ota – Kulka, Erich: *Halálgyár*. Kossuth, Budapest, 1958.

Kraus, Ota – Kulka, Erich: *Éjszaka és kód*. Kossuth, Budapest, 1961.

Kraus, Ota – Kulka, Erich: *Hitler halálgyárjai*. Black & White, Nyíregyháza, 2000.

Krausz Tamás: *Antiszemitizmus, holokauszt, államszocializmus*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.

Krausz Viktória: *Örökletes szomorúság – Gedeon Greif, aki felkutatta a Sonderkommando túlélőit = Vasárnapi Hírek*, 2015. május 30. (https://www.vasarnapihirek.hu/fokusz/orokletes_szomorus%C3%A1g)

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1. Halbband. Bernard & Graefe, Frankfurt am Main, 1961.

Kuretsidis-Haider, Claudia – Garscha, R. Winfried: *Keine „Abrechnung”. NS-Verbrechen Justiz und Gesellschaft in Europa nach 1945*. Akademische Verlagsanstalt, Leipzig–Wien, 1998.

KZ Kochendorf: *Vernichtung durch Arbeit*. Bad Friedrichshall, 1993.

L. Juhász Ilona: *Örök mementó. A holokauszt emlékjelei Dél-Szlovákiában*. Vámbéry Polgári Társulás, Dunaszerdahely, 2015.

L. Kelemen Gábor: *Gól a halál kapujában*. Sportpropaganda, Budapest, 1981.

L. Mosse, George: *Die Geschichte des Rassismus in Europa*. Fischer, Frankfurt am Main, 1990.

Lang, Yehuda-Gyula: *A pápai zsidóság emlékkönyve*. Lahav Nyomda, Tel-Aviv, 1973.

Langbein, Hermann: *Der Auschwitz.-Prozeß Eine Dokumentation Band 2*. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1965.

Lanzmann, Claude: *Soah*. Kossuth, Budapest, 1999.

Lágerutazás. Holländer Margit feljegyzései a vészkorszakról és az újrakezdésről 1945–1946. Jaffa, Budapest, 2017.

Lappin-Eppel, Eleonore: *Ungarisch-Jüdische Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen in Österreich 1944/45. Arbeitseinsatz-Todesmärsche-Folgen*. LIT, Wien, 2010.

László Károly: *Az út Auschwitz felé. Tóparti nyaralás*. Mundus, Budapest, 2004.

László Károly: *Az út Auschwitz felé. Ifjúságom Magyarországon*. Kapu Alapítvány, Budapest, 1992.

Lebovits Imre: *Zsidótörvények – zsidómentők*. Ex Libris, Budapest, 2007.

Lenke Rothman: *Eső*. PolgArt, Budapest, 2005.

Lenz, P. Johannes M.: *Krisztus győzelme Dachauban. Egyháztörténeti tanúságtétel*. Marana Tha, Budapest, 2012.

Lévai Jenő: *„Abscheu und Grauen vor dem Genocid in aller Welt”*. Diplomatic Press, New York–Toronto, 1968.

Lévai Jenő: *A pesti gettó csodálatos megmenekülésének hiteles története*. Budapest Főváros VII. Ker. Erzsébetváros Önkormányzata – Erva, Budapest, 2014.

Lévai Jenő: *„...csak ember kezébe ne essem én...” Deportáció, télach, Schutzpass... Egy újságíró hiteles feljegyzései nácik és nyilasok magyarországi rémuralmáról*. Közread. Dési János. Múlt és Jövő, Budapest, 2016.

Lévai Jenő: *Endre László a háborús bűnösök magyar listavezetője*. Müller Károly, Budapest, 1945.

Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Officina, Budapest, 1946.

Lévai Jenő: *Zsidósors Európában. Az üldözések kora*. Magyar Téka, Budapest, 1948.

Levi, Primo: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*. Európa, Budapest, 1990.

Lichenstein, Heiner: *Warum Auschwitz nicht bombardiert wurde*. Bund, Köln, 1980.

Lichenstein, Heiner: *Mit der Reichsbahn in den Tod Massentrasporte in den Holocaust*. Bund, Köln, 1985.

London wurde informiert... *Berichte von Auschwitz-Flüchtlingen*. Hg. Henryk Świebicki. Staatliches Museum, Oświęcim-Brzezinka, 1997.

Longerich, Peter: *Die Wannsee-Konferenz vom 20. Januar 1942: Planung und Beginn des Genozids an den europäischen Juden Band 7*. Hentrich, Berlin, 1998.

Lónyai Sándor: *A numerus clausustól Auschwitzig*. Laborpress, Győr, 2004.

Löb, Ladislaus: *Megvásárolt életek. Kasztner Rezső vakmerő mentőakciója. Egy túlélő története*. Athenaeum, Budapest, 2009.

Löwy Dániel: *A téglagyártól a tehervonatig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Erdélyi Szépműves Céh, Kolozsvár, 1998.

Löwy Dániel: *Sárga csillag Kolozsváron. Kortanúk emlékezései. Koinónia, Kolozsvár, 2017.*

Lustig, Oliver: *Lagerszótár*. Dacia, Kolozsvár, 1984.

Magyar holokauszt 70. *Veszteségek és felelőségek*. Logos, Budapest, 2014.

Magyar Zsidó Lexikon. Szerk. Újvári Péter. Pallas, Budapest, 1929.

Magyarország 1944. *Üldöztetés-embermentés*. Szerk. Szita Szabolcs. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest, 2006.

Majsai Tamás: *A körösmezei zsidódeportálás 1941-ben = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IV-V. Ráday Gyűjtemény*, Budapest, 1986.

Maradék-zsidóság. Szerk. Benoschovsky Imre. Budai Izraelita Aggok és Árvák Menháze Egyesülete, Budapest, 1946.

Matyikó Sebestyén József: *Zsidók Siófokon*. Ethnica, Debrecen, 2000.

Mécs Imre: *Ötvenöt éve szabadult fel az auschwitz-birkenau-i tábor = Holocaust Füzetek 15. VIII. évfolyam 99.*

Memento Auschwitz. *Sonderheft*. Gesellschaft zur Betreuung von Auschwitz, Warschau, 1998.

Memorial Book. *The Gypsies at Auschwitz-Birkenau*. K. G. Saur, München-London-New York-Paris, 1993.

Mérlegen az Ember. *Ismeretlen források a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából a magyarországi holokauszt történetéről*. Szerk. Ólmosi Zoltán. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2014.

Mester Miklós: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*. Tarsoly, Budapest, 2012.

Michman, Dan: *Holokauszt és történetírás*. Balassi, Budapest, 2008.

Millők Sándor: *A kínok útja. Budapesttől Mauthausenig. Élményregény*. Müller, Budapest, 1945.

Minden ház ellenségesen áll. *Tevan Margit 1944/45-ös feljegyzései*. Sajtó alá rend: Széchenyi Ágnes és Róna Erzsébet. Tevan Alapítvány, Budapest, 2014.

Mindszenty József: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest, 1989.

Moczarski, Kazimierz: *Beszélgetések a hóhérral*. Európa, Budapest, 1981.

Molnár Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*. Méry Ratio, Somorja, 2010.

Molnár Judit: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből = Szegedi Zsidó Hitközség Évkönyvei 1., Szegedi Zsidó Hitközség, Szeged, 2000.*

Molnár Judit: *Csendőrtiszt a Markóban*. Scolar-ÁBTI, Budapest, 2014.

Mose Golan: *A Kasztner-ügy történelmi torzításának jelentősége*. MTA-ORZSE Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoportja, Budapest, 2008.

Motorcza Gyula: *Keresse dr. Mengelét! Tel.: 00 48 33 8448015*. Szerzői kiadás, Budapest, 2011.

Mózes Teréz: *Várad zsidók*. Literátor, Nagyvárad, 1995.

Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Renaissance, Budapest, 1947.

Müller, Peter: *Rüstungswahn und menschliches Leid – Bewältigung und Erinnerung. Das Bunkergelände im Mühlendorfer Hart*. Heimatbund Mühlendorf, Mühlendorf, 2012.

Müller-Tupath, Karla: *Reichsführers gehorsamster Becher. Eine deutsche Karriere*. Aufbau, Bremen, 1999.

Napolitano, Matteo Luigi: *Budapest igazai. A Soá és a vatikáni diplomaták*. Szent István Társulat, Budapest, 2014.

Náray Antal visszaemlékezése, 1945. Sajtó alá rend., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakály Sándor. Zrínyi, Budapest, 1988.

Naumann, Bernd: *Az Auschwitz-per*. Kossuth, Budapest, 1966.

Das nationalsozialistische Lagersystem. Hg. Martin Weinmann. Zweitausendeins-Buch 2000-VKA-Buchladen und Versand, Frankfurt am Main-Affoltern am Albis-Wien, 1990.

Nationalsozialistische Vernichtungslager im Spiegel deutscher Strafprozesse. Belzec, Sobibor, Treblinka, Chelmino. Hg. Adalbert Rückerl. dtv, Frankfurt am Main, 1977.

Németh Alajos, dr.: *Sóhajok palotája 1886–1945. Fegyencek, fegyörök, fegyőrcsaládok életkörülményei 1945 előtt kis és nagy események sodrában*. Varga M., Sopron, 1994.

Novák Attila: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Múlt és Jövő, Budapest, 2000.

Nyiszli Miklós: *Orvos voltam Auschwitzban*. Irodalmi, Bukarest, 1964.

Okroy, Michael: *Kaschau war eine europäische Stadt*. Arco Verlag, Wuppertal, 2005.

Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér. Kozma Miklós I–II. kötet*. PolgArt, Budapest, 2000.

Ormos Mária: *Hitler. T-Twins*, Budapest, 1994.

Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager. Band 5. Hg. Wolfgang Benz, Barbara Distel. C. H. Beck, München, 2007.

Örökmécses. *Šahy-Ipolyság és környéke mártírjainak emlékére*. Ronil Nyomda, Nahariya, 1994.

P. Szőke János: *Márton Áron. Görög Katolikus Püspöki Hivatal, Nyíregyháza*, 1990.

Páncélosokkal az életért. „Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse”. Szerk. Hantó Zsuzsa, Szekér Nóra. Kiskapu, Budapest, 2015.

Párbeszéd a vészkorszak kultúrájáról. A Magyarországi Cionista Szövetség és a Keresztény-Zsidó Társaság 2014. november 3-án Budapesten, az Izraeli Kulturális Intézetben megtartott tudományos szimpóziu-

mának konferenciakötete. Bethlen téri Oneg Sábbát Klub–Magyarországi Cionista Szövetség, Budapest, 2014.

Pattantyús I. Tamás: *Az ember tisztelete = Holocaust Füzetek* 1999, 11.

Páva István: *Jelentések a Harmadik Birodalomból. A magyar diplomácia a második világháborúban*. Pro Pannonia, Pécs, 2003.

Perl, Gisella, dr.: *I was a Doctor in Auschwitz*. Arno Press, 1948.

Petyke Mihály: *A Gestapo foglya voltam*. Gábor Áron Könyvkiadó-vállalat, Budapest, 1945.

Pingel, Falk: *Häftlinge unter SS-Herrschaft. Widerstand, Selbstbehauptung und Vernichtung im Konzentrationslager*. Hoffmann und Campe, Hamburg, 1978.

Piper, Franciszek: *Arbeitsinsatz der Häftlinge aus dem KL Auschwitz*. Staatliches Museum, Oświęcim, 1995.

Piper, Franciszek: *Die Zahl der Opfer von Auschwitz*. Staatliches Museum, Oświęcim, 1993.

Pozsgai Gézané – Víg Mária: *Emberek az embertelenségben = Kunhegyesi Helytörténeti Füzetek* 3. Kunhegyes, 2004.

P. Raile Jakab tiszteletére 1894–1949. „Aki megment egy életet, egész világot ment meg.” = *A Dedication Honoring Fr. Jakob Raile, S.J. 1894–1949. „Whoever saves one life is as though he saved the entire world.”* Fordította Kormos Andrea. Párbeszéd Háza Budapest, 2018.

Raab Ferenc, dr.: *A komáromi zsidók múltja és jelené*. KT könyv és lapkiadó, Komárom, 2000.

Raab Márton: *Sopron zsidóságának múltjából és jelenéből = Soproni Szemle*. 1957/3–4.

Rácz András: *Miért nem bombázták a szövetségesek Auschwitzot? A nyugati és szovjet katonai lehetőségek vizsgálata*. Külgazdasági és Külügyi Intézet, Budapest, 2014.

Radil, Tomáš: *Az auschwitzi fiúk*. Kalligram, Pozsony, 2014.

Ránki György: *1944. március 19. Magyarország német megszállása*. Kossuth, Budapest, 1968.

Rees, Laurence: *Auschwitz. A nácik és a „végső megoldás”*. Alexandra, Pécs, 2005.

Rektor Béla, dr.: *A magyar királyi csendőrség oknyomozó története.* Árpád, Cleveland, 1980.

Reviczky Ádám: *Vesztes háborúk – megnyert csaták.* Múlt és Jövő, Budapest, 2008.

Rieder, Kurt: *A koncentrációs táborok története.* Vagabünd Kiadó, Kecskemét, 2001.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris, Budapest, 1999.

Róna Éva: *Mi, az ikrek...* Szerzői kiadás, Tel Aviv, 1995.

Roseman, Mark: *A végső megoldás. A Wansee-jegyzőkönyv.* Magyar Könyvklub, Budapest, 2003.

Roth, Nicolas: *Tizenhat évesen Auschwitzban. Egy debreceni zsidó visszaemlékezései.* Debreceni Zsidó Hitközség–Merkava, Debrecen, 2015.

Rózsa Ágnes: *Nürnbergi lágernapló 1944–45.* Magvető, Budapest, 1978.

Rózsa T. Endre: *Csoda Auschwitzban = Élet és Irodalom* 2015. február 6.

Rüter, Christian Frederik, dr. – Mildt, D. W. de, dr.: *Die westdeutschen Strafverfahren wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen 1945–1997.* APA Holland University Press, Amsterdam & Maarssen 1998 – K. G. Sauer Verlag, München 1998.

Rüter, Christian Frederik, dr.: *Die Ahndung nationalsozialistischer Tötungsverbrechen durch westdeutsche Gerichte.* Amsterdam, 1996.

Rydell, Anders: *Fosztogatók. Hogyan rabolták el a nácik Európa műkincseit.* Alexandra, Pécs, 2015.

Safrian, Hans: *Eichmann und seine Gehilfen.* Fischer, Frankfurt am Main, 1995.

Ságvári Ágnes: *Tanulmányok a magyarországi holokauszt történetéből.* Napvilág, Budapest, 2002.

Saly Dezső: *Szigorúan bizalmas! Fekete Könyv: 1939–1944.* Anonymus, Budapest, 1945.

Sárdi Mária: *Kislány a pokolban.* Credit, Budapest, 2006.

Sárga könyv. *Adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiből 1941–1945.* Szerk. Vihar Béla. Hechaluc, Budapest, 1945.

Sas Andor: *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945.* Kalligram, Pozsony, 1993.

Schlei, Jeans: *Die Stadt Weimar und ihr Konzentrationslager 1937–1945.* Böhlau, Köln, 1999.

Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács.* Minerva, Budapest, 1990.

Schmith, Lynley: *A missziótól a mártírságig. Jane Haining élete.* Helikon, Budapest, 2014.

Sebők János: *A titkos alku. Zsidókat a függetlenségért. Horthy és a holokauszt.* Szerzői kiadás, Budapest, 2004.

Seubert, Josef: *Von Aschwitz nach Calw. Jüdische Frauen im Dienst der totalen Kriegführung.* Isele, Eggigen, 1989.

Siegal, Aranka: *Bűnbakok.* Novella, Budapest, 2010.

Siklósi Vilmos – Zóka Gyula: *Üzennek a kövek.* Zala megyei Önkormányzat, Zalaegerszeg, 2014.

Simon Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945.* Jaffa, Budapest, 2014.

Simonffy András: *Kompország katonái.* Magvető, Budapest, 1981.

Sipos Péter: *Egy Horthy-életrajz problémái = Történelmi Szemle* 2007/3.

Smolen, Kazimierz: *Auschwitz 1940–1945.* Państwowe Muzeum, Oświęcim, 1965.

Sorsok és tanulmányok. *Tanulmányok a magyarországi zsidó műszaki alkotókról a Magyar Holokauszt 70. évfordulója alkalmából.* Szerk. Krámlí Mihály. Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Budapest, 2014.

Spitzer, J. Shlomo: *Die Rabbiner Ungarns, 1944.* MTA Judaiztikai Kutatócsoport, Budapest, 1999.

Standieski Éva: *Demokrácia negyvenötben.* Napvilág, Budapest, 2015.

Stark Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztése.* MTA TTI, Budapest, 1998.

Stark Tamás: *Zsidóság a vészidőszakban és a felszabadulás után 1939–1945.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1995.

Stern Samu: *Emlékirataim. Versenyfutás az idővel!* Babel, Budapest, 2004.

Stessel, Zahava Szász: *Bor és tövisek Tokaj-Hegyalján. Zsidó élet Magyarországon. Abaujszántó zsidó közösségének története.* Noran Libro, Budapest, 2013.

Strzelecki, Andrzej: *Endphase des KL Auschwitz. Evakuierung, Liquidierung und Befreiung des Lagers.* Staatliches Museum, Oświęcim-Brzezinka, 1995.

Suchy, Irene: *Strasshof an der Nordbahn. Die SS-Geschichte eines Ortes und ihre Aufarbeitung.* Metroverlag, Wien, 2011.

Svidercoschi, Gian Franco: *Levél egy zsidó barátomhoz. II. János Pál pápa és a zsidó Jerzy Kluger barátsága.* Aura, Budapest, 1993.

Sz. Palkó Vilma: *A német halálgyárak.* Gábor Áron, Budapest, 1945.

Szakály Sándor: *Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették. Történelmi-statisztikai áttekintés a magyar királyi csendőrség felső vezetőiről.* Magyar Napló, Budapest, 2013.

Szakály Sándor: *A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945.* Magyar Napló-Veritas Történetkutató Intézet, Budapest, 2015.

Száraz György: *Egy előítélet nyomában.* Magvető, Budapest, 1976.

Szegedy-Maszák Marianne: *Csokolom a kezét.* Libri, Budapest, 2014.

Szécsi József: *„Fölkél egy Csillag”. Néhány előadás.* Keresztény-Zsidó Társaság, Budapest, 2014.

Szécsi József: *Judaisztikai érintések.* Keresztény-Zsidó Társaság, Budapest, 2013.

Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések.* Szerzői kiadás, Budapest, 1986.

Szilágyi Ágnes Judit – Sáringer János: *Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia. Tanulmányok, dokumentumok.* Holnap, Budapest, 2002.

Szilágyi Sándor: *Nevem 4504. Birkenau-Auschwitz.* Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1988.

Szirmai Rezső: *Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel.* Faust, Budapest, 1946.

Szita Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon.* Korona, Budapest, 2002.

Szita Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945.* Corvina, Budapest, 2014.

Szita Szabolcs: *A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége. A GYOSZ kiépítése és tevékenysége 1902-től 1948-ig.* MGYOSZ, Budapest, 1996.

Szita Szabolcs: *A sárvári internálótábor 1944. évi történetéhez = Vasi Szemle 1989. XLIII. évf., 4.*

Szita Szabolcs: *Aki egy embert megment – a világot menti meg. (Mentőbizottság, Kasztner Rezső, SS-embervásár, 1944–1945)* Corvina, Budapest, 2005.

Szita Szabolcs: *Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945.* Kössuth-Állami Könyvtérjesztő Vállalat, Budapest, 1989.

Szita Szabolcs: *Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában.* MAZSÖK, Budapest, 2000.

Szita Szabolcs: *Mindennapi helytállás, az Igazak példája. Az üldözött zsidók lakossági segítése, mentése a vészidőszakban.* Velcsov Tudományos Kutató Bt., Budapest, 2010.

Szita Szabolcs: *Utak a pokolból. Magyar deportáltak az annéktált Ausztriában 1944–1945.* Metalon, Kecskemét, 1991.

Szita Szabolcs: *Gyógyíthatatlan sebek. Holokauszt Emlékközpont,* Budapest, 2016.

Tamid Kadima – Immer vorwärts. Der jüdische Exodus aus Europa 1945–1948. = Tamid Kadima – Heading forward. Jewish Exodus out of Europe 1945–1948. Hg. Sabine Aschauer-Smolik, Mario Steidl. Studien, Innsbruck, 2010.

Tanúk vagyunk...! 1944–1969. Szerk. Galili-Gemeiner Ervin. Magánkiadás, Tel-Aviv, 1969.

Te vagy a tanú! Ukrajnától Auschwitzig. Szerk. Pór Rezső, Padányi Oszkár. Kössuth, Budapest, 1948.

A toll mártírjai. Összeáll. Mester Sándor. A magyar újságírók emigrált, deportált, internált csoportja. Budapest, 1947.

Tóth Sándor: *A lelkiismeret parancsára. Reviczky Imre posztumusz vezérőrnagy, a „Világ Jámora”, a magyar humanista katona emlékezete.* Nyíri Honvéd Egyesület, Nyíregyháza, 2006.

Tóthné Unghy Ilona: *Simontornya társadalmi, gazdasági és kulturális életét meghatározó Fried család története.* Bogárd és Vidéke Nyomda és Lapkiadó, Simontornya, 2001.

Történelem és emlékezet. Egy akadémiai ülészak előadásai. Összeáll. Hunyady György, Török László. Kossuth, Budapest, 2014.

A Tungsram RT története 1896–1996. Szerk. Koroknai Ákos. Aschner Lipót Alapítvány, Budapest, 1996.

Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz 1919–1944.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történelemtudományi Intézet, Budapest, 2015.

Újrakezdések. Zsidósors Somogy megyében a XVIII. századtól napjainkig. Szerk. Bősze Sándor. Bét Olám Alapítvány–Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 2005.

Ujváry Gábor: *Hóman Bálint rehabilitálása = Rubicon 2015/4.*

Uncovering the Shoah Resistance of Jews and Efforts to Inform the World on Genocide. Proceedings from the Conference. Žilina, Slovakia, 25–26 August 2015. Ed. Ján Hlavinka, Hana Kubátová, Fedor Blaščák. International Christian Embassy Jerusalem–Historical Institute of Slovak Academy of Sciences, Bratislava, 2016.

Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon.* Jelenkor–OSZK, Pécs–Budapest, 2012.

Urbancsok Zsolt: *A holokauszt gyermekei. A holokauszt gyermek szemtanúinak visszaemlékezései.* Dr. Kecskeméti Ármán Egyesület, Makó, 2010.

Vadász Ferenc: *A véres huszadik.* Budakönyvek, Budapest, 1998.

Vádirat a náciizmus ellen I–III. Szerk. Benosofszky Ilona, Karsai Elek. MIOK, Budapest, 1958–1967.

Vajda Zoltán József: *Nők a pokolban.* Városi Nyomda, Kispest, 1945.

Varga Béla: *A szolnoki zsidóság története 1840–1944.* Damjanich János Múzeum–Szolnoki Izraelita Hitközség, Szolnok, 1994.

Varga Éva Mária: *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében.* Russica Pannonicana, Budapest, 2009.

Varga László: *Velünk éltek. A nagymegyeri zsidóság története.* Komáromi Zsidó Hitközség, Komárom, 2010.

Vaupel, Dieter: *Das Außenkommando Hessisch Lichtenau des Konzentrationslagers Buchenwald 1944/1945: eine Dokumentation.* Kassel, 1984.

Verfolgung – Ausbeutung – Vernichtung. Die Lebens- und Arbeitsbedingungen der Häftlinge in deutschen Konzentrationslagern 1933–1945. Hg. Ludwig Eiber. Fackelträger, Hannover, 1985.

Vígh Károly: *A szlovákiai magyarság kálváriája 1945–1948.* Püski, Budapest, 1978.

A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt. Szerk. Frojimovics Kinga, Molnár Judit. Balassi–Yad Vashem, Budapest–Jeruzsálem, 2009.

Vincze László: *Min múlt az élet? Embersorsok a Holocaustban.* Belvárosi, Budapest, 1996.

Vrba, Rudolf – Bestic, Alan: *44 070. The Conspiracy of the Twentieth Century.* Bellingham, USA, 1989.

Vrba, Rudolf: *Als Kanada in Auschwitz lag Meine Flucht aus dem Vernichtungslager.* Piper, München–Zürich, 1999.

Wegner, Bernd: *Hitlers politische Soldaten: die Waffen-SS 1933–1945. Leitbild, Struktur und Funktion einer nationalsozialistische Elite.* Schöningh, Paderborn, 2010.

Weiczner Jenő: *„Ez most a sorsod, kiüldözött zsidó.” Napló, 1944–1945.* Wesley János, Budapest, 2014.

Weiler, Eugen: *Die Geistlichen in Dachau.* Misionsdruckerei St. Gabriel, Mödling, 1971.

Weilová, Nina: *Auschwitz-Häftling 71 978. Memoiren von Holocaust-Überlebenden.* Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust, Zürich, 2009.

Wetzler, Alfréd: *Jelentés a pokolból.* Nap, Dunaszerdahely, 1993.

Wiesel, Elie: *Az éjszaka.* Láng, Budapest, 1990.

Wiesenthal, Simon: *A gyilkosok közöttünk járnak*. Politikai, Bukarest, 1970.

Wiesenthal, Simon: *Az igazság malmái... Emlékezések*. Európa, Budapest, 1991.

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933–1944. Szerk. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula. Kossuth, Budapest, 1968.

Zádor Margit: *Emlékfoszlányok*. Kalligram, Pozsony, 2003.

Żbikowski, Andrzej: *A hírnök. Karski, a Világ Igaza*. Kossuth, Budapest, 2014.

Zimándi Pius István: *Egy év története naplójegyzetekben (1945. március 19–1945. március 17.)*. Magvető, Budapest, 2015.

Zinner Tibor – Róna Péter: *Szálasiék bilincsben I–II*. Lapkiadó, Budapest, 1986.

Zinner Tibor: *Levelezőlapok és levelek a gettóból munkaszolgálatos édesapámhoz = Veritas Évkönyv 2014*. Szerk. Ujváry Gábor. Veritas Történetkutató Központ–Magyar Napló, Budapest, 2015.

Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. Szerk. Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel. Aposztróf, Budapest, 2013.

Zsidók Szeged társadalmában. Szerk. Tóth István. Múzeumi Tudományért Alapítvány, Szeged, 2014.

Zsolt Béla: *Kilenc koffer*. Magvető, Budapest, 1980.

Jegyzetek

- 1 Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Officina, Budapest, 1946.; Lévai Jenő: *Zsidósors Magyarországon*. Magyar Téka, Budapest, 1948.
- 2 Primo Levi: *Ember ez? In: Uő: Ember ez? Fegyvernyugvás*. Ford. Magyarországi Gizella. Európa, Budapest, 2014. 11–228. A könyv eredetileg 1946-ban jelent meg olasz nyelven Olaszországban, minden különösebb visszhang nélkül.
- 3 Ránki György: 1944. március 19. (*Magyarország német megszállása*). Kossuth, Budapest, 1968. 156–192.
- 4 *Auschwitzi jegyzőkönyv*. Közli és a kíséző tanulmányt írta: Haraszti György. Múlt és Jövő, Budapest, 2005.
- 5 Randolph L. Braham: *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary I–II*. Columbia University Press, New York, 1981.; Randolph L. Braham: *A magyar holokauszt*. Ford. Zala Tamás et al. Gondolat–Blackburn International Incorporation, Budapest–Wilmington, 1988.
- 6 A magyar holokauszt történeti irodalmának legfrissebb válogatott bibliográfiája: Zoltán Vági – László Csősz – Gábor Kádár: *The Holocaust in Hungary. Evolution of a Genocide*. Forward by Randolph L. Braham. AltaMira Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum, Lanham, 2013. 389–398. A kötet Auschwitz-fejezete sem feldolgozás, hanem kommentárokkal kiegészített dokumentumközlés.
- 7 Néhány újabb historiográfiai áttekintés a téma nemzetközi szakirodalmáról: Dan Stone (ed.): *The Historiography of the Holocaust*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004.; Dan Stone: *Histories of the Holocaust*. Oxford University Press, Oxford, 2010.
- 8 Sybille Steinbacher: *Auschwitz. Geschichte und Nachgeschichte*. C. H. Beck, München, 2004.; Sybille Steinbacher: *Auschwitz. A History*. Trans. Shaun Whiteside. Harper Perennial, New York, 2005.

- ⁹ Saul Friedländer: *The Years of Extermination. Nazi Germany and the Jews, 1939–1945*. Harper Perennial, New York, 2008. xxvi.
- ¹⁰ A forró (és a hideg) emlékezet fogalmáról: Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz, Budapest, 1999. 68–70.
- ¹¹ Vö. Csapody Tamás: *Bortól Szombathelyig. Tanulmányok a bori munkaszolgálatról és a bori munkaszolgálatosok részleges névlistája*. Zrínyi, Budapest, 2015.
- ¹² Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között – a helyek problematikája*. Ford. K. Horváth Zsolt. In: *Uő: Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Vál. és szerk.: K. Horváth Zsolt. Napvilág, Budapest, 2010. 13–33.
- ¹ Hermann Göring birodalmi marsall (1893–1946) 1932 augusztusától a Reichstag elnöke, 1933. január 30-tól államminiszter, porosz belügyminiszter, majd miniszterelnök, 1933 májusától a Luftwaffe főparancsnoka. Az 1941. június 29-i törvény értelmében Hitler utódja. A nürnbergi perben elítélik, a végrehajtás elől öngyilkosságba menekül.
- ² Heinz Bergschicker: *Deutsche Chronik 1933–1945*. Verlag der Nation, Berlin, 1981. 14.
- ³ A táborokat kezdetben a német tartományok költségvetéséből tartották fenn. Ez a tétel 1936-ban jelent meg a német birodalmi büdzsében.
- ⁴ Heinrich Himmler az SS birodalmi vezetője (1900–1945), 1934 áprilisától a Gestapo főnöke, 1943. augusztustól belügyminiszter, 1944. július 20-tól a belső hadsereg főparancsnoka. A „népirtás építész” fogsorába rejtett ciánkapszulával lett öngyilkos.
- ⁵ *Becsülete a hűség* – ez a jelmondat állt az SS tagjainak derékszíján. Az SS jelvénye (halálfej két keresztbe tett lábszárcsonttal) hivatott volt kifejezni, hogy tagjainak a hullafegyelem (Kadavergehorsam) alapvető kötelessége: vagyis hogy magatartásukat, cselekedeteiket mindenkor a gondolkodás nélküli, merev vakfegyelem határozza meg.
- ⁶ Friedrich Nietzsche (1844–1900) német klasszika-filológus, költő, zeneszerző. Filozófiája nagy hatással volt korára.
- ⁷ Jürgen Matthaus – Klaus-Michael Mallmann: *Németek, zsidók, népirtás. A holokauszt mint történelem és jelenkor*. Gold Book, Debrecen, 2007. 217.
- ⁸ Nemzetiszocialista értelmezésben az antiszemitizmus megváltó mozgalom volt, mely által a németek különösen, az emberiség pedig általában a zsidóktól, minden baj forrásától megszabadulhat.

- ⁹ Hans Friedrich Karl Günther (1891–1968) a nemzetiszocialista rasszizmus egyik vezető ideológusa. Hitler uralma alatt könyvei széles közönséghez jutottak el.
- ¹⁰ Hivatalos neve KL Dachau volt.
- ¹¹ A védőőrizet (Schutzhaft) fogalmát a Reichstag 1933. február 27-i felgyűjtása kapcsán megjelent elnöki szükségrendelet vezette be. A Gestapo kitűnő eszközének bizonyult a politikai okból gyanúsak tartós „kikapcsolására”. Sokféleképp volt kiszabható: a börtönbüntetését letöltő személyt a terrrorszervezet „rendőrileg” újra őrizetbe vehette, majd határozatlan időre ismét „védőőrizeti intézetbe” – legtöbbször koncentrációs táborba – zárhatta, hogy „megvédhesse tőle” a német társadalmat. Létezett családi őrizetbe vétel (Sippenhaft) is, a fogság ebben az esetben a politikai ellenfél családjára, esetenként tágabb rokonságának tagjaira is kiterjedt.
- ¹² Ernst Antoni: *Von Dachau bis Auschwitz. Faschistische Konzentrationslager 1933–1945*. Röderberg, Frankfurt am Main, 1979. 139.
- ¹³ Adolf Hitler (1889–1945): német kancellár (1933. január 30-tól 1945. április 30-ig) és pártvezér. Az oszták születésű diktátor 1934. augusztus 2-től államfő (Führer und Reichskanzler), 1938. február 4-től a Wehrmacht, 1941. december 9. után a hadsereg főparancsnoka. 1945. április 30-án a berlini Führerbunkerban öngyilkos lett.
- ¹⁴ 1940 és 1942 között létesített koncentrációs táborok: Auschwitz, Neuengamme, Gusen, Natzweiler, Groß-Rosen, Möringen (fiatalkorúak számára létesített koncentrációs tábor, Jugendschutzlager), Lublin, Niederhagen, Stutthof, Arbeitsdorf. A 29 német koncentrációs és megsemmisítő táborból – a Német Birodalom és az általa megszállt európai országok területén – a legnagyobb Auschwitz-Birkenau volt.
- ¹⁵ A nemzetiszocialista Endlösung (végső megoldás) az európai zsidóság megsemmisítését tűzte ki célul. A programot, amely 11 milliónál is több európai polgár kiirtását helyezte kilátásba, tizennégy résztvevővel, 1942. január 20-án, a Berlinhez közeli Wannseeben tárgyalták meg. A konferencia szervezője Reinhard Heydrich birodalmi vezető volt, jegyzőkönyvet Adolf Eichmann készített.
- ¹⁶ Kezdetben kizárólag „birodalmi németek” tartoztak a személyzethez. Később – szükségből – „népi németek” is állományba kerülhettek. Ők aláírták a „volkslistát”, valamint bizonyították német származásukat. A táborrendszerben 8 ezernél több férfi és női SS szolgált.
- ¹⁷ A városnak a háború előtt 12 ezer lakosa volt. Közülük a zsidók 7 ezret számláltak.

- 18 1940-ben a megszállók Zasole városrészből és a következő falvakból végezték kitelepítést: Babice, Budy, Rajsko, Brzezinka, Broszkowice, Plawy és Harmenze.
- 19 A második világháború idején az Interessen-Gemeinschaft Farbenindustrie Aktiengesellschaft az elfoglalt országokban számos vegyi üzemet vett birtokba. (Például Pozsonyban az Apollo Olajfinomítót, vagy a zsidó tulajdonú Wetzler Skoda Műveket.) 43 főbb gyártmányából 28 a hadigazdaságnak készült. 1945 szeptemberétől az óriásvállalat a győztes szövetségesek szoros ellenőrzése alá került.
- 20 Rudolf Franz Ferdinand Höss (1900–1947) 1934-ben lépett be az SS-be. 1940. május 4. és 1943 novembere között KL Auschwitz parancsnoka volt. SS-Obersturmbannführer (alezredes) rendfokozatot ért el. A vidéki magyar zsidóság többségének elpusztításáért is felelős tömeggyilkost – bírósági ítélet után – 1947-ben felakasztották.
- 21 Bruno Brodniewitsch (1895–1945) először 1934 nyarán KL Lichtenburg foglya volt, majd KL Sachsenhausenből szállították Auschwitzba. Brutális, kegyetlen kápó volt.
- 22 Danuta Czech: *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. Rowohlt, Hamburg, 1989. 30–32. A tábor 1940. május 26-án hivatalosan koncentrációs táborrá nyilvánították.
- 23 A kápó (olasz szó) általában németül értő csoport- vagy részlegvezető volt. Az SS választotta ki a foglyok közül, és ő döntött arról is, milyen feladattal bízta meg. Az egyes munkákra kivezényelt kommandók vezetői – Birkenauban legtöbbször német vagy lengyel bűnözők – sárga karszalagon felíratos „rangjelzéseket” viseltek. A rangsor a Vorarbeitertől (előmunkástól) felfelé Capo, Untercapo, Obercapo volt.
- 24 Az európai zsidóság kivándoroltatásának gondolata antiszemita körökben már az 1920-as években létezett. Németországban 1940 táján „területi megoldással” tervezték. 1942. januárban viszont már nem volt reális, majd Hitler döntött, hogy a zsidóságot Keletre fogják deportálni.
- 25 *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 67–68.
- 26 A Zyklon-B hatóanyaga a cián (hidrogén-cianid). Eredetileg növényvédő, rovarölő szerek szánták. Szintelen, keserű mandulaillatú, gőzként belélegezve vagy bőrrel érintkezve nagyon mérgező. Kristályformában tárolását a Degussa GmbH dolgozta ki, előállítását a Werke für Zucker és Chemische Werke gyárakban végezték. A komponenseket az IG Farben, a Schering AG és a Dessauer Schlempe állította elő. Egy összetevőjét 1943 és 1945 között a csehországi Kaliwerken is gyártotta.

27. Ilyenkor a blokkokat elhagyni szigorúan tiltott volt.
- 28 Rudolf Höss táborparancsnok a tömeghalált gázmaszkot húzva végignézte. Feljegyzésében arról írt, hogy „rövid ideig elfojtott kiabálást hallott, aztán mindennek vége lett”. *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 117–119.
- 29 „Hogy e szörnyű ténykedésre tanú ne maradjon, a fogtalanítást végző orvosokat is megölték. Én annak köszönhettem életemet, hogy egy SS puskatussal a hetedik napon úgy fejbevágtott, hogy elöntött a vér, és mint sérültnek másnap nem kellett visszamennem a munkahelyre, később pedig elfeledkeztek rólam.” *Dr. Láng Rezső túlélő emlékezése*. In: Even, Eliezer, dr. – Ravid, Benjamin: *Emlékezz. Székesfehérvár és környéke zsidósága = Remember. The Jews of Székesfehérvár and its environs*. Shem, Jeruzsálem, 1997. 65.
- 30 Beat Balzli: *Treuhänder des Reiches*. Werd, Zürich, 1997. 141–151. (Összesített adat, a megszállt országokból rabolt mennyiség is szerepel benne.)
- 31 A táborrendszer kiépülésével a táborok mindegyikének volt egy vagy több, kisebb-nagyobb zenekara. Feladatuk a tábor jelmondatának („A munka szabaddá tesz”) hirdetése, a foglyok életörömének, munkakedvének fenntartása és fokozása volt. A német etnikumú Nierychlo *Arbeit macht frei* címmel indulót is komponált, 1942-től a Wehrmachtban szolgált.
- 32 Heinrich Müller (1900–1945) 1939-től 1945-ig a Gestapo vezetője, SS-Gruppenführer. Adolf Eichmann hivatali főnöke volt.
- 33 Reinhard Eugen Heydrich (1904–1942) politikus, SS-Obergruppenführer. Az 1934 és 1942 májusa közötti időszakban a Birodalmi Biztonsági Főhivatal főnöke, 1941. szeptember 29-től a cseh-morva protektorátus helyettes helytartója, 1942 januárjában az európai zsidóság kiirtásáról tárgyaló wannseei konferencia vezetője volt. Június 4-én Prágában az ellenállók bátor merénylettel végeztek vele.
- 34 Adolf Eichmann (1906–1962) 1932-től az NSDAP tagja, 1941 novemberétől SS-Obersturmbannführer (alezredes). Az RSHA apparátusában 1939-től dolgozott. Meghatározó szerepet töltött be az európai zsidóság megsemmisítésében. Hosszú rejtőzködés után izraeli ügynökök elfogták. Tömeggyilkosságért 1962-ben Tel-Avivban bírósági eljárást követően kivégezték.
- 35 Az elfoglalt területek „megtisztítására” szervezett „bevetési csoportok” a harcoló csapatok mögötti területeken tömegvérengzéseket rendeztek.
- 36 A határával együtt 1400 hektárnyi területen fekvő faluból kitelepítették a lengyel lakosságot, a házakat elbontották.

- ³⁷ Gideon Greif: *Könnyek nélkül sírtunk. Az auschwitzi zsidó Sonderkommando tanúskodik*. Európa, Budapest, 2016. 26. A szerző az 1953-ban alapított Holokauszt Áldozatainak és Hőseinek Izraeli Emlékhatósága (Jad Vasem, Jeruzsálem) munkatársaként éveken át kutatta a Sonderkommando történetét.
- ³⁸ A birkenauai megsemmisítő részleghez 1944-ben 2,5 km-es külön sín vezetett. A szerelvények beérkezésének helyét rámpának vagy rakodónak nevezték.
- ³⁹ A kilenc főbb fogolykategória: *zsidók* – 1942-től Birkenauban a legnépesebb csoportot jelentették; *politikai foglyok* – túlnyomó többségben lengyelek, akiket büntetőakciókban letartóztattak, illetve az ellenállás elfogott tagjai; *aszociális elemek* – cigányok, 21 ezret regisztráltak; *szovjet hadifoglyok* – 12 ezret regisztráltak; *átnevelendők* – a munkafegyelem vélt vagy valós megsértéséért letartóztatottak; *rendőrségi foglyok* – kizárólag lengyelek, a Gestapo foglyai, általában golyó által végezték ki őket; *közönséges bűnözők* – főként elítélt németek, osztrákok; *Jehova Tanúi* – vallási meggyőződésükön alapuló magatartásuk miatt letartóztattak; és *homoszexuálisok* – zömmel németek voltak.
- ⁴⁰ Veessenmayer 1944. július 11-i, Budapestről küldött távirata szerint „az akciók összeredménye” 437 402 zsidó volt. A *Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Szerk. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Kossuth, Budapest, 1968. 881.
- ⁴¹ Az életben maradt férfiak 44 727 és 44 990, a nők 8389 és 8496 közötti fogolyszámot kaptak, ekként heflingek (nyilvántartott foglyok) lettek. *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 242–243.
- ⁴² Az épületet Walter Dejaco SS-építész eredetileg hullaháznak szánta, majd a terv változott, az egyik alagsori helyiségben nagy vetkőzőt, a másikban gázkamrát alakítottak ki. A Zyklon-B kapszulákat fentről juttatták a kamrába. A földszinten kapott helyet a kiterjedt krematórium, benne öt nagy méretű, egyenként három ajtóval ellátott égetőkamencével. A lenti gázkamrából kis felvonó szállította fel a holttesteket. 1943. márciusban, a „próbaelfűtések” után a napi teljesítőképesség felmérése, több csoportos elgázosítás, hamvasztás történt. A legnagyobb március 23-án éjszaka, amikor táborzárlat után a 20-as és 21-es Blokk kiürítését követően 1700 regisztrálás nélküli tifusztífusztűzű férfi, nő és gyermek cigány foglyot gázzal gyilkoltak le. *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 448.
- ⁴³ Ebbe a krematóriumba néhány magyar foglyot is beosztottak. Greif 318.

- ⁴⁴ Laurence Rees: *Auschwitz: A nácik és a „végső megoldás”*. Alexandra, Budapest, 2005. 176–177.
- ⁴⁵ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 865.
- ⁴⁶ Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Renaissance, Budapest, 1947. 95–96.
- ⁴⁷ A kommando tagjai jobb ellátást, cigarettát, szeszt kaptak, mellette bármikor „organizáltak”.
- ⁴⁸ Greif 305.
- ⁴⁹ Hannah Arendt az *Eichmann Jeruzsálemben* c. könyvében markánsan gyilkosoknak nevezte őket. Primo Lévi némileg finomabban kollaboránsnak vélte a „sondereseket”, mert fociztak az SS-szel Auschwitzban. Utóbbi tény Nyiszli Miklós emlékezésében is szerepel. Dr. Nyiszli Miklós: *Orvos voltam Auschwitzban*. Irodalmi, Bukarest, 1964.
- ⁵⁰ *Auschwitz parancsnoka voltam. Rudolf Höss emlékiratai*. Közreadja Martin Broszat. Jaffa, Budapest, 2017. 254–255. Otto Moll rémtetteit a hadbíróság előtt tagadta.
- ⁵¹ *We Wept Without Tears. Testimonies of the Jewish Sonderkommando from Auschwitz* (Jad Vassem, Jeruzsálem, 1999) könyve a *Saul fia* című nagy sikerű, 2016-ban világhírré jutott magyar film (rendező: Jeles László) forgatókönyvének alapjául szolgált.
- ⁵² Greif 104. A fát a magyar deportáló szerelvényeken az égetőárkok tüzeihez hozták. (Magyarországon tűzfahiany volt.)
- ⁵³ Krausz Viktória: *Örökletes szomorúság – Gideon Greif, aki felkutatta a Sonderkommando túlélőit* = *Vasárnapi Hírek*, 2015. május 30. (https://www.vasarnapihirek.hu/fokusz/orokletes_szomorus%C3%A1lg)
- ⁵⁴ A kólya eredeti jelentése borított, bőrös kocsi, utazásra, személyszállításra használt könnyű, négykerekű jármű. Jelentett gyaloghíntőt is.
- ⁵⁵ Az auschwitzi táborrendszerben az Union Werke, a DAW (Deutsche Ausrüstungswerke) számos termelő műhellyel rendelkezett. A legtöbbet csak rövidítéssel jelölték (DMW, PLW stb.). Magyarokat sok helyütt dolgoztattak, így a különböző számozású Bauleitungokban, Auschwitzban a Faulgas Kommandóban is. Utóbbi egy építés alatti hatalmas ipartelep volt, ahol szennyvízből és hulladékgyakorokból gázt terveztek előállítani.
- ⁵⁶ Ota Kraus – Erich Kulka: *Halálgyár*. Kossuth, Budapest, 1958. 106–107.
- ⁵⁷ Deportáltakat Gondozó Bizottság (a továbbiakban DEGOB) 3551 sz. jkv.
- ⁵⁸ A kutató intézmények, orvosok ösztöndíjakat kaptak a Német Kutatási Társaságtól, ezekből többek között a fehérjetest- és szemszínkutatókat finanszírozták. Mengele auschwitzi laboratóriumait a társaság

szerezte fel a legmodernebb orvosi és műszaki berendezésekkel. A kutató orvos vérpróbákat, vétagokat és különböző színű szemgolyókat küldött a Kaiser Wilhelm Intézetnek.

⁵⁹ A lerombolt, áttelepített lengyel Monowice, németül Monowitz község területén építették ki.

⁶⁰ Az SS és a nagyvállalat képviselői közötti 1941. március 27-i tanácskozás elfogadta, hogy az IG Farben naponta 3 birodalmi márkát fizessen a képzetlen, és 4 márkát a szakképzett kényszermunkások után. A foglyoktól elvárt munkateljesítményt az átlagos német munkások teljesítményének 75 százalékában állapították meg. „A barátságos légkörű tárgyaláson” megállapodtak, milyen árat fizet az IG Farben a foglyok által a közeli Sola folyónál kitermelt kavics köbmétere után. *Auschwitz. A náci és a „végső megoldás”* 53.

⁶¹ A DESt vezetésére Oswald Pohl SS-Brigadeführer (vezérőrnagy), később SS-Obergruppenführer (legmagasabb SS-rendfokozat, vezérezredes) kapott megbízatást. A cég alaptőkéjét a két alapító, Arthur Ahrens SS-Obersturmbannführer (alezredes) és dr. Walter Salpeter SS-Oberführer által befizetett 10–10 ezer birodalmi márka képezte.

⁶² Ulrich Bauche – Heinz Brüdigam – Ludwig Eiber – Wolfgang Wiedey: *Arbeit und Vernichtung. Das Konzentrationslager Neuengamme 1938–1945*. VSA, Hamburg, 1986. 91.

⁶³ 2016 végén a lengyel Nemzeti Emlékezet Intézet (IPN) Auschwitz-Birkenau mintegy nyolc és félezer egykori órénak (szinte teljes) listáját tette közzé. A legnagyobb koncentrációs tábor esetében ez volt az első ilyen adatbázis. Az IPN ügyészeti részlegében munkacsoportot alakítottak, hogy megállapítsák azon személyek adatait, akik SS-tagként olyan koncentrációs és haláltáborokban szolgáltak, melyeket németek a megszállt lengyel területeken hoztak létre. A 23 ezer ismert ór közül 1600-nál több olyan SS-tagot szűrtek ki, akik még életben voltak.

⁶⁴ Oswald Pohl (1892–1951) SS Obergruppenführer, 1939-től Himmler belső köreihez tartozott. 1942-től az SS-Gazdasági, Adminisztrációs Főhivatala élén állt. Irányította a megszállt országok gazdasági kirablását, a koncentrációs táborok gazdaságát, a foglyok rabszolgamunkáját. Háborús bűneiért Landsbergben kivégezték.

⁶⁵ 1942. április 30-án Dachauban 8 ezer, Sachsenhausenban 10 ezer, Buchenwaldban 9 ezer, Mauthausenban 5 ezer, Flossenbürgben 4700, Ravensbrückben 7500 foglyot őriztek. Pohl SS-Obergruppenführer Heinrich Himmlernek 1942. április 30-án tett jelentése. *Arbeit und Vernichtung* 94–95.

⁶⁶ A Blechhammer, Hindenburg és Heydebreck táborokat 1944 őszén létesítették.

⁶⁷ Denis Avey – Rob Broomby: *Szökés Auschwitzba*. Alexandra, Pécs, 2013. 115.

⁶⁸ Néhány fedőszó: Pipl – fiatal fiú, homoszexuális üzelmek részese, áldozata; Musulman – olyan fogoly, akit a hosszabb koplalás és a táborélet teljesen tönkretett, s rövidesen gázkamrába kerül; Meldung – jelentés a táborparancsnoknak, más tábori előjárónak a vélt vagy valós szabálytalanságról; Dolmetscher – bot vagy husáng, amellyel a kápók a németül nem értő foglyoknak a parancsokat „tolmácsolták”; Vinkli – egyenlő szögű, hegyével lefelé a foglyok ruhájára varrt színes háromszög.

⁶⁹ A lapokat szigorúan cenzúrázták. A foglyok kizárólag ceruzával, előre meghatározott formulákat írhattak. A szöveg olyan érzetet kelthetett az olvasóban, mintha a Waldsee egy távoli munkahely lenne, semmi más.

⁷⁰ Franciszek Piper: *Die Zahl der Opfer von Auschwitz*. Staatliches Museum, Oświęcim, 1993. 182.

⁷¹ A „munkadal” Claude Lanzmann *Shoah* című filmjében is elhangzott. Az 1985-ben bemutatott megdöbbentő alkotásban a rendező egyetlen másodperc archív felvételt sem használt fel.

⁷² Birkenau naplójában lejegyezte Bárány Sámuelné. Dallammal énekeltek, lánya, Bárány Katalin (85 éves túlélő) még ma is elénekli. Szarka Lajos gyűjtése.

⁷³ Az Auschwitzban megíratott, összegyűjtött levelezőlapokon felülbélyegzéssel németül és magyarul a következő mondat volt olvasható: „Válasz csak levelezőlapra (30 szóig) németül a Magyar Zsidók Szövetsége, Budapest, VII. Síp u. 12. útján.”

⁷⁴ John S. Conway: *Frühe Augenzeugenberichte aus Auschwitz. Glaubwürdigkeit und Wirkungsgeschichte = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jahrgang 27 (1979), Heft 2. 273.

⁷⁵ Az IBM – főként német leányvállalatai bevonásával – a zsidóellenes náci programot technikai feladatként értelmezte, kezelte. Hátborzongató felkészültséggel oldotta meg, szakmai apparátusával kidolgozta és fejlesztette az emberirtás automatizálásának lehető leghatékonyabb módját. Az IBM németországi leányvállalata a Deutsche Hollerith Maschinen Gesellschaft (DEHOMAG) volt, vezetősége szélsőséges náciából állt. Black, Edwin: *Az IBM és a holokauszt*. Athenaeum 2000, Budapest, 2002. 13–20.

⁷⁶ Buchenwald a 002-es, Dachau a 003-as, Flossenbürg a 004-es, Groß-Rosen a 005-ös, Herzogenbusch a 006-os, Mauthausen a 007-es, Natzweiler a 008-as, Neuengamme a 009-es, Ravensbrück a 010-es, Sachsenhausen a 011-es, Stutthof a 012-es azonosítási számot kapta.

⁷⁷ A mauthauseni főtábor Hollerith-részlege elkülönítve, az SS-parancsnokság szigorú felügyeletével működött. Ide képzett, a kártyakezelésre betanított magyar foglyokat is kiválogattak. 1944 januárjában külön statisztikai irodát létesítettek a koncentrációs táborok számára, ahol nyilvántartották a deportálásokat, az elhalálozásokat, a napi létszámokat és az átírányításokat is. A szupertitkos intézményt egyszerűen Központi Intézetnek (Zentralinstitut) nevezték. Épülete (Berlin, Friedrichstrasse 129 F) feltűnés nélkül bújt meg a többi ház között, pedig itt futottak össze az információk minden koncentrációs táborról.

⁷⁸ Rudolf Höss az Auschwitzban megölt deportáltak számát 1 130 000-re tette. A *Zahl der Opfer von Auschwitz* c. kötetben (167, 202.) Franciszek Piper 1 110 000-re. Hilberg kutatásai szerint a nagyságrend „egymillió felett” volt. Raul Hilberg: *Die Vernichtung der europäischen Juden*. Olle & Wolter, Berlin, 1982. 811.

⁷⁹ KL Buchenwaldot az SS Németországban, 1937 júliusában Weimar város mellett létesítette. Az első évben 3 ezer, 1938-ban – a német területi hódítások és antiszemita pogromok következtében – már 20 ezer, kényszermunkát végző foglya volt.

⁸⁰ Saly Dezső: *Szigorúan bizalmas! Fekete Könyv: 1939–1944*. Anonymus, Budapest, 1945. 87.

⁸¹ 25-én parancsba adták, hogy a zsidó orvosok száma nem haladhatja meg a Szlovákiában működő orvosok számának 4%-át. Ingrid Graziano – Eördögh István: *Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt*. METEM – Historica Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2006. Említést érdemel gróf Esterházy János (1901–1957) politikus, pártelnök. Csehszlovákiában magyar képviselőként Szlovákia és Kárpátalja számára autonómiát követelt, a hetvenezres magyarság érdekeit védte. 1942. május 15-én a zsidóság kitelepítése ügyében tartózkodott a szavazástól. 1944-ben számos üldözöttnek segített a szökésben. Ártatlanul meghurcolták, hosszú fogság után a mirovi börtönben halt meg. *Esterházy János emlékkönyv*. Szerk. Esterházy-Malfatti Alice, Török Bálint. Századvég, Budapest, 2001.

⁸² Aron Grünhut (1895–1974) kereskedő a szlovák ortodoxia egyik vezetőjeként az Anschluss után bekapcsolódott a zsidómentő akciókba. Dunaszerdahely közelében sátoztáborot szervezett a „hontalanná” lett zsidóknak. 1939 júniusában Angliába juttatott ki több tucat ortodox zsidó gyermeket, akik túléltek a háborút. Ugyanekkor két folyami gőzöst is kibérelt, ezek a pozsonyi dunai kikötőből 1365 – szlovák, cseh, osztrák és magyar zsidó – meneküléssel többheti utazás és viszontagságos feltartóztatás után nemzetközi vizeken várakoztak. A tervezett hat helyett nyolcvanhárom nap elteltével a Noemi Julia teherhajó fe-

délzetén érkeztek Haifába. Grünhut 1943-ban Budapesten magyar zsidók segítségével zsidó menekültvonatot is szervezett. Háromszáznál több magyar zsidó gyermeket mentett meg. Hivatalosan – Budapestről hosszú és megpróbáltatásokkal teli úton – vasúton Iránba indították őket, végül Damaszkuszba érkeztek. A vasúti kocsikat onnan irányították át Palesztinába; az igazi célállomásra. Az embermentőt, aki Budapesten családjával együtt hamis személyazonossággal élt, a magyar titkosrendőrség 1944 őszén leleplezte. Elfogása előtt a budapesti volt csehszlovák nagykövetség pincéjében, más zsidó menekültekkel együtt egy bátor fűtő segítségével sikerrel elrejtőzött. Mindannyian életben maradtak. Aron Grünhut: *Záhranca Židov a bojovník za ľudské práva*. Paradysio, Bratislava, 2014. 14–24.

⁸³ A német tartományt 1939. október 25-én alakították meg.

⁸⁴ *Szigorúan bizalmas!* 90.

⁸⁵ A német tartományok a nemzetiszocialista átnevezés után Gau nevet kaptak.

⁸⁶ Szintén a *Neue Zürcher Zeitung* híradásából származott. *Szigorúan bizalmas!* 90.

⁸⁷ A tiltakozó cseh diákok szeptemberi csoportos letartóztatását, koncentrációs táborba szállítását a német Biztonsági Rendőrség (Sipo) végezte. Egyes állítások szerint kilenc diákot a Gestapo kivégeztetett.

⁸⁸ *Szigorúan bizalmas!* 96–97.

⁸⁹ A Vatikánba akkreditált német követ az 1940. január 27-i híradás szerint a bíbornok-államtitkárnál tiltakozott a vatikáni rádió lengyel állapotokról szóló közlései ellen. Többek között amiatt, hogy beolvasták Londonból származó értesülésüket, miszerint Lengyelországban a németek tömegesen végeztek ki 12–14 éves gyerekeket, és emellett a felnőttek tízezreit viszik kényszermunkára Németországba. Lengyelország vatikáni követe részletes jelentésében sorolta fel a kegyetlenkedéseket – a német követ ismét tiltakozott –, amelyeket a nők, aggyatának és gyermekek ellen követtek el. Végül a Vöröskereszthez és az emberi könyörületességhez fordult; „segítsenek enyhíteni a leírhatatlan szenvedést, amely a lengyel népre zúdul.”

⁹⁰ *Szigorúan bizalmas!* 104.

⁹¹ Dr. Hans Frank (1900–1946) jogász, birodalmi miniszter, a megszállt lengyel területek főkormányzója. 1946-ban bírósági ítélet után kivégzik.

⁹² *Szigorúan bizalmas!* 122.

⁹³ Stessel, Zahava Szász: *Bor és tövisek Tokaj-Hegyalján. Zsidó élet Magyarországon. Abaújszántó zsidó közösségének története*. Noran Libro, Budapest, 2013. 209. A trianoni diktátum előtt Bereg vármegyében

- Alsóverecke járás községe volt. 1910-ben 1410-en lakták, köztük 234 zsidó. Helena Berger az Ohlbaum családnál dolgozott. 1944-ben az egész abajszántói közösséget Kassára szállították gettóba, majd a téglagyárba zárták. Május 15. és június 7. között csoportokban Auschwitz-Birkenaubába deportálták őket. Uo. 226.
- ⁹⁴ Dachau 1933 márciusában Himmler rendeletére hozták létre. A Harmadik Birodalom első állandó koncentrációs tábora volt. Az SS propagandacélra, „bemutatótábornak” is használta. Legalább 200 ezer foglya volt, közülük 43 ezer meghalt.
- ⁹⁵ A hitleri Németországban az első hely volt, ahol a táborparancsnok önálló ítélkezési jogot kapott. Ezt minden külső jogi felügyelet nélkül gyakorolhatta.
- ⁹⁶ *Szigorúan bizalmas!* 126–127.
- ⁹⁷ Uo. 125.
- ⁹⁸ Az 1930-ban szervezett Külföldiek Ellenőrző Országos Hatóság (KEOKH) – több vidéki, határ menti kirendeltséggel – 1931. február 1-jén kezdett működni. 1938-ban és 1939-ben már százakat vett nyilvántartásba, főként külföldi, „hontalan”, gyakorlatilag menekült zsidókat. A KEOKH regisztrációjában a főbb személyi adatokat, vallást és foglalkozást tüntették fel.
- ⁹⁹ Horthy Miklós (1868–1957) tengerésztiszt, politikus, 1909 és 1914 között Ferenc József szárnysegédje. 1920. március 1-től 1944. október 15-ig Magyarország kormányzója. Ezután a németek, a háború után az amerikaiak fogságában őrizték. A nürnbergi perben tanúként hallgatták ki.
- ¹⁰⁰ Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) ügyvéd, politikus, főispán. 1938. május 14-től 1944. március 19-ig belügyminiszter, majd a szélsőjobb-
oldal elleni intézkedéseiért a Gestapo foglya. A megszállók mellette Sombor-Schweinitzer József főkapitány-helyettest is koncentrációs táborba hurcolták.
- ¹⁰¹ Milotay István (1883–1963) szélsőjobboldali publicista, lapszerkesztő, író.
- ¹⁰² 1934-től a német szövetség elkötelezettje volt, miként a nyilasuralom alatt is. 1944 decemberében megszűnt.
- ¹⁰³ Rövidesen, 1940. június 20-án megérkezett Budapestre az SS hivatalos lapjának, a *Das Schwarze Korps*-nak az üzenete. Említi a „zsinagógá-
illattal körülvett 8 órai Újságot”, amely lapot „nem a daliás Árpád hi-
teles leszármazottai írják. Több hasonlatosságot mutatnak a kétszínű
Dávid törpével”. A szerző végül megerősítette, hogy „a nemzetiszoc-
ialista Németország jogáért, szabadságáért és birtokállományáért
küzd a plutokrata zsidósággal, amely háborút üzent neki”.

- ¹⁰⁴ Werth Henrik (1881–1952) német származású magyar katonatiszt. 1938 és 1941 között a Honvéd Vezérkar főnöke.
- ¹⁰⁵ *Szigorúan bizalmas!* 225.
- ¹⁰⁶ Uo. 239.
- ¹⁰⁷ Bartha Károly (1884–1964) tábornok, a németekkel való katonai-po-
litikai együttműködés feltétlen híve. 1938–1942 között honvédelmi
miniszter.
- ¹⁰⁸ *Szigorúan bizalmas!* 243. A közölt létszám erős túlzás volt. Kezdetben
a honvédség által katonai szolgálatra igénybe nem vett zsidó férfiakat
„munkáskülönítményekbe” osztották be. Elnevezésük „különleges
munkásszárad” volt. 1940 júliusában (kb. 15 ezer fős állománnyal)
60 ilyen század létezett. Számukat rövid idő alatt 90–100-ra tervezték
emelni. Szita Szabolcs: *Halálerőd. A munkaszolgálat és a hadimunka
történetéhez 1944–1945.* Kossuth–Állami Könyvtérjesztő Vállalat, Bu-
dapest, 1989. 12.
- ¹⁰⁹ Teleki Pál (1879–1941) geográfus, politikus, egyetemi tanár.
1920–1921 között miniszterelnök, majd 1939. novemberől másodszor
is betölti ezt a posztot. 1941. április 3-án öngyilkosságot követett el.
- ¹¹⁰ Horthy Miklós *titkos iratai.* Sajtó alá rend., magy. és jegyz. Szinai Mik-
lós, Szücs László. Kossuth, Budapest, 1965. 261–262.
- ¹¹¹ A német diplomácia kitűnően taktikázott. Visszatérően hangsúlyozta,
hogy a „közös érdekekre nézve” a magyar termelő- és szállítóképes-
séggel nincsen megelégedve.
- ¹¹² *Szigorúan bizalmas!* 276–277. Az „átállítás” alatt a magyar gazdaság
átfogó és teljes „zsidótlantása” értendő. Az 1941. évi XV. törvény (a
harmadik zsidótörvény) Bárdossy László miniszterelnöksége alatt,
1941. augusztus 8-án lépett hatályba.
- ¹¹³ A német mintát Magyarországon is követték. Az 1930-as évek derekán
már működött a militáns antiszemita egyik csoportosulása, a Kárté-
kony Rovarellenes Egyesület. Bosnyák Zoltán, Endre László, Dorogi
Farkas Ákos, Levatich László és társaik a zsidóellenes irodalom fenn-
tartásáért, terjesztéséért, a kirekesztő intézkedések kigondolásáért és
megvalósításáért szövetkeztek. 1943-ban ott voltak a Ma-
gyar Zsidókutató Intézet megalapításánál is. A német megszállás után
újabb megnyitóra került sor: a Union Club budapesti helyiségében
1944. május 12-én – Endre László államtitkár jelenlétében – nyitot-
ták meg a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézetet. A célokat Bosnyák
Zoltán, az intézet igazgatója előadásban ismertette. Jelen volt a német
Zsidókérdést Kutató Intézet kiküldött képviselője is, aki „a világ zsi-
dóságának haditerveiről” beszélt.

- ¹¹⁴ Rajniss Ferenc (1893–1946) szélsőjobboldali újságíró, lapszerkesztő, politikus, a Szálasi-kormány minisztere. A Népbíróság ítélete alapján kivégezték.
- ¹¹⁵ Dr. Kovács Alajos Ferenc jogász, statisztikus, demográfus, 1936-tól a Központi Statisztikai Hivatal nyugalmazott elnöke volt. Felszólalásában a „zsidókérdés” kapcsán arról beszélt, hogy „az egyedüli sikeres megoldás csak a teljes vagy legalább részleges kitelepítés” lehet.
- ¹¹⁶ Kállay Miklós (1887–1967) főispán, mezőgazdász, konzervatív politikus. 1942. március 10-től 1944. március 20-ig miniszterelnök. 1944 októberében Németországba hurcolták.
- ¹¹⁷ A híradás szerint az épületben 300 szerb tiszt lelte halálát.
- ¹¹⁸ *Szigorúan bizalmas!* 363. A bevonuló magyar csapatokat a délvidéki Újverbászon, Szivacon és több környező faluban horogkeresztes zászlókkal fogadták. Parancsra ezeket bevonták, de helyettük a magyar nemzeti zászlót nem voltak hajlandók kitűzni. A zsidókra mindenütt „hadisarcot” vetettek ki, a magyar nemzethez korábban hű maradt zsidókért szót emelő helyi lakost „zsidóbérencnek” bélyegezték.
- ¹¹⁹ Dr. Kékessy Lőrinc 1930-ban a budapesti katonai parancsnokságon századosi rendfokozatban szolgált.
- ¹²⁰ Hadtörténelmi Levéltár 4335 csomó HM 1941. Eln. 13. o. 8419 alapszám, 48910 ikt. szám. A német megszállás után Dachauval az Eichmann-kommandó egyik tisztje, Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführer is fenyegetett. 1944. április 20-a táján a budapesti Zsidó Tanácsnál sürgette, hogy a (volt hitközségi, kényszerből a németek javát szolgáló) adminisztráció gyorsítása érdekében ügyvezető tisztviselőt nevezzenek ki, akivel éjjel-nappal állandó érintkezésben lehetnek. Wisliceny a berlini zsidó hitközség ügyvezetőjéről (akinek a nevét nem tudta) elmondta, hogy „eleinte akadékoskodott, ezért néhány hónapra Dachaubra került, s miután onnan visszajött – minden úgy ment, mint a karikacsapás”. *Hogyan történt?* 62.
- ¹²¹ Dr. Endre László (1895–1946) fajvédő, antiszemita magyar politikus, alispán. Zsidó- és cigányellenes, kirekesztő rendeletek kiagyalója, gyakorlati specialistája. 1934-ben a *Nemzeti Figyelő*ben tette közzé tervezetét, melyben „állami koncentrációs táborok” létrehozásában, az oláh-cigányok sterilizálásában látta a „megoldást”. 1944 áprilisától a Belügyminisztérium közigazgatási államtitkára, az Eichmann-kommandó készséges kiszolgálója. Háborús bűntettei miatt a Népbíróság halálra ítélte.
- ¹²² Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának jelentése 1941. év április 16. napjától 1941. évi augusztus 15-ik napjáig 18–19, 33. lap. *Szigorúan bizalmas!* 387–388. A félhivatalos *Magyar Országos Tudósító* novem-

- ber 4-i közleménye szerint Endre László alispán Pest vármegye közigazgatási bizottsága ülésén Hitler hadvezéri lángeszét méltatta. Kijelentette, hogy a vörösök győzelme a zsidó világuralom beteljesedését jelentette volna. „Közel egymilliónyi zsidó és nem kevés bolsevista, köztük elég ún. »szalon bolsevik« él hazánkban, akiknek nagy része egészen természetesen nem a mi győzelmünkre vágyik.”
- ¹²³ A kárpátaljai nem magyar állampolgárságú zsidók helyzete már a terület magyar visszacsatolása után kilátástalanná vált. Tömegesen próbáltak menekülni, de Lengyelországból és a Szovjetunióból azonnal visszadobták őket. Bár magyar anyanyelvüként jöttek számba, magyar állampolgárságot nem kaphattak. A belügyminisztérium minden honosítási kérelmet elutasított. (A megszűnt csehszlovák állam állampolgársága is érvénytelen lett.) A magyar bevonulás után azonnal bevezették az első zsidótörvényt. A zömében – hagyományosan – ortodox zsidó közösségeket nemcsak a hatóságok, de a magyarországi zsidó hitközségek is előítéllettel kezelték.
- ¹²⁴ *Szigorúan bizalmas!* 380. Az eredeti szövegben is a „deportálás” kifejezés szerepel. Az 1941 nyarán történt csoportos gyilkosságokban az SS, valamint német rendőri egységek is részt vettek. Az ún. kamenyepodolszkiji deportálás feldolgozását lásd: Majnai Tamás: *A körösmezői zsidódeportálás 1941-ben* = *Ráday Gyűjtemény Évkönyve IV–V*. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1986. 59–86.; Gellért Ádám – Gellért János: *Az 1941-es deportálások és Csátary László = Élet és Irodalom*, 2012. augusztus 31.
- ¹²⁵ Az uzsoki határátkelőnél a szovjet határőrség megtagadta a „galíciai illetőségük” miatt Ungvárról kitiltott zsidók átvételét.
- ¹²⁶ A Fehér kereszt Gyermekkórház (Budapest, IX. Tűzoltó u. 1.) Szalárdy Mór orvos kezdeményezésére 1885-ben alakult meg. Máig a gyógyítást szolgálja.
- ¹²⁷ Kozma Miklós 1940. szeptember 12-én lett Kárpátalja kormányzója biztosa. Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér. Kozma Miklós. I–II. kötet*. PolgArt, Budapest, 2000. A deportálásról 739, 753, 762. A szerző a Magyarországról elhurcolt áldozatok számát 17 400-ban határozta meg. Uo. 762. Hivatali beiktatásán (szeptember 22.) Kozma kijelentette: „A zsidókérdésben hozott törvényeket és rendeleteket, valamint a kormány politikáját teljes mértékben érvényesíteni fogom.” Október 7-én a „hontalan zsidók” ügyében kudarcot vallott.
- ¹²⁸ Napi sajtószemle *Magyar Nemzet*, 2018. január 30. Az összegezést a lengyelek vitatják. Jan Tomasz Gross kutatásaira építve jelent meg a *Szomszédok. A jedwabnei zsidók kiirtása* című kötet (Új Mandátum, Budapest, 2004.), mely további kutatásokhoz vezetett. A Nemzeti Em-

lékezet Intézete feltárta a lengyelek által 1941-ben elkövetett, 1600 áldozattal járó jedwabnei pogrom valós történetét, majd húsz további pogromot derített fel. 1946-ban lengyel földön a zsidóellenes rágalomból fakadt kielcei pogromban 37 zsidót öltek meg, 35 fő megsebesült.

¹²⁹ *Szigorúan bizalmas!* 402.

¹³⁰ Uo. 406. A szlovákiai magyarságot deportálás és kiirtás nem fenyegette, de a diszkrimináció és az önkény számos megnyilvánulását szenvedte el.

¹³¹ Áhároni, Ráchel: *A rákospalotai zsidó hitközség története*. Lahav Nyomda, Tel Aviv, 1978. 83. A szlovákiai menekült zsidók rákospalotai rejtgetetéséről és Palesztinába való kisegítéséről uo. Öttinghauser Elvira igazgatónő az 1890-ben alapított helyi Állami Leány Javítóintézetben 1944-ben megvédte a zsidó lányokat a deportálástól.

¹³² *Szigorúan bizalmas!* 415. Egy volt újságíró nővére után tudakozódott, mert sikerült magyar okmányait megszereznie. Átadni már nem tudta, mert a lengyel faluban, ahol a kiutasított magyar csoport a kimutatas szerint állítólag tartózkodott, csak egy tömegsírt talált. Bossánszky Ferenc a Budapest Déli Üzletvezetőség üzemszázadával katonai behívtásra teherautón érkezett Galíciába. Horodenka kisvárosban látta, hogy a németek oda hordták össze a munkára alkalmatlan öreg lengyel zsidókat. Pőrekocsikon szállították őket, a kísérők magyar csendőrök voltak. „Hallottam, amint beszéltek arról, hogy a folyóban tömegével úsztak a kivégzettek hullái.” *Magyar vasutak a II. világháború éveiben*. Összeáll. Lovas Gyula. Magyar Államvasutak, Budapest, 1996. 146.

¹³³ December 10-én megbízható bécsi forrásból Budapesten ismertté vált, hogy „a zsidók legnagyobb részét elvitték, s az a hír járja, hogy a galíciái mocsarakba fullasztották őket”. *Szigorúan bizalmas!* 428.

¹³⁴ Náray Antal (1893–1973) vezérőrnagy, a Magyar Rádió és Távírtai Iroda elnöke, egyetemi oktató, író és zeneszerző.

¹³⁵ *Náray Antal visszaemlékezése, 1945*. Sajtó alá rend., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakály Sándor. Zrínyi, Budapest, 1988. 63, 66.

¹³⁶ 1944-ben Horthy Szálasi Ferencet fogadta. Az alkalomból a nyilas vezérnek pozitív példaként Goldberget említette, mert családi textilipari cége fennállása idején „több aranyat biztosított az országnak, mint bárki más”. Uo. 66.

Goldberger Leó (1878–1945) a magyar textilipar neves korszerűsítője, nagyiparos. A vagyonától megfosztott nagytőkést 1944-ben elhurcolták, Mauthausenban éhen halt.

¹³⁷ Chorin Ferenc (1879–1964) gyár- és bányatulajdonos, 1928–1942 között a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, a Horthy-rendszer egyik legismertebb, legbefolyásosabb üzletembere.

¹³⁸ Baky államtitkári kinevezésekor 1944 márciusában a kormányzó kijelentette: „utálom a kommunista és galíciái zsidókat, ki velük az országból, ki, ki! De Te is belátod, hogy itt is vannak ugyanolyan jó magyarok a zsidók között, mint te meg én? Például itt van a kis Chorin és Vida, hát ezek csak jó magyarok! Az ilyeneket nem engedhetem. A többi, azt csak vigyéki!” Lévai Jenő: *Zsidósors Magyarországon*. Magyar Téka, Budapest, 1948. 100.

Vida Jenő (1872–1945) gazdasági főtanácsos, a magyar bányáipar fejlesztője.

¹³⁹ Közben – 1942 őszén – megalakult a zsidók konspirációs katonai csoportja, a Zsidó Harci Szervezet. 1943. április 19-én a német fegyveresek benyomultak a varsói gettóba. Meglepetésükre az elszánt zsidó felkelők (mintegy négyszázan) géppisztolytűzzel, kézigranátokkal és benzines üvegekkel „fogadták” soraikat. A németek által legmegvetettebb nép gyengén felfegyverzett egységei kivételes bátorsággal, hősiiesen harcoltak. A lengyel Honi Hadsereg főparancsnoka Vitézségi Érdemkereszttel tüntette ki Mordechaj Anielewiczet, a zsidó felkelés ifjú parancsnokát, Arie Wilnert, a Honi Hadsereg és a zsidó harci szervezetek közti összekötőt, valamint Mordechaj Tenenbaumot, a bialystoki zsidó felkelés parancsnokát.

¹⁴⁰ A Hlinka-gárda a Szlovák Néppárt paramilitáris szervezete volt. 1938 júniusában illegálisan alapították, 1938 októberében legalizálták. A szélsőséges náci barát szervezet a magyarokat „öselnyomó imperialistának” bélyegezte, a zsidókat pedig a magyarok kiszolgálójának.

¹⁴¹ A Német Gárda (Heimatschutz) Szlovákiában 1944-ben, a német kiűzés védelmére alakult az esetleges partizántámadásokkal szemben. Létszáma 8 ezer fő körül mozgott. Egységei a szlovák nemzeti felkelés idején Gottlob Berger SS-Obergruppenführer (SS-„fegyvernemi tábornok”) vezetése alatt harcoltak a partizánok ellen.

¹⁴² 1942-ben és 1944-ben a Hlinka-gárda szervezeten közreműködött közel 70 ezer ember karhatalmi összetételénél, durva, embertelen kifosztásánál és deportálásánál. A fennmaradt szlovák akták szemérmesek. A deportálás szó lapjaikon nem fordul elő. Helyette „kiköltözést” emlegetnek, amelynek értelme kettős: jelenthet áttelepítést az ország határain belül, de azokon kívül is. Sas Andor: *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945*. Kalligram, Pozsony, 1993. 153.

¹⁴³ Az előírt szóhasználat először a *Pester Lloyd* 1941. december 12-i delutáni kiadásában jelent meg.

¹⁴⁴ Az eutanáziaprogram a nemzetiszocialista államban a faji ideológia szerint és fajfenntartási alapon értéktelennek minősített emberek, betegek sterilizálását, injekcióval vagy gázban történő elpusztítását

- jelentette. 1937 végén kezdődött meg a „társadalomra veszélyes aszociális elemek”: munkakerülők, koldusok, vándorcigányok, homoszexuálisok, prostituáltak koncentrációs táborba szállítása. Sokakat kasztráltak. Több mint 5 ezer beteg gyermeket megöltek.
- 145 *Szigorúan bizalmas!* 443.
- 146 A csetnik mozgalom magvát nacionalista szerbek és montenegróiak alkották. 1942-ig a polgári emigráns kormányt támogatta, angolbarát politikát folytatott. Csetniknek a szerb irreguláris katonai szervezet tagjait nevezték.
- 147 Ma Kamenyec-Pogyilskij, Ukrajna. „Láttam a hajladozó, előre-hátra bukó testeket, a lassan és siralmasan levegőbe emelkedő ásókat. A németek ordítottak, a magyar csendőrök pedig asszisztáltak hozzá. Hamarosan megkezdődött a lövöldözés. Augusztus volt és nagyon meleg. Már nem tudom, hányadika, talán 26 vagy 28. Egybefolytak a napok, a percek és az órák. Két napig tartott az öldöklés. Pokoli két nap volt. Csak a fegyverropogást hallottam, csak azt láttam, hogy egymás után dőlnek el az emberek. Gyerekeket is láttam, meg sivalkodó asszonyokat. Nem néztem végig, elmenekültem onnét, nem bírtam felfogni ezt a szörnyűséget (...) A 10. magyar vadászászlóalj még mintegy ezer zsidót kergetett át Tarnopolnál a Dnyeszteren, s állítólag a nácik visszaküldték őket Magyarországra, de ez a vadászászlóalj nem engedte, s akkor őket is kihajtották a városon kívül, és lelőtték valamennyit. (...) Pedig azt hittem, a háború minden poklát megjártam már.” L. Juhász Ilona: *Örök mementó. A holokauszt emlékjelei Dél-Szlovákiában*. Vámbéry Polgári Társulás, Dunaszerdahely, 2015. 16.
- 148 Részletesen A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944*. Kossuth, Budapest, 1987.
- 149 Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944) képviselő, lapszerkesztő, képviselő, németellenes politikus. A nemzeti ellenállás szervezése miatt 1944. december 24-én kivégezték.
- 150 A Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom 1939. március 15-én alakult, parancsuralmi párt volt. Ezen a néven 1944. augusztus 24-ig, utána 1944. október 16-a és 1945. május 1-je között működött. A Vörös Hadsereg által megszállt területen hivatalos betiltása (de jure) 1945. február 26-án történt.
- 151 Szálasi Ferenc (1897–1946) vezérkari őrnagy. Hungarista politikus, több szélsőjobboldali politikai párt megalapítója. 1944–1945-ben a Magyar Királyság nemzetvezetője és miniszterelnöke.
- 152 Heinz Boberach: *Berichte des SD und der Gestapo über Kirchen und Kirchenvolk in Deutschland 1934–1944*. Matthias-Grünwald, Mainz, 1971. 633. Danuta Czech adatközlése ennek ellentmond. Szerinte nem

- Karl, hanem Tomasz Goldát (fogolyszáma 27 279) hurcolta három társával a krakkói Sipo és SD március 26-án Auschwitzba. (A fogolyszám kiadásának időpontja ezt megerősíti.) Május 19-én ismeretlen helyre szállították át. *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 214.
- 153 Theresienstadt (ma: Terezin, Csehország) félúton található Prága és Drezda között. Nevezetessége az 1784-ben elkészült hatalmas erőd, kiterjedt földsáncsal. Az 1800-as évektől börtönként is használták, 1941 novemberétől a zsidók kirakattáboraként (hivatalosan gettó). Becslések szerint 1941–1945 között 144 ezer zsidót szállítottak ide, közülük 30 ezren meghaltak. 88 ezer foglyot más táborokba, megsemmisítésre transzportáltak át. Az erőd kazamatarendszerében hatalmas, fontos hadiüzem működött. A tábor 1945. május 11-én, a szovjet csapatok bevonulásával szabadult fel.
- 154 A Cseh–Morva Protektorátus hivatalos közlönyében március 7-ről (utólag) keltezett kormányrendelet jelent meg. A *Transkontinental Press* közleményéből Budapesten megtudták, hogy a rendelet további szigorításokat tartalmazott a zsidóvá nyilvánításról, a zsidók és keresztények házasságkötéséről és az utóbbi hivatali szabályozásáról. Előző hónapban Szlovákiában rendelték el a zsidók kötelező jelentkezését „nyilvántartási célra”. Sas 146.
- 155 Jozef Tiso (1887–1945) római katolikus szlovák pap és politikus. 1938 és 1945 között a szlovák bábállam, az első Szlovák Köztársaság elnöke. 1947-ben Pozsonyban bírósági ítéletre kivégezték. Tiso emlékezete – Horthyéhoz hasonlóan – szelektív volt. A háború utáni perében tagadta, hogy tudott volna arról, milyen sors vár a deportált zsidókra. Azt is, hogy a szlovákiai rabbik 1942. március 6-án hozzá intézett felhívását ismerte volna. Irrattal rábizonyították, a tagadás visszavonására kényszerült. *Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt* 45.
- 156 *Szigorúan bizalmas!* 505. A szlovák kormány minden deportált zsidóért 500 birodalmi márkát fizetett a németeknek.
- 157 Már az 1942. március 11-i parancs elrendelte a zsidók valamennyi háztartási cikkének összeírását. Cédulát ragasztottak minden székre, asztalra és szekrényre, a mozsarakra és a konyhai edényekre is. Mindezt szigorúan ellenőrizték. *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945*. 146.
- 158 *Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt* 78.
- 159 Uo. 79.
- 160 *Képes Családi Lap*, 1942. április 15.
- 161 *Képes Családi Lap*, 1942. április 25.
- 162 G. Kovács László – Ivan Kamenec: *Jozef Tiso*. Nap, Dunaszerdahely, 2011. 67–68. Tiso mintegy ezer zsidót – családtagjaikkal együtt – gaz-

- dasági érdekek miatt mentesített a zsidótörvények alól. A humanitárius szempontokra hivatkozó mentesítési kérelmeket mindig elutasította.
- 163 Mach Sanyo a szlovák propagandahivatal főnöke, 1940. májusig a Hlinka-gárda vezére. 1940. július 29-től 1944. szeptember 5-éig belügyminiszter.
- 164 *Szigorúan bizalmas!* 504. Slachta Margit rendfőnöknő (1884–1974), a Szociális Nővérek Társaságának alapító főnöknője, feminista politikus, az első magyar női országgyűlési képviselő. A Szent Kereszt Egyesület társelnöke volt, kapcsolatban állt a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájával (MIPI) is. Kérésükre 1942. március 25. és 27. között a szlovák zsidók ügyében Pozsonyban járt. Megkísérelte – sikertelenül – a szlovák zsidó gyerekek Törökországba küldésének engedélyezését, illetve további mentési tervek megvalósítását. Hazatérése után a magyar állam illetékeseit tájékoztatta, hogy „Közvetlen és magyarázatra nem szoruló magyar érdek, hogy a koncentrációs táborokba kerülő magyar honosok kellő védelemben részesüljenek, és pedig nemcsak Pozsonyban, hanem a többi gyűjtőtáborokban is”. Slachta attól tartott, hogy a Szlovák Államból a magyar zsidó nőket a front mögötti mulatóhelyekre hurcolják és „a katonák prédái” lesznek. Aggályaira a magyar állami és az egyházi fórumok nem reagáltak. A „más országok belügyeibe való beavatkozástól” elhatárolták magukat. Szécsi József: *Judaisztikai érintések* 2. Luther, Budapest, 2015. 406.
- 165 *Szigorúan bizalmas!* 513. A határon egy ideig internálótáborokat (Rice, Csörgő, Garany) működtettek. A szlovák deportáltak joghátrányait kiterjesztették mindazokra, akik 1942. május 23-a után útlevelemmel vagy anélkül elhagyták az országot. A szlovák történetírás a Magyarországra 1942-ben átszökött zsidók számát 5 ezerre teszi.
- 166 Sztójay Döme (1883–1946) politikus, katonai pályafutása után ny. altábornagy, rendkívüli követ Berlinben. Hitler és a nemzetiszocializmus elkötelezett híve, 1944. március 23-tól augusztus 29-éig a Magyar Királyság miniszterelnöke. Háborús bűnősként 1946 augusztusában Budapesten kivégezték.
- 167 *Vádirat a náciizmus ellen III.* 1944. június 26–október 15. Szerk. Benósofszky Ilona, Karsai Elek. MIOK, Budapest, 1967. 64.
- 168 A beszélgetés során Ottlik a Sztójayval folytatott vitájában a zsidóság „kiutasítását” kifejezést „hóhérkézre adásra” módosította. Szavainak hitelességét erősíti, hogy az idézett mondatokat nem a háború után, hanem 1942. október 10-én vetette papírra. Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérége. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Jelenkor–OSZK, Pécs–Budapest, 2012. 534.
- 169 A Belföld II. osztály a zsidókérdéssel foglalkozott.

- 170 A kérdést Kádár Gábor és Vági Zoltán *A végső döntés*. Berlin, Budapest, Birkenau című munkája tárgyalja. Jaffa, Budapest, 2013. 136–139.
- 171 Diétrich von Jagow (1892–1945) SA-Obergruppenführer, az SA berlini vezetője. 1941. július 20. és 1944. március 19. között budapesti német birodalmi követ.
- 172 *A Wilhelmstrasse és Magyarország* 697.
- 173 Bosnyák Zoltán (1905–1952) tanár, újságíró, jobboldali radikális szerkesztő. A Magyar Zsidókérdés Kutató Intézet igazgatója, több antiszemita könyv szerzője. Bírói ítélet után Budapesten kivégezték.
- 174 Reményi-Schneller Lajos (1892–1946) banktisztviselő, szélsőjobboldali, németbarát politikus. 1938–1945 között pénzügyminiszter. A Sztójay-perben halálra ítélték, Budapesten kivégezték.
- 175 Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführer (százados, 1911–1948) 1931-től az NSDAP és az SA tagja. 1940-ig az SD apparátusában dolgozott. 1940 augusztusától a szlovák, majd a görög és a magyar zsidóság deportálásában töltött be meghatározó feladatokat. 1948-ban halálra ítélték, bűneiért Pozsonyban kivégezték.
- 176 A nyilasok már a kormányzó idősebb fiára, a kormányzóhelyettesi posztra jelölt Horthy Istvánra (1904–1942) is bőven szórtak rágalmat. Röplapokon hirdették, hogy tehetség hiányában teljesen alkalmatlan a feladatra. *Szigorúan bizalmas!* 482. Horthy István repülőfőhadnagy 1942. augusztus 20-án Ilovskoje mellett repülőbalesetben hősi halált halt.
- 177 Edelsheim Gyulai Ilona, gróf [Horthy István kormányzóhelyettes özvegye]: *Becsület és kötelesség I.* Európa, Budapest, 2001. 252.
- 178 A kegyetlenségek ellen leszögezte: „Merd kérni, kívánni, sürgetni olyan hozzátartozódtól, ki munkatábor-parancsnok, hogy olyan fölöttese legyen a szolgálatosoknak, amilyen fölöttest az ő fiának kíván a fronton, vagy az ellenség fogságában.” *A lélek szava* 1943/1. 3–4.
- 179 Joachim von Ribbentrop (1883–1946) 1932-től az NSDAP tagja. 1936 és 1938 között londoni német birodalmi követ, 1938-tól 1945-ig külügyminiszter. A nürnbergi perben a nemzetközi bíróság halálra ítélte, kivégezték.
- 180 Sipos Péter: *Egy Horthy-életrajz problémái = Történelmi Szemle*. 2007/3. 440., Karsai László: *Végzetes esztendő: 1942 a magyar diplomaták jelentéseiben = Hadtörténelmi Közlemények*. 2004/3. 859–888.
- 181 A pásztorlevelet Tiso államelnöknek mint Banovce község (eredeti neve Bánóc, az elcsatolás előtt Zemplén megyei magyar község volt) plébánosának is fel kellett olvasnia.
- 182 A Budapesten 1941-től működő cionista Segély- és Mentőbizottság (Vaada) – vezetői dr. Kasztner Rezső újságíró és Komoly Ottó mérnök

– tárgyalásokat kezdett a megszálló hatalommal zsidó életek kivásárlásáért. Az életeket mentő akció megítélése máig vitatott.

183. Az eredeti szöveg a Hágáná tel-avivi levéltárában (Árhijon Toldot há-Hágáná) található, 80/187/26. sz. Moshe Golan kutatási eredménye és fordítása.

184. Adolf Hitler, a német nép vezérének és kancellárjának a német néphez szóló felhívása és a véderőhöz intézett hadparancsa 1944. január 1. H. n. 12.

185. Gordon Thomas: *XII. Piusz és a zsidók. A Vatikán titkos zsidómentési terve a náci időkben*. Lazi, Szeged, 2017. 217. 1943 tavaszán üzemanyag szűkében a vontatható vagonok számát csökkentették. Az összegyűjtött zsidókat elszállításig a Regina Coeli börtönben tartották fogva.

186. Sombor-Schweinitzer József (1895–1950) rendőrtiszt, főkapitány-helyettes, a politikai rendőrség egyik vezetője. 1944. március 19. után a Gestapo foglya. A háború végét követően az amerikai hatóságok szolgálatában részt vett a magyar háborús bűnösök felkutatásában.

187. Alig két és fél hónap múltán német fogságban gondolkodhatott el a valóságon. Végül KL Flossenbürgbe hurcolták, származása okán deportálták feleségét is.

188. 1943. december 9-én a budapesti olasz nagykövet tájékoztatta Salót, hogy a magyar külügyminiszter tiltakozott az Olaszországban tartózkodó magyar zsidók begyűjtése és kifosztása ellen.

189. Előzetesen (1943. november 14.) az új Köztársasági Fasiszta Párt manifestumának 7. pontja kimondta, hogy minden zsidó „idegen” és „ellenség”. Lutz Klinkhammer: *Zwischen Bündnis und Besatzung. Das Nationalsozialistische Deutschland und die Republik von Saló 1943–1945* Niemeyer, Tübingen, 1993. 543.

190. Pedig a Waffen-SS alakulatai le-lecsaptak a zsidó közösségekre. Tagjaikat részben lemészárolták, másrészt Auschwitz-Birkenaubába szállították. Eichmann kommandójának tisztje, Dannecker SS-Hauptsturmführer 1943. október 8-án érkezett Rómába. Az olasz főváros gettójában 1944 elején 9290 zsidó lakott. *XII. Piusz és a zsidók* 54, 163.

191. Stern Samu (1874–1946) üzletember, bankár, pesti, majd országos neológ zsidó vallási vezető. A Magyar Királyság német megszállása után náci-német utasításra a Judenrat vezetője. Felfogása szerint „a magyar zsidóság magát nem magyar zsidónak, hanem zsidóvallású magyar zsidónak vallja”. (Stern Samu beszéde a hitközség 1935. évi decemberi közgyűlésén.)

192. Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam. 1942–1944. Európa-História*, Budapest, 2011. 170.

193. Stern Samu: *Emlékirataim. Versenyfutás az idővel*. Bábel Kiadó, Budapest, 2004. 304.

194. Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács*. Minerva, Budapest 1990. 59–60.

195. 1944-ben Eichmann munkatársai előtt cinikus nyíltsággal kijelentette: „A zsidóságra olyan csapást mérnek, amelyből soha többé nem tudja összeszedni magát.” *Németek, zsidók, népiirtás* 217.

196. *Hogyan történt?* 17.

197. Schwarz Sándor: *A halál árnyékának völgyében*. Oliver Games International, Budapest, 2005. 76–77. 1943 tavaszán a szerző a debreceni Nagyállomáson SS-ek által őrzött, kenyérért, vízért könyörgő olasz zsidókat szállító szerelvényt látott. „A sajnálkozáson kívül mást nem éreztem.” Egy év múlva őt is tehervagonba kényszerítették, Birkenaubába szállították.

198. A Magyar Zsidók Központi Tanácsa Stern Samu vezetésével – mint Európában, Budapesten is – a helyi zsidóknak közvetítette a németek és a helyi hatóságok parancsait, követeléseit. A vidéki tanácsokban (Eichmann tisztjei rendelték el) legtöbbször a volt hitközségi vezetők foglaltak helyet. Ezzel a deportáló kommandó elérte, hogy az újonnan beiktatott vezetést a zsidó lakosság elfogadja, legitimnek tekintse. A tanácstagság, a gettókban, a „zsidó rendőrségben” a részvétel nagy erkölcsi kihívást, dilemmát jelentett. A megszállóknak jól jött, hogy a kiadott parancsokat a helyi viszonyokat jól ismerő zsidók teljesítették.

199. *Az Endre-Baky-Jaross per*. Szerk. Karsai László, Molnár Judit. Cserépfalvi, Budapest, 1994. 307.

200. A tanács tagjai nem voltak elvetemült emberek. Inkább gyávák, mert elárulták az általuk vezetett, bennük bízó tömeget. Mentették a saját és a családtagjaik életét, kiemelték a tömegből a rokonokat, barátokat. A történelem vizsgáján többségükben megbuktak.

201. Arie Ben-Tov: *Holocaust. A Nemzetközi Vöröskereszt és a magyar zsidóság a második világháború alatt*. Dunakönyv, Budapest, 1992. 81.

202. Nemritkán a tábori spiclik ugratták be a szökni szándékozó foglyokat. Bizalmasnak mutatkoztak. Segítséget ígértek, majd a tábori Gestapo irodáján feljelentést tettek. Ilyen árulás következményeként két lengyel fogoly akasztófán végezte. Az egyik előzőleg a fogolyruha rejtekében bőrére tintaceruzával felírta: „Schneider Blockführer árult el bennünket, bosszujátok meg halálunkat!” Az írást a Sonderkommandóba osztott fogolytársaik a tetemek elégetése előtt megtalálták. Az áldozatok végakarátát teljesítették. *Halálgyár* 80–81.

- 203 Ha a szökevénynek – bárhol – csak a hulláját találták meg, azt is visszaszállították a táborba, és közszemlére tették. Kezébe feliratos táblát helyeztek: „Hier bin ich.” (Magyarul: „Itt vagyok.”)
- 204 Blockáster, a lakóbarakk fogoly kápója. (Magyar fordításban a „tömböreg” kifejezés is előfordul.) Egy-egy blokkban mellette két helyettes, Vertreter is volt. Ezek a fogolyfelügyelők bottal vagy kézzel, ököllel vertek. Szelektálásra is ők sorakoztattak. Korbács használatára csak SS-ek voltak jogosultak.
- 205 *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 232.
- 206 Sosnowitz (Sosnowiec) Auschwitz kommandója, 1943-tól 1945. január 17-ig állt fenn, a hatszáz kényszermunkást az Orb Maschinenbau GmbH-ban dolgoztatták.
- 207 *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 232.
- 208 Uo. 436.
- 209 Jerzy Tabeau (1918–2012) francia származású krakkói orvostanhallgató volt. A történetet 1963. június 8-i tanúvallomásából ismerjük, amely az Auschwitz-perben is szerepet kapott. Bernd Naumann: *Az Auschwitz-per.* Kossuth, Budapest, 1966. 196.
- 210 November 26-án Zakopanében voltak, ahol Cieliczko rövidesen egy partizáncsaphoz csatlakozott. Három hónap múlva harci cselekményben elesett.
- 211 A szövetséges országok ott szolgáló diplomatái, a zsidó szervezetek képviselői, köztük dr. Jaromir Kopecky, Csehszlovákia állandó képviselője a Népszövetségben, Genfben, Leland Harrison, a berni amerikai diplomácia vezetője, Roswell McClelland, a War Refugee Board (Háborús Menekültügyi Szervezet) amerikai képviselője, dr. Gerhart Riegner, a Zsidó Világkongresszus genfi munkatársa és mások.
- 212 Az Auschwitz-Birkenau Emlékhely tudományos munkatársai 1981-ben állapították meg, hogy a cím alatt Tabeau írásáról van szó.
- 213 Szita Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945.* Corvina, Budapest, 2014. 62, 88–89, 187.
- 214 A háború után a krakkói Jagelló Egyetemen tanult, kardiológus lett. *London wurde informiert... Berichte von Auschwitz-Flüchtligen.* Hg. Henryk Świebicki. Staatliches Museum, Oświęcim-Brzezinka, 1997. 24–25.
- 215 A topolcsányi (ma: Topolčany, Szlovákia) húszéves ifjút 1942. június 29-én, több szökési kísérlet után 44 070-es fogolyszámmal regisztrálták Auschwitzban. Az I. sz. tábor után Birkenauban helyezték át. 1943

- nyarán a BIIld lágerrészben a 9. blokk írnoke lett, ezután szervezte meg Wetzlerrel (és más foglyok segítségével) az 1944. április 7-én, a Mexikó lágerből indított sikeres szökést.
- 216 A nagyszombati (ma: Trnava, Szlovákia) születésű, a szökéskor 26 éves foglyot a szlovákiai szeredi gyűjtőtáborból 1942. április 13-án szállították be Auschwitzba. Fogolyszáma 29 162 volt. Birkenauban kezdetben a BIb lágerrészben volt, majd a BIIld-ben.
- 217 Ebben a két szökevény között véleményeltérés maradt fenn. Wetzler szerint magukkal hoztak feljegyzéseket, Vrba szerint nem. *London wurde informiert...* 41. Wetzler állítása, miszerint a magyar hozzátartozók megtevesztésére készült Waldsee-lapot is hozott magával, tévesnek tűnik. (A magyarországi deportálás megindítása előtt bő egy hónappal szöktek meg.)
- 218 Oscar Krasňanský a Szlovák Zsidó Tanács tagja, cionista vezető volt.
- 219 A cionista Budapesti Mentőbizottság egyik vezetője. Pozsonyi partnerei Michael Beer-Weissmandel rabbi, Gizi Fleischmann, Andreas Steiner mérnök és dr. Oskar Neumann voltak. A háborús évek alatti és utáni tevékenysége, kapcsolatai máig vitatottak. Munkánkban *Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees aus Budapest 1942–1945* (Szerzői kiadás, Basel, 1946) című jelentését idéztük. Ebben az *Auschwitzi jegyzőkönyv* Budapestre szállítása nem került említésre.
- 220 A francia foglyokat 27 400-tól számolták, az egy héttel később érkezett szlovákokat (köztük Wetzlert) 28 600-tól. 1942 végén már a 85 000-es száriát adták ki. *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 370. 1944 márciusában a fogolyszámsorozat 176 400-nál tartott, májusra elérte a 188 500-at.
- 221 Jelentésüket Londonban kételkedve fogadták.
- 222 Władysław Sikorski (1881–1943) lengyel tábornok, politikus. 1939. szeptembertől a lengyel emigráns kormány miniszterelnöke. 1943. július 4-én Gibraltár közelében repülőgépe tisztázatlan körülmények között lezuhant.
- 223 *London wurde informiert...* 72–73. Az 1943. január 14-én kelt, a táborból a PWOK (Segítség a koncentrációs táborok foglyainak szervezet) számára kicsempészett levél a foglyok áldozatkészségét bizonyítja. Ebben beszámoltak arról, hogy közelükben a Krupp cég rövidesen hatalmas szerelőcsarnokokat helyez üzembe. Úgy gondolják, ezeket a szövetséges repülőök le fogják rombolni. Ezt véruik árán is örömmel támogatják, ha az ellenséget megsemmisítik. Ne foglalkozzanak azzal, hogy a foglyok itt laknak. Az számít, hogy a Krupp céget megsemmisítsék, a földdel egyenlővé tegyék. Uo. 74.

- ²²⁴ A Pozsonyból származó kópiát Svájcban május 22-én küldték a Vatikánba.
- ²²⁵ James H. Kitchens kutató rámutatott, hogy ekkor már túl késő volt ahhoz, hogy meg lehessen menteni az Auschwitz II. táborba tehervonatokkal beszállított nagy európai közösséget, a magyarországi vidéki zsidóságot. *The Bombing of Auschwitz. Should the Allies Have Attempted It?* Edited by Michael J. Neufeld, Michael Berenbaum. Martin's Press, New York, 2000. 89. Az *Actes et Documents du Saint Siège* (Vol. 10, Nr. 204.) szerint – kommunikációs nehézségekre hivatkozva – a jelentés csak október végén került a Vatikánba. A légi hadművelet megtervezéséhez akkor is késő lett volna, ha a dokumentum időben elér a nyugati szövetségesekhez.
- ²²⁶ Krausz Miklós (1908–1956) cionista ellenálló, a budapesti Palesztina Hivatal végrehajtó titkára, a kivándorlás egyik szervezője.
- ²²⁷ George Mandel-Mantello (1901–1992) apját, Baruch Mandel neves zsidó tudóst – feleségével és családjával együtt – Auschwitzban ölték meg. Mantello sok ezer lengyel, cseh, szlovák, holland, belga és francia életét salvadori állampolgársági okmánnyal mentette meg. 1944 tavaszától jelentős része volt a Schweizerisches Hilfskomitee für die Juden in Ungarn (Segítőbizottság) szervezet munkájában.
- ²²⁸ Angelo Rotta (1872–1965) 1930-tól budapesti vatikáni nuncius. A diplomáciai embermentés vezető személyisége, a szovjet megszállás idején azonnal kiutasították.
- ²²⁹ Ezekben a lapokban: *New York Herald Tribune*, *Louisville Courier Journal*, *Philadelphia Inquirer*, *New York Times*, *Washington Post*.
- ²³⁰ Serédi Jusztinián (1884–1945) bencés szerzetes, egyházjogász, érsek, bíboros, hercegprímás, a magyar katolikus egyház vezetője. Sokat tett a lengyel menekültekért. 1944 őszén törvénytelennek nyilvánította a diktatúrát, Szálasi Ferenc hatalmát.
- ²³¹ Ravasz László (1882–1975) református lelkész, szónok, író, az MTA tagja, az egyház dunamelléki püspöke. A keresztény egyházak vezetői közül ő tiltakozott a leghatározottabban a deportálások ellen.
- ²³² Raffay Sándor (1866–1947) evangélikus teológiai tanár, evangélikus püspök, felsőházi tag, egyházi író, teológus, hittudós.
- ²³³ Komoly Ottó (1892–1945) kultúrmérnök zsidó politikus, a magyarországi cionista mozgalom, a Budapesti Segélyező és Mentőbizottság elismert vezetője. 1944-ben Kasztner mögött némileg háttérbe szorult. Így is a mentőmunka tevékeny részese volt, a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottjaként dolgozott. 1945. január 1-jén Budapesten a nyilasok meggyilkolták.

- ²³⁴ A jegyzőkönyv Magyarországra jutásának, fordításának és terjesztésének van másik változata is, mely szerint április végén a Pozsonyban járt dr. Kasztner olvasta először és hozta Budapestre a szlovákról már németre fordított jegyzőkönyvet. Közben Pozsonyban is készült – az eredetihez képest rövidebb – német és magyar nyelvű jegyzőkönyv. (Ebből a Szlovákiát, a szlovák zsidókat érintő részeket kihagyták.) Május első napjaiban ez már Budapesten volt, ahogy feltehetőleg a Michael Dov Weissmandl ortodox rabbi fordításában Nyitrán jiddisül készült variáns is. Erről az *Új Élet* című lapban 2006. július 1-jén közölték, hogy a rabbi óhéber nyelvre fordította, melyet Budapesten csak Freudiger Fülöp tudott elolvasni. A szöveg olvasásakor elájult, majd magához tért, s ekkor értesültek – állítja A. S. – „a pesti zsidó urak, a magyar Judenrat tagjai, mi folyik Auschwitzban”. A cikk szerint ezt a fordítást (is) eljuttatták Horthyhoz.
- ²³⁵ A jegyzőkönyvek kópiáját a Nemzetközi Vöröskereszt genfi irattárában találtuk meg. Intézkedésnek nincs nyoma. A dokumentumot néhány elnökségi tag szignójával irattárba helyezték.
- ²³⁶ Eredeti neve Klein György, 1925-ben született Budapesten. Ugyanitt 1944-ben gettóba zárták. Megszökött, a felszabadulásig bujkált. Nemzetközileg elismert tudós, a Svéd Királyi Tudományos Akadémia rendes tagja, 1983 óta a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. 2014 novemberében elnyerte a Semmelweis Budapest Award nemzetközi díjat.
- ²³⁷ Georg Klein: *Vak akarat és önző DNS*. Corvina, Budapest, 2015.
- ²³⁸ *Becsület és kötelesség I.* 247–251, 263.
- ²³⁹ A kormányzótól az önáltatás sem volt idegen. Április 28-án fogadta Ravasz László püspököt. Horthy arról beszélt, hogy a németek Magyarországtól nagyszámú munkaszolgálatost követeltek. „Így fog kikerülni pár százezer zsidó az ország határain kívül, de hajuk szála sem fog meggömbülni, mint annak a pár százezer magyar munkásnak sem, akik a háború kezdete óta Németországban dolgoznak.” Pár százezer honfitársunk „kikerülését” (a vidéki gettók már léteztek) a kormányzó tényként kezelte. Ellenvetéséről nincs adat.
- ²⁴⁰ Dr. Edmund Veessenmayer (1904–1977) közgazdász, diplomata, 1932-től az NSDAP, 1936-tól az SS tagja. Gazdasági szakértőként 1943-ban hosszú jelentést készített Magyarországról. Hitler 1944. március 19-én budapesti német követnek és teljhatalmú megbízottnak nevezte ki. (A német fegyveres erő felett nem rendelkezett.) Horthy kormányzót „megzabolázta”, csökkent szellemi képességűnek tartotta. Budapesten „szabotázs-központnak” bélyegezte. A magyar zsidóság deportálásában, a magyar fél háborúból való kilépésének megakadályozásában

meghatározó szerepe volt. A nürnbergi perekben 20 év börtönre ítélték, 1951-ben szabadult.

241 *Becsület és kötelesség I.* 264.

242 *Uo.* 265.

243 Az 1944. március 29-i minisztertanács jegyzőkönyve. *Vádirat a nácizmus ellen I.* 51. A budapesti német birodalmi követség levelezéséből kitűnik, hogy már 1944. április 12-én elhatározottak: Magyarország április végéig legalább 50 ezer munkaképes zsidót bocsát a birodalom rendelkezésére. „A kormányzó hozzájárult ehhez.” A *Wilhelmstrasse* 823.

244 *Zsidósors Európában* 106.

245 Randolph L. Braham: *The Destruction of Hungarian Jewry II.* Pro Arte for the World Federation on Hungarian Jews, New York, 1963. 584, 585. Feltételezhető, hogy a később világszerte *Auschwitzi* jegyzőkönyv(ek) nek említett dokumentációs anyagról van szó. Az *Auschwitzi* jegyzőkönyv Magyarországon az Esztergomi Primási Levéltárban és Budapest Főváros Levéltárában található meg. Teljes szövegét először Munkácsi Ernő, majd Lévai Jenő közölte a *Zsidósors Európában* című kötetében.

246 Michael Okroy: *Kaschau war eine europäische Stadt.* Arco Verlag, Wuppertal, 2005. 77. A városban az első ideiglenes gettót már április elején felállították, azaz két héttel a magyarországi gettók „hivatalos” létesítése előtt. A 12 ezer zsidót sújtó ügyben Reiner Gottstein SS-Sturmbannführer, a Biztonsági Rendőrség Miskolc és Kassa városokban tevékeny parancsnoka intézkedett. Április 28-án megparancsolta, hogy zsidó a városok utcáin 18 órától reggel 6 óráig nem tartózkodhat. *Uo.* 73, 93, 97.

247 Márton Áron (1896–1980) az erdélyi katolikus egyház jeles püspöke. A háború alatt, majd a diktatúra éveiben fellépett az üldöztetés ellen; az emberi jogok, a keresztény emberszeretet következetes, bátor képviselője.

248 P. Szőke János: *Márton Áron.* Görög Katolikus Püspöki Hivatal, Nyíregyháza, 1990. 393–394. A püspök május 18-án a kolozsvári Szent Mihály-templomban papjait kiállásra, kötelességeik teljesítésére buzdította. „Nem riaszthat vissza sem börtön, sem emberi tekintetek. Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldöztetés, a börtön nem szégyen, hanem dicsőség.” Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések.* Szerzői kiadás, 1986. 286–287. Serédi hercegprímás és Mindszenty veszprémi püspök elzárkózott a felelősségvállalástól. Mindszenty Sztójay miniszterelnökkel történt budapesti tárgyalásakor (1944. április 13.) kijelentette: „Jogos bírói ítélettel megállapított bűntett nélkül senkinek emberi

jogait ne sértsék, (...) akármilyen származású vagy vallású legyen is valaki.” Önéletírásában röviden foglalkozott a „zsidókérdéssel”. Azt írta: „közbenjárásunknak köszönheti a budapesti zsidóság, hogy nagy részben megmenekült a gázkamráktól.” Mindszenty József: *Emlékirataim.* Szent István Társulat, Budapest, 1989. 37. Az utóbbi állítás erős túlzás. A tragédia budapesti fejezetének megakadályozásában, a zsidóság sorsának alakulásában a püspöki kar nem vállalt szerepet. A főpap kitért arra is, hogy az üldözöttek védelmében nem tettek különbséget a megkeresztelt és meg nem keresztelt zsidók között, pedig legtöbbször ez történt.

249 Mózes Teréz: *Váradi zsidók.* Literátor, Nagyvárad, 1995. 203, 221.

250 Embermentő helytállásáért Járosit kolozsvári Wallenbergként is említik. 1944 őszén szovjet fogságba hurcolták, az év végén Magnyitogorszkban tömegsírba temették.

251 „...ne nyújtsanak hallgatásukkal kezét a gyilkos rendszernek...” *Szenes Sándor interjúi = Műhely* 1984/4. 3, 34–35; Hetényi Varga Károly: *Akiket üldöztek az igazságért. Papi sorsok a horogkereszt és nyílaskereszt árnyékában.* Ecclesia, Budapest, 1985. 146. Szolnok-Doboka vármegye főispánja, gróf Bethlen Béla és dr. Schilling János alispán a zsidóellenes akciók indításakor tiltakozásul betegszabadságra mentek. Bethlen kijelentette, hogy nem kíván tömeggyilkos lenni, inkább lemond. Ember Mária: *Hajtúkanyar.* Szépirodalmi, Budapest, 1974. 177–178. Lemondott báró Jósika János, Szilágy vármegye főispánja, gróf Mikó László, Maros-Torda vármegye főispánja, Hlatky Endre, Bihar megye főispánja, valamint dr. Soós István nagyváradi polgármester.

252 Dr. Dolányi (Kovács) Alajos szóhasználatára és adatai a Központi Statisztikai Hivatal tudományos folyóiratában, a *Magyar Statisztikai Szemlében* jelentek meg (1944/4–5. szám, 103). A felkészült demográfus, statisztikus szerző a zsidótörvények statisztikai előkészítője volt.

253 *Uo.*

254 Randolph L. Braham: *A népiirtás politikája II.* Belvárosi, Budapest, 1997. 891.

255 *Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés.* Szerk. Szita Szabolcs. Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt, Budapest, 2006. A megkeresztelkedett vidéki zsidókkal nem tettek kivételt, deportálták őket. A keresztény, de a zsidótörvények által zsidónak minősült férfiakat külön kezelték. Őket fehér karszalag viselésére kötelezett munkásszázadokba osztották be.

256 Blau László: *Bonyhád. Egy elpusztított zsidó közösség. A magyarországi Bonyhád zsidóságának története.* Soha többé Soái Alapítvány, Bonyhád, 2008. 69.

- ²⁵⁷ Carl Lutz (1895–1975) svájci diplomata, Budapesten 1942 és 1945 között alkonzül. Széles körű mentőmunkát végzett. 1964-ben Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki Jeruzsálemben.
- ²⁵⁸ Magyar Nemzeti Levéltár-Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) K 64 – 43 – 1944-239.
- ²⁵⁹ Friedrich Born (1903–1963) svájci kereskedő, 1944–1945-ben a Nemzetközi Vöröskereszt delegátusa Budapesten. 1987-ben Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki Jeruzsálemben.
- ²⁶⁰ Theodor Horst Grell (1909–1987) SS-Hauptsturmführer, Veesenmayer mellett a Német Külügyminisztérium zsidó ügyekkel megbízott képviselője.
- ²⁶¹ Friedrich Born magyarországi delegátus jelentése a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Genfben (1945. június). Szerk. Szita Szabolcs. Vöröskereszt Nemzetközi Bizottság Közép-Európai Regionális Küldöttsége, Budapest, 2009. 55–56.
- ²⁶² Uo. 56.
- ²⁶³ Junger-Arnóthy Mihály (1883–1957) hivatásos diplomata. 1944. április 6-tól a külügyminiszter állandó helyettese, október 16-tól a Gestapo foglya.
- ²⁶⁴ Jaross Andor felvidéki politikus (1896–1946) a Sztójay-kormány belügyminisztere 1944. március 22 – augusztus 30. között.
- ²⁶⁵ Az Endre-Baky-Jaross per 353–354. Ezekről a napokról Shvoy Kálmán ny. altábornagy (1881–1971) hallomásból feljegyezte, hogy a „Kormányzó iszik, állandóan rumot. Imrédy el van keseredve”. Shvoyt az első világháborúban elesett zsidó katonák emlékművének felavatásán mondott beszéde miatt 1934-ben nyugdíjazták. Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945 Kossuth, Budapest, 1983. 285.
- ²⁶⁶ Hóman Bálint (1885–1951) egyetemi tanár, történész, az MTA tagja, vallás- és közoktatásügyi miniszter. A németbarátság feltétlen híve.
- ²⁶⁷ Ujváry Gábor: Hóman Bálint rehabilitálása = *Rubicon* 2015/4. 55. Hóman 1944. július elején néhány zsidó közéleti személyiség mentesítéséért Sztójay miniszterelnöknél közbenjárt.
- ²⁶⁸ Pattantyús-Ábrahám Imre (1891–1956) kohómérnök, műegyetemi tanár. Embermentő helytállásáért 2000. október 11-én a Világ Népeinek Igaza kitüntetésben részesült.
- ²⁶⁹ Pattantyús I. Tamás: *Az ember tisztelete = Holocaust Füzetek*, 1999/11. 113–117. Később, a szovjet megszállás idején ugyancsak deportáló vonatról mentette ki Maróti Lajos vagongyári mérnököt. Uo. 115.
- ²⁷⁰ Herczeg Ferenc (1863–1954) ünnepelt író, újságíró. 1945 után visszavonultan élt.

- ²⁷¹ Farkas (eredeti nevén Wolfner) István 1887-ben született Budapesten. Festészetében korai mestere Mednyánszky László volt. Párizsban több kiállítást rendezett sikerrel, majd 1932-ben, Budapesten apjától átvette a Singer és Wolfner Kiadó igazgatását. Festői munkásságát is folytatta, művészete nagy becsben állt. 1944. július elején Auschwitz-Birkenauban gázkamrában megölték. Budapesten 2004-ben az Andrássy út 16. bejáratánál emléktáblát avattak tiszteletére.
- ²⁷² Farkas alaptalan internálásáról, fogságáról lásd Fóthy János: *Horthy-liget, a Magyar Ördögsgiget*. Müller Károly, Budapest, 1945. 25–26.
- ²⁷³ Bay Zoltán csoportja 1944-ben 55 cm hullámhosszon dolgozó radarberendezést fejlesztett ki és helyezett üzembe Budapest légvédelmére. Erdemei sorába tartozik, hogy segítségével vált műszakilag lehetővé a titkos rádióadó működtetése Budapest és London között. 1998-ban a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.
- ²⁷⁴ Dallos György mérnököt, a kutatólaboratórium vezetőjét a nyilasok Sopronkőhidára hurcolták. 1945. február 26-án cellájában öngyilkos lett. Simonffy András: *Kompország katonái*. Magvető, Budapest, 1981. 315–316, 330.
- ²⁷⁵ A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt. Szerk. Frojimovics Kinga, Molnár Judit. Balassi Kiadó – Jad Vasvem, Budapest – Jeruzsálem, 2009. 70.
- ²⁷⁶ Simon Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945*. Jaffa, Budapest, 2014. 206–207.
- ²⁷⁷ *Elfeledett soproniak. Arcok, sorsok, áldozatok. Fejezetek a soproni zsidóság történetéből*. Szerk. Tárkányi Sándor, dr. Tárkányi Eszter. Soproni Magyar-Izraeli Baráti Kör, Sopron, 2014. 293. Dr. Hollós (1891–1961) az első világháborúban orvoshadnagyi rendfokozatot ért el. Zászlóaljorvosként több hadikitüntetés birtokosa volt.
- ²⁷⁸ 1981-ben a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki őket. Lebovits Imre: *Zsidótörvények – zsidómentők*. Ex Libris, Budapest, 2007. 208.
- ²⁷⁹ *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht I. Halbband*. Bernard & Graefe, Frankfurt am Main, 1961. 189.
- ²⁸⁰ Ernst Kaltenbrunner (1903–1946) SS-Obergruppenführer, 1943-tól 1945-ig a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) főnöke.
- ²⁸¹ Otto Winkelmann (1894–1977) SS-Obergruppenführer és rendőrtábornok. Magyarország német megszállása után az itt állomásozó SS és rendőri erők főparancsnoka.
- ²⁸² Hans-Ulrich Geschke (1907–1945) Magyarországon ért hivatali karrierje csúcsára. Hivatali megnevezése a biztonsági rendőrség (politikai és belügyi rendőrség) parancsnoka volt.

- 283 Wilhelm Höttl (1915–1999) a VI. osztály, G csoport (politikai rendőrség, politikai hírszerzés) parancsnoka volt.
- 284 Alfred Trenker (1905–?) 1938-ig rendőrségi tisztviselő Bécsben, majd több városban a Gestapo munkatársa. 1944. március 19-től Budapesten SS-Obersturmbannführer, Oberregierungsrat rangban a Gestapo kirendeltségének főnöke. A magyar politikai rendőrséggel együttműködve irányította a németellenes magyarok letartóztatását. Egyidejűleg a Gestapo magyarországi szervezetei parancsnokának, Hans Geschkének a szárnysegédje. 1944. július végén új feladattal (Wehrmacht-tisztek vallatása) Berlinbe rendelték, majd a KdS Wien állományaiba tartozott. Aszobij Arhiv Moszkva (a továbbiakban: AAM) SS-Befehls-Blatt 500 f. l. op. 32.
- 285 Magyarországra érkezése napján születésnapja volt. A beutazás alatt tisztjeivel ezt ünnepelték, a pihenők idején több helyütt a „népi német” lakosság tisztelgését, ajándékait fogadták.
- 286 Zsidók felügyelője, náci-német értelmiségben az európai zsidók ügyében felelős személy.
- 287 Jeruzsálemben tartották 1961. április 11. és december 15. között.
- 288 A deportálás lebonyolításakor a németek helyi támogatással, a magyar karhatalomtól „tevékeny együttműködéssel” is számoltak. Az olasz zsidók deportálásához Dannecker az Einsatzkommandóval együtt kevesebb mint ötven főnyi állomány felett rendelkezett. *Németek, zsidók, népiirtás* 206.
- 289 Július 22-én két személycsere történt: Török Sándort és Kahán-Frankl Samut Stöckler Lajos és Boda Ernő váltotta fel. Az átalakított tanács legfőbb feladata a szinte mindennapos, folytonosan növekvő német anyagi követelések teljesítése volt. Az Igazságügyi Minisztérium a „letartóztató intézetek” igazgatóságának április 4-én elrendelte, hogy a zsidó letartóztatottak minden egyes esetben (tárgyalásra előállítás, átszállítás, külső munka stb.), amikor az „intézetet” elhagyják, a rendelettel előírt jelet viseljék.
- 290 Megpróbáltatásait *Horthyliget, a magyar Ördögsgiget* című emlékezésében Fóthy János újságíró örökölte meg. Scheiber Sándor ide kapcsolódó visszaemlékezése: „húszezer ember vonult itt át a halál felé”. Holokausz-olvasókönyv. Összeáll. Kőbányai János. Múlt és Jövő, Budapest, 2016. 631.
- 291 Lévai Jenő: „...csak ember kezébe ne essem én...” *Deportáció, télach, Schutzpass... Egy újságíró hiteles feljegyzései nácik és nyilasok magyarországi rémuralmáról*. Közread. Dési János. Múlt és Jövő, Budapest, 2016. 22.

- 292 Hain Péter (1895–1946) rendőrségi detektívfelügyelő, kormánytanácsos, 1944. december 12-től állambiztonsági rendészeti vezető. Háborús bűneiért kivégezték.
- 293 Koltay László detektívfelügyelőt háborús bűneiért 1946 augusztusában Budapesten akasztással kivégezték.
- 294 Martinides Ödön detektívfelügyelő ugyancsak akasztófán végezte.
- 295 Ferenczy László csendőrtiszt (1898–1946) 1942 és 1944 között a csendőrség Központi Nyomozó Parancsnokságán beosztott előadóként, 1944. január 5-től március 28-ig a hadművelleti területek tábori rendészeti parancsnokaként dolgozott. Ezután 1944. augusztus 15-ig a csendőrség összekötő tisztje volt a németek felé. Karrierje a Szálasi-rendszerben ívelt tovább. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) A-647.
- 296 Az SS-Obersturmbannführer március 31-én már a svábhegyi Majestichen fogadta a Zsidó Tanács küldöttségét.
- 297 Veesenmayer 1944. március 20-án barátságtalan, lekezelő (rejtjeles) véleményt küldött Ribbentrop birodalmi külügyminiszternek Horthy kormányzóról. Három hosszabb tárgyalásuk után megállapította: „Horthy egyrészt mértéktelenül hazudik, másrészt fizikailag már képtelen feladatainak ellátására. Állandóan ismétli önmagát, néhány mondaton belül gyakran ellentmondásba keveredik, és időnként elakad a szava. Mondanivalója úgy hangzik, mint egy betanult formula.” *A Wilhelmstrasse 787–788*.
- 298 Bornemissza Félix naplójában fennmaradt, hogy 1944 elején az ifjú Horthy figyelmeztette apját: „Apus, ha nem maradunk ki a háborúból, meglátod, egy cekkerrel fogod otthagyni a várat.” *A halál tornácában...* Személyes élmények alapján Bornemissza Félix igaz írása. Hadtörténelmi Levéltár 2066 Tan. sz. 26.
- 299 Ránki György: 1944. március 19. *Magyarország német megszállása* Kossuth, Budapest, 1968. 102.
- 300 *Vádirat a náciizmus ellen* I. Szerk. Benosofszky Ilona, Karsai Elek. MIOK, Budapest, 1958. 51.
- 301 Április 14-én Horthy hadparancsban szólította fel a honvédséget a Vörös Hadsereg elleni harc folytatására.
- 302 A sárga csillag megkönnyítette a hatóságoknak a zsidók azonosítását, megalázását és elszigetelését.
- 303 A m. kir. Igazságügyminisztertől 24.200/1944. I. M. VI. szám. Budapest, 1944. május 11.
- 304 A szolgálatból elbocsátottak, nyugdíjazottak névsorát az *Igazságügyi Közlöny* 1944/5. számában (1944. május, 219.) tették közzé.

- 305 Emlékirataim 2004. 304–305.
- 306 Küldtek ki jelentkezésre „behívókat” is. Volt, hogy a kézbesítésre zsidó diákokat vettek igénybe.
- 307 A visszacsatolt területeken a zsidótörvényeket a 2220/1941. M. E. rendelet alapján érvényesítették, amely 1941. március 27-én lépett életbe. A végrehajtásból a magyarságuk miatt korábban üldözött; ezzel kimagasló érdemeket szerzett, ugyanakkor zsidónak minősülő személyeket kivonták. Az intézkedések 1942. december 31-ig bevezetésre kerültek.
- 308 Mikuláš Gaško: *Nad úkrydom = A bunker felett = The Trains of Death*. Slovenská advokátska komora, Bratislava, 2014. 97. Villanyárammal történt csendőrségi vallatásokról számolt be a pestszenterzsébeti gettó volt foglya, Ladányi Klára is. DEGOB 3322 sz. jegyzőkönyv.
- 309 Randolph L. Braham: *The Destruction of Hungarian Jewry I*. Pro Arte for the World Federation on Hungarian Jews, New York, 1963. 543.
- 310 *A Wilhelmstrasse* 836.
- 311 Uo.
- 312 *The Destruction of Hungarian Jewry II*. 540, 543, 545, 547, 550; 551, 553, 558, 560.
- 313 Az április 18-i német követségi jelentés szerint a zsidókérdésben a magyar lakosság gyors és radikális megoldást várt, mivel „fél az orosz brutalitástól és a zsidók bosszújától”. *The Destruction of Hungarian Jewry I*. 547.
- 314 Freudiger Fülöp (1900–1976) a magyar ortodoxia vezetője. A megszállás után az első kivételezett volt, szoros kapcsolatot tartott fenn a SEK korrupt vezetőivel. 1944. augusztus 9-én családjával, több ortodox vallási vezetővel sikerrel Romániába szökött. 1961-ben Eichmann jeruzsálemi perében tanú volt.
- 315 1944-ben Horthy kormányzó születésnapján (június 18.) imát mondott, majd rövidesen megalázták, a gettóba zárták. Zsolt Béla: *Kilenc koffer*. Magvető, Budapest, 1980. 240–241.
- 316 *Hogyan történt?* 20–21.
- 317 Imrédy Béla (1891–1946) gazdasági szakember, a Magyar Nemzeti Bank elnöke, miniszterelnök. Szélsőjobboldali tevékenysége miatt 1946-ban népbírósi ítélet nyomán kivégezték.
- 318 Július 14-én többek között a keresztény egyházak nyomásgyakorlásának köszönhetően megalakult a kikeresztelkedett zsidókat tömörítő Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége. (A mindennapokban Keresztény Zsidók Szövetségének nevezték. Semmiféle befolyással nem rendelkezett.)

- 319 Eichmann merénylettől tartott. Fegyveres kísérettel, testőrrel mozgott Budapesten is.
- 320 *Kaschau war eine europäische Stadt* 55.
- 321 Kolosváry-Borcsa Mihály (1896–1946) az Imrédy-féle Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselője. 1944. június 16-án vezetésével történt a zsidó szerzők „károsnak minősült” könyveinek bezúzása. Népbírósi ítélet után kivégezték.
- 322 Központi utasítás nélkül is – gettósításkor, esetenként a gyűjtőtáborba történt beszállításoknál – készültek listák, névjegyzékek. Ilyenekről van tudomásunk Szentes, Pécs, Veszprém városok esetében, a VI. csendőrküldetésben, a szolnoki gyűjtőtáborban. Jegyzék készült a szombathelyi gettóból a motorgyári gyűjtőtáborba kényszerített Vas vármegyei, illetve részben Sopron vármegyei zsidókról. Elvben ezek deportálási listának tekinthetők.
- 323 Ide tartozott Bihar, Szatmár, Szilágy, Kolozs, Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyék zsidósága.
- 324 Ide sorolták Maros-Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely (tehát a Székelyföld) zsidó lakosságát.
- 325 Az I. zóna „zsidótlanítási műveleteiről” a belügyminisztériumban április 7-én, majd Munkácson 12-én tartottak értekezletet. A Horvátországgal szomszédos megyék „szükségintézkedéseit” április 19-én a belügyminisztériumban határozták meg. A II. zóna akciótervét 26-án Szatmárnémetiben, két nappal később Marosvásárhelyen, május 8-án Munkácson – szigorú titoktartással – dolgozták fel. A III. zóna feladatairól június 3-án a belügyminisztériumban, a IV. zónáról 10-én, Szegeden határoztak. A június 22-i síófoki értekezleten az V. zóna kampánya volt napirenden, majd 28-án a belügyminisztériumban a budapesti és a székesfőváros környéki feladatokat dolgozták fel.
- 326 Április 13-án Sztójay Döme miniszterelnök és a deportálást támogató, regisztráló Veessenmayer megegyeztek, hogy Magyarország a hónap végéig legalább 50 ezer zsidó munkást ad át a birodalomnak. (Schnellbrief Budapestról, 1944. április 24.) Egyeztetés történt a 36 és 48 év közötti magyar zsidó férfiak katonai munkaszolgálatra való fokozottabb behívásáról, a zsidó munkaszolgálatos zászlóaljok létszámának 100–150 ezer főre való emeléséről is. Április 19-én Veessenmayer már „kb. tízezer” zsidó útra kész állapotát jelezte, mielőbbi elszállításukat kérte. Ugyanakkor jelentette, hogy a szállítások megkezdődhetnek, „mihelyt a szükséges vagonok rendelkezésre állnak”. A *Wilhelmstrasse* 828. Thadden követségi tanácsos május 26-i berlini feljegyzéséből kiderül, hogy a magyarországi zsidókérdés megoldása Baky és Endre „élénk támogatásával” gyors ütemben folyt. A magyar törvények sze-

rint zsidónak tekintendő minden magyar állampolgárt keletre szállítanak. Fontos adat: „mindössze nyolcvanezer zsidót tartanak vissza, akik a magyar hadsereg felügyelete mellett a magyar hadüzemekbe kerülnek munkaszolgálatra.” Uo. 836, 854.

327 A német politikai akciók részeként a munkaerőigények már a megszállítás első heteiben gyorsan nőttek. Veessenmayer április első heteiben 50 ezer zsidót követelt Sztójay miniszterelnöktől. A Führer parancsa és a német külügyminisztérium április 19-i feljegyzése szerint Magyarország „minden gazdasági lehetősége maximálisan kiaknázandó”. A magyarországi munkaerők „a legközelebbi jövőben teljes mértékben kihasználandók. Magunknak tartjuk fel a döntés jogát, mennyiben történik azok bevetése Magyarországon, (...) vagy felhasználásukra Németországban kerüljön-e sor. Németországi bevetésre 500 ezer zsidó azonnal rendelkezésre áll.” Uo. 825, 832. (A számot valószínűleg egy nullával elírták.)

328 Dr. Kavallier József (1891–1970) hírlapíró, szerkesztő. A magyar püspöki kar alapította Szent Kereszt Egyesület (1939–1944) védőirodájának vezetője. A nyilasok 1944. november 17-én fejlövésével megsebesítették.

329 Weiss Edit (1902–1967) a Weiss iparmágnás család jótékonsági tevékenységét irányította, az üldözöttek, menekültek pártfogója volt. 1944-ben elhagyta Magyarországot, az USA-ban folytatta a magyar emigrációt segítő munkáját.

330 *The Destruction of Hungarian Jewry II.* 581–582. Május 15-én Angelo Rotta, a Szentszék budapesti követe formális tiltakozójegyzéket adott át a magyar kormánynak. A természetjogi érvelést követte: „Ha Isten életet adott egy emberi lénynek, azt az életet senki nem veheti el, ha csak az illető törvénybe ütköző, halálos ítéletet vonzó bűncselekményt nem követett el. De üldözni – halálba üldözni – emberek egész tömegét kizárólag származásuk, faji hovatartozásuk miatt, ez jogtalan.” Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. RTV Minerva–Kossuth, Budapest, 1982.; Gergely Jenő: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar, az Apostoli Szentszék és a Soá* = http://www.magyarpaxromana.hu/kiadvanyok/soa/gergely_jeno.htm

331 Az egykorú jegyzőkönyvekben szerepel a német munkáskitelepülés (DA-Umsiedler) kifejezés is. Ilyen jelölésű szerelvény a Gásko-listán nem található. Dr. Mikuláš Gaško (1906–1983) ezután kérte – és fizette – Vrancsik Istvánt a megfigyelésre és az adatok gyűjtésére. *Nad úkrytom* 208. Dr. Gaško Pozsonyban szerzett jogi diplomát, majd sógorával 1935-ben Kassán ügyvédi irodát nyitott. A háborús években önzetlenül védte a bajba jutottakat. Fennmaradt naplója döbbenetes

adatokat őrzött meg az utókornak. Szövege szlovák-magyar-angol nyelven jelent meg Randolph L. Braham előszavával.

332 A vonat felvette a bajai zsidók egy részét és a nagykanizsai kávégyárba internált helyi zsidókat is. Ötvenöt embert helyeztek el egy vagonban. Ausch Klára: *Ajándékba kaptam az életet. Egy 16 éves lány feljegyzései Auschwitzból*. BT-Press, Kecskemét, 2004. A szerző fogolyszáma a 80 673-as volt.

333 *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 764.

334 A kérdést Oláh András Pál részletesen tárgyalja *A magyar zsidók deportálása, a hadiszállítás és a szövetséges légitámadások összefüggései* c. tanulmányában = *Hadtörténelmi Közlemények* 2016/3. 879–889.

335 *Kollaboráció vagy kooperáció?* 279. Néhány magyar deportálttól később „Waldseeben” feladott, lebélyezett levelezőlap érkezett.

336 Garai András Júda: *Az ördög vigyorgott a lángokból. Pécs–Auschwitz–Kaufering*. Jelenkor, Pécs, 2008. 22. A pécsi szerelvény július 8-án éjjel érkezett Birkenaubá. A hetvenötösével vagonba zsúfolt zsidókat teljesen kifosztották, a nőket személyi kutatásnak, megalázó testüregi motozásnak vetették alá.

337 *Mondjátok el, mi történt! A magyarországi holokausztról. Dokumentumok, tanulmányok, elbeszélések, emlékezések*. Vál. és szerk. Rákos Imre, Szita Szabolcs, Verő Gábor. Ex Libris, Budapest, 2004. 424. A visszaemlékező túlélte a deportálást, mivel kislánya meghalt. Munkára sorolták be, gyerekével együtt gázba küldték volna.

338 Az újpésti zsidók bíztak a csodában. A Zsidó Tanáccsal együtt „azt hitték, hogy a gettóba zárással megússzák a dolgot”. A gettót rendőrök őrizték. „Volt egy-két jóindulatú is. Pl. rendőr vette át másnap a postán érkezett leveleket, és betekintést engedett, holott ez meg lett tiltva. Én kaptam levelet egy ismerősömtől. A húgomnak megmutatták, nekem nem adták oda, azt mondták, úgyis csak szomorúságot okozna.” Dr. Kepes Imre rabbi tanúvallomása. DEGOB 3588 sz. jegyzőkönyv. Rabbistársát a csendőrök „nagyon megverték”. Közben vallatták, hogy hol a hitközség vagyona. Kepes rabbi a deportálásban Auschwitz, Buchenwald, Rehmsdorf (Wille néven Buchenwald altábor) és Theresienstadt táborokat szenvedte meg.

339 A Szlovák Vasutak igazgatóságának 1943. január 14-i részletes jelentésében olvasható, hogy mindennemű előkészítő munka (mármint a deportálással összefüggésben) bizalmas és titkos minőségű, ezért a vonatkozó tárgyalásokat mindenkor személyesen folytatták. A rendelkezéseket is előszóban adták ki. Írásba csak azokat az intézendőket foglalták, amelyekkel kapcsolatban félreértéseket akartak elkerülni

- (pl. a transzportokkal összefüggő költségek.) A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945. 154.
- 340 Eichmann referatúráján Rolf Günther főelőadó koordinálta a tömeges szállításnak „a célpályaudvarig” tervezett, meghatározott legfőbb teendőit. Az adatokat „megrendelésben” (Bestellung) összesítette. Beosztottja, Franz Novak foglalkozott a szállítás tennivalóival, a regionális rendőri szervek előzetes, pontos és előírásnak megfelelő értesítésével. A Birodalmi Közlekedési Minisztérium a vasúti szolgálati helyeknek (Eisenbahnabteilungen) rejtjeles szövegben továbbította, hogy meghatározott helyről, embercsoportból honnan és hová hány főt kell elszállítani. Részletesen: *Sonderzüge in den Tod Die Deportation mit der Deutschen Reichsbahn*. Böhlau, Köln – Weimar – Wien, 2009. 50–52. Novak SS-Hauptsturmführer (1913–1983) az Eichmann-kommandó vasúti és szállítási menetrend ügyeinek intézője, deportálási szerelvények százait szervezte, intézte Európában. Háború után négy perében visszatérően hangsúlyozta, „számomra Auschwitz csak egy vasútállomás volt”.
- 341 *Magyar vasutak a II. világháború éveiben* 164–165.
- 342 Roeder ezredes 1944. augusztus 18-án magas katonai kitüntetéssel ismerték el.
- 343 A Honvéd Vezérkar főnöke, Vörös János vezérezredes. Az eddig ismeretlen feljegyzés a M. kir. 101. Központi Szállítási Vezetőség naplójában (1944) a 2771. lapon található. Frisch György kutatási eredménye.
- 344 A tömeges megsemmisítést szolgáló első különvonatokat a németek a lódzi gettóból 1941 októberében indították. Előtte – már 1938 októberétől – a Német Birodalmi Vasút 12–17 ezer fő közötti létszámban a Németországból kiutasított lengyeleket szállította a határra.
- 345 Külföldi földmunkások, mezőgazdasági munkások gyűjtőszállítmányai.
- 346 Moravsky zemsky archiv, Brno. Gestapo-iratok.
- 347 Opole 1945-től lengyel város Felső-Sziléziában.
- 348 A Sicherheitsdienst szolgálati helyeket létesített Párizsban, Pozsonyban és Szalonikiben.
- 349 *Szigorúan bizalmas!* 155. Láner Kornélt, a MÁV elnökét – aki kiváló szakember, gépészmérnök, mozdónyszerkesztő volt – 1940 áprilisában nyugdíjazták. Hegyeshalomban a német Schenker szállítmányozási cég kirendeltsége is a magyar vasúti szállításokról, vagon- és szállítmánymennyiségekről gyűjtött információt. Az adatokat a magyar fél zsarolására a gazdasági tárgyalásokon használták fel.
- 350 Raul Hilberg: *Sonderzüge nach Auschwitz*. Dumjahn, Mainz, 1981. 43, 57, 88–89.

- 351 Használaton kívüli magyar vasútvonalak – szükség szerinti – igénybevételét is számításba vették.
- 352 A budapesti „nyugtalanástól” a deportáltak valóban erősen tartottak. 1944 júniusában – Bolyai Mandl Márton bírósági vallomása szerint – egy kánikulai napon többen jelentették a Zsidó Tanácsnál, hogy „a Keleti pályaudvaron vagy 50-60 vagonban kiszállítandó zsidók vannak, ott rettenetes az ordítás, a sírás, mert vizet kérnek”. A nyugtalanáság leküzdésére Bolyai ügyvéd (aki összekötő volt a Zsidó Tanács és a Hain Péter vezette ún. magyar Gestapo között) próbált vízzel ellátásra engedélyt kapni, de többen elutasították. Telefonátgatások után a kellemetlen ügyet végül Baky államtitkár zárta le röviden: „Ott dögöljenek meg mind egy rakásra.” Az *Endre-Baky-Jaross per* 302–303.
- 353 *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 343. A május 6-i berlini táviratból az is kiderül, hogy „közlekedéstechnikai okokból a Kelet-Szlovákia-Eperjes útvonalat kellett választani”. A *Wilhelmstrasse* 844.
- 354 A deportálás kezdeténél – magyar kikötés volt – az orvosokat, egészségügyi személyzetet különválasztották. (Például Nagykanizsán. Ezután Szombathelyen voltak őrizetben, az ottani gettó felszámolásakor deportálták őket.)
- 355 Adolf Hezinger (1905-2001) német diplomata, 1933-tól az NSDAP tagja. 1944 februárjától a külügyminisztériumban zsidó ügyekkel foglalkozik, március 19-től augusztusig Budapesten az Eichmann-stáb tagja, megbízott referens Veesenmayer mellett.
- 356 A *Wilhelmstrasse* 853.
- 357 KL Lublin (Majdanek) és több munkatábor parancsnoka lett.
- 358 Richard Baer (1911–1963) SS-Stürmbannführer 1944 májusa és 1945. január között Auschwitz I. parancsnoka.
- 359 Josef Kramer (1906–1945) SS-Hauptsturmführer 1944. május 8-tól november 25-ig Auschwitz-Birkenau parancsnoka, majd KL Bergen-Belsenbe nevezték ki táborparancsnoknak. Az összeomlásig posztján maradt.
- 360 KL Natzweiler (Franciaország) parancsnoki beosztásába helyezték.
- 361 1944 első négy hónapjában Birkenau terhelése (kihasználtsága) alig érte el az 50%-ot. A vonatok 25 ezernél kevesebb zsidó deportáltat szállítottak be.
- 362 A Glaser-lista az auschwitzi táborrendszerben folyt tömeggyilkosság újabb bizonyítéka. Leo Glaser a Magyarországtól elszakított Nyitra (ma: Nitra, Szlovákia) városban született. Politikai okból került német őrizetbe. Hét évig raboskodott, köztük Párizs peremén, a hírhedt Drancy táborban. A negyvenéves ember fogsága 1942 októberétől Auschwitz-Birkenauban, a ruharaktárban folytatódott (Bekleidungs-

kammer), kápó lett. Új posztján Glasernak módja nyílt (a szigorúan tiltott) feljegyzések készítésére, listák összeállítására. A történelemben páratlan büntetért fő felelősnek Hitler, a „nagy akcióért” Höss SS-Obersturmbannführert, Kramer SS-Hauptsturmführert, táborparancsnokot, és a „védőőrzetes” tábor parancsnokát, Schwarzhuber SS-Hauptsturmführert tartotta. Szerinte a legkegyetlenebb, bestiális gyilkos Otto Moll SS-Hauptsturmführer volt.

³⁶³ Dr. Lang Tamás egyetemi docens, érsekújvári történész kutatási eredménye.

³⁶⁴ Szorosan együttműködött Alois Brunnerrel (1912–2010). Az SS-Hauptsturmführer halálának időpontja bizonytalan. Számos országban a deportálás szorgos megvalósítója volt, 128 ezer zsidó halálát okozta. 1944-ben Magyarországon járt, részt vett 12 ezer ember bevonásában. A háború után a fogságból sikerrel megszökött, elrejtőzött. 1954-ben Franciaországban halálra ítélték. Simon Wiesenthal: *A gyilkosok közöttünk járnak*. Politikai, Bukarest, 1970. 346.

³⁶⁵ Veesenmayer május 16-i jelentésében a Kárpát-terésből és Erdélyből összesen 300 ezer „koncentrált” magyar zsidó szerepel. *The Destruction of Hungarian Jewry II*. 575.

³⁶⁶ Dr. Meggyesi Lajos különleges feladatokkal felruházott királyi ügyész volt. Hatásköre 1942. július 9-étől az egész országra kiterjedt. Vagyon ügyekben; a köztisztviselők által elkövetett visszaélések ügyében nyomozott.

³⁶⁷ A Wilhelmstrasse 848.

³⁶⁸ A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945 157.

³⁶⁹ A *Debreceni Újság* – *Hajdúföld* április 26-i számában közzétette, hogy „rendben folyik az ungvári zsidók kitelepítése, akik agyafúrt módon igyekeznek értékeiket magukkal vinni”.

³⁷⁰ Az izai gettóba nagyjából 5 ezer zsidót gyűjtöttek egybe. A Zsidó Tanács egyik tagját, Sichermann Lajost agyonlőtték, mert a gettóparancsnokságnál szót emelt a nők állandó bántalmazása ellen. A gettót őrző csendőrök és SS-ek állandóan verték a zsidókat. Sok nő haját levágták, vagy csikokat vágtak bele. Az SS „bevált” basáskodásához tartozott, hogy a férfiak pajeszát, szakállát megalázásul lenyírták. A huszti gettóban 6 ezer helyi és 5 ezer vidéki zsidó vegetált. A téglagyári átköltözés idején, valamint a motozáskor többeket agyonlőttek. *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség*. Szerk. Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel: Aposztróf, Budapest, 2013. 262–263. Máramarosziget térségében a deportálás felügyeletét a kommandótól Franz Abromeit végezte.

³⁷¹ A helyi gettó (öt utcába 12–14 ezer zsidót zsúfoltak be) egyben bevonás központ volt. Bárány Perényi Zsigmond, a magyar parlament felsőházának elnöke (Kárpátalja volt kormányzói biztosa), valamint fia segíteni próbált a gettóba szorított, ellátatlan zsidókon. Többek között élelmiszert küldtek. Uo. 261.

³⁷² Jelentős veszteség, hogy az 1944 áprilisában készített összeírások, névlisták igen töredékes állapotban maradtak ránk.

³⁷³ Az embertelenség és a máig megdöbbentő hangulat világlik ki az iparkamarai helyettes főtitkár kijelentéséből: „akit a deportáló vonatra felraknak, azt ne lökdössék csendőrszuronnal, hanem udvariasan segítsék fel a lépcsőn, mert a zsidókat felakasztani kell ugyan, de a függő hullát megpofozni már nem, mert ez barbár és keresztényietlen dolog.” Budapest Főváros Levéltára Bányász Jenő vizsgálati dossziéja. Közli Ungvári Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege* 547.

³⁷⁴ A volt Zsidó Kórház Röntgen Osztálya könyvtárában 1995. október 12-én az áldozatok tiszteletére emléktáblát avattak. *Helytállás. Embertelen orvosok és egészségügyiek 1944–1945*. Szerk. Szabó Éva. Magyar Ellenállók Antifasiszta Szövetsége, Budapest, 1996. 52–53. Az elhurcolt egészségügyiek feltehetően július 22-én érkeztek Birkenaubá.

³⁷⁵ Magyar Téka, Budapest, 1948. 407–421.

³⁷⁶ A kassai vasútállomáson 1944-ben történekről lásd: *Kaschau war eine europäische Stadt* 83–93. Dr. Kepes Imre úpesti rabbi tanúvallomásaiban szerepel, hogy Kassán az SS-ek „adtak vizet, és csoportosan kíméltük mosakodni. Szóval aránylag emberségesebben bántak velünk az úton, mint a csendőrök.” DEGOB 3588. sz. jegyzőkönyv. A holokausztban megölteknek a városban máig nincs köztéri emlékműve. Lang Tamás érdeme, hogy az Állami Tudományos Könyvtár épületére 2014 májusában emléktáblát helyeztek el a Magyarországról Auschwitzba tartó szerelvények zsidó áldozatainak tiszteletére.

³⁷⁷ Ápolónővérek jelenlétéről, küldéséről nincsen adat.

³⁷⁸ „Amikor a csendőrök megjelentek dr. Bernstein Béla nyíregyházi főrabbi lakásán, hogy bekísérjék a gettóba, türelmetlenül sürgetni kezdtek, hogy szedje össze a holmiját, és kövesse őket. Erre ő kezébe vette a kis, fekete színű, keménykötésű, jegyzetekkel telezsúfolt Bibliáját, és elindult. A kakastollas csendőr rászólt: – Ez kevés lesz. Vigyen magával valami holmit is. – Ezért éltem és ezzel halok meg – válaszolta Dr. Bernstein. – A mártírokat ma az én egyházam adja a világnak. Egyedül.” Gervai Sándor: *Nyíregyháza zsidósága története*. Weiss Nyomda, Jeruzsálem, 1963. 29. A megszállás után az abaujszántói Deutsch Jenő rabbi az utolsó istentiszteleten az anyákhoz és leányokhoz fordult, hogy viselkedjenek bátran az eljövendő veszedelmes napokban. Maga

is példát mutatott. Amikor a csendőrök az iskolánál lökdösni kezdték az embereket, odament egy századoshoz, és azt mondta: „Kérem, ne lökdössék őket, nincsenek hozzászokva.” A lökdösődés erre abbamaradt. *Bor és tövis*ek 213.

379 A készítésről, sem névjegyzék fennmaradásáról nincsen adat.

380 Molnár Judit: *Csendőrtiszt a Markóban*. Scolar – ÁBTL, Budapest, 2014. 223–224.

381 *Tiszántúli Déli Hírlap*, 1944. április 24. Az idézett újságok a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyűjteményében találhatók.

382 Az Észak-Erdélyből indított első szerelvények között volt a máramarosszigeti (Kassa után május 16-án lépte át az államhatárt), az utolsó június 26-án Nagyváradról indult, 2819 deportáltat szállított. Mikulás Gaško összesítése szerint Észak-Erdélyből 133 913 zsidót deportáltak. Egyes román adatok szerint számuk meghaladta a 150 ezer főt.

A nagyságrend túlzó, nem igazolt.

383 *Pesti Hírlap*, 1944. június 25.

384 *Magyarországi Zsidók Lapja*, 1944. június 22.

385 *Az Endre–Baky–Jaross per* 90.

386 Endre csendőr-főtörzsrőrmester a nyilasuralom idején is segített, menedéket nyújtott a hajszolt zsidóknak. Így élte túl az üldöztetést a Jónás család, a Kovács és Pollák család több tagja, a csillaghegyi Lovas család, Tót Nagy Lajosné, Ofner Simon, Fischer Róbert, özvegy Rauchmanné és leánya. A csendőrpáncsnok a pomázi Berger Aladárnak és családjának maga biztosított menedéket. Legalább háromszáz életet mentett meg közvetlenül. *Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés* 22–23. A pécsi zsidóság gettóba zárása idején dr. Parády István csendőrszázados túl „engedékenynek” bizonyult. Ismételt megfenyítették, és beosztásából eltávolították. Uo. 85. 1944 telén Budapesten Raoul Wallenberg mentőmunkájának tevékeny segítője volt.

387 A csendőrök az aprólékos motozást, brutális vallatást, a nők megalázó altesti vizsgálatát június elején a rabbi lakásában végezték. Június 6-án a vasútállomásra 169 zsidót hajtottak ki fegyveres kísérettel. Randolph L. Braham: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája 1. kötet*. Park, Budapest, 2007. 447.

388 *Keresztény egyházfők felsőházi beszédei a zsidókérdésben. 1938-ban az 1. és 1939-ben a 2. zsidótörvény kapcsán*. Szerk. dr. Fisch Henrik. Magánkiadás, Budapest, 1947. 16–17. A 23 családtagját veszített kápolnányéki kerületi főrabbi a társadalmi ellenállás hiányát hangsúlyozta. Az egyházfők 1938–1939. évi, „zsidókérdésben” elmondott felsőházi beszédeiről leszögezte, hogy „sikeres talaj-előkészítő munkának bizonyultak. A magyar nép semmilyen ellenállást nem mutatott. Ebben

van az ok-okozati összefüggés az egyházfők beszédei és Auschwitz között.” Uo. 17. Majd az egyházfők elfogadó szavazásáról megállapította, a gesztus „bőségesen elegendő volt akkor arra is, hogy a keresztény ember azt higgye, hogy vallásának jó híve ő, ha a zsidóüldözést tűri vagy cselekszi, hiszen egyházának legfelsőbb képviselői a zsidótörvényt megszavazták. Ebben a tudatban maradt a magyar nép a deportációk napjáig.” Uo. 18.

389 *Székegy Nép*, 1944. június 6. A szökevény Élő Gyula nevet használt. A hatóságok szovjet kémnek tartották, valamint eldugott pisztolya miatt a Gestapo kirendeltsége – még a deportálás előtt – foglyai sorában a kivégzendőkhöz sorolta.

390 Erdős szökéséről lásd: *Soproni Szemle*, 1964/4. 347.

391 Az SS a „vagonba rakott”, kiszállítás alatti személyeket „transzport-zsidónak” nevezte.

392 Csongrád Megyei Levéltár Szeged város polgármesteri iratok 10933/1944. sz., a MÁV által benyújtott szállítóajstrom alapján az úti költség (távolság 21–27 km között, 3. osztály) kifizetéseket a belügyminisztérium terhére számolták el.

393 Az 1944. nyári menetrend szerint a 3. osztályon 31–40 km közötti menetjegy ára. Volt, ahol vasúti összeköttetés hiányában a deportálandók – saját költségükön – autóbusszal utaztak a gyűjtőhelyre.

394 Zöldy Márton (1912–1946) kegyetlenkedéseiről ismert, elkötelezetten náci barát csendőrszázados. Háborús bűnösként kivégezték.

395 Miskolc város rendőrségének – az időpont ismeretlen – hirdetménye egyedülálló, legfeljebb az angolszász repülőkről ledobott „robbanó babák” hazugsághoz hasonlítható. „Figyelmeztetjük a keresztény magyar közönséget, hogy bizonyos egyének a házak kapujában mérgezett kockacukrot helyeztek el, amelyekkel veszélyeztetni akarják keresztény magyar gyerekek élet és egészségét!” *Zsidósors Magyarországon* 133.

396 Sproncz József budapesti lakos emlékezése szerint Jászberénybe szerencsésen eljutottak, jó fogadtatásban volt részük. *Sárga könyv. Adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiből 1941–1945*. Szerk. Vihar Béla. Hechaluc, Budapest, 1945. 72. Falk László – lefizetett csendőrök segítségével történt – Kassa előtti sikeres szökéséről lásd: Fahidi Éva: *Anima rerum = A dolgok lelke*. Tudomány, Budapest, 2005. 169.

397 *Magyar vasutak a II. világháború éveiben* 262.

398 *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*. 284, 286. A szegedi zsidókat elszállítás előtt futballpályán, téglagyárban és disznóhizlaldában helyezték el.

399 Majtényi Béla: *Gettóemlékek = Szegedi Műhely*, 1995/1–4. 18–20.

- 400 A halál árnyékának völgyében 68.
- 401 Vágovits Gyula: Historia Oppidi Archi-Episcopalis Érsek-Újvár ab anno 1544 usque ad a. 1944. II. rész, II. kötet: Újvár az 1938. évi bécsi döntés után 73–77. Érsekújvári Járási Levéltár. Lang Tamás kutatási eredménye.
- 402 *Anima rerum* = A dolgok lelke 165.
- 403 A család idős szolgálója, Mária hegyi, elhagyott tanyájukat ajánlotta fel a hétagú család elrejtőzésére. Wieselék visszautasították a lehetőséget, nem vállalták a bujkálást. Elie Wiesel: *Minden folyó a tengerbe siet*. Esély Könyvklub, Budapest, 1996. 93.
- 404 *Uo.* 111–112.
- 405 A jelentéseket „gyűjtőállomásokon” kezelték, dolgozták fel. Ezeket Ferenczy Munkácson, Kolozsváron és Hatvanban működtette. Június 17-i jelentése tanúsítja, hogy ideiglenesen Kiskunfélegyházán is létezett ilyen.
- 406 Baky népbíróági kihallgatásán (1945. december 18.) Bán Dezső népbíró kijelentette, a csendőrség Munkácson sortűzet adott azokra, akik nem akartak a vagonokba beszállni. Sőt, a holtakat is betették a vagonokba. Az *Endre-Baky-Jaross per* 100.
- 407 *Uo.* 507.
- 408 Az 1896-ban emelt kassai vasútállomás a háborús eseményekben elpusztult. 1944 nyarán a deportáló vonatok ezt a pályaudvart nem érintették. A napjainkban forgalmon kívül helyezett ún. Kis állomáson álltak meg.
- 409 Eredeti neve Arányi István (1924–2003), illegalitásban a Dror Habonim cionista szervezet tagjaként dolgozott. A cionista ellenállási mozgalom tagjait a munkaszolgálatból, a deportálás elől az arra vállalkozó családokat a vidéki gettókból szöktette. Kapcsolatot tartott a Palesztinából érkezett zsidó ejtőernyősökkel is. Dávid Gur: *Együtt az ár ellen. Ellenállás-mentés – a cionista ifjúsági mozgalmak Magyarországon 1944*. Pesti Kalligram, Budapest, 2015. 22.
- 410 Adler Becalél (1924–1988) a Dror Habonim tagjaként 1942-től aktív ellenálló, jó szervező volt. Részt vett bunkerek kialakításában, bujkálók iratokkal mentésében, ellátásában. 1945 januárjában a Vörös Hadsereg kötelékébe lépett. 1948-ban főhadnagyi rendfokozatban szerelt le. *Együtt az ár ellen* 19.
- 411 Asher Arányi: *One Eye Cries While the Other Laughs Maarechet Kibbutz Dalia*. Sdar-Zalam, Tel Aviv, 2004. 134–137.
- 412 A német deportálóknak gondjuk volt arra is, hogy a vagonokba zárt zsidókat megfélemlítsék. Megbízottat jelöltek ki közülük, aki a kihirdetett tilalmak, fenyegetések betartásáért volt felelős.

- 413 *Nad úkrytom* = A bunker felett = *The Trains of Death* 119.
- 414 Löwy Dániel: *A téglagyártól a tehervonatig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár, 1998. 200.
- 415 *Kaschau war eine europäische Stadt* 57–63.
- 416 A sírfeltárások az 1950-es években kezdődtek.
- 417 Tomás Radil: *Az auschwitz fiúk*. Pesti Kalligram, Budapest, 2014. 222.
- 418 Vadász Ferenc közlésében a *Kritika* 1988. januári számában jelent meg.
- 419 Deportáltak vonatkísérő német katonák általi fegyveres fosztogatásáról lásd: *Anima rerum* = A dolgok lelke 169–170.
- 420 *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 401.
- 421 Hanns Elard Ludin (1905–1947) SA-Obergruppenführer. 1941-től a Szlovák Államban követ, német birodalmi megbízott. 60 ezer szlovákiai zsidó legyilkolásáért felelős. Pozsonyban bírósági ítélet után felakasztották.
- 422 A kísérők között fiatal, Bácskában besorozott (esetenként magyarul beszélő) Waffen-SS katonák voltak, valamint – Eichmann szerint – a Magyarországra vezényelt Ordnungspolizei (közrendészet) több száz tagja.
- 423 *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 411–412.
- 424 *Uo.*
- 425 Közülük tizenketten éltek túl Auschwitz-Birkenaut vagy más haláltábor.
- 426 A MÁV elleni kártérítési perhez kapcsolódva 2010. március 25-én több bank, köztük magyarországi pénzintézetek ellen is nyújtottak be keresetet. Az ügy szintén Samuel Der-Yeghiayan bíróhoz került. Néhány hónap múltán az alperesek pergátló kifogásait elutasították. A holokauszt túlélőinek egy másik csoportja 2010. október hónapban gyűjtőkeresettel élt a magyar állam, a MÁV és a Rail Cargo ellen.
- 427 Állításuk szerint a MÁV vezetői jól tudták, hogy a deportáló szerelvények végállomása Auschwitz. Ezt a szigorú német titoktartás, szolgálati fegyverem miatt nem lehet kizárni, de bizonyíték sincs rá. Ugyancsak megalapozatlan, valótlan állítás, hogy a MÁV állomásain a deportáltakat a magyar vasutasok megverték, megalázták, kirabolták, hozzátartozóikat öldökték. Az ilyen tettekre semmilyen bizonyíték sincsen.
- 428 Az eljárás az 1:10-cv-01770-BAH számot viseli.
- 429 Az „egyezményi kivétel” lényege, hogy ha az immunitási törvény és valamely nemzetközi egyezmény alkalmazása egyidejűleg felmerül, az utóbbi szerint kell eljárni. A kerületi bíróság úgy ítélte meg, hogy Magyarország az 1947. évi békeszerződésnek eleget tett. A holokauszt

áldozatait kárpótolta, így az immunitási törvény alapján történő eljárásra nincs lehetőség.

⁴³⁰ Az AP hírügynökség 2016. január 29-i közleménye.

⁴³¹ A békeszerződést 1947. február 10-én írták alá Párizsban. Magyarországnak még a trianoni békediktátumnál is keményebb követeléseknek kellett eleget tennie. A magyar békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvénycikk 1947. szeptember 15-én lépett életbe.

⁴³² A magyar Rail Cargo jogutódként II. rendű alperes volt. A vállalat 2006-tól MÁV Cargo Árufuvarozási Zrt.-ként kezdte meg önálló működését, miután kivált a MÁV Zrt. szervezetéből.

⁴³³ Leo Glaser (1884–1965) hét évig politikai fogoly volt az SS koncentrációs táborokban. Auschwitz-Birkenauban 1942 októberé és 1945 januárja között szemtanúként az érkező vonatokról titokban feljegyzést készített.

⁴³⁴ Az 1944 nyarán készült birkenau felvételeken a művelet jól kivehető. A szerelvények mellett az SS a tömeget kémozdulatokkal vagy kampósítottal „vezényelve” kisebb csoportokra osztotta szét.

⁴³⁵ A legnagyobb vidéki gettó a nagyvárad volt.

⁴³⁶ *Emlékezések a koncentrációs táborok felszabadulásának ötvenedik évfordulójára.* Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ, Budapest, 1995. 144–145.

⁴³⁷ *Az Auschwitz-per* 332–333.

⁴³⁸ Részletesen Heiner Lichtenstein: *Mit der Reichsbahn in den Tod Massentransporte in den Holocaust.* Bund, Köln, 1985. 94–114.

⁴³⁹ *Sonderzüge in den Tod* 115.

⁴⁴⁰ *Uo.* 111–115.

⁴⁴¹ DEGOB 3493. sz. jegyzőkönyv.

⁴⁴² Feltehetően július 7-én vagy 8-án érkezett Békásmegyerről a tehervonat, amellyel Bródy Imrét, a kriptonlámpa feltalálóját deportálták.

⁴⁴³ Leo Glaser egykorú listája és levele alapján Hirsch Gábor: *Békéscsaba–Auschwitz-Birkenau retúr.* Tevan Alapítvány, Budapest, 2013.

⁴⁴⁴ Zusammenstellung der in der Zeit vom 16. V. bis 19. 9. 1944 im Konzentrationslager Auschwitz II Birkenau eingetroffenen Transporte (Maenner/ Yad Vashem Archives M. 9) (Eredeti őrzőhely: Jewish Historical Documentation Centre, Linz, Simon Wiesenthal Center.)

⁴⁴⁵ A kérdést David Gur: *Együtt az ár ellen* című életrajzi kötete részletesen tárgyalja.

⁴⁴⁶ Rémete László (1910–1945) evangélikus segédlelkész zsidó munkaszolgálatosokat bújtatott, fiatalokat mentett. A Besztercebánya környéki ellenállás elkötelezett részese volt. Elfogása után Nemecká

község mészégetőjénél agyonlőtték, tetemét elégették. Tevékenységéről Rédey Pál: *Az elfelejtett ember.* Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1978.

⁴⁴⁷ A mentések részletesen: *Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés* 16, 36, 43, 67, 83, 224.

⁴⁴⁸ „Siess! Azonnal! Sürgős!” honvédségi behívó felülbélyegzése.

⁴⁴⁹ A gettókból való közvetlen behívás, az otttartózkodás a magyar katonatiszteknek (ha egyáltalán bejutottak) nem volt veszélytelen.

⁴⁵⁰ Reviczky Imre alezredes (1896–1957) a keleti fronton zászlóaljparancsnok, majd Nyíregyházán, Nagybányán a X. munkaszolgálatos zászlóalj parancsnoka. Több ezer munkaszolgálatost mentett meg a deportálástól, 1965-ben posztumusz Világ Népeinek Igaza elismerésben részesült. Izraelben több városban utcát neveztek el róla.

⁴⁵¹ *A Wilhelmstrasse* 854.

⁴⁵² Ez a szóhasználat máig tartja magát. 1971-től közös elhatározás alapján a világ összes cigány népcsoportjának és cigány származású emberek közös hivatalos elnevezése: roma.

⁴⁵³ A blokknak nevezett építményeket löistállónak tervezték. Eredetileg ötvenkét lónak lett volna hely, de 800 foglyot zsúfoltak egybe. A falfülkék (fogolyként negyven cm széles fekvőhely jutott) egy-egy cigány-család „szállásául” szolgáltak, a család nagyságától függetlenül. A tető mindig lyukas volt valahol, a padlón hemzsegték a patkányok.

⁴⁵⁴ *Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau* 1. K. G. Saur, München – London – New-York – Paris, 1993. 14.

⁴⁵⁵ A vízirák (noma) az egyik legszörnyűbb betegség volt, Birkenauban. A teljesen leromlott, agyonéhezett foglyok körében, a cigánytáborban lépett fel. Lyukakat rágott az arcba, olyannyira, hogy kívülről is jól lehetett látni a szájban lévő fogakat. A legtöbb orvos a polgári életben ilyet nem tapasztalt. De pusztított a rendkívül ritka phemphicus is. Akit elérte, annak az egész bőre felhólyagosodott, majd néhány nap alatt belehalt.

⁴⁵⁶ Dr. phil. med. Josef Mengele (1911–1979) 1943 májusának végétől 1944 végéig KL Auschwitzban kedvenceit, az ikreket – zömmel gyermekeket – álorvosi kísérleteihez „emberanyagként” használta fel. (Azonos módon bánt a tömegből kiemelt törpe- és óriásnövésűekkel, vagy a púposokkal mint „genetikai anyaggal”). Úgy vélte, ezek az emberek kulcsot szolgáltatnak a genetika titkainak megfejtéséhez. Kísérleteinek túlélői – 1500 főből körülbelül 180-an – további életükben beilleszkedtek a normális életbe, ám legtöbbször depresszióval, üldözési mániával, lidércnyomással, alvási zavarokkal, különféle traumákkal küszködtek. Sokan állandó lelki gondozásra szorultak, mások teljes

hallgatásba burkolóztak, menekültek a múlt elől. Mengele hamis személyazonossággal 1949-ben Németországból Genovára, majd Argentínára, Paraguayra és Uruguayra át Brazíliába menekült. Évtizedekig kutattak utána. 1985-ben exhumálás után azonosították, halálának tényét ekkor tették közzé.

457 *Memorial Book* 1. 15.

458 Simon Wiesenthal: *Az igazság malmai... Emlékezések*. Európa, Budapest, 1991. 164.

459 *Memorial Book* 1. 14.

460 Egyikőjük sem Magyarországon született, de magyarként (Z. Ung.) jegyezték be őket. A 25 esztendő P. Hildegard eredetileg munkásnő volt, P. Klára mindössze hatévesen, 1944. május 5-én végezte be életét. A 4 093-es fogolyszámú (kétéves) magyar cigány P. Hedwig 1944. március 20-án halt meg. Valószínűleg egy magyar cigány nagycsalád tragédiájával szembesülünk: sorban kilenc Petermann halálát jegyezték be. Köztük ketten a Lakatos-Petermann nevet viselték. Magyarként jegyezték be a berlini illetőségű, ismeretlen időpontban meghalt Strauss Mihályt is.

461 A deportálás előtt itt élt – nagyrészt kiközösített – cigányok számát 8 ezerre teszik. Az első deportálás 1936-ban történt, amikor egy 400 fős csoportot Dachaubá hurcoltak. *Memorial Book* 1. 26.

462 Uo. 432–438.

463 *Memorial Book* 2. 1471. 1943. március 16-án halottnak „leírták” Földes Béla magyar zsidó foglyot (szül. Budapest, 1919. május 10., fogolyszám 106 099). A szabadtéri árkoknál a hullák égetéséhez használt „máglyákhoz” osztották be, onnan kísérelte meg a menekvést. Nem tudjuk, hogy szökés közben kapott halálos sebet, vagy elfogása után, a Politikai Osztályon történt kihallgatáskor. *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 436.

464 Augusztus 2. azóta a roma holokauszt nemzetközi emléknapja. A tömeggyilkosságról, a tetemek elégetéséről hitelesen, részletesen számolt be a Kistarcsáról deportált Reich Imre budapesti lakos. A romák ezreinek megsemmisítése után a lágeren kívüli fenyveserdőbe vezényelték Reichéket, „ahol még élő, félig agyonvert pici csecsemőhullák voltak”. 160 testet dobáltak a gödrökbe. „Láttam, hogy a sír felett a föld még mindig megmozdul és egy nap alatt teljesen egyenletlenné vált a terület”. Reichet augusztus 15-én 400 magyar és ugyanennyi lengyel fogolytársával együtt Trzebiniaiba szállították át. A közeli Trzebinia munkatábor foglyai az Erdöl Raffinéria Trzebinia Gmbh üzemében dolgoztak. 1945. január 18-án éjszaka gyalogmenetben evakuálták őket. *Sárga könyv* 85–86.

465 László Károly (1923–2013) Birkenau után több koncentrációs táborban volt fogoly. Negyvennél több hozzátartozóját ölték meg.

466 László Károly: *Az út Auschwitz felé. Ifjúságom Magyarországon*. Kapu Alapítvány, Budapest, 1992. 342–343.

467 A máglya (die Seiterhaufen) alapja 50 m hosszú, 6 m széles és 3 m mély árok volt. Peremén 6 méterenként állt egy SS-katona, kezében puskával. Az árkokban (több volt) a benzinnel leöntött fahasábok mint valami óriásfáklyák égtek. A máglyákat 150 m széles fenyősáv takarta el. Azokat a foglyokat kényszerítették ide, akik nem fértek be a gázkamrába, vagy különös büntetésben (elevenen elégetés) részesültek. A foglyokat a Sonderkommando tagjainak segítségével az SS az árokba lötte, a gyerekeket élve behajították a tűzbe. Említettük, hogy a Höss-akció idején a tűzfát a deportáló szerelvényekhez csatolt vagonokban, Magyarországról szállították.

468 *Népegészségügy*, 1948. 5/6. Dr. Fellner Ferenc orvos hozzászólása.

469 Otto Moll (1915–1946) 1943 áprilisában a fürstengrubei szénbánya, 1944 tavaszán a gleiwitzi tábor, 1944. május elején Höss megbízásából a birkenau krematóriumok parancsnoka, a halottégető gödrök felhasználásának, a tetemek elégetésének specialistája volt. A Sonderkommando egyik túlélője beszámolt Moll különös brutalitásáról, ahogy a forró emberi zsírba dobta a nőket, gyermekeket. A Höss-akció alatt több száz magyar foglyot lött fölé, vagy lökött élve a hulláégető gödörbe. Az amerikai hatóságok ítélete után Dachauban végezték ki. Áldozatairól memoárjában dr. Nyiszli Miklós is megemlékezett.

470 *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 832.

471 A Sonderkommando egyes tagjai – Zalmen Gradowski, Leib Langfus és Zalmen Lewental – kivégzésük előtt az utókornak jiddisül üzeneteket írtak. A krematóriumok környezetében a fémdobozokban földbe rejtett fontos tanúvallomások 1945 és 1980 között kerültek elő. (Az elásásról lásd: *Orvos voltam Auschwitzban* 107.) Értékesek a Sonderkommando-szolgálatot túlélő heftlingek 1945 májusában rögzített, az ún. krakkói perben elhangzott beszámolóik is. Gradowski emlékirata a leghosszabb, legerdekesebb. A szerző Birkenauban egy árok mélyén, a hamvak alá ásott üreget, ahol fémdobozban rejtette el a *Jegyzetek* és a *Levél* című, hosszabb kéziratait. (1945. március 5-én fedezték fel, mikor a szovjet katonai bizottság a III. krematórium romjainál kutatott.) A „sonderesek” írásairól, sorsáról, filmes megjelenítéséről lásd: Pelle János tanulmánya, *Múlt és Jövő*, 2015/2. 69–74. A táborrendszer felszabadulása után hetven évvel zománbögére alján kiképzett rejtékhelyen szövegdarabba burkolt női aranygyűrűre és nyakláncra bukkantak

karbantartás közben az Auschwitz-Birkenau Állami Múzeum munkatársai. *Népszabadság*, 2016. május 20.

472 Dr. Morgen SS-bíró szolgálati feladata a koncentrációs táborok korrupciós jelenségeinek felderítése volt. A buchenwaldi tábor parancsnokát, Koch SS-Standantenführert feleségével együtt letartóztatta és vád alá helyezte, mert a foglyok értéktárgyaiból vagyont gyűjtöttek. Karl Otto Kochot az SS- és Rendőrségi Bíróság Kasselban halálra ítélte. 1945. április 5-én agyonlőtték. *Az Auschwitz-per* 131–132.

473 Birkenauban a halottakról lehúzták a ruhát, különösen a lábbelit, mert az utóbbiból a táborban nagy hiány volt. A fogolyszállítmányoktól elvett ruhát, fehérneműt és cipőt vagonszámra küldték a birodalomba, a német Winterhilfe (téli segély) számára. Kevésbé ismert, hogy létezett „kis Kanada” kommandó is, amely egy specializált csoport volt. A transzportok után maradt textilholmit, bőrátut gyűjtötte a hadigazdaságban való további felhasználásra. Az okmányokat, diplomákat, katonai kitüntetésekéről szóló okiratokat, imakönyveket, imaszíjakat, tórákat, útleveleket, fényképeket elégették.

474 Feltehetőleg az auschwitzi magyar emberszállítmányokkal együtt ide került a deportáltak „kezdeti ellátásának biztosítására” és német igényre vagonszám küldött magyar élelmiszer is. Adatot a beérkezés utáni felhasználásról egyelőre nem találtunk.

475 A regisztrált foglyok közül (ahogy a beérkezett deportáltakból is) minden munkaképtelennek látszó embert kristályosított gázzal likvidáltak. A döntést a kórházfelügyelő SS-tiszt (Sanitätsdienstgehilfe, SDG), alkalmanként az SS-orvos hozta. A kórház valamelyik kápjója rövid idő alatt összeállította a megfelelő névjegyzéket. A következő művelet a betegek és a hullák teherkocsira rakása volt. „Amikor az autó a krematórium elé ért, egész rakományát – a holtakat, félholtakat és élőket – mint a szemetet szokás, az automatikus billentő révén egyszerűen kiborították a bejárat elé vagy a gázkamra előterébe torkolló betoncsúszdára.” *Halálgyár* 97.

476 Vámos György (1912–2002) túlélő visszaemlékezése. A neves papíripari mérnököt 1944. május 2-án 800 ezer fogolytársával KL Groß-Rosenwüstegiersdorf (ma Lengyelország) elosztó táborába szállították. Nyakba akasztott fogolyszámmal (24 120) regisztrálták, majd nagyváradi és kassai zsidókkal együtt százötvenen Falkenberg (Eule) lágerba kerültek. Október 14-én – a többi fogolytól elkülönítve – az egyetemi végzettségű, jó pozíciójú magyar zsidókkal az SS egyenként három „Waldsee-levelet” íratott. Ezeket Budapesten két nap múlva pénzfizetés, értékes „ajándék” ellenében a címzetettek, a zsidó hozzátartozóknak adták át. *Emlékezések a koncentrációs táborok felszabadulásának ötvenedik évfordulójára* 97, 100. A „muzulmán”

(Muselmann) kifejezést más táborokban is használták. A kiéhezett, csontig fogyott, remegő, fejüket sajátosan rázó, apátiába süllyedt foglyok elnevezése volt ez. Birkenauban kiszeleltették, gázba fullasztották őket.

477 A fogolyszámok A-szériáját 1944. május 13-tól augusztus 24-éig adták ki. A B-szériával július 31. és november eleje között 14 479 foglyot jellemeztek meg. Utóbbiak az RSHA nyilvántartásában „transzportzsidó” besorolást kaptak.

478 A szökési kísérleteket vagy egyénileg büntették – a már előbb leleplezett vagy elfogott próbálkozókat halálra éhezették a bunkerekben –, vagy a kollektív felelősségre hivatkozva fogolytársaikkal együtt végezték ki őket. Olykor a sikertelenül járt szökevények családját is őrizetbe vették, majd a táborba hurcolták.

479 *Az Auschwitz-per* 109.

480 A kiskorú gyermekekből Mengele olyan ikreket emelt ki, akiket „tudományos munkájához” alkalmasnak tartott. Kórházbarakkokban laktak, néha élelmezés-kiegészítést is kaptak. Antropomorfikus (képeségvizsgálati) méréseknek vetette őket alá, klinikai és laboratóriumi vizsgálatokon figyelte magatartásukat, reflexióikat. Néha előfordult, hogy a gyermekkel anyjuk vagy apjuk is megmenekült a gázkamra elől. Előfordult, hogy a magyar ikrek szobájának falára „megnyugtató-sul” tulipánokat festetett, az alacsony növésű Feld Lajos (Ludovik Feld) kassai festővel portrékat készíttetett. *Kaschau war eine europäische Stadt* 99. Kezdeti, szinte páratlan nagyságrendű besorolást kapott a kilencéves magyar Salamon ikerpár: Károly az A-10-es, Róza az A-11-es fogolyszámmal. Anyjuk, a 45 éves Salamon Jenny A-9-es fogolyszámmal szerepel. Friedmann Eszter és ikertestvére, Friedmann Heléna az A-13-as és A-14-es fogolyszámmal kaptak. Ezután a magyar ikrek (fennmaradt) névsora nagy ugrással az A-3 622-es fogolyszámmal folytatódik. APMO Sygn. D-Ro178. Nr inw. 70658.

481 *Orvos voltam Auschwitzban* 53.

482 A nürnbergi per alapján részletesen Ernst Klee: *Auschwitz, die NS-Medizin und ihre Opfer*. Fischer, Frankfurt am Main, 2001. 436–439. A nem árja milliók sterilizálásáról szóló javaslatot dr. Adolf Pokorny terjesztette elő Himmlernek 1941 októberében. *Uo.* 437. A zsidó nők sterilizálását injekcióval, a zsidó férfiak kasztrálását röntgensugárral a Führer főhadiszállásán 1942. július 7–8-án vitatták meg.

483 Eredeti jelentése: laktanyai betegszoba. Auschwitz I-ben az izolált 10. blokk szolgált erre a célra.

484 A háborús jódhiány miatt póanyagokat kellett kikísérletezni. Akinél az első befecskendezésnél kitűnt, hogy nem bírja, azonnal gázkam-

rába küldték. Clauberg Himmlernek 1943. június 7-én a sterilizálási kísérletek eredményességéről jelentett. A módszer „olyan jó, amilyen kész” (so gut wie fertig). *Auschwitz, die NS-Medizin und ihre Opfer* 441.

485 Ilyenkor F12a kódolt preparátumot fecskendeztek be, további három hét múltán vízben oldott citobarium következett. A jodipint 20–40%-os oldatban használták, az F12a vízzel és novokáinnal vegyítve kontrasztanyag volt. Ismeretlen számú befecskendezést követően a nők egyik (vagy mindkét) petefészket kioperálták és Berlinbe küldték. Orvosilag annyi ismert, hogy a tömeges meddővé tételt célzó álorvosi kísérletek folytatását Birkenau 1945. januári kiürítése szakította meg. Az 5 ezernél több röntgenfelvételt dr. Clauberg vitte magával, további adat nincsen róluk. Előfordult, hogy a nők nemi szervének egyes részeit eltávolították, ezekről felvételeket készítettek és Berlinbe küldték. Ezt tették a gyakori vérvételi mintákkal is. Ota Kraus – Erich Kulka: *Hitler halálgárdái*. Black & White Kiadó, Nyíregyháza, 2000. 115.

486 Az álorvosi kísérletek áldozataiból 1440 esetben kapott magyar állampolgár jóvátételt. Frisch György szíves közlése.

487 Jehuda Koren – Eilat Negev: *Lélekben óriások voltunk. A Liliputi Társulat különös története. Hogyan élte túl egy törpe család Auschwitzot*. Európa, Budapest, 2006. 94.

488 Ovics Elizabeth emlékezett egy kartondobozra, melyben vadonátűj injekciós tűk érkeztek Berlinből. A tűk címkéjén ez állt: *Védett zsidó törpe foglyok Magyarországról*. Tíz napon belül tőle háromszor vettek vért Wassermann-vizsgálathoz. A különféle, igen alapos vizsgálatokkal minden családtagnál szifilisz megbetegedés nyomát keresték, eredménytelenül. *Uo.* 101–102.

489 *Uo.* 84–85. Az ortodox, törpe testalkatú Ovics Eizik Simonnak két normális növésű feleségétől – egy ritka betegség, a pseudoachondroplasia miatt – hét liliputi növésű gyermeke született. A háború viszontagságai után visszatértek szülőföldjére, 1949-ban kivándoltak Izraelbe. Mozit üzemeltettek, az egész család mindvégig együtt maradt. Czeh-nél – tévesen – ikreként szerepelnek: *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 777–778. 22-én az Ovics család nőtagjait tetoválták (A-5 087–A-5 101). Néhányan a félelemtől elájultak. Hani Schick egyéves ikreivel Ovicsék után tíz nappal érkezett Máramaroszigetről. A csecsemők halálát rövidesen vérvétel okozta. Az A-12 087-es fogolyszámú Tamás már másnap meghalt, az A-7 044-es számú ikertestvére, Heidi még tizenegy napot élt. Az ötéves Ottót a felszabadulásig a női betegszálláson rejtegették. Két héttel később májfertőzés végzett vele. *Uo.* 99. A kegyetlen vérvizsgálatok tényét dr. Perl Gizella nőgyógyászorvos bizonyítja.

490 Wolfgang Benz – Barbara Distel: *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager. Band 5*. C. H. Beck, München, 2007. 143. Az Auschwitz-Birkenaua beszállított zsidók száma 1944 nyaráig – a magyarok mellett – Lengyelországból 300 ezer, Franciaországból 69 ezer, Hollandiából 60 ezer, Görögországból 55 ezer, a Cseh és Morva Protektorátusból 46 ezer, Szlovákiából 27 ezer, Belgiumból 25 ezer, Németországból 23 ezer, Horvátországból 10 ezer, Olaszországból 6 ezer, Ausztriából 1600, Norvégiából 690 és még más országokból 35 ezer főt, összesen 1,1 millió embert tett ki. Franciszek Piper az archív anyagok összesítéséből arra következtetett, hogy a beérkezett zsidókból 900 ezret azonnal gázban megölték, 205 ezret heftlingként regisztráltak, valameddig életben hagytak. Más számítások szerint a regisztráltak száma elérte a 400 ezret. A bizonytalanságot a hiányos nyilvántartásban, a regisztrált, nem regisztrált zsidók, cigányok, szovjet hadifoglyok, lengyel foglyok számának eltéréseiben találjuk.

491 *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 777, APMO 164/10–13. Emlékezésekben fennmaradt a Kassáról deportált, álorvosi kísérletezéshez kiemelt Fried ikerpár – Ágnes és István – neve.

492 *The Destruction of Hungarian Jewry I*. 576. 182. sz. távirat.

493 *Uo.* 578.

494 A deportálás feladatait a városban Sigfried Seidl felügyelte, miként Nyíregyházán, Mátészalkán, Egerben, Debrecenben és Budakalászon.

495 *The Destruction of Hungarian Jewry* 581.

496 A-5 079-es fogolyszámot kapott Herskovics Gizella, A-5 080-ast Herskovics Heléna. Az ikerpár huszonhárom éves volt. APMO Sygn. D-Ro 178. Nr inw. 70 658. Kényszerből előfordult, hogy a Magyarországról küldött nagy tömeg szelektálásához az SS a tábori fogorvosokat és gyógyszerészeket is beosztotta.

497 Közöttük volt Ovics Árje felesége, Magda szüleivel, és négy hónapos kislányuk, Batja.

498 A magyar ikrek fennmaradt névsorában (időpont megjelölése nélkül) A-5 117-es fogolyszámmal Holländer Róza, Holländer Laura (A-5 118), és a negyvenéves Lusztig Brav. (A-5 120) szerepel. Majd három mindössze másfél éves gyermek: Lusztig-Brauer Éva (A-5 121), Lusztig-Brauer Ágnes (A-5 122), Lusztig-Brauer Judit (A-5 123), a továbbiakban Sattler Dóra (A-5 127), Sattler Vera (A-5 128), Sattler Magda (A-5 129), Malek Matild (A-5 130), Malek Judit (A-5 131), Senderovics Gizella (A-5 133) és Senderovics Róza (A-5 134), Demst Terézia (A-5 135), Demst Lili (A-5 136), Kohn Irma (A-5 137), a négyéves Kohn Éva

- (A-5 138) és Kohn Klára (A-5 139), valamint a harmincegy éves Löwinger Etel (A-5 140) nevét olvashatjuk. *Uo.*
- 499 Dr. Joshua Lusztig ipolysági ügyvéd emlékezése szerint ezen a napon érkeztek Birkenaub a budapesti toloncházban korábban összegyűjtött zsidó foglyok és nagyvárad zsidók. *Örökmécses. Szahy-Ipolyság és környéke mártírjainak emlékére.* Ronil Nyomda, Nahariya, 1994. 78.
- 500 A deportálást a városban Theodor Dannecker felügyelte, miként Székesfehérváron és Sopronban.
- 501 *Örökmécses* 78.
- 502 Amikor valakit más táborba szállítottak át, arról értesítést kapott a berlini Zentral Institut is. Az új helyre a fogoly személyi lapját átküldték, ezen a fontos információkat kódokkal közölték. Az SS az áldozatai halálát ugyancsak kódolta. A „természetes” halálnak C-3, a kivégzésnek D-4, az öngyilkosságnak E-5, a „különleges kezelésnek” F-6 volt a kódszáma. A táborvilágban leggyakrabban a C-3 kódot használták. (Sokszor olyankor is, mikor a fogollyal az SS-ország végzett.)
- 503 *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 378–379. Himmler május 27-i válaszában gúnyolódó mondatokat találtunk: „A magyar zsidó nők természetesen munkára foghatók. Ebben az esetben viszont Pohl gondoskodjon számukra az egészséges táplálkozásról. A főzelék fontos. Ne felejtse ki a fokhagymát sem, melyből Magyarországról elegendő mennyiséget kell behozni.” *Uo.* 391.
- 504 *The Destruction of Hungarian Jewry II.* 588. Kassáról összesen 15 500-nál is több zsidóval négy deportáló szerelvényt indítottak: május 16-án, 17-én, 24-én és június 3-án. *Kaschau war eine europäische Stadt* 77.
- 505 A budapesti német követ 212. sz. távirata: *The Destruction I.* 590. Munkács vármegye nem létezett, a város Bereg vármegyéhez tartozott. (1735-ben már 17 Bereg vármegyei településen laktak zsidók.) Az első csoportot a Munkács vidékén összegyűjtött zsidókból 1944. május 14-én 3169 személlyel indították, a következőt 16-án 3629-cel, 17-én 3306-tal, a negyedik 3025 zsidóval 18-án haladt át Kassán. A Munkács városi zsidókat (s a még visszamaradt vidékieket) a helyi téglagyárból 3222 fővel május 19-én indították, majd 20-án 3026, másnap 2861, 23-án 3269 személyt. Végül 24-én a kilencedik transzportot küldték Auschwitzba 3080 deportálttal. A csendőrség a bármilyen mentesítő irattal rendelkező zsidó polgárokat is bevagonírozta. *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája* 1. 275.
- 506 APMO Sygn. D-Ro/78. Nr inw. 70 658.
- 507 Michael Honey: *Kutatási megjegyzések a magyar holokausztról* = <http://www.zohor.org/hungaria>; letöltés: 2018. május 15.

- 508 A Sninában született Rosin a Szlovákiából küldött egyik első fogoly-csoporttal érkezett Auschwitzba. Két évet töltött a táborban, 33 évesen szökött meg. Később Düsseldorfban élt.
- 509 *Kutatási megjegyzések a magyar holokausztról.*
- 510 APMO Sygn. D-Ro/78. Nr inw. 70 658.
- 511 Május 28-án értek a Linz melletti táborközpontba. A bécsi Mautausen-achívumban őrzött krónika (Hans Maršalek volt fogoly táborirnok összeállítása) szerint a magyar zsidó fiatalokból álló transzport fogolyszámait 66 964 és 68 963 között adták ki. A továbbiakban 1000 foglyot Gusen melléktáborba, tárnaépítéshez (Kellerbau, Bergkristallbau) irányítottak, augusztus 19-én mintegy 250 főt visszazárártattak Auschwitzba. Szita Szabolcs: *Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában.* MAZSÖK, Budapest, 2000. 66, 92. Az auschwitzi és a mauthauseni adatok itt ellentmondóak, további kutatást igényelnek.
- 512 Glowacki vallomása a Mengele-perben 1972. április 13. *Auschwitz, die NS-Medizin und ihre Opfer* 464. A holland fogoly blokkelöljáró, Antonius van Velsen dicsérte Mengelét, mert tejet, vaját és fehér kenyeret biztosított a gyerek kísérleti alanyoknak. Tanúvallomása 1973. május 29. *Uo.* 464. A túlélő fogoly cigányok emlékeztében csodaként rögzült, hogy fellépett bántalmazásuk ellen, és ellátásukon javított.
- 513 APMO Sygn. D-Ro /78. Nr inw. 70 658
- 514 Az egyik még négy év alatti ikerpár a Munkácsról elhurcolt családból származott. Gottesman Éliás Birkenauban A-7 733-es fogolyszámot kapott, ikerfivére, Gottesman Jenő (A-7 734) ismeretlen körülmények között eltűnt. A fogságot valószínűleg nem élte túl. Éliást a háború végén, még a koncentrációs táborban két túlélő örökbe fogadta. 2013-ban Menachem Bodner néven Izraelben élt. <http://www.akibic.hu/koszseg/item/1223>; APMO Sygn. D-Ro/78. Nr inw. 70 658.
- 515 APMO Sygn. D-Ro/78. Nr inw. 70 658
- 516 Feltehetőleg ekkor érkeztek a május 27-én Sátoraljaújhelyről indított zsidók, és velük a helyi börtönből deportált politikai foglyok csoportja. Néhány nappal később az alsó-sziléziai Dörinhauba (ma: Kolce) továbbították őket. Kényszermunkát végeztek 1945. május 9-ig. A dörnhauai lágerkórház lakója volt 1944 novemberétől Debreczeni József. Betegségének, fogságának emlékeit *Hideg krematórium. Auschwitz regénye* című művében örököltette meg.
- 517 Nyiszli emlékiratát először Nagyváradon, 1946-ban adták közre. Munkánkban az *Orvos voltam Auschwitzban* című, az Irodalmi Könyvkiadónál megjelent kiadását (Bukarest, 1964.) idézzük.
- 518 A fogolyorvosok között karriernek számított, ha bejutottak a Pflegerek közé. Az utóbbiakból egy kórházban negyvenen-ötvenen voltak. Ked-

den és péntek délután a napi menázsín felül egyharmad kenyeret kaptak munkáspótlék címen. A betegszoba (Revier) a tábor egyik legveszélyesebb helye volt. Mengele és szelekciós csapata gyakran lecsapott a Revierre, hogy az ápoltak többségét eltüntesse. Másnap reggel a betegszoba látszatra ugyanúgy üzemelt, mint egy nappal korábban. Ám a megüresedett ágyakra már új betegek kerültek. Az állandó veszély fenyegetése alatt – amíg csak lehetett – a fogoly orvosok igyekeztek a betegeket járóbetegként kezelni. Csak akkor ment valaki a Revierbe, ha más kezelés már nem használt, vagy amikor odaküldték, mert a munkabrigádban annyira legyengült, hogy „használatatlannak” minősült. Stadler Aranka: *Egy rémálom emléktöredékei. In Emlékezések a koncentrációs táborok felszabulálásának ötvenedik évfordulójára* 136.

⁵¹⁹ Birkenauban Hirsch Zoltánt, Zoli törpét egy ideig ajtónállóként látták, feltűnő egyenruhákban szalutált az arra járó náciknak. A világhírű artista gázkamrában végezte.

⁵²⁰ *Tanúk vagyunk...! 1944–1969.* Szerk. Galili-Gemeiner Ervin. Magánkiadás, Tel-Aviv, 1969. 138.

⁵²¹ Koren-Negev 93. Berthold Epstein (1890–1962) Prágából a német-náci terjeszkedés elől 1940-ben Norvégiába menekült, a Rikshospitaller gyermekklinika vezetője lett. 1942. október 27-én az SS őrizetbe vette, Birkenaubá deportálta. Családját megölték. Haláláig Prágában gyermekklinika vezetőjeként dolgozott.

⁵²² László Károly: *Az út Auschwitz felé. Ifjúságom Magyarországon* 207.

⁵²³ Bonyodalmak ebben a gépezetben is adódtak. Előfordult, hogy a Gestapo valamilyen vizsgálat befejezéséhez kihallgatásra vagy tanúskodásra kikért foglyokat. De mentek kihallgatásra olyan foglyok is, akik nevük alapján már meghaltak, de kartotékszámuk alapján még éltek. Nehezebb feladvánnyal néztek szembe azok, akik a Gestapo előtt csak nehezen tudták igazolni, hogy a kihallgatásra kikért halotthoz semmi közük.

⁵²⁴ *Die Zahl der Opfer von Auschwitz* 144. Veessenmayer 225. számú, május 31-én kelt budapesti jelentésében még kevesebb, 204 312 magyar zsidó kiszállítása szerepelt. (Ez így valós, nem lehet azonos az auschwitzi beérkezéssel.) *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 593. A június 1-jei jelentésében 217 236 fő kiszállítása szerepel. *Uo.* 595.

⁵²⁵ 1943 nyarától az auschwitzi táborrendszerben tetoválással láttak el minden nem német származású foglyot. A tetoválásnak idővel nem kellett kompatibilisnek lennie a Hollerith-adatfeldolgozással. A gépi azonosítószámot csupán az élők, nem pedig a halottak nyilvántartására vezették be. Mihelyt a tömeggyilkosságok üteme felgyorsult, a Hollerith-féle számozás is hamar elavult. Az azonosítási számot eleinte a

foglyok mellére tetoválták, aztán rájöttek, hogy a hullahegyben olykor nehéz lenne megkeresni a felírt számokat. Könnyebb, ha a tetoválás az alkaron van. Előfordult, hogy dr. Joseph Mengele további sorsszámokat is tetováltatott a kezei közé került betegekre. A tetovált számok idővel Auschwitz saját azonosítási rendszerévé váltak.

⁵²⁶ Drancy Párizs része. 1941 augusztusában egy befejezetlen építkezési területen a német megszállók gyűjtő- és internálótábort létesítettek, magyar foglyai is voltak. Egy razzián több magyar állampolgárt fogtak el, családostól a táborba zárták őket. A foglyok kilenc hónap múltán levélben – 26 aláíróval – a magyar miniszterelnökhöz fordultak, szabaddon bocsátásukat, „magas intervencióját” kérelmezték. (Magyar kormányzati intézkedésről nincsen adat.) 1942 júliusa és 1944 augusztusa között Drancyból hatvankét – deportáltakat szállító – vonatot indítottak Auschwitzba. Párizs felszabadításakor a táborban még 1543 fogoly volt. *Mérlegen az ember. Ismeretlen források a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából a magyarországi holokauszt történetéről.* Szerk. Olmosi Zoltán. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2014. 48–49.

⁵²⁷ Dr. Wolken tanú, fogsága előtt bécsi lakos, volt lágerorvos 1964. február 27-én több megrázó esetet idézett fel a gyerekekről. „Egy kisfiútól megkérdezte a rendelőben: Kisfiam, hogy vagy, nem félsz? Azt felelte: Nem félek, mert itt minden olyan borzasztó, hogy fenn csak jobb lehet.” Szem- és fültanúja volt, hogy egy SS-legény a szögesdróton át egy kilencéves gyermekkel beszélt: „Na fiam, a korodhoz képest te már éppen eleget tudsz. A fiú ezt a választ adta: Tudom, hogy sokat tudok, és azt is, hogy többet már nem tanulok hozzá.” *Az Auschwitz-per* 112.

⁵²⁸ Fürdőépület, a birkenauai tábor nyugati részén állt.

⁵²⁹ A borotválásnak nevezett szőrtelenítés során a foglyokról nem borotválták; sokszor inkább leszaggatták a szőrzetet és a haját, aztán bekenték őket a hírhedt Cupresszel (tetvetlenítő szerrel). Aki nem volt jól borotválva – a tömegben csak sodródó, hajszolt fogoly mit sem tehetett róla –, a kápók azonnal megverték.

⁵³⁰ Weisz-Deutsch Éva emlékezéséből. *Örökmécses* 75. A tizenegy tagú kis magyar csoportot később Krakó környékén kőbányákban és építkezéseken dolgoztatták. Majd viaszszállították Birkenaubá, ismét szelektálták és regisztrálták őket. Ezután nyolc hónapig Lipcsében, repülőgépgyárban napi 12 órás műszakokban dolgoztak. Túléltek a fogságot.

⁵³¹ *Uo.* Dr. Josua Lusztig emlékezése. 79. Egyeseket júniusban azonnal orvosi kísérletekhez vittek. A 23 éves Landau Edit és testvére, a három évvel fiatalabb Vera ezeket szenvedte végig. Felkarba, farizomba és hüvelybe kaptak ismeretlen tartalmú injekciókat. Kiválogatásukra az

- adott okot, hogy az SS-orvos megfigyelte: a nővérek erősen eltérő alkutúak. A „kísérletezést” túléltek, ahogy a Leipzig-Schönaun és Strehlan át vezető kiürítést is. Internationaler Suchdienst (ITS) Arolsen, T/D-928987, T/D-90506. Kiss Tamás kutatási eredménye.
- 532 DEGOB 220. sz. jkv. Baki Attila kutatási eredménye.
- 533 Táborrészleg, ahol az új foglyoktól elvett holmik raktárai voltak.
- 534 Wiesław Kielar: *A 290. számú auschwitzi fogoly*. Kossuth, Budapest, 1978. 289–90. A leírt „bőség” nem az éhező fogolyseregére köszöntött, inkább a kápókra, a Kanada-kommandó tagjaira, a velük valamiképp együttműködő, ügyeskedő SS-őrökre.
- 535 Voltak, akik a barakkban külön lakrészt alakítottak ki maguknak. Berendezéséhez a kényelmes ágy, ágynemű, a függöny és a szőnyeg éppúgy hozzátartozott, mint a kedvenként, szeretőként tartott, nyilvánosan becézett fiatal férfi fogoly.
- 536 Nicolas Roth: *Tizenhat évesen Auschwitzban. Egy debreceni zsidó visszaemlékezései*. Debreceni Zsidó Hitközség – Merkava, Debrecen, 2015. 137.
- 537 *Halálgyár* 306.
- 538 *Az éjszaka* 113. A szerző – tévesen – úgy tudta, hogy Vrba és Wetzler „értésítette a magyar zsidókat”.
- 539 *The Destruction of Hungarian Jewry II*. 465.
- 540 A Hollerith-rendszer (számkód) mindvégig Berlin eszköze maradt az auschwitzi foglyok központi azonosítására. 1943 végén az SS parancsot adott 6500 munkaképes zsidó gázkamrában történő kivégzésére. A megvalósítás két napot késett, mert a politikai osztály egyenként ellenőrizte a kivégzendők listáját. (Egy még ideiglenesen érvényes rendelkezés miatt, amely a vegyes származású zsidókat [!] kivételként kezelte.) *Az IBM és a holokauszt* 266.
- 541 Azokat, akik a Sonderkommando tagjaiból – szabályt szegve – figyelmzettették az elgázosításra kiszemelt áldozatokat (honfitársak, ismerősök, közeli vagy távoli rokonok, családtagok akadhettek közöttük), az SS parancsára elevenen égették el.
- 542 *Az Auschwitz-per* 276–277.
- 543 *Uo.*
- 544 *Az út Auschwitz felé* 204.
- 545 A Mexikó táborrész nevét a leírhatatlanul rossz belső körülmények következtében kapta.
- 546 *Az ördög vigyorgott a lángokból* 28. Az „apparátos Weiss” felbukkan László Károly emlékezésében is, 204. A mindent tudó, átvilágító „apparát” nem létezett. A rá való hivatkozás megfélemlítésre, az SS-őr és a

- fogoly leleményes együttműködésével a még megmaradt értékek „privát” előcsalogatására, megszerzésére szolgált.
- 547 A július 8-án beérkezett pécsi csoportból is – teljes kifosztás után – a 16 éven aluliakat a 11. blokkba (gyerekblokk) sorolták, a nagyobbakat a 13-asba. „A 11-ben borzasztó volt a helyzet. Mint félholtak támolyogtunk, nem is mertünk sehová menni, még a szükségletünket is visszatartottuk. Legyengültünk a nagy úttól, a viszontagságoktól, és főleg lelkileg éreztünk nagyon nagy fájdalmat, hogy elszakítottak hozzátartozóinktól, és láttuk a nagy lángot. Vajon melyik hozzátartozónk van ott?” *Uo.* 31.
- 548 Hirsch Gábor: *Békéscsaba – Auschwitz-Birkenau retúr* 42.
- 549 Oliver Lustig: *Lágerszótár*. Dacia, Kolozsvár, 1984. 15.
- 550 *Az éjszaka* 126.
- 551 Ezen belül műszakokba beosztás, sokféle besorolás létezett. *Örökmécses* 80.
- 552 Inkább kijelölés volt, mint toborzás. Az utóbbi többé-kevésbé önkéntes jelentkezést takar, ami előfordult, de ritka volt. Másrészt akadtak kápók, akik titokban – és nagy veszélyben – együttműködtek a foglyokkal. A gyakori beség miatt sokat kockáztattak. Folytonosan választaniuk kellett: a pozíció az emberi tartás, az emberség egyfajta iskolája volt. Az elkérgesedett lelkületű foglyok inkább vállalták a segédhóhérságot, mint a tűzhalált.
- 553 *Lágerszótár* 108.
- 554 Auschwitz-Birkenau kiürítésekor Mauthausenba vezényelték át. Majd visszatért az auschwitzi régióba, ahol egy volt fogoly felismerte. A szovjet katonai hadbíróság 1947-ben 25 év kényszermunkára ítélte.
- 555 *Lágerszótár* 48.
- 556 *Lélekben óriások voltunk* 90.
- 557 A napi mennyiséget nehéz meghatározni. Állandóan változott, leginkább csökkent. Kezdetben naponta négy fogoly kapott egy kenyeret, majd öt, hat. 1945 tavaszán tizenhat.
- 558 A németországi transzportba sorolt, E. B. monogramú magyar fogoly darab kenyérért Birkenauból ruhacserével történt merész menekvését örököltette meg: *Lágerszótár* 41.
- 559 A vödörrel kiemelt bélsárt a kőművesek malterkeverő ládájában – két rúdon egy láda – kellett cipelni a megjelölt helyre. A „Seiße-kommando” förtelmes munkája napi néhány órát vett igénybe. A munkaidő többi részében a véceterem felügyeletét, tisztogatását látták el. „Az ember különös lény, mindent kibír, mindenhez hozzászokik. A finom, kényes Beke lányok, akik először állandó hányingertől szenvedtek, nemcsak

- hozzászoktak a bűzhöz, de ahhoz is, hogy itt egyenek-igyanak, sőt főzzenek is...” Vajda Zoltán József: *Nők a pokolban*. Városi Nyomda, Kígyósszentgyörgy, 1945. 59.
- ⁵⁶⁰ Az Auschwitz-per 117.
- ⁵⁶¹ Uo. 117–118.
- ⁵⁶² A bécsi Hartenberger (1911–1974) 1938 decemberében kezdte meg az SD-ben szolgálatát. A Zsidó Kivándorlás Központi Hivatalában Eichmann munkatársa volt, 1941-től a Birodalmi Biztonsági Főhivatal VI. B. 4 alosztályára vezényelték. 1942 elejétől Franz Stuschka mellett a fogolyposta ellenőrzésén dolgozott. 1944 márciusától decemberig Budapesten a magyar zsidóság deportálásában vett részt. A háború után Novakkal és Slavikkal Burgkirchenben inkognitóban gazdasági cselédként rejtőzött el. 1950-ben kilenc hónap súlyosbított börtönre ítélték. 1961. szeptember 22-i tanúvallomásában elmondta, hogy a berlini referatúrán a zsidók sorsáról, vagyis teljes kiirtásáról mindenki tudott. „Ez ott nem volt titok.”
- ⁵⁶³ 2015 márciusában a földi 2. sz. gimnázium könyvtárában találtak egy géppel írt, szélein megégett és foltos, 1941. május 21-i keltezésű listát 15 fogoly nevével. A történészek eredetinek találták, a teljes bizonyosság végett további vizsgálatokat végeznek. A feltüntetett személyeket aznap hurcolták a táborba, nyolcan ott végezték be életüket. MTI, 2015. március 26.
- ⁵⁶⁴ A Szovjetunió Központi Állami Különleges Levéltárát (CGOA) 1945. augusztus 21-én alapították meg. Működése állami titok volt. 1990-ben nagy változást jelzett, hogy fokozatosan megnyitották. 1999-től az Oroszországi Állami Katonai Levéltár (RGVA) részét képezi. Gyűjteményéből több ország nagyszámú iratot, az Auschwitzi Állami Múzeum 42 halotti könyvet kapott vissza. Az orosz restitúciós törvény Magyarországot kategorikusan kizárta az elhurcolt magyar ügyiratok visszaszolgáltatásából.
- ⁵⁶⁵ Húsznál több európai országból őriz eredeti levéltári anyagokat.
- ⁵⁶⁶ Akár egészségeseket, akár a betegeket az orvosi vizsgálat alkalmából az SS-orvosok, felcserék injekcióval pusztították el. Azonnal gyilkoló mérget fecskendeztek beléjük. 1944-ben Birkenauban a tifuszosokat a B-Ib táborrész 8. barakkjában így ölték meg.
- ⁵⁶⁷ A „megelőzésre” figyelmeztető táblák intettek: „Eine Laus – Dein Tod!” („Egy tetű – a halálod!”)
- ⁵⁶⁸ Az Auschwitz-per 110.
- ⁵⁶⁹ *Halálgyár* 104. Ezzel együtt tartotta magát a „lágerbetegség”, a gyógyításnak is ellenálló rezisztens hasmenés, miként az orbánc és a tuberkulózis.

- ⁵⁷⁰ A Moszkvában őrzött első sokszorosított parancs kelte 1944. január 7., száma 2/44. volt. AAM Auschwitz dokumentáció 502/5/3.
- ⁵⁷¹ Júliusban SS-Hauptsturmführerből SS-Sturmbannführerré léptették elő.
- ⁵⁷² AAM Auschwitz dokumentáció 502/5/3.
- ⁵⁷³ Baer májusban az Auschwitz városi bordély látogatásáról adott ki részletes parancsot (Nr. 14/44.). Használatát hétfőn és pénteken a civileknek megtiltották, ezeken a napokon kizárólag az SS- és a Wehrmacht-állomány látogathatta. Ilyenkor az egészségügyi szabályok betartására SS-orvos ügyelt, a látogatásért „az 5 birodalmi márkát mindenkinek ki kell egyenlíteni”. Uo.
- ⁵⁷⁴ Az SS-állomány megrovása, 1944. június 9. AAM Auschwitz dokumentáció 502/5/3.
- ⁵⁷⁵ AAM Standortbefehl Nr. 24/44. Sept. 21.
- ⁵⁷⁶ A fogolyseregéből „kiemelt” festőművészek külön műtermet kaptak, tájképeket, a világhíres művészek műveiről másolatokat készítettek. Voltak, akik az SS-tisztek „udvari festőjeként” szorgoskodtak.
- ⁵⁷⁷ 1943-ig Birkenauban büntetésül az állózárkát (Stehbunker) is használták. Annyira szűk volt, hogy két fogoly csupán állva fért el benne. Előfordult, hogy az élő olyan fogolytársa mellett állt, aki közben az éhségtől és a hidegtől meghalt. Az állózárkák a B-Ib táborrész 3. barakkjában voltak. *Halálgyár* 87.
- ⁵⁷⁸ A napi munkában elhaltakat kordékon szállították vissza. Másokat talicskán. Azokat, akik munka után még képesek voltak elindulni, de útközben végső erejüket veszítették – az ütemre menetelés képességét is –, társaik tartották hónuk alatt. Az erejüket veszítetteket erősebb társaik hozták a vállukon az Appellre.
- ⁵⁷⁹ A budapesti Schwartz Ádámot Birkenauban a kápók „lázítás” címén bántalmazták. „Az egyik előtte, a másik mögötte, a harmadik oldalt állt, s addig pofozták, míg el nem esett. Mint a megvadult állatok, bikacsökel, ököllel és lábaikkal dolgozták meg, különösen nemiszervét, gyomorszáját, szíve tájékát, farcsontját, orrcsontját, és időnként fojtogatták. Mikor öntudatát veszítette, felöntötték, és újrakezdték, addig, míg meg nem unták. Naponta számtalan ilyen verés volt.” *Sárga könyv* 77.
- ⁵⁸⁰ Az SS-altsízt erre elmagyarázta, hogy a tilalmat rosszul értelmezik. „Verni lehet, csak agyonverni nem szabad!” Így aztán a kápók ismét ütöttek-verték a foglyokat. Különösen a hivatásos gonosztevőkből lett kápók igyekeztek gyorsan behozni, amit elmulasztottak. Újra napirenden volt nemcsak a verés, hanem az agyonverés is. Uo. 90.

- ⁵⁸¹ Szerepel Lili Jacob-Meier és saját állítása szerint fogolylistán Jakob Lenke néven is. Danuta Czech adata, hogy A-10 841 és A-11 840 között a fogolyszámokat május 31-én férfiaknak adták ki.
- ⁵⁸² A 33 cm hosszú, 25 cm széles keményfedelű albumot barna vászonba kötötték. 56 lapot tartalmazott, benne a fényképek mérete 8,2 x 11,1 cm volt. Az album végén különálló részben 10 oldalon 63 fénykép található. Utóbbiak nem magyar vonatkozásúak: Himmler auschwitzi szemléjét, valamint a táborrendszer szerkezeti változásait dokumentálják.
- ⁵⁸³ Jakab Lili 1945-ben férjhez ment a munkácsi Max Zelmanovichhoz, 1948-ban az USA-ban telepedtek le.
- ⁵⁸⁴ A prágai Zsidó Múzeumból is, ahol hetven képet találtak.
- ⁵⁸⁵ Az *Auschwitz Album* képanyaga 1984-ben részben megjelent Ember Mária *100 kép* című könyvében, Fehéri Tamás és Gere Mara *Endlösung*, Fehéri Tamás *Emberekkel történt* című dokumentumfilmjében, Randolph L. Braham *A magyar holocaust* című munkájában (1981). Több kép látható a Králl Csaba szerkesztette *Holocaust emlékkönyv* borítóján és lapjain (1994), valamint szerepelt *A holocaust Magyarországon* című, a budai várban 1994-ben tartott kiállításon (rendező: Horn Emil és Rajk László).
- ⁵⁸⁶ Az esküdtszéknek Lilly Zelmanovic tanú mutatta fel. Eredete ismeretlen, nem lehet tudni, ki állította össze. Első oldalán ajánlás található: „Emlékül a Te kedves és felejthetetlen, hűséges Heinzedre.” Az *Auschwitz-per* 336.
- ⁵⁸⁷ Ők voltak a felelősök, hogy a foglyokról – kivéve a zsidókat és a cigányokat – előírt formátumban fényképek készüljenek. Walter az *Auschwitz-perben* tanúként szerepelt.
- ⁵⁸⁸ A kutatási eredményeket, a feltételezéseket Randolph L. Braham dolgozta fel *A fényképész mint történész. Az Auschwitz-album című tanulmányában: Múlt és Jövő*, 2004/4. 5–6. Serge Klarsfeld szerint az albumot a táborokban szabadon mozgó Ernst Hoffmann állította össze magának, vagy egy másik SS számára, aki a tábor 1945. januári evakuálásakor magával vitte a Dora koncentrációs táborba.
- ⁵⁸⁹ A különös ajándékként (?) készült, albumba ragasztott, jó minőségű felvételek szakaszoltak. A magyar zsidók birkenauai sorsának (gázkamra, legyilkolás előtti) fázisait dokumentálják. „A zsidók áttelepítése Magyarországról. – Megérkezik egy szállítmány. – Férfiak érkezéskor. – Nők érkezéskor. – Kiválogatás után: még munkaképes férfiak. – Még munkaképes nők és gyermekek. – Tetőtlenítés után. – Beutalás a munkatáborba. – Ingóságok.” Megdöbbentőek a gyerekekről készült fotók. Többségük riadtan, mégis reménykedve nézett a lencsébe.

- ⁵⁹⁰ Fahidi Éva állítása, hogy őt az egyik felvételen – augusztus 13-án – az allendorfi táborba szállításuk előtt, a BIIc tábor nagykapujánál Anikó sorstársával együtt örökítették meg. *Anima rerum = A dolgok lelke* 188.
- ⁵⁹¹ Míg számos törpét életben hagytak, ezt a három névtelen megérkezésük után néhány órával megölték.
- ⁵⁹² A nagy halottégető árkok végén (hosszuk 40 m, szélességük 8 m, mélységük 2 és fél m volt) mélyedéseket ástak, ezekben a tetemekről lecsepgett, lefolyt zsírt a Sonderkommandóba osztott foglyok felfogták, és öntözéssel az újabb hullák elégetésénél használták fel. Filip Miller volt Sonderkommando-fogoly tanúvallomásaiból. Az *Auschwitz-per* 275. A „gazdaságosság” érdekében gyakorlat volt a testesebb és a vékonyabb hullák együttes égetése is.
- ⁵⁹³ Berlinből deportálták Jaakov Trahtenberget (1888–1953), az idegen nyelvek elsajátítása unikális, máig használatos módszerének kidolgozóját. Auschwitzban – a túlélésért küzdve – fejben számok használatával elméleteket, a matematikai gondolkodás egész rendszerét találta ki: 1944-ben átvitték Lipcsébe, ahonnan megszökött. Elfogták, a tri-eszti munkatáborba költöztetési munkára hurcolták. Újra megszökött. Svájcban tovább csiszolta matematikai módszereit, 1950-ben Zürichben matematikai intézetet alapított. A *The Trahtenberg Speed System of Basic Mathematics* (Az elementáris matematika Trahtenberg-féle gyors szisztémája) című könyve a memória és a koncentrálóképesség növelésére máig használatos.
- ⁵⁹⁴ Bernhard Krüger (1904–1989) SS-Sturmbannführer, az RSHA VIF 4A referatúra vezetőjeként útlevelek, más dokumentumok beszerzésének bonyolítója, valamint nagy összegű pénzhamisítás szervezője.
- ⁵⁹⁵ *Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában* 121. 1987. április 12-én a *Magyarország* című hetilapban közzétették, hogy Sachsenhausen koncentrációs tábori emlékhely ny. igazgatója a Fälscherkommando egykori magyar tagjait, illetve hozzátartozóikat információért keresi. Nem találtak nyomát, hogy bárki jelentkezett volna.
- ⁵⁹⁶ Június elején – ismeretlen időpontban – két magyar zsidó nő is fogoly-számot kapott (A-81 494, A-81 563).
- ⁵⁹⁷ *The Destruction of Hungarian Jewry* I. 595.
- ⁵⁹⁸ A 232. számú táviratában Horthy kormányzót Veessenmayer mintegy megintette, hogy alkalmat kell találnia a zsidók elleni intézkedések következményeinek személyes megismerésére. Tájékoztatta Berlint, hogy a magyar belügyminisztérium értesülése szerint Gödöllő térségében nagy számban mentesítenek zsidókat. Megjegyezte, hogy Gödöllőn található a kormányzó nyári lakhelye, aki azonban egyetlen zsidót sem akar látni.

⁵⁹⁹ Úgy tartották, hogy a tagságot körülbelül kétszáz francia szökött hadifogoly és nagyszámú magyar zsidó munkaszolgálatos képezi, továbbá polgári személyek. Ejtőernyősök nagyszámú bevetésével is számolnak. A birodalmi követ végül megjegyezte, hogy ezek az adatok „felülvizsgálatra szorulnak”.

⁶⁰⁰ Lévai Jenő: „*Abscheu und Grauen vor dem Genocid in aller Welt*”. Diplomatic Press, New York – Toronto, 1968. 31–32.

⁶⁰¹ *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 600–601. A Zsidó Tanácshoz intézett június 8-i debreceni jelentés szintén súlyos bombakárokról adott számot. „Az eddigi három szállítmány elindulása után, a pályatest megrongálódása és vagonhiány miatt egyelőre abbamaradt [a kiszállítás – szerző]. A még ottlévő zsidóság romeltakarításra lett kivezényelve.” *Zsidósors Magyarországon* 417. A visszamaradt két debreceni transzport jóval később, június 25-én és 27-én haladt át Kassán.

⁶⁰² Gollerschau (Goleszów) kisváros Auschwitztól 60 km-re délnyugatra található. A helyi cementgyár és négy kőfejtő SS-vállalkozásként, Gollerschauer Portland-Zementfabrik néven KL Auschwitz első állandó külső munkatábor volt. A legmagasabb fogolyállományt 1944 őszén érte el. Ekkor 1059 fő (ebből 1008 zsidó, a legtöbb magyar) volt ott, mellettük 500 civil munkást is két műszakban dolgoztattak. A foglyok 10%-a 1944-ben tartósan beteg volt, velük fenolinjekcióval végeztek. Lakossági segítségre alig számíthattak. Félték tőlük, az SS állítása szerint a foglyok „súlyos bűnökért elítéltek” voltak. A helyi kultúrházban emlékkiállítás látható.

⁶⁰³ *Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában* 69.

⁶⁰⁴ A fogolylistán A-7 202 fogolyszám alatt a 12 éves Friedmann Olga, A-7 203 alatt ikertestvére, Éva szerepel.

⁶⁰⁵ *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 603. Nagyságrendileg több foglyot jelent, mint ahány zsidót és nem zsidót 1940. június 14. és 1942. december 31. között, azaz a tábor történetének első 31 hónapjában összesen beszállítottak. Megközelítőleg annyit, amennyi 1943-ban beérkezett.

⁶⁰⁶ *Halálgyár* 146.

⁶⁰⁷ Internationale TS (a továbbiakban ITS) Arolsen I.1.5. 4/7514413

⁶⁰⁸ Május 16. és június 8. között napi három vagy négy szerelvény mindig beérkezett.

⁶⁰⁹ *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 607. A német katonákat feltehetően május 3-án éjszaka érték tetten. Erre következettünk Ferenczy László csendőralezredes 1944. május 5-én, Kolozsváron kelt 2. sz. eseményjelentéséből.

⁶¹⁰ Victor Capesius (1907–1985) SS-Sturmabführer a dachau (1943–1944) és az auschwitzi (1944–1945) koncentrációs táborok gyógyszerésze volt. Dr. Mengele munkatársaként részt vett a szelekciókban. Feladata volt a Zyklon-B adminisztrálása is. Kolozsváron az észak-mecserdélyi gettóperben (1946. május 22–május 31.) távollétében halálra ítélték.

⁶¹¹ Volt, aki a balra sorolt feleségéhez, családtagjaihoz akart csatlakozni. Dr. Capesius cinikusan reagált: „Akkor oda küldöm magát, ez egy jó hely.” <http://www.tenhubergreinhard.de/taeter-und-mitlaeuffer/dokumente/auschwitz-teil-6-januar---juni-1944.html>

⁶¹² *Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában* 69.

⁶¹³ Az adatok egyeznek a *Mementó 1940–1945* című; 1999-ben Salgótarjánban megjelent kiadvány 15. lapján közltekkel. A tehervagonokba 90 deportáltat préseltek be. A salgótarjáni zsidó foglyokat többségükben Ravensbrückben, Brémában és Berlinben dolgoztatták. A visszatérők száma 157 volt. *Uo.* 20.

⁶¹⁴ Gyilkosságért, betörésért, orgazdaságért hosszú évekre elítélt fegyencek voltak. Titokban deportálták őket Sopronkőhidáról. Ugyanígy bántak el a szigorított dologházas őrizetességekkel is. A szigorú tilalmat megszegve Geiszbühl Mátyás börtönlelkész többük hozzátartozóját értesítette az elszállításról. Dr. Németh Alajos: *Sóhajok palotája 1886–1945. Fegyencek, fegyőrök, fegyőrcsaládok életkörülményei 1945 előtt kis és nagy események sodrában.* Varga M., Sopron, 1994. 298.

⁶¹⁵ Debreceni József: *Hideg krematórium. Auschwitz regénye.* Forum, Újvidék, 2015. 78. A magyar foglyok egy része a Sängner und Lanninger cég javára, 6 ezer fős fogolyseregben föld alatti barlangvilág, tárnarendszer kiépítésén robotolt.

⁶¹⁶ *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 609. A szatmárnémeti gettót különleges csendőralakulat biztosította. Ide zárták össze Szatmárnémeti város, valamint a szatmárnémeti és a nagykárolyi járás zsidóságát. A 18 880 fős gettót hat vonatszerelvényrel számolták fel. Az utolsó június 1-jén, Kassán át hagyta el az országot. Endrődi Barnabás ny. alezredes, főispán a deportálás után adózó hajtóvadászatot indított a megmenekült munkaszolgálatosok, a bármiképp rejtőzködő zsidók ellen. A *magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája* 2. 1046.

⁶¹⁷ *Sárga könyv* 61. A győriek emlékeiben is fennmaradt, hogy az SS-nek való átadás előtt a kassai pályaudvaron a csendőrök súlyos fenyegetésekkel értéktárgyakat, ezüstöt követeltek tőlük.

⁶¹⁸ Farkas Henrik győri fogoly visszaemlékezése szerint a blokkban a fogoly előjárók elvadult német cigányok voltak. „Durván és embertelenül bántak velünk, a legcsekélyebb szabálytalanságért verést kaptunk,

és gyakran mondvacsinált ürügyek alatt is agyba-főbe vertek bennünket. (...) Semmi lehetőségünk nem akadt az élelmezés kiegészítésére, mert egyrészt nem volt miért vásárolnunk, másrészt nem volt kitől.” *Sárga könyv* 64. Farkas csoportjával kétszer írtak Waldsee-lapot. A lapokért nagy tülekedés volt, bár „soha senki választ nem kapott”. Dr. Nyiszli Miklós látta, hogy az Am Waldsee címre érkezett válaszlapokat máglyán, a krematórium udvarán elégették. „Kézbesíteni úgysem lehetett volna, mert amíg a levelezőlapokra válasz érkezett, a címzettek is elégték.” *Orvos voltam Auschwitzban* 97.

⁶¹⁹ *The Destruction of Hungarian Jewry* I. 610.

⁶²⁰ Uo. 403.

⁶²¹ *Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában* 69.

⁶²² Ez az emberszállítmány a Gaško- és a Glaser-listán is szerepel.

⁶²³ Ezen a napon a *Reggeli Magyarország* Budapesten hírré tette, hogy megkezdték a zsidó szellemi termékek megsemmisítését. 19-én ugyanitt az állami rablás újabb fázisáról olvashattak: „minden fővárosi zsidónak leltárt kell készíteni ingóságairól.” A székesfehérvári elkülönített személyeket (vegyes házasságok és gyermekeik, kikeresztelkedett nők és leánygyermek) a mentelepről Kecskemétre szállították. A mentesített zsidókkal együtt deportálták őket.

⁶²⁴ Édesanyjukat megölték, ők ketten (A-14 325–A-14 326) túléltek a deportálást. DEGOB 3564 sz. jegyzőkönyv.

⁶²⁵ A székesfehérvári csoportból kiválasztott 8 iker száma A-14 319 és A-14 326 között volt.

⁶²⁶ Birodalmi német, itt német anyanyelvű és nemzetiségű fogoly.

⁶²⁷ Kiss László: *Auschwitzi napló*. Lauder – Aura, Budapest, 2004. 26. Az álorvosi kísérleteknek 1943-ban és 1944-ben alávetett ikrek számát 1500-ra becsülik. Közülük feltehetően 180 fő élte túl a „genetikai” és más beavatkozásokat. Kiss felidézte, hogy az ikrek mellett a törpenövésűeket is vizsgálta dr. Mengele. Velük volt egy angolkóros törpe, Löwi bácsi, aszódi papírkereskedő, aki csak mankóval tudott járni. Ő meghalt, állítólag a cigánylágerben szerzett fertőzésben. Egy másik törpe 4-5 éves gyerekre hasonlított. Grafikusként az SS-ek számára is készített portrékat. Ott volt a törpecirkusz teljes szereplőgárdája, négy vagy öt törpenövésű férfi, a gondozójukkal együtt. Tudomásom szerint a törpék – Löwi bácsi kivételével – mindannyian túléltek a deportálást.

⁶²⁸ *Lélekben óriások voltunk* 94.

⁶²⁹ AAM Auschwitz dokumentáció 502/1/29.

⁶³⁰ Prof. Dr. Carl Clauberg (1898–1957) német orvos, eredetileg nőgyógyász. KL Auschwitzban és Birkenauban zsidó és cigány nőkön számos áldozattal járó sterilizációs kísérleteket végzett.

⁶³¹ Angelo Rotta (1872–1965) olasz katolikus pásztor, 1930-tól magyarországi apostoli nuncius. 1944-ben a diplomáciai zsidómentő akciók egyik irányítója. 1945. április 4-én – szovjet követelésre – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kiutasítja Magyarországról.

⁶³² Magyar Nemzeti Országos Levéltár (MNOL) K-64-43–1944-303. res. pol. A nuncius reagálása következetes volt: folyamatban lévő deportálásról van tudomása, mégpedig „igen embertelen módon”. Szerinte kétségtelen, hogy „nem munkára küldésről van szó, hanem valóságos deportálásról.”

⁶³³ Jurcsák Béla (1893–1945) földbirtokos, nyilaspárti politikus, kormánybiztos, földművelésügyi miniszter. A magyar kormányban a németek exponense, a hírhedt beszolgáltatási rendszer névadója volt. Elmenekült, Zell am Seeben öngyilkos lett.

⁶³⁴ A tervről Veessenmayer Imrédy Bélával is tárgyalt, „aki azt jóakarátulag tudomásul vette.” *A Wilhelmstrasse* 871.

⁶³⁵ Herbert Backe 1942. május 23-tól 1945. április 30-áig német birodalmi közellátási miniszter volt.

⁶³⁶ *The Destruction of Hungarian Jewry* I. 615.

⁶³⁷ A június 20-án kelt birkenauai jegyzőkönyv szerint Pohl helyszíni szemlén vett részt.

⁶³⁸ AAM Auschwitz dokumentáció 502/5/3. Standortbefehl 27. 06. 1944

⁶³⁹ Egyes források 2737 deportáltról tudnak.

⁶⁴⁰ 27-én Bácsalmásról a gettó zsidóit szállította el. A „szállítmányt” Felsőszolcán megosztották. 2737 foglyot Birkenaubába, a többit a Bécshez közeli Strasshof „átmenőtáborba” továbbították. 28-án 22 „zsidó és nemkívánatos elem” érkezett Birkenaubába. Feltételezhető, hogy részben vagy kizárólag magyar deportáltak lehettek.

⁶⁴¹ Ezeket Debrecenből, Nagyváradról, Kecskemétről és Békéscsabáról indították. *Békéscsaba–Auschwitz–Birkenau retúr* 112–113. A szegedi vonat birkenauai érkezéséről DEGOB 3577 sz. jkv.

⁶⁴² *Békéscsaba–Auschwitz–Birkenau retúr* 112.

⁶⁴³ Mécs Imre: *Ötvenöt éve szabadult fel az auschwitz-birkenauai tábor = Holocaust Füzetek* 15. VIII. évfolyam 99.

⁶⁴⁴ Dávidházy ezredes tartós frontszolgálatról, a harctérről volt szabad-ságon Sopronban, ott jegyezte fel megdöbbenését, megérzését. Szita Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon*. Korona, Budapest, 2002. 133.

⁶⁴⁵ *The Destruction of Hungarian Jewry* I. 413.

- ⁶⁴⁶ *The Destruction of Hungarian Jewry I.* Ekkor jelentették Zalaegerszeg város közkórházából, hogy „a segédorvosként kirendelt dr. Böhm Aranka (...) szolgálati viszonya elszállítás miatt 1944. június 30-ával megszűnt”. Karinthy Frigyes felesége (1893–1944) Budapestről Zalaegerszegen keresett menedéket, sikertelenül. A városban gettóba zárták, majd deportálták. Dr. Gulyás Livia és Mike Gézáne orvosnők beszámolója szerint Birkenauban mániás elmeháborodottság tört ki rajta. További sorsáról nem tudtak, feltételezhetően a gázkamrába küldött tömegben végezte be életét. Kapiller Imre – Paksy Zoltán: *A zalaegerszegi zsidóság története a betelepüléstől napjainkig*. Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata, Zalaegerszeg, 2014. 248.
- ⁶⁴⁷ *Die Zahl der Opfer von Auschwitz* 144.
- ⁶⁴⁸ „Am mutigsten waren immer wieder die Zeugen Jehovas.” *Verfolgung und Widerstand der Zeugen Jehovas im Nationalsozialismus*. Hg. Hans Hesse. Temmen, Bremen, 2000. 435. Az ilyen kategóriájú foglyok a háború elejéig Moringenben, Lichtenburgban és Ravensbrückben a legnagyobb fogolycsoportot képezték. Növelte a megfélemlítést, hogy 1939. szeptember 15-én KL Sachsenhausenban nyilvánosan agyonlőtték a jehovista August Dickmannt. A kivégzésről szóló hírt a német rádióban tették közzé. A későbbiekben a felsőruházaton lila háromszöget viselő foglyok meghatározó tömegét (a színkódot az SS 1938-ban vezette be) KL Bergen-Belsenbe összpontosították. Itt 3 ezernél többen voltak, a kétharmadukat németek tették ki; a hollandok 200–250 fős csoportja után körülbelül 200 osztrák fogoly következett, majd 100 lengyel. A Jehova Tanúi (Bibelforscher vagy Zeugen Jehovas) besorolású magyar fogolycsoport nagyságát 10–50 főre becsülik.
- ⁶⁴⁹ A nagykanizsai internálótáborból deportálták őket. Bász Éva szüleit, három testvérét gázkamrában megölték, lánytestvérét, Elvirát vele együtt munkaképesnek sorolták. A deportálást mindketten túléltek.
- ⁶⁵⁰ Uo. 128, valamint: *Jehova tanúi évkönyve 1996*. Watchtower Bible and Tract Society of New York–International Bible Students Association, New York, 1996. 91–93. Bász Éva háromhavi kórházi kezelés után talpra állt. Svédországba vitték, ott kezdett új életet. Éva Joseffson emlékezése a Jehova Magyarországi Tanúi Egyház archívumában.
- ⁶⁵¹ A június 30-i csendőrségi jelentésben az addig használt zsidó helyett „zsidószemély” megjelölés is helyet kapott.
- ⁶⁵² Raab Márton: *Sopron zsidóságának múltjából és jelenéből = Soproni Szemle*. 1957/3–4. 244–252.
- ⁶⁵³ Július 3-án a két világháború közötti csehszlovákiai magyar katolikus értelmiségi mozgalom egyik vezető személyisége, Esterházy Lujza levélben tiltakozott Nyitraújlakról Sztójay miniszterelnöknél az „új-

- pogányság”, a zsidók üldöztetése miatt. „Kifejezhetetlen aggodalommal, fájdalommal hallok a határon túlról hozzánk is eljutó híreket a magyarországi zsidók deportálásáról, mert ez az intézkedés szöges ellentétben áll mindazzal, amit Isten törvénye előír a felebaráttal való bánásmódról. (...) Ne felejtjük el, hogy az embertelen erőszak cselekedeteit nemzetpusztítás szokta követni történelmünkben.” Esterházy Lujza: *Sorskérdések margójára. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok*. Méry Ratio – Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, Sámorin-Budapest, 2014. 301.
- ⁶⁵⁴ *A zalaegerszegi zsidóság története a betelepüléstől napjainkig* 250.
- ⁶⁵⁵ A túlszűfolt zalaegerszegi gettóról a *Magyar Futár* című kormányzati képes hetilap is beszámolt. 1944. május 31-i illusztrált számában közölte, hogy „a gettóban nem dolgoznak, hanem henyelelnek!”...
- ⁶⁵⁶ *A zalaegerszegi zsidóság története a betelepüléstől napjainkig* 252. Aki-ből kiverték, hol vannak elrejtett értékei, autóba ültették, és a csendőrök a pénzt, a tárgyakat azonnal „begyűjtötték”.
- ⁶⁵⁷ A BP Gelsenkirchen GmbH in Horst üzem Linnenbrinkswegtől északra ma is létezik.
- ⁶⁵⁸ Róluk annyi ismert, hogy a kórházi kezelés alatti foglyokat is velük szállították. Az út felénél (helynév ismeretlen) a Gestapo a betegeket legyilkolta. Dr. Rudolf Bertram főorvos – nővérek és mások segítségével – 17 női foglyot megmentett, akik a Rotthausen Kórházban 1945. április elején megölték a felszabadulást. A Central Historical Commission of the Central Committee of Liberated Jews adatai (1946. december 31.) szerint az 1944. szeptemberi bombatámadás összesen 250 fogoly halálával járt. gelsenzentrum.de/gelsenberg_lager.htm
- ⁶⁵⁹ Közben az SD vagy a Gestapo is küldött néhány fős, kisebb vagy nagyobb magyar fogolycsoportokat KL Auschwitzba. Előzőleg kirabol-ták, mindenükből kifogatták őket, a deportálással pedig megszabadultak a tanútól. A kísérő iraton nevük mellett gyakran „Visszatérése nem kívánatos” megjegyzés szerepelt kézírással vagy bélyegzővel. Esetükben a fogolyszámok is eltérnek a közben sorozatban kiadott fogolyszámoktól.
- ⁶⁶⁰ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 812.
- ⁶⁶¹ *The Destruction of Hungarian Jewry II.*, 617. Július 4-én és 5-én indítottak Pápáról, a műtrágyagyárból két deportáló szerelvényt, 2565 pápai zsidóval; velük a devecseri, zirci és pápai járás zsidó lakosait, mintegy 300 embert. Lang Yehuda-Gyula: *A pápai zsidóság emlékkönyve*. Lahav Nyomda, Tel-Aviv, 1973. 131. Mindössze 300 fő tért vissza. Az elpusztított gyermekek száma 671 volt.

- ⁶⁶² Uo. 620.
- ⁶⁶³ Július 7-én Budapesten közzétették Farkas Ákos polgármester 147.501-514/1944-IX. számú rendeletét, melyben kijelölte a zsidók lakhelyét, a csillagos házakat. Megalkotásához az 1610/1944. ME. számú, „a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról” szóló kormányrendelet adott felhatalmazást.
- ⁶⁶⁴ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 815.
- ⁶⁶⁵ Az MTI rádiófigyelő szolgálata július 8-i jelentése. „A canterbury érsek ma a következő felhívást intézte a magyar néphez. „Szólni kívánok Magyarországnak keresztény népéhez, mert hírt kaptam egy semleges nemzet egyházfőitől, hogy Magyarországon most a németek az urak, és a zsidókat a legkegyetlenebb eszközökkel kínozzák, Lengyelországba deportálják, és ott legyilkolják őket.”
- ⁶⁶⁶ Rákosszentmihály 1950-ig önálló község volt, ma Budapest XVI. kerületének egyik része. A Havas ikerpár 1927. augusztus 31-én született. Történetük: Havas Ágnes: „*Elmondom hát mindenkinek.*” Ági és Juci emlékei a deportálásból. Sanoma Media Budapest, Budapest, 2014.
- ⁶⁶⁷ A *Die Ostschweiz* című katolikus újságot 1874-ben alapították, 1997. decemberig jelent meg.
- ⁶⁶⁸ A svájci mentőakciókról, a magyar zsidóságot támogató nyilatkozatokról lásd: „*Abscheu und Grauen vor dem Genocid in aller Welt*” 23–28.
- ⁶⁶⁹ *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 443: Közben „a szállongó hírek miatt” Ferenczy csendőralezredes auschwitzi kiutazás és szemle engedélyezését kérte Eichmanntól. Az Obersturmbannführer először hozzájárult, majd az időpont meghatározásánál kikötötte, csak az „utolsó kiszállítást követően 30 nap elteltével” utazhat.
- ⁶⁷⁰ Július 7-én éjszaka ért ki a Kaposvárról indított teherszerelvény. Gyors szelektálás, lekopaszítás, szőrtelenítés után az egyelőre életre ítélték egypercnyi fürdést követően ruháztaként rongyokat és facipőt kaptak. Ezután a C lágerrész 12. blokkjába vezényelték őket. „Egy kis távolságra, tőlünk balra fűvőszekerek játszott egy emelvényen. Énekeltek is: „Juliska ist in Budapest, Buda-Budapest.” Olyan düh jött rám, hogy azt leírni is képtelen vagyok. Rongyokba, kopaszra nyírva, zenével fogadnak. Mi ez? Az ember teljes kigúnyolása? Vagy mit akarnak ezzel előidézni? Az egész egy nagy cirkusz és félrevezetés.” Bárány Katalin: *Miért? Egy boldog, reményteljes gyermekkorától megfosztott 14 éves fiatal zsidó kislány története.* Filadelfia Kulturális és Sport Alapítvány, Keszthely, 2014. 39.

- ⁶⁷¹ *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 436. Július 7-én 3 ezer csendőr volt Budapesten. Horthy puccsveszélytől tartott, döntő lépésre szánta el magát. Felrendelte az esztergomi páncélos hadosztályt Budapestre (az intézkedésben fontos volt Lázár Károly testőrtábornok és Koszorús Ferenc vezérkari ezredes szerepe). Másnap a csendőröket visszarendelték vidéki állomáshelyeikre. A parancsot maradéktalanul teljesítették. Feldolgozása: *Páncélosokkal az életért. „Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse”.* Szerk. Hantó Zsuzsa, Szekér Nóra. Kiskapu, Budapest, 2015.
- ⁶⁷² *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 821. Az Auschwitz II. táborrészben tartott magyar zsidó nők és férfiak ebben nem szerepelnek. Összesített adattal róluk nem rendelkezünk.
- ⁶⁷³ Antal István (1896–1975) németbarát politikus, országgyűlési képviselő, a Sztójay-kormány igazságügyi, majd vallás- és közoktatásügyi minisztere. Részt vett a zsidóellenes rendeletek megalkotásában, bevezetésében.
- ⁶⁷⁴ MNL OL K 27 1944. július 22.
- ⁶⁷⁵ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 824.
- ⁶⁷⁶ A levelezőlapot július 19-én Reich Jenő Karácsondnál (Heves megye) dobta ki. Családja Budapesten (Izabella u. 64.) megkapta, a helyi postán valaki feladta. A másikat Reich Jenő Hidasnémetinél dobta le, mindkettő a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményében található.
- ⁶⁷⁷ Az itt raboskodó foglyok rettegtek az auschwitzi deportálástól. Az innen indított csoportokról nem maradt fenn hivatalos irat. A börtönből deportáltakról lásd: Szegedy-Maszák Marianne: *Csókolom a kezét.* Libri, Budapest, 2014. 175.
- ⁶⁷⁸ Szita Szabolcs: *A sárvári internálótábor 1944. évi történetéhez = Vasi Szemle.* 1989. XLIII. évf., 4. 563–569.
- ⁶⁷⁹ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 830.
- ⁶⁸⁰ A közlemény a *Budapesti Értesítő*ben jelent meg. Az ügyben 28-án a budapesti német követség jelentést küldött Berlinbe. Közölte, hogy a magyar fél – az addigi szokásoktól eltérően – saját kezdeményezéséből, a követséggel való egyeztetés nélkül jelentette meg a hírt a zsidókérdésről.
- ⁶⁸¹ Az A-17 854-es fogolyszámot tetoválták Schwarz Sándor alkarjára. A foglyokból alakított labdarúgócsapat Debrecenből deportált tagja volt. Tiszteletére 2015. november 2-án a Nagyerdei Parkban, a debreceni stadionban emléktáblát avattak.

⁶⁸² <http://www.tenumbergreinhard.de/taeter-und-mitlaeufer/dokumente/auschwitz-teil-4-1944-1945.html>

⁶⁸³ Uo.

⁶⁸⁴ Richard Baer (1911–1963) SS-Sturmbannführer, KL Auschwitz és KL Mittelbau parancsnoka. A frankfurti esküdtbíróság előtt zajlott Auschwitz-perben Höcker volt SS-Obersturmführer, segédtiszt (aki 1944 májusától szolgált Höss mellett) elmondta, hogy Baer táborparancsnok a magyar zsidók tömeges legyilkolása miatt szidta Eichmann-t, hogy miért küldött olyan sok zsidót Auschwitzba. Baer ezt nem tartotta „törvényesnek”. A közelgő front miatt attól félt, hogy „viselni kell majd a következményeket, ha balul üt ki a dolog”. *Az Auschwitz-per* 48.

⁶⁸⁵ *Die Zahl der Opfer von Auschwitz* 144.

⁶⁸⁶ Ádám Júlia Barankovics István hírlapíró, újságíró fővárosi, Medve utcai lakásában háztartási alkalmazott volt. Barankovics, a betiltott *Magyar Nemzet* főszerkesztője a német megszállás után elmenekült, bujdosott. A cselédlányt a Gestapo őrizetbe vette, Auschwitz-Birkenauban raboskodott. 1945. januárban 300 társával a Bécs melletti Hirtenberg fegyvergyárba (Gustloffwerke Hirtenberg, KL Mauthausen főként „védőőrizetes” nőket dolgoztató egyik altábor volt) került át. Megszökött. Egy Nikolsburg melletti kis faluban élte túl a megpróbáltatásokat. Ismeretlen szerző: *Hogy került Ádám Júlia magyar parasztlány – Auschwitzba? = Képes Figyelő*, 1947. március 8.

⁶⁸⁷ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 836.

⁶⁸⁸ Uo. 837–838. A cigánytáborban az esti Applkor dr. Mengele a lengyel orvosokat és ápolókat kiléptette, és azonnal a BIId büntetőrészelegébe vezényelte át. Uo. 838.

⁶⁸⁹ A már tartósan lágerben raboskodó, robotoló nők magatartását Tauber Blanka (A-27 860) idézte fel. „A jiddis anyanyelvű lengyel lányok úgyszólván zsidószámba sem vették a magyarul beszélő zsidókat, és ezért hagyományos ellenszenvvel voltak irántunk, »wengerky-ciganyk«-nak »becéztek« minket, vagyis »magyarok-cigányok«-nak. Emiatt bizony elég sok borsot törtek az orrunk alá, ügyetlenségeinkért, járatlanságainkért, hiszékenységekért kinevettek és lenéztek minket, hisz ők már a néhány éves lágerélet után megismerték ennek minden csínját-bínját.” *Tanúk vagyunk...! 1944–1969*. 100.

⁶⁹⁰ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 843. Ez a kommandó a beérkezett deportáltaktól gyűjtötte be az élelmiszert. A hús- és halkonzerveket, kávé, teát, kakaót az SS-magazinba szállították. A romlandó (vagy már romlásnak indult) élelmiszereket a fogolykonyha dolgozta fel.

⁶⁹¹ A-23 027-es számmal ekkor regisztrálták a Kaposvárról deportált, a kötetben idézett Bauer Júliát. Másnap Allendorfba küldött csoportját induláskor gyűlölködő fogoly szlovák zsidó nők szidalmazták, ütötték és verték. A szlovák „blokovák” a verést gyakorlattan, mesterfokon művelték. A magyar férfiak esetében a szlovák és lengyel férfi foglyok magatartása ugyanilyen volt. Bauer Júlia: *És mégis*. Noran Libro, Budapest, 2012. 107, 111–112.

⁶⁹² Mai neve Holleschau, Csehországban (Morvaországban) található.

⁶⁹³ A női táborba (Fabrik Allendorf der Gesellschaft m. b. H. zur Verwertung Chemsischer Erzeugnisse) 1944. augusztus 17-én érkeztek. *Das nationalsozialistische Lagersystem*. (Catalogue of Camps and Prisons in Germany and German-Occupied Territories 1939–1945 (CCP). Hg. Martin Weinmann. Zweitausendeins-Buch 2000–VKA-Buchladen und Versand, Frankfurt am Main–Affoltern am Albis–Wien, 1990. 159.

⁶⁹⁴ *Nők a pokolban* 81.

⁶⁹⁵ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 850. A jelentésben az SS a fogolyállomány megduplázásával számolt.

⁶⁹⁶ Łódź város.

⁶⁹⁷ Ez a német igény már a Strasshofba deportált alföldi zsidók esetében is felmerült. A további „munkaerő” kiszállításánál a munkához szükséges „felszerelést” követelményként tervezték. *The Destruction of Hungarian Jewry II*. 465.

⁶⁹⁸ A megegyezés kikötést is tartalmazott: az „evakuálás” alól a zsidókból egy 3 ezer fős „külön csoport” mentesül. Kivételes kezelésüket a kormányzó rendelte el. Uo. 472. Esetükben a kormányzói mentesítéssel rendelkező személyekről lehetett szó.

⁶⁹⁹ A Birodalmi Propagandaminisztérium lapjának (kiadó: dr. Göbbels) augusztus 23-i számában Budapestről 260 ezer zsidó elszállításával számoltak. Uo. 474. Figyelemre méltó *A magyarországi zsidóprobléma* című cikk (23. old.) egyik összegezése: „Július 9-éig kerekén 430 000 zsidót adtak át a magyar határon a német szerveknek. Az átvétel a zsidókkal kapcsolatos intézkedések végigvitele után a magyar határon ment végbe, ezzel a felelősség Magyarországa.” Az összegezésből az emberirtásért való felelősség elhárítása is kiviláglik.

⁷⁰⁰ A 2445 számú távirat tartalma miatt elzárva volt tartandó. *The Destruction of Hungarian Jewry II*. 482.

⁷⁰¹ A táborba (SS-Arbeitslager Leipzig Schönewald) érkezésről: *Der Ort des Terrors* 493. A fogolynők repülőgépjáratrészeket gyártottak, az ATG két műszakban végzett, napi tízórás munkájukért 1944 szeptemberében az SS-nek 11 572 márkát utalt, a kényszermun-

kásokért a napi térítés 4 birodalmi márka volt. 1945. február 19-én 180 női foglyot Bernburgba szállítottak át. Lager Schönaui kiürítése 1945. március 31-én történt, ekkor a női foglyok száma 315-öt tett ki. A magyar nők táborával szemben barakkosor állt, ebben szögesdrótkerítés mögött francia, cseh és holland hadifoglyokat őriztek.

702 Walter Schellenberg (1910–1952) az egyesített SD és Abwehr vezetője, 1944. június 21-től a rendőrség vezetői posztját is betöltötte. A háborús kémhistóriák visszatérő alakja.

703 *The Destruction of Hungarian Jewry II.* 483.

704 Sztálin, Churchill és Roosevelt elnök sem vette komolyan a pusztuló európai zsidóságról hozza küldött, beérkezett híreket. Amikor Ben Gurion táviratban kérte, ne engedje veszni az utolsó lehetőséget a maradék európai zsidóság megmentésére, Roosevelt nem válaszolt. Ezen a magatartáson feneklett meg a haláltáborok megsemmisítő berende-zéseire intézendő légi csapás terve is. Páva István: *Jelentések a Harmadik Birodalomból. A magyar diplomácia a második világháborúban.* Pro Pannonia, Pécs, 2003. 152–153.

705 DEGOB 3544 sz. jegyzőkönyv.

706 Kardos Anikót október 9-én 2 ezer fogolytársával Schlesierseebe (ma Slawa, Lengyelország) szállították át. (Érkezés után a csoport felét más táborba irányították át.) A kisvárosban KL Groß-Rosen külső táborát működtették. A munkásszázadokra osztott női foglyokkal hónapokon át erődítési munkákat, páncéloselhárító árokrendszer kiásását végez-tették. Sokan hamar leromlottak, legyengültek. „Aki a munkából ki akarta magát vonni, azt büntetésből elküldték latrinát pucolni. Vödör-rel kellett kimerni. Sokszor leöntöttük magunkat a trágyával, a bűzös folyadék ráfagyott a ruhánkra, s úgy rohadt rajtunk. Természetesen ilyen kézzel kellett ennünk, és így kellett lefeküdnünk.” Uo. Az RSHA archívumát és könyvtárát (az állományt meghatározóan Európában rabolták össze) összeomlás előtt részben egy kastélyba telepítették át. A háború után szétszóródott, széthordták. A megmaradt könyvek ösz-szegyűjtése, megmentése csak az 1990-es évek elején kezdődött meg.

707 *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 858.

708 Uo. 860. Ezekben a napokban 500 magyar zsidó nő érkezett Birkenau-ból Lübbertedt pályaudvarára. (A Lübbertedt és Axstedt közötti erdőrészen 1941 őztől municiógyár működött.) Az őrséget KL Neuengamméből kirendelt női SS-ek adták. A magyar női foglyok napi 12 órás műszakban gránátokat és aknákat töltöttek meg robbanó-anyaggal, de volt, hogy az erdőben vagy a helyi gazdaságokban dolgoz-tak. A munkatábor 1945. április 20-án kiürítették, a foglyok ezután 13

napig Észak-Németországban vonatoztak. Brit légitámadásokat éltek át, végül – a brit csapatok segítségével – felszabadultak.

709 34 évvel később Dino Brugioni és Robert Poirier CIA-légifelvétel ki-értékelők vizsgálat alá vették a képeket. A halálgyárban történeteket ismerték, így mindent beazonosítottak, amin elődeik egyszerűen ke-resztülsiklottak.

710 <http://www.tenhumbergreinhard.de/taeter-und-mitlaeuffer/doku-mente/auschwitz-teil-4-1944-1945.html>. Az átépítés részleteivel nem foglalkozunk. 1946-ban és 1947-ben az „eredeti állapot” helyreállítása lengyel cél volt, de a céltudatos SS-rombolások miatt erre nem nyílt esély. A krematórium jelenlegi gázkamrája 21,32 m hosszú, a rekonst-rukció 4,32 m-el hosszabb, mint az eredeti méret.

711 *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 865.

712 Augusztus 29-én 536 asszonyt és lányt szállítottak át KL Ravensb-rückbe. Nagyrészt lengyelek és oroszok voltak, a transzportban a ma-gyar zsidónők száma ismeretlen. Andrzej Strzelecki: *Endphase des KL Auschwitz. Evakuierung, Liquidierung und Befreiung des Lagers.* Staat-liches Museum, Oświęcim–Brzezinka, 1995. 335.

713 A *Wilhelmstrasse* 900. Nem tudjuk, hogy a 23-i romániai fordulat (Antonescu letartóztatása, román fegyverszünetkérés bejelentése, a hadműveletek leállítása) mennyire volt ismert ekkor Horthy vagy Veessenmayer előtt. Valószínűleg csak felületesen. A tipikus fenye-getőzés, a bármiféle magyarországi zsidó „disznóság” leküzdésének említése arra mutat, hogy a román fordulatot nem súlyának megfele-lően, inkább „zsidó összeesküvésként” fogták fel. Alig hat hete, hogy a fővárosból a csendőrség hátraarcot teljesített, az első parancsszóra visszavonult vidékre. Most pedig, a vidéki zsidóság felszámolását, de-portálását követően a birodalmi követ – alig hat héttel később – arról jelentett, hogy „kellő csendőrségi erők állnak készenlétben”. Uo.

714 *Lélekben óriások voltunk* 134.

715 Mások, mint dr. Heinz Thilo SS-Obersturmführer (féltékenységből, alacsonyabb rendfokozata miatt) megpróbálta akadályozni, szabotálni Mengele tevékenységét.

716 Magyar kiadása: *Anne Frank naplója. 1942. június 12–1944. augusztus 1.* Park, Budapest, 2012.

717 Szita Szabolcs: *Utak a pokolból. Magyar deportáltak az annektált Ausztriában 1944–1945.* Metalon, Kecskemét, 1991. 65–66.

718 Bizonytalan adat, hogy szeptember 10-én magyar nők kisebb csoport-ját KL Bergen-Belsenbe, onnan hamarosan Fallersleben melléktábor-ba (Arbeitsdorf) helyezték át. Utóbbi helyen „nem is nagyon éreztük,

- 710 hogy lágerban élünk, zählapell sem volt, az SS-nők is rendszeresen viselkedtek velünk szemben, értékelték munkánkat. Páncélöklöket csináltunk, napi 12 órát dolgozva." 3322 sz. DEGOB jegyzőkönyv.
- 719 Másnap a Lagerführer a kórházban meglátogatta a bombázáskor megsérült foglyokat. Ez alkalomból virágot, tejet, dupla adag vaját kaptak. Mindezt számos, propagandacélból odavezényelt fotóriporter örököltette meg.
- 720 London wurde informiert... 72.
- 721 Endphase des KL Auschwitz 354. Szeptember 15-e magyar merénylet miatt is emlékezetes. A Dél-Erdélybe bevonult magyar páncélos katonák és zilahi csendőrök 126 nagysármási és kissármási zsidót gyilkoltak le Pusztakamarás község Sósút határrészén. Előtte már zsidóvéresek voltak Aradon. A város határában agyonlőtték Weisz Sándort, a neológ hitközség kántorát, a továbbiakban több ismert zsidót.
- 722 Uo. Történetüket Dieter Vaupel dolgozta fel: *Das Außenkommando Hessisch Lichtenau des Konzentrationslagers Buchenwald 1944/1945: eine Dokumentation*. Gesamthochschulbibliothek, Kassel, 1984.
- 723 Ennek a magyar női fogolycsoportnak a tagjait jelölték meg utoljára A betűs szárával. Illegálisan a lengyel politikai foglyok műve volt.
- 724 A táborrendszerben a lengyel titkos földalatti csoport már szeptember 6-án tudomást szerzett róla, foglalkozott a tervvel.
- 725 *Miért?* 57–67. A gyári kényszermunka 1945. április 13-ig tartott. KL Bergen-Belsenből október 23-án szállították át 300 magyar zsidónőt Markkleebérg bei Leipzigbe a Junkersnek, november 4-én 750 (magyar és lengyel) zsidónőt Duderstadtba a Polte cégnek, december 2-án 300 magyar és lengyel zsidónőt Magdeburgba a Polte cégnek, 6-án 300 magyar zsidó nőt Markkleebérgbe a Junkers cégnek, és 22-én 65 magyar zsidó nőt a Westfalen Metall műhelyeibe a vesztfáliai Lippstadtba. Eberhard Kolb: *Bergen-Belsen 1943 bis 1945*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1991. 35.
- 726 További szelekcióról, viszontagságaikról lásd: *Békéscsaba–Auschwitz–Birkenau retúr* 50–53. A szerzőt 1944. december elején a Krankenrevierben B-14 781-es fogolyszámmal regisztrálták, majd a BILD tábor 21-es barakkjába küldték vissza.
- 727 Endphase des KL Auschwitz 355.
- 728 A főváros ostroma idején elpusztult.
- 729 Valószínűleg téves, nem azonosítható helynév.
- 730 *The Destruction of Hungarian Jewry II*. 488–491.

- 731 Uo. A gépelt irat végén jegyzet található: „Szállítás megkezdődött szeptember 28-án tehergépkocsikon. Naponta 250–350 zsidó lesz kiszállítva.”
- 732 *The Destruction of Hungarian Jewry II*. 220. A gépelt iratban említették még, hogy Abromeit Hauptsturmführer Becher szolgálati helyén kap beosztást. A mondatot később tintával kihúzták.
- 733 *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 890.
- 734 Kurt Becher (1909–1995) 1934-től az SS tagja, Lengyelországban és Oroszországban szolgált. 1944-ben Budapesten a magyar ipar, a gazdaság kirablásán, a Weiss-Chorin-Kornfeld nagycsalád kifosztásán, teljes vagyonának megszerzésén nagy eredménnyel dolgozott. Pályafutását Karla-Müller Tupath tárta fel a *Reichsführers gehorsamster Becher. Eine Deutsche Karriere* (Aufbau, Bremen 1999) című kötetében. Budapestre helyezése előtt (1944. január 30.) rendfokozata SS-Obersturmbannführer der Reserve der Waffen-SS, Oberstleutnant volt, a háború vége előtt Himmlertől SS-Standartenführer rendfokozatot, Sonderbeauftragter in Ungarn címet kapott. A háborús bűnös vád alól Kasztner tanúvallomása nyomán a bíróság felmentette. Gazdag üzletemberként végezte be életét.
- 735 Volt, ahol „szerencsések” kifejezéssel említették őket. A definíció „részen igaz”, legtöbbjük sorsának alakulása a vakszerencsétől függött. (Az utólagos híresztelésekkel szemben az alföldi gyűjtőtáborokban az SS parancsára az elszállítás előtti besorolást intéző, névsorokat készítő zsidó megbízottak sem tudhatták, ki miért és hová kerül.) Néhány alföldi családot az SS külön parancsára, korábbi cionista kötődésük, kapcsolatuk révén osztották be Auschwitz-Birkenau helyett a Strasshofba szállított tömegbe.
- 736 Dr. Kasztner Rezső (1906–1957) cionista vezető. A háború után Palesztinába települt át, Izrael Államban politikai szerepet vállalt. Becsületstérségi perében a bíró és az alperesek árulónak bélyegezték, közben a zsidók gyilkosának is nevezték. Az izraeli Legfelsőbb Bíróságon tárgyalták az ügyét, amikor lakása előtt egy szélsőséges nacionalista lövésétől meghalt. A végső ítélet csak egyetlen vádpontban marasztalta el, vallomásával nácioknak segített megmenekülni a felelősségre vonás elől. (Újabb vélemények szerint Kasztner magatartásában, a háború utáni tetteiben Izrael Állam vezetőinek titkos megbízása is közrejátszott.)
- 737 A magyar nyelvű *Új Kelet* máig létezik, Tel Avivban magyarul, elektronikusan adják ki.
- 738 Az Ichud a szocialista irányultságú cionista pártok szövetsége volt.

- 739 Az Új Keletet Észak-Erdély Magyarországhoz történt visszacsatolása után a magyar hatóságok betiltották. 1948-tól Izraelben, Marton Ernő szerkesztésében jelent meg újra.
- 740 A Magyar Cionista Szövetség 1903-ban alakult, legalitását csak 1927-ben nyerte el. A Horthy-korszakban többször betiltották, tagjait üldözték. 1990 óta – az újjászervezést Engländer Tibor irányította – erényösszervezetként működik. A World Zionist Organization tagja, tíz tagszervezete van.
- 741 Révész László (1916–2011) éppúgy tevékenyen segítette a szlovákiai zsidó menekültek szökését, mint a lengyelországiak Magyarországra szöktetését. A Szálasi-hatalomátvétel után a Nemzetközi Vöröskereszt A osztályának gyermekosztályán, 1946-tól a Joint gyermekosztályán dolgozott. *Együtt az ár ellen* 145.
- 742 Eredeti neve Gisela Fischer (1894–1944). A cionista vezetőt az SS 1944. szeptember 28-án őrizetbe vette, majd deportálta. Birkenauban azonnal gázkamrába küldték. 1944-ben a Munkacsoport, Gizi Fleischman mentőmunkájához Budapestről Robinsohn Béla vitt át pénzt. *Uo.* 148.
- 743 Michael Dov Weissmandel (1903–1956) a tömeges megsemmisítés titkait leleplező ún. *Auschwitzi jegyzőkönyv* egyik továbbítója volt. 1944-ben Szlovákiában a deportáló vonatról leugrott, bujkált. Kasztner Rezső segítségével Svájcba érkezett. A háború után haláláig az USA-ban élt.
- 744 *Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees aus Budapest 1942–1945.* 9.
- 745 Frojimovics Kinga: *Súlyos felelősség = Élet és Irodalom*, 2007. november 2.
- 746 Gyakran a szlovákiai cionistákkal közösen, összefogásban.
- 747 Joel Brand (1906–1964) cionista vezető, a Mentőbizottság tagja. Miszsiója (Blut gegen Ware) 10 ezer teherautó és más áruk ellenében 1 millió zsidó életének megmentésére irányult. A megalapozatlan akció sikertelen volt, máig heves viták tárgya.
- 748 Moshe Schweiger (1905–1963) a magyar cionista mentőmunka tevékeny részese, a bujkáló zsidók egyik támogatója.
- 749 Springmann Sámuel lengyel származású órás-ékszerész, Budapesten cionista vezető. A zsidó menekültek aktív, sikeres támogatója. Kommunikációs és pénzügyi feladatokat intézett, futárszolgálatot szervezett. 1944. januárban kivándorolt Palesztinába.
- 750 Szilágyi Ernő (1898–1973) munkáiban azt vizsgálta, hogy a cionizmus miként teremtett új szellemiséget, új embert. Élesen elvetette a nacionalizmust. Kasztner Rezső legközelebbi munkatársa volt, kiváló diplomáciai érzékel. Budapesten nyomorban halt meg.
- 751 Biss Endre (1904–?) vegyészmérnök, 1944-ben a Mentőbizottság munkatársa, 1945. január és május vége között vezetője.

- 752 A cionista fiatalok által szerzett bizalmas információkból: *Sárga könyv* 49–53.
- 753 *Együtt az ár ellen* 9–16.
- 754 Dr. Jeshurun Eljáhu: *Szabadságharcosok*. Magánkiadás, Natanja, 1985. 132–134. Benedek István Gábor – Vámos György: *Tépd le a sárga csillagot. Interjúk az 1944-es budapesti zsidó ellenállásról*. Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1990. 51–54.
- 755 Nathan Schwalb a világháború alatt a Jewish Agency genfi képviselőjeként dolgozott, a szlovákiai mentőmunkálatokat úttörő jellegűnek tartotta. A szlovákiai Mentőbizottság összekötő kapcsolatot képezett egyfelől Lengyelországgal, Sziléziával, Romániával és Bulgáriával, másfelől Svájjal. Schwalb elismerte annak jelentőségét, hogy Szlovákiában létesült az első – mentési célú – politikai kapcsolat egy zsidó önvédelmi csoport és a Gestapo között. *A szlovákiai zsidók üldözése 1934–1945.* 237.
- 756 A Himmler tudtával készült Európa-terv az európai zsidók teljes kifosztásának egyik eleme volt. Az SS 10 ezer teherautóért hajlandó lett volna 1 millió zsidót semleges területre kiengedni. Másképp: a nácik 100 emberéletet kínáltak egy felszerelésekkel ellátott teherautóért. Eichmann ekkor pénzről nem volt hajlandó tárgyalni, csak hadifontosságú áruk szállításáról. A manőver elnevezése „Blut gegen Ware” volt. A tárgyalások (Himmler már a Birodalom vereségével számolt, valamiképp kapcsolatba akart kerülni az angolszászokkal) hosszú hónapokig húzódtak. Ezalatt mindkét fél gyakran blöffölt. Az SS emberkereskedői az „engedményeket”, a létszámkvótákat kezelték aduként, a cionisták a szállítások nagyságrendjével és határidejével, a később fizetendő összegekkel taktikáztak.
- 757 Saly Mayer (1892–1950) csipkegyáros, konzervatív svájci zsidó vezető. A Joint képviselője 1940-től haláláig. A Menekültek Világirodája hatalmazta fel az SS megbízottaival való tárgyalásra. (Ettől remélték, hogy Svájcban időt nyernek a deportálás előtt álló zsidóknak.) Tilos volt bármiféle politikai vagy gazdasági engedményt tennie a németeknek, mivel az ígért váltságdíjra nem volt fedezet. Mayert a Joint egyértelműen arra utasította, hogy húzza az időt. Igyekezzen a német tárgyalóktól valamiképp engedményeket kicsikarni anélkül, hogy bármit adna cserébe.
- 758 Biss Endre (Andreas Biss) mérnök budapesti lakását bocsátotta rendelkezésre a mentéshez. Emlékeit *Der Stopp der Endlösung. Kampf gegen Himmler und Eichmann in Budapest* című kötetében (Seewald, Stuttgart, 1966) foglalta össze.

⁷⁵⁹ Yehuda Bauer: *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations 1933–1945*. Yale University Press, New Haven – London 1994. 195.

⁷⁶⁰ Az SS kötelezettséget vállalt (volna), hogy a teherautókat kizárólag a keleti fronton használják. A szövetséges összefogást gyengítő ajánlat Sztálinnál, de a nyugati szövetségesek körében is felháborodást, azonnali elutasítást váltott ki.

⁷⁶¹ Az SS és a Gestapo napi követeléseinek, luxusának és szórakozásuk feltételeinek kielégítésén zsidó műhelyek, csoportok dolgoztak a Zsidó Tanács megbízásából. A főtisztek szinte naponta igényeltek az elfoglalt zsidó villákba a Német Birodalomban évek óta nem látott, nem elérhető luxuscikkeket. A ládákba csomagolt egykori zsidó holmit (a gondos csomagolást is zsidók végezték) katonai szerelvényeken küldték a birodalomba.

⁷⁶² A vidéki deportálás idején a budapesti zsidóknak az SS és az SD tisztjei devizáért, briliánsokért, aranyért „mentességet” árultak. Esetenként a Gestapo is „forgalmazta” a reménybeli „palesztinai kivándorlóknak” a helyeket.

⁷⁶³ A kivételezett vagy „mentesített” zsidók befizetési ügyében legtöbbször Hermann Krumei SS-Obersturmbannführer intézkedett. A mintegy 15 ezer alföldi magyar zsidó ausztriai deportálásának és visszatérésének részletes történetét lásd: *Utak a pokolból*.

⁷⁶⁴ Az ügyben állítólag az SS birodalmi vezére, Himmler döntött.

⁷⁶⁵ Kasztner szerint a vonaton többek között Békéscsabáról, Kecskemétről, Debrecenből, Szegedről, Szabadkáról, Újvidékről, Székesfehérvárról, Szombathelyről beszállított, lista szerint Budapesten, a zuglói Columbus utcában elkülönített (főként cionista) zsidók voltak, valamint néhány százan Budapestről. A listákat Szilágyi Ernő koordinálta. *Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees aus Budapest 1942–1945*. 53. A városokból családostól érkezett prominens zsidók névsorát lásd: *Uo.* 54. Kasztner megjegyezte, hogy a tömegben a „kiemelés” elől féltelmükben többen elrejtőztek.

⁷⁶⁶ Ausztria német bekebelezésével (Anschluss) közigazgatási átszervezés történt. A császárvárost a környékbeli településekkel bővítették. Gau rangot kapott, Nagy-Bécsnek (Groß-Wien) nevezték át.

⁷⁶⁷ Történetének újabb feldolgozása Irene Suchy: *Strasshof an der Nordbahn. Die SS-Geschichte eines Ortes und ihre Aufarbeitung*. Metroverlag, Wien, 2012. A körzetben lakó helyi zsidóságot – 1939 áprilisában 434, majd további 28 lakost – minden vagyonától megfosztották, a deportálásig Bécsben különítették el. 1940-től Strasshofban „fogadótábor”, a temető közelében munkatábor létesítettek. 1941 szeptemberében nyolchektárnyi területen felállították az „átmenőtábor”, 6

ezer „áttelepülő”, németül beszélő „keleti munkás” részére. Nagyrészt ukránok érkeztek. Felügyeletüket a Gauarbeitsamt Niederdonau (Tartományi Munkaügyi Hivatal) látta el. A strasshofi tábor működtetése kapcsán nem feledhetjük, hogy a helyi vasútállomásnak az auschwitzival közvetlen összeköttetése volt.

⁷⁶⁸ Hanns Blaschke (1896–1971) ügyvéd és politikus, az illegalitásban az NSDAP tagja. 1938-tól szolgált az SS-nél. 1943–1945 között Bécs polgármestere, majd háborús bűnösként hat évi börtönbüntetést töltött le.

⁷⁶⁹ Ebben az időben még ritkán használt kifejezés.

⁷⁷⁰ Dr. Karl Ebner SS-Obersturmbannführer a bécsi Gestapo főnöke volt. 1947-ben bíróság elé állították, de elkerülte az akasztófát.

⁷⁷¹ *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 415–416.

⁷⁷² Eredetileg 30 ezer (fele-fele részben fővárosi és vidéki) zsidó megkíméléséről tárgyaltak. A budapestiek kiválasztása, elindítása ismeretlen okból elmaradt.

⁷⁷³ *The Destruction of Hungarian Jewry I.* 403–404.

⁷⁷⁴ *Utak a pokolból* 43.

⁷⁷⁵ *Uo.* 55. Az elcserélt vonatok (*Zwei Züge werden vertauscht*) eredeti szerzője Kasztner. A „számcsere” eleve cáfolja, hogy két teljesen különböző deportálási zóna mintegy kéthetes eltéréssel indított vonatairól van szó. A hamis állításról részletesen: *Utak a pokolból* 39–40. A strasshofi foglyok százdolláros „fejpénzének” kifizetéséről, további kezeléséről nincsen bizonyíték.

⁷⁷⁶ A zsidó munkaerő „bérlőinek” életév és szakmai képzés szerint kellett térítést fizetni. A birodalmi márkában értendő tarifákról részletesen lásd: *Utak a pokolból* 60. Az SS számláját a bécsi – máig létező – Länderbankban vezették.

⁷⁷⁷ *Uo.* 71.

⁷⁷⁸ Strasshofban a magyar deportáló vonatok beérkezésekor kiderült, hogy útközben, illetve az érkezés után gyerekek születtek. (A tény számos visszaemlékezés is megerősíti. A kiszállított vidéki zsidó – ortodox – családok több gyermekkel érkeztek, mellettük az asszonyok terhessége is gyakori volt.

⁷⁷⁹ *Utak a pokolból* 178–181.

⁷⁸⁰ Az összesített adatban a koncentrációs táborokba hurcolt magyar foglyok, munkaszolgálatosok vesztesége is szerepel. KL Mauthausenban (melléktáboraival, kommandóival együtt) az SS 122 767 embert gyilkolt meg. A magyar áldozatok száma 12 923 fő, közülük 6612 neve ismert.

- 1781 A kérdést részletesen tárgyalja, adatokkal bizonyítja a *Wieder gut machen? Enteignung, Zwangsarbeit, Entschädigung, Restitution* (Studien Verlag, Wien-Innsbruck, 1999.) című osztrák tudományos kutatási összesítés.
- 782 Hirsch Albert (1880–1944) cégvezetőt és feleségét az SD elhurcolta. Hirsch KL Mauthausenben, báró Hatvany (Deutsch) Irén KL Birkenauban végezte.
- 783 Millok Sándor: *A kínok útja. Budapesttől Mauthausenig. Élményregény.* Müller, Budapest, 1945. 86. Millok (1857–1958) tisztviselő, a szociáldemokrata párt tagja, 1944. március 19-étől KL Mauthausen politikai foglya. 1945 után miniszterelnökségi államtitár, hazahozatali kormánybiztos.
- 784 Szita Szabolcs: *A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége. A GYOSZ kiépítése és tevékenysége 1902-től 1948-ig.* MGYOSZ, Budapest, 1996. 120–121. A nagytőkések családok kifosztását szolgáló szerződések szövegét lásd: Karsai Elek – Szinai Miklós: *A Weiss Manfréd vagyon német kézre kerülésének története = Századok*, 1961/4–5. 600–719.
- 785 Aschner Lipót (1872–1952) üzletember, a magyar világítástechnika kiválósága. Nevéhez fűződik a világszerte ismert Tungsram márkanév, az Egyesült Izzó felfejlesztése. 1944. március 19-én a Gestapo elhurcolta, KL Mauthausenből váltságdíj ellenében szabadult.
- 786 *A Tungsram RT története 1896–1996.* Szerk. Koroknai Ákos. Aschner Lipót Alapítvány, Budapest, 1996. 23, 36, 38, 63, 64.
- 787 A kriptongázás villanylámpa kifejlesztőjének életrajzát lásd: Dr. Erhard Bosch – Dr. Karl Winger: *Zum 70. Todestag von Dr. Imre Bródy Häftlingsnummer 109 167 Dachau verstorben im KZ Mettenheim.* KZ-Gedenkstätte Mühldorfer Hart e. V. 2015. Mühldorfi elhalálózása téves. Az ottani gázkamrában történt legyilkolásáról is írtak. (Tilhof Endre az *Ajkai Szó* 1992. január 24-i számában.) Az állítás nem állja meg helyét, a táborban gázkamra nem működött. Elhalálózási adatai tévesek a Krámlai Mihály főszerkesztésében megjelent *Sorsok és találmányok. Tanulmányok a magyarországi zsidó műszaki alkotókról a Magyar Holokauszt 70. évfordulója alkalmából* című újabb tanulmánykötetben (MMKM, Budapest, 2014) is.
- 788 Budapest IV. kerületében, Újpesten utca és szakiskola őrzi emlékét.
- 789 *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 898.
- 790 *Endphase* 355.
- 791 A fegyveres élet-halál küzdelem utótörténete, hogy az elmenekült foglyok 27 fős csoportjának – a Sonderkommando egy német állampolgár tagjának vezetésével – sikerült a Német Birodalom területére lépnie.

- Egy német kisvárosban az éber helyi Volkssturm (az összeomlás előtt kiszolgált katonákból szervezett „népfelkelés”) elfogta őket. Védekezésül hamisan vallották, hogy egy dachaui fogolyszállítmányból szöktek meg. Állításuk a számos fogolyszállítmány mozgatása, a növekvő zűrzavar miatt szerencsésükre nem volt ellenőrizhető. Az elfogottakat kisebb táborba szállították, ahol megérték a felszabadulást. Az SS a tekintélyén esett foltot, a lázadás minden részletét kegyetlen kínzásokkal kivizsgálta. Arra jutott, hogy a felhasznált robbanóanyag az Union robbanóanyaggyárából került ki a felkelő foglyok kezébe. Berlinből érkezett távirat alapján 1945. január 5-én Auschwitz I. női táborrézében akasztófákat állítottak fel. A lázadás cselekvő támogatóit, négy addig bebörtönzött lányt a sorakozót követően kivégeztek.
- 792 *Sárga könyv* 78. Falkenstein Hugó eredetileg újságíró, a Pro Palesztina Szövetség kassai megbízottja volt.
- 793 *Endphase* 355.
- 794 A Lipcsétől 39 km-re található Altenburgban 1941 és 1945 között az SS KL Buchenwald több melléktáborát működtette. A HASAG fegyverkezési konszern 13 ezer foglyot dolgoztatott, közülük 431 a helyi temetőben nyugszik. Az amerikai csapatok – harc nélkül – 1945. április 15-én foglalták el a várost.
- 795 *Endphase* 356.
- 796 AAM Auschwitz dokumentáció 502/4/1.
- 797 *Endphase* 356.
- 798 „Munkabevetési” lista alapján. Czech 909–910.
- 799 *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 911.
- 800 *Endphase* 357.
- 801 Bársony János – Daróczi Ágnes: *Kali Trash, Pharrajimos, Samudari-pen. Fekete félelem, szétvágatás, legyilkolás. A romák sorsa a Holocaust idején Magyarországon. II. Cigányságkutató Intézet – Romano Instituto, Budapest, 2015.* 132.
- 802 *Uo.* 133.
- 803 *Endphase* 357.
- 804 Szered (ma Sered, Szlovákia) 1942-től 1945-ig munka- és gyűjtőtábor volt. Az 1944. november és 1945. március közti fogolynévsor fennmaradt. Jelenleg emlékhelyet alakítanak ki az egykori tábor falai között. Október 18-án érkezett Szeredről Gizi Fleischmann, a szlovákiaicionista ellenállók egyik bátor vezetője. Azonnal gázkamrába küldték.
- 805 Dr. Clauberg számára Birkenau mezőgazdasági területén sárgarépat is termesztettek. A növényt hormonnal vagy anélkül trágyázták. A ter-

- mést a professzornak továbbították, aki a fogoly nőkn – állítólag – „menstruációs zavarok megszüntetésére” irányuló kísérleteket végzett.
- ⁸⁰⁶ Endphase 358.
- ⁸⁰⁷ Uo. 359.
- ⁸⁰⁸ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 920.
- ⁸⁰⁹ Uo. 836.
- ⁸¹⁰ AAM Auschwitz dokumentáció 502/4/1.
- ⁸¹¹ Endphase 359. Außenlager Zellwollefabrik Lenzing (textilüzem, legnagyobb létszám 565 „csontig lefogyott fogoly”) 1944. november 3-tól 1945. május 4-ig állt fenn. A magyar nők mellett lengyel, csehszlovák, román női foglyokat is dolgoztattak. Reinhard Engel – Joana Radzyner: *Sklavenarbeit unterm Hakenkreuz*. Deuticke, Wien, 1999. 197–198.
- ⁸¹² Dr. Wolken fogoly lágerorvos feljegyzése. Az Auschwitz-per 115.
- ⁸¹³ A vezetőjéről, Oscar Dirlwangeről elnevezett – önkéntesekből állt – Dirlwanger SS-alakulat 1944 augusztusában, a varsói felkelés kezdetén csatlakozott a német csapatokhoz. Több ezer lengyel hazafi megkínzásában és kivégzésében vett részt, különös kegyetlenséggel. Heinz Guderian tábornok emlékirataiban „inkább disznósorda, mint katona” kifejezéssel minősítette tagjait. Arról is írt, hogy rémtetteiktől megdöbbenve Hitlertől az SS Dirlwanger Brigade keleti frontra való vezénylését kérte.
- ⁸¹⁴ AAM Auschwitz dokumentáció 502/4/1.
- ⁸¹⁵ Szenes Béla színpadi szerző lánya 1921-ben Budapesten született. 1939 szeptemberében elkötelezett cionistaként érkezett Palesztinába, két év múlva a Sdot Yam kibbucba csatlakozott. Önkéntesként bevonult a brit hadseregbe, ejtőernyős kiképzést kapott. Magyarországi bevetésekor társai Joel Nussbacher és Goldstein Peretz voltak. 1944. június 9-én lépte át a magyar határt. Az akció előkészítése, katonai biztosítása elégtelen volt, hamarosan elfogták. Hazaárulás vádjával a nyilas hadbíróóság elítélte, kivégezték. Hamvait 1950-ben Izraelbe szállították. A jeruzsálemi Herzl-hegyen, hősi temetőben nyugszik. Írói és költői munkássága jelentős.
- ⁸¹⁶ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 925. Kempl gyilkos tettéért december 22-én dicséretet kapott. A mindennapi gyakorlatban egy-egy SS-őr jutalomszabadsághoz jutott akkor is, ha a kiszemelt foglyot valamilyen ürüggyel az őrlánc közelébe parancsolta vagy csalta, aztán belelőtt. Elkövette (megtehetette) pusztán „szórakozásból” is.

- ⁸¹⁷ A magyar zsidók tömeges megsemmisítése után Moll eredeti szolgálati helyére, Gleiwitz I. altáborparancsnoki posztjára tért vissza.
- ⁸¹⁸ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 927. Az „alanyok” létszáma a szinte leírhatatlan al-orvosi kísérletek következtében november 22-ére 289 főre csökkent.
- ⁸¹⁹ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 872. Az SS mellett a tábor Wehrmacht-egységek is őrizték.
- ⁸²⁰ Uo. 928.
- ⁸²¹ Endphase 360. Birkenauban feltehetőleg november derekán érkezett budapesti Gestapo-fogság után a 72 éves, minden tulajdonától megfosztott Vida Jenő (1872–1945), a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. volt vezérigazgatója, gazdasági főtanácsos. Vida 1928 óta foglalt helyet a Magyar Országgyűlés felsőházában. Alelnöke volt a Gyáriparosok Országos Szövetségének, igazgatósági tagnak választották a budapesti Kereskedelmi és Iparkamarába és más szervezetekbe. A német megszállás után a budai Gyorskocsi utcában, a 306. cellában raboskodott. Fogolytársai különös tisztelete övezte, éjszakánként kivételként nem a földre tett szalmazsákon, hanem az asztalon alhatott. A koncentrációs tábori fogságot nem élte túl. Felesége Aschner Lipótnéval együtt a kistarcsai internálótáborba került. A Gestapo Magyarországon 140. November 7-én – egy harminctagú csoporttal – ugyancsak a Gyorskocsi utcából vonaton deportálták Kis József újságíró, a nemzeti ellenállás tevékeny résztvevőjét. Halálának helye máig ismeretlen. 1946-ban fogságot szenvedett feleségével és fiával együtt posztumusz a Magyar Szabadság érdemrendben részesült. Uo. 150–155.
- ⁸²² A gyakori „flegmone” kúszó gennyesedést jelentett.
- ⁸²³ Endphase 361. Dr. Nyiszli számol be róla emlékezésében, hogy ezen a napon először 500 fogoly beszállítása történt. Ők az „üdülőtáborba” kaptak besorolást, a szokott megsemmisítés elmaradt. Még aznap egy további 500 fős szlovákiai (vegyes összetételű) csoport érkezett, melyet a krematórium helyett az E táborba vezényeltek.
- ⁸²⁴ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 929.
- ⁸²⁵ Fogoly női írrok.
- ⁸²⁶ *Lágerutazás. Holländer Margit feljegyzései a vészkorszakról és az újrakezdekről 1945–1946*. Jaffa, Budapest, 2017.
- ⁸²⁷ Az üzemből a foglyok – köztük 145 magyar nő – a légierőnek deto-nátorokat gyártottak. Hiányos ruházatuk, elrongyolt lábbelijük sok megbetegedést okozott.

- ⁸²⁸ Endphase 361.
- ⁸²⁹ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 932.
- ⁸³⁰ A leszerelt egységeket részben KL Mauthausenbe, a csöveket KL Groß-Rosenba szállították át.
- ⁸³¹ DEGOB 3493 sz. jegyzőkönyv. A bontást szelektálás, majd elszállítás követte. A túlélők 1945. január 2-án érkeztek KL Bergen-Belsenbe.
- ⁸³² Közülük százat feltehetőleg Birkenau szabadtéri égetőárkaiban az SS agyonlőtt. A tetemeket a helyszínen elégették. *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 934.
- ⁸³³ Lévai Jenő: *A pesti gettó csodálatos megmenekülésének hiteles története.* Budapest Főváros VII. Ker. Erzsébetváros Önkormányzata – Erva, Budapest, 2014. 66. Megkezdődött a munkaképesnek tartott zsidók nyugati határra szállítása, vagonhiány miatt ezeket gyalogmenetben hurcolták el. A Duna partján gyakori vérengzések történtek, a belváros házaiban a zsidók lakásait fosztogatták, szabad rablás folyt. Komárom várerődjéből cigányok csoportjait kényszermunkára deportálták a Birodalomba.
- ⁸³⁴ Birkenauból Brémán át 1945. április 8-án viharban Bergen-Belsenbe érkezett Kertész Lilly (később izraeli író) 800 fős csoportja. A blokkba azonnal behajtották őket. „A földön mindenfelé emberek feküdtek. Orosz fogolyok voltak, mikor meghallották, hogy magyarul beszélünk, mindnyájan nekünk estek. Csúnya verekedés támadt, úgy, hogy a hajnali célappellre dagadt fejjel tántorogtunk ki.” *Tanúk vagyunk...!* 1944–1969. 121.
- ⁸³⁵ Endphase 363.
- ⁸³⁶ Budapestről indított deportáló vonatok említését lásd: *Bergen-Belsen. Kriegsgefangenenlager 1940–1945, Konzentrationslager 1943–1945, Displaced Persons Camp 1945–1950.* Katalog Red. Marlis Bucholz. Wallstein – Stiftung, Göttingen, 2009. 163.
- ⁸³⁷ A „még felhasználható izomerőt” a Hitler ígérte „csodafegyver” várt bevetéséig a Südostwall (déleleti fal) értelmetlen, katonailag hasznavehetetlen árokrendszerének határmenti kiépítésénél dolgoztatták. Jelentős veszteségeket szenvedtek el.
- ⁸³⁸ Szerb Antalt (1901–1945) katolikus hitben keresztelték meg, keresztapja Prohászka Ottokár volt. Író, irodalomtörténész, nemzetközileg népszerű regények elismert szerzője. Balfon a hajszolt kényszermunkán nyilas suhancok verték halálra.
- ⁸³⁹ Sárközi György (1899–1945) költő, prózaíró, folyóirat-szerkesztő (Válasz), műfordító, magántisztviselő. 1944 őszén Budapestről munka-

- szolgálatra hurcolták, Balf községben erődítő kényszermunkán meghalt.
- ⁸⁴⁰ Halász Gábor (1901–1945) kritikus, irodalomtörténész, nagy tudású, jelentős esszéista. Balfon erődítő kényszermunkán végezte be életét.
- ⁸⁴¹ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 938–939.
- ⁸⁴² Uo. 939. Az egyik munkaosztag az Abbruchkommando Krematorium III. nevet kapta.
- ⁸⁴³ *Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában* 83. 1945 elején – az időpontok ismeretlenek – Mauthausen négy auschwitzi transzportot, köztük 300 fővel krakkóit, egy magyar és egy olasz kontingenst fogadott. A január végén érkezett fogolycsoportban számos gyerek érkezett, magyarok is. Februárban is érkeztek még volt auschwitzi foglyok, köztük Egri István színész (1905–1980), aki 1935-től a budapesti Vígszínház művésze, az 1940-es években munkaszolgálatos volt. Birkenauból Ebenseebe vezényelték át, köfektésen dolgoztatták.
- ⁸⁴⁴ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 940.
- ⁸⁴⁵ *Lélekben óriások voltunk* 174.
- ⁸⁴⁶ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 943. A IIBe táborrészben 11-én tetvetlenítést rendeltek el, ami 934 nőre terjedt ki.
- ⁸⁴⁷ Uo. 951. Ezen a napon a kimerültségtől 38 női fogoly halt meg.
- ⁸⁴⁸ Vizsgálták a malária tüneteit, a sárgalázat, himlőt, kolerát, diftériát és ezek vakcinás ellenszereit is. Kísérleteztek élelmiszer, víz megvonásával. A csontig fogyott emberroncsoktól fenolinjekcióval szabadultak meg.
- ⁸⁴⁹ www.claimscon.org
- ⁸⁵⁰ Megjegyezzük, hogy kezdetben az áldozatok német (osztrák) testi vagy szellemi fogyatékosok voltak. A koncentrációs táborok foglyai utánuk következtek.
- ⁸⁵¹ 1940-től léteztek ún. eutanáziaközpontok: Brandenburg (1940. január–október), Bernburg an der Saale (1940. november–1943. augusztus 24.) Grafeneck (1940. január 18–december), Hadamar (1941. január–augusztus), Hartheim bei Linz (1940. május–1941. szeptember 1.) Pirna-Sonnenstein (1940. június–1941. augusztus). Ezekben is – a nyilvánosság kizárásával – tömeggyilkosság gázzal, injekciózás, halálos következményekkel járó „kísérletezés” folyt. A német birodalmi egészségügyi és jótékonyági intézményekből beszállított betegek „haszontalan evőknek” (nutzlose Esser) minősültek. Életüket gázban oltották ki, az így megöltek száma meghaladta a 70 ezret.

- ⁸⁵² *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 943.
- ⁸⁵³ Uo.
- ⁸⁵⁴ Örökmécses 80.
- ⁸⁵⁵ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 945.
- ⁸⁵⁶ Uo. 946.
- ⁸⁵⁷ Uo. 945.
- ⁸⁵⁸ Endphase 363.
- ⁸⁵⁹ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 946.
- ⁸⁶⁰ Josef Kramer (1906–1945) 1931-től az NSDAP, 1932-től az SS tagja. A koncentrációs táborok őrségében tevékeny részt vállalt, egyre magasabb beosztásba került. 1942 és 1944 között KL Auschwitzban szolgált. A magyar zsidók legyilkolását tevékenyen irányította. 1944 szeptemberétől KL Bergen-Belsen parancsnoka volt. Bírósági végzésre Hameln katonai börtönében 1945. december 13-án brit hóhér akasztotta fel.
- ⁸⁶¹ A kis Angéla életben maradt, egészségben felnővekedett. Rózsa T. Endre: *Csoda Auschwitzban = Élet és Irodalom*, 2015. február 6. Az 1944. december 21-i auschwitzi születést a sárospataki anyakönyvi hivatal 25/1946. számú bejegyzése igazolta. A Sárospatakon kelt, Kocsmárszki Béláné anyakönyvvezető által írott 1989. július 17-i igazolás szerint Polgár Angélia (így) apja Polgár Salamon; anyja Ötvös Veronika. Az anyáról és lányáról annyi ismert, hogy Kanadába vándoroltak ki. A táborban 1945. január 27-e körül – már orosz orvos segítségével – született Faludi György magyar csecsemő, róla több adat sincsen.
- ⁸⁶² *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 949.
- ⁸⁶³ Nem zárható ki, hogy az anyák eredetileg a Magyarországról Dachau-ba indított, vasúti bombázás miatt Auschwitzba továbbított szerelvényen voltak. *Kali Trash, Pharrajimos, Samudaripen* 132; *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 950.
- ⁸⁶⁴ Dr. Perl öt orvossal és négy nővérrel – orvosi eszközök, kábítószer, kötszerek nélkül – működött együtt. A személyzetet a fogolytömegből dr. Mengele választotta ki.
- ⁸⁶⁵ Dr. Perl a háború után „Auschwitz angyalának” nevezték. 1988. december 16-án hunyt el nyolcvanévesen. Jeruzsálemben nyugszik.
- ⁸⁶⁶ Endphase 364. Ismeretlen időpontban az észak-németországi KZ Neuengamméba is szállították át magyar foglyokat. A 20 éves Mag-

- dolna Eggenst Kisvárdáról deportálták családotól. Május 31-i selektálás után ő (fogolyszáma A-11 343, eredeti neve Földes Magdolna) és lánytestvére augusztusig Birkenauban volt, majd a mai Görlitz járásba, Weiswasser kisvárosba, gyári munkára szállították át őket. Csonttá fogya a Svéd Vöröskereszt, Folke Bernadotte révén kerültek Dániába, majd Svédországba. (A Bernadotte-expedíció Németországból a háború végén 15 ezer főként norvég, dán fogvatartottat fehérre festett buszokkal szállított el. Köztük néhány ezer zsidó volt. A vöröskeresztes fehér autóbust a jeruzsálemi Yad Vashem Emlékinézet parkjában állították ki.) A két magyar lány túlélte a megpróbáltatásokat. Magda Eggen – Rose Lagercrantz emlékezése: „...vad mina ögon har sett”. Rabén & Sjögren, Stockholm, 1992.
- ⁸⁶⁷ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 953.
- ⁸⁶⁸ Uo. 950–951.
- ⁸⁶⁹ Uo. 952.
- ⁸⁷⁰ Uo. 953.
- ⁸⁷¹ Uo. 952–953.
- ⁸⁷² Uo. 953.
- ⁸⁷³ Uo. 955. A 11 493 fogolyból 220 fiatakorú volt.
- ⁸⁷⁴ *Nők a pokolban* 91–92.
- ⁸⁷⁵ Slezak ekként tudott arról a birodalmi titoknak számító tényről, hogy dr. Schumann férfi és női foglyokat röntgensugárral sterilizált. Birkenauból való elszállítása előtt fogolytársainak az orvos hazug közléséről beszélt. Elmondta, hogy azért kerül átszállításra, mert dr. Schumann az új állomáshelyen számít rá.
- ⁸⁷⁶ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945.* 958.
- ⁸⁷⁷ Franciszek Piper adatai. Magyarország esetében a háború előtti, Szlovákiánál a háború alatti határokon belüli adatokat vette figyelembe.
- ⁸⁷⁸ Monowitzban 1945. januárban a foglyokat három kategóriába sorolták: politikaiak, „nevelés alatt lévők”, zsidók. A második kategóriába soroltak büntetés alatt álltak, minimálisan 56 napot kellett a táborba „utalva” dolgozniuk.
- ⁸⁷⁹ Uo. 960.
- ⁸⁸⁰ Uo. 962. 1945. januárban KL Kauferingben magyar csecsemő született. A Dunaszerdahelyről indított szerelvény egyik kocsjában születi korábban rabbi előtt összeházasodtak. *Magyar idők a Felvidéken* 1938–1945. 206.
- ⁸⁸¹ Weisz-Goldstein Lenke túlélő emlékezését lásd: Örökmécses 70.

- ⁸⁸² A magyar női foglyok 1945. január 18-án KL Ravensbrückbe indított halálkaravánjának történetét foglalta össze a *Nők a pokolban* című memoárkötet. Birkenauból erős fagyban, havazásban gyalog Loslauba értek, onnan 3 napig vonaton (nyitott szeszevagonokban 64 női fogoly és egy SS-őr) utaztak. Utazási veszteségük meghaladta az 50%-ot. Egy részüket a malchowi munciógyárban dolgoztatták, a többiek minimális ellátással tétlenül vártak. Majd favágásra és fafűrészelésre vezényelték őket. A tavaszi hetekben használt alkatrészeket tisztítottak, tengeralattjárók részére – igen jól álcázott föld alatti üzemekben – két műszakban lőszerket gyártottak. Közben Ravensbrückből (rozzant szemeteskocsin) ide érkeztek az SS-nők is. Jó szórakozást találtak maguknak: a kiéhezett zsidók közé krumplit hajgáltak. Élvezték, hogy az éhségtől támolygók miként verekednek érte. Május elején a 2 ezer fős tábor létszáma 13 ezer fölé duzzadt. A foglyok éheztek, a barakkok fából készült oldalfalával tüzeltek. Kiürítéskor az SS foglyokkal húzatta a lovas kocsikat. Másfél nap erőltetett menet után Lübz előtt az őrség elmenekült. A városban az amerikai haderő katonái a németek lefegyverzésével, a fegyverhalmok összetörésével foglalkoztak.
- ⁸⁸³ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 966.
- ⁸⁸⁴ *Uo.* 970–971.
- ⁸⁸⁵ A KL Flossenbürg dokumentációban fennmaradt transzportlistát (már nem birkenauai, flossenbürgi fogolyszámokkal) közli Joser Seibert: *Von Auschwitz nach Calv. Jüdische Frauen im Dienst der totalen Kriegführung*. Isele, Eggigen, 1989. 32.
- ⁸⁸⁶ Széna és szalma közé rejtett papírdarabon maradt meg a feljegyzés a mezőcsáti Anciról és Manyiról, továbbá megmaradt Gärtner Ferencné, Gärtner Jenőné és Heisler Margit neve, valamint egy április 6-i huszti feljegyzés: „Hiszünk benne, hogy az Isten megsegít.” *Uo.* 38. A csoport 1945. április 28. és május 1. között Füssen, Ehrwald, Plansee, Vils térségében az amerikai csapatok segítségével szabadult fel.
- ⁸⁸⁷ Oscar Schindler (1908–1974) szudétanémet vállalkozó, gyáros. Az 1930-as évek derekán a német katonai hírszerzés, az Abwehr ügynöke volt. 1940 őszéig aktívan dolgozott az Abwehrnek. Lengyelország német megszállása után zománczóüzemet szerzett, melyben kapcsolatai révén sok leleménnyel, védencei együttműködésével zsidók szállítását mentette meg. A zsidó ellenállást segítve többször járt Budapesten. A Világ Népeinek Igaza, Jeruzsálemben nyugszik.
- ⁸⁸⁸ *Der Ort des Terrors* 243.
- ⁸⁸⁹ A német után a lengyel elnevezés szerepel.

- ⁸⁹⁰ *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 966–968.
- ⁸⁹¹ A térségben két nappal később a helyi lakosság 223 férfi és 39 nő holttestét gyűjtötte össze, és tömegsírba temette őket. *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. 985.
- ⁸⁹² *Uo.* 987.
- ⁸⁹³ *Endphase* 364.
- ⁸⁹⁴ A KL Auschwitz-Birkenauból küldött utolsó evakuált csoport, 6025 fogoly ezen a napon ért KL Mauthausenbe.
- ⁸⁹⁵ Auschwitz I-ben 1200, Birkenauban 5800 (ebből 4 ezer nőfogoly), Auschwitz III-ban (Monowitz) 600 fogoly maradt. *Auschwitz, die NS-Medizin und ihre Opfer* 445–446.
- ⁸⁹⁶ DEGOB 3544 sz. jegyzőkönyv. A visszatérés nehézségeit bizonyítja, hogy a Schleierseeben dolgoztatott, leromlott magyar női foglyokat április derekán hordágyon szállították az orosz frontkórházba. Augusztusban annyira felerősödtek, hogy útnak indultak Magyarország felé. Kardos Anikó túlélő így emlékszik vissza erre: „Gomelban vártunk széles nyomtávú kocsikra. Hat hét után elindultunk és mentünk Berdicsevebe. Itt három hétig voltunk lágerban. Abból éltünk, hogy a nekünk adott német dolgokat eladogathattuk. Október 3-án indultunk el kb. 250 zsidó és ugyanannyi keresztény, és így kerültem haza.”
- ⁸⁹⁷ A brit-kanadai csapatok két nagy lágerrendszert – Bergen-Belsen és Neuengamme – szabadítottak fel.
- ⁸⁹⁸ Az amerikai 42. gyalogos hadosztály katonái Dachauban a hullahegyek és az émberroncsok láttán annyira felháborodtak, hogy mintegy ötven SS-t mindenféle felelősség vizsgálata nélkül, önbíráskodással agyonlőttek.
- ⁸⁹⁹ Ők voltak, akik az auschwitz-i táborrendszerben – ahogy az gyakorlat volt más koncentrációs táborokban is – elegendő ennivalóhoz jutottak, s kitartották „kisasszonykáikat”. Az utóbbiak fiatal fiúk voltak. Életük gyakran ért rossz véget, mert a németek üldözték a homoszexualitást. Besúgóik az ilyen cselekedeteket, viszonyokat jelentették. Aki bajba jutott, azt azonnal megzsarolták, hogy maga is jelentsen fel másokat. Mikor már nem volt rájuk szükség, gázkamrában végezték. Az *auschwitz-i fiúk* 286.
- ⁹⁰⁰ Az őrséget az utolsó napokban sok helyütt elvezényelték, vagy elmenekült. Emiatt nem volt kin bosszút állni. Számos fogoly állapota annyira leromlott, hogy ha gondolt is valamilyen bosszúra, megtorlásra, a kivitelezést fizikai vagy mentális állapota megakadályozta.
- ⁹⁰¹ *Nők a pokolban* 123.

⁹⁰² Egykorú szóhasználat. Az „organizálás” az auschwitzi szóhasználatban (auschwitzdeutsch) hasznos kincstári holmi megszerzését jelentette. Az SS-hez tartozó holmi eltulajdonítása egyes foglyok szerint jogosnak számított. Bármilyen darab, ami megmenthette a fogoly életét, értéket jelentett. A tábori „organizálás” nem számított lopásnak. Az SS-hez került holmi általában azoktól származott, akiket beszállításuk után nemcsak ingóságaiktól fosztottak meg, hanem életüktől is. Lopás is előfordult: az erősebb, tapasztalt foglyok a gyengébbeket, a fiatalokat fosztották ki. Mikor az erősebb elvette társa kenyérét, még a lopásnál is súlyosabb bünt követett el. A kenyér hiánya a megrabolt fogoly életébe kerülhetett. A felszabadulás utáni „organizálás” alatt élelmiszer, ruházat, valamilyen alkalmas lábbeli megszerzése értendő, tábori raktárak, lezárt szobák feltörése útján.

⁹⁰³ A 960 lengyel állampolgár túlélő között megközelítőleg 160–170 nőt számláltak meg. *Endphase* 257.

⁹⁰⁴ Moravský zemský archiv Brno SD, Sipo, Gestapo iratok 1938–1945. Lang Tamás kutatási eredménye.

⁹⁰⁵ *Endphase* 258–259. Klee kutatásai szerint Birkenauban a felszabadulás után 5800 beteg vegetált, közöttük 4 ezer nő. Az első hetekben 1000-nél több felszabadult fogoly halt meg. Auschwitz I-ben 1200, Monowitzban 600 beteg maradt. A bevonult szovjet csapatok két hadikórházat állítottak fel. *Auschwitz, die NS-Medizin und ihre Opfer* 445–446.

⁹⁰⁶ Maria Rogoz nővér a Lengyel Vöröskereszt munkatársaként 1945 februárjában éjszakai kórházi szolgálatot teljesített. 80 beteg túlélő női foglyot egyedül gondozott, akik közül az első éjszakán 11 fő halt meg. A tetemeiket maga cipelte ki a folyosóra, ezeket a szanitécék reggel szállították el. Egész éjszaka a betegek kiabálását hallotta, akik az éhségtífusztól szenvedtek, hallucináltak. *Endphase* 239. A betegek naponta háromszor egy kanál krumplilevest kaptak. Később – ha életben maradtak – a napi „adagot” óvatosan emelték. A felszabadulás után sok héttel az ápolónővér, a személyzet a szalmazsákok alatt gyakran eldugott kenyérdarabokat talált. Betegeik alig vagy egyáltalán nem hittek a kenyérellátásban. Kételkedtek, hogy adagjukat a jövőben is megkapják. Másokat alig lehetett beerőszakolni a Waschraum (fürdő) feliratú termekbe, mert veszélytől, elgázosítástól tartottak.

⁹⁰⁷ *Tanúk vagyunk...! 1944–1969.* 121. KL Bergen-Belsenbe április 15-én reggel vonultak be az angol egységek. Előtte napokkal az őrseget az SS-től magyar katonák vették át, a németek övéről lekerült a revolver.

⁹⁰⁸ Neal Bascomb: *Vadászat Eichmannra.* Park, Budapest, 2012. 29.

⁹⁰⁹ Mauthausenban ekkor megközelítőleg 16 ezer volt heftling, köztük 800 magyar zsidó tartózkodott. 1945. május első hetének végén a

törzstábor betegtáborában (Russenlager) 5435, Gusenban 2100, Linzben 650, Steyrben 180, Ebensee 3942, Günskirchenben 8000 beteggel számoltak. Jóval kevesebb beteg volt (a pontos adatok ismeretlenek) a felszabadult Loiblpass, Klagensfurt, Lenzing, Passau és Mittersill melléktáborokban. *Magyarok az SS auschwitzi lágerbirodalmában* 257.

⁹¹⁰ Mansfeld Géza (1882–1950) fiziológus, bakteriológus, farmakológus, egyetemi tanár. 1944 áprilisában Pécsről a Gestapo a Bécshez közeli Oberlanzendorfon át egy 54 tagú magyar fogolycsoporttal KL Mauthausenba hurcolta, onnan június 14-én Auschwitzba. A fogságot túlélte, 1945 júniusában tért haza. Több tudományos mű szerzője, 1946-tól a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt. *Uo.* 61–62.

⁹¹¹ Eredetileg dr. Bartzel SS-orvos ismerte fel a cigánylágerben ápolónak beosztott professzort. „Megszólította: Magát én ismerem! Hogy hívják? Epstein – válaszolta a kérdező. Az orvos pedig így felelt: Maga a gyermekgyógyász Epstein, magánál tanultam a gyermekgyógyászatot. Nem, itt nekem nincs mit keresnem. Elment, és nem láttuk többé a lágerben. Arról sem hallottunk, hogy megbüntették volna.” *Az Auschwitz-per* 111. (Részlet Wolken tanú 1964. február 27-i vallomásából.)

⁹¹² Dr. Otto Wolken (1903–1975) kórházi orvos, a szociáldemokrata párt tagja. Az Anschluss után a Gestapo őrizetbe vette, 1943 júliusában Birkenaubá deportálta. 1945 után sokat dolgozott a nácizmus, az SS bűneinek feltárásán, valamint a bécsi zsidó hitközség újjászervezésén.

⁹¹³ Néhány tucat hazatérő Odesszába is eljutott, onnan hajón utaztak Marseille kikötőjébe. A szovjet hatóságok mintegy 300 – Nyugat- vagy Dél-Európából származó – felszabadult foglyot 1945 tavasza végén és a nyárelőn Katowice környékéről Belorussziába és Ukrajnába, ún. átmenőtáborba szállítottak. Végül 1945 őszén vonattal térhettek haza. *Endphase* 261–262.

⁹¹⁴ *Das nationalsozialistische Lagersystem.* Hg. Martin Weinmann. Zweitausendeins-Buch 2000-VKA-Buchladen und Versand, Frankfurt am Main-Affoltern am Albis-Wien, 1990. 159. A szlovákiai Szered koncentrációs táborból 1945. március 15-én (!) indították az utolsó deportáló szerelvényt, 360 fogollyal.

⁹¹⁵ *És mégis* 557. Kétheti utazás után 1945. október 29-én Ágfalvánál érkezett a magyar határra. November elején ért Budapestre. Megfáradt idegrendszere nem bírta tovább, a Dunába akarta ölni magát. Legyőzte halálvágyát, visszatért szülőföldjére, családot alapított. Allendorfi (Münchmühle) fogolytársa, a Debrecenből elhurcolt Fahidi Éva *Anima rerum = A dolgok lelke* címmel ugyancsak emlékiratot tett közzé, amit 1991-ben Németországban is kiadtak.

⁹¹⁶ *Magyar Nemzet*, 1945. május 23.

- ⁹¹⁷ Fellner Frigyes (1871–1945). *Diszkrimináció emancipáció – Asszimiláció diszkrimináció*. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Szerk. Kovács I. Gábor. ELTE Eötvös, Budapest, 2012. 47.
- ⁹¹⁸ Parragi György (1902–1963) kigazdapárti politikus, újságíró, országgyűlési képviselő, 1944. március 25-től KL Mauthausenben politikai fogoly, 1946-tól főszerkesztő.
- ⁹¹⁹ 1945. április 15-én (más adatok szerint 18-án) ért az utolsó deportáló vonat Terezinbe.
- ⁹²⁰ Peyer Károly (1881–1956) szociáldemokrata politikus, szakszervezeti vezető, miniszter. 1944. március 19. után KL Mauthausenben politikai fogoly. 1947-ben kizárták a szociáldemokrata pártból.
- ⁹²¹ *Világ*, 1945. május 29.
- ⁹²² MNOL XIX-A-1-j XXIII. /4980/1945. Dálnoki Miklós Aladár beadványa a miniszterelnökhöz Budapest, 1945. július 13. Huhák Heléna kutatási eredménye. A beadvány készítője javaslatot tett a szervezett hazautazás általa elgondolt sorrendjére: polgári fogoly, deportált, akarat ellenére kikényszerített polgár, leszerelt katona, csak gyávaság, ostobaság, valamilyen propaganda hatására kikerült tömeg. A volt nyilasok, volksbundisták ugyancsak hazahozandók, zárt kocsi- és táborokban, a többiekkel elkülönítve börtönbüntetésre vagy kényszermunkára.
- ⁹²³ *Szabadság*, 1945. május 9. A visszatért hivatalos újpesti bizottság az Auschwitzban készített fényképekből és az SS-táborokkal kapcsolatos „bizonyító anyagból” kiállítást rendezett.
- ⁹²⁴ Kocsis Pirokska: *Pillanatfelvétel a második világháború utáni közegészségügyi helyzetről = Levéltári Közlemények*. Budapest, 2015. 127, 133.
- ⁹²⁵ *Sárga könyv* 5. A holokauszttal kapcsolatos magyarországi és szlovákiai emléktáblákon, emlékműveken (melyek legtöbbször a zsidó temetőkhöz, megmaradt templomokban, nem nyilvános helyeken létesültek) a zsidó szó ritkán szerepel. Helyette inkább „üldözött” olvasható. (Előfordul az antifasiszta mártírok kifejezés is.) A mindennapi szóhasználatban az elhurcolt hozzátartozókat nem megölték, inkább a „nem jöttek vissza” fogalmazás volt használatos.
- ⁹²⁶ A német megszállás idején erőszakkal megszünt. 1945-ben újjáalakult, 1950-ig önállóan állt fenn. Ekkor beolvadt a Budapesti Zsidó Hitközségbe, majd szoros állami felügyelet alá került.
- ⁹²⁷ Dálnoki Miklós Béla (1890–1948) vezérezredes, 1944. december 22. és 1945. november 15. között az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke.
- ⁹²⁸ Millok államtitkár 1945 szeptemberében járt külföldön a felszabadult magyar deportáltak, a hazatelepülni szándékozó, kényszerre kitelepült állampolgárok ügyében. Álvöröskeresztesek temérdek ügyeske-

- désével találkozott, hamis igazolványok garmadáját leplezte le. A *toll mártírjai*. Összeáll. Mester Sándor. A magyar újságírók emigrált, deportált, internált csoportja, Budapest, 1947. 46–47.
- ⁹²⁹ *Uo.* 48.
- ⁹³⁰ A budapesti és a vidéki zsidóság megoszlása mintegy 50–50%, emiatt a teljes létszámra vetítve ez 65,3%-ot jelent. Az adat csak az 1938-as határokon belül élő zsidóságra vonatkozik.
- ⁹³¹ Szabó A. Ferenc: *Egy millióval kevesebben. Emberveszteségek, népesedési tendenciák és népesedéspolitika Magyarországon 1941–1960*. Pro Pannonia, Pécs, 1998. 47.
- ⁹³² A már korábban a szovjet hatóságok által elhurcolt, 1946-ban visszatért Wieder Ernő és Stern Zoltán sok zsidó sorstársával együtt végigjárta a szenvedések útját. Wieder emlékeiből: „Amikor megérkeztem, (...) Munkácson nem láttam senki ismerőst. Elmentem oda, ahol laktam, hátha valaki ki fog jönni: anyám, testvérem? (...) Egyszer látom, a szomszéd házból jön ki egy ember, nagyon hasonlít Kahán Janira, édesanyám unoköccsére. De nem mertem megszólítani. (...) Megismert. Én is őt. Bizonyos időre befogadott, nála laktam hónapokig. A mi régi házunkat a szovjetek elfoglalták, más lakott benne. Aztán megtudtam, hogy anyu és apu elpusztult Auschwitzban. Mert elvitték őket, és nem jöttek vissza.” *Páncélosokkal az életért* 153.
- ⁹³³ *Szabad Nép*, 1946. január 28.; *Új Élet*, 1946. július 18.
- ⁹³⁴ *Zsidók Kárpátalján* 264.
- ⁹³⁵ Glavnojeupravlenyjeispravityelno–trudovihlagerej. Sztálin uralma idején a Szovjetunió egész területét behálózó kényszermunkatáborok rendszere működött.
- ⁹³⁶ MNOL XIX-J. 1-a Békeelőkészítő Osztály 29. d. Közli Ságvári Ágnes: *Tanulmányok a magyarországi holokauszt történetéből*. Napvilág, Budapest, 2002. 66.
- ⁹³⁷ A United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) az Egyesült Nemzetek Segélyező Szervezete. Százekretűlést segített.
- ⁹³⁸ *Világ*, 1945. május 30.
- ⁹³⁹ Több magyar „írastudó” összefogásával sokszorosított napilap is készült. Fennmaradt példányait a Holokauszt Dokumentációs Központ budapesti gyűjteményében őrzik.
- ⁹⁴⁰ Simon Wiesenthal építész-mérnök (1908–2005) a háború után bujkáló náci bűnözők százait leplezte le. 1947-ben Zsidó Dokumentációs Központot alapított, világszerte ismertté vált.
- ⁹⁴¹ A kör Erdős Jenő ügyvezető elnök vezetésével működött. Tagjai összetartottak, tagdíjat fizettek. A rászorulóknak Holitscher Kornélia

és Karády Katalin színésznő juttatott külön 2 ezer pengőt, hangoztatván, hogy bármikor, bármilyen összeg erejéig rendelkezésre állnak. Belügyminisztérium Közigazgatási Levéltára Magyar Államrendőrség budapesti főkapitányságának államrendészeti osztálya 506/1946. A volt kistarcsai foglyok körét dr. Ulmann Andor elnök vezette.

⁹⁴² *A Gestapo Magyarországon* 299.

⁹⁴³ MNOL XIX.-B-1-h/I. sor, BM 250.140/1945. 2 d.

⁹⁴⁴ Az 1945. június 7-én összeállított csoportban magyarok, románnak minősült erdélyi magyarok, délvidéki – jugoszlávként kezelt – magyarok voltak.

⁹⁴⁵ A DEGOB statisztikája 1945. december 31-éig a Magyar Zsidó Levéltárban (MZSL).

⁹⁴⁶ Pach Zsigmond Pál (1919–2001) tanár, történész, MTA-tag, egyetemi tanár, rektor, a magyar gazdaságtörténet egyik jelentős művelője.

⁹⁴⁷ *Maradék-zsidóság*. Szerk. Benőschofsky Imre. Budai Izraelita Aggok és Árvák Menházegyesülete, Budapest, 1946. 24. Súlyos demográfiai következmény volt, hogy 1946-ban 1000 zsidó férfira 1370 nő jutott (sőt Budapesten 1565). Uo. 27.

⁹⁴⁸ Uo. 25. Az öt város, ahol a háború után 1000 főnél több zsidó élt: Debrecen, Miskolc, Szeged, Nyíregyháza, Makó.

⁹⁴⁹ A zsinagógát Baumhorn Lipót neves építész alakította ki. A VII. ker., Bethlen tér–István u. 15. szám alatti épületben a háború előtt és alatt zsidó nőegylet és segélyszervezet, 1944-ben szükségkórház működött.

⁹⁵⁰ *A Hírek az elhurcoltakról* című tájékoztatónak öt száma jelent meg, utoljára október 20-án. Alig ismert, hogy 1945. januárban Debrecenben a volt munkaszolgálatosok megjelentették a *Menekültek Értesítőjét*. A kiadványban 14 táborból 4500 túlélő nevét közölték.

⁹⁵¹ Erdei Ferenc (1910–1971) agrárközgazdász, parasztpárti politikus, szociográfus, az MTA tagja.

⁹⁵² Bergert Gleiwitzből vonaton evakuálták, közben a szovjet katonák kiszabadították őket. A folytatás Czenstochowa volt, utána szovjet fogság, a fehéroroszországi Szluck következett. *Hírek az elhurcoltakról*. 1945. augusztus 14. Más magyar exdeportáltakat a szovjet katonai járőrök, vonatfelelősök a létszám kiegészítéséül a hadifogoly-szállítmányokhoz „csaptak hozzá”. A folytatás hosszú és távoli hadifogság lett. Ezeknek az embereknek a bizonytalan sorsáról az 1947-ben és 1948-ban kiadott újságok *Ki tud róla?* rovata és abban a hozzátartozók megrázó felhívásai tanúskodtak.

⁹⁵³ Frischmann Henriett túlélő, budapesti lakos 2000. június 24-i közlése és Kornfein Ferencné Steiner Magda soproni lakos, túlélő egykorú feljegyzése alapján.

⁹⁵⁴ Prága közeléből, Terezinből vergődött vissza mintegy 30 (eredetileg Strasshof an der Nordbahnba deportált) hajdúsámsoni zsidó. Köztük Iliovics rabbi, aki újjászervezte a hitközséget, melynek 1946-ban 62, három évvel később – a kivándorlás következményeként – 34 tagja volt.

⁹⁵⁵ Ezzel együtt a pénzhiány, 1946-ban az infláció nagy gondokat okozott. A budapesti Bethlen téren a volt deportáltaknak juttatott ruhanemű hamar elfogyott. Az 1 500 pengő segély elértéktelenedett. A nincstelenség türelmetlenséghez, vitákhoz vezetett, ugyanakkor az utalványok, élelmiszercsomagok, különféle segélyek nem mindig a rászorulókhöz, inkább az ügyeskedőkhöz, üzletelőkhez jutottak el.

⁹⁵⁶ *Népszava*, 1945. augusztus 22. Szeptember végén, egyheti utazással ért a fővárosba Auschwitzból az egyik magyar deportált. Kelenföldön vilamosra szállt. „Mindjárt cirkusz volt, mert kérték a jegyet. Mondom, nekem nincs jegyem, most jöttem Auschwitzból. Elkezdett a kalauz hepciáskodni (...) úgyhogy fogtam magam, és egyszerűen leszálltam.” *Réz Judit interjúja Arányi Györggyel*. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, leltári sz. 2011.87. 6.

⁹⁵⁷ Randolph L. Braham: *A magyar holocaust II. kötet*. Gondolat, Budapest, 1988. 458, 479. A DEGOB személyzeti adatait közli Horváth Rita: *A Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Bizottsága (DEGOB) története = Magyar Zsidó Levéltári Füzetek*, 1997/1. 41.

⁹⁵⁸ *Örökmécses* 81.

⁹⁵⁹ „Vannak olyan zsidók, akik szemtelenül, erőszakos módon és minősíthetetlen fellépéssel követelik vissza tulajdonukat. Az ilyen magatartás semmiképpen sem válhat a zsidóság javára.” Vigh Károly: *A szlovákiai magyarság kálváriája 1945–1948*. Püski, Budapest, 1978. 80. „Mikor tenni kellett volna – folytatódik Vigh könyve –, sokan elbújtak, »a nemzeti ellenállásban nem vettek részt.«”

⁹⁶⁰ Fenyő Miksa (1877–1972) újságíró, politikus, író, könyvkiadó, országgyűlési képviselő. *A Nyugat* folyóirat alapítója, főszerkesztője. A német megszállás idején elrejtőzött, naplót írt.

⁹⁶¹ A mauthauseni főtábor hírhedt betegtábora volt. Számos leromlott állapotú magyar fogoly élete itt ért véget.

⁹⁶² *Magyar Nemzet*, 1945. szeptember 6.

⁹⁶³ *Világosság*, 1945. október 13. 3. Huhák Heléna kutatási eredménye.

⁹⁶⁴ Stark Tamás: *Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1939–1945*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1995. 52–53.

⁹⁶⁵ Tildy Zoltán református lelkész, kisgazdapárti politikus. 1945. november 15. és 1946. február 1. között miniszterelnök.

⁹⁶⁶ *Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában* 272.

967. A sok panasz nyomán az önkényeskedő, haszonszerző századost le tartóztatták. *Szabadság*, 1945. november 24. Huhák Heléna kutatási eredménye.
968. 1945 végén a Nemzeti Színház G. B. Shaw *Szent Johanna* c. darabjának előadása alatt több alkalommal zsidóellenes megnyilvánulások voltak. Következmenyként utcai verekedés is előfordult. *Világ*, 1945. december 12.; *Képes Figyelő*, 1945. december 15.
969. *Új Élet*, 1945. november 13. A 20-i számban közölték, hogy a népes hallgatóság előtt megjelent Hans Weyermann, a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi fődelegátusa is. A svájci üzletember a magyar zsidók mentésében, háború utáni megsegítésében jelentős érdemeket szerzett.
970. A Tájékoztató Hivatal összefogással Budapesten, az V. ker., Wekerle Sándor u. 7-ben működött.
971. *Új Élet*, 1945. november 20.
972. Szakasits Árpád (1888–1965) újságíró, politikus. Az 1946. február 1-jén kikiáltott Magyar Köztársaság második elnöke.
973. Az 1949. évi népszámlálás szerint a terület zsidóságának vesztesége 88%-os volt. Lónyai Sándor fáradozásai révén 1995-ben a korábbi áldozati névsor háromszáznál több névvel egészült ki.
974. Dr. Raab Ferenc: *A komáromi zsidók múltja és jelene*. KT könyv és lapkiadó, Komárom, 2000. 45. Az áldozatokra emlékeztető újabb jel, a botlatókő, másképp emlékeztető macskakő (Stolperstein) az 1990-es évek végén – Gunter Demnig kölni képzőművész révén – Németországban jelent meg, azóta terjedt el Ausztriában (2007), Hollandiában, Magyarországon (2008), Lengyelországban (2009), Belgiumban, Ukrajnában (2010) stb. A zsidók körében elfogadása nem egységes. Vannak, akik az áldozatok újabb megalázásának tartják.
975. A legenda szerint a RJF (és nem a szappanokon található RIF rövidítés!) jelentése Rein Jüdisches Fett, azaz tiszta zsidó zsír. Tehát már a rövidítés sem fedi az állítást, hogy a szappan a megölt zsidók zsírjából készült volna, miként a tudományos vizsgálatok is meggyőzően cáfolták ezt a vélekedést.
976. Az emberzsírból készült szappanokról a híresztelést hivatalosan már 1945-ben megcáfolták, és azóta is többször meg tették ezt, a háborús propaganda részeként. Mégis előfordult, hogy a koncentrációs táborokban használt szürkessárga, kocka alakú szappanokat az üldöztetés túlélői felvásárolták, kegyelettel eltemették.
977. *Örök mementő* 25. Dunaszerdahely és környékének zsidósága 3500 főt veszített. A pécsi zsidóság 1949-ben jelentette meg a *Könnyek könyve*

- című kiadványt, 3200 áldozat nevének gyűjteményét. Újabb kiadása 2004-ben látott napvilágot, immáron *Pécs 1944* címen.
978. A képeket az USA Haditudósító Iroda, az Orosz Auschwitz-filmhíradó, az osztrák Stern Verlag és a Magyar Filmiroda szolgáltatta. 1945. júniusban a dachau deportálásból visszatért dr. Wolf Emil (1886–1947) vegyész mérnök, a világhírű Chinoin Gyógyszergyár igazgatója, a kutatásfejlesztés kiemelkedő szakembere.
979. *Képek az elhurcoltakról. Auschwitz, Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau*. Fasiszták Által Elhurcoltakat Segítő Bizottság, Budapest, 1945.
980. *Új Élet*, 1946. január 10.
981. Ha valóban így történt, feltehetőleg az utolsó hetekben sikerült „elmerülnie”, mert egyébként a Sonderkommando tagjait szigorúan őrizték.
982. Baldur von Schirach (1907–1974) 1925-től az NSDAP tagja. 1931-től Reichsjugendführer, később Bécs Gauleitere (körzetvezetője). 1946-ban Nürnbergben a bíróság 20 évre ítélte.
983. Borovi József: *A magyar tábori lelkeszet története 6. rész* = www.ktp.hu/document/borovi-jozsef-magyar-tabori-lelkeszet-tortenete-6-resz
984. MNOL XXXII-7-a, Magyar Államrendőrség Szolnok vármegyei főkapitányságának jelentése a közrendészet és közbiztonság állapotáról 1946. június 9. *Belügyi Szemle* 1982/8. 54–58. 1994 októberében Kunmadaras központjában a pogrom áldozatainak emlékművet állítottak.
985. *Köztársaság*, 1946. június 13, 20.
986. Varga Béla: *A szolnoki zsidóság története 1840–1944*. Damjanich János Múzeum – Szolnoki Izraelita Hitközség, Szolnok, 1994.
987. *Független Magyarország*, 1946. október 28., november 25.; *Demokrácia*, 1946. november 4., november 17.; *Új Élet*, 1946. november 21.; *Magyar Nemzet*, 1946. november 23.
988. *Szabadság*, 1946. október 27.
989. *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945*. 208. Ezekre a (szlovákká lett) településekre a korábbi zsidó lakosság 20–22%-a vergődött vissza.
990. *Nemzetgyűlési Napló*, 3. kötet, 1946. október 3.
991. Dr. Fisch Henrik (1907–?) 1944-ben Kápolnásnyék, Csákvár, Seregélyes anyakönyvvezető főabbja.
992. *Képes Figyelő*, 1948. augusztus 28. 3.
993. *Uo.* Az első magyar emlékszóbat (tablókiállítás) Auschwitzban 1960-ban hozták létre.
994. Eredetiben az APMO gyűjteményében. Bd. 3, Sign. Mat/29-30. Bd.23, Sign. Mat./459. Teljes szövegét közli *Endphase* 265–266.

995. Narodnij Komiszariat Vnutrennüh Gyel (Belügyi Népbiztosság). Sok helyütt tevékenykedett a Szmerty (Szmerty szponam), azaz „Halál a kémekre” elnevezésű megtorló szervezet is.
996. Ha egy fogoly levágott hajának súlyát átlagban 40–50 grammra taksáljuk, ez a mennyiség eredetileg 140 ezer embertől származott. A treblinkai, sobibóri és belzeći megsemmisítő táborok igazgatósága 1942. október 1. és 1943. augusztus 2. között 25 tehervagon női haját, 248 tehervagon ruhaneműt, 100 tehervagon cipőt, 22 tehervagon fehérneműt, 46 tehervagon gyógyszert, 254 tehervagon szőnyeget és takarót, 400 tehervagon használati tárgyat juttatott el Berlinbe, a Biztonsági Főhivatal címére. Simon Wiesenthal: *Az igazság malmái...* 127.
997. Himler Márton (1988–1961) magyar származású amerikai vállalkozó, újságíró, az FBI ügynöke, majd az amerikai haderő Office of Strategic Services (OSS) magyar részlegének vezetője, ezredes. Az amerikai megszállási övezetben vezetésével gyűjtötték össze a háborús bűnösöket.
998. 1945 tavaszán a szövetségesek felállították a háborús bűnösök és biztonsági kockázatot jelentő személyek nyilvántartását. A Central Registry of War Criminals and Security Suspects (CROWCASS) nyilvántartást az ENSZ háborús bűnösökkel foglalkozó bizottságának terjedelmes listájával egészítették ki. Az egyesített listán május elejére mintegy 70 ezer név szerepelt.
999. A rács mögött őrzött háborús főbűnösökkel a törvényszéki vizsgálatokban jártas, a börtönpszichóziát ismerő pszichoanalitikus orvos 1945 őszétől engedélyezett beszélgetéseket folytatott. A fent sorolt személyeken felül Dövényi-Nagy Lajos, Gera József, Görgey Vince, Grassy József, Hubay Kálmán, Imrédy Béla, Jaross Andor, Kassai-Schallmayer Ferenc, Kun András, Rátz Jenő került sorra.
1000. *Az Endre-Baky-Jaross per* 476. Jaross 1945 szeptemberében – már fogságban – derűsen viselkedett. Mentegette magát, hogy Horthy kívánságára tartotta meg a miniszteri széket. Másrészt Veessenmayer biztosította, hogy a zsidóknak Németországban „igen jó dolguk van”. Mikor eléje rakták a koncentrációs táborokban készült fényképeket, lehajtotta fejét, és könnyek között rebegte: „rettenetes... rettenetes...” Uo. 17.
1001. Karsai László: *Szálasi Ferenc*. Balassi, Budapest, 2016. 396.
1002. 1956. június 26-án Márianosztráról feltételeesen szabadlábra helyezték. Szakály Sándor: *Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették. Történelmi-statisztikai áttekintés a magyar királyi csendőrség felső vezetőiről*. Magyar Napló, Budapest, 2013. 181.
1003. Uo. 252.
1004. Uo. 178–179.

1005. Uo. 125.
1006. *A Gestapo Magyarországon* 293. Felesége politikai téren aktív támogatója volt, emiatt őt internálták.
1007. SS-törzsőrmester. Az SS állományában Zöldy magyar csendőr- és német SS vegyes különítményeket vezetett. Személyesen részt vett a munkácsi, kolozsvári, hatvani és kecskeméti gettók felszámolásában. 1944. december végén az SS 25. Hunyadi gránátos hadosztályának csendőrkülönítményét vezette.
1008. Előtte Budapesten Höttl SS-Obersturmführer előtt röviden megvonta tevékenysége mérlegét: „A megölt zsidók száma csaknem hatmillióra rúg – de ez titkos birodalmi ügy.” *Az igazság malmái* 111.
1009. *Vadászat Eichmannra* 32.
1010. Itt rejtőzött Horia Sima román fasiszta vezér is.
1011. Rejtőzésében, utazásai idején a nácik egyik titkos szervezete, az ODESSA segítette. Története Uki Goñi: *Odessa. Die wahre Geschichte Fluchthilfe für NS-Kriegsverbrecher*. Assoziation A., Berlin – Hamburg, 2007. Eichmann vöröskeresztes útlevelemmel való szöktetését lásd: 276–299.
1012. A jeruzsálemi per lefolyását, anyagát világszerte gazdag történeti irodalom dolgozza fel.
1013. Speer Nürnbergben – a vezető nácik megütközésére – az egyetlen vádlott volt, aki elismerte felelősségét a második világháborús eseményekért. Húsz év letöltendő börtönre ítélték.
1014. *Vadászat Eichmannra* 45.
1015. *Zsidósors Magyarországon* 422. A Szálasi-kormány további deportálási akcióira újabb kiadásként 9 652 511 pengőt is ebben a rovatban számoltak el.
1016. Hans Münch vádlottat felmentették.
1017. Höss táborparancsnok segéd tisztje volt.
1018. A KL Dachauban elkövetett bűncselekményei miatt 1961. december 19-én életfogytiglani börtönre ítélték.
1019. Az eljárásból betegsége miatt 1964. március 13-án kivált, 1964. október 26-án meghalt.
1020. Betegsége miatt az eljárásból 1964. július 23-án kivált.
1021. *Az Auschwitz-per* 68.
1022. Jorge Camarasa argentin történész-újságíró 2009-ben *Mengele* címmel kiadott könyvében állítja, hogy Mengele (immár nőgyógyásként) a braziliai Cândido Godóiban folytatta ikerkísérleteit. Mindenáron azt a feltevését akarta bizonyítani, hogy a szőke, kék szemű szülők esetében az ikerszülésnek nagyobb esélye van.

- ¹⁰²³ Nem teljes névsor, a felsoroltak a kötet anyagának feldolgozásakor gyűjtött adatok. Azokban az esetekben, amikor a személynév után helységnév nem szerepel, auschwitz-birkenau-i áldozatokról van szó. Az ügyvédek, bírák között csak olyan neveket sorolunk, akiket a kutatás során találtunk. 1593 munkaszolgálatban, deportálásban meghalt magyar ügyvéd nevét – hiteles források feldolgozásával – a *Kései főhajítás. A holokauszt jogász áldozatai* (Szerk. Kovács M. Mária. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2016.) című kötet tartalmazza 85–155.
- ¹⁰²⁴ Kutatási eredményeink alapján a német koncentrációs táborok, munkatáborok, melléktáborok, külső munkaosztagok listáját a *Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945* című monográfiában (Kossuth–Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1989), a 281–287. lapokon közzeltük.
- ¹⁰²⁵ Faragho Gábor altábornagy a csendőrség magaviseletéről: „Eddig már több mint 400 000 zsidót szállítottunk ki, akkor a nullával egyenlőnek kell vennünk azt, hogyha a 20 000 magyar csendőrrel szemben panaszok merültek volna fel.” *Az Endre–Baky–Jaross per* 618. Faragho felelősségre vonása is elmaradt. Miklós Béla kormányában a szovjet megszállók szándékából miniszter lett.
- ¹⁰²⁶ A sémát eredetiben lásd: *A népirtás politikája I.* 420.
- ¹⁰²⁷ Idetartozott Simonyi József csendőr alezredes parancsnokságával a repülőtéri szárny is.
- ¹⁰²⁸ Az eredeti, gépelt és aláírt jelentések ÁBTL V-79 348 alatt. Első közlésük: *Az Endre–Baky–Jaross per* 497–525.
- ¹⁰²⁹ A felelősség utólagos elhárításában Király Gyula csendőr ezredesnek is szerepe volt. „A gyűjtőtáborokban folyt kegyetlenkedések ügyében állítólag Jaross belügyminiszter elrendelte, hogy „a hallottaknak véget vessék”. „Akkor tapasztaltam, hogy a magyar csendőrök be sem teheték a lábukat az említett zsidó táborba, a német parancsnok még engem se akart oda beengedni, s csak igen kemény fellépésemre nyertem bebocsátást, ahol a szörnyűségek szörnyűségét láttam. A csendőrök a táboron kívül portyáztak, s tett intézkedéseimben a legnagyobb készséggel segítettek engem a nyomorult állapot megszüntetésében.” Dr. Rektor Béla: *A magyar királyi csendőrség oknyomozó története*. Árpád, Cleveland, 1980. 479.
- ¹⁰³⁰ A székesfehérvári téglagyárból indított teherszerelvény kiválasztott, a vagonokból kirendelt utasai Kassán szenvedték meg a csendőrségi „búcsúztatót”. A csendőr főhadnagy beszéde június 15-én, a kassai pályaudvaron hangzott el: „Ide hallgassatok! Tökfejú barmok, pokol fajzatja, vérszopó piócák leszármazottai és képviselői fajtoknak, faj-

- tátoknak. (...) Német barátaink intenciói és bevált gyakorlata alapján nincs kivétel, nincs csűrés-csavarás, megszűnt a törvények furfangos kijátszása (a kezével mutatta a pajesz tájékán a törvények csavargatását), oda kerültek, ahová valók vagytok. Végre megkapjátok, amit megérdemeltek. Ezt mondjátok meg minden vagonban a többi szemétrevalónak is. Most pedig takarodjatok a szemem elé!” Vincze László: *Min múlt az élet? Embersorsok a Holocaustban*. Belvárosi, Budapest, 1996, 126–127.
- ¹⁰³¹ Mester Miklós: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*. Tarsoly, Budapest, 2012. 92.
- ¹⁰³² *Az Endre–Baky–Jaross per* 353.
- ¹⁰³³ A hazugságok sorozatában Baky szóhasználatát is figyelemre méltó. A visszafogott német megszállók hivatalosan mindig „munkásáttelepítésről” beszéltek, a „deportálás” szót mellőzték. Irataikban, a levelezésben következetesen ezt a kifejezést használták. A pápától kapott táviratot követően a „deportálás” szó Horthy kormányzónál is megjelent. „Legjobb szeretném azt a kegyetlen és nem a magyar természethez illő megoldást, hogy innen zsidók deportáltatnak, egyáltalán leállítani.” A több hónapos gyakorlathoz képest változást jelez: Nem engedhetem „hogy ebben a magyar csendőrség működjön közre”. (Nyilatkozattervezet az 1944. június 26-ra összehívott koronatanácsra.) *Uo.* 615.
- ¹⁰³⁴ *Uo.* 355.
- ¹⁰³⁵ Hamvas Endre (1890–1970) katolikus pap, csanádi püspök, kalocsai érsek határozottan kiállt a zsidók deportálása ellen. Mikor Kelet-Magyarországon járt papjától megtudta, hogy a zsidók összeszedésében, motozásában, értékeik elszedésében a levették is részt vesznek, május 17-én felháborodását levélben írta meg Bély Alajos (1889–1946) altábornagynak. Bélyt 1944. október 15-én a Gestapo letartóztatta, 1945 után a Népbíróság hamis váddal elítélte.
- ¹⁰³⁶ Ebben a jelentésben már megjelent az öngyilkosságok ténye. A gettókban többen felismerték, hogy helyzetük reménytelen, a végzet közeledik. Az önvédelmi reflexre utal a szökések tételes említése. A visszaemlékezéseket tekintve ezekből valószínűleg több volt, aminek beismerése, jelentésekben való rögzítése a rendészeti szervek tekintélyét csökkentette volna.
- ¹⁰³⁷ A jelentésből erőteljesen kiviláglik a zsidó lakosok minél teljesebb kifosztásának folyamata, annak kivitelezése. A csendőrségnél „kincskezesnek” nevezett nyomozás egyre szélesedett. Az esetleges elrejtett értékek felderítése érdekében brutális vallatáshoz (gumibottal, botokkal, tüzes piszkavassal) a gettókban külön helyiséget („pénzverde”)

létesítettek. Zónánként újabb csendőri erőket, nyomozócsoportokat vetettek be.

1038 A május 19-én éjszaka történt csoportos kassai szökés ebben a jelentésben ismeretlen okból nem kapott helyet. 7 zsidó (nők és férfiak) szökött meg a helyi gettóból. 2 személyt a magyar csendőrök lőttek le, 2 másik a lövésektől súlyosan megsérült. A maradék 3 szökevény sorsáról nincsen adat. A Magasabb SS- és rendőrségi parancsnok jelentése alapján: *Kaschau war eine europäische Stadt* 101.

1039 A csendőrségi jelentésekben itt említették először Auschwitzot, sőt a szelektálást. A tábor nevét a beosztott csendőrök, csendőrnnyomozók is ismerhették. A gettóban, a gyűjtőtáborokban, a bevagonírozásnál a deportálándóktól gyakran holmikát vettek el azzal az indokkal, hogy „ahová mennek, ott ezekre ügysem lesz szükség”.

1040 Országmozgósítás.

1041 A jelentés 8. pontja bizonyítja, hogy a honvédség egyes parancsnokai megkísérelték (volt, ahol sikerrel) behívóparancsral a csendőrség őrizte gyűjtőtáborokból a katonaköteles korú férfiak munkaszolgálatba való kimentését.

1042 Május 22-én Eberhard von Thadden német követtanácsos, a zsidóügyek referense ismét Budapesten járt. Utjáról 26-án Berlinben a külügyminisztériumnak megnyugodva jelentette, hogy a magyarországi zsidókérdés Endre és Bakó államtitkárok élénk támogatásával gyors ütemben megoldásához közeledik. Kitért arra is, hogy a bevagonírozás előtt a külföldi zsidók kiválasztásáról hivatalos intézkedés történt. Mégis, a helyi csendőrpáncsnokok olyan szélsőséges buzgalmat tanúsítottak, hogy becsületükbe vágó kérdésnek tekintették: lehetőleg ne kelljen külföldiekkel jelenteniük. A német követség emiatt fellépett, ellenőrzésre megbízottat küldött ki: *The Destruction of Hungarian Jewry* I. 387.

1043 Számlálási hiba. A helyes összeg: 18 999.

1044 Megjegyzés az eredetiben: „* – Mindkét szerelvény [sic!] Komáromban 3 150 zsidót raktak be. A maradványt: 1000 zsidót a dunaszerdahelyi 2. szállítmány viszi.”

1045 Számlálási hiba. A helyes összeg: 7155.

1046 Galánta és környéke zsidóságát Érsekújvárra és Komáromba szállították, majd a „koncentráció” után Auschwitz-Birkenauban. Az elhurcoltak 19%-a élte túl az üldöztetést. Hrbáček-Noszek Magdaléna: *Zsidó hagyományok Galántán és környékén*. AB-ART, Pozsony, 2014, 16, 24.

1047 Megjegyzés az eredetiben: „* – Ez a vonat Komáromban felveszi az ottmaradt 1 000 zsidót.”

1048 A miskolci Kohn család deportálása előtt „jöttek a csendőrök. A főcsendőr meglepetésére – apámmal együtt laktak – együtt gyerekes-

kedtek. Azért ő szépen zsebre tette a lehúzott karikagyűrűinket. Ellenőrizni jöttek, hogy mit vihetünk a téglagyárba. Megengedtek egy párnát, egy takarót, egy váltóruhát és valami ennivalót, amit rátehetünk a taligára. Ennyit vihettünk magunkkal, a ház pedig nyitva maradt. Csendőri felvezetéssel kellett kimennünk a város másik végére. Kértük, hogy a nagymamát, aki súlyos asztmás volt, engedjék felülni a taligára, de nem engedték. (...) Június 11-én a csendőrök hajtottak mindenkit, ütöttek bikacsokkal, ahol értek, mert mindent gyorsan kellett csinálni. Nagymamának ráváltak bikacsokkal a fejére és a hátára; mert nem tudott elég gyorsan felmászni a vagonba, mi pedig megpróbáltuk feltolni.” *A családunk emlékére. A Földes-Grünfeld és Kohn Vilmos családja*. Gabbiano Print, Budapest, 2015.

1049 Az eseményjelentést megelőző napokban a megyei hetilap közzétette, hogy a gettóban lakó zsidók „a kívülmaradtak számára még mindig piacot jelentenek”. A lap elítélte a zsidóknak titokban élelmet árusító „kapzsi keresztényeket”. A fülöncsippett üzletelőket különös eljárással sújtották. „A hatóság (...) ott marasztalta őket három napig. Még sárga csillagot is kaptak, hogy otthonosabban érezzék magukat ott, ahová kapzsi szellemükkel is odatartoznak”. *Bars-Hont*, 1944. június 3. Korábban, május 21-én arról írtak, hogy „vigyék a gettóba azokat is, akik csomagokat visznek oda vagy a zsidóknak titokban tejet szereznek”. Baki Attila kutatási eredménye.

1050 Hezinger Budapesten Veessenmayer mellett időlegesen a külügyminisztérium (Belföld II.) zsidóügyekkel megbízott képviselője volt. Rövidesen visszarendelték, utódja Theodor Hoesl Grell SS-Hauptsturmführer, követségi tanácsos lett.

1051 Berend Béla főrabbit (1911–1987) idealisztikus, ideologikus politikai eszmék vezették. A zsidók kivándorlásának hirdetője volt. Szembenállt a gazdag zsidókkal, a kitértekkkel és a hivatalos zsidó vezetők hazafiságával.

1052 A jelentés készítője a valóságtól elrugaszkodva szinte költői magasságokba emelkedett. A front egyre közeledett, a közellátás romlott, ám a sikeres „kitelepítés” következményeként a lakosság megnyugodott. „Nincs már rémhír, nincs már nyugtalanság, nincs csüggedés”, a közbiztonság annyira megjavult, hogy „bűnözés egyáltalán nincs”. „Hosszú idők nyomasztó félelme után” (a kirekesztő törvényektől, korlátozásoktól sújtott, sárga csillaggal megjelölt zsidóktól kellett félni?) „felszabadulási érzés” nyert teret. Az irat végén olvasható a „bosszúálló zsidóság” kifejezés, ami 1945 után az antiszemita kedvelt vádjá volt.

1053 A jelentés tanúsítja, hogy júniusban folytatódott a zsidó férfiak honvédségi behívása, amit a csendőrség igyekezett megakadályozni. Deportálás előli mentést bizonyít a június 12-i jelentés 8. pontja.

1054 Az 1944. évi körülmények miatt a halotti anyakönyvbe nem tudták beírni. A győri zsidó temető D1 parcellájában, az 5. sorban nyugszik. Győri Zsidó Hitközség levele, 2018. február 8. Öngyilkos lett dr. Ludvig Sándor és neje is. (C1 parcella, 1. sor.)

1055 Emiatt hiányoznak például „a hódmezővásárhelyi zsidók eltoloncolásával” kapcsolatos adatok. Elszállítás előtt június 17-én öngyilkosságot követett el a 72 éves Kellert Miksa, 69 éves neje, Singer Janka, 35 éves Margit lányuk és 34 éves László fiuk, valamint Toffler Andorné 45 éves orosházi lakos. Az öngyilkosság tényét anyakönyvi bejegyzés tanúsítja. Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi polgármesteri iratok 12646/1944. sz.

1056 Szeged polgármestere június 21-én hirdette ki (nyilvános kifüggesztéssel, a *Szegedi Friss Újság*ban) hogy „ha zsidó vagy más zsidógyanús személynek a gettón kívül való tartózkodásáról tudomást szerez (...) más zsidó személy, vagy zsidógyanús személy nevének, esetleg más egyéb személy adatainak és lakásának megjelölése mellett (...) azonnal jelentse be”. A rendeletnek ellenszegülőket, azt kijátszani igyekvőket internálással fenyegették. *Szegedi Friss Újság*, 1944. június 21.

1057 Az elszállítás ütemezéséről az SS-parancsnokság értesítette vitéz Selyey ezredet, karhatalmi parancsnokot, aki a helyi közigazgatás illetékeseinek továbbította azt. A vonatok indulási tervében Kecskemétről 25-én és 27-én egy-egy vonat, Szegedről 25-én, 27-én és 28-án egy-egy vonat, Bácsalmásról 26-án egy vonat, Debrecenből 25-én, 26-án és 27-én egy-egy, 28-án kettő vonat, Nagyváradról 26-án egy vonat, Szolnokról 25-én és 27-én egy-egy, Békéscsabáról 26-án egy vonat szerepelt. „Az elszállítandóknál az induláskor legalább 5-5 napi, illetve a német parancsnok által a szállítás esetleg hosszabb tartalma miatt kívánt mennyiségű élelemnek kellett lenni.” Csongrád Megyei Levéltár Főispáni iratok 9539/1944.sz.

1058 Budakalászon leírhatatlan körülmények között (nem mindenki feje fölé jutott fedél), bárhol elfogott budapesti zsidókat, valamint Kispeszt, Újpest, Rákospalota, Pestszenterzsébet ide szállított zsidó lakosait „tömörítették.” Az őrseget gépfegyveres csendőrök látták el. Velük együtt a sváb SS-ek kegyetlenkedtek. DEGOB 3588 sz. jegyzőkönyv.

1059 „Az 1.690/1945. M. E. számú rendelet 1§ 1. pontja megállapítja, hogy a m. kir. csendőrség (...) a magyar demokratikus mozgalmakat kíméletlen eszközökkel megsemmisíteni törekedett, (...) megszámlálhatatlan erőszakot követett el, ezért a magyar nép egységes ítéletének végrehajtásaképpen az Ideiglenes Nemzeti Kormány megállapítja a magyar csendőrségnek mint testületnek a felelősségét, és intézményét megszünteti, szervezetét feloszlatja.” Kaiser Ferenc: *A magyar királyi csendőrség története a két világháború között*. Pro Pannonia, Pécs, 2002. 133.

A
Abromeit, Franz 103, 104, 488, 525
Ackermann, dr. 396
Ádám Júlia 248, 520
Albert Ervin 359
Angyal István 228
Antal István 238, 346, 519
Apor Vilmos 92
Asche, Kurt 103
Aschner Lipót 272, 446, 530, 533
Áser, Árni 144, 145
Auspitz Ignác 325
Avey, Denis 42, 425, 457

B
Backe, Herbert 226, 515
Baer, Richard 127, 204, 205, 242, 281, 286, 355, 487, 509, 520
Bajcsy-Zsilinszky Endre 63, 466
Baky László 109, 113, 117, 118, 125, 232, 346, 347, 352, 368, 370, 377, 400, 403, 408, 411, 412, 415, 417, 419, 421, 423, 428, 465, 471, 478, 483, 487, 490, 492, 548, 550, 551, 552
Balázs Anna 120-121
Balázs-Piri Gyula 368, 386
Bálint György 359
Baneth Sándor 359
Bányai János 389

Bárány Sámuelné 43, 457
Baranyai 165
Bárdossy László 60, 61, 63, 347, 461
Baretzki, Stefan 353
Bartha Károly 54, 461
Bartsch János 95
Basch Ferenc 346
Bász Éva 229, 516
Bauer Júlia 317, 426, 521
Bauer, Yehuda 263, 426, 528
Bavier, Jean de 76
Bay Zoltán 98, 479
Beaer 342
Becalél, Adler 144, 492
Becher, Kurt Andreas Ernst 257, 262, 272, 349, 351, 439, 525
Bednarek, Emil 354
Bein Vera 293, 294
Bencsik-Patai Lajos 300
Bendera, Eugeniusz 79
Bereczky Albert 88
Beregfy Károly 346, 347
Berend Béla, dr. 404, 553
Béres István 319
Béres Lajos 290
Bergel Aladár 490
Berger, Gottlib, 465
Berger, Helene 51, 460
Berger Margit 179

Berger Zoltán 326, 544
 Berkovicz Mihály 302
 Bernhardt Sándor 98
 Bernstein Béla, dr. 359, 489
 Bihari 93, 165
 Bíró Géza 392
 Bischoff, Heinrich 353, 549
 Biss Endre 260, 263, 526, 527
 Blaschke, Hanns 266, 529
 Bódy Sándor, dr. 411
 Boger, Friedrich Wilhelm 353
 Bogusch, August 353
 Born, Friedrich 95, 96, 430, 478
 Boros Ervin 359
 Boßhammer, Fritz 103
 Bot Károly 405
 Böhm Aranka, dr., 516
 Böhm Jenő 231
 Braham, Randolph L. 14, 427, 449, 476, 477, 482, 485, 490, 510, 545
 Brand, Hansi 94
 Brand Jenő 94, 260, 526
 Brandl, Therese 353
 Braun Olga 159
 Brechner, Rudolf 325
 Breitwieser, Arthur 353
 Brichta Andrea 235
 Brichta Károly 235
 Broad, Pery 353
 Brodniewitsch, Bruno 24, 452
 Brodt Antal 234
 Brodt József 234
 Bródy Imre 273, 359, 427, 494, 530
 Brugioni, Dino A. 301, 523
 Brunner, Alois 103, 488
 Brüll Alfréd 359
 Buday-Goldberger Leó 60, 272, 318, 431, 464
 Budinszky László 347
 Buntrock, Fritz 353
 Burger, Anton 103
 Burger, Willi 245, 246
 Buxbaum Jozsua 359
 Büchler Sándor, dr. 359

C
 Capesius, Victor, dr. 220, 354, 513
 Chava 94
 Chorin Ferenc 60, 464, 465
 Churchill, Winston 343
 Cieliczko, Roman 81, 472
 Clauberg, prof. dr. 225, 279, 282, 290, 297, 355, 499, 500, 515, 531
 Czelny, Stanislaw, dr. 179
 Czigány József 368

Cs
 Csatay Lajos 368
 Csengeri Judit 179
 Csengeri Lea 179
 Csia Sándor 347
 Csukás Lászlóné 375

D
 Dallos, György 98, 479
 Dannecker, Theodor 73, 103, 104, 256, 470, 480, 502
 Danz, Luise 353
 Dávidházy István 228, 515
 Debreczeni József 222, 427, 503, 513
 Der-Yeghiayan, Samuel 149, 493
 Dinges, Erich 353
 Dlugoborski, Wacław 163
 Dobosffy Aurél 98
 Dolányi (Kovács) Lajos 93, 477
 Dorn Dezsőné 329
 Dreisziger Kálmán 89
 Dub Mózes 376
 Dub Samu 376
 Dylewsky,
 Klaus Hubert Hermann 353

E
 Ebner, Karl, dr. 266, 529
 Eichmann, Adolf 27, 30, 73, 74, 104, 106, 108, 109, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 122, 127, 128, 129, 131, 138, 164, 211, 241, 246, 257, 260, 261, 263, 264, 266, 267, 272, 349, 350, 351, 367, 398, 404, 425, 426, 428, 432, 434, 442, 451, 453, 455, 470, 471, 482, 483, 486, 493, 508, 518, 520, 527, 540, 549
 Eichmann-kommandó 76, 118, 124, 143, 167, 200, 256, 259, 462, 487,
 Eisenberg Béla 335
 Eisenberg, Ludwig 184
 Eisenberger Erzsébet 180
 Eisenhower, Dwight D. 344
 Éliás József 88, 428
 Endre László, dr. 57, 58, 95, 109, 113, 117, 118, 119, 125, 126, 131, 136, 217, 230, 231, 233, 346, 347, 352, 368, 373, 378, 381, 384, 386, 387, 390, 393, 398, 400, 403, 405, 408, 410, 411, 412, 415, 417, 419, 421, 423, 428, 437, 442, 461, 462, 463, 466, 471, 478, 483, 487, 490, 492, 548, 550, 551, 552
 Endrődy Barnabás, dr. 392, 513
 Engel Sámuel 386
 Erdei Ferenc 326, 544
 Erdős Aladár 137, 491
 Erdős Gyula 359
 Erdős Jenő 326, 543
 Erenthal Erzsébet 180
 Erenthal Mária 180
 Erney László 392
 Epstein, Berthold, prof. dr. 181, 316, 504, 541,
 F
 Fahidi Éva 141, 429, 491, 511, 541
 Falkenstein Hugó 275, 531
 Faludi Tamás, dr. 181
 Faragho Gábor 367, 368, 424, 550
 Faragó Elfriede 165
 Faragó Erzsébet 165
 Faragó Helene 165
 Faragó Márta 165
 Farkas Ákos 461, 518
 Farkas György 160
 Farkas Gyula 410
 Farkas Henrik 513, 514
 Farkas István 98, 359, 479
 Farkas Mórné 390
 Feidl Mária 376
 Fekete Izabella 179
 Fekete Vilmos 179
 Feld Irén 359
 Fellner Ferenc, dr. 497
 Fellner Frigyes 318, 542
 Fenyő László 359
 Fenyő Miksa 330, 545
 Ferenczfalvy Kálmán 160
 Ferenczy László 105, 109, 118, 122, 129, 132, 136, 142, 143, 161, 229, 236, 255, 347, 368, 369, 370, 373, 378, 381, 384, 387, 390, 393, 400, 403, 408, 411, 412, 415, 417, 419, 421, 423, 481, 512, 518,
 Fertetics Ferenc 159
 Fisch, Henrik, dr. 136, 342, 434, 490, 547
 Fischer, Horst Paul, dr. 254
 Fleischmann, Gizi 258, 473, 531
 Fodor Pál 359
 Földes Béla 80, 359, 496
 Földes Ferenc 360
 Földes László 254
 Frank, Anne (Frank, Anneliese Marie) 252, 425
 Frank, Margot 252
 Frank, Otto 252
 Frank, Willi, dr. 353

Franz, Bernhard Lucas, dr. 353
 Freiburger Jolán 179
 Freiherr Roeder von Diesburg, Felix 122
 Frenkel házaspár 160
 Freudiger Fülöp 112, 120, 475, 482
 Friedländer, Saul 16, 430, 450
 Friedmann Ernő 360
 Friedmann Éva 179
 Friedmann Olga 179
 G
 Gabai, Ja'akov 32
 Garai András 120, 430, 485
 Garay János 360
 Gárdonyi Lajos 360
 Gárdos Aladár 360
 Gaško, Mikuláš, dr. 128, 143, 144, 145, 148, 157, 430, 482, 484, 490, 514
 Gáspár Mihály 410
 Gayda 52
 Gehring, Wilhelm 353
 Gelléri Andor Endre 360
 Geminder, Chaim 80
 Gera József 347, 548
 Gerde Oszkár 360
 Gergely Győző 360
 Gerő Józsefné 410
 Geschke, Hans Ulrich, dr. 102, 103, 479, 480
 Ghicz János 107
 Girczik, Ernst 104
 Glaser, Leo 128, 152, 153, 156, 157, 487, 488, 494, 514
 Golda, Karl 64
 Goldberger Leó 60, 272, 318, 431, 464
 Goletz 242
 Gordon, Thomas 73, 431, 470
 Gotterer Sámuelné 91
 Gotze, Paul 353
 Göbbels, Paul Joseph 260, 269, 306, 521
 Göring, Hermann 19, 25, 39, 450
 Görög Dénés, dr. 172
 Görög Frigyes, dr. 324
 Grabner, Maximilian 353
 Greif, Gideon 34, 35, 431, 436, 454, 455
 Grell, Theodor Horst, dr. 95, 96, 246, 478, 553
 Grósz Józsefné 375
 Grünbaum Berta 179
 Grünbaum Jolán 179
 Grünfeld Rudolf 384
 Grünhut, Aron 49, 431, 458, 459
 Grünhut Janka 179
 V. Gusztáv svéd király, 83
 Günther, Hans Friedrich Karl, 20, 451,
 Gy
 Gyáni Gábor 18, 431
 Gyömbér Lajos 410
 György Oszkár, dr. 380
 György Oszkárné 380
 H
 Hain Péter 105, 271, 346, 348, 481, 487
 Haining, Jane 239, 443
 Hajnácskő László 349
 Halász Gábor 289
 Hámos Ármán, dr. 405
 Hankó Mátyás 159, 160
 Hantl, Emil 354
 Harster, Wilhelm 73
 Hartenberger, Richard 104, 200, 508
 Hartenstein, Friedrich 127
 Hatvany Alexandra 401, 402
 Havas Ágnes 235, 432, 518

Havas Géza, K. 360
 Havas Judit 235
 Havas Károly, 414
 Havas Károlyné, 414
 Heimler István 337
 Heller, dr. 181
 Henrik, W.=Werth Henrik, 54, 461
 Hennyey Gusztáv 397
 Herczeg Ferenc 98, 478
 Hermann Ibolya 180
 Hermann Piroška 180
 Heves Renée 360
 Hevesi, Ferenc, dr. 339
 Heydrich, Reinhard 27, 39, 451, 453
 Hezinger, Adolf 126, 402, 487, 553
 Hilberg, Raul 125, 432, 433, 458, 486
 Hildegard, Petermann 164, 496
 Hillel, Weinberger 362
 Hiller József 273, 360
 Hilse, Willi 154, 155, 156
 Himler Márton 346, 433, 548
 Himmler, Heinrich 19, 20, 24, 102, 104, 127, 128, 163, 176, 206, 207, 247, 254, 260, 262, 272, 283, 287, 306, 350, 426, 450, 456, 460, 499, 502, 510, 525, 527, 528
 Hirsch Albert 271, 530
 Hirsch Gábor 192, 433, 494, 507
 Hirsch Zoltán 360, 504
 Hirsch Zsigmondné 380
 Hirschler Pál, dr. 360
 Hitler, Adolf 10, 21, 25, 27, 41, 64, 67, 71, 73, 89, 99, 100, 101, 107, 122, 182, 248, 260, 262, 296, 299, 338, 348, 350, 355, 431, 432, 436, 440, 447, 450, 451, 452, 460, 463, 468, 470, 475, 488, 500, 532, 534
 Hódosi 165
 Hofmann, Ernst 212, 510
 Hoffmann László 360
 Hofmann, Franz Johann 353, 354

Holder József 360
 Hollós Richárd, dr. 99, 479
 Hollósy-Kuthy Lajos 371
 Hóman Bálint 97, 446, 478
 Horthy István 69, 428, 469
 Horthy Istvánné 88
 Horthy Miklós 53, 55, 60, 71, 75, 77, 83, 86, 89, 91, 98, 100, 101, 106, 107, 113, 114, 135, 232, 246, 247, 248, 251, 367, 433, 434, 443, 444, 446, 460, 460, 464, 467, 468, 475, 481, 482, 489, 511, 519, 523, 526, 548, 551
 Horváth 165
 Horváth-Hódosi 165
 Horváth Béla 231
 Horváth Miksa 384
 Höcker, Karl 353, 520
 Höss, Rudolf 166, 177, 184, 205, 206, 219, 227, 237, 242, 254, 257, 283, 338, 355, 426, 435, 452, 453, 455, 258, 488, 497, 520, 549
 Hössler, Franz 178, 300
 Höttil, Wilhelm 103, 480, 549
 Hubay Kálmán 346, 548
 Hunsche, Otto, dr. 104, 109, 350,
 Hunyadi László 231
 Hűvös Salamon 231

I
 Imrédy Béla 113, 347, 478, 482, 483, 515, 548
 István, I., magyar király (Szent István) 107
 Ivor Dénes 360
 Izsák Mózesné 380

J
 Jagow, Dietrich von 69, 469
 Jahn, Ferenc, dr. 360
 Jakab Lili 210, 510

Jankó Péter, dr. 347
 Jánossy Gyula, dr. 414
 Jánossy Ödön 410
 Járosi Andor 92, 477
 Jaross Andor 97, 116, 131, 226, 246,
 347, 368, 428, 471, 478, 487, 490,
 492, 548, 550, 551
 Jaster, Stanislaw Gustaw 79
 Jeschke, Karl 353
 Josten, Heinrich 250, 353
 Juhász István 348
 Jungerth-Arnóthy Mihály 96, 97,
 370
 Jurcsek Béla 226, 515
 K
 Kaduk, Oswald 197, 353, 356
 Kalisch, Simon 360
 Kállay Miklós 56, 66, 67, 69, 71, 74,
 101, 103, 124, 434, 462, 470
 Kallós Margaréta 285
 Kaltenbrunner, Ernst 102, 266, 349,
 479
 Kandel Sámuel, dr. 360
 Karácsony Benő 360
 Kardos Anikó 249, 522, 539
 Kardos Albert 360
 Károlyi 165
 Kárpáthy Gyula 342
 Kasztner Ibolya 180
 Kasztner Rezső, dr. 83, 88, 94, 258,
 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267,
 270, 434, 438, 439, 445, 469, 474,
 475, 525, 526, 528, 529
 Kavallier József, dr. 119, 484
 Kecskeméti Ármán, dr. 360
 Kékessy Lőrinc 57, 462
 Keller István 360
 Kemény Ferenc 360
 Kemény Gábor 347

Keresztes-Fischer Ferenc 53, 106,
 460
 Kereszti (Keller) Sándor 360
 Kertész Imre 13
 Kertész Jenő, dr. 293
 Kertész Lilly 314, 435, 534
 Kier, Walter 212
 Király Gyula 368, 550
 Király János 139
 Kirsch Pál 319
 Kirschner, Hermann 353
 Kiss Ferenc 346
 Kiss János, B. 384
 Kiss László 225, 435, 514
 Klarsfeld, Beate 211
 Klehr, Josef 354
 Klein Anna 179
 Klein, Georg 88, 475
 Klein, Fritz 277, 298,
 Klein Judit 179
 Klein Miklós 405
 Koch, Hans 353, 498
 Kocsis József 392
 Kohn Péter 159
 Kollmer, Josef 353
 Kolosváry-Borcsa Mihály 114, 349,
 483
 Koltay László 105, 129, 481
 Komoly Ottó 88, 258, 260, 360, 469,
 474
 Komor András 360
 Komor Marcell 361
 Konieczna, Irena 316
 Korein, dr. 231
 Korvin Sándor 361
 Kovács Ákos, dr. 364
 Kovács Alajos, dr. 56, 462, 477
 Kovács Dénes, dr. 380
 Kovács Pál 92
 Kozma László 273

Kozma Miklós 58, 440, 463
 Kölcsei Kende Mihályné 405
 Kramer, Josef 127, 293, 487, 488, 536
 Krasavin, Fjodor Mihajlevics 309
 Krasňanský, Oskar 83, 473
 Krasznay Pál 384
 Kraus, Franz 353
 Kraus, Ota 189, 455, 500
 Krausz Béla, dr. 379
 Krausz Menyhért 148
 Krausz Miklós 86, 474
 Krausz Mór 335
 Kremer, Johann 353
 Krumey, Hermann Alois 104, 120,
 252, 264, 266, 267, 350, 528
 Krüger, Bernhard 215, 511
 Kulka, Erich 189, 436, 455, 500
 Kultsár István 56
 Kun György 224
 Kun István 224
 Kunder Antal 347
 L
 Ladányi 165
 Lakatos András 372
 Lakatos Géza 247
 Lakatos György 98
 Lakner Artúr 361
 Lánik, Jozko 82
 László Károly 11, 165, 437, 497, 504,
 506
 Laufer István 224
 Laufer József 224
 Lauwitz Adolfné 414
 Lázár Ignácné 375
 Lechner, Anton 353
 Lempart, Józef 79
 Lénárt Franciska 361
 Lengyel József 97
 Lengyel Olga 173

Lévai Jenő 13, 105, 133, 437, 449,
 465, 476, 480, 512, 534
 Levi, Primo 13, 437, 449, 455
 Lichtenstein Malvin 174
 Liebenschel, Arthur 127, 353
 Ligeti Ernő 361
 Lingens 200
 Linksz Izsák, dr. 361
 Löbl Lőrinc 375
 Lörner, Georg 245
 Löw, Immanuel 361
 Löwenschön Ármán 411
 Ludin, Hanns Elard 148, 149, 493
 Ludwig, Herbert 353
 Lukács Géza 405
 Lukács László 361
 Lulay László, dr. 122, 125, 220, 393
 Lustig, Oliver 194, 196, 438, 507
 Lusztig György 224
 Lusztig Márton 224
 Lusztig, Joshua, dr. 186, 329, 502, 505
 Luther, Martin 68, 69
 Lutz, Carl 94, 478

M

Mach, Sanyo 66, 468
 Malek Éliás 180
 Malek Jakab 180
 Malonyai Béla 161
 Mandel, Maria 353
 Mandel-Mantello, George (Mantello,
 George) 86, 474
 Mándi Jenő 231
 Mangra, Georghe 91
 Manoliu, Florian, Ed. dr. 217
 Mansfeld Géza, prof. dr. 316, 541
 Márk Mária 376, 377
 Martin, Fritz 122
 Martinides Ödön 105, 481
 Márton Áron 91, 92, 440, 476

Matteson, Robert 349
 Matuska Péter 330
 Matyasovits Istvánné 159
 Mauthner család 272, 351
 Mayer, Saly 262, 527
 McClelland, Roswell 81, 472
 Medefind, Adolf 353
 Medvegy István 410
 Meggyesi Lajos, dr. 129, 488
 Deutsch, Menachem Zvi 359
 Menczel Tihamér 99
 Mengele, Josef, dr. 163, 164, 171,
 172, 173, 179; 180, 181, 200, 225,
 228, 232, 235, 236, 243, 248, 249,
 251, 252, 255, 278, 280, 290, 291;
 295, 296, 304, 340, 342, 356, 427,
 439, 455, 495, 496, 499, 503, 504,
 505, 513, 514, 520, 523, 536, 549
 Mermelstein Márta 174
 Mermelstein Valéria 174
 Mihobovics Irén 174
 Mihobovics Lenta 174
 Miklós Béla 320, 542, 550
 Millok Sándor 271, 320, 321, 334,
 335, 336, 439, 530, 542
 Milotay István 53, 460
 Mirbeth, Johann 254
 Mockel, Karl 353
 Mohácsi Jenő 361
 Mohamed 168
 Moll, Otto 34, 166, 191, 254, 283,
 455, 488, 497, 533
 Molnár 165
 Molnár Ákos 361
 Molnár Mária 176
 Molnár Zsuzsa 176
 Mónus Illés 361
 Mordowicz, Czesław 84, 87, 178
 Morgen, Konrad, dr. 167, 498
 Moskovich Róza 380
 Moskovics Iloná 179

Moskovics Rózsa 179
 Mueller, Kurt 353
 Muhsfeld, Erich 298, 353
 Mulka, Franz Karl Ludwig 353
 Munkácsi Ernő 75, 439, 455, 476
 Muszics, Hadzsi 384
 Müller, Eduard 468
 Müller, Heinrich 27, 104, 355, 453
 N
 Nádor László 411
 Nagy Endre, dr. 401
 Nagy Lajos 389
 Nagy Zoltán 361
 Náray Antal 60, 440, 464
 Nebbe, Detlef 353
 Némédi Jolán 285
 Németh László 368
 Neubart Lajosné 414
 Neumann 104
 Neumann Dezső, dr. 181
 Neumann, Oskar 258, 473
 Ney Dávid 361
 Nierychlo, Franz 27, 453
 Nietzsche, Friedrich 20, 450
 Nopa János 375
 Novak, Franz 104, 121, 122, 125, 129,
 138, 143, 351, 486, 508
 Nuebert, Gerhard 354
 Ny
 Nyiszli Miklós, dr. 180, 181, 340,
 440, 455, 497, 503, 514, 533
 O
 Ópalotay, János, dr. 91
 Orama György 390
 Orbán László 348, 368
 Ormos Ede 361
 Ottlik György 67, 468

Ovics 172, 173, 500
 Ovics Sámson 173
 P
 Pach Zsigmond Pál 325, 544
 Pacuta (Pakuta?) Éva 179
 Pacuta (Pakuta?) Sára 179
 Pakolár Károly 384
 Paksy-Kiss Tibor 348, 374, 375, 382,
 383, 385
 Pakusár Gyula 375
 Palásti László 338
 Pálffy Fidél 346
 Pálffy Sándor 396, 405
 Pálhidy Mihály 139
 Pálos 405
 Pap Károly 361
 Pápai 165
 Papen 184
 Papler Géza 386, 387
 Parragi György 318, 330, 331, 341,
 542
 Pataki Ferenc 281
 Pattantyús-Ábrahám Imre 97, 98, 478
 Perl Gizella, dr. 294, 500
 Petermann Klára 164
 Pető Ernő, dr. 135
 Petrusin Albertné 375
 Peyer Károly 318, 542
 Pfeiffer Izsák, dr. 361
 Pfeiffer Miklós 98
 Piechowski, Kazimierz 79
 Pilecki, Witold 80
 Piterfreund E. 174
 XII. Piusz pápa 71, 431, 470
 Plagge, Ludwig 353
 Pogány Pál 330
 Pohl, Oswald 40, 127, 176, 225, 295,
 355, 456, 502, 515
 Poirier, Robert G. 301, 523

Pollák Miksa, dr. 361
 Pólya Jenő 361
 Popper István 337, 338
 R
 Rác Zoltán, dr. 341, 342
 Radil, Tomáš 147, 441, 493
 Radnai László 368
 Radnóti Miklós 461
 Radó Sándor 361
 Raffay Sándor 88, 474
 Ragazzi, Aldo 316
 Rajniss Ferenc 56, 347, 462
 Ránki György 13, 441, 448, 449, 454,
 481
 Rátz Jenő 347, 548
 Ravasz László 88, 474, 475
 Rednik 386
 Reich Izráelné 372
 Reich Jenő 239, 519
 Reich Olga 180
 Reitzer Béla 361
 Reizner Györgyné, dr. 405
 Reményi Schneller Lajos 69, 135,
 347, 469
 Remete László 159, 494
 Révész Béla 361
 Révész László (Perc) 258, 526
 Reviczky Imre 161, 446, 495
 Ribbentrop, Joachim von 71, 223,
 469, 481
 Richter Gedeon 361
 Richter, Leopold 104
 Ricsóy-Uhlarik Béla 387, 390,
 Riegner, Gerhart 87, 472
 Roboz Imre 361
 Rolf, Levin 338
 Rónai Zoltán, dr. 361
 Róosenberg 384
 Roosevelt, Franklin D. 83, 522

Rosenberg, Walter 82, 84, 85, 88, 181
 Rosenheim, Jakob 147
 Rosin, Arnošt 84, 87, 178, 503
 Rosner Henrik 281
 Rót, Jaakov 361
 Róth Emil, dr. 267, 361
 Róth Ferenc 410
 Roth Hermína 175
 Roth, Johann 295, 296
 Róth Miklós 188
 Roth Piroska 175
 Rothmann György Gábor 137
 Rotta, Angelo 87, 226, 474, 484, 515
 Rozimant Jolán 159
 Röthke, Heincz 103
 Rubin Ámos 159
 Ruzs János 375

S

Salamon Ábrahám 254
 Sarfatti, Michele 73
 Sárközi György 159, 289, 361, 534
 Sárközi Mátyás 159
 Sauckel, Fritz 350
 Schäffler János 91
 Schatz, Willi Ludwig, dr. 353
 Schellenberg, Walter 248, 522
 Scherich Irén 159
 Scherpe, Herbert 354
 Schilling János, dr. 380, 477
 Schindler, Oscar 305, 538
 Schirach, Baldur von 547, 306, 338
 Schlage, Bruno 353
 Schlesinger Judit 180
 Schlesinger Klára 174
 Schlesinger Lia 174
 Schlesinger Márta 180
 Schlesinger Tibor 302
 Schmidt Vilmosné 380
 Schmidtsiefen, Wilhelm 104

Schoberth, Johann 353
 Schreiber Margit 285
 Schroeder, Reichard 353
 Schrottke 292
 Schubert, Fränz 245
 Schumacher, Hans 353
 Schumann, Horst, dr. 299, 537
 Schwarz Eliz 179
 Schwarz Sándor 140, 471, 519
 Schweiger, Moshe 260, 526
 Schweitzer Miklós 361
 Schwimmer Lajosné 375
 Seidl Bernát 361
 Seidl, Siegfried, dr. 104, 501
 Sellyei Vilmos 348
 Serédi Jusztinián 88, 92, 238, 474, 476
 Seufert, Karl 353
 Shvoy Kálmán 139, 478, 491
 Sikorski, Władisław 85, 473
 Silberberger Andrea 178
 Silberberger Judit 178
 Silberstein Izsó 386
 Siménfalvy Árpád, dr. 406
 Simon, Rosalie 150
 Sinje Klára 180
 Sitkei 414
 Slachta Margit 70, 468
 Slezak, Stanislaw 299, 537
 Slezinger Olga 229
 Slomovics 173
 Sombor-Schweinitzer József 73, 460, 470
 Somogyi Károly 160
 Somogyi Péter 235
 Somogyi Vencel 235
 Soós Géza, dr. 87, 88
 Speer, Albert 97, 350, 355, 549
 Spiegel Ernő 224
 Spieker 313

Springmann Samu 260, 526
 Sproncz József 275, 491
 Srinivasan, Sri 151
 Stadler Aranka 153, 504
 Stark, Hans 353
 Steiner Gábor 362
 Stern Antal 376
 Stern Hajnal 228
 Stern Lea 228
 Stern Samu 74, 76, 109, 114, 259, 444, 470, 471
 Stormberger, Maria 295
 Strausz József 159
 Strzelecki, Andrzej 316, 444, 523
 Sulics 376
 Swiebocki, Henryk 81, 438, 472

Sz

Szabó József 300
 Szabó Lajos, dr. 91
 Szabó Simón 375
 Szálasi Ferenc 64, 287, 346, 347, 348, 448, 462, 464, 466, 474, 481, 526, 548, 549
 Szász Lajos 346, 347
 Szczurek, Paul 353
 Szegő Miklós, dr. 362
 Székely László 411
 Székely Mária 88
 Széles János 402
 Széles Sándor 402
 Szemes Vazul 380
 Szendrődy, dr. 395, 396
 Szenes Anikó (Hanna) 281
 Szerb Antal 289, 362, 534
 Szilágyi N. Gyula 376
 Szilágyi Ernő 260, 526, 528
 Szirmai Rezső 346, 444
 Szmuwelski David 213
 Szokolai 414

Szöllősi Jenő 347
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 262, 343, 345, 522, 528, 543
 Sztéhlo Gábor 159
 Sztójay Döme 67, 68, 69, 86, 88, 89, 90, 95, 101, 105, 106, 107, 108, 114, 118, 135, 226, 238, 247, 257, 347, 367, 368, 370, 468, 469, 476, 478, 483, 484, 516, 519
 Sztójka 165

T

Tabeau, Jerzy 80, 81, 82, 87, 472
 Takács Ilona 376
 Takács Manóné, dr. 376
 Takács Pál, dr. 362
 Taun, Harvey 353
 Tauszig Ármán 411
 Teleki Mihály 66
 Teleki Pál 55, 60, 461
 Thadden, Eberhard von 148, 161, 552
 Thadden, Ehrental von 126, 483
 Tildy Zoltán 332, 545
 Tiso, Jozef 64, 65, 66, 67, 72, 86, 431, 458, 467, 469
 Tonogy Sándor 290
 Tóth Lajos, dr. 405
 Tölgyesy Győző 348, 368
 Török, dr. 396
 Török Lajos 362
 Török Sándor 89, 480
 Trenker, Alfred 103, 480
 Tulla Géza 319
 Turvölgyi Albert 240

U

Ugray Gábor 368
 Újvári 165
 Ungár (Ungvári) Elemér 362
 Urlauber József 290

V
Vábri Kálmán, dr. 402
Vágovits Gyula 565, 140, 492
Vajna Gábor 287, 347
Vándor Sándor 362
Varga Kálmán 290
Vay László, báró 69
Veessenmayer, Edmund, dr. 89, 90,
98, 101, 110, 111, 114, 119, 129,
143, 174, 175, 176, 178, 216, 217,
220, 222, 223, 226, 227, 229, 232,
233, 237, 247, 251, 256, 267, 454,
475, 478, 481, 483, 484, 487, 488,
504, 511, 515, 523, 548, 553
Végh József, dr. 406
Vida Jenő 60, 362, 429, 465, 533
Vida Miklós 133
Vidor Pál, dr. 362
Vihar Béla 320, 442, 491
Villányi Tibor, dr. 316
Maxim, Virgil, dr. 91
Vorhand Mózes 362
Vrancsik István 144, 148, 484
Vrba, Rudolf 82, 83, 86, 87, 447,
473, 506
Vrtoch, Wilhelm 104
Vuncs Simon 380
W
Waldapfel László 362
Bernard, Walter 212
Weiner 99
Weiner Erzsébet 329
Weiss Anna 228
Weiss Edith 119, 484
Weiss Éva 178, 434
Weiss Henrik 215
Weiss Manfred 60, 530
Weiss Katalin 228

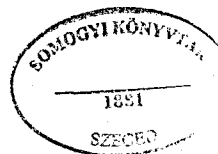
Weiss Regina 174
Weiss Sándor, dr. 293
Weissmandel, Dov 258, 473, 475,
526
Weisz Albert 381
Weisz Katalin
Weisz, Naftali-Cvi 210
Werth Henrik 54, 461
Weselowski, Jerzy 81
Wetzler, Alfred 82, 83, 84, 85, 86, 87,
88, 447, 473, 506
Wiesel, Elie 141, 190, 195, 447, 492
Wiesenthal, Simon 164, 325, 349,
448, 488, 494, 496, 543, 548
Wind Ilona 404
Winkelmänn, Otto 102, 178, 247,
272, 479
Winkler Dezső 97
Wirths, Eduard, dr. 249
Wisliceny, Dieter 69, 103, 104, 114,
125, 129, 138, 256, 261, 262, 267,
350, 462, 469
Wolh András 389
Wolken, Otto, dr. 170, 316, 505,
532, 541
Z
Zaborski, Jan 194
Zamoyski, Stefan 85
Zelmanovic, Lily 211, 510
Zetinger Jenő 324
Zierer, dr. 110
Zilahi 376
Zlotos 292
Zoepf, Wilhelm 103
Zöldy Márton 105, 139, 349, 491, 549
Zs
Zsoldos Zsigmond 362

Prof. Dr. Szita Szabolcs publikációiból

Holocaust az Alpok előtt. Lapkiadó Vállalat, Győr, 1983
Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945. Kossuth Kiadó – Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1989
Munkaszolgálat Magyarország nyugati határán. A Birodalmi Védőállás építése 1944–1945. ELTE BTK Politikaelméleti Továbbképző Intézete Budapest, 1990
Utak a pokolból. Magyar deportáltak az annektált Ausztriában 1944–1945. Metalon Manager Iroda Kft., 1991
A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége. A GYOSZ kiépítése és tevékenysége 1902-től 1948-ig. MGYOSZ-könyvek I., Budapest, 1996
A humánus példái. Dokumentumok, emlékezések a magyarországi embermentő akciók 1944–1945. évi történetéhez. MAA-HDK, Budapest, 1998
Magyarok az SS ausztriai légerőszakban. MAZSÖK, Budapest, 2000
Együttélés, üldöztetés, holokauszt. Korona Kiadó, Budapest, 2001
A Gestapo Magyarországon. A terror és a rablás történetéből. Korona Kiadó Budapest, 2002
Aki egy életet megment – a világot menti meg. Mentőbizottság – Kasztner Rezső – SS-embervásár, 1944–1945. Corvina Kiadó, Budapest, 2005
Ocskay László története a háborús embermentések tükrében. Vox Nova Kft., Budapest, 2008
Friedrich Born magyarországi delegátus jelentése a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Genf-be, 1945. június. Velcsov, Budapest, 2009
Raoul Wallenberggel Moszkván. Langfelder Vilmos élete és családtörténete. Aura Kiadó, Budapest, 2011
A hiányzó ember. Raoul Wallenberg, a humánus lovagja. Hetek, Budapest, 2014
A Gestapo tevékenysége Magyarországon, 1939–1945. Corvina Kiadó, Budapest, 2014
Gyógyíthatatlan sebek Magyarok az auschwitz-birkenai légerőszakban. Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Budapest, 2016

Idegen nyelven

Verschleppt, verhungert, vernichtet. Die Deportation von ungarischen Juden auf das Gebiet des annektierten Österreich 1944–1945. Werner Eichbauer Verlag Wien, 1999
Zwangsarbeit, Todesmärsche, Überleben durch Hilfe. Verlag, Velcsov Budapest, 2004
Trading in Lives? Operations of the Jewish Relief and Rescue Committee in Budapest 1944–1945. CEUPRESS, Budapest–New York, 2005
Halálérőd. A magyarországi háborús munkaszolgálat története. Kibbutz Dalia, Izrael, 2005
Ungarn in Mauthausen. Ungarische Häftlinge in SS-Lagern auf dem Territorium Österreichs Wien. Bundesministerium für Inneres, Mauthausen Memorial, 2006
The Roma People during the Second World War (1939–1945). School Reader about Coexistence and Persecution (Editorial). Velcsov, Budapest, 2008
The Power of Humanity. Raoul Wallenberg and his Aides in Budapest. Corvina, Budapest, 2012

„Szinte hihetetlen, de Szita Szabolcs könyve »a magyar Auschwitzról« az első monográfia, amely magyar történész tollából erről a témáról íródott.

A deportálás általa előadott története sok tekintetben elüt attól, ahogy a történészek nálunk el szokták beszélni a magyar holokausztot. A szerző nem elégszik meg ugyanis azzal, hogy kizárólag a deportálás elhatározását, előkészítését (a gettósítást) és a deportálandók kiszállítását ecsetelje – tovább megy ennél, hogy nyomon kövesse a deportáltakat halálos útkon, elkísérve őket egészen a gázkamrákig. Szita Szabolcs Auschwitz-története igyekszik magába integrálni a tanúságtevők múltat illető tudását, megannyi fájdalmas tapasztalati emlékét, és egyúttal biztosítja, hogy a túlélők a saját hangjukon adják tovább a maguk történetét az utókornak. Nagyon váratott már magára ez az újmódi reprezentáció a holokauszt hazai történetírásában.”

Gyáni Gábor
történész, egyetemi tanár, az MTA tagja

SZITA SZABOLCS (1945) professor emeritus, az MTA doktora. Kutatási területe a XX. századi üldöztetések története, különös tekintettel a magyar zsidóságra és a cigányságra. A budapesti Holokauszt Dokumentációs Központ egyik alapítója, a holokauszt története oktatásának kezdeményezője. Új monográfiája jelentős hiányt pótol. A nemzeti emlékezet javára tárja elénk a magyarsággal együtt élő, a nemzet értékeit gyarapító zsidóság máig ható, felejtethetetlen veszteségeit.

SZITA SZABOLCS

MAGYAR SOR^SOK
AUSCHWITZ-BIRKENAUBAN